

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Александар Д. Средојевић

Патријарх српски Димитрије Павловић (1920-1930)
докторска дисертација

Београд, 2013

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Alexander D. Sredojevic

Serbian patriarch Dimitrije Pavlovich (1920-1930)
Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013

Ментор:

Проф.др Љубодраг Димић, редовни професор
Универзитет у Београд, Филозофски факултет

Чланови комисије:

проф.др Радош Љушић, редовни професор
Универзитет у Београд, Филозофски факултет

др Мира Радојевић, доцент
Универзитет у Београд, Филозофски факултет

др Радмила Радић, научни саветник
Институт за новију историју Србије

Датум одбране:

Апстракт:

У овом научном раду истражује се место, улога и учинак Димитрија Павловића(1846-1930) у Српској православној цркви. При писању овог научног дела употребљен је историчарски метод. Коришћена је необјављена грађа из Архива Србије(фонд Министарства просвета и црквених дела). Патријарх Димитрије Павловић постепено је заузимао све значајније место у црквеној хијерархији. Време његовог деловања је кад се Србија и српски народ припремају за Први светски рат, време рата и послератни период. Црква је у то време имала веома важну друштвену улогу. Овај научни рад доприноси бољем разумевању друштвено политичких проблема, са којима су се суочавали Српска Православна Црква и њен верни народ крајем деветнаестог и у првој половини двадесетог века.

Кључни појмови: Патријарх Димитрије Павловић, српски патријарси, канонизација Деспота Стефана Лазаревића, Богомољачки покрет, манастир Хиландар и СПЦ, СПЦ у САД, свештеничко удружење, Конкордат 1914, напредњачка и легитимна јерархија, 20. век, 19. век, Обреновићи и црква, Карађорђевићи и црква, васпостављање патријаршије, Први светски рат и црква, осуда бугарске егзархије, Хиландарско питање.

**СРПСКИ ПАТРИЈАРХ
ДИМИТРИЈЕ ПАВЛОВИЋ
(1920-1930)**

САДРЖАЈ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Глава 1
МЛАДОСТ И ШКОЛОВАЊЕ

Глава 2
ЕПИСКОП НИШКИ ДИМИТРИЈЕ

Глава 3
ЕПИСКОП ШАБАЧКИ ДИМИТРИЈЕ

Глава 4
ЕПИСКОП ДИМИТРИЈЕ И ХИЛАНДАРСКО ПИТАЊЕ

Глава 5
МИТРОПОЛИТ СРБИЈЕ ДИМИТРИЈЕ

Глава 6
СРПСКА ПАТРИЈАРШИЈА – УЈЕДИЊЕЊЕ, УСТОЛИЧЕЊЕ, УРЕЂЕЊЕ

Глава 7
УНУТРАШЊИ ЖИВОТ ЦРКВЕ

Глава 8
ЦРКВА, ДРЖАВА И НАРОД

Глава 9
СПОЉНА ПОЛИТИКА ЦРКВЕ

Глава 10
КРАЈ ЖИВОТНОГ ПУТА

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Патријарх Димитрије Павловић је био један од најзначајнијих црквених великодостојника у новијој српској историји, судећи по његовом свеукупном раду. На свим дужностима, почев од дужности учитеља и свештеника, преко функције епископа нишког и шабачког, до положаја поглавара Цркве у рангу митрополита и патријарха, Димитрије Павловић је оставио значајан траг.

За што свестраније осветљавање личности Димитрија Павловића, у првом реду је коришћена објављена и необјављена архивска грађа. Међу том документацијом од посебне важности за нашу тему били су записници са седница Светог архијерејског сабора и синода Српске православне цркве, који најверодостојније осликавају црквена кретања и религијски живот током свих актуелних збивања. Велику захвалност дугујем Св. архијерејском синоду Српске православне цркве који ми је својим актом бр. 1743/зап. 1216, од 28. октобра 2005. године у Београду, одобрио да могу у његовом Архиву користити грађу о патријарху Димитрију. Имао сам увид у тај материјал за период од 1900. до 1930. године.

За живот и рад Димитрија Павловића до 1905. године, док је био епископ у Нишу и Шапцу, као и за његову мисију у Хиландару, главни извор нам је била грађа из Архива Србије, и то фонд Министарства просвете и црквених послова. Тај фонд смо користили и за период док је био митрополит, укључујући и доба Првог светског рата. Користили смо и фондове Државног савета, Љубомира Ковачевића, Стојана Новаковића, Николаја Велимировића и Министарства иностраних дела. За послератни период, до патријархове смрти, користили смо грађу из Архива Југославије (фондови Министарства вера и Министарства правде). Поред Архива Србије и Архива Југославије, користили смо и фондове Архива САНУ, Народне библиотеке, Универзитетске библиотеке, Патријаршијске библиотеке и библиотеке Богословског факултета СПЦ, као и стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС. Користили смо и многе листове и часописе, који су побројани у списку литературе, а надрагоценији извор међу њима били су Гласник Православне цркве у Краљевини Србији (касније Гласник уједињене Српске православне цркве) и Весник Српске

Цркве. Важно је да се истакне да је Гласник редовно објављивао најбитније вести из црквеног живота, на основу чега смо могли да извучемо закључке о функционисању Цркве. Вреди поменути да је Димитрије Павловић оставио иза себе драгоцене извештаје о својим активностима, писане критички и објективно, са запажањима школованог човека, налик на праве научне радове.

Тема рада је личност Димитрија Павловића, пре свега у доба када је био епископ Српске цркве, касније митрополит и патријарх. Осветљавајући ову личност биће делимично осветљавано његово време, друштвено-политичка кретања и ратни пожари, са личностима носиоцима тих драматичних збивања. На структуру рада утицала је количина и квалитет коришћене архивске грађе, периодике и литературе. У раду смо наилазили на многе податке из унутрашњег живота Цркве: административна решења, тумачења канонских прописа и слично, што нисмо уврстили у текст сматрајући да то није непосредно везано за личност Димитрија Павловића и да би то знатно оптеретило садржину рада.

Историографија се није бавила већим делом живота Димитрија Павловића. О његовој младости и добу када је био шабачки и нишки епископ и митрополит Србије не постоје научни радови. О Димитрију Павловићу су фрагментарно писали многи аутори, како духовне, тако и политичке вокације, историчари, теолози, публицисти и други. Тако Димитрије Алексић у чланку објављеном у Црквеном гласнику¹ поводом расанка са епископом нишким Димитријем, износи значајне детаље о Димитрију као епископу од 1884. до 1889. године. Монах Гедеон у кратком допису с путовања митрополита српског Димитрија², осврће се на његово „животно путештвије“. Драгослав Страњаковић је аутор већег рада *Мисија митрополита Димитрија у Русији 1913*³. Ту су и два краћа рада свештеника, а касније ректора Призренске богословије Живана Маринковића: *Њ. Св. патријарх Димитрије у Лапову*⁴ и *Три деценије од смрти патријарха Димитрија*⁵. У првом чланку се осветљава боравак патријарха Димитрија у првом месту његове капеланске

¹ Црквени Гласник, 1889, III, 13-14/61-62, 195-200.

² Мир, 1894, I, 41, 2-3.

³ Гласник СПЦ, XXXVII, 946, 191-199.

⁴ Весник 1924, V, 9-10, 4.

⁵ Гласник СПЦ, XLI, 960, 117-119.

парохијске службе код таста у Лапову, а у другом раду аутор евоцира успомене на патријарха.

Личност патријарха Димитрија и његово управљање Српском црквом делом је осветљена у некролозима о његовој сахрани. Као најпозванији у име Српске цркве опростио се заменик председника Светог архијерејског сабора, митрополит црногорско-приморски др Гаврило Дожих у тексту *Погребно слово патријарху Димитрију*⁶. И други митроносни људи су писали о личности патријарха Димитрија. Тако је епископ нишки Јован објавио два рада: *Патријарх Димитрије* (+24. марта /6. априла 1930)⁷, и *Патријарх српски Димитрије*⁸. О делу патријарха Димитрија из родољубивог и политичког угла, говорили су: Миливоје М. Петровић, *Говор над одром патријарха Димитрија*⁹, и потоњи председник Владе др Милан Стојадиновић, *Говор над одром патријарха Димитрија*¹⁰.

Потпунију слику о Димитрију Павловићу оставио нам је његов лични пријатељ Михаило Ј. Миладиновић, директор Пожаревачке гимназије у пензији, у делу: *Грађа за биографију патријарха Димитрија*¹¹. Миладиновић је преузимао грађу из општинског пожаревачког архива. Стил Миладиновића и излагање из прве руке, слике из најранијег детињства и доцнијег животног пута потоњег поглавара Српске цркве, делују врло сугестивно, али не и пристрасно. Битан је и краћи рад Душана К. Петровића *Уједињење Српске цркве и обнова Патријаршије*.¹² О личности патријарха Димитрија писао је и Ђакон Живадин Михаиловић Крупежевић у чланку *Десет година од смрти блаженоупокојеног патријарха српског Димитрија*.¹³ О патријарху али и уопште о Српској православној цркви у његово доба, значајан извор представља *Споменица* објављена о 50-годишњици васпостављања Српске

⁶ Весник, 1930, XI, 6, стр. 1-2; Преглед Цркве Епархије нишке, 1930, XI, 5, 171-173.

⁷ Говор на комеморативној академији 18-5. маја 1930, на Народном универзитету, Преглед Цркве Епархије нишке, 1930, 6, 186-197.

⁸ Гласник Српске патријаршије, 1940, XXI, 8/9, 295-296.

⁹ Весник, 1930, XI, 6, 2.

¹⁰ Весник, 1930, XI, 6, 3.

¹¹ Браничевски весник, 1933, 1, 2, стр. 69-78; 3, стр. 128-135; 4, 168-173.

¹² Споменица. Српска православна црква 1219-1969, Београд 1969, 361-368.

¹³ Браничевски весник, 1940, VIII, 4, 84-88.

патријаршије, и *Споменица* објављена поводом 750 година СПЦ, које садрже више научних радова.¹⁴

О патријарху Димитрију и његовом добу писали су и историчари. Професор Историје Српске православне цркве, дугогодишњи ректор богословије Св. Саве и предавач на Богословском факултету СПЦ др Душан Љ. Кашић објавио је не много велики рад *У спомен на патријархе српске Димитрија и Гаврила и њихово време*.¹⁵ Свештеник проф. др Димшо Перић одбранио је на Богословском факултету СПЦ тезу *Устројство, организација и рад на законодавству Српске православне цркве у првој половини XX века (1901-1950)*, у коме је изнео податке о уједињењу помесних цркава и избору првог патријарха васпостављене Српске патријаршије. Епископ шумадијски и академик др Сава Вуковић, у својој студији *Српски јерарси од IX до XX века*, дао је најбитније податке о патријарху Димитрију. Битна дела оставио је Ђоко Слијепчевић: *Историја СПЦ, Митрополит Михаило, Хиландарско питање*. Ту су и нови радови Радмиле Радић *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896-1970.* и *Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950.* Значајне радове који осветљавају историју Цркве крајем 19. и почетком 20. века оставио је Предраг Пузовић, а користили смо и радове о Цркви Радомира Поповића, Драгана Суботића, Александра Раковића и Владимира Пузовића.

За разумевање општих историјских оквира времена Димитрија Павловића користили смо дела Милорада Екмечића, Драгољуба Живојиновића, Андреја Митровића, Димитрија Ђорђевића, Радоша Љушића, Љубодрага Димића, Ђорђа Микића и других истраживача.

Имајући пред собом поменуте радове, мањег и већег обима, користећи богату архивску грађу, крећући се хронолошки кроз обиље материје о назначеној теми, исту смо разделили на десет поглавља: *Младост и школовање; Епископ нишки Димитрије; Епископ шабачки Димитрије; Епископ Димитрије и Хиландарско питање; Митрополит Србије Димитрије; Српска патријаршија –*

¹⁴ Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

¹⁵ Гласник Српске православне цркве, бр. 5, мај 1980, 92-98.

уједињење, устоличење, уређење; Унутрашњи живот Цркве; Црква, држава и народ; Спољна политика Цркве; Крај животног пута.

Глава 1

МЛАДОСТ И ШКОЛОВАЊЕ

Димитрије Павловић је рођен 15/2. октобра 1846. године у Пожаревцу, од оца Стојана и мајке Милосаве (рођене Цветковић). Отац Стојан се доселио из села Брежана у Пожаревац, због чега су га прозвали Стојан Брежанац. Његов стриц, абација Марко Драговачки, који није имао деце, усинио је Стојана и обучио у свом занату, а овај га је доцније у потпуности наследио. Када је изучио занат, Стојан је желео да настави школовање и постане „господин“, како је касније својој деци приповедао, али се стриц Марко са тим није слагао.¹⁶ Родитељи патријарха Димитрија воде далеко порекло са Косова и Метохије.¹⁷

1. 1. Србија у 19. веку

У доба када је одрастао и школовао се Димитрије Павловић, Србију са лошим путевима, сиромашним селима и варошицама, карактерисала је видна запуштеност. На целој територији Кнежевине Србије 1833. године било је 678.133 становника, око три деценије касније, 1866. године, било је 1.200.000, док је 1874. године у Србији живело 1.350.000 становника. Када је Србија 1878. године стекла националну независност, била је распрострањена на 38.000 km² са 1.390.000 становника, двоструко више него 1833. године. Мала српска кнежевина била је умногоме заостала у културно-просветном, економском и индустријском развоју у односу на више или мање напредне земље Европе, али ипак је за око пола века, од Хатишерифа 1830. до Берлинског конгреса 1878, доживела видан успон у односу на Отоманску империју. „Народ се“, како је писао Л. Ранке, „ослободио турске силе, али манири, навике, схватања Турака и њихов невидљиви утицај владаће народом све

¹⁶ Михаило Ј. Миладиновић, Грађа за биографију патријарха Димитрија, Браничевски весник, књ. 1. св. 2 и 4, Пожаревац 1932. и 1933, 69, 168-173; Братство бр. 3-4, Сарајево 1930, 69-70; Сава Вуковић, Српски јерарси, Београд 1996, 163.

¹⁷ О сеобама Срба видети: Јован Цвијић, Сеобе и етнички процеси у нашем народу, Сарајево 1922, 4-20; Сима Ћирковић, Кретање према северу, Историја српског народа II, Београд 1982, 314-329; Рајко Веселиновић, Велика сеоба Срба 1690, Историја српског народа III-1, Београд 1983, 530-572.

дотле док се он не уздигне изнад њих сопственим развијањем племенитих црта свога карактера (...) За национално васпитање пружају народне песме моћно средство; што је у њима за осуду ублажиће и пречистиће наука јеванђеља.“¹⁸

Београд је, као главни град, 1874. г. имао 27.605 становника, а Шабац 8.208 душа. Србија је била подељена на седамнаест округа и пет области. У градовима се живело од разних заната и трговине, не баш удобно, али на селима још много теже и сиромашније. Мемљиве приземне кућице су биле расуте и разбацане једна од друге, зидане већином крај пута од трошног и влажног материјала ћерпича где су укућани често обољевали од сушице, костобоље, какав је био случај и са Димитријем Павловићем у детињству. Сеоско становништво, које је са укоренењем навикама живело у заосталости, било је у огромној већини – 80% до 90%. По градовима се осећала друштвено-политичка страначка динамика и еманципација са развојем образовања, али је то тремо продирало у сеоске средине. Кнез Милош се у првој влади бавио решавањем „сељачког питања“ што је било важно за Србију која је имала јак сточни фонд. То је био и главни замајац у процесу производње и извоза, али тако није било у приносу кукуруза, пшенице, јечма и других житарица чији род је једва подмиривао домаће потребе. Обрада земље вршена је примитивним, ручним алатом, дрвеним плугом и ралом. Заправо, по питању модернизације, „село је било безмерни океан заосталости обузет својим најужим и најживотнијим проблемима, у ограниченим видицима сеоског атара, удаљено од идеолошких и политичких преокупација вођа.“¹⁹

У ширењу просвете у Србији неуморно је делала Српска православна црква истим жаром као и у претходним периодима.²⁰

¹⁸ Л. Ранке, Српска револуција, Београд 1965, 164; В. Стојанчевић, Историја српског народа V-1, Београд 1983, 305; Р. Љушић, Историја српске државности II, Београд 2001, 14; Р. Љушић, Србија 19. века, Београд 2005, 230-235.

¹⁹ Љ. Димић, Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941, Београд 1997, 12-14, 33; В. Стојанчевић, Национална аутономија 1830-1839. године, Историја српског народа V-1, 135-140; Милановић Драгољуб и Станковић Милан, Лапово, Лапово 1991, 7-79, 206-207.

²⁰ Од времена Св. Саве и аутокефалне архиепископије (1219), све до пропасти српске деспотовине 1459. године и пада под турску власт, плодови Пећке Патријаршије у многобројним светињама показале немерљиву вредност. Захваљујући њима народ се у тешким временима одупро духовном поробљавању и исламизацији. Турци су поробљеним Србима 1766. укинули Пећку Патријаршију, која је као матица столећима сабирала свој народ. – Видети: Аксентије Д. Лекић,

1. 2. Школовање Димитрија Павловића

СТИЦАЊЕМ државне и црквене аутономије султановим хатишерифом 1830. године Србија је добила право, први пут после губитка самосталности (1459), да слободно отвара школе и друге културне установе.²¹

Живећи у Пожаревцу са својом породицом, Стојан Павловић, поред абацијског заната, обављао је и друге послове: угоститељски, учитељски (као заменик), а на крају је био и општински писар. Једна од његових врлих особина била је та „што се трудио да школује своју децу, што је у оно време било реткост“, како је записао његов савременик Михаило Ј. Михаиловић, директор пожаревачке гимназије у пензији.²²

Димитрија Павловића су од рођења до примања свештеничког чина упорно пратиле беда и немаштина.²³ Поред сталне сиротиње у којој је живео као ђачић са својом породицом, после IV разреда пожаревачке гимназије снашла га је још већа невоља – оболео је од јаког реуматизма у нози. Тек идуће јесени он је са муком могао да настави V разред гимназије у Београду.²⁴

Сва деца Стојана Павловића Брежанца одрасла су „у другој кући коју је њихов отац купио.“²⁵ Када му је ова продана за дугове, општина му је као сиромасу поклонила плац, деоницу општинске утрине на крају тадашње „Влашке мале“. У улици, доцније прозваној

Најстарија књижевност у Подрињу, Годишњак историјског архива II, Шабац, 1965, 3-41; Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве I, Диселдорф 1978, 390; В. Стојанчевић, Нав. дело, 75-79; Драгослав – Циле Марјановић, Љиг, Београд 2004, 12-20; Николај Велимировић, Свети Сава, Шабац 1968; С. Милеуснић, Свети Сава, Београд 1989.

²¹ Еп. шабачко-ваљевски Јован (Велимировић), Српска црква од 1804. до 1918. године, Споменица. Српска православна црква 1219-1969, Београд 1969, 291-318; Р. Милошевић Споменица Браничево, Пожаревац 2003, б-2; Павле Васић, Црквена уметност код Срба у XVIII и XIX веку, Споменица. Српска православна црква 1219-1996, 337-358.

²² М. Ј. Миладиновић, Нав. дело, 70; Драгољуб Милановић и Милан Станковић, Лапово, Лапово 1991, 206.

²³ Ови немили и непожељни сапутници биће и касније уз Димитрија као нишког епископа у оставци док се буде налазио на усавршавању у Француској.

²⁴ М. Ј. Миладиновић, Нав. дело, 71-72, 74; Миладиновић опширније говори о породицама које су се досељавале са Косова и Метохије, одакле су и преци Стојана Павловића, који су укрштањем са Власима добијали неке посебне карактерне црте.

²⁵ Та кућа и сад постоји у Немањиној улици бр. 36 у Пожаревцу.

„Владичанска“ (по Димитрију као владици), Стојан је подигао другу кућицу“.²⁶

Жеља Стојана Павловића да децу ишколује о свом трошку показала се неостваривом још код првенца, тринаестогодишњег Димитрија јер је био опхрван животним недаћама, презадужен и „под стециштем“.²⁷ Зато су сва деца, Димитрије, Милан, Милка, Михаило и Јеврем, морали сами себи да крче животни пут, како би се „школовали само помоћу послуживања и благодарјејања“. С обзиром на то да је Стојан био утонуо у дугове и није могао да их исплати, о томе је расправљао пожаревачки првостепени суд, који је 1861. године узео на знање „да је Стојан Павловић овд. сасвим слабог стања тако да није у стању о свом трошку сина свога Димитрија Павловића, кога намерава у Београду у веће школе на науке дати, издржавати“.²⁸ Следеће године општински суд у Пожаревцу опет издаје Стојану Павловићу „Свидетељство (уверење) за сина му Димитрија Павловића, ученика IV разреда полугимназије у Пожаревцу, који је имао најбољи успех, иако је од свих ђака био најсиромашнији немајући довољно ни хране ни одећа, а још мање књига и осталих школски потреба“, да је „сасвим сиротог и убогог стања због чега се унапредно у овим и прочим наукама о свом трошку не може издржавати“.²⁹

Да би ублажили своју економску беду јер су постали бескућници пошто им је кућа продата за дуг, а да би бар донекле прехранили и школовали своју децу, Стојан и Милосава су морали поћи да надниче код богатијих суграђана. Не штедећи ни мало своје здравље, мајка Милосава се жртвовала до крајњих граница за децу, обављајући разне послове имућним женама. Исцрпљена у животним патњама, Милосава је умрла 18. I 1864. године у својој 36. години. Преминула је у „највећој сиротињи и патњи“, како јој је син, док је

²⁶ М. Ј. Миладиновић, Нав. дело, 74. Он користи грађу коју је „исписао из архиве пожаревачке општине“, како сам каже, што је и објавио у Браничевском веснику, као да је знао „да ће за време светског рата Бугари уништити сву предратну општинску архиву“... (стр. 69). Од 53 акта чије изводе имамо, 8 аката односи се на патријарха, које је М. Ј. Миладиновић преписао у целини, а остала на друге чланове породице.

²⁷ М. Ј. Миладиновић, Патријарх Димитрије, Братство, Сарајево 1930, 69, 76.

²⁸ Исто, 74-75.

²⁹ Исто, 73; М. Ј. Миладиновић, Браничевски весник, књ. I, св. 3, Пожаревац 1933, 131; Љубодраг А. Поповић, Шематизам Кнежевине Србије 1839-1851, Београд 1999, 123.

био још свештенослужитељ у Лапову, написао на надгробном споменику. Док је била на самртној постељи, „као и у животу, патила је јер је знала да бригу око своје деце оставља највише Димитрију као најстаријем...“ Димитрије је завршио пети разред гимназије у Београду, истовремено радећи у имућним кућама, чиме је од газдинских породица добијао благодјејање (бесплатно становање и храну).³⁰

Пошто је завршио пет разреда гимназије, Димитрије се уписао у београдску богословију Светог Саве коју је успешно завршио 1868. године. И у богословији је био одличан ученик, па су га ђаци изабрали за председника своје школске дружине „Братство“.³¹ Школу је као „државни благодјејанац“ завршио са одличним успехом у одређеном времену.³²

1. 3. Школовање у Србији 60-тих година XIX века

Време у коме је Димитрије учио основну школу и гимназију, као и доцније богословију, било је у економском, политичком и црквенопросветном погледу веома тешко по младу, тек насталу Кнежевину Србију. После вишевековног робовања, Србија је у „Српској револуцији“ поново стекла националну и црквену слободу. Била је сиромашна економски, нејака војнички, уз много порушених богомоља, са мало школа. Све то је требало да се обнавља.³³

³⁰ М. Ј. Миладиновић, нав. дело, 71-72; Њ. Св. Патријарх Димитрије, Братство. Лист за верско народно просвећивање, бр. 3-4, Сарајево 1930, 69-70.

³¹ Његова Светост Патријарх Димитрије, Преглед црквене Епархије Нишке, бр. 4, Ниш 1930, 131-135.

³² М. Ј. Миладиновић, Браничевски весник, књ. I, св. 2, 1932, 72; Сава Вуковић, Српски јерарси, Београд 1996, 163; Његова Светост Патријарх Димитрије, Преглед црквене Епархије Нишке, бр. 4, Ниш 1930, 131-135.

³³ Још приликом отварања Велике школе 1808. године Карађорђе је нагласио: „Видите, ми имамо довољно мишица за одбрану Србије, али немамо довољно вешти људи за управљање њоме“. И Доситеј Обрадовић је потенцирао да су њени полазници „будући поглавари, судије и управитељи, од којих ће зависити свеопште народно благополучије, част и слава.“ Вожд је почетком Српске револуције говорио да су му учитељ и војвода равни, док је књаз Милош у свом „личном режиму“, где су његова и државна каса биле скоро неподељене, доста мање, бар у првој својој владавини, био наклоњен отварању школа, као да је зазирао од образованих и школованих поданика. Ипак, у току изграђивања државе током 19. века, Влада Србије је настојала да њена просвета буде слична европској. Србија је у политичком, културном, економском и просветном погледу хватала корак са европским народима. – М. Ј. Миладиновић, Нав. дело, 71-72; Ч. Попов, Привреда и друштво, Друштвена мисао, Историја Српског народа V-1,

Школовање деце, и уопште младих којима је 60-тих година припадао и Димитрије Павловић, било је тешко и напорно чак и за економски јаке породице. Ретко су у школу ишла деца имућних родитеља, а сиромашна скоро никако, све док основно школовање није постало обавезно.³⁴

Године 1860. године, почетком своје друге владавине, кнез Михаило је попечитељство просвешченија преименовао у „Министарство просвете и црквених дела“ са циљем руковођења и бриге о школовању српске младежи, као и развоја науке. Године 1863. донет је нови закон о устројству основних школа са регулацијом материјалног питања. Свако место је требало да има најмање 25 ученика, невезано за број домова. У селима у којима су постојале школе са три разреда, школа је постајала четворогодишња, као у граду. Она још није била обавезна, али се сугерисало да свако треба да упути дете да се у хришћанској вери и науци оспособи.³⁵ Поред основних школа, постојале су четворогодишње гимназије у Београду и Крагујевцу, као и ниже гимназије (полугимназије), у трајању од две године, у Шапцу, Крагујевцу, Неготину, Ужицу, Пожаревцу и још неким местима. У њима, као и у основним школама где су радили обични учитељи или свршени богослови, попут Димитрија Павловића у селу Ратковићу, учионице су биле скучене са сиромашним инвентаром, таблама, рачунаљкама, излизаним мапама и скромним скамијама. Школе су биле са више одељења у већим селима, а у варошицама са више

Београд 1981, 305; Ђ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве 2, Београд 1991, 295-318; Радомир Поповић, Српска црква у историји, Београд 1997, 49-50; Годишњак историјског архива II, Шабац 1965, 3-43; Јоаким Вујић, Путешествије по Србији II, Београд 1902; М. Ђ. Милићевић, Школе у Србији, Београд 1868, 4; Срећко Ћунковић, Школство и просвета у Србији у XIX веку, Београд 1970, 6-11; М. Вукићевић, Школе и школовање за време Првог устанка (1804-1813), Београд 1893; А. Ђуровић, Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914, 16, 442, 597-681; Н. Јовановић, Школство у српском друштву XIX века, Ниш 2007, 101-103, 131-135; Љубодраг А. Поповић, Нав. дело, 191, 202-241.

³⁴ Р. Петковић, В. Крестић и Т. Живковић, Образовање код Срба кроз векове, Београд 2003; С. Ћунковић, Нав. дело, 16-36; М. Ђ. Милићевић, Нав. дело, 19; А. Гавриловић, Београдска Велика школа 1808-1813, Листак за историју ослобођења Србије, Београд 1902.

³⁵ В. Стојанчевић, Национална аутономија, 1803-1839, Историја српског народа V-1, Београд 1981, 150; Гласник српске православне патријаршије, бр. 7, 1930, 98; М. Милићевић, Нав. дело, 60-112; М. Војводић, Митрополит Михаило и Стојан Новаковић, Историјски записи, година LXXIII, Београд 2000/1-2, 153-164.

учионица и боље осветљеним прозорима. Учитељи, чије су школе биле обично уз цркве, са свештеницима су били елита у месту.³⁶ Због слабог материјалног положаја, неки учитељи су радили као надничари, без одушевљења за свој узвишен позив. Сиромашне општине, села и градови са владом Кнежевине нису могли или желели више да помогну. Расписом из 1868. и 1870. године, при школама су почеле да се отварају скромне библиотеке. Ученицима је било забрањено да посећују кафане, да пуше, да се картају и коцкају.³⁷

Православна богословија коју је похађао Димитрије Павловић, управо је богословско-учитељска школа, наставак оне Доситејеве богословије из 1810. године, која се сломом Србије 1813. угасила. Добијањем хатишерифа 1830. Србија је стекла право отварања својих школа. Кнез Милош је 1836. године основао богословију, која је радила све до 1903. године. Од 1844. имала је четири разреда, а од 1896. била је деветоразредна, по угледу на руске богословске школе.³⁸ Ту богословију је похађао и Димитрије Павловић и завршио је 1868. године као одличан ђак. Митрополит Михаило је основао 1873. у београдској богословији и Друго одељење и Страначку богословију као засебан завод у засебној згради, са самосталном управом и мисионарском сврхом.³⁹

1. 4. Учитељска служба Димитрија Павловића

Као свршени богослов, слично многим младим људима, и Димитрије Павловић је био ношен идеалима да уради нешто добро

³⁶ АС, МПС, 1908, ф. 59, 117; Просветни Гласник 1909, 115-116; Учитељ, 1910, 458-463; Наталија Јовановић, Школа у српском друштву XIX века, Београд 2007, 95-108, 131-136; А. Ђуровић, Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914, Београд 2004, 448-450; Љ. Поповић, Шематизам Кнежевине Србије, 1839-1851, Београд 1999, 196-202.

³⁷ Н. Јовановић, Школа у српском друштву XIX века, 105-108, 131-135; Школство Србије 1804-1918, Београд 1980, 56-60; Љубодраг А. Поповић, Нав. дело, 90, 200-250. Р. Поповић, Основна школа у Бадовинцима 1843-1998.

³⁸ Герасим Ђорђевић, Знаменитији догађаји новије српске историје, Београд 1838, 81, 101-102; Радмила Радић, образовање свештенства СПЦ у 19. веку и у првој половини 20. века, образовање код Срба кроз векове, Београд 2003, 101-125.

³⁹ П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 364; образовање код Срба кроз векове, Београд 2003, 50; П. Крестић, Специфичан вид образовања – српско привредно друштво „Привредник“ (1897-1918), образовање код Срба кроз векове, Београд 2003, 126-130; Р. Радић, Нав. дело, 101; Момчило Исић, Писменост у Србији у 19. веку, образовање код Срба кроз векове, 63-65.

за свој род и себе.⁴⁰ Исте године када је дипломирао, 1868, Министарство просвете га је поставило за учитеља десете класе у Ратковићу.⁴¹ Ово је било мало, сиромашно и запуштено село, слично многим селима у Поморављу тог доба, удаљено од градске вреве и путева. У таквим селима једва да је постојала бакалница, ретко су имала школу и цркву.⁴² Млади Димитрије није био задовољан, премда га је нова средина заиста уважавала. Његов отац Стојан Павловић, када му је син добио прво радно место, спремао се да посети „свога господина“. Преминуо је путујући од Пожаревца до беспутног Ратковића, удаљеног неколико часова хода од Јагодине, будући већ увелико болестан.⁴³

Године 1868. Димитрије се обратио молбом Министарству просвете и црквених дела да буде премештен у неку другу школу која није тако беспутна и удаљена од животних збивања и догађања. „Потписани, дознавши да се у Јагодини налази једно учитељско место упражњено, усуђујем се у највећој покорности поднети Г. Министру ову молбу: да би ме са овог места, на коме сада учитељску дужност оправљам, на то упражњено преместио...“ Разлоге зашто тражи премештај млади учитељ Димитрије наводи у више тачака: „Ја у Пожаревцу, откуда сам и родом, имам старог и болесног оца, код кога су ми још и два малена, нејака брата; у Београду пак имам брата и сестру; брат ми изучава богословске, а сестра у в. женској школи, науке. Па како и сам мој отац и сваколика моја браћа немају за своје издржавање никаквог другог извора, кромје ако их ја, одвојивши нешто од маленог мог прихода, потпомогнем, и како ја увиђам, да сам обавезан то учинити и по грађанској и по моралној

⁴⁰ Учитељи у овом времену су били изразито надахнути идеалима и били покретачи свеукупног напретка у Србији. О томе су описе оставили многи књижевници, попут Светолика Ранковића (Сеоска учитељица), Јанка Веселиновића (Слике из сеоског живота), Лазе Лазаревића (Школска икона), Ђуре Јакшића...

⁴¹ АС, МПС, VII, бр. 1568/1869; Атанасије М. Поповић, Димитрије Павловић, Поменик Шабачко-ваљевске епархије, Београд 1940, 40-42.

⁴² О селима и становништву на балканским просторима у 19. веку, видети: Ј. Цвијић, Упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини, Сремски Карловци 1904, 6; Ј. Цвијић, Сеобе и етнички процеси у нашем народу, Сарајево 1922, 4-20. Патријарх Димитрије је био ктитор нове цркве у Ратковићу, која је подигнута од 1925. до 1928. године.

⁴³ М. Ј. Миладиновић, Грађа за биографију патријарха Димитрија, Браничевски весник, књ. I, бр. 2, /1932, 69-72; АС, МПС, 918/1869, Димитрије Павловић министру просвете, 7. април 1869.

дужности, то би желео да тој светој дужности што лакше и боље одговорим, нарочито што се тиче потпомагања брата ми и сестре у Београду, јер обадвоје свршавају ове године своје школско васпитање. Ја се и сада трудим да и њих на крај изведем, но због спутаности овог села, свака ту цјел жртвица двоструко ме стаје; а Јагодина као варош, у којој је доста жива обртност, много би ми у том олакшала...“⁴⁴ Даље Димитрије у својој молби наглашава да је његова свагдашња тежња била да се, колико год му силе допуштају, приближи центрима „напредујуће просвете“. Док је био у Београду као богослов, то му је било веома лако, а у овом селу „у коме до скоро није имало ни школских потреба и које је повећим растојањем удаљено од политичких места, а, притом растурено, врло ми је незгодно да своје усавршавање продужим, док Јагодина, као угледно место (...) са својим просвећенијим грађанством, много би ми више услуге у томе показивала“.⁴⁵

Уз поменуте разлоге своје молбе, Павловић наводи и то да у Ратковићу нема цркве, те да је он као васпитаник богословије учио црквено појање које му због недостатка храма недостаје. Црква у којој надлежни парох обавља своје дужности „удаљена је од овдашње школе три пешачка часа“, док Јагодина има у својој средини цркву, у којој се редовно одржавају службе. Завршавајући своју представку Министарству, молилац истиче да би се, уколико би био премештен у Јагодину, његове „мучне околности“ измениле. Димитрије подвлачи да као новопостављени учитељ „нисам познат са своје способности у тој служби, која би ме сада препоручила да ми се ова молба испуни“, али обећава да ће „родољубљем и ревношћу попунити и најмању празнину у тој способности“ да би се показао достојан свог потраживања, као и да ће ученике који му буду поверени великом ревношћу учити, а они ће „вољан успех показати“.⁴⁶

Следеће године Димитрије, опхрван животним невољама, опет се молбом обратио министру за премештај на неко друго радно место. Наглашава да је због недавне очеве смрти изложен још и

⁴⁴ АС, МПС, Ф IV, бр. 916/1869.

⁴⁵ АС, МПС, Ф IV бр. 916/1869.

⁴⁶ АС, МПС, Ф IV, бр. 916/1869; П. Пузовић, Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997, 323-324.

већем старању за своју ситну браћу, а осим тога, треба да води бригу и о „незнатном заоставшем имању у Пожаревцу“, па му је крајње „неужно друго учитељско место“. Пошто је због болести учитељ у Бадњевцу, у Крагујевачком округу, оставио своје место, Димитрије моли за премештај у то село. И овог пута му је молба остала неуслишена.⁴⁷ Тек трећа молба, од 26. јула 1869. године, уродила је плодом. Ова, као и две претходне, писана „из више фамилијарних узрока“, била је упућена за место у Брзану, пошто је тамошњи учитељ требало да се премести. Завршавајући своју представку, Димитрије наглашава да има жељу да као ваљан учитељ послужи отаџбини.⁴⁸ После само месец дана чекања молба му је услишена.⁴⁹

Село Брзан је било удаљено неколико сати хода од Јагодине и личило је на друга села у Поморављу, с тим што је имало своју цркву. Пошто је прешао из Ратковића у Брзан, младом учитељу Димитрију, после напорног и тешког живота у минулој 1868. години, изгледало је да се животна срећа мало осмехнула. Међутим, није била прошла ни година дана од како је премештен у то место, а 1870. године је поднео оставку. Заправо, упознао је ћерку лаповског свештеника Луке Обрадовића, младу Јелицу, са којом је ступио у брачну заједницу. Затим се обратио Димитрију Матићу, министру просвете и црквених дела, наводећи да му се сада указала прилика да се рукоположи и прими свештенички чин.⁵⁰ Убрзо је из министарства стигло решење у коме му се уважава оставка.⁵¹

1. 5. Свештеник Димитрије Павловић

Пошто је Димитрије склопио брак са Јелицом 1869. године, ускоро је рукоположен за ђакона, а потом и за свештеника. Прво место његове јерејске службе било је у Лапову; постављен је за капелана (помоћног свештеника) своме тасту Луки.⁵²

⁴⁷ АС, МПС, Ф IV, бр. 918/1869; М. Ј. Миладиновић, Грађа ..., 134.

⁴⁸ АС, МПС, Ф IV, бр. 918/1869. Сава Вуковић, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996, 163.

⁴⁹ АС, МПС, Ф VII, бр. 1568/1869.

⁵⁰ АС, МПС, Ф VI, бр. 1272/1870.

⁵¹ АС, МПС, Ф VI, бр. 1272/1870.

⁵² Његова Светост Патријарх Димитрије, Преглед Цркве Епархије Нишке, бр. 4/1930, 131.

У то време варошица Лапово је имало цркву брвнару подигнуту 1828. године, посвећену Преподобној Матери Параскеви. Народ је добро прихватио новог свештеника, са којим се виђао недељама и празницима и на другим црквенонародним светковинама, панађурима, у храму и ван њега, у селу и вароши Лапову. Управо тих година, од 1870. до 1875, продором робноновчаних струјања број панађура се утростручио, а било је и много нових сеоских дућана. Лапово је имало повољан положај јер лежи у средишту долине Велике Мораве, на цариградском друму који повезује моравску са вардарском долином, средњу и јужну Европу са предњом Азијом.⁵³ Лапово је било погодно и за ратарску и сточарску производњу.

Павловић се посветио целим својим бићем свештеничкој служби.⁵⁴ Уз искусног таста, свештеника Луку Обрадовића, у много комуникативнијем месту, Димитрије се ревносно предао новом животном позиву за који се темељно спремао. Од тренутка када је примио свештенички чин, дао се на верско-морално просвећивање свога народа. Поред тога што је био десна рука своје тасту Луки у чијем топлом дому је свијао своје породично гнездо, помажући му у свим капеланским пословима, он је настојао да нарочито код млађе сабраће свештеника распали духовно-национални жар обнове, уједињења и препорода раздељеног рода.⁵⁵

Још док је био ученик богословије, Димитрије Павловић је показивао жељу за обједињавањем људи истих размишљања у удружење које би се бавило радом на националном ослобођењу. Претходних деценија било је више народних покрета. Пошто је народ био политички подељен у више држава, јавила се тежња код интелигенције да се обезбеди његово духовно јединство. Тако су осниване разне заједнице које су радиле на књижевности,

⁵³ Шематизам, Српска православна епархија Шумадијска 1947-1997, 110-111; Драгослав Циле Марјановић, Љиг, Београд 2007, 13-14. Д. Миљановић и М. Станковић, Лапово..., 7-28, 206-208; Ј. Цвијић, Језерска пластика Шумадије, Глас СКА LXXIX, Први разред 32, 1909.

Напомена: После Берлинског конгреса Србија се обавезала да се повеже железничком пругом са светом те је и Лапово постало део важног железничког пута после 1884. године.

⁵⁴ Сава Вуковић, Нав. дело, 163; Весник Српске Цркве, свеска IX, септембар 1900, 1043-1070.

⁵⁵ Преглед Цркве Епархије Нишке, Нав. дело, 131; Весник Српске Цркве, св. IX, Београд 1900, 1047.

сабирајући историјски и етнографски материјал, а настајала су и ђачка друштва. Тежња за удруживањем са патриотским задатком осетила се у свим странама српства. Ученици богословије су основали друштво „Братство“, а један од главних покретача био је Димитрије Павловић. Договор за оснивање био је крајем 1867, а први састанак у марту 1868. године.⁵⁶ Прву реч је изговорио Димитрије, и у њој је истакао да је куцнуо „онај давно жељени час“, да је дошло време да отпочне „рад за којим млађани наши духови дуго и дуго чежњаху (...) начини се од свију појединих и засебних тежња једна жива струја, која с' великом снагом наваљиваше да се оствари. И доиста, букну наједанпут, као ватра вулканска (...) На многим се местима заводе омладинска друштва ради умнога развитка нашега народа; али се врло ретко покрети показиваху, да се развија просвета религиозна, она просвета која је извор и основ свију знања, основ мира душевног, основ јединства и слоге народне, основ сваког напредовања (...) И ако чувство народности може једнокрвне народе зближити, опет зато вера је печат тога зближења; она је свеза која најјаче везује међусобне народе.“ По дубоком убеђењу Димитријевом, „Србин је вазда био постојане вере“. Због тога је на својим Богом даним просторима био изложен разним „злотворима“ који Србима „робише децу и наметаху им своју веру, или доводише народ до ужасног страдања, које друкчије не моглоше да избегне осим ако би примио туђу веру. (...) Од тада после постадоше јаничари и крџалије, који своју рођену земљу напијаху крвљу своје браће, да из ње поникне крвна жртва неситог грамжења тиранског! Отуда се доста браће одвоји у вери од нас и придружи Риму. Али, већи део Срба остаде у својој вери постојан...“ Тако је размишљао млади Павловић, додајући да кроз све невоље које су сатирале православне Србе столећима, они су управо у православној вери имали једино и најсигурније уточиште.⁵⁷

Правила „Братства“ нагињала су програму „Српске омладине“, а као главни циљ су истицали читање оригиналних и преведених расправа. Размишљало се и о оснивању часописа, али је онда убијен кнез Михаило и то је прекинуто. После тога „Братство“ је било

⁵⁶ Весник Српске Цркве, свеска IX, септембар 1900, 1043-1070.

⁵⁷ Д. Павловић, Пастир, Београд 1868, 215-218.

некада право удружење са програмом, а некада обично читалачко друштво.⁵⁸

Димитрије је као богослов, учитељ и свештеник био понесен идејама пансловенства, да Србија постане „пијемонт целог српства“, као и начелом Гарашаниновог Начертанија: „Балкан балканским народима“.⁵⁹ Духовно-национална струјања заталасала су не само православне Србе, него и друге народе на Балкану и ван њега,⁶⁰ да би се некако ослободили отоманске и аустријске власти. У малој Кнежевини Србији предводници таквих стремљења били су кнез Михаило и митрополит Михаило. У београдској богословији отворено је 1873. године друго одељење, тзв. „Страначка богословија“, и то у посебној згради, са циљем јачања духовног и националног мисионарства у српским геополитичким просторима.⁶¹

Када је постао свештеник, Димитрије и његови другови су почели да размишљају о оснивању свештеничког удружења. Пошто је у суседству његовог места где је био свештеник био град Свилајнац, позвао је друге свештенике на састанак о оснивању удружења. Сви су дошли и прихватили идеју, а убрзо су написана правила којима су сви били одушевлени. Међутим, нису приметили да у њима има ствари које не могу да се изведу и које би удружењу одузеле карактер православне свештеничке установе. Они су хтели, под утицајем идеја „Српске омладине“, да припремају народ за ослобођење и уједињење, па су планирали да свештеници свих вера на које је српски народ подељен, могу ступити с њима у заједницу, да сви заједно раде на уједињењу народа, остављајући верска питања на страну. У то друштво би могли да ступе и хоце, фратри, унијатски попови. Такво удружење није могло да буде по вољи духовним властима, а и полиција је мотрила све те активности. То се све дешавало 1871. или 1872. године, за време владавине намесника кнеза Милана. И од једне и од друге власти активисти овог удружења у настајању добили су „опоре поруке“, те су, после

⁵⁸ Весник Српске Цркве, свеска IX, септембар 1900, 1043-1070.

⁵⁹ Д. Павловић, Пастир, 217-219; Весник Српске Цркве, септембар 1900, 1046-1068.

⁶⁰ Весник Српске Цркве, септембар 1900, 1048-1049; Ђорђе Станковић, Никола Пашић, Савезници и стварање Југославије, Зајечар 1995, 26.

⁶¹ Весник Српске Цркве, исто; Ђ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве 2..., 363; Михаило Војводић, Митрополит Михаило и Стојан Новаковић, Историјски записи, година LXIII, Београд 2000/1-2, 153-164.

разговора са духовном влашћу, одлучили да одложе рад на оснивању свештеничког удружења.⁶²

У то време, у Димитријевом животу догодио се преокрет – умрла му је супруга Јелица. О овој породичној несрећи остао је потресни епиграф на гробном споменику (памјатнику) проте Луке, његове супруге и њихове ћерке Јелице, на гробљу иза олтара лаповског храма.⁶³ Живот презвитера Димитрија је кренуо новим правцем. Пошто је остао удов, уписао се 1874/1875. године на историјско-филолошки одсек Велике школе у Београду, где је слушао предавања код еминентних научника, какви су били Ђура Даничић, Јосиф Панчић, Стојан Новаковић и други. Пошто је као узоран студент привео крају Велику школу 1878. године, свештеник Димитрије је 18. септембра 1878. године од архиепископа београдског и митрополита Србије Михаила био предложен министру просвете и црквених дела да наместо наставника Фирмилијана, који је добио благодјејање да продужи своје школовање у Атини, заузме место предавача у богословији.⁶⁴ Неколико дана касније упућен је акт сагласности из министарства. Димитрије Павловић је постао предавач у богословији за предмет „Словенски језик и беседништво“.⁶⁵

1. 6. Живот и рад у богословији

Након десет година, после животних трагедија и студирања на Великој школи, Димитрије се вратио у богословију, која је знатно усавршила методологију свога деловања. Од оснивања богословије 1836, она је имала за циљ, пре свега, спремање младих свештеника који ће својим знањем и понашањем на достојан начин

⁶² Весник Српске Цркве 1900, 1048-1050.

⁶³ Његова Светост Патријарх Господин Димитрије, Преглед Цркве Епархије нишке, бр. 4/1930, 131; Д. Јакшић, Његова Светост Патријарх српски Димитрије, Гласник, бр. 7/1930, 99.

У књигама лаповске цркве остали су трагови великог бола презвитера Димитрија Павловића због неочекиване смрти супруге му Јелице, о чему сведоче и ове потресне речи са надгробног споменика: „...а сад оста хладан гроб и кости, / оцу, мајци, потпора старости, / а супругу ова хладна стена / и судбина горча од пелена...“.

⁶⁴ АС, МПс-Ц, ф V, р 100/884, Митрополит Михаило министру просвете и црквених послова 18. 9. 1878; Весник Српске Цркве, свеска II, фебруар 1900, 188.

⁶⁵ АС, МПс-Ц, ф V, р 100/884, Митрополит Михаило министру просвете и црквених послова 18. 9. 1878.

представљати Српску цркву и народ учити вери.⁶⁶ Дух и атмосфера у богословији били су доста озбиљни.⁶⁷ Наставно особље, осим ректора кога је именовао Св. архијерејски синод на три године, били су редовни и привремени (ванредни) професори, који су обавезно били свештена лица, какав је случај био и са Димитријем Павловићем, док су помоћници професора могли бити и цивили. Редовни професори су морали да поседују академски степен: докторат, магистрат, дидактат. Школа је за четири године имала око 20 предмета што је био формат дипломираног богослова са врло солидним образовањем. Школска година је почињала на Велику Госпојину, а завршавала се о Видовдану.⁶⁸

Димитрије Павловић се нашао у професорском колегијуму богословије у преломним историјским догађањима на Балкану после берлинских одлука 1878. године. Богословија је била кошница где су се школовали млади свештеници али и расадник одакле су бирани епископи Српске цркве. Напредовање наставног особља није награђивано као у другим школама, али су амбициозни као Димитрије ипак успевали. Пошто је прошло око годину дана, из Министарства просвете и црквених дела упућен је акт ректору београдске богословије да се учитељу Димитрију Павловићу, који је имао годишњу плату од 200 талира, повиси та плата на 1500 динара годишње.⁶⁹ У јесен 1881. године Димитрије Павловић је положио професорски испит, 11. новембра 1881. постављен је високим

⁶⁶ Р. Љушић, Кнежевина Србија 1930-1939..., 427; М. Гавриловић, Милош Обреновић, књига 3, Београд 1978, 525; Школство Србије 1804-1918, Закон о устројству богословије, Београд 1980, 101-103; Љубодраг А. Поповић, Шематизам Кнежевине Србије 1839-1851, Београд 1999; Р. Радић, образовање свештенства..., 100-126.

⁶⁷ Предмети који су се изучавали били су: словенски и грчки језик, увод у Свето писмо оба Завета, црквена историја, догматско богословље, морално богословље (етика), тумачење Св. писма, пастирско богословље, литургија, педагогија с учитељском методиком, омилитика са усменим и писменим вежбама, рурална економија, црквено право, дијететика, црквено појање.

⁶⁸ АС, Конзисторија засједаније 11. 23. VII 1836 (бр. 96); А. Илић, Петар Јовановић, Митрополит београдски, његов живот и рад (1833-1859), Београд 1911, 355; Р. Радић, образовање свештенства Српске православне цркве у 19. веку и првој половини 20. века, образовање код Срба кроз векове, Београд 2003, 100-121; П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 134-137; А. Ђуровић, Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914, Београд 2004, 647.

⁶⁹ Исто

указом за суплента, а 29. октобра 1884. године и за професора богословије.⁷⁰

У току школске 1882-1883. године, у београдској богословији је радило 17 наставника, и то 10 сталних и 7 хонорарних. Од сталних наставника, било је 5 професора, 3 суплента и 2 учитеља. Свештеник Димитрије Павловић је био суплент и васпитач. Сви професори и супленти су имали право учешћа у саветским редовним састанцима с правом гласа, а у ванредним право већања су имали сви наставници богословије. На редовним састанцима Савет је решавао о примању ученика у школу, распоређивао и давао државно благодјејање према успеху у наукама и владању ученика, већао и решавао разна питања о умном и моралном развоју завода. У 1882-83. години, Павловић је предавао Риторику општу и часну у другом разреду са 4 часа, Омилитику у трећем разреду са 2 часа, Беседништво у четвртном разреду са 2 часа и Пастирско богословље у четвртном разреду са 2 часа недељно. Поред тога, био је вероучитељ у Учитељској школи са 5 часова недељно. Годишња плата била му је 1768,20 динара, а добијао је додатак за васпитача 480 динара и као вероучитељ још 625 динара. Био је у првој професорској класи.

Наставници су се старали да предавања што више упросте, а давали су и школске задатке које су ученици радили у школи и код куће. Ученици старијих разреда су писали беседе за разне празнике и недеље, читали их и критиковали у свом разреду пред професором, а затим их представљали пред целом школом празником и недељом, често у присуству више професора. У извештају за 1882/83. годину, укратко су описани најбитнији садржаји предмета на које су професори обраћали пажњу. Тако су професори Пастирског и Црквеног богословља обраћали пажњу ученика на вршење разних црквених обреда у Саборној цркви где су се могли научити и „црквеном благочинију“ и практичном вршењу црквених обреда. Са малим изузетком, ученици су се служили штампаним књигама које су одређене за употребу у богословији. Неке од њих наставници су допуњавали својим рукописима, које су ђаци код куће преписивали, а само они предмети за које нису

⁷⁰ АС, МПс-Ц, ф V, р 100/884, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 15. 12. 1884. године

постојали штампани уџбеници, писани су цели. Предмет „Риторика са литерарним облицима“, који је предавао Димитрије Павловић, допуњаван је са 15 до 18 писаних табака по најновијим ауторима, а остали његови предмети су имали штампане уџбенике.

Поред званичне дужности у професорском Савету и школи, наставници богословије су радили и изван завода. Димитрије Павловић је био вероучитељ у Учитељској школи⁷¹, спремао је ученике за црквено богословље и литерарне облике, писао и говорио беседе у цркви. Наставници богословије су одређивани да служе у Саборној цркви у празнине дане, а уз Велики пост у радне дане – средом и петком. Поред тога, одређивани су за духовнике појединих просветних завода.

У току године, ученици су ишли у школу од 8 до 12 часова пре подне и од 14 до 18 после подне. Недељом и празником су имали час беседништва од 7:30 до 8:30, а после су ишли у цркву на литургију. Сваког дана су ишли на јутарњу и вечерњу службу. Они који су живели у заводу, устајали су пола сата пре црквеног звона, у 21:30 су ишли на општу молитву, а затим на спавање. Сви ученици су се исповедали и причешћивали два пута – у првој недељи Божићног и Великог поста. Ученици су имали одмор у време Божића и Ускрса и још неколико пута годишње по неки слободан дан. Водила се евиденција о закашњењима у школу и у цркву на службу. За одржавање реда у школи, цркви и општежитију постојао је васпитач. Његови помагачи су били собни и црквени надзорници, а постојали су надзорници за кухињу, провизију и трпезарију.

Одлични и врло добри ученици су награђивани, а они сиромашног стања, уз услов да су добри ученици, добијали су државно благодјејање или су добијали стипендије од лица који су завештали имовину за те сврхе. Питомци који су добијали државно благодјејање, а у школској 1882-83. години их је било око 57%, живели су у заводу и имали су бесплатно стан, огрев, осветљење, храну, одело, школске потребе и послугу. Поред питомаца, у заводу је живео још један број ученика који су плаћали 40 динара месечно, а имали су све што и државни питомци. Остали ученици, који су

⁷¹ Димитрије Павловић је постао вероучитељ у Учитељској школи 9. новембра 1882. године, уместо архимандрита Нестора. До тада је Димитрије био вероучитељ у реалци. – АС, МПс-Ц, ф V, р 45/884.

имали право да живе ван завода, живели су у вароши по приватним кућама. Добри ученици су добијали и све потребне књиге и писаћи материјал, а министар просвете и црквених послова је те године поклонио ученицима четвртог разреда, као приправницима за учитеље, по осам педагошких књига. Ученици су кажњавани, али није било много казни, углавном за блаже преступе.

Зграда богословије је била државна и налазила се код Саборне цркве. Поред учионица и канцеларија, у њој су биле и собе ученика. Постојала је библиотека, посебан кабинет за физику и у дворишту справе за телесно вежбање. Професори свештеног реда, посебно монаси, живели су у малој и врло трошној кући поред главне зграде. У њој су живели протосинђел Никанор, синђел Фирмилијан и свештеник Димитрије Павловић. У посебној кући биле су кухиња и трпезарија.⁷²

1. 7. Признање политичке и црквене независности 1878-1879.

После убиства кнеза Михаила Обреновића у Кошутњаку 29. маја 1868. године, за време чије владавине од 1860. до 1868. је Србија на унутрашњем и спољнополитичком плану доживела вишеструки војни, културни и дипломатски успон, српска Кнежевина нашла се у жижи европских и светских дипломатских збивања. Међутим, у Србији је веома спласнуо духовно-национални полет за ослобођење од туђина и уједињење свих Срба у једну државу.

Кнез и краљ Милан, малолетни унук Милошевог брата Јеврема, дошао је на престо Србије 1868, али је до његовог пунолетства 1872. године уместо њега владало Намесништво. За време владавине Намесништва, које су чинили генерал Миливоје Петровић – Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић, донет је указ о

⁷² АС, МПс-Ц, ф II, р45 ½ /885, Годишњи извештај о стању Богословије београдске за 1882-3 школ. годину, Београд 1883.

Прота Никола Казимировић је оставио сећање на дане када му је у београдској богословији наставник био млади свештеник Димитрије Павловић, у коме се похвално и са пуно поштовања изразио о његовом наставничком раду. – Прота Ник. Ст. Казимировић, Лик г. Димитрија Павловића свештеника и наставника београдске богословије из 1881. год. а сада Његове Светости патријарха српског, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1923, 2-3.

уређењу Српског ученог друштва, којим се највиша научна установа у Србији у великој мери ослободила утицаја и надзора државних власти.⁷³ Намесништво је донело 1869. и један „слободоумни устав“, чиме је омогућена слобода избора, слобода збора и договора, штампе и независност судова. На духовно-просветном плану у Србији и ван ње, митрополит Михаило је отварао богословске школе (богословија у Бања Луци 1866, у Призрену 1871), а у Београду је основана 1873. тзв. „Страначка богословија“. У ову богословско-учитељску установу примани су млади људи из Старе Србије, Босне и Херцеговине, Македоније и Бугарске.⁷⁴

Српско-турски рат 1876. године лоше се завршио по Србију, али великим ауторитетом митрополита Михаила код његових руских пријатеља, руски цар је интервенисао код Порте, те је склопљен мир без измене граница. Наредне две године (1877-1878) водио се Други српско-турски рат, који је био срећнијег исхода. У борбу са Турском, а због тешког стања хришћана, априла 1877. године у рат је ушла и Русија и прешавши Дунав, освојила је Плевну, Пловдив и Једрене. У овим ратним окршајима Србија је ослободила: Ниш, Пирот, Белу Паланку, Трн, Цариброд, Куршумлију, Лесковац, Власотинце, Врање, Гњилане, стигавши на Косово Поље у Грачаницу.⁷⁵

Хришћански православни свет је био одушевљен успехом једноверних војски Русије, Србије, Црне Горе, Румуније и Бугарске. Међутим, њихову радост нису делила хришћанска браћа са Запада. Руском надирању ка Константиновом граду нарочито се успротивила Енглеска дошавши својом флотом у Дарданеле да брани Отоманску империју и спасава „болесника на Босфору“. Нашавши се у деликатној ситуацији да мора водити двојни рат са муслиманским и западно-хришћанским силама, као у време Кримског сукоба (1853-1856), Русија је пожурила да са Турском у Сан Стефану, близу Цариграда, склопи мир у марту 1878. године.

⁷³ Радован Самарџић, Наука код Срба у XIX и XX веку, Историја српског народа, VI-2, Београд 1983, 488, (462-505); Р. Поповић, Српска црква у историји, Србиње – Београд – Ваљево – Минхен, 1997, 91; П. Пузовић, Српска православна црква 2, Београд 2000, 69-80.

⁷⁴ Чедомир Попов, Србија 1868-1878, Историја српског народа V-1, 305-421; Р. Самарџић, Нав. дело, 462-505; Радослав М. Грујић, Православна Српска Црква, Крагујевац 1988, 154-156; П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1999, 135-137.

⁷⁵ Ч. Попов, Нав. дело, 401-407; Саво Скоко и Петар Опачић, Војвода Степа Степановић у ратовима Србије 1876-1878, Београд 1975, 148-149.

Овим миром су обухваћене и Србија, Румунија, Бугарска и Црна Гора. Тада је створена Велика Бугарска, којој је припала југоисточна Србија са Пиротом, Нишом, Врањем, цела Македонија и Тракија. Оштећена Србија и Црна Гора стекле су независност. Санстефанским одлукама, повлачењем политичких граница на Балкану, Србија је била веома разочарана у свог традиционалног пријатеља Русију.

Још 1870. године, под притиском Русије и посредовањем код Порте, Бугарска је добила од султана Ферман о устројству Бугарског егзархата (утемељеном на етнофилетизму), што је било мимо воље Цариградске патријаршије и Српске аутономне цркве у Кнежевини Србији, будући да су њени верници били у духовном погледу отргнути из њеног окриља.⁷⁶

Одлуком Берлинског конгреса од 1/13. јула 1878. г. извршена је ревизија одлука Санстефанског мира, чиме је Србија добила нишки, врањски, пиротски и топлички округ. Овим конгресом Србији и Црној Гори призната је независност, али је и Аустро–Угарској дато право да окупира Босну и Херцеговину.⁷⁷ Одлука великих сила да се спречи ослобођење и уједињење српског народа растужила је све политичке и духовне кругове Кнежевине, па и митрополита Михаила и Димитрија Павловића и свеукупну српску богословску, учитељску и осталу омладину.

У новонасталим политичким приликама, српска дипломатија је преко Јована Ристића и Филипа Христића, који је био српски представник у Цариграду, интервенисала како би Српска црква добила духовну независност и била ослобођена плаћања Цариградској патријаршији таксе од 9000 гроша. „Ако Бог да“, каже Јован Ристић „...то ће јој бити последње“.⁷⁸ У тим разговорима и сам кнез Милан је узео активно учешће обраћајући се цариградском патријарху Јоакиму III, као један од „најоданијих јој синова“, желећи успех у текућим разговорима. И митрополит Михаило је упутио

⁷⁶ Ж. Живановић, Политичка историја Србије, Београд 1923, 370. Р. Љушић, Историја српске државности II, Београд 2001, 146; М. Екмечић, Дуго кретање између клања и орања 1492-1992, 276.

⁷⁷ Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве 2, Београд 1991, 278, 438, 487-510.

⁷⁸ Преписка Јована Ристића и Филипа Христића, Зборник за историју, језик и књижевност, књ. XX, Београд 1931, 261-262; Р. Грујић, Нав. дело, 151.

молбу 4. марта 1879. г. патријарху Јоакиму, изражавајући наду да код добијене државне независности и Српска црква има своју аутокефалност, јер „ново стање Србије“ изискује и оправдава да „узмемо слободу замолити од Ваше Светости благослов свете Матере Велике цркве...“.⁷⁹ У истој представци се напомиње да окрузи нишки, топлички, пиротски и врањски буду издвојени из Бугарског егзархата и враћени својој духовној матици, Српској цркви.⁸⁰

Свети Синод Цариградске патријаршије, са патријархом Јоакимом III издао је 20. октобра 1879. г. акт о проглашењу независности Српске цркве. Томосом о независности Београдске митрополије, у чији састав је ушла и Нишка митрополија, решено је да ће архиепископ београдски и митрополит Србије са својим Св. архијерејским сабором, „сходно светим правилима“ управљати црквеним стварима Кнежевине „слободно и независно од сваког другог мешања и у Духу Светоме, као што божанствена и свештена правила заповедају“.⁸¹ Истим Томосом је препоручено Српској цркви да повратак присталица Бугарског егзархата у њено окриље буде решено по канонима у хришћанској љубави.

После Берлинског конгреса дошло је до промене у спољној политици Србије. Разочаран у руску дипломатију на Балкану која је Србију и српски народ (Босну и Херцеговину) препустила Аустро-Угарској, кнез Милан се у потпуности од Москве окренуо Бечу. Тако је кнез Милан маја 1881. преко свога министра иностраних послова Чедомиља Мијатовића, аустро-угарског министра Хајмерлеја и „начелника његовог, министра Калаја“, кренуо да испитује могућност за закључивање политичког уговора између Србије и Аустро-Угарске.⁸² Без знања владе и јавности, планови кнеза Милана оберучке су дочекани у Бечу. Потписана је Тајна конвенција између Аустро-Угарске и Србије 1881. године.⁸³ По тој конвенцији, Србија се обавезала да ће престати са дотадашњом духовно-националном пропагандом у Босни и Херцеговини, као и да неће склапати

⁷⁹ Ћ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве 2, 1991, 20-33.

⁸⁰ Исто.

⁸¹ Исто 33-36; Р. Поповић, Нав. дело, 53; Р. М. Грујић, Нав. дело, 151; Исти, Азбучник, 102-103.

⁸² Ч. Попов, Немирне године и везивање за Аустро-Угарску, Историја српског народа VI-1, Београд 1983, 62.

⁸³ Исто 62-63; Б. Берић, Српско питање и политика Аустро-Угарске и Русије 1848-1871, Београд 2000, 512-520, 521-528.

никакве политичке уговоре са другим државама и владама „без претходног споразума са Аустро-Угарском“. Србија се сагласила да Беч, кад он нађе за сходно, изврши анексију Босне и Херцеговине. Заузврат, Аустро-Угарска је дала чврсто обећање да ће Србију и њену династију, ако затреба, бранити и оружаном силом.⁸⁴

Пошто је либерална Влада Јована Ристића оштро одбила да Аустро-Угарској да извесне повластице, то ју је кнез Милан срушио, а њено место је заузела напредњачка Влада Милана Пироћанца, која је пристала на кнежеве захтеве.

1. 8. Канонски удар у Српској цркви и нова јерархија 1883. године

После пада либералне Владе Јована Ристића, чије странке је члан био митрополит Михаило, по диктату аустроугарске стране, напредњаци, приврженици бечког двора, са кнезом Миланом су оклеветали митрополита Михаила „као републиканца и црквењака-присталицу социјалистичких идеја“.⁸⁵ Пошто је митрополит Михаило за Русију служио као централна личност Балкана, коме је од „Свесловенског комитета“ у Москви пристигло 80.000 динара за духовно-национални рад, у првом реду у Босни и Херцеговини, Аустро-Угарска је, плашећи се његовог огромног ауторитета, затражила од српског кнеза његово уклањање. Особито је присуство речи и имена митрополита Михаила „значило много тадашњој Русији на коју је Србија, упркос свима погрешкама руске политике на Балкану, била упућена“.⁸⁶

После Берлинског конгреса и одлука великих сила остаће неостварене српске тежње ка националном уједињењу на шта су имали право други (Немци и Италијани) али не и Срби. На томе је крајње ревносно била активна Српска црква са митрополитом Михаилом на челу. Великодостојници Цркве, нижи и виши, са

⁸⁴ Р. Поповић, Нав. дело, 53, 91; Димитрије Ћорђевић, У сенци Аустро-Угарске, Историја српског народа VI-1, Београд 1983, 95-134; Димитрије Ћорђевић, Сучељавање са Аустро-Угарском, Историја српског народа VI-1, Београд 1983, 135-174.

⁸⁵ Р. Љушић, Књига о Начертанију, Београд 1993, 166-167; Р. Грујић, Нав. дело, 103.

⁸⁶ Исто; Ђ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве II, Минхен 1966, 426; В. Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1978, 208.

већином становништва остали су и даље одани православној Русији, иако је она својим политичким аспирацијама на Балкану жестоко разочарала Србе, док се политичка елита државе све чвршће везивала за Двојну монархију.⁸⁷

У постберлинским временима, све до почетка XX века, Влада Србије због аустрофилства није имала искрену *de facto* подршку, већ више *de jure* формалну потпору од већине црквених великодостојника, изузев појединаца који су се услед животних таласања обрели у тим околностима. Такав је био случај и са Димитријем Павловићем који ће своју лојалност исказивати најпре према једној, а потом према другој династији и њиховим владама.

И поред свих заслуга митрополита Михаила, кога је влада Србије 1876. слала у Русију да вапије код једнокрвне и једноверне браће за помоћ „за ослобођење српског народа од турског јарма“, кога је не само православно, већ римокатолички и протестантски свет уважавао, Влада и кнез су решили да га збаце. Повод је било митрополитово противљење Закону о таксама донетог 3. априла 1881. године. По том закону, наплаћиване су таксе за развод брака код конзисторије, на пример од 20 до 50 динара, за рукоположење мирског свештеника (за синђелију) такође 20 до 50 динара, за свештено лице монашког реда 100 до 400 динара, за епископски чин 2000, а за митрополита 4000 динара. Свети архијерејски сабор, са митрополитом Михаилом, на свом заседању 21-23. септембра 1881. изјавио је да је новодонесени државни закон о таксама супротан канонима Православне цркве, пошто тражи да се „благослов архијерејски, као и за свештене чинове, који се добијају благодаћу Св. Духа плаћа“, те да Влада није могла донети тај закон без претходног договора са Св. архијерејским сабором.⁸⁸ Митрополит је одлуку Сабора доставио министру просвете и црквених послова са својим писмом, у коме је изнео закључак да се прописи Закона о таксама, уколико се односе на чинодејства, не могу вршити.

⁸⁷ М. Екмечић, Српски народ у Турској од средине XIX века до 1878, Историја српског народа V-1..., 305-424; Никодим Милаш, Словенски апостоли Кирил и Методије и истина православља, Задар 1881.

⁸⁸ АС РС, ПО-К 34/22; Епископ Мојсеј, Црквено питање у Србији, Београд 1895, 5-13; Весник Српске цркве, XXXVII, 1932, 6; Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића II, Београд 1925, 409-421.

Влада је ово схватила као бунт црквених поглавара, а нарочито митрополита, према земаљским законима и предузела кораке да се тај бунт угуши. Министар просвете и црквених послова Стојан Новаковић је поднео представку кнезу Милану, као и извештај како је у Светом архијерејском сабору примљен Закон о таксама. Новаковић је закључио да архијерејска власт жели да буде „трећи чинилац законодавства земаљског“. Пошто је држави највећа снага у поштовању закона, Влада сматра да на врху Цркве не може остати човек који отворено нарушава законе и тражи да кнез потпише указ којим се митрополит Михаило разрешава од администрације Архиепископије београдске и Митрополије српске. То се и десило 18. септембра 1881, а влада Србије је новчано казнила митрополита Михаила за непоштовање закона.⁸⁹

Неоспорно, овакав развој догађаја у Србији био је потврда политике власти која је потписала Тајну конвенцију и која је почела доносити своје горке плодове.⁹⁰ Овакве важне одлуке по будућност Кнежевине Србије сигурно су биле проузроковане политичко-војном доминацијом великих сила на Балкану, чија жртва је био митрополит Србије и други архијереји, са свештенством и народом.⁹¹ Дипломатија царске Русије на Балкану на штету Србије, оличена у санстефанским одлукама, окренула је Владу кнеза Милана од ње, гурнувши је у руке аустро-угарске експанзије и довела до збацивања митрополита Михаила.

За заменика свргнутог митрополита Влада је именовала епископа тимочког Мојсеја. Митрополит Михаило се повукао у своју кућу на Врачару, где је често узнемираван од напредњака.⁹² Следеће

⁸⁹ АС МПС-Ц, 1882, Б-3238; Весник СЦ XXXVI, 1932, 7; М. Војводић, Митрополит Михаило и Стојан Новаковић..., 160; С. Димитријевић, Михаило Архиепископ београдски и митрополит Србије, Београд 1933, 25-34; Ђ. Слијепчевић, Историја СПЦ, II..., 183; Живан Живановић, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига друга. Од прогласа независности Србије до абдикације краља Милана 1878-1889, Београд 1924, стр. 183-187.

⁹⁰ С. Протић, Тајна Конвенција између Србије и Аустроугарске, 1909, 9; Ј. Продановић, Историја политичких странака и струја у Србији I, Београд 1947, 463.

⁹¹ Ј. Ристић, Историја дипломатије II, Београд 1898, 143-134; Ј. Продановић, Нав. дело, Београд 1947, 460-464.

⁹² Братство, Његова Светост патријарх Димитрије, Сарајево 1930, бр. 3-4, март-април 70; А. Поповић, Димитрије (Павловић), Поменик Епархије шабачке, Београд 1940, 40-42; Епископ Сава, Српски јерарси, Београд 1996, 163; Б. Берић, Нав. дело, 521-528.

године, после проглашења Србије за краљевину 22. фебруара 1882, митрополит Михаило се стао припремати да напусти отаџбину, што је и учинио 11. априла 1882, отишавши преко Цариграда у Свету земљу. Из тог изгнаничког доба остала су митрополитова духовна дела: „Хришћанске светиње на Истоку“, затим из Свете Горе Атонске „Живот Пресвете Богородице“ и „Света Атонска Гора“... Из Бугарске, где му није било дозвољено да борави, одазвао се позиву кијевског универзитета на прославу његовог јубилеја и 1884. отишао у Русију где је остао до поновног повратка на управу Српске цркве 1889. године.⁹³

После уклањања митрополита Михаила, Владу и кнеза Милана ухватио је страх да преостали епископи – администратор Мојсеј, нишки Виктор и шабачки Јероним, не стану на страну збаченог митрополита или прекину сваку сарадњу са политичким властима, а и свој патриотски рад у Цркви. То се и десило. Епископи су 23. октобра 1881. известили Владу да се уздржавају „од сваког даљег дејствовања“, и то „како у сабору, тако и у својим епархијама“. Разлог је био револт због Владиног збацивања првојерарха Михаила, па се и они осећају угрожени – „бесправни, као отачаствени архијереји и веома понижени“. Мало из поверења, а много више страха ради, епископи су повукли своју одауку.⁹⁴ Нови Закон о црквеним властима од 31. децембра 1882, посебно члан 94, давао је већи утицај световној власти него до тада. У састав Св. архијерејског сабора нису улазили само епископи, него још и два архимандрита и по један протојереј из сваке епархије. Ове чланове Сабора постављала је Влада на пет година, и могла је помоћу њих да створи своју већину у Сабору. Убудуће је Св. архијерејски сабор био надлежан само за избор епископа, али не и за избор митрополита. За његов избор је устављено нарочито изборно тело, у које су, поред чланова Св. архијерејског сабора, улазили још и световњаци: председник Министарског савета, министар просвете и црквених

⁹³ П. Пузовић, Српска православна црква. Прилози за историју 2, Београд 2000, 70; М. Војводић, Митрополит Михаило и Стојан Новаковић, 160-161; Р. Грујић, Нав. дело, 103.

⁹⁴ П. Пузовић, Нав. дело, 70; Р. Радић, Образовање свештенства СПЦ у 19. веку и у првој половини 20. века, Образовање код Срба кроз векове (Зборник радова), Београд 2003, 107-108.

послова, председник Државног савета, председник Касационог суда и пет народних посланика изабраних од Народне скупштине.

Нови закон су епископи огласили као противан канонима, јер је у Св. архијерејском сабору дао већину неархијерејима, а у тело које је бирало митрополита увео представнике државне власти. Обични световњаци су могли да учествују у избору поглавара Цркве, али не и представници власти. Ако би се они умешали у тај посао, духовна власт дошла би под надзор световне. Епископи су изјавили да је Михаило остао по канонима митрополит и да без њега Св. архијерејски сабор не може ништа решавати. Епископи су сви сложено били против Владе. Чак се није одвајао ни Мојсеј, за кога се до последњег часа није знало коме ће се најзад приволети. Он је, због отвореног мешања државе у чисто црквена питања, писао министру просвете и црквених дела Стојану Новаковићу: „...нађите лице коме ћу ја администрацију ове три епархије предати, јер не могу даље носити одговорност за дела која годину дана и више чекају саборно решење и противити се силама“ (Владе).⁹⁵ Министар је инсистирао да се како-тако сазове Св. архијерејски сабор и изабере нови митрополит Србије.

Имајући Закон о црквеним властима, државна власт је сазвала Сабор ради избора новог митрополита. Поред епископа администратора Мојсеја, који је своје одсуство од Сабора правдао болешћу, министру Стојану Новаковићу и Влади је епископ шабачки Јероним отворено изјавио да му у антиканоничном Сабору за бирање митрополита није место, док је нишки митрополит Виктор образложио свој недолазак на Сабор тиме што ће у историји остати непризнат Православном црквом.⁹⁶ Не марећи на једнодушне протесте архијереја, Влада је краљевским указом сазвала 20. марта 1883. у згради Митрополије Св. архијерејски сабор без архијереја. На Сабору су узели учешће позвани архимандрити Нестор и Теодосије (Мраовић), као и више протојереја: Илија Новаковић,

⁹⁵ Еп. Мојсеј, Црквено питање, Хришћански весник, 367/8, 53-54; Живан Живановић, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига друга. Од прогласа независности Србије до абдикације краља Милана 1878-1889, Београд 1924, 183-187; Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића, Књига друга, Београд 1934, 413-417.

⁹⁶ Еп. Мојсеј, Нав. дело, 72-75; Хришћански весник, 377-378; Ћ. Слијепчевић, Нав. дело, 267-270.

Љубинко Поповић, Стеван Јаковљевић, Младен Поповић, Стеван Величковић; затим световна лица: Милан Пироћанац, председник Министарског савета, Стојан Новаковић, министар просвете и црквених послова, Ђорђе Ценић, председник Државног савета, Никола Костић, председник Касационог суда, као и народни посланици Скупштине: Димитрије Димитријевић, Милош Глишић, Милан Жутић и Алекса Здравковић. Они су за новог митрополита изабрали пензионисаног дугогодишњег професора Богословије, архимандрита Теодосија (Мраовића). Његово посвећење није имао ко да изврши, јер су архијереји краљевине то одбили. Краљ Милан је тада замолио аустро-угарску Владу да она одобри да хиротонију изврши карловачки патријарх Герман (Анђелић). Царска влада у Бечу је дала своју сагласност нерадо, иако је она виновник свих догађања у Србији по црквено-националним питањима.⁹⁷ Посвећење митрополита је извршено 27. марта 1883. у Карловцима, али он и даље није био признат од српских епископа. Није прошло ни десет дана од избора новог митрополита, а Влада је, свакако због непослушности, 1. априла 1883. збацила сву тројицу старих епископа, као и митрополита Михаила, оставивши их без права на пензију. Збачени епископ шабачки Јероним је отишао у Париз, док се остарели нишки епископ Виктор „потуцао под старе дане“; администратор Мојсеј постао је члан Државног савета, док је ужички епископ Викентије ускоро преминуо.⁹⁸ За нишког митрополита је изабран свршени питомац Кијевске духовне академије Нестор, за шабачког архијереја дошао је високопреподобни архимандрит манастира Хопова Самуило, а за жичког архијереја управник манастира Раванице у Србији Корнелије.⁹⁹ При посвећивању првог морао је, уз митрополита

⁹⁷ Еп. Мојсеј, Нав. дело, 78-79; Хришћански весник, 380-382; П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 206-207; Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића, Књига друга..., стр. 413-417; Живан Живановић, Нав. дело, 183-187.

⁹⁸ Ч. Попов, Нав. дело, 65.

⁹⁹ Током управљања митрополита Теодосија Српском црквом и док још Димитрије није био изабран за нишког епископа, Народна скупштина је извршила промену назива Ужичке у Жичку епархију. То је једна од трију епархија која је затечена 1830. г. (уз Београдску и Шабачку).⁹⁹ Враћање првобитног назива „Епархија Жичка“, уместо „Ужичка“ десило се због огромног ауторитета и седишта Архиепископије од њеног оснивања 1219. године, као и уверења Владе „да ће се у Жичи извршити крунисање Његова Величанства Краља“, па „нема смисла да се зове епархија Ужичка кад је столица епископа одмах до Жиче“. – П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ 2..., 97-98. О Ужичкој епархији видети: В. Стојанчевић,

Теодосија, да чинодејствује и један епископ из Карловачке патријаршије. Цариградска патријаршија је више од годину и по дана затезала са признањем нове јерархије, да би најзад новембра 1884. дала своје признање.¹⁰⁰

1. 9. Криза у држави

Тимочка буна, која је избила 1883. године, веома је потресла Србију у којој је владао Милан Обреновић у апсолутистичком духу. Већ дуже време је трајала напетост због краљеве аустрофилске политике и канонског удара у Српској цркви, прогонством митрополита Михаила 1881. године. Највећи отпор краљу је пружала Радикална странка, која се борила „за уставну парламентарну грађанску државу са широким самоуправама.“¹⁰¹ Радикали су на изборима 1883. добили велику већину али им краљ није дао да саставе Владу, већ је власт дао Николи Христићу. Пошто је скупштина била распуштена, очекивало се да ће краљ да укине и Устав из 1869. године, који је гарантовао донекле демократске слободе. Ускоро је 1883. године дошла наредба војног министра да народу треба одузети оружје. Радикали су се огласили у чланку „да без пушке и оружја нема ни слободе те да се народ радије растаје са главом и душом него са оружјем“. Краљ је реаговао 21. октобра 1883. завођењем ванредног стања са преким судом. Сељаци који су доста тешко живели, уз помоћ радикала, чији је вођа Пашић 25. 10. 1883. већ био напустио земљу, у Црноречком округу подигли су буну. Међутим, побуњеници који су се раширили у више општина убрзо су од војске били савладани. Главне вође су биле осуђене на смрт, али после им је казна замењена затвором. Никола Пашић, који се налазио у Бугарској, добијао је новац од Словенског комитета, у чему је посредовао и сам митрополит Михаило, за нове буне у Србији против краља Милана.¹⁰² Сви ови народни и социјални

Црква, Историја српског народа V-1, 77; Герасим Ћорђевић, Знаменити догађаји новије српске историје, Београд 1838); П. Пузовић Из историје Жичке епархије, Прилози за Историју СПЦ, Ниш 1997, 231-233.

¹⁰⁰ Слободан Јовановић, Влада Милана Обреновића, Књига друга..., стр. 413-417; Др Ђоко Слијепчевић, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Минхен 1980, 299-312.

¹⁰¹ Ч. Попов, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

¹⁰² Исто; П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 240-242.

потреси у Краљевини Србији, која је била у огромној већини земљорадничка земља, као и насиље над ратарима погађали су сваког искреног родољуба, па и свештена лица какав је био професор богословије Димитрије Павловић. У догађајима узавреле Тимочке буне 1883. године, међу 729 осуђених било је и 11 свештеника.¹⁰³

Само двадесетак дана пре свог избора за епископа, свештенослужитељ и професор богословије Димитрије Павловић обрео се у Бечу,¹⁰⁴ одакле се 25. октобра 1884. г. јавио свргнутом митрополиту Михаилу, обавестивши га да, док је био у Београду, није било никаквог обрта ни у спољној ни у унутрашњој политици, „а наше ствари стоје сасвим по старом“. Још вели да је, кад је полазио из отаџбине, Св. архијерејски сабор већ био на окупу. Они су се бавили питањем регулације парохија, а по некима, како је Димитрије сазнао, имали су уз помоћ Владе да бирају нове епископе за попуњавање двеју заосталих епархија...¹⁰⁵ Писац вероватно није слутио да је он један од њих. Даље се у писму говори о унутрашњим питањима, о несугласју између професора богословије, као и о притиску краљевске (напредњачке) и црквене власти да јој се „ропски поклонимо“. „Но (...) ми ћемо се бранити колико можемо, а сила Бога не моли“.¹⁰⁶ На крају писма Димитрије напомиње да у Русију морају послати неколико младића „да се спремају из разних богословских наука“. Поменути кандидати најпре би учили семинарију, а тек после би прешли у Духовну академију. Тај проблем школовања будућих узданица Цркве и рода Димитрије је осећао одговорно, па је о томе известио збаченог митрополита молећи га да

¹⁰³ Алекса Илић, Моји доживљаји, Београд 1931, 136, 160.

¹⁰⁴ Свештеник Димитрије Павловић је 5. октобра 1884. године поднео молбу министру просвете и црквених послова да му се одобри одлазак у Беч на 15 дана. Навео је да има синовца од осам година који је остао без мајке, па је Димитрије преузео бригу о њему. Дете је после тешке болести остало глуво. Лекари су сматрали да би можда слух могао сам да се поврати, али је прошло више од две године, а то се није десило. Зато је Димитрије одлучио да га води у Беч код стручних лекара. Ако лечење не буде могуће, намеравао је да га преда у неки завод на васпитање и изучавање неког заната. – АС, МПс-Ц ф IV, р 89/884, Димитрије Павловић министру просвете и црквених послова 5. 10. 1884.

¹⁰⁵ АС, ПО-К 30. бр. 172 – Димитрије Павловић митрополиту Михаилу, Беч, 25. октобар 1884.

¹⁰⁶ Исто

он издејствује својим огромним угледом „да Руси приме бар 3-4 оваква младића“.¹⁰⁷

Није прошло ни две седмице, а десило се да је управо он изабран на упражњену Нишку епархију.

¹⁰⁷ Исто

Глава 2 ЕПИСКОП НИШКИ ДИМИТРИЈЕ

2. 1. Избор за епископа

После промене на митрополитском положају, Стојан Новаковић, министар просвете и црквених послова, сетио се свог ученика свештеника Димитрија, који је постао његов кандидат за епископа.¹⁰⁸ Када је преминуо нишки епископ Нестор, на његово место је изабран професор богословије Димитрије Павловић, на седници 31. октобра 1884. године. Истог дана избор је потврдио краљ Милан. У решењу стоји да јереја Димитрија, пошто претходно прими монашки чин, треба посветити за епископа у београдској Саборној цркви. Хиротонисан је на дан своје Крсне славе 8. новембра.¹⁰⁹ Из писма епископа Мојсеја митрополиту Михаилу од 17. новембра 1884. године, сазнајемо шта је претходило избору Димитрија Павловића за епископа нишког. „Приликом овога избора била је читава јагма око столица епископских. Тако: Никанора протезирао Мраовић, попа Димитрија влада, Фирмилијана неки министри. Никанор је трчао Новаковићу, да га ова прилика не мимоиђе, јер је вели најстарији и најзаслужнији; Фирмилијан је обећавао да ће измирити са патријархом нову власт црквену ако га приме за епископа, но напослетку поп одржи победу и њега изабраше у министарској седници.“¹¹⁰

¹⁰⁸ Л. Лазаревић, Мали поменик, Београд 1955, 87-89.

¹⁰⁹ АС, МПс-Ц ф V, р 95/885; Преглед цркве Епархије нишке, година XI, април (бр. 4) 1930, 131, 130-135; Р. Поповић, Српска црква у историји, Београд 1997, 127; П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 239.

¹¹⁰ Др Ђоко Слијепчевић, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Минхен 1980, 294-295.

2. 2. Нишка епархија 1884-1889. године

2. 2. 1. Општи преглед¹¹¹

На почетку управе епископа Димитрија Нишком епархијом, епархију су чинила четири округа и два намесништва. Бројно стање цркава, манастира, свештеника и монаха у 1884. години¹¹² било је следеће:

Округ/Намесништво	Цркве	Свештеници	Манастири	Монаси
Нишки округ	24	44	4	3
Лесковачко намесништво	9	28	///	///
Власотиначко намесништво	8	17	///	///
Пиротски округ	41	64	3	3
Врањски округ	32	82	3	///
Топлички округ	10	35	///	///
Укупно	124	270	10	6

У епархији је било 10 манастира у којима је постојало монаштво:

Округ	Манастир
Нишки округ	Манастир у Горњем Матејевцу Габровачки манастир Јашуњски манастир Сићевачки манастир
Пиротски округ	Дивљански манастир Темски манастир Суковски (Успенски) манастир
Врањски округ	Манастир Св. Стевана Лепчински манастир Кацапунски манастир

¹¹¹ Ниш је познати град Наисус из Римског царства, који се налази на међународном путу Ниш-Софија-Цариград. Још у доба турократије епископи Ниша су, све до гашења Пећке патријаршије, у великој већини (осим фанариота), били искрени бранитељи Цркве и свог народа. У време успешних српских устанака, због тајне сарадње са кнезом Милошем, епископ Ниша је убијен од Турака. После ослобођења града Ниша од вишевековне османлијске власти у њему је остало више хиљада муслиманских верника са својим богомољама.

¹¹² АС, МПс-Ц ф III, р 8/885, Списак свештенства мирског и монашког чина, с назначењем којој цркви или манастиру припадају у Нишкој епархији за 1884. годину.

Стање у 1885. години било је следеће:¹¹³

Округ/Намесништво	Цркве	Свештеници	Манастири	Монаси
Нишки округ	23	45	4	3
Лесковачко намесништво	9	25	///	///
Власотиначко намесништво	8	18	///	///
Пиротски округ	41	61	3	3
Врањски округ	34	81	3	///
Топлички округ	9	35	///	///
Укупно	124	265	10	6

Број манастира и монаха био је исти као и 1884. године.

По одлуци Владе, 1886. године извршена је реорганизација епархија. Неготинска и Шабачка епархија су укинуте, а њихове територије су присаједињене другим епархијама.¹¹⁴ У извештају о раду нишке конзисторије у 1887. години, приказано је следеће стање у епархији после реорганизације:¹¹⁵

Округ/Намесништво	Свештеници	Цркве	Монаси	Манастири
Нишки округ	37	21	3	2
Лесковачко намесништво	27	11	2	1
Власотиначко намесништво	18	8	///	///
Пиротски округ	58	35	3	3
Топлички округ	37	17	///	///
Врањски округ	78	32	///	3
Алексиначки округ	22	9	5	2
Бањско намесништво	7	5	///	///
Црноречки округ	21	6	///	///
Бољевачко намесништво	10	4	///	///
Књажевачки округ	24	14	2	2
Укупно	339	162	15	13

¹¹³ АС, МПс-Ц ф IV, р 122/886, Списак свештенства мирског и монашког чина с назначењем којој цркви или манастиру припадају у Нишкој епархији 1885. године

¹¹⁴ Решењем Св. сабора из октобра 1886. године, дат је распоред парохија у окрузима црноречком, књажевачком и алексиначком, који су ушли у састав Нишке епархије. - АС, МПс-Ц ф VII, р 10/886. Видети одељак о реорганизацији епархија 1886. године.

¹¹⁵ АС, МПс-Ц ф III, р 49/888, Извештај о раду нишке конзисторије у 1887. години, јун 1888.

У 1888. години стање је било следеће: ¹¹⁶

Округ/Намесништво/ Протопрезвитерат	Свештеници	Цркве	Монаси	Манастири
Нишки округ	36	21	3	2
Лесковачко намесништво	25	11	///	///
Власотиначко намесништво	20	8	1	1
Пиротски протопрезвитерат	58	35	3	3
Врањски протопрезвитерат	76	31	///	3
Топлички протопрезвитерат	39	15	///	///
Алексиначки протопрезвитерат	20	10	3	2
Бањско намесништво	7	5	///	///
Књажевачки протопрезвитерат	23	11	2	2
Зајечарски протопрезвитерат	19	4	///	///
Бољевачко намесништво	10	5	///	///
Укупно	333	156	12	13

У проширеној епархији, било је 13 манастира у којима је постојало монаштво:

Округ/Намесништво/ Протопрезвитерат	Манастир
Нишки округ	Габровачки Сићевачки
Власотиначко намесништво	Јашуњски
Пиротски протопрезвитерат	Темски Дивљански Суково
Врањски протопрезвитерат	Св. Стевана Лепчински Кацапунски
Алексиначки протопрезвитерат	Св. Романа Св. Стевана
Књажевачки протопрезвитерат	Св. Тројице Суводол

¹¹⁶ АС, МПс-Ц ф III, р 226/889, Епископ нишки Јероним министру просвете и црквених послова 16. 8. 1889.

У 1889. години стање је било следеће:¹¹⁷

Свештеници	Монаси	Цркве	Манастири	Капеле	Парохије
344	14	166	16	7	329

Из решења Св. сабора из октобра 1884. о регулисању неких парохија у Нишкој епархији може да се извуче просек броја домова у парохији, на основу узорка од 35 парохија који је дат у овом документу. У њима је било 9713 домова, односно просечно 277,51 домова по парохији.¹¹⁸

Непотпун списак парохија са просеком броја домова по окрузима и намесништвима¹¹⁹ дат је у решењу Св. сабора октобра 1887. године о регулацији парохија у Нишкој епископији. Предмет регулације 1887. године било је 153 парохије, са укупно 30.309 домова. У Врањском округу је био најмањи број домова по парохији, а у неким парохијама било је свега 18, 29, 30 и 35 домова. Велики број домова је био у парохији у Куршумлији (416), Крчмарској парохији (354) и Прокупљанским парохијама (350, 359) у Топличком округу, затим у парохијама у Пироту (410, 408, 405), као и у Горњој Јабуковачкој парохији у Врањском округу (362). Збирно, стање је било следеће:

Округ/Намесништво	Број парохија које су предмет регулације 1887.	Просечан број домова у парохији
Нишки округ	17	242,7
Лесковачко намесништво	10	242,7
Топлички округ	36	262,42
Врањски округ	65	133,92
Пиротски округ	25	224,16
Укупно	153	198,1

¹¹⁷ АС, МПс-Ц ф II, р 120/890, Председник нишке конзисторије министру просвете и црквених послова 13. 6. 1890.

¹¹⁸ АС, МПс-Ц ф V, р 95/885, Решење Св. сабора из октобра 1884. о регулисању неких парохија у Нишкој епархији

¹¹⁹ АС, МПс-Ц ф IV, р 59/887, Решење Св. сабора из октобра 1887. године, о регулацији парохија у Нишкој епископији

2. 2. 2. Материјално стање

Материјално стање цркава и манастира у Нишкој епархији није било на завидном нивоу. Подаци Духовног суда Нишке епархије од 5. октобра 1885. године говоре следеће:¹²⁰

Округ/Намесништво	Број цркава које су пописане	Број цркава за које су наведени приходи	Годишњи приходи цркава (у динарима)	Број манастира за које су наведени приходи	Годишњи приходи манастира (у динарима)
Нишки округ	24	15	579	2	1647
Лесковачко намесништво	9	5	1355	///	///
Власотиначко намесништво	6	///	Нема података о приходима	///	///
Топлички округ	15	///	Нема података о приходима	///	///
Врањски округ	36	10	5964	2	769
Пиротски округ	45	22	1564	4	7640
Укупно	135	52	9462	8	10.056

По овом документу, у нишком округу, за 3 цркве нема података о приходима, а плаћају порез. Од цркава, највеће приходе је имала Миљковачка црква (134 динара), и то од плаца са кућом (40 ари). Јашуњски манастир (547 динара) и Габровачки манастир (1100 динара) највише су приходовали од винограда. Горњоматејевачки манастир није имао приходе, а Сићевачки није уписан.

У лесковачком намесништву, за 3 цркве нема података о приходима, а плаћале су порез. Највећи приход је имала Доњостопањска црква (940 динара), и то од дућана и земље.

У власотиначком намесништву, за 6 наведених цркава нема података о приходима, али су 4 плаћале порез.

У топличком округу нема података о приходима, а све цркве су биле ослобођене пореза.

У врањском округу, за 22 цркве се не зна приход, али 7 од њих је плаћало порез. Наведена сума од 5964 динара се односи на 10 цркава, а од те суме 5016 динара је приход врањске цркве, која је

¹²⁰ АС, МПс-Ц ф V, р 55/885, Подаци Духовног суда Нишке епархије о годишњим приходима цркава и манастира, Председник нишке конзисторије протојереј Илић министру просвете и црквених послова, 5. 10. 1885.

највише приходовала од плаца „под механом са дућанима“ и од плаца „под механом са пекарницом“. Манастир Св. Стевана (698 динара) је највише приходовао од њиве (скоро 40 хектара), а Кацапунски манастир (71 динар) је имао највише добити од њиве (нешто више од 7 хектара) и земље са ситном шумом. За Лепчински манастир се не зна приход, али је плаћао порез.

У пиротском округу, за 23 цркве се не зна приход, али 9 од њих су плаћале порез. Од цркава, највише прихода је имала Јасничка црква (230 динара), а највише је приходовала од њиве (нешто више од 7 хектара). Суковски манастир (3774 динара) највише је приходовао од њиве (20 хектара), ваљавице и воденице. Дивљански манастир (1575 динара) највише је зарађивао од њиве (скоро 34 хектара) и ливаде (нешто више од 9 хектара). Манастир Св. Богородице (681 динар) највише је приходовао од плаца са зградама и 7 ари земље. Темски манастир (1610 динара) највише је зарађивао од њиве (скоро 27 хектара).

Закључак председника нишке конзисторије протојереја Илића, на основу података добијених од црквених тудора и манастирских старешина, био је да је узрок што црквена имања не напредују, тај што се сва не издају под аренду и што се дају безвремено, иако је конзисторија наредила да се имања дају на време под аренду. Црквена имања не доносе бољи приход и зато што се тудори сваке године мењају, и они који се приме те дужности врше је олако и не воде назора као што домаћин води бригу о свом сопственом имању. Код манастирских имања сметње су што старешине саме раде своју земљу, али су „сада веома много поскупеле наднице“, и слуге су скупље него ранијих година, те тако колико се приходи, толико се расходује на плате слугу и наднице. Готово сви тудори и манастирске старешине су изјавиле, а и конзисторија је мишљења, да треба издавати под трогодишњу аренду сва имања, и црквена и манастирска осим винограда. Винограде и воћњаке би требало оставити код манастира да их раде манастирске старешине. Наводи се и да нема користи од црквених и манастирских шума које су младе и утрина које се већим делом налазе по врлетним местима. Оне се терете плаћањем данка, и многи тудори су изјавили да их треба продати, нарочито младе шуме које још неколико година неће доносити никакав приход, а данак мора да се плаћа сваке године.

Конзисторија сматра да би те шуме требало ослободити од пореза пошто као младе не доносе никакве приходе. А кад одрасту, било за сечење и продају целих плодова, било за поткресивање огранака, онда нека се уврсте у данак.¹²¹

У извештају епископа Димитрија Светом архијерејском сабору из септембра 1887. године, са канонске посете алексиначком и врањском округу, епископ се дотакао и материјалног стања црквених и манастирских имања. Он наводи да у алексиначком округу има више мирских цркава „које притежавају прилична црквена имања, а у врањском округу ретке су цркве, које осим тескобне порте, имају још по који комад земље. Изузима се само црква у самој вароши Врањи, која има осим грађевина, које добар приход доносе, још и зиратне земље до саме вароши. Манастири у оба (наша) округа имају непокретна имања од чијих се прихода издржавају. Али се имања оних у алексиначком округу разликују не само разноврсношћу и бољом каквоћом, него и много већим пространством. У Врањском округу и мирске цркве и манастири једва имају толико прихода да подмире најскромније потребе. У алексиначком округу са малим изузетком, то исто може се казати за мирске цркве а манастири су бољег стања.“¹²²

Епископ је навео да манастирским имањем самостално управљају манастирске старешине, док имањем мирских цркава управљају тутори под надзором свештеника, а над управом и једних и других води контролу конзисторија. „Но прилично већ има времена, како су у тешком материјалном стању и манастири и цркве. Ово долази нешто од опште оскудице, која је у земљи

¹²¹ АС, МПс-Ц ф V, р 55/885, Председник нишке конзисторије протојереј Илић министру просвете и црквених послова, 5. 10. 1885. У истом документу, председник конзисторије Илић наводи да је имао проблеме у прикупљању података о имањима јер надлежни нису удовољили том захтеву, изговарајући се да због невештине татора и слабе писмености свештеника, то иде врло споро. Коначно је све сакупљено и послато. На полеђини документа стоји да је министар сакупљао ове податке ради израде нацрта о „преобразовању“ манастира и цркава и установљењу црквених општина.

¹²² Епископ наводи да у врањском округу парохије пропадају јер често не износе више од 30 домова. Због тога једва намирују најнужније потребе, и многе од њих још нису доспеле од ослобођења да набаве звона. „Утвари и застори у њима су веома скромни, а од књига ни једна нема све, које јој требају. У неким су Јеванђеља малена штампана на осмини у сасвим обичном повезу кожном; а богатије увезаних и окованих осим врањске цркве нема ни у једној другој.“

настала, нешто од дација на земље, које не доносе никаква прихода а нешто и од рђавог руковања готовином и привредом.“

Да би се овај проблем решио, епископ је сматрао да Архијерејски сабор треба да настави отпочети рад да се црквама и манастирима учине олакшице у опорезивању данка. Манастири су се, изгубивши парохије од којих су имали приличне приходе, издржавали искључиво од пољопривреде, а радну снагу су плаћали готовином из касе, услед чега су приходи били мали.

Због тога што су и манастирске шуме, које обично заузимају велики простор али не доносе никакав приход, плаћале порез, епископ је сматрао да ће то довести до краја манастира и њиховог имања. Он је сматрао да те шуме не би требало теретити порезом, или бар за тај данак не би требало узимати као мерило простор земљишта који заузимају, него приход који се од њих добија.¹²³

О материјалном стању у Нишкој епархији говори и Главни извод прихода и расхода свих цркава и капела Нишке епархије за рачунску 1885. годину:¹²⁴

Округ	Капитал од 1884.	Приход у 1885.	Укупно 1884. и 1885.	Расход у 1885.	Остало за 1886.	Дуг	Колико има капитала у облигацијама	Колико интереса припада
Топлички	36303,40	8643,83	44977,23	5296,66	39680,57	---	34032,22	56,22
Врањски	13387,33	14269,24	27656,57	17876,78	9837,29	1596,09	5711,11	342,64
Нишки	85441,43	44836,59	130279,02	42583,99	87783,93	1302,15	70716,76	3684,70
Пиротски	33449,94	13406,67	46856,61	17532,73	29471,12	147,14	22224,02	1347,41
Укупно	168.582,94	81.156,33	249.769,43	83.290,16	166.772,91	3045,38	132.684,11	5430,97

У главном изводу прихода и расхода манастира Нишке епархије за рачунску 1885. годину стоји:

¹²³ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

¹²⁴ АС, МПс-Ц ф V, р 43/887, Председник нишке конзисторије министру просвете и црквених послова 5. 3. 1887. Нишка конзисторија је марта 1887. поднела министру на увиђај четири главна рачунска извода из округа: нишког, пиротског, врањског и топличког за 1885. годину, а обавезала се да ће поднети касније и за 1886. годину, кад буде добила рачуне из поменутих округа, али и из алексиначког, књажевачког и црноречког округа.

<i>Манастири у врањском округу</i>	Капитал од 1884.	Приход у 1885.	Укупно 1884. и 1885.	Расход у 1885.	Остало за 1886.	Дуг	Колико има капитала у облигацијама	Колико интереса припада
Лепчински	1954,32	966,93	2921,25	1758,56	1162,69		462	27,72
Кацапунски	15,66	212,65	228,31	382,75	---	154,44	---	---
Св. Стевана	80,61	620,55	701,16	588,35	112,81		---	---
Укупно	2050,59	1800,13	3850,72	2729,66	1275,50	154,44	462	27,72

<i>Манастири у нишкоком округу</i>	Капитал од 1884.	Приход у 1885.	Укупно 1884. и 1885.	Расход у 1885.	Остало за 1886.	Дуг	Колико има капитала у облигацијама	Колико интереса припада
Габровац	1870,79	5836,75	7707,54	5213,79	1772,75	2485,15	1870,79	27,04
Сићево	5196,06	1470,42	6666,48	2714,02	3952,46	---	5072,22	304,52
Горњоматејевачки	21840,83	1438,71	23279,54	1521,60	21757,94	---	12613,05	757,71
Јашуњски	88,63	1261,10	1349,73	1228,45	21,28	272	---	---
Укупно	28996,31	10006,98	39003,29	11377,86	27504,43	2757,15	19556,06	1089,27

<i>Манастири у пиротском округу</i>	Капитал од 1884.	Приход у 1885.	Укупно 1884. и 1885.	Расход у 1885.	Остало за 1886.	Дуг	Колико има капитала у облигацијама	Колико интереса припада
Дивљански	132,16	2507,95	2640,11	2654,84	---	782,73	---	---
Суковски	26,44	3604,15	3630,59	3242,72	387,87	1700	---	---
Темски	188,50	3530,75	3719,25	3555,54	163,71	---	---	---
Св. Богородице	104,31	905,40	1009,71	993,22	16,49	475,34	---	---
Укупно	451,41	10548,25	10999,66	10446,32	568,07	2958,07	---	---

Колико имања и колики порез плаћају поједини манастири у Нишкој епархији, види се из Извода из октобра 1886. и јануара 1887. године. Манастир Св. Јован у Јашуњи (Јашуњски манастир) има њиве, ливаду, браник и виноград и плаћа порез од 373,50 динара, а манастир Св. Богородице у селу Црковница има њиву, ливаду, браник и воденицу и плаћа 144,60 динара. Манастир Св. Тројица (Габровачки манастир) има плацеве, ливаде, њиве, забране, винограде и воћњаке и плаћа 34,45 динара порез годишње. Манастир Св. Богородице у Сићеву има плацеве, ливаде, њиве и забране и плаћа 138,74. Манастир Св. Јована у Горњем Матејевцу

има плацеве, њиве, забране и винограде и плаћа 41,16 динара. Манастир Св. Богородице у Сукову (Суковски манастир) има зиратно и земљиште под шумом и плаћа 267,40 динара. Манастир Св. Стевана у Липовцу има зиратно и земљиште под шумом, две воденице и ваљавицу и плаћа 290,71 динара. Манастир Св. Пантелејмон у Лепчинцу има виноград, њиве и ливаду и плаћа 112,51. Манастир Св. Стевана има њиве, ливаду и винограде и плаћа 154,59. Манастир Св. Прохор Пчињски, који је у Турској, има у Врањској општини имовину, и то две куће, један дућан и један плац, и плаћа 4,88 динара. Манастир Св. Јован у Горњем Матејевцу има њиве и плаћа 80,40 динара.¹²⁵

На крају 1886. године, стање капитала у епархији било је следеће:¹²⁶

црквени капитал	443.247,05 динара
капелски капитал	5165,58
капитал црквиста	8282,41
манастирски капитал	36073,51
укупно	492.768,55

О лошем материјалном стању манастира, говори и то што је више старешина манастира изјавило, преко својих епархијских конзисторија, да не могу да плате разрезани порез од прихода манастира, те је министар јуна 1885. године одобрио да такве цркве и манастири плате порез од капитала цркве, односно манастира који се налази код Управе фондова на руковању.¹²⁷

Архимандрит Сава, као члан нишке конзисторије, известио је министра 23. јуна 1886. године да су у тој епархији црквени капитали сувише мали, због чега ни једна црква ни манастир немају новаца код Управе фондова, осим што неке имају нешто својих новаца код нишке штедионице, а понеке цркве имају новаца на дугу код приватних дужника, „још од пређе заоставших“. Када су у зиму 1885/86 неке цркве слале добровољне прилоге за ратне

¹²⁵ АС, МПс-Ц ф V, р 76/886

¹²⁶ АС, МПс-Ц, ф I, р 56/888, Нишка конзисторија министру просвете и црквених послова б. 2. 1888.

¹²⁷ АС, МПс-Ц ф V, р 72/885, Препис акта министра просвете и црквених послова од 12. јуна 1885.

циљеве, тутори су слали непосредно војној власти новац који се тада могао наћи у црквеним касама.¹²⁸

2. 2. 3. Утисци епископа Димитрија о црквама и манастирима у епархији

Епископ Димитрије се у извештају Светом архијерејском сабору из септембра 1885. године, о канонској посети топличком и нишком округу исте године, осврнуо на стање цркава и манастира. Видео је бројне рушевине храмова које су побожни преци подизали и богато украшавали, а већина тадашњих храмова подигнута је на темељима старих.¹²⁹ Епископ се осврнуо и на руковање црквеним имањем. Пре ослобођења није било строге формалности, већ је постојала оданост Цркви и добровољно пожртвовање код сваког православног Србина. Није било присиљавања ни кулука, није било „повике на разрез“, него се сваки надметао да што више помогне при подизању цркава. При свим околним црквама били су тутори из оближњих вароши, који су брижљиво унапређивали имање. Обично су позивали грађане на гозбе и прилоге.¹³⁰ Код сваке цркве под конаком, или на страни у порти, грађени су пространи арови за коње и другу теглећу стоку.

¹²⁸ АС, МПс-Ц ф II, р 3/886, Архимандрит Сава министру просвете и црквених послова 23. 6. 1886.

¹²⁹ На неколико храмова видео је уписано име патријара Арсенија из године 1724. и 1725.

Епископ је описао изглед цркава: „Свака од њих имала је све потребне делове: олтар, храм и притвор; а код већине била је припрата. Готово све ове цркве биле су укопане у земљу, где што метар у дубину, те се у њих улази низ неколико степеница. Неке старе цркве, и ако су биле напуштене, дуго су се држале у целости и тек у новије време порушили су их Арнаути или државне турске власти, кад су имали да подигну какву зграду, воденицу или утврђење. Народ прича да је многе од рушилаца постизало различито зло, те су одмах рушење напустили и тако су неке цркве само начете.“ – АС, МПс-Ц, Ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1885.

¹³⁰ Епископ је навео и конкретан пример: „Код једне цркве и данас се један брест назива „Златни брест“, јер кад су приликом једне гозбе, Лесковчани метали на икону своје прилоге за цркву, пало је све само злато близу хиљаду дуката. Причају да је овим изазвана суревњивост код Турака, који су хтели да покажу како су и они готови на жртве за своје богомоље, те приредили гозбу у корист једне текије. Но кад су пребројали добивени прилог, није изашло ни колико је требало да се трошкови покрију. Од тада Турци нису више покушавали да се у томе надмећу са хришћанима.“

Код цркава се одвијао народни живот у пуној снази. Грађани и сељаци скупљали су се сваког празника у великим масама, нарочито код оних цркава које су удаљене од вароши. Епископ истиче да народ, држећи се ранијега рада, „и сада чини знатне прилоге црквама. А да би се код цркава и сада могло наћи све, чега је пређе било, код неких цркава поред онога што се прилогом добије, и сада тутори и куповином набављају што је потребно за јело и пиће. Кад посетиоци долазе црквама, они то добијају од татора за новац, те отуд долази неки приход у црквену касу.“ Та навика је била тако јака, да ни најозбиљнији кораци власти нису били у стању да је сузбију, закључује епископ Димитрије.

Поред тога, наводи епископ, задржала се стара навика да тутори у договору са народом подижу грађевине и ограде, а да никога о томе не питају, нарочито у оним крајевима где су цркве ретке и где је раније непријатељска сила ускраћивала њихово подизање. Народ је у томе био веома сложан. Епископ наводи да је искуство показало да је боље у таквим приликама оставити народу на вољу „јер где год је власт покушала да оваква предузећа подвргне законским формалностима, ту је уташено оно побожно одушевљење и зато је предузето дело остало недовршено.“

Епископ наводи да се у његово време код црквених имања не примећује напредовање као раније, кад су и по сеоским црквама грађани били тутори. Они су били вичнији у руковању имањем, а и своје имућне суграђане су лако задобијали да дају прилоге и подижу задужбине код цркава.

За епископа Димитрија била је битна и опремљеност храмова предметима за црквену употребу, такозваним утварима. Све цркве су имале потребне утвари и књиге, а неке су у овом погледу биле богато снабдевене.¹³¹

¹³¹ Епископ је оставио опис. Дарохранилнице су биле различитог облика, неке од лима, неке обичне дрвене кутије или мали заструзи, неке од сребра, бакра или каквог другог метала. Дрвених крстова сједињених са ковчежићем који стално стоји на престолу и сâм служи као дарохранилница, није било у црквама новоослобођених крајева. Уместо тога у њима су се налазили дрвени крстови у величини човечјег боја са живописаним распећем. Ови крстови су се усађивали под чело престола, на источној страни. Пред распећем на овим крстовима била су кандила, која се врвцом подижу и спуштају, као пред распећем над иконостасом. – АС, МПС-Ц, Ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1885.

У извештају епископа Димитрија Светом архијерејском сабору из октобра 1886. године, са канонске посете пиротском округу исте године, епископ се бавио стањем у коме су се налазили тамошњи храмови. Цркве су већином биле подигнуте на темељима или рушевинама старих цркава, а многе од њих биле су обновљене.¹³² Живопис у новим црквама је био махом дело самоука из Дебре, који су уједно били архитекти и живописци. Није имао велику вредност, а карактерисало га је невешто повлачење црта, искварен правопис и изопачен језик и смисао у изразима Св. Писма и натпису. Епископ је похвалио дрворез на иконостасу, дверима и столовима, као и разне златарске предмете по богатијим црквама.¹³³

Епископ се осврнуо и на звона. За време турске владавине хришћани нису смели да држе звона јер су Турци сматрали да је снажни звук звона знамење победе и хришћанског тријумфа над мухамедовском вером и над османском царвином. Да би колико толико надокнадили недостатак звона, хришћани су држали мало повеће меденице у олтару, те су њима објављивали најважније тренутке на служби и на пољу, а у порти су за позивање хришћана на богомољу употребљавана су клепала од дасака и звечке од нетањеног гвожђа. Народ је жудео за срећним часом кад ће моћи да снабде своје богомоље звонима, па су одмах по ослобођењу звона за цркве журно набављена и постављена на своја места. Звона су објавила хришћанску победу и народну слободу. Након тога само сасвим сиромашне цркве нису имале своја звона, него су се служиле клепалом или звечком, али се и тамо народ трудио да набав звона, што је епископ Димитрије подржавао.¹³⁴

У пиротском округу су у портама постојале, поред цркве, и куће и друге зграде. Куће су прављене добровољним прилозима и

¹³² Старе цркве које су очуване, биле су из доба старе српске јерархије, о чему сведоче натписи у српској редакцији и живопис истоветан оном из познатих српских задужбина. Многе нове цркве имале су галерију за хор и проповедаоницу.

¹³³ Међу овим предметима било је крстова, рипида, кадионица, кандила, окова на јеванђељима, прибора за свете тајне... У Старој пиротској цркви налазила се повелика сребрна дарохранилница.

¹³⁴ Епископ наводи да су из Пирота Бугари у време рата однели највеће звоно саборне цркве, што је немало потресло хришћанске осећаје тамошњих грађана и изненадило образовани хришћански свет.

заједничким радом, и служиле су народу за склониште, а многе од њих су употребљене као школе.¹³⁵

Приликом обиласка пиротског округа, од три манастира које је епископ посетио, два су била из старијих времена, Дивљански и Темски, а Суковски је био грађевина најновијег времена. У њима је живео по један калуђер, без другог братства, а сви су имали имања која су их издржавала. Најбоље имање имао је Суковски манастир, и то је једини манастир у епархији у коме је могло да живи веће братство. Да није скоро половина имања овога манастира остала преко границе у Бугарској, он би могао доћи у ред првих манастира, тим пре што је и црквено здање једна од најлепших грађевина, закључује епископ. Све те цркве подигнуте су на најлепшим местима, од природе обдареним сваковрсним красотама, а зидана махом на темељима старих задужбина које су од непријатеља биле порушене, као и у нишком и топличком округу.¹³⁶

У алексиначком округу храмови су углавном били довољно пространи и имали су најнужније ствари. У врањском округу све нове цркве су биле квадратне, са главним зидовима од камена, а горњим делом од плетера. Све су имале припрату, биле су укопане у земљу, све су имале уместо прозора узане нише, те је у њима увек било мрачно. Многе су биле подељене на двоје, на храм и притвор, а готово све су имале галерије, које су биле заклоњене решеткама, дрвеним или гвозденим, па су служиле као женско одељење. Епископ је приметио да су све ове нове цркве зидали неуки мајстори, који су имали наклоност да зидају масивно, не осврћући се много ни на законе грађевинске естетике, ни на извор материјала.¹³⁷

У алексиначком крају, осим манастира, биле су ретке цркве које су имале други живопис осим на иконостасу, који је био из новијег доба и није имао особите вредности. А у врањском округу биле су ретке цркве којима нису и зидови живописани, али као и у

¹³⁵ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

¹³⁶ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

¹³⁷ Од ових старих цркава, епископ сматра да су вредне помена: манастир св. Пантелејмона или ленчински, манастир св. Илије или Кацапунски, манастир св. Стевана и цркве: Стубаљска и Мртвичка.

другим новим црквама новоослобођених крајева, био је најниже врсте, самоучки. А живопис на зидовима старих цркава свуда је био једнак и вероватно из истог доба. Те старинске цркве наликовале су једна на другу и кројем и живописом.¹³⁸

По епископовом уверењу, у врањском и алексиначком округу било је мало монаха којима се са поуздањем могла поверавати управа. Због слабијих прихода, а већих пореза, и због злоупотреба у управи, манастири нису биле онако богате народне куће, као некада. Изузетак су била 3-4 манастира у алексиначком, нишком и пиротском округу „чије су старешине одржале на висини како себе и чин свој, тако и поверене им манастире.“ Остали манастири или су остали сасвим без братства, или су рђавом управом доведени у најкритичније стање. У многим манастирима у пиротском, нишком и врањском округу монаха није било, па су имањем управљали тутори.¹³⁹

Прота Таса Урошевић, члан нишке конзисторије у време епископа Димитрија, оставио је податак да се епископ бринуо о манастирима, да их сачува и унапреди. Био је против Владиног предлога из 1887. године, о одузимању манастирских имања од стране државе. У јавности је критиковао Владино предлог говорећи да се тако иде на укидање старих српских споменика и задужбина.¹⁴⁰

2. 2. 4. Старине

Као човеку који се интересовао за прошлост, епископу Димитрију су били битни остаци старина које је затекао у областима које је посећивао. За топлички и нишки округ истиче да се од старина слабо шта нашло у рушевинама јер су све цркве најпре

¹³⁸ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

¹³⁹ Епископ Димитрије је навео пример манастира Суводола у књажевачком округу, који је био један од најимућнијих у држави, али је због лоше управе доведен до пропасти. Он је отпутовао тамо и покушао да у договору са бољим старешинама околних манастира пронађе начин да ова задужбина поврати углед. – АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

¹⁴⁰ Прота Таса Урошевић, Његова Светост патријарх Димитрије као епископ нишки (од 1882. – 1888. год.), На својој бразди. Споменица педесетогодишњице, Ниш 1929.

опљачкане, а затим порушене. Натписи који би сведочили кад су цркве подигнуте били су врло ретки. У маниру врсног истраживача, епископ Димитрије закључује да су све порушене цркве једног кроја, а готово и размера, са онима што су остале целе, а може се извести да су и једнога доба с њима. „Најранији пак натписи у овим очуваним црквама нису старији од краја XV века. У њима се већ не помињу српски владоци него епископи и ктитори, а по негде и султани.“ Епископ наводи да је живопис, где је очуван, сличан ономе у Жичи и другим старијим црквама.¹⁴¹

У храмовима који су подигнути почетком 19. века, понајвише на старим црквиштима, живопис је подражаваће старијем, а натписи су или грчки, или српско-словенски са поремећеним правописом. У новијим црквама живописи и натписи су потпуно примитивни. У живописима је ретко обухваћена идеја према правом историјском карактеру појединих светитеља, него им је обично пришивена идеја која је својина маште самога молера или какве простонародне легенде.¹⁴² Али ма колико да поменуте слике одступају од праве историје и науке Св. Писма, епископ је мишљења да им је поучна страна била корисна. „Јер кад је и последњих зракова духовне просвете нестало, ове су слике служиле народу као очигледне проповеди противу порока, које и јеванђелска наука осуђује. Оне су унеколико попуњавале празнину, која је настала услед рукополагања за свештенике лица неспремних и невичних како науци јеванђелској, тако и духовној проповеди.“ Натписи уз ове слике сасвим су почетнички без икаква правописа и граматике, а језик личи на бугарски.¹⁴³

¹⁴¹ Епископ детаљније појашњава: „Све до краја прошлог века живописци су добро познавали свој посао и били су ученици школе која се код Срба рано одомаћила. Живопис у ономе стилу и данас је нама најпријатнији. На сваком светитељском лицу огледа се скромност, побожност и жудња за небеским животом. Натписи и изреке из Св. Писма написани су чисто и правилно по српско-словенској редакцији. Готово у свима Записима на зидовима налазили смо имена ученика пећске школе, а по свој прилици биће их и из других српских школа. Са њиховом смрћу угасили су се и последњи зраци српске просвете.“

¹⁴² Епископ наводи да је то нарочито случај код слика које представљају Адамово изгнање и пребивање ван раја и Страшни суд. Представљено је како Ева краде, како се људе муче због грехова које су чинили... Епископ сматра да такво представљање иде до граница непристојности.

¹⁴³ Доказ бугарске пропаганде било је и то што су из живописа изостављени српски светитељи Сава, Симеон и други, а уместо њих малани су Св. Кирил и Методије, код којих је у једној цркви овакав натпис „Святители Кирилъ и Методије, бугарски просветители.“

Живописци су били прости људи из Дибре, без уметничког образовања, док су живописци из Софије и Ћустендила боље разумевали свој посао. Рад им је био чистији и ближи старој српској школи. Осим живописа, епископ углавном није наилазио на друге остатке. Часне трпезе су биле поломљене, књиге су однели ранији грчки епископи и српски школовани људи после ослобођења.¹⁴⁴

Старина у пиротском округу било је мало, а најглавније су биле остаци живописа и разни записи угребани у црквене зидове, нарочито по манастирима. У овом округу је било нових споменика за које епископ каже да су скромни али су српској души драгоцени. То су споменици на гробовима јунака из српско-турског рата.¹⁴⁵ У алексиначком и врањском округу старине је затекао само код манастира Св. Стефана, у коме постоји добро очувани натпис који сведочи да су га сазидали синови кнеза Лазара. Осим живописа, који је свуда на вандалски начин од Турака осакаћен, нема ничега другог, што би колико толико напомињало о добу постања других манастира. Најстарији очувани натписи показују да су најстарије цркве с почетка 15. века. Неке старије цркве су подигнуте на местима где су раније биле римске тврђаве, те је материјал од ових тврђава мешан и у њихову грађевину. Нове цркве у врањском округу су врло честе подизане на темељима старијих цркава. Многе од њих налазе се на самој српско-турској граници.¹⁴⁶ Епископ је о истраживању старина писао свом пријатељу историчару Љубомиру Ковачевићу наводивши да је проналазио цркве са „безброј натписа наших и то све до бугарске границе, у крајевима, на које безобразни Бугари полажу право“.¹⁴⁷

¹⁴⁴ АС, МПс-Ц, Ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1885.

¹⁴⁵ Епископ истиче да се један такав споменик налази код Темског манастира, капетана Милутина Карановића и његових војника, а други се налази североисточно од Беле Паланке, под којим је укопано седам погинулих војника, а подигао га је старац Агатангел, архимандрит манастира Дивостинског. Епископ истиче да прости свет из околине ове гробове уважава као светињу. – АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

¹⁴⁶ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

¹⁴⁷ АС, АФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу, 1. 1. 1885; Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 15. 8. 1885.

2. 2. 5. Реорганизација епархија 1886. године

Реорганизацијом епархија 1886. године, одлуком Владе, Нишка епархија је увећана за три округа: књажевачки, црноречки и алексиначки. Тој одлуци је претходила полемика Владе и Сабора о предностима и манама најављене реорганизације.¹⁴⁸

Министар просвете и црквених послова доставио је Св. архијерејском сабору 28. априла 1886. допис у коме стоји да Влада жели да предложи законодавном телу да, због потребе зближавања црквене власти, епархије Београдска, Жичка и Нишка своју свештену власт распростру над епархијама Шабачком и Неготинском „које су у последњим годинама тако много остајале обудовљене“. Министар истиче да је то интересу државе, те да су саобраћајна средства развијенија него раније, па се удаљени простори зближавају. У таквим условима би црквена управа показала пример брижљивог газдовања у „преважним приликама, које наступају у државним финансијама пред лицем великих задатака Србије“.¹⁴⁹

Митрополит Теодосије је у име Сабора одговорио министру 30. априла 1886. године. Истакао је да је Црква, као и увек до тада, спремна да са родољубивом готовошћу приступи предлогу Владе и да покаже пример патриотског и брижљивог газдовања, да притекне у помоћ отаџбини материјалним и моралним услугама и жртвама, као и раније када је требало. Међутим, Сабор је предлажио неке измене у Владином предлогу. Прво, да Неготонска епархија остане под управом свог епископа јер ће тако остати снажан културни утицај Цркве против навале туђих елемената који се граниче са државом, а налазе јаку потпору у разним пропагандама. Осим тога, земљиште те епархије је неподесно за поделу између оближњих епархија јер је одељено великим планинама и рекама, па се и саобраћај са другим областима тешко изводи, нарочито зими. А када је саобраћај могућ, путовање до других епархијских центара је скупо за оне који имају потребу да дођу код

¹⁴⁸ Протојереј др Предраг Пузовић, Укидање Неготинске и Шабачке епархије 1886. године, у: Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997, 234-239.

¹⁴⁹ АС, МПс-Ц ф VI, р 80/886, Министар просвете и црквених послова архијерејском Сабору 28. 4. 1886.

духовних власти. Шабачка епархија би се могла уступити под управу других епархија, али и за њу важе разлози као за Неготинску, да би требало да остане у целости. А ти разлози су што су њене области у опасности од туђинских елемената и религија чије пропаганде, располажући обилатим средствима са „јаким наваљивањем“ настоје да протуре свој утицај „по нашим лако доступним крајевима“. Тако не би било оправдано ни са црквеног ни са државног гледишта уклањати епископску столицу из важног пограничног места.

И поред противљења да се укину епископска средишта, Сабор има предлог како да се дође до уштеде. Он предлаже да се администрација тих епархија повери најближим епископима на дуже време, те да се тако уштеда од плата двају епископа уноси у касу за подмирење државних потреба. Могла би да се оствари уштеда на још некој позицији, што би помогло државним финансијама. Сабор истиче да треба имати у виду да према пространству државе, са усавршеним саобраћајним средствима, не би била могућа њена деоба на само три епархије јер ни при најбољој вољи не би могли да се обављају црквени послови у њима. А и углед и достојанство краљевине захтевају да се све епископске столице бар по имену задрже. Због свега тога Сабор предлаже измене Владиног предлога.¹⁵⁰

Полемика је настављена наредних дана. Министар се обратио Сабору 5. маја 1886. године, истакавши да Влада дели бригу Цркве о пограничним областима, али да не мисли да је добро да те две епархије буду у стању привремености, већ да би било боље по углед црквене управе да се она усредреди у мање руку, одабраних и одличних. Влада сматра да ће строгост црквене управе над органима који јој служе много изгубити ако се продужује стање неодређености и привремености. Такво стање Влада нема могућности да помогне материјалним средствима, а ни Црква нема та средства. Министар опет апелује на Сабор да размотри Владин предлог и даје реч да ће се дати потпора духовним установама у Крајини за потребе које је Сабор истакао, а Влада се неће устезати да се опет приближи данашњој подели епархија ако се опазе неке

¹⁵⁰ АС, МПс-Ц ф VI, р 80/886, Митрополит Теодосије министру просвете и црквених послова 30. 4. 1886.

незгоде.¹⁵¹ Сабор је у одговору министру 7. маја уважио разлоге које је министар написао у претходном писму и одступио је од измена које је предложио, те дао пристанак да се област Шабачке епархије подели између суседних епархија, а за Неготинску епархију је остао при својим назорима, нарочито у уверењу да у сувише увећаним епархијама духовне власти не би могле да обављају своје послове.¹⁵² Ипак, и поред неслагања Сабора, Влада је учинила по своме. Указом краља Милана од 1. децембра 1886. године, одређена је нова подела епархија. По тој подели, у област Нишке епархије улазили су окрузи: нишки, топлички, врањски, пиротски, књажевачки, црноречки и алексиначки.¹⁵³ Епископ Димитрије је 13. децембра обавестио министра да је примио краљев указ о подели епархија и да је почео да ради на његовој примени.¹⁵⁴

2. 3. Свештенство и монаштво

2. 3. 1. Општи преглед

У Нишкој епархији је у 1885. години било 262 свештеника и 8 монаха, укупно 270. Просек година свештенства био је 47,36, с тим да је до 40 година старости било 36,99% свештеника. Нишка конзисторија је вршила истраживање способности, рада и понашања свештенства у епархији. У 1885. години, стање је било следеће:

¹⁵¹ АС, МПс-Ц ф VI, р 80/886, Министар просвете и црквених послова Архиепископском Сабору 5. 5. 1886.

¹⁵² АС, МПс-Ц ф VI, р 80/886, Свети архиепископски сабор министру просвете и црквених послова 7. 5. 1886. Ово писмо су потписали митрополит Теодосије, председник Сабора, и чланови епископ нишки Димитрије, епископ жички Никанор, архимандрити Мелентије и Владимир, протојереји Јанко Јовановић, Младен Поповић, Стеван Величковић и Милутин Поповић.

¹⁵³ АС, МПс-Ц ф IV, р 44/887, Указ краља Милана

¹⁵⁴ АС, МПс-Ц ф V, р 169/886, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 13. 12. 1886.

Процена свештеника и монаха	Приличан	Врло добар	Добар/Доста добар	Слаб/Врло слаб/Рђав/	Упоран	Нема процену
Каквих је способности	148	14	58	46	---	4
Каквог је приљежања у дужностима	145	18	57	42	---	8
Какав је у посећивању цркве и знању чинодејства	152	12	65	35	---	6
Каквог је владања	66	21	153	24	3	3

Укупно гледано, 82,71% свештенства било је приличних, врло добрих и добрих способности, 83,97% има позитивну оцену за приљежање у дужностима, 82,95% је позитивно оцењено за посећивање цркве и знање чинодејства, а 89,89% је приличног, врло доброг и доброг владања. Бројке говоре да је највише слабо оцењених свештеника било у врањском округу, где је од 80 свештеника као врло слабих, слабих и рђавих способности процењено њих 27 или 33,75%, док су најбоље оцењени свештеници из нишког округа, у коме није било слабих свештеника. И оцене из владања, приљежања у дужностима, посећивања цркве и знања чинодејства најлошије су у врањском, а најбоље у нишком округу.¹⁵⁵

Приликом канонских обилазака епархије, епископ Димитрије је запажао какав положај свештенство заузима у народу, како обавља своје дужности, да ли има потешкоћа у свом раду, каквих је моралних особина. У топличком и нишком округу, епископ је 1885. године запазио да су свештеници свесрдно предати својој служби, да врше послове на време и на задовољство парохијана. Од порока, често се одају пићу, а има доста њих који своје парохијане „обмањују и глобе“ при разним свештенорадњама. Епископ сматра да је администрација, која прати многе законске формалности при набављању доказа, дала „и одвише маха онима, који не маре за савест.“ Напомиње да штетно утиче на јавни морал и на религиозну осетљивост пастве, што поједини свештеници изигравају закон и бесавесно уцењују своје парохијане. Епископ је чуо жалбе многих

¹⁵⁵ АС, МПс-Ц, ф I, р 17/886, Кондуитни списак свештенства мирског и монашког чина у Нишкој епархији за 1885. годину

побожних људи, који сведоче да за време турске владавине тога није смело бити.

Епископ сведочи да је од раније црквене управе за време грчке јерархије остало у епархији свештених лица са чиновима који нису били у употреби у старим границама. Најважнији од ових јесте чин економа, који се давао најодличнијим протојерејима. „Економ је био као неки представник и заступник епископа. Епископ је све наредбе издавао преко економа. Економ је заступао епископа у меџлису, а кад је епископ одсуствовао, или би епархија остала удова, економ је вршио сву администрацију архијерејску.“ Било је и сакеларија или чувара архијерејског одејања, сакелија т.ј. апсанција...¹⁵⁶

Епископ наводи да се и у пиротском округу, као у осталим крајевима епархије, налази већи број свештеника него што је потребно. „Они су сви рукоположени пре ослобођења, парохије су им већином малене и приходи слаби, те су махом (слабог) материјалнога стања.“ Због тога се готово сви баве земљорадњом и другим тежачким пословима, а мало има изгледа да им се у даљој будућности поправи материјално стање регулисањем парохија. Села су мала, одвојена планинама, па је због тога свако повеће село подигло цркву, како становници не би имали потребу да по незгодном времену иду далеко ради богомоља. Такође, многе цркве би морале бити затворене кад би се образовале веће парохије.¹⁵⁷

Што се тиче општих врлина и мана код свештеника, епископ наводи да су оне у пиротском округу исте као и у топличком и нишком округу. „Свештеници су и овде искрено одани својој служби, и уколико им дозвољава слаба спрема и скучено материјално стање, труде се да овоме позиву одговоре и свој углед да одрже. Са задовољством бележимо да је у овоме крају дисциплина много јача а рад у службама и администрацији много тачнији него у два округа посећена прошле године.“ Услед овога мање је рђавих примера које су на штету свештеничког угледа.

¹⁵⁶ АС, МПс-Ц, Ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1885.

¹⁵⁷ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

По епископовом мишљењу, народ поштује своје свештенике и предусрета их онако како доликује њиховом чину. Али има и „изгубљених“ људи, који, сматра епископ, без зазора проповедају безверје и омаловажавају Цркву и свештенство и чине му различите сметње. Од тих људи најгори су они који имају какав утицај у општинама. Свештеници се жале да су ти људи на велику саблазан народа, па је епископ мишљења да Св. архијерејски сабор треба да умоли Владу да она нареди властима најстрожије вођење надзора над оваквим људима, који шире деморализацију по народу. „У противном случају не могу се догледати зле последице ако се и даље остави, да они некажњено нападају на веру и њене служитеље.“¹⁵⁸

Да би још боље сазнао за потребе Цркве и свештенства у епархији, о чему није могао да сазна све податке приликом канонског путовања, по повратку из пиротског округа епископ је сазвао скуп свештеника из целе епархије. На путу је приметио „да је доста слаб успех постигнут у правцу наше свете вере, мада се свештенству често шаљу упутства, и поштравање разних наредаба односно њихове дужности.“ Хладноћа и непомићност су укочили живот Цркве, дејство јеванђелске науке је постало неприступно маси народа. Народ формално приступа вери, а заборавља на моралну страну. Због таквог стања епископ је сазвао збор свештеника од којих је тражио обавештења о њиховом понашању и опхођењу са паством, о тачности и вршењу служби и обреда, о марљивости, проповедању... Одговори које је добио своде се на то да се свештеници труде „колико им силе допуштају“, а што је успех рада слаб, нису они криви већ утицај споља. Епископ истиче да је народ истински одан вери, што и својим жртвама за свете храмове доказује. Народ радо чува све установе цркве и све њене рушиоце презире и сматра их као последње људе. Према и најмањем отступању од прописа вере, народ је јако осетљив. Готов је да испуни и унутарњу страну вере и жељно слуша њену поуку, ако има кога ко је у стању проповедати му и речима и на делу. У цркву народ долази у већем броју само на важније празнике, но тада је најискреније побожан, и свака реч Слова Божјег изговорена том приликом, пада му на срце као на праву родну њиву. Епископ

¹⁵⁸ АС, МПС-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

сматра да оно што се понекад понешто чини, при свеколикој оданости вери, противно њеним прописима, бива или из нужде или из неразумевања и простоте. „Отуда узимање ближњих сродника, отуда празновање малих празника, отуда мешање враџбина са обредима.“

Епископ Димитрије наводи да су хладноћа и равнодушност, које су се у последње време почеле опажати, последица „нашег неморалног грађанског живота. Деоба на партије и страшно вођење партиске борбе донело је омразу међу најбоље сроднике и личне пријатеље, и тако је поцепало народ и уништило ону једнодушност, која је некад била основа сваког напретка па и религиозног живота. Осим овога, прости народ, чији је свеколики духовни живот концентрисан вери, узведен је у забуну од надри књига и полутања. Као што је напред речено, они се поносе тиме што пред простим народом могу слободно омаловажавати веру и њене светиње и јавно се препирати са свештеницима. Свештеници су у најблажијем случају предмет њихове руге и неспретне шале, те им се на тај начин јавно убија ауторитет пред народом. Видећи све ово што раније није навикао да гледа, прост народ је доведен у забуну и не уме сам да се снађе, те би требало да га когод изведе на пут. Свештеницима је у дужности да то учине, али су они у овом крају, поред слабе спреме још понижени и исмејани од разних нападача. Даље свештеници наводе, да се и представници власти уопште мало труде, да њих и веру заштите од оваких напада. Шта више имају чиновника, који безразложно потржу свештенике, траже им силом своје власти, и у име званичних послова киње их и омаловажавају пред народом, и овај у овим поступцима гледа понижење саме вере.“

Свештенство је на овом збору изјавило да је, ако се мисли на праву корист од вере и њене науке, потребно оваквим појавама најозбиљније и што скорије стати на пут. Треба забранити јавно нарушавање црквених установа и најстрожије казнити оне, који раде и говоре против вере и омаловажавају њене служитеље. А да би се углед свештенства подигао, окупљени свештеници су изјавили готовост да и сами бар у неколико попуне празнину у својој спремности и да се науче у свему што им је потребно. Свештенство је даље

вољно да прихвати сваку патриотску и хуману установу, и да је од својих скромних средстава по могућству помогне.¹⁵⁹

2. 3. 2. Материјално стање

У новоослобођеним крајевима материјални положај свештенства и монаштва био је врло лош. Преглед просечног парохијског прихода по свештенику у 1885. години је следећи:

Округ/Намесништво	Просечан годишњи парохијски приход по свештенику (у динарима)
Нишки округ	1333
Лесковачко намесништво	1278
Власотиначко намесништво	1018
Топлички округ	846
Пиротски округ	681
Врањски округ	575
Укупно на нивоу епархије	955

Манастирски приходи су такође били веома скромни, просечно око 400 динара годишње по манастиру.¹⁶⁰

И епископ Димитрије је приликом својих канонских путовања запазио лоше материјално стање свештенства. Наводи да се у пиротском округу, као у осталим крајевима епархије, налази већи број свештеника него што је потребно и да су им парохије већином малене и приходи слаби, те су махом слабог материјалнога стања.¹⁶¹ Да би свештенство колико толико одговорило своме позиву, епископ сматра да је нужно да му се обезбеди бар и оно мало прихода на које му закон даје право. Наводи да је наплата прописане таксе за свештенодејства веома непоуздан приход и да углавном зависи од тога у каквим се материјалним приликама налази сам народ. „Ратно стање, неродне године, поплаве, новчане кризе и друге неприлике нико не осећа у оноликој мери уколико га осећа свештеник, овакви су догађаји у стању да утврде народ у навици не плаћати свештеничку заставу, ни онда, кад настану повољне прилике.“ Њихово стање је још очајније услед тога што и до наплате бира врло

¹⁵⁹ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

¹⁶⁰ АС, МПс-Ц, ф I, р 17/886, Кондуитни списак свештенства мирског и монашког чина у Нишкој епархији за 1885. годину

¹⁶¹ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

тешко долазе, мада је закон обезбедио варошким свештеницима наплату код општине, а сеоским код црквених власти. Свештеници су се жалили да општинске власти од њиховог бира подмирују друге издатке, а њих упућују на чекање изговарајући се да бир није наплаћен. Сеоски свештеници, исто тако, тешко долазе до наплате јер полицијске власти новац од бира употребљавају да допуне ненаплаћен порез па или им дају врло незнатне сумице, или на дуго остављају без наплате. „Због тога многи свештеници изјављују, да би волели да (се) врати стари начин вођења бира јер би добијену храну лакше могли продати, него што овако долазе до наплате.“ Епископ се залагао да се и свештеницима, као и чиновницима, зајемчи плата. Сматрао је да свештеници треба да примају бир на државним благајнама, а не на општинским.¹⁶²

Епископ наводи да у алексиначком округу, где су се парохије могле регулисати са потпуним бројем домова, свештенство долази у средњи ред по имућности. Кад не би у земљи владала општа новчана криза, свештенство би могло бити задовољно својим стањем. Али како народ тешко долази до новаца и врло ретко плаћа свештенству заслугу, многи су свештеници у правој материјалној невољи. Изузетак је само код оних који су нешто од родитеља наследили или сами раније стекли, те се не морају ослањати на парохијске приходе као на једини извор за живот.

Свештенство из врањског округа је у још горем материјалном положају јер због несразмерно великог броја не може му се ни регулацијом парохија ставити у изглед боље материјално стање. Бројеви домова у парохијама овога округа веома су скромни и њихова редовна норма варира између 100 и 150. Једна парохија је велика само 18 домова. „А кад се узме у обзир неопходна потреба да се на празна места рукополаже по неки спреман кандидат, коме се мора и парохија боља састављати, онда је очевидно да ће многи од садашњих свештеника остати до краја на парохијама на каквим су се застали. Пре ослобођења био је обичај да свештеници израде код епископа, да им се сви синови рукоположе, па затим свакоме одеде по један део од своје парохије. Које због распре између патријаршије и Бугарске егзархије, које због ове навике у свештеничким

¹⁶² АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

фамилијама, намножио се сувише број свештеника у овоме округу.“ Због олаког узимања свештеничког чина многи свештеници су готово неписмени. Ипак, знатан део њих је доброг стања јер многи раде земљу, а неки и крадом тргују.¹⁶³

Наплата свештеничког бира била је регулисана Законом о уређењу свештеничког стања од 31. децембра 1882. године, у коме је поменуто седам тачака дужности и свештеностејства које свештеник мора вршити бесплатно у својој парохији, за шта је свака пореска глава плаћала свештенике 2 динара годишње као бир.¹⁶⁴ Међутим, наплата је ишла слабо, што је уочио и епископ Димитрије у својим канонским обиласцима. О свештеничком биру говорило се на заседању Сабора октобра 1886. године, када је епископ жички Никанор изнео да кметови варошких општина одуговлаче са прикупљањем и предавањем бира свештеницима и предлаже да Сабор поради код надлежних да се озакони да варошке општинске власти предају бир државној благајни заједно са осталим прирезима и да полицијска власт издаје варошким свештеницима бир. Сабор је усвојио да се то предложи влади.¹⁶⁵ На заседању Сабора маја и јуна 1888. године епископ Никанор је предложио да се порез свештеницима и манастирима наплаћује тек пошто им се исплати бир, на каси. Сабор је умолио владу да то усвоји, а министар је обећао да ће учинити све да се ове одлуке спроведу.¹⁶⁶ Међутим, примери слабог прикупљања свештеничког бира били су чести и у наредним периодима.¹⁶⁷

¹⁶³ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

¹⁶⁴ АС, МПс-Ц ф III, р 56/888, Министар финансија министру просвете и црквених послова 18. 8. 1888; Министар просвете и црквених послова министру финансија 1. 9. 1888. - Августа 1888, министар финансија је питао министра просвете и црквених послова да ли свештенички бир треба да плаћају страни поданици који стално или привремено живе у Србији, а који нису православне вере, пошто је по закону да се бир плаћа уз порез. Министар просвете је одговорио да не треба да плаћају бир ти страни поданици.

¹⁶⁵ АС, МПс-Ц ф VII, р 10/886, Решење Св. сабора, октобар 1886.

¹⁶⁶ АС, МПс-Ц ф IV, р 122/888, Решење Св. сабора, мај-јун 1888.

¹⁶⁷ Видети одељак о Шабачкој епархији.

Прота Таса Урошевић, члан нишке конзисторије, сведочи да је од епископа Димитрија остао предлог закона о фонду свештеничких удова и сирочади.¹⁶⁸

2. 3. 3. Школска спрема свештенства

У време када је епископ Димитрије дошао на чело Нишке епархије, састављене од крајева ослобођених 1878. године, школска спрема свештенства и монаштва била је далеко од задовољавајуће. По истраживањима нишког Духовног суда, у 1885. години стање је било следеће:¹⁶⁹

Школска спрема	Број свештеника	Сам се учио	ОШ	Неки предмети из ОШ	ОШ и богословија	ОШ, гимназија (полугимназија) и богословија	ОШ и непотпуне гимназија и/или богословија	Неписмен
свештеници	262	128	81	33	6	8	3	3

Школска спрема	Број монаха	Сам се учио	ОШ	ОШ, гимназија (полугимназија) и богословија
монаси	8	1	6	1

Најлошија школска спрема била је у врањском округу, где је од 80 свештеника свега један имао завршену основну школу, полугимназију и богословију и то је био окружни протојереј, док се 79 свештеника учило приватно „читати, писати, рачунати и појати“. У нишком округу од 40 свештеника, 33 је учило само неке предмете из основне школе, у лесковачком намесништву од 27 свештеника 23 се само учило, а у топличком округу од 41 свештеника 25 се само учило. Укупно, свега 17 свештеника је завршило богословију. Напредак у школској спреми свештенства види се на крају управе епископа Димитрија. По извештају из 1890. године, дакле годину дана пошто је епископ Димитрије напустио владичанску катедру у

¹⁶⁸ Прота Таса Урошевић, Његова Светост патријарх Димитрије као епископ нишки (од 1882. – 1888. год.), На својој бразди. Споменица педесетогодишњице, Ниш 1929.

¹⁶⁹ АС, МПс-Ц, ф I, р 17/886, Кондуитни списак свештенства мирског и монашког чина у Нишкој епархији за 1885. годину

Нишу, у окрузима топличком, врањском, пиротском и тимочком, било је 66 свештеника који су завршили богословију.¹⁷⁰

Епископ Димитрије је инсистирао на школовању богослова. Септембра 1886. године, он је писао министру да је сазнао да се те године неће уписивати нови ученици у богословију, али га моли да ученике из његове епархије ипак прими. Разлог је то што у његовој епархији нема довољно свештеника, а он би желео да упражњене парохије попуњава кандидатима васпитаваним у богословији. Он је покушавао да пронађе свештенике у другим епархијама али није успевао, прво зато што други архијереји не дају кандидате које је он одабрао, друго зато што ваљани кандидати нерадо пристају да дођу у ту епархију. Министар је одговорио да је у споразуму са Сабором кренуо у преуређење богословије „у духу наше православне вере и према приликама и потребама сувременим“. У прелазном периоду министар је сматрао да те године не треба да буду примани нови ученици у први разред, утолико пре што су лањски ученици остали сви у истим разредима и што је локал богословије врло тескобан па не би било места за нове ученике. Због свега тога министар је одбио молбу епископа Димитрија.¹⁷¹ Да је епископ Димитрије инсистирао на школованим свештеницима, сведочи податак да је свих 10 рукоположених свештеника у 1887. години завршило богословију, и то 8 у Београду, а 2 у Призрену.¹⁷²

О школској спреми свештенства епископ Димитрије је писао у извештајима Сабору са својих канонских путовања. Разлоге за слабо школовање свештеника проналазио је у историјском околностима. Пролазећи кроз топлички и нишки округ 1885. године, епископ је запазио да је наш народ у овим крајевима проређен „нешто сеобом у Аустрију, а нешто мачем непријатељским.“ Они који су остали „предали су се на милост и немилост варварима“. У таквим приликама није могло бити ни говора о просвети. А кад је и Пећка

¹⁷⁰ АС, МПс-Ц ф III, р 44/890, Нишка конзисторија министру просвете и црквених послова 25. 7. 1890.

¹⁷¹ АС, МПс-Ц ф V, р 132/886, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 6. 9. 1886; Министар просвете и црквених послова епископу Димитрију 23. 9. 1886.

¹⁷² АС, МПс-Ц ф III, р 49/888, Извештај о раду нишке конзисторије у 1887. години; Епископ Димитрије је тражио и добио овлашћење Сабора да може у случају потребе рукоположити за свештенике клирике из Призренске богословије на оним парохијама на којима се не би хтели примити отачаствени богослови. – АС, МПс-Ц ф V, р 95/885, Одлуке Св. сабора из септембра 1885. године

патријаршија укинута, писмених људи било је мање. Грци, овладавши областима Пећке патријаршије, трудили су се да уведу грчку службу и грчку писменост. По градовима су то извршили, а по селима је остављено да попују они, који су као самоуци једва по нешто мало натуцали да читају из српско-словенских књига. Ови су се учили један од другог, или код каквог учитеља из сремских манастира.

Након расправе између Бугара и Грка, када је створена Бугарска егзархија, Бугари су настојали да под њихову управу дођу све словенске области у Турској. Пошто су Бугари били Словени, Срби су пристали уз њих. Бугарске владике су заузеле Ниш, Пирот, Врање, Скопље, Куманово, Велес и друга српска места.¹⁷³ Епископ истиче да је борба између Бугара и Грка широм отворила врата Цркве неспремном свештенству, а у неким варошима су се грчке и бугарске владике надметале ко ће више рукоположити свештеника, да на тај начин утврде утицај своје јерархије. Ко је год хтео, ако је имао пара да плати, могао се рукоположити и добити од владике колико било парохије. Отуда је у врањском округу било необично малих парохија, чак и од 20-30 домова. Уз то, готово сваки свештеник који је имао синове запопио је по једнога или двојицу. Због тога је у Нишкој епархији било два пута више свештенства него што је потребно. Изузимајући неколико марљивих међу њима, сви остали су били сасвим неспремни и на штету службе. Не само да нису имали основне појмове о вери, обредима и светињи свога чина, него су многи с муком читали.¹⁷⁴

И у пиротском округу, по суду епископа, спрема свештенства је била слаба и незнатна, па је и ту дошао до уверења да је неопходно што скорије да почну практична предавања за млађе свештенике. Да би сазнао праву потребу свештенства у овом смислу, епископ је сазвао збор свештеника из целе епархије, на коме су они сами изјавили да желе да се поуче ономе што им је нужно за

¹⁷³ АС, МПс-Ц, Ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1885.

¹⁷⁴ АС, МПс-Ц, Ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1885.

службу. Епископ је затим предузео потребне кораке код министра да се отвори школа у Нишу.¹⁷⁵

У алексиначком округу, који је припадао старим границама Србије, свештенство је, по мишљењу епископа, спремно и у стању да одговори свим својим дужностима, а посебно су му се свиделе проповеди. Он истиче да је свештенство овог округа поштовано од својих парохијана, а кад не би било „жалосних изузетака“ јавног омаловажавања вере и њених служилаца, свештенство би могло показати и више одважности и успеха у свом позиву.

Међутим, о свештенству врањског округа епископ је имао потпуно другачије мишљење. Они су дошли до чина потплаћивањем и подметањем у доба трвења између патријаршије и Бугарске егзархије, спрема им је била никаква или најнижег ступња, а упорно су се одупирали сваком захтеву, који положај службе доноси. Свештенство овог округа показивало је најмање воље да се поучи раду и у дужности усаврши. Према претпостављеним властима и њиховим наредбама било је непослушно и неувиђавно, све док не изазове осуду и казне, а тада је прибегавало различитим начинима да избегне осуду.¹⁷⁶

2. 3. 4. Свештеничка школа

Стање образовања свештеника које је затекао у епархији епископу Димитрију се ни најмање није допадало, те је решио да предузме конкретне потезе. Дошао је на идеју да оснује малу свештеничку школу која би имала за циљ унапређење свештеничког образовања.¹⁷⁷ У извештајима Св. сабору о стању у епархији из 1885. и 1886. године, епископ је истицао да је неопходно да се образује свештеничка школа. Своју идеју је изнео и министру просвете и црквених послова. Фебруара 1887. године, епископ Димитрије га је обавестио да се у новоослобођеним пределима његове епархије

¹⁷⁵ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

¹⁷⁶ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

¹⁷⁷ О напорима да епископ направи свештеничку школу, кратко сећање оставио је члан нишке конзисторије Таса Урошевић – Прота Таса Урошевић, Његова Светост патријарх Димитрије као епископ нишки (од 1882. – 1888. год.), На својој бразди. Споменица педесетогодишњице, Ниш 1929.

налази много већи број свештеника него што треба према законској основи о саставу парохија. Ти свештеници су сви нешколовани и неспремни, а већина њих „нема ни појма о својој служби и одговорности“ и, што је најглавније, нису у стању да се одушеве ни за какав племенити општи циљ. Бар за млађе свештенике требало би организовати практична предавања и упознати их колико толико са црквеним редом и осталим дужностима. Сабор се сложио са њим о томе. Епископ каже да би за наставнике узео спремне свештенике које има при руци, а издаци за њих би изнели 250-300 талира за један курс.¹⁷⁸ Министар је одобрио предлог епископа Димитрија о предавањима, али није имао за то новац у буџету, па је предложио да се узме новац из Црквеног фонда, што је морао да одобри Сабор.¹⁷⁹ Сабор је одобрио да се из Црквеног фонда да 1500 динара, што је и министар потврдио.¹⁸⁰

Маја 1887. године, епископ је обавестио министра да је условио сваког свештеника његовим свештеничким положајем да мора да похађа припремну школу. Ко не дође на предавања, сматраће се да је дао оставку на положај и остаће без парохије као неспреман свештеник. Ово је учинио нарочито због свештеника из врањског округа јер су они „у опште дрски и непокорни наредбама духовних власти“. Министар се сложио са мерама које је епископ предузео за осигурање похађања припремне школе.¹⁸¹ Епископ је известио министра да ће школа трајати од 15. јуна до 15. септембра 1887. На предавања је позвао све млађе свештенике новоослобођених предела, који се успешније могу користити предавањима, из сваког округа по 15-20, па ће их укупно бити око 80. Једина погодна сала за толики број је скупштинска сала, па епископ моли да му се она уступи.¹⁸² За позване свештенике, њих

¹⁷⁸ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 10. 2. 1887.

¹⁷⁹ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Министар просвете и црквених послова епископу Димитрију 16. 3. 1887.

¹⁸⁰ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Митрополит Теодосије министру просвете и црквених послова 8. 5. 1887; Министар просвете и црквених послова епископу Димитрију и митрополиту Теодосију 11. 5. 1887.

¹⁸¹ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 18. 5. 1887; Министар просвете и црквених послова епископу Димитрију 20. 5. 1887.

¹⁸² АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 18. 5. 1887.

80, било је потребно да се набаве осмогласници и празнична пјенија од ђакона Николе Трифуновића. Пошто су полазници школе „пука сиротиња“ због малених парохија, епископ моли министра да им држава поклони ове књиге.¹⁸³ Министар је одобрио да се за школу користи сала с клупама у школској згради у Нишу у којој се обично држе седнице Народне скупштине када је она у Нишу, а ако затреба за Народну скупштину, да се школа за то време исели. Одобрио је и да свештеници добију осмогласнике и празнична пјенија.¹⁸⁴ Епископ се потрудио да позваним свештеницима учини олакшицу тиме што је за оне слабијег стања припремио локале за становање, са бесплатним осветлењем и послугом. Побринуо се да се из одобрене суме, а по спуштеној цени, плаћају лекови за оне који би се разболели и да им се укаже свака помоћ и нега у своме дому.¹⁸⁵

Међутим, замисао нишког епископа није наишла на одобравање свих свештеника. Група од седам свештеника писала је министру молбу да их ослободи предавања у Нишу због година, а и због малих прихода са парохија које су мале и сиромашне. Кажу да немају ни упола величине парохија као што би по закону требало да имају. Сматрају да ће пропасти ако оду на предавања на три месеца. Истичу да су сви рукоположени од надлежних архијереја у турско време и до сада тачно извршавали поверене им дужности, а из дана у дан се обучавају у ономе што је потребно. Министар није позитивно одговорио на њихов приговор.¹⁸⁶

По распореду предавања у припремној школи, сваки дан пре подне планирано је да се служи јутрење и литургија, а увече вечерња служба. Од предмета, планирано је да се изучава црквено правило с црквеном администрацијом, обредословље, црквено певање,

¹⁸³ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 19. 5. 1887.

¹⁸⁴ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Министар просвете и црквених послова епископу Димитрију 20. 5. 1887; Министар просвете и црквених послова епископу Димитрију 22. 5. 1887.

¹⁸⁵ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

¹⁸⁶ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Писмо група свештеника министру просвете и црквених послова 6. 6. 1887; На полеђини писма је записано да је то питање раније расправљано по предлогу епископа нишког, а да се, по наредби министра, ова акта остављају у архиву. На основу тога можемо да закључимо да им министар није удовољио.

пастирско богословље и хигијена.¹⁸⁷ Епископ је 20. јуна обавестио министра да је почела да ради школа. Он наглашава да је изабрао најнужније предмете, а на првом месту оне који се тичу благољепија и познавања реда у Цркви, затим упутства у вођењу преписке са властима и најнужнија практична знања из богословске науке и хигијене. Све то требало је да траје 42 часа недељно, од којих су црквене дужности 17, црквено певање 12, црквено правило с црквеном администрацијом 4, појашњавање обреда 6, пастирско богословље 1 и хигијена 2 часа. За наставнике епископ је ангажовао игумана Теофила, бившег предавача богословије, и јереја Живка Бранковића, секретара конзисторије, и одредио им по 120 динара месечне плате, сразмерно броју часова. Први је требало да предаје црквено певање и објашњавање обреда, а други црквено певање и правила и упутства за званичну преписку. Обојица су били дужни да свакодневно иду са свештеницима на богослужења. Наставу пастирског богословља предавао је лично епископ, а наставу из хигијене је добровољно узео мајор доктор Јасњевски, који је прихватио да бесплатно лечи полазнике школе. Певање се предавало на два места, ради лакшег учења, и то у сали скупштине и у соби код цркве Св. Николе. За обучавање у вршењу служби одређене су три цркве у којима ће се вежбати чредни (дежурни) свештеници сваки дан под надзором наставника. За то је одређен и трећи свештеник, са 30 динара месечне плате.

Епископ пише министру да се потреба за таквом школом видеала још при ослобођењу тих крајева, и још тадашња Влада је имала намеру да отвори такву школу. Вероватно због пречих државних послова то није могло да буде урађено до сада. Епископ је примивши дужност одмах увидео да свештеницима недостаје најнужнија спрема за озбиљну и одговорну службу. Радио је на томе да се отвори школа бар за млађе свештенике, али није било средстава све док није одобрено 1500 динара. То је било у последњи час јер би и Црква и држава трпеле док год не изумре читава генерација младих, а неупотребљивих свештеника. Овако се нада да ће се бар нешто урадити. На предавања су махом позвани млађи свештеници, али многи нису још дошли и труде се свакојаким

¹⁸⁷ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Епископ Димитрије, Распоред предавања у припремној школи свештеника Нишке епархије, године 1887, 20. 6. 1887.

довијањем да пропусте ову прилику за своје усавршавање. Епископ истиче да у три летња месеца свештеници имају најмање дужности у парохији, тада је јевтиније издржавање у вароши, а и лакше је да се добију наставници. У зимско доба би били већи трошкови.¹⁸⁸

Након само 11 дана рада школе епископ је известио министра 26. јуна да су свештеници окупљени на предавањима, користећи се ситуацијом насталом због промене Владе, почели да се упуштају у спетке и да досађују неумесним жалбама и њему и другим управним властима, само да се ослободе од предавања. Епископ је питао свештенике да ли желе да се ослободе предавања јер је раније од много њих чуо да би желели да се уче ономе што је нужно. Осим тројице, сви су одговорили да би желели да се предавања обуставе. Епископ је сазнао да су на ову одлуку подстакнути од неких свештеника из врањског округа који су, желећи да се сами ослободе предавања, скупљали потписе за жалбу од других. Да се не би ширила деморализација и осујећиван успех предавања, епископ је обуставио предавања и одложио их за боље прилике. Намеравао је да их на Петровдан отпусти кућама.¹⁸⁹ Епископ је наредио да се нераздате књиге врате државној штампарији, а сав примљени новац, по исплати трошкова у незнатној суми, да се врати државној благајни.¹⁹⁰

У септембру је епископ предложио министру да се идуће зиме поново отвори школа за свештенике новоослобођених крајева. Министар је ипак одлучио да за неко време ова идеја не буде реализована.¹⁹¹

О неуспеху идеје о припремној школи епископ је писао Св. сабору у извештају о канонској посети дела своје епархије, септембра 1887. године.¹⁹²

¹⁸⁸ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 20. 6. 1887.

¹⁸⁹ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 26. 6. 1887.

¹⁹⁰ АС, МПс-Ц, ф V, р169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

¹⁹¹ АС, МПс-Ц ф VI, р 47/887, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 24. 9. 1887; На полеђини писма стоји „По наређењу министра – да стане за сад“ – 8. 10. 1887.

¹⁹² АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

2. 3. 5. Свештеничко удружење

Епископ Димитрије је настојао да се оформи Свештеничко удружење и на тај начин реализује његова давнашња идеја, још док је био млади свештеник. После ратова за ослобођење 1976-78, многа питања која су била одложена, поново су покренута, па тако и питање свештеничког удружења. Свештенство је почело живље да се интересује за то питање, тим пре што су „неки редови земаљских службеника“ већ основали своја удружења, мада су касније од свештенства почели да раде на њиховом стварању. О свештеничком удружењу писано је у духовној и политичкој штампи, а и сама јерархија је почела да се интересује за то питање. У јерархији нико није био против удружења, само је било истакнуто мишљење да, према канонима, то удружење не може да изађе из оквира епархијских зборова и да се само за такве зборове могу прописати и утврдити правила. Пошто је тада и Димитрије био епископ, он је заступао своје давнашње гледиште да удружење треба да обухвати свештенство целе земље, пошто земља није велика и да би тако свештенство било уједињена снага за сва питања која га интересују. Он је сматрао да је довољно да Св. архијерејски сабор да свој благослов и одобрење за удружење, па да оно буде и канонска установа.¹⁹³

Епископ је најпре почео да организује зборове у својој епархији. У извештају Св. сабору о посети пиротском округу 1886. године, наводи да је један такав збор сазвао по повратку са ове канонске визитације, и то као скуп свештеника целе епархије. На њему се говорило о проблемима у свештеничкој служби, о манана и недостацима које је требало поправити, постигнут је споразум за рад на свему што је од користи Цркви и отаџбини. Збор је показао да је српско свештенство свесно своје тешке службе и патријархалних дужности, иако је слабог материјалног стања и запостављено у односу на друге „интелегентне“ сталеже.

¹⁹³ Весник Српске Цркве, свеска IX, септембар 1900, 1043-1070; Прота Тихомир Танасијевић, Живот и рад свештеничког удружења, у: Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице свештеничког удружења, Београд 1969, стр. 20-29.

На збору су се упознали свештеници из разних крајева епархије, у њима је пробуђена жеља за узајамним споразумом и изазвана је „племенита суревњивост“ за унапређењем. Стављајући ово до знања Св. сабору, епископ је изразио мишљење да треба што скорије завести епархијске зборове који би се сваке године састајали у месту епархијске столице. Они не би требало да наликују политичким зборовима, већ више да буду братски састанци, које има да руководи архијереј или неко од представника црквене власти. Састанци треба да служе за претресање важнијих питања из црквене праксе која архијереј изнесе и за обнављање теоријског знања из области богословских наука. Овакви зборови су нужни свештеницима који, по изласку из школе, бивају потпуно одвојени од интелигенције и од просветних центара, од књига и научних средстава. Они, оптерећени тешком службом и slabим материјалним стањем, једва одржавају и оно што су из школе изнели. Епископ је предложио Сабору да се овакви зборови установе већ 1887. године.¹⁹⁴

Епископ је писао и министру просвете и црквених послова о епархијским зборовима. Наводи да је у јесен 1886. у Нишу одржан први ванредни свештенички збор на коме су расправљана питања која се поглавито тичу Цркве и свештеничког угледа. Пошто је у то доба епархија била састављена само од новоослобођених округа у којима је свештенство било нешколовано, епископ је хтео да види колико се оно интересује за напредак и усавршавање, те је сакупљеним свештеницима поставио питање: да ли су свештенички зборови потребни и корисни? Добио је одговор да су зборови корисни и да је потребно да се држе сваке године.¹⁹⁵

¹⁹⁴ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886; На основу споразума на своме скупу у Нишу, одржаном 18. 9. 1886. године, а по препоруци епископа Димитрија, свештеници су проучили Предлог закона о фонду за издржавање удовица и сирочади умрлих свештеника и ђаконa, који је израђен септембра 1885. године, а штампан у „Хришћанском веснику“. Они су дали своје примедбе, које се своде на констатацију на предлог није ни потпун ни правилан, нити је сачињен у духу савременог законодавства. Требало би да се састане друга комисија да изради нови предлог закона. Потписани су начелник лесковачког среза и три свештеника, 24. 9. 1886. године.¹⁹⁴

¹⁹⁵ АС, МПс-Ц ф III, р 32/888, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 28. 7. 1888; Весник Српске Цркве, свеска IX, септембар 1900, 1043-1070; Прота Тихомир Танасијевић, Живот и рад свештеничког удружења, у: Удружење

Пошто неки свештеници нису били начисто да ли су потребна удружења и каква би требала да буду, епископ је 1887. године позвао на састанак све протојереје и намеснике и понеког виђенијег свештеника из њихових округа, да непосредно сазна њихово мишљење о свештеничким зборовима. Неки нису веровали да та идеја може да успе, али је већина била за зборове и молили су епископа да се заложи да се зборови, ако је могуће општи, што пре одобре.¹⁹⁶

Почетком 1887. године епархији су придодата још три округа, па је било неопходно да о потреби свештеничких зборова своје мишљење изнесе свештенство целе епархије. Зато је епископ сазвао други ванредни епархијски свештенички збор у Нишу за 21. август 1888. године. Питања којима ће се свештенство бавити на збору била су:

1. Какви да буду свештенички зборови, да ли окружни, епархијски или за целу Краљевину?
2. Израда правила за те зборове која треба да се поднесу Влади на одобрење.
3. Да се нађе начин како ће се без одлагања довести у ред фонд за пензију свештеничких удова и сирочади и изнемоглих свештеника.
4. Како да се одреди награда протојерејима и намесницима за вршење одговорне и теретне административне дужности?
5. Како ће се обезбедити наплата свештеничке заслуге за разне свештенорадње?
6. Како да се уреди да власти предају свештенству бир на време?
7. Како да се уреде односи између управних власти и свештенства, те да се углед свештенства одржи на потребној висини?
8. Како да се учини олакшица свештенству за обавезно свећење водице по домовима у вези са пастирском поуком?

православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице свештеничког удружења, Београд 1969, 20-29.

¹⁹⁶ Весник Српске Цркве, свеска IX, септембар 1900, 1043-1070; Прота Тихомир Танасијевић, Живот и рад свештеничког удружења..., 20-29.

9. Који су узроци слабом похађању цркве и опадању побожности?

10. Шта би требало чинити да се црквено благољепије подигне и у народу оснажи побожност?

11. Кад су и у којој мери дужне школе и наставници, заједно са представницима власти, помагати Цркви и свештенству у утврђивању вере и њеног морала?

12. Шта свештенство треба да чини, а шта да избегава, те да у очима пастве подигне свој углед и да буде у стању бранити интересе вере и Цркве?

13. Шта је узрок што се свештенство слабо занима духовном књижевношћу и мало се преплаћује на духовне часописе, док више пажње поклања световним списима?

14. Шта је узрок незадовољству са држањем свештенства које је нашло и званичног израза у министровом писму митрополиту од 1. маја 1888. године?

15. Шта смета јачем развоју црквеног беседништва?

16. Како би се могла удесити школа за нешколовано свештенство из новоослобођених крајева, уместо оне које је прошле године била отворена, па обустављена?

17. Како да се стане на пут насилном одвођењу и одбегавању девојака, као и умножавању незаконитих веза?

18. Шта треба да се чини да се стане на пут продирању стране пропаганде, ако се где јави?

19. Како ваља обезбедити црквену имовину и капитале?

20. Колики би улог требало одредити који би свако свештено лице плаћало у корист свештеничких зборава и потпомагања духовне књижевности?

21. Је ли нужно оснивати засебни духовни лист као орган свештеничког удружења, или је корисније служити се духовним листовима који већ постоје?

Питања 13, 14. и 15. је поставио епископ, а остала сами свештеници, поводом његовог акта од 1. марта. Сва питања је унапред послао свештеницима да о њима размисле. Епископ је

замолио министра да одобри да се скуп одржи.¹⁹⁷ Међутим, пошто је те године у држави владала узрујаност због брачног спора краља и краљице, из Владе је епископу стигла порука да се тај скуп одложи. Збор је одложен, а епископ је могао да га сазове у пролеће 1889. године. На том збору изнета су правила и питање да ли зборови треба да буду општи или епархијски. Епископ је знао да ће се свештенство изјаснити за опште зборове и хтео је да са њиховом одлуком изађе пред Сабор. Правила која су тада била изнета, нашла су се великим делом у правилима удружења које је касније настало и та правила је лично епископ Димитрије саставио. Тај збор је изабрао одбор који је имао задатак да припреми свештенство из целе државе за оснивање удружења. Тада је дошло до повратка некадашње јерархије, митрополит Теодосије и његови епископи су се повукли, али је рад на оснивању удружења настављен и оно је основано управо онако како су епископ Димитрије и други „пријатељи свештенства“ желели.¹⁹⁸

О зборовима свештенства расправљало се и на Сабору 1886. године. Епископ Никанор је изнео став да су зборови корисни у свим односима, и то у циљу усавршавања свештеника у свештенослужитељским радњама, у односима према старијима и према пастви, и уопште према свима и свакоме. Зато је предложио Сабору да се установе епархијски свештенички зборови на којима би се свештеници окупљали у окружним варошима 2-3 пута годишње. У делокруг тих скупова улазило би све што користи учвршћивању православне вере, јачања хришћанског морала, побожности у народу и свештеничког угледа у црквеној служби и код пастве. Сабор је усвојио предлог и умолио Владу да га, као посве корисног, одобри.¹⁹⁹ Прота Таса Урошевић сведочи да је епископ Димитрије дошао у сукоб са епископом Никанором, који је издејствовао одлуку Сабора 1886. године, да свештенство може да се организује само по епархијама, као и са митрополитом, који је у договору са Владаном Ђорђевићем хтео да се свештенство удружи

¹⁹⁷ АС, МПс-Ц ф III, р 32/888, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 28. 7. 1888; Весник Српске Цркве, свеска IX, септембар 1900, 1043-1070; Прота Тихомир Танасијевић, Живот и рад свештеничког удружења..., 20-29.

¹⁹⁸ Весник Српске Цркве, свеска IX, септембар 1900, 1043-1070; Прота Тихомир Танасијевић, Живот и рад свештеничког удружења..., 20-29.

¹⁹⁹ АС, МПс-Ц ф VII, р 10/886, Решење Св. сабора, октобар 1886.

под надзором и контролом црквене власти.²⁰⁰ Свештеничко удружење је коначно формирано августа 1889. године у Нишу, и то без учешћа његовог идејног творца епископа Димитрија, који тада више није био део званичне јерархије.²⁰¹

2. 3. 6. Положај манастира и монаштва

У току 1884. и 1885. године, у Цркви је вођена шира полемика о новом закону по коме су манастири морали да плаћају повећи порез. Таква одлука је наишла на негодовање најпре у Шабачкој епархији, а сигурно је да су аргументи монаха из ове епархије важили и за друге делове Цркве.

Игуман манастира Петковице из Шабачке епархије Филарет, писао је Министарском савету са жељом да га упозна са правом сликом имовног стања манастира и са питањем да ли ће манастири моћи да плаћају такав позамашни порез, а да им имања остану у целини и неокрњена. Он наводи да се до тада замерало што манастири имају велика имања, те да су и поред тога сиромашни, да не напредују... Филарет каже да су манастири пре били новчано сигурнији, а није се ни више ни боље радило. Тада је народ био побожнији и издашнији, постојала је „писанија“ по народу, што је сада забрањено, манастири су добијали помоћ из државне касе, а сада тога нема, још су им парохије одузете. Тада су и услови за живот били јевтинији... У његово време све је било другачије. Но и поред свега, заслуга је калуђера што су манастирска имања у целости сачувана. На пример, манастир Петковица има принос са имања, од чега се хране духовници и манастирске слуге, затим свако ко дође у манастир у госте, од тога се плаћа духовницима, слугама и надничарима, од тога се врше поправке, набавља шта треба за живот, цркву, економију... Али није сав приход био од зиратне земље, већ и од молитава. Постоје и велике шуме, али од

²⁰⁰ Прота Таса Урошевић, Његова Светост патријарх Димитрије као епископ нишки (од 1882. – 1888. год.), На својој бразди. Споменица педесетогодишњице, Ниш 1929.

²⁰¹ АС, МПс-Ц ф II, р 216/889, Митрополит Михаило министру просвете и црквених послова 1. 9. 1889. – Митрополит Михаило шаље министру Правила за опште свештеничко удружење у Краљевини Србији, која су донета на општем збору свештенства одржаном 20. августа 1889. године у Нишу. Министар је одобрио ова правила 13. октобра 1889. године.

њих није било великог прихода јер су их без дозволе користили околни сељаци. А власт је не штити како треба. Због свега овога, Филарет поставља питање: може ли манастир да плаћа порез? Он је био мишљења да ће се за зиратну земљу скрпити, али за шуму, код такве незаштићености, неће моћи. Зато је тражио да Влада ослободи манастире плаћања пореза, а ако то не може, онда нека заштити манастирска имања, па ће се некако скупити за порез.²⁰² У писму министру просвете и црквених послова, игуман Филарет је допунио своју аргументацију поређењем положаја манастира у Србији са фрушкогорским у Аустро-Угарској. Тамо држава прикупља велики порез од манастира за њихова велика имања, али велику пажњу посвећује заштити манастира, па су они безбедни.²⁰³ Министар просвете и црквених послова тражио је од министра унутрашњих дела да се предузму мере да се заштити манастирска имовина,²⁰⁴ а министар народне привреде је предлагао да манастири ангажују довољан број шумских чувара и бар по једног стручног шумара, који би чували шуме од штете и водили бригу о њиховом подизању. Ако они не буду могли да спрече штете које наносе околни становници, онда треба да реагују полицијске власти.²⁰⁵

Министар просвете и црквених послова је априла 1885. године послао допис свим епархијским конзисторијама у коме је изнео да се имањима не рукује како би требало па ће ускоро поједина имања бити оптерећена плаћањем пореза већим него што имања доносе користи. Да би се то спречило, министар тражи да му се достави списак имања цркава и манастира на које мора да се плаћа порез, колико та имања доносе користи, колико ће морати да плаћају

²⁰² АС, МПс-Ц ф V, р 55/885, Игуман манастира Петковице Филарет Министарском савету 27. 12. 1884; Шабачка конзисторија писала је маја 1885. године министру о стању манастира и цркава у епархији. Између осталог, жале се да околни сељаци или општине уживају бесплатно са манастирских и црквених имања жиропађу, испашу, носе сува дрва, секу гору. Старешине цркава и манастира се жале на то, али слабу заштиту налазе. – АС, МПс-Ц ф V, р 55/885, Допис из Шабачке конзисторије министру просвете и црквених послова 30. 5. 1885.

²⁰³ АС, МПс-Ц ф V, р 55/885, Игуман манастира Петковице Филарет министру просвете и црквених послова 5. 2. 1885.

²⁰⁴ АС, МПс-Ц ф V, р 55/885, Министар просвете и црквених послова министру унутрашњих дела и министру народне привреде 20. 2. 1885.

²⁰⁵ АС, МПс-Ц ф V, р 55/885, Министар народне привреде министру просвете и црквених послова 16. 3. 1885.

порез, које су сметње да се направи већа добит и како да се отклоне, како се може помоћи да доносе већу корист и која имања не могу никако да доносе већу корист. Министар је препоручио свим конзисторијама да одмах предузму све мере да се тим имањима разложније и корисније рукује.²⁰⁶

И епископ жички Никанор је изложио своје мишљење о положају манастира, на Сабору у јесен 1886. године. Он сматра да су се поодавно почели подизати гласови у друштву, можда оправдани, против монашког реда, и то на надлежним местима па и у Народној скупштини. Последице су биле одузимање парохија од манастира које су један од великих прихода за одржање њихово и њихових свештенослужиоца. Тиме је још више отежан њихов положај. Калуђери сада сматрају да су им свештеници отели парохије и себи присвојили. Поред тога, манастири су оптерећени већим издацима које нису имале раније, и то државним, општинским и другим. И епископ се лично уверио да су манастири у врло тешком положају. Мало има калуђера који се на висини држе свог позива и задатка, а још мање оних који су прави пријатељи својих кућа. Епископ Никанор је сазвао збор манастирских старешина из своје епархије да се размотри како да се унапреди положај манастира и монаха. Закључци су били да су манастири оптерећени издацима према држави, да манастири имају шуме али немају користи од њих, да су манастирски приходи у последње време знатно смањени. Манастири ће опстати ако се правилније разреже данак и ако шуме и гудуре буду изузете од плаћања пореза. Боље ће напредовати и ако се старешинама да административно већа власт и самосталност, нарочито у издацима за напредовање манастира и његове економије. Закључак је и да се старешине не премештају често без икаквих доказа, односно треба да су стални. Потребно је да парохије које су пре припадале манастирима што пре подигну цркве или капеле у којима ће њихови пароси вршити обреде, да не би долазили у сукоб са калуђерима по манастирима, као што се већ дешава на саблазан народа и на понижење свештеничког чина. Епископ Никанор је предложио Сабору, а Сабор усвојио решења: да се умоли Влада да се образује стручна комисија

²⁰⁶ АС, МПс-Ц ф V, р 55/885, Министар просвете и црквених послова свим епархијским конзисторијама, 9. 4. 1885.

која треба да манастирска имања правичније премере и правилније квалификују, да се манастирске шуме ослободе данка или да се плаћа данак према приходу; да архијереји пораде на томе да се у наредне 2-3 године подигну цркве или капеле на новобразованим парохијама при манастирима.²⁰⁷

У јесен 1886. године, на Сабору је разматран предлог закона о уређењу манастира који је Министарство просвете и црквених послова послало Сабору са молбом да изнесе своје примедбе. Сабор је одговорио да се комисија удаљила од свог главног задатка, а то је да пронађе начин како се манастири могу одржати, а да одговоре својим обавезама према држави, па се ненадлежно упустила у прописивање правила за унутрашњу организацију монашког реда. Сабор је одбио пројекат као несаобразан канонима и најпречим потребама манастира.²⁰⁸

На истом заседању Сабора епископ Димитрије се бавио и проблемом понашања монаштва. Он је изнео да се у последње време примећује да поједини монаси напуштају чин, збацују са себе монашке ризе и тумарају по народу који их је у чину познавао. Други се обраћају архијерејима по основу једног ранијег решења Сабора које се углавном односи на мирске свештенике удовога стања и траже да их они разреше од обавеза према монашком чину, који су добровољно примили. На овај начин дато је маха несавесним људима да изигравају светињу вере и монашког чина, да у чин улазе са планом да се на рачун манастира богате, а затим да га напусте кад им је воља. Да би се стало на пут таквим злоупотребама и да би се уклонила јавна саблазан која је на поругу вере, епископ предлаже да се у горепоменутом решењу изврши измена за монахе, и да оно важи само за удове свештенике, а монаси који без ичијег одобрења збацују своје ризе и тумарају по народу да се одмах упућују у манастире и подвргавају казнама које прописују правила за монашки живот. А да у монахе не би улазили људи који не умеју ценити светињу тог чина, предлаже да се у чин не примају они који нису провели дуже време као искушеници. Сабор је одлучио да на

²⁰⁷ АС, МПС-Ц ф VII, р 10/886, Решење Св. сабора, октобар 1886.

²⁰⁸ АС, МПС-Ц ф VII, р 10/886, Решење Св. сабора, октобар 1886.

прву тачку овог предмета архијереји обраћају пажњу, а другу је усвојио.²⁰⁹

На заседању Сабора у пролеће 1888. године разматран је пројекат „Закона о уређењу угледних привреда на манастирским имањима“, који је поднео министар тражећи мишљење. Сабор је поздравио доношење тог закона јер се пружа прилика манастирима да доведу своја имања у ред, да их рационалније обрађују, и да послуже народу као угледне школе у привреди, у чему је наш народ много заостао за другим културним народима. Међутим, Сабор је имао и замерке на предлог закона јер у њему стоје одредбе које се косе са манастирским уставом и које мењају ред који постоји у манастирима, а има и одредаба које су неоствариве.²¹⁰

2. 4. Унутрашњи живот епархије

2. 4. 1. Побожност и сујеверје

Обилазећи епархију, епископ је запажао каква је побожност у народу и посебно бележио да ли постоји сујеверје и у ком облику. По његовом мишљењу, у целој епархији побожност и оданост вери код народа није била спорна. Народу је вера састављала главну снагу духовног живота, она га је провела кроз све беде и очувала до дана слободе. Међутим, у истим областима он је видео и супротност правој побожности. Пошто није у свештенству видео вође и пастире вичне чистој науци вере, народ је, остављен својој простој памети, западао у сујеверице.²¹¹ Народ се лако поводио за обманама и

²⁰⁹ АС, МПс-Ц ф VII, р 10/886, Решење Св. сабора, октобар 1886.

²¹⁰ Следи опис замерки и предлог да се образује стручна комисија која треба да проучи предлог закона и да поднесе своје мишљење. – АС, МПс-Ц ф IV, р 122/888, Решење Св. сабора, мај-јун 1888.

²¹¹ Епископ наводи конкретне примере сујеверја: метање крстића на болне удове, прикивање на иконе сребрних делова тела, према болести од које приложник болује, или према жељи, за коју се Богу моли да му је испуни; састругивање боје са живописа за запајање; празновање многих малих светаца; брзо и лако поверење према варалицама и суманутим људима, који се издају за светитеље и Божије посланике, слављење такозваних „младих петака“. Он је мишљења да то празновање петака није нигде тако развијено као у његовој епархији. „Народ мисли, да Петак треба празновати са већим поштовањем, него ли и саму Недељу, јер је „св. Петка Недељина мајка“. Где год је каква црквина откопана, ако јој се само није знао првашњи храм, одмах се посвећује Св. Петки. „Обично се нађу жене или људи, који објаве да им се св. Петка на јави или у сну јавила и казала им, да њену цркву, која је на том и том месту, откопају и да се потруде да што пре

одустајао од послова у дане, у које им каже какав „пророк”, као што га они називају. Али се догађало да домаћин мора да заврши неки посао у те дане, након чега су га варалице уцењивале и налагале велике откупе да му се грех опрости.²¹² Епископ истиче и да се готово код сваке црквине налазио по неки човек или жена, који су својим обманама распаљивали фантазију околног народа и за себе задобијали светитељско уважање. Они се обично после успеха настане код црквине, а народ који тамо долази даје им поклоне, љуби их у руку и сваку њихову реч слуша са страхопоштовањем. „Свештеници и ако дођу те по неку молитву читају и освете водицу, народ ипак захтева, да им ти лажни светитељи међу крстове, или у недостатку ових – каменчиће, и да их својом руком окропе и запоје освећеном водицом.“

Епископ се осврнуо и на друге појаве штетне по чистоту вере, које су, по његовом мишљењу, знаци или опадања религиозних осећаја или слабога знања онога што вера налаже. То су избегавање исповести и причешћивање без претходног приступања овој тајни, закључивање брака између сродника у забрањеним степенима и доста знатан број невенчаног живљења. Он сматра да је избегавању исповести најглавнији узрок урођени стид и старање да други не сазна за наше погрешке и слабо старање свештеника да раније у проповедима разложе својим парохијанима важност ове тајне. Што се тиче узимања сродника, епископ је спречавао где год је могуће и тек по крајњој нужди разрешавао степене, према црквеним одредбама. За невенчано живљење у епархији било је више узрока. Међу најглавније, он сматра то што по варошима има интелигенције који по својој навици не уважавају светињу брака и радо се одају невенчаном живљењу. Затим, у варошима и селима невенчано живе они који или имају брачне спорове са својим супрузима или су

пропоје; да се за живу главу нико не усуди радити у Петак, јер ће свакога који ову заповест не послуша, снаћи највећа зла.“

²¹² Епископ наводи и конкретан пример. „Баш ту скоро био је случај такве уцене у селу Пуковцу окр. топличког, прогласио се један болестан човек за пророка. Казивао је како му се јавио Бог и св. Петка. Ова му је заповедила, да народ одмах очисти њену црквину у Орљану и да се нико не усуди радити у Петак, као у дан, који је њој посвећен. Кад је један сељак не слушајући тога новог пророка, једнога Петка орао, он дође к њему и стане му казивати, да ће свој преступ платити најгрознијом смрћу, него нека одмах поклони оба вола св. Петки орљанској и казна ће му се опростити. Сељак га није послушао, а власт је одмах предузела мере, да се његовом обмањивању стане на пут.“

пресудама духовних судова изгубили право на брак. После ових долазе сродници, којима се због блиских степена сродства не може одобрити брак, а они су се по својој заблуди раније саживели. Најглавнији узрок невенчаног живљења био је тај што је у Топличком округу било досељеника из разних српских крајева, који су закупили од Арнаута њихове земље. По нашим законима, ко год је дошао са стране, морао је да докаже своју безбрачност потребним документима, или ако такве не може да додвори, онда уверењима потврђеним од општинске и полицијске власти. Међутим, због тога што су живели у врлетним местима и због административних проблема, досељеници су напослетку одустајали од тражења венчања и предавали се невенчаном живљењу. Њима је епископ, приликом путовања кроз те крајеве, одобрио неке привремене олакшице док се на Св. сабору не пронађу мере против овога.²¹³

Епископ Димитрије је запажао да у епархији постоје многи „полутански интелегентни људи“, који по селима слободно проповедају безверје, псују и омаловажавају светиње и одвраћају људе и омладину од богопоштовања. Тражио је од власти да томе стану на пут, а свештенству је наредио да најозбиљније мотри на људе који раде против вере и да их без одлагања пријављују властима. Од свештенства је тражио да празноверице искорењава свом снагом. А онима у чијим се парохијама народ не буде умео правилно прекрстити, ставио је у изглед најстрожију одговорност.²¹⁴ Неки представници власти нападали су и ружили свештенике, рушили установе вере, не би ли саблазнили прост свет. Епископ је био мишљења да Влада треба строго да упути чиновништво на дужности према вери и њеним представницима.²¹⁵

Ипак, у епархији је било и људи који не само да су разумели веру, него су и добро пратили да ли се у Цркви и народу тачно испуњава оно што је заповеђено црквеним законима. Тако је у Нишу учињен корак од стране угледнијих грађана и трговачке омладине, да се у недељне и празничне дане забрани пазар у чаршији.

²¹³ АС, МПс-Ц, Ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1885.

²¹⁴ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

²¹⁵ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

Епископ је запазио да у варошким срединама интелигенција јавно исказује жељу да се све службе пропраћају од стране свештенства поукама, а добио је извештаје да и сеоско становништво радо слуша ове поуке и да се благодарно одазива према свештеницима који држе проповеди. Свештеници и сами увиђају колико је користан њихов труд у овом правцу и у оним окрузима где су школски спремни за своју дужност, надмећу се да у проповедништву постигну што бољи успех.²¹⁶

2. 4. 2. Просвета

Приликом обиласка пиротског округа епископ Димитрије је запазио да народ овог краја показује љубав и према школи. У сваком повећем селу подигнуте су подесне зграде већином код цркве, намењене за школу. Али готово све ове зграде су празне јер нема учитеља. Будући да су ти крајеви на граници, учитељи су их избегавали. Услед овога многе су школе затворене, а деца су прекинула школовање после првог или другог разреда. Епископа су представници места у којима школе не раде молили и тражили његову потпору да се и њиховим школама да могућност да прораде.²¹⁷

2. 4. 3. Похаре цркава

У извештају из 1887. године епископ је написао да су у последње време похаре цркава јако учестале, и то дуж железничке пруге. У току 1886. и 1887. године опљачкане су неке сеоске цркве у околини Лесковца, светониколска у Нишу, стара пиротска црква, две цркве уз пиротску железничку пругу. По начину како су цркве пљачкане, како су светиње обесвећене, дошло се до закључка да су ове похаре извршили иноверци, радници на железничкој прузи. Ухваћени крадљивац у Пироту био је Италијан.²¹⁸

²¹⁶ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

²¹⁷ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

²¹⁸ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

2. 4. 4. Бракови досељених лица

Један од проблема у епархији било је регулисање питања бракова лица досељених из неослобођених крајева. У Нишкој епархији пре ослобођења нису вођене црквене књиге као у старим границама па је било тешко прибавити доказе о правој старости младића који као првоженци ступају у брак. Непоуздани су изводи из пописних књига у које су године махом отприлике уписиване, па у много прилика произилази да зрелим младићима нема година, а неразвијеној деци има довољно година за брак. Непоуздана су и општинска уверења издавана на основу саслушања појединих суграђана, који увек гледају да издају уверење да женик има година за брак иако му изглед показује да му нема више од 14-15 година. Зато је епископ молио министра да за конзисторију и свештенство изда упутство како да се у таквом случају управљају. Епископ је сматрао да и за духовне власти треба да важе правила која важе за војне власти приликом пописа регрута. На заседању Св. сабора септембра 1885. године одлучено је да лица која су са испод 12 година дошла и настанила се у Србији са родитељима нису дужна да доказују безбрачност, ако су постојано становали у једном месту. Ако су прелазили из места у место, онда је довољно да родитељи или фамилија јамче да нису ступали у брачне преговоре, и на основу тога свештеник ће бити дужан да их венча без других одобрења. Лица која су имала више од 12 године када су се населили треба да поднесу уверење од родитеља, рођака или два пријатеља, па ће их свештеник венчати, а то уверење послати конзисторији.²¹⁹

2. 4. 5. Организација службења литургије

Епископ је са свих страна своје епархије добијао податке, а и сам се лично уверио, да народ у варошима готово никако не долази на свету литургију зато што су људи тог краја навикли да се литургија врши уједно са јутрењем и да рано излазе из цркве, узимајући нафору нашег срце, па се посвећују најнужнијим домаћим пословима, без враћања у цркву. Епископ сматра да му је

²¹⁹ АС, МПс-Ц ф V, р 15/885; АС, МПс-Ц ф III, р 12/885; АС, МПс-Ц ф V, р 95/885, Одлуке Св. сабора из септембра 1885. године

дужност да направи распоред служења како народу одговара, па је зато наредио да се литургија врши заједно са јутрењем. Од овог правила су изузети дани свечаности владалачког дома, државне светковине, парастоси заслужним људима и борцима, када ће се литургија одвајати од јутрења зато што је тада чиновништво оба реда дужно да долази у цркву. Епископ је молио министра да о томе обавести наставнике средњих завода и учитеље основних школа. Ако би се појавила права потреба да се литургија служи доцније, епископ је имао решење. У тамошњим црквама, нарочито саборним, осим главне часне трпезе постоји спремна још која уз дувар које се могу осветити, па у истој цркви могу да се служе две литургије – једна ранија и друга доцнија.²²⁰

2. 4. 6. Римокатоличка пропаганда

Србија је још пре Берлинског конгреса дала нехришћанским и неправославним поданицима пуну верску слободу. Римокатоличких свештеника је било у Београду, Крагујевцу и Нишу. Они су, као и Ватикан, сматрали Србију „мисионарском земљом“ и нису се ограничавали само на вршење душебрижничких дужности својих верника, него су вршили и прозелитизам, што је било законом забрањено. Због тога, а највише због венчавања мешовитих бракова у Римокатоличкој цркви, долазило је до сукоба са државним и црквеним властима. Број римокатолика у Србији у другој половини 19. века није био велики. Феликс Каниц каже да је 1868. године било неколико хиљада римокатолика, и то скоро искључиво аустроугарских поданика, који су највећим делом живели у унутрашњости Србије.²²¹

И епископ Димитрије се сусретао са проблемом римокатоличке пропаганде у својој епархији. И он је, као и Црква у целини, настојао да се одупре покушајима римокатоличких свештеника да,

²²⁰ АС, МПс-Ц ф V, р 134/886, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 18. 8. 1886; Министар просвете и црквених послова епископу Димитрију 27. 8. 1886; Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 6. 9. 1886.

²²¹ Др Ђоко Слијепчевић, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Минхен 1980, 388-392.

супротно тадашњем уставу, шире своју веру међу православним становништвом.

Римокатоличка црква је имала своју мисију у Нишу, која је требало да се брине о верским потребама становништва римокатоличке вере у овој епархији, које су углавном чинили радници на разним пословима. Римокатолици су хтели да подигну своју богомољу за вернике. Тондини, римокатолички свештеник, у писму начелнику Нишког округа 17. новембра 1884. године, најавио је да ће се сутрадан отворити католичка капела у Нишу у кући коју је узео под кирију. Пише да је први пут дошао у Ниш претходне године, када је по налогу ђаковачког бискупа и апостолског администратора за Србију Јураја Штросмајера посетио раднике државне железнице од Београда до Ниша и државног поштарског друма од Краљева до Рашке, као и католике у Крушевцу, Крагујевцу и Шапцу, па се вратио у Ђаково. Ове године (1884) је опет посетио раднике железнице од Београда до Врања, и опет се вратио у Ђаково. Затим је Штросмајер одлучио, у споразуму са српском Владом, да пошаље Тондинија у Србију као свога намесника, са налогом да се брине за католике у целој земљи, особито да отвори капелу у Нишу за редовну службу, крштења, венчања... Тондини још каже да се на првом доласку у Србију представио министру црквених послова и увек је био у споразумевању са Владом, а претходне године се представио и краљу. Ондашњи министар црквених дела Стојан Новаковић га је препоручио свим органима власти, да може слободно да путује по Србији. У објави министра Новаковића стоји да је Тондинију дозвољено да међу католицима у Србији врши поуке и обреде своје вере. Упућују се све власти да му у томе не праве сметње. Исту такву објаву је добио и од министра правде и заступника министра просвете и црквених послова Димитрија Маринковића. Истиче да је према црквеним властима Православне цркве увек поступао са поштовањем и наводи примере. Од Православне цркве је увек био приман са поштовањем и хришћанском љубављу. Моли Бога да се источна и западна Црква сједине и да ће то служити за „углед и независност Србије и за благостање и напредак свега Балканског полуотока“. На крају каже да намерава да се сутра на служби захвали српској Влади што му је

јамчила слободу деловања, у складу са уставом и Берлинским уговором (члан 35).²²²

Начелник нишког округа је обавестио министра просвете и црквених послова да је 28. фебруара 1885. године код њега дошао римокатолички свештеник Тондини који је довео свештеника Вилибалда из Софије. Тондини је показао ћирилицом написано овлашћење владике Ђаковачког и Краљевине Србије Штросмајера да Тондини као његов намесник може постављати свештенике у Србији. На основу тог овлашћења он поставља Вилибалда за свештеника у Нишу, а он ће да путује по Србији. Начелник мисли да ће настојати да у Крагујевцу и Шапцу отвори „мисе“ и доведе свештенике. Начелник им је рекао да мисли да су залутали и да би било добро да се ограниче само на Ниш, да даље „не тумарају“ јер би могли да наиђу на законске препреке. „Оба по језуитски само слегну раменима.“ Начелник сматра да се питање страних вероисповести, њихових свештеника и вођења књига мора да уреди и да све буде зависно од државне власти, а да Штросмајер из Ђакова не уређује и не поставља свештенство.²²³

Бискуп Штросмајер из Ђакова је у писму од 20. марта 1885. године попечитељу за богословије и наставу (министру просвете и црквених послова) препоручио свештеника Тондинија, његовог намесника у Србији, који има његово пуно поверење и који је од њега добио овлашћења да уреди све што треба за религиозне потребе католика у Србији. Каже да је Тондини учен, побожан, mudar и успешан свештеник. Дobar је познавалац „Славјана“, а нарочито „јуначкога славнога српскога народа“. Што год српска Влада учини за Тондинија, Штросмајер ће сматрати да је њему самом учињено, а и у Риму и свуда у свету ће се сматрати као да је Католичкој цркви учињено. Тондини није у стању да учини ништа што би могло да буде штетно за српску Владу. Тондини му је причао да су му неки замерили што је у једном француском листу „приобћио“ неки окружни лист једног православног српског владике. Штросмајер каже да је то читао и да је рекао „благо српском народу и благо пастви која таквога владикау посјеђује“.

²²² АС, МПс-Ц, ф VI, р 69/884, Тондини начелнику Нишког округа 17. 11. 1884.

²²³ АС, МПс-Ц, ф I, р 122 ½ /885, Начелник Нишког округа министру просвете и црквених послова Стевану Поповићу 1. 3. 1885.

Каже да тај „проиобћени лист“ српском краљевству и народу служи на част. Ако би министар или Влада желели нешто да саопште њему или Тондинију, биће им удовољено. Није лако да се односи између католика у Србији и Владе уреде да обе стране буду задовољне, али је уверен да је то могуће јер постоји добра воља на обе стране. Новој српској краљевини ће то пред светом служити на част. Уверен је да је отац Тондини способан за тај циљ, а ако буде потешкоћа, он ће помоћи.²²⁴

Тондини је 30. марта 1885. године писао из Крагујевца, вероватно министру просвете и црквених послова, и известио га о стању католика у Крагујевцу и поднео му његове намере и жеље у вези са њима. Тондини каже да у Крагујевцу има више од 200 сталних католика, са женама и децом, од којих је 150 било пописано, а кажу да их има више од 300, који ће се јавити с временом. На зидању нове зграде гимназије ради око 70 радника Италијана, а биће их касније 200. У циглани има око 30 католика, а биће их 80. Доћи ће 500-600 Италијана и других када почне да се гради пруга Крагујевац-Лапово. Биће и других места где ће радити Италијани, а и без тога Тондини рачуна да ће у граду и околини бити 800-1000 католика. Тондини моли Преузвишеност да просуди да ли је за те људе потребна капела у Крагујевцу. Он сматра да ће та капела да користи и католицима у Шапцу и Горњем Милановцу, у којем ће бити 200 радника католика. Капела у Крагујевцу, са протоколима за крштене, венчане и умрле, олакшала би посао конзулатима, посебно италијанском. То би било у интересу држава и појединих грађана. За средства ће се побринути католици. Ако министар дозволи, онда би Тондини узео под кирију малу кућу у којој би једна соба била капела. Све ће се обављати мирно и скромно као до тада, с тим што би се крштења, венчања и сахране протоколирале у Крагујевцу, а не у Нишу. Тондини намерава да обилази католичке раднике и у другим местима, да се свет полако навикне на католичког свештеника пре него што се стално установи у Крагујевцу. Тондини каже да му се у прошлости много приписивало што он није ни мислио. Тражи да се пази како се

²²⁴ АС, МПс-Ц, ф I, р 122 ½ /885, Писмо бискупа Штросмајера из Ђакова, од 20. ожујка 1885, попечитељу за богословије и наставу

влада, шта говори и шта чини и да ће та контрола власти њему бити најбоља одбрана.²²⁵

Поред питања отварања римокатоличких капела, постојали су и други проблеми са овом црквом. У писму Конзисторији Нишке епархије од 31. децембра 1886. године, министар просвете и црквених послова наводи да је бечки дописник енглеског листа „Тајмс“, у свом путопису кроз Србију, споменуо да је на путу ка Пироту наишао на групу италијанских радника на железници, и да су му ти људи рекли како немају ништа против да им свештеници православне вере врше сва нужна чинодејства у њиховим породицама, само им је веома криво што је та дужност пала на калуђера манастира Св. Петке, човека одана крајњем пијанству. Дописник је отишао у тај манастир и лично видео пијаног калуђера како лежи усред дана. Министар је препоручио конзисторији да испита случај и казни тог калуђера, а на његово место постави човека одличног владања.²²⁶

Конзисторија је поднела извештај министру већ 9. јануара 1887. године у коме каже да у епархији нема манастира Св. Петке, али на нишавској обали, између Ниша и Беле Паланке, налазе се старе развалине – зидине који су остаци манастира Иверица, па и сада то место носи назив манастириште Иверица, а и Св. Петка. Народ из околине је посећивао те зидине, али ту нема ни зграда ни калуђера ни свештеника. По ослобођењу тих крајева, дошао је неки старац Антанас из Македоније, мирјанин, на то место и турски и свештеник сићевачки су му дозволили да ту буде као слуга и чувар. Као побожан читао је молитве за себе, а онда је почео да чита и народу који је ту долазио. Епископ Димитрије је јуна 1885. писао среској власти да се Антанасу забрани читање молитава народу. Среска власт није одговорила да је по наредби поступила, али је конзисторија сматрала да је Антанас отеран. Међутим, нико није ништа достављао да он и даље чита молитве док министар није реаговао. Онда су, на молбу конзисторије, окружне власти Антанаса довеле у Ниш и позвале на одговорност. Он је признао да је читао

²²⁵ АС, МПс-Ц, ф I, р 122 ½ /885, Писмо Тондинија од 30. марта 1885. године из Крагујевца, вероватно министру просвете и црквених послова (не пише коме, ословљава га са „Ваша Преузвишеност“)

²²⁶ АС, МПс-Ц ф IV, р 17/887, Министар просвете и црквених послова Конзисторији Нишке епархије 31. 12. 1886.

појединима молитве, али не и Италијанима, а и тамошњи суд и срески начелник су потврдили да им није познато да је тај човек вршио Италијанима било шта верозаконско, те да је „Тајмсов“ дописник то неверно представио. Начелство ће са Антанасом поступити по закону и он се више неће враћати на манастириште. На одговорност ће бити позвани и тутори и свештеник што су то дозволили, а и суд што није реаговао. Пошто лице о коме дописник „Тајмса“ говори није у црквеном чину, и пошто од власти није потврђен дописников навод, конзисторија моли да се оповргну наводи изнети у „Тајмсу“ јер бацају тамну сенку на свештенство.²²⁷

Епископ Димитрије је 27. августа 1887. године известио министра да је добио обавештење да се у Нишу подиже католичка црква, а да он о томе не зна ништа. Зна само да је то зидање произвело негодовање код грађанства. Зато пита министра да ли римокатолици и њихов свештеник имају одобрење за подизање цркве?²²⁸ Вероватно на тражење министра, свештеник Вилибалд Чок му пише 8. септембра да католичка мисија у Нишу употребљава приватну кућу за своју капелу и школу. Пошто то место не одговара и пошто мисија има свој плац, он је почео да на њему гради кућу која ће служити за стан свештеника, капелу и школу. Он је 4. августа обавестио нишко начелство да намерава да гради кућу са капелом и тражио да добије регулациону линију, што је и добио. Сада тражи од министра да му одобри да може да гради за наведени циљ.²²⁹ И свештеник Таса Урошевић, члан нишког Духовног суда у доба епископа Димитрија, сведочи да су, под видом привремене религиозне потребе железничких радника, римокатолици тражили подизање своје богомоље у Нишу. Влада је то одобрила без споразума са Српском црквом. Владика Димитрије се заузимао да се то осујети, протествовао је и молио, али без успеха. Урошевић каже да су римокатолици најпре литургисали по обичним

²²⁷ АС, МПс-Ц ф IV, р 17/887, Преседник Конзисторије Нишке епархије министру просвете и црквених послова 9. 1. 1887.

²²⁸ АС, МПс-Ц ф VI, р 225/887, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 27. 8. 1887.

²²⁹ АС, МПс-Ц ф VI, р 225/887, Вилибалд Чок, католички свећеник министру просвете и црквених послова 8. 9. 1887.

домовима, а онда су подигли цркву „на највиднијем месту у Нишу“.²³⁰

Реаговања јерарха Српске цркве на деловање римокатоличких свештеника наставила су се и који месец пошто је епископ Димитрије напустио нишку столицу, али је сигурно да је предмет расправе био актуелан и у време његове управе. Наиме, митрополит Михаило је известио министра 9. августа 1889. године да се епископ нишки Јероним жалио како нишки римокатолички свештеник иде самовољно без одобрења и знања власти „овде онде“, и свештенослужује и онде где га не зову. Тако је отишао у рудник испод Вршке Чуке и ту прекрстио већ крштену децу и венчао лица без надлежног сазнања јесу ли та лица слободна, и уопште иде са намером прозелитизма, по приватном извештају. Митрополит моли министра да изда наредбу да овај и други римокатолички свештеник иду из свог места становања само онда кад га лица римокатоличке вере преко месне полицијске власти позову, да се изреком јави зашто га зову и да заврши свој посао под надзором наше власти. Митрополит моли министра да га извести шта је наредио „да би се стало на пут католичком кварењу нашега света“.²³¹ Министар је 30. августа дао упутства начелнику нишког округа у вези деловања католичког свештеника. Пише да он током свог деловања може доћи у сукоб са општинским властима или са приватним лицима и тако бити ометен у вршењу његовог задатка, те зато министар препоручује начелству да саветује том свештенику да увек, када по религијском послу излази ван Ниша, о томе извести начелство које ће му издати путно писмо и наредити општинским властима да га не спречавају у вршењу његовог задатка и не дозволе да то неко други чини. Министар препоручује начелству и да спречава сваки акт распростирања католичке вере код некатолика, ако би овај свештеник то чинио јер је таква радња, као прозелитизам, забрањена чланом 19. устава.²³² Римокатолички

²³⁰ Прота Таса Урошевић, Његова Светост патријарх Димитрије као епископ нишки (од 1882. – 1888. год.), На својој бразди. Споменица педесетогодишњице, Ниш 1929.

²³¹ АС, МПс-Ц ф III, р 24/889, Митрополит Михаило министру просвете и црквених послова 9. 8. 1889.

²³² АС, МПс-Ц ф III, р 24/889, Министар просвете и црквених послова начелству округа нишког 30. 8. 1889.

свештеник Вилибалд Чок се обратио министру просвете и црквених послова 14. септембра 1889. године писмом у коме је одговорио министру на изнете оптужбе. Прво каже да је по поуци Римокатоличке цркве, крст (крштење) Православне цркве исто тако ваљано као и у Римокатоличкој цркви. Затим каже да је у Вршкој Чуки на захтев родитеља католичке вере и италијанских поданика, њихово двоје деце, и једно дете поданика Аустрије, која су крштена у Православној цркви, записао у протокол католичке мисије, да би се знало да су им деца католици, иако су крштена у Српској цркви. Каже да није истина да је венчао лица без доказа да су слободног стања и да су католичке вере. Негирао је и да иде по народу у циљу прозелитизма јер би то било испод достојанства католичког свештеника. Он је само, по овлашћењу бискупа Штросмајера и на захтев католика разних народности, по једном годишње у разним местима служио службу и проповедао народу. То је његов свети задатак и он га врши једино међу католицима. Моли министра да, пошто претходно добије уверења о овој неистинитој достави, извести и митрополита да је достава неистинита. Пошто види да му је потребно одобрење да служи код католика, он га овом приликом и тражи од министра.²³³

У својим извештајима Св. сабору из 1885. и 1887. године, које је слао поводом канонских обилазака епархије, епископ Димитрије се осврнуо на покушаје римске пропаганде. У извештају из 1885. године, о обиласку топличког и нишког округа, каже да су због географског положаја, главнија места његове епархије услед развијеног саобраћаја изложена „развојном странском утицају“. Наводи да је римска црква у најновије време, користећи се „незгодним политичким приликама православног народа на истоку, развила живу делатност да их отпади од Православља и за себе придобије.“ У том циљу њени мисионари разишли су се по целом Балканском полуострву имајући богата средства на расположењу. Деловали су у солунској области и у Кнежевини Бугарској. Епископ наводи да су римокатолици, изговарајући се религиозном потребом радника који раде на железничкој прузи, у новије време почели путовање и по Србији. Прво су у Нишу добили одобрење за капелу, а

²³³ АС, МПс-Ц ф III, р 24/889, Вилибалд Чок, свештеник католички, министру просвете и црквених послова 14. 9. 1889.

онда су отворили школу. Главни циљ им је био пропаганда за унију, што је римокатолички свештеник који је раније био јавно исказивао у разговору са „нашим интелегентним људима“, и доказивао им користи од јединства Православне и Римокатоличке цркве. И у страним новинама је писао како је у Србији згодно земљиште за унију. Епископ је био принуђен да о оваквом поступању поменутог римокатоличког свештеника јави митрополиту и министру, па је тај свештеник уклоњен, а на његово место дошао је други из Бугарске. Он је претходно опоменут, да се не сме упуштати ни у какву пропаганду забрањену уставом, него да сав свој рад ограничи на своју капелу и духовне потребе своје римокатоличке пастве. Али и он је чинио као и његов претходник.²³⁴ Циљ римокатоличких свештеника био је да, поред Ниша, у Крагујевцу или неком другом месту отворе још једну цркву и да тада, кад са оном у Београду буду имали три, доведу свог епископа.

Епископ је закључио да је сав њихов труд да постигну какав успех сасвим бесплодан. „Осим чуђења њиховој безобзирности и лакоумљу нико им друге пажње не поклања. За ово три године, од кад смо Ми на епископској катедри, још није било случаја, да је кога у нашој епархији, повукла жеља да замени православље са

²³⁴ Када је Римокатоличка црква признала за светитеље Ћирила и Методија, почела је да врши пропаганду да су Словени од ње добили прве поуке о вери, па је штампала слике на којима је представљено како папа благосиља Св. Кирила и Методија и упућује их на проповед. То је делио поменути римокатолички свештеник православнима у Нишу. Епископ се обратио полицији, која је свештеника позвала на одговорност. Исти свештеник је спремио и бројанице, по римском обреду освећене, а почео је да ради на томе да доведе у Ниш и монахиње ради отварања женске школе, којима ће бити задатак да врше пропаганду међу женским светом. На опомену полицијске власти, поменути мисионар се повукао, али је од јесени 1886. године почео поново да мисионари. Одлазио је у села близу Ниша, нудио болеснима услуге и молио се код њихове постеље. Епископ Димитрије је то јавио министру, захтевајући да стане на пут његовим поступцима. Осим тога, тај свештеник је у Нишу почео да зида сталну цркву, иако су се римокатолички радници разишли, и то без одобрења. – АС, МПс-Ц, Ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1885; АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

О деловању римокатоличких свештеника сведочи и свештеник Таса Урошевић: „Петар Бонети жупник нишке цркве, понесен успехом подизања нове цркве, прелази на ширење своје вере међу нашим живљем и ухваћен у растурању књига, икона и списа наперених против Православља морао је бити од владе уклоњен из Ниша, да би се у неколико дало задовољење народу и нашој духовној власти.“ – Прота Таса Урошевић, Његова Светост патријарх Димитрије као епископ нишки (од 1882. – 1888. год.), На својој бразди. Споменица педесетогодишњице, Ниш 1929.

римокатоличком вером а из бројева које смо напред навели, види се, да је међу онима што су примили православље највише римокатолика.“ Епископ сматра да је Србија једина на Балкану остала потпуно неприступна за римокатоличку пропаганду. Такво стање ће остати све док у земљу не продру „безпослене масе римокатоличких калуђера“ са својим капиталима, да отварају школе за васпитавање православне деце.

Епископ наводи да би и протестанти хтели да и они не изостану иза примера римокатолика „те су у Нишу отворили конфесионалну школу за децу својих једновераца, ма да је број ове деце веома незнатан, да би за њих требало отворити нарочиту школу. Но они су се за сад ограничили на ту школу не упуштајући се више ни у шта.“²³⁵

У извештају о обиласку епархије 1887. године епископ је напоменуо да је нужно, да би се сузбиле јеретичке и иноверске пропаганде, да и државна власт притекне у помоћ црквеним органима. Поред тога, нужно је учинити у црквеном закону измене те оставити Цркви шири круг саморадње у стварима, које се тичу чисто њених послова. Затим је неопходно нужно покренути мисао, а доцније учинити и предлог, да све самосталне православне Цркве, сем унутарње догматичке везе која их везује, утврде и спољну узајамност, како би непријатељи православља у случају напада на једну православну Цркву, наишли на отпор свију осталих. У том циљу све православне Цркве требало би да имају један програм за васпитање свештеника, једнако поступање, једнаке пажње и једнаке осећаје. На овај начин стране пропаганде не би се залетале час на једну час на другу самосталну православну Цркву јер би при сваком таквом покушају имали пред собом као противника цео православни свет.²³⁶

У својим сећањима прота Таса Урошевић наводи неке податке о односу државе и епископа Димитрија према римокатолицима. Он каже да су железничким уговором, „који је Србију окувао у економско ропство“, отворена широм врата Србије према западу.

²³⁵ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

²³⁶ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

„Непријатељи нашег верског јединства, покушали су преко тадашње владе, да ставе пред јерархију Митрополита Теодосија питање: „О уређењу односа између државне вере и других признатих вероисповести у Србији“. У исто питање улазило је и питање о подизању иноверских богомоља у нашој земљи, као и то: да се права иновераца не скучавају нити да се оштети наша верска трпељивост.“ Митрополит је огласио то питање за хитно. „Добивши прекоредна мњења чланова Сабора, шаље образложено мишљење епископа нишког влади, која после тога, скида то питање с дневног реда.“ Урошевић сведочи и да је министар иностраних дела Франасовић, под видом потребе за што рационалнијим обрађивањем земљишта, изашао с предлогом који је Влада усвојила, да топлички округ, који се тада насељавао, насели са немачким пролетаријатом римокатоличке вере. То би значило да ће доћи и њихови свештеници и да би биле изграђене њихове богомоље. Међутим, брзо се увидело у врховима Владе да је тај план био „рачун без крчмара“. Епископија нишка, „поткрепљена народом“ топличког округа, „није престала да упућује у Београд протест за протестом, докле ова рационално-економска мисија није увукла рокове у главу“.²³⁷

У ово време јављале су се и идеје о конкордату. Заговорник конкордата између Србије и Ватикана био је бискуп Штросмајер. У вези намераваног пута Штросмајера у Србију 1886. године, када је тамо управљала напредњачка Влада, Рачки му је саветовао да се што краће задржи у Београду, да се не упушта у договоре са том омраженом Владом око Римокатоличке цркве у Србији. Штросмајер је о овоме разговарао са краљем Миланом, али резултата није било. О закључивању конкордата са Србијом Штросмајер је разговарао и са генералом Драгутином Франасовићем, католиком. Године 1888. вођена је акција да се у Београду подигне римокатоличка црква и да се за то прикупљају прилози.²³⁸

²³⁷ Прота Таса Урошевић, Његова Светост патријарх Димитрије као епископ нишки (од 1882. – 1888. год.), На својој бразди. Споменица педесетогодишњице, Ниш 1929.

²³⁸ Др Ђоко Слијепчевић, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Минхен 1980, 388-392.

2. 4. 7. Назарени

Епископ Димитрије је чуо да се у близини Алексинца налази село заражено „назаренском заблудом“, па је затражио извештај о томе. „На нашу утеху извештај је гласио да није цело село заражено том заблудом, него само једна кућа доста имућна и задружна.“ Кад је, путујући по алексиначком округу, био код цркве којој припада село, захтевао је да доведу те људе к њему. И после његове беседе о назаренству као греху, изјавили су да остају при свом веровању. У потврду своје тезе, навели су да код њих нема толико грехова каквих има код православних, те да и свештеници чине злоупотребе. Епископ је закључио да се ти људи „позивају на јеванђелске изреке и тумаче их са свим у противном смислу и произвољно, како им је кад потреба.“

Епископ није имао времена да се са овим људима дуже бави, али из онога што је сазнао, схватио је да је њихова јерес умногоне слична са „угинулом јереси богумилском и са сектом „уздиханаца“, (који уздишу уместо гласне молитве и уместо спољних молитвених знакова), која се у најновије време појавила у Русији. „Веровање и једних и других није ништа друго, него религиозни нихилизам.“

Епископ Димитрије је протестовао код власти јер ова јерес има начела сасвим противна државним начелима, као што су неупотребљавање оружја против непријатеља земље, или позивање на неплаћање пореза...²³⁹

2. 4. 8. Прелазак иновераца у Православље

Епископ је сматрао да због тога што је Ниш, а и цела епархија на раскрсници најглавнијих путева, многи иноверци долазе у додир са нашим народом, вером и обичајима. „Они убрзо заволе наш народ и тражећи што јаче везе и зближења с њим врло се често јављају са захтевом, да се уведу у нашу свету веру. Због тога је број приведених у Нашој епархији сваке године сразмерно велики.“ У 1886. години у православну веру прешло је 19 душа, и то 14

²³⁹ АС, МПс-Ц, ф V, р169/887, извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

римокатолика, 4 мухамеданаца и 1 Мојсијеве вере.²⁴⁰ У 1887. години, укупно 26 лица је прешло из других вера у православље, и то из Мухамедове вере 4, из Мојсијеве вере 2, и из римокатоличке вере 20, и то 19 из Аустро-Угарске и 1 из Шпаније. Не може да се закључи због чега су ти људи прешли у православље, осим што је наведено да је једно крштено лице дете железничких радника.²⁴¹ У 1888. години православље је преведено 26 особа,²⁴² а у 1889. години, преведено је у православље 25 особа.²⁴³ Укупно је у Нишкој епархији је од 1884. до 1890. преобраћено 28 Цигана у православној веру.²⁴⁴

Епископ наглашава да су преведени у православље то учинили по сопственој побуди и доброј вољи, а тај број би, по његовом мишљењу, био много већи кад би било вољних и зато спремних свештеника „да у православље призивају бар оне елементе који су се православнима одавно приближили по осећајима па чак захтевају да им се и извесни обреди врше. Свештенство је дужно да овом правцу поради више него што је до сада радило колико из Љубави према цркви толико исто из Љубави према нашем народном задатку. Јер ни један други народ није у таквом положају као што је наш, да му странци са којима је у политичким односима праве сметње колико због других побуда толико и због разлике у вери, било би дакле веома оправдано да се од свештенства захтева већа енергија у овом правцу и то тим пре што су се иноверне пропаганде почеле код нас живо кретати.“²⁴⁵

2. 4. 9. Канонске посете

Епископ Димитрије је у три наврата обилазио епархију у оквиру канонских посета. Најпре је 1885. године обишао топлички и нишки округ, 1886. године је походио пиротски округ, а 1887. године алексиначки и врањски округ. Посете су имале за циљ да се

²⁴⁰ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

²⁴¹ АС, МПс-Ц ф III, р 49/888, Извештај о раду нишке конзисторије у 1887. години

²⁴² АС, МПс-Ц ф III, р 225/889; АС, МПс-Ц ф III, р 228/889.

²⁴³ АС, МПс-Ц ф II, р 120/890, Председник нишке конзисторије министру просвете и црквених послова 13. 6. 1890.

²⁴⁴ АС, МПс-Ц, ф VI, р 15/901

²⁴⁵ АС, МПс-Ц, ф V, р 169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

епископ по дужности упозна са духовним потребама повереног му стада и да га упутити заповестима православне вере. По окочању посета подносио је извештаје Св. сабору у којима је детаљно описивао своја запажања о функционисању Цркве, раду свештеника, побожности народа, проблемима...

У канонској посети по Топличком и Нишком округу био је 1885. године. Намера му је била да посети планинске крајеве и где су цркве ретке, а ако остане времена да посети и друге крајеве. Повео је на пут једног свештеника и једног ђакона, због недовољне спреме и невештине већине свештенства новоослобођених крајева. Епископ је на путу по Топличком округу провео 21 дан. Путовао је по недовољно насељеним и врлетним крајевима, али је путовање било корисно „с гледишта хришћанског благочестија и јеванђелске поуке“. Епископ је запазио да је тамошњи народ удаљен од додира и саобраћаја и свуда га је дочекивао са одушевљењем, жељно слушао поуку о хришћанском владању, о верности и оданости краљу, о послушности властима, о међусобној слози и љубави. Епископ је приметио да је велика штета за општи напредак и државни поредак што у тим сиромашним и усамљеним крајевима нису подигнуте школе и цркве од било каквог материјала. На путу га је пратио окружни начелник, а осим њега и среске власти су указивале предусретљивост и услужност. После одмора, намеравао је да посети пиротски округ и врлетне крајеве нишког округа. О програму путовања се консултовао са окружним начелницима, а на путу је намеравао да буде шест недеља, иако је број цркава велики. Међутим, променио је план, па је путовао само по нишком округу. Епископ је добијао дневницу од државе за канонска путовања, али је прво морао да поднесе уверење, односно извештај о путовању.²⁴⁶

Нишку епархију сачињавали су новоослобођени окрузи. Народ у њима био је прост и сиромашан јер им, по уверењу епископа, тешко ропство није допустило да напредују ни умно, ни материјално. „Они су гоњени и истребљивани од неверничке силе на сваком кораку. Имања и баштине насилнички су им отимане, а свети храмови, као једина средина хришћанске утехе и народне наде, пљачкани су и из темеља рушени. Због тога је велики део ових

²⁴⁶ АС, МПс-Ц ф V, р 106/885

предела напуштен од наших предака, чија су места заузели њихови насилници.“ Кад је војска ове крајеве ослободила, затекла је у њима међу порушеним задужбинама „разбојничка гњезда ових насилника.“ Епископ се трудио да на овом путу допре до најдаљих крајева где се народ налази. Службе и водоосвећења са поукама служио је не само где има цркава, него и по важнијим општинским местима. Гдегод му је народ показао црквену рушевину, посетио је и прегледао. Многе од њих биле су сасвим затрпане и обрасле гором. После ослобођења народ их је са великим трудом откопао и очистио те се у њима састајао на богомоље, а неке је и обновио.²⁴⁷

У топличком округу епископ је био 22 дана. У том округу има свега седам цркава, у пет од њих служио је литургију, а после ове светио водицу и говорио поуку народу, и то у Прокупљу, Ображди, Прекопчелици, Бошњацима и Биљегу, а у Боранцима и Житном Потоку, због тога што су цркве тескобне, није могао да служи литургију, него је само држао водоосвећења са поукама. Исто је радио и у другим местима у којима нема цркава: „у Великој Плани, код старе црквине; у Блацима код општинске куће; у Горњој Коњуши код старе црквине Виче; у Куршумљу на пијаци, пошто смо претходно походили порушену Немањину цркву, у Мерћезу код општинске куће, у Зебици код старе црквине; у Бојнику код општинске куће; у Пуковцу код записа; у Житорађи код школе, јер је црква због склоности паду затворена; у Балајимцу код старе црквине; у Сечаници код старе црквине.“

У нишком округу био је 32 дана. Литургију је служио и држао водоосвећења са поукама у местима: Крчимиру, Горњем Душнику, Гркињи, Горњем Барбешу, Печењевцима, Турековцу, Лесковцу, Кумареву, Власини, Црвеној Јабуци, Крушевици, Власотинцима, Конопници, Хуму и Миљковцу. Само водоосвећења са поукама држао је у местима: Бабичкој, Манастиру Св. Јована, Доњем Драговју, Ћелијама, Јагличју, Доњој Стопањи, Бунуши, Накривањском манастиру, Рударима, Ораховици, Кутлешу, Козарима, Рупљу, Добром Пољу, Црној Трави и Преслону.

Поуке епископа Димитрија, које је приликом канонске посете упућивао народу, имале су за тему љубав према Богу и према

²⁴⁷ АС, МПс-Ц, Ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1885.

ближњима, љубав и оданост према Краљу и отаџбини, и народ их је слушао са особитом пажњом. „При свем том што је народ у овим крајевима сиротан, у целим масама излазио Нам је у сусрет и свесрдно Нам спремао дочек према своје стању. А на богомоље скупљао се народ са правом хришћанском побожношћу.“²⁴⁸

У 1886. години епископ је обишао пиротски округ. У извештају је истакао да је, после минулих ратних дохађаја његова посета имала за циљ јеванђелску поуку и утеху и била је неопходна тамошњем народу, који је жељно очекивао његову посету и дочекивао га са пуно преданости и одушевљења. Због недостатка времена, могао је да посети само важније и приступније цркве, а места која нису била одређена за посету, слала су своје изасланике са молбама да посети и њихове цркве.²⁴⁹ Епископ је посетио следећа места и цркве: Белу Паланку, Дивљански манастир, Злокућане, срез Лужнички, Костур, срез нишавски, Пирот, Суковски манастир, Крупац, Извор, Сопот, Церову, Темски манастир, Јеловик – Извор, Балтабериловац. Свугде је служио литургију и светио водицу, а тема његових проповеди била је љубав према Богу и православној вери, љубав према ближњима, братска слога, оданост краљу и његовоме дому, поштовање закона и државних власти...²⁵⁰

Пошто је додатком три нова округа 1886. године епархија увећана, епископ је сматрао за нужно да прегледа цркве и сазна народне потребе у врањском округу и у окрузима који су додати. Међутим, уз врањски, стигао је да посети алексиначки округ, а друга два нова није. И поред тога што су пољски радови били у највећем јеку, народ га је радосно и у знатном броју дочекивао. Представници власти и просвете, свештенство и паства надметали су се да му покажу своју пажњу. С малим изузетком, народ је свуда у знатном броју присуствовао богомољама и са побожном преданошћу слушао је проповеди.

У алексиначком округу је посетио све храмове: цркву Тешичку, Вукањску, Св. Петку, манастир св. Нестор; манастир

²⁴⁸ АС, МПс-Ц, Ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1885.

²⁴⁹ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

²⁵⁰ АС, МПс-Ц, ф II, р 10/886, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, октобар 1886.

Роман; цркву Ражањску; цркву Алексиначку, цркву св. Илије, у Суботинцу; цркву Бањску, цркву Читлучку, цркву Вриџанску, цркву Јошаничку, цркву св. Нестор, цркву св. Николу, манастир св. Стеван. У неким је лужио литургију, а код свих цркава светио је водицу и говорио проповед. Осим наведених храмова, посетио је у селу Ћићевцу место намењено за подизање цркве.

У врањском округу је посетио: цркву Павловачку, Давидовачку, Доњовртолошку, Горњовртолошку, Стропску, Содерску, Шатрањску, Собинску, Врањску, Нерадовачку, Ратајску, манастир св. Стеван, цркву Буштјањску, Русачку, манастир Лепчињски (Св. Пантелејмон), цркву Преображењску, Требешињску, Тибуждску, Топлачку, Првонечку, Корбевачку, Кривофејску, Сувојничку, Мачкатичку, Ружићску, Предејанску, Мртвичку, Горњојабуковску, Куновску, манастир св. Илије (кацапунски), цркву Стубаљску, Тесовишку, Смиљевачку, Градњанску и Големоселску. У неким црквама је служио литургију, светио водицу и говорио проповед, а у неким само светио водицу и говорио проповед. Неке цркве је успут посетио и прегледао јер су врло блиске другим црквама код којих су биле богомоље, где су и њихови парохијани присуствовали.

Епископ је на свом путовању држао помен борцима погинулим за слободу, старајући се да се не заборави сећање на јунаке. Држао је помен на Делиграду, а у проповеди сакупљеном народу апеловао је на благодарност и позивао потомке да се у борби за слободу своје браће и отаџбине угледају на своје претке. Пролазећи поред Рујевице, више Алексинца, зауставио се пред спомеником који је подигнут Русима изгинулим у борби са Турцима 1876. године. Недалеко од Ниша посетио је место херојства Синђелића и његових јунака, као и споменик зидан од њихових глава – Ћеле-кулу. Епископ је имао намеру да утврди обичај да се на дан каменичке борбе држи свечани помен, како на месту бојишта тако и код Ћеле-куле. Тој намери живо су се одазвали и грађани и интелегенција, а војне старешине спремале су и нарочиту војну свечаност за ту прилику. Међутим, два дана уочи одржавања, помен је одложен док се од стране државе не учине припреме да помен буде што достојнији.

У 1887. години епископ је извршио накнадну посету околини Ниша, где су цркве лако доступне. Посетио је 6 цркава, обично на њихове храмовске празнике и у свакој од њих служио литургију, светио водицу и говорио проповед присутном народу. Све те цркве биле су доста добро снабдевене нужним потребама, а поред осталог и звонима. Оне су махом нове грађевине изузимајући Сићевски манастир (храм успенија св. Богородице), коме натпис над вратима сведочи да је зидан у првој половини 16. века. Овај манастир тако је мален да у цркви силом стају 9-10 одраслих људи.²⁵¹

2. 4. 10. Нови храмови

У Нишкој епархији, у Архијерејском намесништву лесковачком, за насеља Велика Прабовица, Мала Копашница, Велика Копашница, Слатина, Подеж и Несврта, саграђен је и освећен храм Св. оца Николаја 1886. године.²⁵² У Архијерејском намесништву рожањском (Ћићевцу), за места Ћићевац, Појате и Плочник, саграђен је храм Св. Саве 1888. године.²⁵³ У Архијерејском намесништву лесковачком у Лесковцу подигнут је и освећен храм Св. пророка Илије 1889. године.²⁵⁴ Године 1887. у месту Медвеђа, чију парохију сачињавају села Медвеђа, Црни Врх, Лађарице и Врело, саграђен је и освећен храм Вазнесења Господњег.²⁵⁵

2. 4. 11. Епископ

Поред функције епископа нишког, владика Димитрије је септембра 1885. године постао администратор Жичке епархије јер је епископ Корнилије био болестан.²⁵⁶ Епископ Димитрије је био председник и апелаторијске конзисторије у 1886. и у 1888. години.²⁵⁷

²⁵¹ АС, МПс-Ц, ф V, р169/887, Извештај епископа Димитрија Светом архијерејском сабору, септембар 1887.

²⁵² Календар „Црква“ 1996, 188.

²⁵³ Исто, 189.

²⁵⁴ Исто, 188.

²⁵⁵ Исто, 185.

²⁵⁶ АС, МПс-Ц, ф IV, р 94/885, Митрополит Теодосије министру просвете и црквених послова 11. 9. 1885.

²⁵⁷ АС, МПс-Ц, ф V, р 16/885; АС, МПс-Ц, ф I, р 107/889

Када је ступио на дужност владике нишког, Димитрије није имао своју владичанску резиденцију. Његово седиште и седиште конзисторије било је у изнајмљеним приватним кућама. Његов претходник, епископ Нестор направио је план за нову зграду епископије у Нишу где би била и конзисторија и послао га министру. Али пошто се ништа није урадило по том питању, тражио је да му се, док не почне изградња, одобре већа средства за кирију, да узме бољу кућу за епископију и конзисторију.²⁵⁸ Са сличним проблемима се сусретао и епископ Димитрије. Он је априла 1885. године послао министру просвете предлог своје конзисторије како да се од народа прикупе средства за подизање зграде нишке епископије. Министар је навео да су до тада такве зграде подизане о државном трошку, а да се сада жели да тај терет падне на народ. Уместо новца, народ би могао да даје свој подвоз и материјал.²⁵⁹ Крајем 1886. године у Нишу још није било епископског дома и државних зграда у које би се могле сместити канцеларије духовних власти, па су оне биле у приватним зградама, на терету буџета. Пошто је на овогодишњој скупштини законом одређено да се епископски дом може подићи прирезом на грађане те епархије, министар сматра да то треба и да се изврши и моли министра грађевина да нареди шта да се ради да би се дошло до плана и предрачуна.²⁶⁰

Осим проблема са простором за становање, епископ је имао проблем и са одеждом за служење литургије. Марта 1887. године, председник нишке конзисторије се обратио министру молбом да одобри набавку свечаног архијерејског округа (одежде) са митром и другим припадностима, те да се за то прикупи 5000 динара од цркава из епархије, сразмерно њиховом капиталу. Ово се моли јер је нишка Саборна црква веома оскудна са архијерејским округом, па се и на најсвечанијим празницима архијерејска служба обављала у најпростијем одјејању.²⁶¹ Ово питање дуго није било решено. Министар није одобрио сакупљање додатних средстава од 1000

²⁵⁸ АС, МПс-Ц ф VI, р 7/885; АС, МПс-Ц, ф I, р 81/884; АС, МПс-Ц, ф IV, р 68/884, Епископ нишки Нестор министру просвете и црквених послова 27. 2. 1884.

²⁵⁹ АС, МПс-Ц ф VI, р 136/886, Министар просвете и црквених послова министру грађевине 18. 4. 1885.

²⁶⁰ АС, МПс-Ц ф VI, р 136/886, Министар просвете и црквених послова министру грађевине 4. 12. 1886.

²⁶¹ АС, МПс-Ц ф V, р 31/887, Председник Нишке конзисторије министру просвете и црквених послова 3. 3. 1887.

динара јер су цркве Нишке епархије биле најсиромашније у Србији.²⁶² Крајем 1888. године, конзисторија је пристала да окрут буде купљен за одобрених 5000 динара.²⁶³

Епископ Димитрије је био ангажован и у Друштву Светог Саве, у коме је било неколико стотина свештеника, међу којима и епископ жички Никанор. То патриотско друштво је у неослобођеним јужним крајевима помогло просвећивању, јачању националне свести и припремању ослобођења.²⁶⁴

Савременик епископа Димитрија и члан нишке конзисторије Таса Урошевић оставио је сведочење да епископ није трпео протекцију. У његовој епархији ниједно службено лице није се тим путем запослило или унапредило.²⁶⁵ Епископ је на сталном издржавању увек имао по два ђака из гимназије. Био је председник подбора Друштва Црвеног крста, које је обилато помагао. Његовим трудом у Нишу је подигнута санитетска зграда Црвеног крста за смештај санитетског материјала, санитетска кола и болницу овог друштва.²⁶⁶

Да је патриотизам био битан епископу Димитрију, сведочи то што у једном писму пријатељу историчару Љуби Ковачевићу каже да би му било жао да га нешто спречи да са свог места поради као родољуб, колико било.²⁶⁷

²⁶² Министар просвете и црквених послова председници нишке конзисторије 5. 8. 1888.

²⁶³ АС, МПс-Ц ф IV, р 100/888, Председник нишке конзисторије министру просвете и црквених послова 15. 12. 1888.

²⁶⁴ Михаило И. Поповић, Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе, Београд 1933, стр. 292-293; Проф. др Предраг Пузовић, Српска православна црква. Прилози за историју 2, Београд 2000, 251-258.

²⁶⁵ Прота Таса Урошевић, Његова Светост патријарх Димитрије као епископ нишки (од 1882. – 1888. год.), На својој бразди. Споменица педесетогодишњице, Ниш 1929.

²⁶⁶ Прота Таса Урошевић, Његова Светост патријарх Димитрије као епископ нишки (од 1882. – 1888. год.), На својој бразди. Споменица педесетогодишњице, Ниш 1929.

²⁶⁷ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу, 1. 1. 1885; Овде пре свега мисли на стомачне проблеме; АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 15. 8. 1885.

2. 5. Духовни суд

2. 5. 1. Оквир

Духовни суд Нишке епархије или конзисторија водио је судске процесе припадницима свештеничког реда, али и цивилима у брачним односима, прикупљао податке о стању у епархији, и то оне који се односе на рад Цркве и оне који се односе на народ (број рођених, венчаних, умрлих) и извештавао епископа и министра. Приликом прикупљања података суд је наилазио на проблем недостављања података на време, што је успоравало његов рад.²⁶⁸ И поред тога, конзисторија је успевала да води евиденцију о битним статистичким темама које су се тичале Цркве и народа.

Конзисторија се сусретала и са проблемом недостатка кадрова, због чега су многи процеси каснили. После реорганизације епархија 1886. године, када је Нишка епархија увећана за три нова округа, послови у конзисторији су се умножили. Марта 1887. године, председник Нишке конзисторије и епископ Димитрије тражили су од министра да се запосли још неко у конзисторији јер се после прикључења нових округа рад удвостручио, а мало је запослених. Министар је одговорио да је хтео да запосли још једног практиканта али да није било средстава.²⁶⁹ И епископ жички Никанор је 1888. године, износећи на Сабору своја виђења рада црквених установа, рекао да су конзисторије оптерећене, нарочито од када су укинуте две епархије, па се дуже чека на решење разних спорова. Уз то, чланови конзисторије су били мало плаћени. Он је предложио Сабору да се повећа број радника у конзисторијама за по два (писара и практиканта) и да се члановима апелаторијске конзисторије повећа плата.²⁷⁰

Конзисторија и епископ су изрицали дисциплинске казне свештенству, од којих су најзначајније опомена, укор, епитимија, одлучење од звања на одређени период, премештај са парохије,

²⁶⁸ АС, МПс-Ц ф V, р 6/886

²⁶⁹ АС, МПс-Ц ф VI, р 224/887, Председник Нишке конзисторије министру просвете и црквених послова 25. 3. 1887, Министар просвете и црквених послова председнику Нишке конзисторије 14. 4. 1887, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 19. 8. 1887, Председник Нишке конзисторије министру просвете и црквених послова 14. 12. 1887.

²⁷⁰ АС, МПс-Ц ф IV, р 122/888, Решење Св. сабора, мај-јун 1888.

забрана свештенодејства на одређени период, лишење чина.²⁷¹ У извештају за 1885. годину, стоји да од 270 свештеника и монаха, није било осуђивано 199 или 73,70%. Остали су осуђивани на епитимију, укор, забрану свештенодејства, лишење чина и од стране власти због политичког деловања.²⁷²

Осуде	Број свештеника и монаха	није осуђивано	епитимија	укор	забрана свештенодејства	лишење чина	од власти због политике
свештеници и монаси	270	199	45	12	11	2	1

Кривице о којима је пресуђивала конзисторија свештенству биле су разне. На пример, један свештеник је осуђен на 20 дана епитимије због тога што је наплатио за венчање више од прописане таксе. Други свештеник је осуђен на 15 дана епитимије због увреде. Трећи свештеник, који је молио краља да добије већу парохију, најоштрије је опоменут од епископа Димитрија јер је неверно представио стање ствари у молби краљу, а речено је и да је неуредан у вршењу своје дужности. Речено му је да убудуће не треба да се обраћа вишим властима, а поготово не краљу са таквим молбама док се претходно не обрати својој претпостављеној власти. Ако се то понови, биће најстрожије кажњен. Свештеник из Лесковца је осуђен на 20 дана епитимије због нетачног вршења своје дужности. Није пријавио да нека жена има сметње за ступање у брак јер је била под истрагом за убиство нерођеног детета, а касније је за то и осуђена. Један свештеник је кажњен на 40 дана епитимије јер није крстио дете пре него што је умрло, други је осуђен на 20 дана епитимије у манастиру Габровцу јер је венчао супружнике који су били у сродству, трећи је кажњен једномесечним удаљењем од протојерејске дужности због доказаног изнуђивања веће наплате за свршене свештенорадње.

Дешавало се да се осуђени свештеници жале краљу на изречене казне, које су, у случају епитимије, одслуживали у неком манастиру. Један свештеник је у жалби навео да ће га казна

²⁷¹ АС, МПс-Ц ф V, р 47/886; АС, МПс-Ц ф III, р 49/888.

²⁷² АС, МПс-Ц, ф I, р 17/886, Кондуитни списак свештенства мирског и монашког чина у Нишкој епархији за 1885. годину

понизити и убити углед код парохијана. Други је молио за помиловање јер му је то прва казна. Приликом жалби, маршал двора је упућивао предмет министру просвете и црквених послова, а овај је тражио мишљење конзисторије или епископа и тек након тог процеса краљ је одлучивао о помиловању. На једну представку епископ је рекао да је поменути свештеник два пута пре био осуђиван за неуредност у дужности, а и иначе је непослушан и неуредан, те не заслужује милост. Министар је прихватио то мишљење и није даље предузимао мере. У другом случају, у име конзисторије одговорио је архимандрит Сава, који је написао да је свештеник осуђен због картања у кафани и непристојне псовке на саблазан многих присутних људи, због чега епископ није мишљења да му се да владалачка милост. И у том случају није било помиловања.²⁷³

Осуђени свештеници су некада тражили помиловање од Св. Сабора. Тако је епископ Димитрије пренео Сабору молбу бившег пиротског пароха да му се издејствује помиловање од краља и да се ослободи казне „свагдашње забране свештенодејствовања“ на коју је осуђен на Духовном суду као компромитован приликом бугарске најезде. Сабор је донео решење да се умоли министар да код краља издејствује помиловање. Министар је питао нишку конзисторију за детаље о пресуди како би могао да предложи краљу да га помиљује.²⁷⁴

Маја 1888. године, министар просвете и црквених послова је приметио да конзисторије при суђењу за свештеничке кривице изричу врло слабе, често противканонске осуде. Дешавало се да осуде неког свештеника на неколико дана епитимије, а требало би, за то дело по канонима, да га казне вечитом забраном свештенодејствовања па чак и да га лише чина. Такво држање конзисторија, по мишљењу министра, један је од главних узрока ослабелој дисциплини међу свештенством и погубном разврату који често, на штету Цркве и морала у народу, избија међу њима. Стога министар најозбиљније препоручује конзисторијама да се при

²⁷³ АС, МПс-Ц ф III, р 24/885; АС, МПс-Ц ф III, р 41/885; АС, МПс-Ц ф IV, р 29/885; АС, МПс-Ц, ф I, р 33/885; АС, МПс-Ц, ф II, р 55/885; АС, МПс-Ц, ф IV р 96/885; АС, МПс-Ц, ф IV р 68/886; АС, МПс-Ц, ф V, р 56/885.

²⁷⁴ АС, МПс-Ц ф IV, р 122/888, Решење Св. сабора, мај-јун 1888; Министар просвете и црквених послова нишкој конзисторији 3. 9. 1888.

суђењу свештеничких кривица најтачније придржавају законских прописа Цркве и без икаквих обзира их примењују у сваком случају.²⁷⁵

Дешавало се да су неки свештеници различито тумачили чланове закона, рецимо о наплаћивању такси за венчање и опело, па је реаговао министар објашњењем на питање конзисторије.²⁷⁶

У овом периоду је запажено деловање Саве Дечанца у Нишкој епархији. Он је од 1883. до 1890. године био члан Нишке конзисторије. Док је био на том положају, основао је Друштво избеглица из Старе Србије и Македоније и организовао њихов митинг 1885. године. Покренуо је и питање оснивања вечерње школе за децу српских избеглица из Турске. Дао је велики допринос оснивању Свештеничког удружења и био председник оснивачке скупштине, августа 1889. године у Нишу. У време напредњачке јерархије понуђено му је епископско место, али је то одбио.²⁷⁷

2. 5. 2. Статистика

У 1887. години стање је било следеће:

Свештеничке кривице:

Укупно	Пресуђено у конзисторији	Пресудио епископ	Непресуђено
148	80	11	57

Непристојно владање	Грешке у чинодејству
41	107

Пресуде у конзисторији:

Укупно	Укор	Епитимија	Забрана свештенодејства	Премештај са парохије	Опомена	Ослобођени као невини	Ослобођени због недостатка доказа
80	11	15	5	2	5	34	8

Пресуде епископа:

Укупно	Укор	Епитимија	Забрана свештенодејства	Ослобођени као невини	Ослобођени због недостатка доказа
11	5	2	2	1	1

²⁷⁵ АС, МПс-Ц ф I, р 108/888, Министар просвете и црквених послова конзисторијама епархија Београдске, Жичке и Нишке 15. 5. 1888.

²⁷⁶ АС, МПс-Ц ф II, р 36/888, Министар просвете и црквених послова конзисторијама епархија Београдске, Жичке и Нишке 16. 5. 1888.

²⁷⁷ Протојереј др Предраг Пузовић, Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997, 257-263

Осим свештеничких кривица, конзисторија је највише судила у брачним споровима, и то 195 случајева у 1887. години, а било је и 3 парнице због парохијског прихода. Остали рад конзисторије био је административне, економске и рачунске природе. Конзисторија је бележила податке о рођењима, венчањима и умрлима. У 1887. години рођено 36.155 деце, 32 ванбрачно рођене деце, умрло је 14.433, а закључених бракова било је 6169. Рукоположено је за ђакона 2, за свештеника 7, за протојереја 1 особа. Поправљене су 3 цркве, а капитал свих цркава и манастира био је 494.777,60 динара.²⁷⁸

У 1888. години, рођених у браку било је 26400, рођених ван брака 37, умрлих 14018, закључених бракова било је 5825. Рукоположено је 3 свештеника, запопљен 1 капелан. Новосаграђених цркава било је 4, а ниједна црква или манастир нису поправљени у току ове године. Пред конзисторијом и архијерејем је било 166 свештеничких кривица.

Укупно предмета	Пресуда конзисторије	Пресуда епископа	Непресуђено
166	84	15	67

За непристојно владање суђено је 47 особа, а за погрешке у свештенодејству 119 особа. Од 99 пресуђених предмета, конзисторија је осудила на укор 8, на епитимију 14, на забрану свештенодејства 1 особу. Архијереј је осудио на укор 3, на епитимију 2, на забрану свештенодејства 3 свештеника. Конзисторија је опоменула 22, ослободила због недостатка доказа 19, а као невине 20 особа. Архијереј је ослободио као невине 4, а због недостатка доказа 3 особе. Рукоположено је у чин архимандрита 3, у чин свештеника 5. Капитал свих цркава и манастира на крају 1888. године био је: 477.616,39 динара. Брачних парница било је 187.²⁷⁹

У извештају о раду нишке конзисторије за 1889. годину, стоји да је свештеничких кривица било 153.

²⁷⁸ АС, МПс-Ц ф III, р 49/888, Извештај о раду нишке конзисторије у 1887. години

²⁷⁹ АС, МПс-Ц ф III, р 225/889, Епископ нишки Јероним министру просвете и црквених послова 16. 8. 1889; АС, МПс-Ц ф III, р 228/889, Епископ нишки Јероним министру просвете и црквених послова 16. 8. 1889; АС, МПс-Ц ф III, р 228/889, Председник нишке конзисторије министру просвете и црквених послова 26. 5. 1889.

Укупно предмета	Пресуда конзисторије	Пресуда епископа	Непресуђено
153	118	2	33

Суђено је за за непристојно владање 30, за погрешке у свештенодејству 36, за небрижљиво вршење службе 78, за увреде међу свештеницима 9. Конзисторија је пресудила: опоменом 15, укором 12, епитимијом 23, забраном свештенодејства 4. Архијереј је пресудио у 2 предмета, ослобођено је као невино 60, а због недостатка доказа 4 особе. Парница око парохијских прихода било је 6, а брачних парница 167.

Округ	Број осуђених свештеника у 1889. години
Нишки	18
Пиротски	17
Врањски	12
Топлички	12
Алексиначки	12
Књажевачки	7
Црноречки	15
Укупно	93

Рођених у браку било је 26180, рођених ван брака 33, умрло 15038, венчано 5957.

У 1889. години, подигнуто је 2 нове цркве, 1 нова капела, поправљена 1 црква и 1 капела. Капитал цркава, капела и манастира у епархији на крају 1889. године конзисторија није доставила јер није добила све податке.²⁸⁰

2. 6. Српско-бугарски рат 1885. године

Поред унутрашњих проблема који су веома потресали младу, самосталну државу и аутокефалну Цркву, избио је српско-бугарски рат 1885. године. Током њега веома су били угрожени источни делови Србије, где је народ трпео због ратних дејстава, нарочито Димитријева епархија.²⁸¹ На нивоу целе Цркве, више цркава и манастира послало је прилоге за ратне циљеве и негу рањеника.

²⁸⁰ АС, МПс-Ц ф II, р 120/890, Председник нишке конзисторије министру просвете и црквених послова 13. 6. 1890.

²⁸¹ Ч. Попов, Нав. дело, 84.

Прилози су се слали министру војном, а он их је даље распоређивао.²⁸² Осим ових прилога, црквени новац је и на други начин употребљаван за ратне сврхе. Јануара 1886. године, министар финансија писао је министру просвете и црквених послова да су га, на његов захтев, известила окружна начелства да се код конзисторија налазе депозити у знатним сумама, који се не морају ускоро издавати. Главна државна благајна и окружне благајне морају непрестано да исплаћују велике суме за војне набавке. Међутим, друга половина зајма није још регулисана потпуно за спрему и наоружање. Да би државне благајне биле у стању да без прекида исплаћују ове набавке, министар финансија моли министра просвете да изда наредбу свим конзисторијама да све депозите држе у приправности да их могу ставити на располагање окружним благајнама кад затреба. Узети депозити за ову сврху ће се вратити чим се прими друга половина зајма. Председник нишке конзисторије је известио министра просвете и црквених послова неколико дана пошто је овај тражио податке по молби министра финансија. Нишка конзисторија је сачинила списак свих депозитних новаца који се налазе у њеној каси и послала га министру. Сума је била 3501,81 динара и стављена је на располагање окружној благајни. Сума од 144,30 динара је на дугу код појединих цркава, али ће бити стављена на располагање када буде примљена. Нишка конзисторија је јуна 1886. године обавестила министра шта је чинило депозитну касу која је предата окружној благајни. То је био новац из свештеничког и црквеног фонда, кауција по разним предметима која је положена за сведоке и скупљена преплата од цркава и манастира за разне књиге. Конзисторија моли да јој се новац који је дала врати како би могла да измирује своје обавезе – да покрене обустављене брачне парнице, да преда фондовима њихов новац, да измири са претплатом писце и издаваче књига. На крају је министар просвете замолио министра финансија да нареди да се узети новац врати конзисторијама.²⁸³

²⁸² АС, МПс-Ц ф V, р 120/885, Допис министра просвете и црквених послова Управи фондова и свим конзисторијама, од 28. децембра 1885. године

²⁸³ АС, МПс-Ц ф V, р 76/886, Министар финансија министру просвете и црквених послова 22. 1. 1886; Председник нишке конзисторије министру просвете и црквених послова 27. 1. 1886; Нишка конзисторија министру просвете и

У српско-бугарском рату поједини свештеници у пограничним областима стали су на страну Бугарске. Јануара 1886. године, министар је писао епископу Димитрију да је сазнао да је преки суд у Пироту осудио шест свештеника из Пирота на казне затвора 3-4 године због велеиздаје, што су на свештенодејствима помињали владоаца непријатељске земље и што су се потписали на адресу том владоацу. Министар је замолио епископа да се распита о томе и да учини распоред њихових парохија према постојећим прописима.²⁸⁴ Епископ је одмах по добијеном извештају надлежног протојереја наредио конзисторији да тражи акта о њиховој кривици према којима треба да донесе одлуку о њиховом свештеничком положају. Епископ је прогласио њихова парохијска места упражњеним и наредио да те парохије привремено опслужују околни свештеници. Наредио је и да се од дана осуде ускрати свако давање парохијских прихода осуђеним свештеницима и њиховим породицама. Ради попуњавања њихових парохија, наредио је да се преброје домови према чему ће се саставити план и поставити заслужни свештеници.²⁸⁵

2. 7. Проблеми у држави

Непотребни рат против Бугарске срзао је и оно мало угледа краља Милана у народу и војсци. Углед краља Милана је почео да слаби нарочито када се он стао везивати за Аустро-Угарску после берлинских одлука 1878, а слабљење угледа наставило се уклањањем митрополита Михаила, потом и брачним сукобом са краљицом Наталијом.²⁸⁶ По црквеним канонима брачне парнице спадају у

црквених послова 14. 7. 1886; Министар просвете и црквених послова министру финансија 21. 7. 1886.

²⁸⁴ АС, МПс-Ц ф III, р 29/886, Министар просвете и црквених послова епископу нишком Димитрију 21. 1. 1886.

²⁸⁵ АС, МПс-Ц ф III, р 29/886, Епископ нишки Димитрије министру просвете и црквених послова 23. 1. 1886; АС, МПс-Ц ф VI, р 97/886, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 12. 11. 1886.

²⁸⁶ Ђ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве II, 389, 407, 416; Сл. Јовановић, Влада Милана Обреновића III, 318-322, 368, 427; С. Новаковић, Бугарско-српски рат и оновременске кризе 1885-1886, Мемоарски листићи, Годишњица Николе Чупића књ. XXVII, Београд 1908, 40-49; Ч. Попов, Нав. дело, 84-85; Споменица Њеног Величанства краљице Наталије, Београд, 1891, 1-18; Д. Живојиновић, Краљ Петар I Карађорђевић, Живот и дело, У изгнанству 1844-

надлежност црквеног суда (конзисторије).²⁸⁷ Зато је краљ Милан од митрополита Теодосија и Св. архијерејског сабора затражио да се разведе, али краљица то није желела. Било је покушаја измирења од стране Св. архијерејског сабора, који је ту мисију поверио епископу Димитрију, пославши га у Немачку. Међутим, сама краљица је сматрала да архијереја Димитрија шаље краљ Милан, те је преко пријатељице Стане Богићевић писала да га не може примити.²⁸⁸ Тако је мисија епископа Димитрија била безуспешна, а сама краљица је често понављала: „Нећу никад пристати да се брак разведе јер за развод не постоје никакви законити узроци“.²⁸⁹ Од Владе Николе Христића је 14. септембра 1888. године поново упућен позив епископима Димитрију и Никанору да се огласе надлежнима за развод краља и краљице. Одговор је био негативан, епископ Димитрије је стао на страну краљице. Није попустио ни када му је Владан Ђорђевић претио „свргнућем, изгнанством и другим горим мерама“. Владика Димитрије је тада хтео да да оставку, али га је од тога одвратио епископ Никанор.²⁹⁰ Вршен је притисак и на митрополита Теодосија, али и он се изговарао. Како вели Слободан Јовановић, краља је хватао гнев, чланови конзисторије трпили су премештаје јер први „краљ после Косова не може отерати (...) једну жену која му је мрска“.²⁹¹ Притиском на митрополита Теодосија, Влада и краљ су успели да добију потписани акт да је брак разведен.²⁹² То је био бар формални завршетак бракоразводног спора, чија је валидност остала под знаком питања.

Због свих потреса унутар земље, почев од Берлинског конгреса 1878. па до развода са краљицом Наталијом 1888. године, краљ Милан је осећао да му је повлачење неминовно, па је решио да створи комбиновану Владу либерала и радикала са Јованом

1903, Београд 1988, 300-303; Р. Љушић, Љубави српских владара и политичара, Ниш 2000, 136, 164, 181.

²⁸⁷ Никодим Милаш, Црквено Право, Задар 1890, 515.

²⁸⁸ Споменица Њ. Величанства краљице Наталије, 52-53, и 65-66; АС, МПС-Ц, ф III, р 83/888, Митрополит Теодосије министру просвете и црквених послова 14. 7. 1888.

²⁸⁹ АС РС, П-К 34/21; Споменица 52-54.

²⁹⁰ Прота Таса Урошевић, Његова Светост патријарх Димитрије као епископ нишки (од 1882. – 1888. год.), На својој бразди. Споменица педесетогодишњице, Ниш 1929.

²⁹¹ Сл. Јовановић, Влада Милана Обреновића III..., 439-440.

²⁹² Новине Српске, бр. 223, 12. окт. 1888; С. Јовановић, Нав. дело, 440.

Ристићем на челу. Одобрено је доношење уставних промена како би се побољшало економско стање државе, али није дозволио решење црквеног проблема и враћање митрополита Михаила у Србију. Краљ је ипак 1. новембра 1887. одобрио да се митрополиту и свргнутим архијерејима одреди одређена пензија.²⁹³ Поред ових потеза, образован је велики Уставотворни одбор коме је на челу био сам краљ. Дана 22. децембра 1888. Народна скупштина је донела нови Устав којим је Србија постала парламентарна монархија са правом збора, договора, штампе, правом гласа, док су министарства и правне службе постали независни. На дан прогласа Краљевине Србије о 500-годишњици Косовске битке, 22. фебруара 1889. краљ Милан се одрекао престола у корист малолетног сина Александра Обреновића. У намесништво су ушли Јован Ристић, генерал Коста С. Протић и Јован Бели-Марковић.²⁹⁴ Абдикацијом краља Милана и преузимањем власти од стране Намесништва било је скоро извесно да ће се и напредњачка јерархија повући, што се и десило повратком митрополита Михаила у Србију. Архијереји митрополита Теодосија, међу којима и нишки епископ Димитрије, спремали су се да мирно оставе своје епископске столице.

2. 8. Смена на челу Цркве

Један од првих декрета краљевског Намесништва била је одлука да се јерархија митрополита Теодосија повуче са својих катедри и оне се са епархијама уступе старој јерархији на челу са митрополитом Михаилом. Преговори о смени Теодосијеве јерархије су били дефинитивно окончани 26. маја 1889. године. Теодосије је са својом јерархијом отишао на подворење митрополиту Михаилу. Том приликом су изјавили, да су се сматрали привременим управљачима Српске цркве и да су сада, када се вратио њен стварни старешина, поднели оставке. Сва тројица су ставили Светозару Милосављевићу, министру просвете и црквених послова,

²⁹³ АС РС ПО-К 34/21; Ћ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве II..., 412; Р. Љушић, Љубави српских владара и политичара, Ниш 2000, 164, 181; Д. Јанковић, Историја држава и права..., 288; Ж. Живановић, Политичка историја II..., 397-398; Сл. Јовановић, Влада Милана Обреновића III..., 385-440.

²⁹⁴ Исто; Ћ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве, II..., 416; Р. Грујић, Азбучник..., 103.

своје положаје на расположење.²⁹⁵ Концепт епископа Димитрија, веома помирљив и добронамеран, послужио је као основа споразума између две јерархије. У њему епископ истиче да уважава разлоге које је министар Андра Николић саопштио, да би у интересу државном било нужно да своја места уступе пређашњим архијерејима који су се вратили у отаџбину и саглашава се да, ценећи мир и углед свете Цркве, старијим архијерејима и по посвећењу и по искуству и по заслугама за Цркву уступе своја места. Једино моле да буду према земаљским законима стављени у стање покоја, са пензијама које им припадају. Писмо су потписали 27. маја 1889. године у Београду архиепископ београдски и митрополит Србије Теодосије, епископ нишки Димитрије и епископ жички Никанор.²⁹⁶ Затим је указом краљевског Намесништва одлучено да се на митрополитски трон Србије врати митрополит Михаило, у Нишку епископију је дошао бивши шабачки епископ, збачен 1883, Јероним, у Жичку епархију изабран је архимандрит Високих Дечана Сава, а у Тимочку епископ Мелентије.²⁹⁷

Прота Стеван Димитријевић оценио је положај епископа Димитрија тешким, али њега сматра, поред митрополита Теодосија, највише заслужним што је канонска борба прекраћена и што се није изродила у огорчено непријатељство. Не само незадовољавањем због гоњења истакнутих присталица митрополита Михаила, него и унапређивањем истих, њих двојица су љубављу угасили ватру. Они су, по мишљењу проте Димитријевића, до повратка старе јерархије

²⁹⁵ Др Ђоко Слијепчевић, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Минхен 1980, 343-354.

²⁹⁶ АС, МПс-Ц ф IV, р 33/889, Митрополит Теодосије и епископи Димитрије и Никанор министру просвете и црквених послова 27. 5. 1889; Ж. Живановић, Политичка историја III...; П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ..., 244-245; Митрополит Михаило и Никола Пашић, 30; М. Војводић, Митрополит Михаило и Стојан Новаковић..., 161; Архив САНУ, кут. 3194, бр. 10173, Преписка епископа Димитрија и министра Андре Ђорђевића, писмо од 25. фебруара 1898. године; Архив САНУ, кут. 9395, бр. 13266, Писмо напредњачких архијереја 27. маја 1889 г. о својој оставци министру просвете и црквених послова; Прота Алекса Илић, Моји доживљаји, Београд 1931, 81, 133.

²⁹⁷ АС, МПс-Ц ф IV, р 33/889, Министар просвете и црквених послова свима начелништвима... 28. 5. 1889; АС, МПс-Ц ф IV, р 33/889, Министар просвете и црквених послова конзисторијама епархија Београдске, Нишке и Жичке 28. 5. 1889; Ђ. Слијепчевић, Нав. дело, 414; П. Пузовић, Прилози..., 201; Живан Живановић, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига трећа. Краљевско намесништво по абдикацији краља Милана и прва половина владавине краља Александра I 1889-1897, Београд 1924, 30.

не само очували Цркву од дубљих унутрашњих потреса, него су је још умногоме унапредили. Специјално у својој Нишкој епархији владика Димитрије, окруживши се пробраним и у Ниш доведеним сарадницима, учинио је коренити преображај и оставио светле трагове. То је посведочио и митрополит Михаило, који је 1895. рекао да се он „на епархији добро трудио да поучи неуко свештенство и да заведе ред у епархији“.²⁹⁸

2. 9. Полемике око Тимочке епархије

Нишки епископ Димитрије и жички епископ Никанор, мада су поднели писмене оставке ради мира у Цркви и Краљевини, очекивали су да добију нека владичанства. У томе им је пружао подршку министар просвете и црквених послова Андра Николић. Епископ Јероним је добио нишку катедру, а пошто је неготински епископ Мојсеј изјавио да радије жели остати и даље у чланству Државног савета, то су остале упражњене његова и Жичка епископија. Владика Никанор се и писмено обратио председнику Краљевског намесништва Јовану Ристићу да и они из тзв. „напредњачке јерархије“ уђу у састав нове јерархије чиме би коначно било решено црквено питање и постигнуто измирење обеју јерархија. Са овим се није мирио митрополит Михаило, који је у Посланици православним патријарсима о своме повратку, писао да се неканонска јерархије удаљила и живи у покоју, са пензијом од државе. Они су му изјавили покорност, али он је одложио решење о праву њиховог архијерејског служења до седнице Св. сабора „успокојив их миром и давши им времена, да и сами, добрим примером, принесу са своје стране, утврђењу љубави и слоге у крилу отачаствене Цркве“.²⁹⁹ Митрополит је писао Јовану Ристићу 24. априла 1890: „Напредњачка јерархија погазила је изречене наредбе канонске, а ми смо их бранили и страдали за њих (...) Или су напредњачке владике правилне или неправилне; ако су правилне, онда није требало њих скидати, а ако ли су неправилне, онда их не

²⁹⁸ Преглед цркве Епархије нишке, 131; Весник 1898, 1003-1007.

²⁹⁹ Др Ђоко Слијепчевић, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Минхен 1980, 343-354.

можемо уводити у заједницу са нама.³⁰⁰ Митрополит је у преписци са министром Николићем бранио вишевековно канонско устројство Цркве, као и то да „у новом закону о црквеним властима у чл. 19, тачка 8 стоји да Архијерејски сабор бира епископа“.³⁰¹ Влада је преко Николића поводом попуњавања Жичке епархије имала свог кандидата Димитрија, док је Св. архијерејски сабор предложио Саву Дечанца. На притисак Владе, митрополит Михаило је пристао да се најпре предложени кандидат Св. архијерејског сабора Сава прими за Жичку епархију, па онда епископ Димитрије постави на обновљену Тимочку епархију. Тиме је изабран и потврђен нови жички јерарх Сава.³⁰² Влада је затим позвала епископа Димитрија из Париза. Митрополит Михаило је тражио од њега да писмено изјави да осуђује бившу јерархију митрополита Теодосија, као и да одбаци заклетву коју му је положио. Димитрије је то одбио и није добио Тимочку епархију, која је остала празна. Ипак, министар Николић је хтео како-тако да Димитрије буде постављен на Тимочку епархију. Међутим, против министра су одлучно стали сви чланови Св. архијерејског сабора – Михаило, Јероним и новопосвећени Сава, који су јуна 1890. одлучили „да се г. Димитрије на овакав начин не може ни бирати ни узети у састав Сабора“.³⁰³

Митрополит је 1892. године оставио забелешку из које се јасније види његов став према напредњачкој јерархији. Он је сматрао да се начело црквено мора потпуно одржати, и да би се оно нарушило када би икога од бивше јерархије примио у своју. Ништа није предузето против владика из бивше јерархије, већ су их оставили на миру да се кају за своје грехове. „Ми смо ћутањем прешли преко питања канонски или неканонски, што се има радити са свештеницима, који су добили хиротонију или хиротесију од неканонских владика и истима на основу (нејасно кога) Св. Василија

³⁰⁰ АС, ПО-К-31, 15.

³⁰¹ П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ..., 254.

³⁰² О томе је бивши епископ жички Никанор писмом 4. јуна 1890. известио Димитрија који је био отишао у Париз. „Јуче посветише архимандрита Саву, Твога љубимца, на моју епархију; а за тебе су решили да Те врате на Твоју половину епархије, тако сада звану Тимочку...“ АС, ПО-К-31, број 17; Ђ. Слијепчевић, Михаило..., 371; П. Пузовић, Прилози..., 255.

³⁰³ Протојереј др Предраг Пузовић, Прилози..., 255; Хришћански весник, св. 8-9, 1891, 171; АС, МПс-Ц ф V, р 26/890, Министар просвете и црквених послова митрополиту Михаилу 4. 7. 1890; Др Ђоко Слијепчевић, Михаило..., 370-372.

Великога дали благослов за служење, пошто су се покорили наређењу нашем и општећи са нама законским јерарсима.“³⁰⁴

Проблем Тимочке епархије још више се искомпликовао када је 29. јуна 1890. митрополит Михаило тражио сагласност од министра Николића да, пошто епископ Димитрије није прошао, прога Милутин Стокић буде изабран на то упражњено место. Већ следећег дана, с обзиром на то да је одговор министра био негативан, Св. архијерејски сабор је изабрао Стокића за епископа тимочког и тражио да Влада то потврди. Дуже од годину дана, од јуна 1890. до септембра 1891, митрополит и министар вера су се оптуживали, чак је митрополит Михаило био спреман да се пензионише. Св. архијерејски сабор поново је потврдио избор Стокића, али министар Николић није то прихватио. Зато је сам наречени кандидат Стокић 24. октобра 1891. године замолио Св. архијерејски сабор да га ослободе избора за епископа тимочког,³⁰⁵ што је Сабор уважио. Нови тимочки владика постао је Мелентије (Вујић) 10. новембра 1891. г. када је и посвећен.³⁰⁶

Ђоко Слијепчевић наводи да су после смене јерархије и стишавања тог питања, епископи Димитрије и Никанор и даље били против митрополита Михаила. Они су одржавали везе са неким политичарима, нерасположеним према митрополиту. Епископ Мелентије је новембра 1897. године у писму митрополиту Михаилу негодовао што та два епископа желе да поново добију епархије, рекавши да имају средстава за живот, да су им остали чиновни, да их нико не дира и не гони и да тиме треба да буду задовољни.³⁰⁷

Радикалним потезима краљевског Намесништва дошло је до решења црквеног питања у Србији које је својом политиком изазвао краљ Милан са напредњачком Владом. То се показало, како вели Слободан Јовановић, незгодно по њу јер је изгледала као рушитељ црквене самосталности, а митрополит као бранитељ. Скоро идентично је резонаовао и вођа Радикалне странке Никола Пашић, чији је став био да је политика краља Милана током унутрашњег сукоба у Краљевини између државе и Цркве произвела многе

³⁰⁴ Др Ђоко Слијепчевић, Михаило..., 381.

³⁰⁵ Хришћански весник, св. 8-4 (1891) 172; Ђ. Слијепчевић, Михаило..., 172.

³⁰⁶ Протојереј др Предраг Пузовић, Прилози..., 247, 253-256, 270-272.

³⁰⁷ Др Ђоко Слијепчевић, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Минхен 1980, 380.

непотребне потресе и на крају довела до пада краља Милана и тријумфа митрополита Михаила.³⁰⁸ Нема сумње да овакво размишљање Пашића има своје корене у његовом дужем дружењу са митрополитом Михаилом у Русији где је боравио после бекства из Србије 1883. године.

2. 10. Боравак у Француској

Пошто Димитрију није пошло за руком да уз постигнути договор Владе и Цркве буде постављен за тимочког епископа, он је поново отишао у Париз. Још 1889, када се повукао са нишке катедре, отишао је у Француску где је на тамошњем универзитету изучавао књижевност и филозофију три године, а затим две године агрономију на Националном агрономском институту.³⁰⁹ Будући веома марљив, сакупљао је знање корисно за народ и Цркву, проширујући своје интелектуалне хоризонте. Имајући у виду да је Србија мање индустријска, а више пољопривредна и сиромашна земља, која има неразвијене, али повољне равничарске области какве су Мачва, Стиг, Поморавље, Шумадија, Посавина и други крајеви, Димитрије се око две године у Француској посветио управо изучавању агрономије и пољопривреде. Као и његов отац Стојан Павловић, који је имао животни сан да му син постане учитељ и господин, и Димитрије је веома волео свој позив наставника богословије, не ради комодитета, него због духовног уживања – да обавља посао који воли свим бићем својим. Димитрије се, каже његов земљак директор гимназије Миладиновић, опирао „када је као професор понуђен за владуку нишког, свакако због тога што је предосећао да ће се више тражити од њега таленат за великог

³⁰⁸ Еп. Мојсеј, Нав. дело, 19-22; Митрополит Михаило, Православна црква, Београд 1985, 200-208; Сл. Јовановић, Влада Милана Обреновића, 419-422; Протојереј др Предраг Пузовић, Прилози..., 251-252; Православна енциклопедија, Михаило Јовановић, митрополит, Београд 1237-1238, 2002.

³⁰⁹ Д. Јакшић, Његова Светост Патријарх српски Димитрије, Гласник Српске православне цркве, год. XI бр. 7 (1-14 април), Ср. Карловци 1930, 97-104; А. Поповић, Димитрије (Павловић), Поменик епископа шабачке, Београд 1940, 40. Л. Лазаревић, Мали поменик, Београд 1955, стр. 87-89. Сава Вуковић, Српски јерарси од IX до XX в., Београд 1996, 163.

У Париз је отпутовао својевремено и збачени шабачки епископ Јероним (Јовановић) одакле је повратком митрополита Михаила дошао на Епархију нишку 1889.

господина, а не за великог радника какав је желео да буде као професор...“³¹⁰ Нема сумње да је Димитрију у туђини било доста тешко, да је он, као у ђачким данима, патио трпећи оскудицу. Све до учитељских и свештеничких дана немаштина му је била пратилац, па и у далекој Француској. Пошто је тамо провео више година бивајући каткад, поред сиротиње, опхрван и болешћу, Димитрије је 1894. године решио да напусти туђину и врати у Србију.³¹¹ Ставио се на располагање својој Краљевини и својој Цркви. Краљевим указом октобра исте године је постао државни саветник, и на тој дужности остао до марта 1897, када је пензионисан.³¹²

У време када је митрополит Михаило био стар и слаб, сведок догађаја Владан Ђорђевић каже да је желео да се обе јерархије стопе у једно, утолико пре што је митрополит био у поодмаклим годинама. Ђорђевић је писао краљу Милану: „Ја мислим да би требало рашчистити јерархијски положај и његов (мисли на владика Никанора – прим. аут.) и његовога колеге Димитрија како би се обојица могли употребити, било за разне мисије, било доцније за

³¹⁰ Мих. Ј. Миладиновић, Грађа за биографију патријарха Димитрија, Браничевски весник, књ. I Св. 2, Пожаревац 1932, 71 (69-78). Миладиновић каже у свом поменутом раду: „Шта би тек постигао Димитрије да није постао владика но да је остао и даље професор, као што је желео и целог века само се бавио књижевношћу? Онда би се казало да је био таленат, јер би се његов рад видео штампан, а овако се, као и Векфилдском свештенику, његов нештампан рад не види, па површни посматрачи због његове урођене а нелицемерне скромности, мисле да је био зато скроман што је имао скромну вредност. А да је остао професор имајући љубав и дара нарочито за словенску филологију, па да је заменио Даничића, не само што не би отерао своје студенте (као покојни Љуба Стојановић коме чак ни даровити Скерлић као студент није ваљао), но би привукао и студенте из других струка, што је радио и покојни Цвијић који је свој предмет такође волео па умео и друге да омили“ (н. д. 72-73). У истом чланку Миладиновић истиче: „Ја сам лично видео из предратне архиве пожаревачке гимназије (која је такође уништена за време бугарске окупације) да је од свих ђака који су 1862/63. школске године свршили IV раз. пожаревачке гимназије он имао најбољи успех, иако је од свих ђака био најсиромашнији немајући довољно ни хране ни одела, а још мање књига и осталих школских потреба“.

³¹¹ За епископа нишког Димитрија у оставци, док се налазио у Француској без пензије која му је по закону следовала, аутор Поповић каже да је он и „гладовао једно време и болестан био“. – А. Поповић, Димитрије Павловић, Поменик Епархије шабачке, Београд 1940, 40-42.

³¹² АС, Државни савет 1894, ИНВ. Бр. 294, стр. 225, 225а; АС. Државни савет 1897 ИНВ. Бр. 299, страна: 183, 183а, 184; П. Пузовић, Прилози за историју 2, 101. У Архиву Србију сачувано је мало података о раду Државног савета у време када је епископ Димитрије био његов члан. Видети: АС, ДС, ф IX, р 227/95; АС, ДС, 1895, ф VIII, р 219.

нешто веће, јер је г. Митрополит врло стар.“ Молио је краља Милана за савет, а краљ му је одговорио да би требало порадити да се положај владика Никанора и Димитрија у Цркви регулише на пријатељски начин, а да се не увреди митрополит. Ђорђевић напомиње да је и раније, пре те преписке, мислио да Никанора пошаље за шефа српског подворја у Москви, а Димитрија у Хиландар, и у том правцу је „сондирао“ митрополита, али није нашао велике готовости за то јер је њихов „јерархијски“ положај био „антиканоничан“. Ваљало је најпре то регулисати. Стога је реферисао краљу да министар просвете и црквених послова треба да уклони тај расцеп у Цркви, да од две јерархије направи једну, па ће се онда видети на шта ће се употребити двојица прекобројних владика. Краљ је одобрио тај предлог и Андра Ђорђевић је добио задатак да ради у том правцу.³¹³

2. 11. Поглед на нишки период

Као припадник такозване Напредњачке јерархије, која је на чело Цркве дошла после великог сукоба власти са митрополитом Михаилом, епископ Димитрије је управљао Нишком епархијом непуних пет година и за то време развио живу делатност на више поља. На основу расположивих извора може да се стекне утисак да је снагу црпео из ентузијазма какво краси људе постављене први пут на одговорну дужност, а дужност владике је у Цркви најодговорнија. Епископ Димитрије је чинио напоре да се упозна са стањем у епархији, због чега је на својим канонским, обавезним, обиласцима посвећивао велику пажњу ситницама и студиозно бележио оно што је запажало око врсног школованог истраживача. Знање које је стекао на београдској Великој школи и искуство из бављења наставничким послом примењивао је у свакодневним дужностима нишког епископа.

Епископа Димитрија је највише занимао однос народа према Цркви и вери, однос свештенства према народу и обавезама, генерално стање у епархији (материјално и друго) и пропаганда иноверних.

³¹³ Др. Владан Ђорђевић, Крај једне династије. Прилози за историју Србије од 11 октобра 1897 до 8 јула 1900, Свеска прва, Београд 1905, 194-196.

На почетку управе епископа Димитрија, у епархији је било 124 цркве, 10 манастира, 270 свештеника и 6 монаха. После реорганизације епархија, када су Неготинска и Шабачка укинуте, а њихове територије присаједињене другим епархијама, увећана је и Нишка епархија. Тако је у 1887. години било 162 цркве, 13 манастира, 339 свештеника и 15 монаха. На крају епископове управе, у 1889. години било је 166 цркава, 7 капела, 16 манастира, 344 свештеника, 14 монаха и 329 парохија.

Цркву чини народ и зато је епископа прво и највише занимало какав је народ живео у његовој епархији, колико је био побожан, како се односио према вери и светињама вере. Епископов закључак био је да је народ истински одан Цркви и вери, што је и својим жртвама за храмове доказивао. Народ је чувао све установе Цркве и све њене рушиоце презирао и сматрао их као последње људе. Према и најмањем отступању од прописа вере, народ је био јако осетљив. По епископовом мишљењу, народ је био готов да испуни и унутарњу страну вере и жељно је слушао њену поуку, ако је било некога ко је био у стању да проповеда и речима и на делу. У цркву је народ долазио у повећем броју само на важније празнике, али тада је био најискреније побожан и свака реч изговорена том приликом, падала му је на срце „као на праву родну њиву“. Међутим, поред ових позитивних констатација (осим нередовног похађања богослужења), епископ је запазио и негативне појаве. Ту је прво истакао да је народ из незнања, неразумевања и простоте погрешно тумачио веру, при чему је мешао веру и враџбине и чинио друге грехове. Управо је сујеверје највише било на оштрици епископове критике: веровање разним пророцима, поштовање измишљених празника... Поред овога, постојали су и други греси, али и непоштовање црквених правила: избегавање исповести и причешћивање без претходног приступања овој тајни, закључивање бракова између сродника у забрањеним степенима, знатан број невенчаног живљења. Он је запажао хладноћу и равнодушност, а сматрао је да су то последице неморалног грађанског живота. Народ се поделио на партије, а страсно вођење партијске борбе донело је мржњу међу сроднике и пријатеље. Тако је уништена једнодушност у народу, која је, по његовом мишљењу, некад била основа сваког напретка па и религиозног живота. И од савременика је забележено да се у то

време, дакле осамдесетих година 19. века, у народу појављивао велики немар према Цркви и општим молитвама услед чега су вера, побожност и морал почели да опадају.

Да би вера у народу ојачала и да би се искорениле лоше ствари које су постојале у духовном животу, епископ је сматрао да треба да се повећа улога свештеника. Они су били кључ верског напретка и зато им је епископ посвећивао веома велику пажњу у својим активностима. Приликом канонских обилазака епархије, епископ Димитрије је запажао какав положај свештенство заузима у народу, како обавља своје дужности, да ли има потешкоћа у свом раду, каквих је моралних особина. Занимало га је како се народ опходи према свештеницима. Стекао је утисак да је то било углавном добро, али је запажао људе који проповедају безверје и омаловажавају Цркву и свештенство. Свештеници су у најблажем случају били предмет њихове поруге и неспретне шале, те им је на тај начин јавно убијан ауторитет пред народом. И неки представници власти су се понашали недолучно према Цркви. Ипак, стиче се утисак да је епископ Димитрије све оно што је било негативно у верском животу становника његове епархије, приписивао недовољном раду свештеника. Пошто није у свештенству видео вође и пастире вичне чистој науци вере, народ је „у претераној ревности благочастију“, био остављен својој простој памети и тако западао у сујеверје. На једном месту каже да би народ слушао поуке ако би било некога да проповеда и речима и на делу. Епископу су у активностима на поправљању свештеничког рада сигурно помагали извештаји Нишке конзисторије, која је вршила истраживања способности, рада и понашања свештенства. Бројке говоре да је највише слабо оцењених свештеника било у врањском округу, где је од 80 свештеника као врло слабих, слабих и рђавих способности процењено њих 27 или 33,75%, док су најбоље оцењени свештеници из нишког округа, у коме није било слабих. Ипак, епископ је показивао и благост у кажњавању, казне су биле углавном епитимија и укор, врло ретко лишење чина.

На рад свештеника утицале су и материјалне прилике. Нишки округ је био најбогатији, а врањски најсиромашнији, па су приходи свештенства највећи били у нишком округу, а најмањи у врањском. Народ је слабо плаћао због неродице и свог лошег положаја, па се

зато епископ залагао за плате свештеницима, као што примају други чиновници. Разлог за лош материјални положај било је и то што је било више свештеника него што треба, што је била последица ранијих времена.

Епископ Димитрије није само опажао, већ је и чинио конкретне потезе на мењању стања у Цркви. Један од начина да поправи образовање свештенства био је организовање свештеничке школе за дошколовавање већ постојећих свештеника у епархији. На овај корак нагнали су га поразни резултати до којих је дошла конзисторија у својим истраживањима. У врањском округу свега 1 од 80 свештеника је имао завршену богословију, док су остали сами учили да читају и пишу, а укупно у епархији, од 262 свештеника свега 17 је имало некакво богословско образовање. Школу је организовао у Нишу, тако што је условио свештенике њиховим положајем да морају да дођу. Они су прво пристали, али су онда поједини почели да се извлаче, па је школа кратко трајала. Нарочито су дрски и непокорни били свештеници из врањског округа, којима је додатно образовање било најпотребније. Ипак, неки помак је направљен у овом кратком петогодишњем управљању епархијом. Извори говоре да је свих 10 рукоположенх свештеника у 1887. години завршило богословију, што показује колико је епископ Димитрије био наклоњен идеји образовања свештенства. Рад на овом послу свакако је последица његовог вишегодишњег наставничког рада у београдској богословији.

Епископ Димитрије је и на новој дужности заступао стару идеју из младости, о формирању свештеничког удружења. Сматрао је да удружење треба да обухвати свештенство целе земље, пошто земља није велика и да би тако свештенство било уједињена снага за сва питања која га интересују. Он је најпре почео да организује зборове у својој епархији. Такви зборови су, по његовом мишљењу, били нужни свештеницима који, по изласку из школе, бивају потпуно одвојени од интелегенције и од просветних центара, од књига и научних средстава. Они су оптерећени тешком службом и slabим материјалним стањем, једва одржавају и оно што су из школе изнели. Он је почео да сазива зборове и да би сазнао у каквим условима свештеници живе и раде, са каквим се проблемима сусрећу и како може да се побољша њихов рад. Иако за

време његовог првог епископског мандата није дошло до формирања свештеничког удружења, сматра се да је његов рад на том послу највише допринео његовом формирању августа 1889. године.

Епископа је посебно занимало материјално стање у епархији. Оно је било слабо, црквена имања нису напредовала, а разлози су били што се не издају, што се мењају тутори, што се не води домаћинска брига, што су наднице за слуге скупље, што се плаћа порез на шуме које немају приходе... И на овом пољу је показивао предузимљивост, давао је конкретне идеје за поправљање стања, као што је идеја да се младе шуме не опорезују јер не дају приход. Приликом обилазака округа, епископ је са радозналошћу школованог истраживача обраћао нарочиту пажњу на остатке старих храмова, описивао изглед храмова (живопис, дрворез, архитектура...) и црквени живот који се одвијао око њих. Посебно се интересовао за старе натписе који могу да одгонетну историју храма. Ту се видео утицај образовања: диплома историјско-филолошког одсека Велике школе.

Један од проблема на који је епископ Димитрије наишао у својој епархији, била је и иноверна пропаганда, посебно од стране Римокатоличке цркве која је настојала да прошири свој утицај. Поред деловања на иностране раднике на железници, римокатолички свештеници су деловали и на православно становништво. Епископ је настојао да се са прозелитизмом прекине, обраћао се државним властима тражећи заштиту јер је Православна црква била државна Црква. Критиковао је и рад назарена. Забележени су и случајеви прелажења иноверних у Православље. Епископ је наглашавао да су преведени у православање то учинили по сопственој побуди и доброј вољи, а тај број би, по његовом мишљењу, био много већи кад би било вољних и зато спремних свештеника „да у православање призивају бар оне елементе који су се православнима одавно приближили по осећајима па чак захтевају да им се и извесни обреди врше.“ По његовом мишљењу, свештенство је било дужно да у овом правцу ради више, и из љубави према Цркви и из љубави „према нашем народном задатку“. Ту је епископ мислио на чињеницу да странци праве сметње, колико због других разлога толико и због разлике у вери. Зато је, по његовом

мишљењу, оправдано да се од свештенства захтева већа енергија у овом правцу, тим пре што су иноверне пропаганде биле веома живе.

Српска црква је, као државна Црква, била контролисана од министра просвете и црквених послова, њему су слате одлуке Сабора на одобрење, он је обавештаван о свим битним црквеним питањима. С друге стране, Сабор је тражио од Владе и министра да поправи положај Цркве у држави, да обавеже своје чиновнике на редовно посећивање храмова, да се верска настава боље изводи у школама и друго. Црквени историчар Ђоко Слијепчевић је дошао до закључка да је време „напредњачке јерархије“ било време „доследнога потчињавања Цркве држави, која је, у односу на Цркву, била врло осiona.“ И епископи су били свесни немоћи Цркве, па је тако епископ Мојсеј 1888. године критиковао понашање свештеника, који су једва дочекали безвлашће да се отресу својих свештеничких дужности. „Од како је Српске Цркве, држим да овакве распуштености и безвлашћа није било, па по томе сумњам, да се икада овој несрећи може помоћи.“

У ово доба епископ Димитрије је био ангажован око питања развода брака краља Милана и краљице Наталије, при чему је стао на страну краљице.

Као што је ненаметљиво дошао на чело Нишке епархије, свестан да је то био део великог обрачуна власти са митрополитом Михаилом, тако се епископ Димитрије мирно повукао са нишке катедре. Његов концепт, помирљив и добронамеран, послужио је као основа споразума између две јерархије 1889. године. Епископ је истакао да уважава разлоге да би у државном интересу, а ценећи и углед Цркве, било нужно да епископи своја места уступе пређашњим архијерејима који су се вратили у отаџбину. Једино је молио да епископи који се повлаче буду стављени у стање покоја, са пензијама које им припадају.

После повлачења, епископ Димитрије је отишао у Париз где је на тамошњем универзитету изучавао књижевност и филозофију три године, а затим агрономију на Националном агрономском институту две године.

Глава 3

ЕПИСКОП ШАБАЧКИ ДИМИТРИЈЕ

Пред избор Димитрија за шабачког епископа, у Србији је још увек постојала блага напетост између канонске и неканонске јерархије, што се осећало приликом црквенонародних светковина и других прилика.³¹⁴

На просторима Балкана у политичком погледу било је доста компликованије. Српска Влада је била суочена са вишеструким проблемима у самој Краљевини, али и са спољашњим притисцима. Сва књижевно-историјска и религијско-мисионарска литература имала је за циљ свеопште интегрисање српског етноса и његово ослобођење и уједињење. У том подухвату у Старој Србији и Македонији, уз свештенике и учитеље који су већином били школовани у Србији, дејствовали су и српски комити који су пружали отпор бугарским егзархистима и њиховим политичким аспирацијама. По смени династија 1903. године Србија је окренула леђа Аустро-Угарској и пронашла нове савезнике у Русији, Француској и Енглеској. Двојна монархија је била повређена и током прве деценије 20. века учинила више поступака против Србије и њених интереса.³¹⁵ Аустро-Угарска монархија, имајући скоро одрешене руке на Балкану, желела је да реши Источно питање без Србије коју је угрожавала економски, војнички и политички. Немачка се преко железнице везивала за Исток, а Дунавска монархија је, опколивши српску краљевину, спремала продор преко Рашке. Србија и Црна Гора су се спремале за одбрану.³¹⁶

Грешке Обреновића, од Милоша до Александра, које се тичу уплитања државних власти у послове Цркве, митрополит Михаило је у другом мандату настојао да елиминише. Тако је уклонио архимандрите, протојереје и друга лица које је власт краља Милана убацила у Св. архијерејски сабор да би манипулисала његовим одлукама. Законом из 1890. црквену власт су сачињавали: 1. Архијерејски сабор; 2. Архиепископ београдски и митрополит

³¹⁴ Алекса Илић, Моји доживљаји, Београд 1931, 81, 117-118, 133.

³¹⁵ В. Ђоровић, Историја Срба..., 426-428; Историја српског народа VI-2..., 306, 388, 498-502.

³¹⁶ В. Ђоровић, Историја Срба..., 422-431; Историја српског народа VI-1..., 170-173; Ћ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве, II..., 429, 555-556.

Србије; 3. Епархиски епископ; 4. Велики духовни суд; председник му је епископ (као и епархијским), а редовни чланови: један архимандрит, четири свештена лица и толико цивилних; 5. епархијски духовни суд, са истим члановима.³¹⁷

3. 1. Избор за епископа шабачког

Дана 5. фебруара 1898. умро је митрополит Михаило. Министар просвете и црквених послова је одредио епископа тимочког Мелентија да привремено врши администраторство Митрополије, а министар председник је позвао са Свете Горе епископа жичког Саву, који се налазио у Хиландару по нарочитој мисији. Он је стигао у Београд 11. фебруара и као најстарији по посвећењу епископ предузео је по члану 128. Закона о црквеним властима управу над Митрополијом и епархијом београдском, до избора новог митрополита. Министар просвете и црквених послова је сазвао у Београду црквени Сабор за избор новог митрополита за 15. фебруар 1898. године. Председавао је најстарији епископ по посвећењу Сава Дечанац. Пошто је изабран контролни одбор, узео је реч Никола Пашић, председник последње Народне скупштине, и тражио од Сабора да најпре реши питање да ли су епископи Димитрије и Никанор под каноничном забраном и могу ли се они бирати за митрополита. По објашњењу министра просвете и црквених послова Сабор је решио да они нису под каноничном забраном и да могу да буду бирани. Онда се приступило гласању, и то тајном. Од 38 присутних чланова (четворица су одсуствовали) 25 гласова је добио епископ Инокентије, 6 епископ Мелентије, 3 епископ Димитрије, а 2 су се уздржала од гласања. Краљ је затим потврдио избор епископа Инокентија за митрополита Србије.

Министар просвете и црквених послова је, по мишљењу тада истакнутог политичара Владана Ђорђевића, искористио смрт митрополита Михаила и избор новог митрополита да излечи расцеп у Српској цркви, да измири две јерархије. Министар Андра Ђорђевић је имао врло тежак задатак, али „он је био тако гибак и тако вешт у томе послу“ да је потпуно успео. И Живан Живановић је

³¹⁷ Хришћански весник, 1890, 933.

сматрао да се мисао о измирењу две јерархије није јавила међу архијерејима, који су се дотле држали гледишта митрополита Михаила, који је свако измирење сматрао као канонски немогуће и од потпуног одступања неканонских владика правио услов за свој повратак, а упражњена места попуњавао новим изборима. Мисао о измирењу је новом митрополиту и владикама изнесена од стране Владе, а преко министра просвете. Она је означена као нарочита краљева жеља.³¹⁸

Стара јерархија се потпуно измирила са новом, нови митрополит Инокентије и владике Сава и Мелентије изљубили су се и измирили са епископима Димитријем и Никанором, и они су сви једним указом од 19. фебруара 1898. године добили као награду за то ордене. Осим тога, било је договорено да се на упражњену нишку катедру стави епископ Никанор, и да се воспостави Шабачка епархија, те да се у њој постави за владика Димитрије. Док се то не деси у Скупштини, Димитрије да се постави за државног саветника.³¹⁹ Ускоро је поправљен материјални положај митрополита и владика, изменом Закона о црквеним властима. Плата митрополита је утврђена на 15.000 са 7500 динара додатка, а плате владикама су биле 10.000 са 1000 динара додатка.³²⁰

Шабачка епархија је обновљена законом од 29. јула 1898. године. Дотле је била у саставу Београдске епархије. На Св. архијерејском сабору у Нишу 12. новембра 1898. године је реактивирана Шабачка архијерејска дијецеза избором умировљеног епископа Димитрија за владика шабачког. Владика Димитрије је, уочи дана враћања на владичанство, као саветник прво пензионисан.³²¹ Избор епископа Димитрија је одушевљено поздравио „Весник Српске Цркве“, радујући се што се у потпуности испуњава измирење „канонске“ и „напредњачке јерархије“ у Србији, што ће допринети општем духовно-националном успеху и

³¹⁸ АС, МПС-Ц, ф I, р 21/898; Живан Живановић, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига четврта. Друга половина владавине краља Александра I до угашења династије Обреновића 1897-1903, Београд 1925, 31-34.

³¹⁹ Др. Владан Ђорђевић, Крај једне династије. Прилози за историју Србије од 11 октобра 1897 до 8 јула 1900, Свеска прва, Београд 1905, 307-318.

³²⁰ Живан Живановић, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века..., 31-34.

³²¹ АС, МПС-Ц, ф V, р 9/898; Гласник бр. 1, јануар 1905, 78-80.

стабилности. Преосвећени Димитрије ће, по речима „Весника“, својим знањем и умењем у руковођењу „словима своје свете првосвештеничке дужности, а у братском и искреном раду са својим преосвећеним друговима“ дати допринос да се „оно што је у служби клонуло пробуди“, да се „љубављу загреје оно што је у служби охладило“. Весник наглашава да ће Димитрије у Шабачкој епархији развити ону живу делатност коју је манифестовао као епископ нишки.³²²

Краљ је потврдио избор епископа Димитрија.³²³ Минуло је око десет година странствовања да би живот Димитрију отворио нове хоризонте који су изгледали заувек затворени. Одмах после избора за епископа, Димитрије се обратио Посланицом „богољубивом стаду“ шаљући поздрав, благослов и мир Христов. Нагласио је да ступајући опет у црквену управу најискреније жели да послужи Цркви, краљу и отаџбини, хитајући да разнесе „мир Христов у све кутове моје нове Богом спасаване епархије“.³²⁴ Устоличење епископа Димитрија обављено је крајем 1898. године у Шапцу, у присуству министра и других званица.³²⁵

3. 2. Шабачка епархија 1898-1905. године

На свој начин и статистика оцртава какво је било стање у Шабачкој епархији пре и у време када је Димитрије био епископ. Пре него што је обновљена, 1895. године, на територији коју је захватала после обнављања, у епархији је било 102 парохије, 3 капеланије, са 42.851 домом и 311.280 становника.³²⁶

У 1900. години, епархија је била подељена на два протопрезвитерата и 6 намесништава. Број домова и душа био је следећи:

³²² Весник Српске Цркве, 1898, 1003-1007.

³²³ АС, МПС, Књига указа 1898, новембар 12.

³²⁴ Весник Српске Цркве, 1898, 1067-1073.

³²⁵ А САНУ, кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије Андри Ћорђевићу, министру просвете и црквених послова, 21. 12. 1898, Београд.

Напомена: Андри Ћорђевић, са којим је епископ Димитрије Павловић био пријатељ, како се види из преписке, био је министар просвете и црквених послова у више мандата: 12. I 1894-20.I 1894; 21.III 1894-15.X 1894; 11. X 1897-12. VIII 1900 – Гордана Павловић-Лазаревић, Растко Јовановић и Владета Тешић, Министри просвете Србије 1811-1918, Београд 1994, 25.

³²⁶ Цифра домова и становника су узети из државног пописа.

Протопрезвитерат/Намесништво	Број домова	Број душа
протопрезвитерат округа подринског	7366	57240
намесништво среза јадранског и рађевског	7385	53889
намесништво среза азбуковачког	2766	25353
намесништво среза мачванског	7461	62153
протопрезвитерат округа ваљевског	5876	48736
намесништво среза тамнавског	4607	36828
намесништво среза посавско-обреновачког	2298	16119
намесништво среза колубарског	3633	25241
Укупно	41.392	325.559

Просечно је било 7,87 душа по дому.³²⁷

У епархији је у 1900. години био следећи број цркава, капела, манастира, свештеника и парохија:³²⁸

Протопрезвитерат/Намесништво	црква	капела	манастира	монаха	свештеника и ђакона	парохија	капеланија
протопрезвитерат округа подринског	24	1	3	6	47	54	1
протопрезвитерат округа ваљевског	13				21	21	1
намесништво мачванско	9	1	1	2	16	18	
намесништво азбуковачко	6	1			7	7	
намесништво обреновачко	6				7	7	
намесништво убско	9				12	12	
намесништво среза колубарског	6	1	1	2	8	10	
укупно	73	4	5	10	118	129	2

У извештају шабачког Духовног суда о раду у 1901. години стоји да је стање следеће:

Број свештеника	Број монаха	Број цркава, манастира и капела	Број парохија и капеланија
123	14	82	106

У 1902. години био је следећи домова и душа:³²⁹

³²⁷ АС, МПс-Ц, ф I, р 18/901, Списак свештенства, парохија, домова, хришћанских породица и душа у Шабачкој епархији за 1900. годину

³²⁸ АС, МПс-Ц, ф I, р 18/901, Списак цркава, капела, манастира, свештеника и парохија у Шабачкој епархији у 1900. години

³²⁹ АС, МПс-Ц, ф I, р 15/903, Списак свештенства, парохија, домова, хришћанских породица и душа у Шабачкој епархији за 1902. годину

Протопрезвитерат/Намесништво	Број домова	Број душа
протопрезвитерат округа подринског	8061	62550
намесништво среза лозничког	7858	59648
намесништво среза азбуковачког	2899	25690
намесништво среза мачванског	7697	57622
протопрезвитерат округа ваљевског	6009	48816
намесништво среза посавског	3200	21477
намесништво среза тамнавског	4668	36984
намесништво среза колубарског	3765	25688
Укупно	44.157	338.475

Просечно је било 7,67 душа по дому.

У 1902. години, у епархији је био следећи број цркава, капела, манастира, свештеника и парохија:³³⁰

Протопрезвитерат/Намесништво	црква	капела	манастира	монаха	свештеника и ђакона	парохија	капеланија
протопрезвитерат округа подринског	11	1	1	1	28	16	1
протопрезвитерат округа ваљевског	15				20	16	1
намесништво лозничко	13		2	4	19	18	
намесништво мачванско	10	1	1	3	18	17	
намесништво азбуковачко	6	1			6	7	
намесништво посавско	6				8	8	
намесништво тамнавско	9				12	12	
намесништво среза колубарског	6	1	1	3	9	7	
укупно	76	4	5	11	120	101	2

У току Великог поста 1902. године, број исповеђених лица био је:³³¹

Протопрезвитерат/Намесништво /Манастир	Број исповеђених
протопрезвитерат округа подринског	11306
протопрезвитерат округа ваљевског	13508
намесништво среза лозничког	12410
намесништво среза мачванског	16322
намесништво среза азбуковачког	6278
намесништво среза посавског	4164
намесништво среза тамнавског	7465
намесништво среза колубарског	5706
манастир Петковица	490
манастир Чокешина	подаци на другом месту
манастир Трноша	1110
манастир Радовашница	подаци на другом месту
манастир Боговађа	подаци на другом месту
Укупно	78.759

³³⁰ АС, МПс-Ц, ф I, р 15/903, Списак цркава, капела, манастира, свештеника и парохија у Шабачкој епархији у 1902. години

³³¹ АС, МПс-Ц, ф I, р 15/903, Списак исповеђених лица у току Великог поста у Шабачкој епархији у 1902. години

Укупно, у току Великог поста 1902. године исповеђено је 78.759 особа, од 338.475 колико је било у Шабачкој епархији, или 23,27%. У току Великог поста 1903. године исповеђено је 77.569 особа, односно 1190 мање него у 1902. години.³³²

У 1903. години стање у епархији било је:

црква	капела	манастира	монаха	свештеника и ђакона	парохија	капеланија
77	4	5	9	123	110	7

домо̀ва	православних становника
43.973	346.874

Просечно је било 7,89 особа по дому.³³³

3. 2. 1. Материјално стање у епархији

Стање капитала црква и манастира у Шабачкој епархији на крају 1900. године било је:³³⁴

Капитал пренесен из 1899. у 1900. годину	На крају 1900. било је прихода	У 1900. било је расхода	У 1901. пренесено капитала
375.161,07	77.697,98	85.206,54	367.652,51

Епархија је имала проблем са наплаћивањем интереса на позајмљен новац. Августа 1902. године, председник Духовног суда Шабачке епархије обавестио је министра просвете и црквених послова да се већина црквених капитала налази у народу на приплоду, али услед неуредности од стране ранијих касехраниоца, који су већином помрли, није наплаћиван интерес на позајмљене суме за више година. Многи дужници су изменили своје имовно стање, те је пропала и главна сума и интерес. Уз то, већина садашњих касехраниоца су махом прости и неписмени људи, те не знају како да од црквених дужника изврше наплату, а многи од њих се прибојавају да од дужника траже наплату судским путем да не би

³³² АС, МПс-Ц, ф II, р 64/904, Извештај о раду Духовног суда Шабачке епархије за 1903. годину

³³³ Гласник Православне цркве у Краљевини Србији (у даљем тексту Гласник), бр. 1, јануар 1905, 78-80; Гласник, бр. 2, фебруар 1905, 178-180; Гласник, бр. 3, март 1905, 265.

³³⁴ АС, МПс-Ц, ф I, р 18/901, Стање капитала црква и манастира у Шабачкој епархији на крају 1900. године

од њих претрпели неку штету. На другој страни, Законом о уређењу Управе фондова тражи се да се црквени капитали предају Управи фондова на приплод. Зато Духовни суд моли министра да му одобри да ради наплате црквених капитала може издавати пуномоћја црквеним касехраниоцима, а ови да могу чинити преносе на стручна лица – јавне правозаступнике, с тим да им на име награде за труд припадне 7-10% од наплаћених сума. Те суме би се предавале Духовном суду, а овај би прослеђивао Управи фондова. Ако нешто не може да се наплати то треба да се расходује, да цркве не би на пропале суме плаћале порез и друге прирезе.³³⁵ Министар је одобрио да се дугови прикупљају ангажовањем јавних правозаступника, којима ће Суд издавати пуномоћја и одредити награду за њих. Све то мора да изврши путем конкурса. Тако је и рађено.³³⁶

3. 3. Канонске посете

Сваки епископ има обавезу да обилази епархију и поверено му свештенство, да се као старешина стара о свим релевантним питањима живота својих свештеника и верника и брине о материјалним условима у којима се одвија верски живот. Епископ Димитрије је више пута обишао своју епархију – први пут 1899, други пут 1900. и 1901, и трећи пут 1902. године. Своја размишљања и запажања пренео је Светом архијерејском сабору путем извештаја, од којих су прва два штампана у званичном црквеном гласилу „Гласнику Православне цркве Краљевине Србије“.

Материјалне прилике у којима је радио као епископ шабачки нису биле сјајне, због чега се више пута жалио министрима просвете и црквених послова. И за канонске посете, обавезне и планиране, морао је да добије средства од министра, што није увек ишло глатко. Одмах на почетку службе у Шапцу, марта 1899. године министар Андра Ђорђевић је затражио да епископ иде сам у канонске посете, због штедње, а епископ је сматрао да не треба да иде у народ као

³³⁵ АС, МПс-Ц, ф VIII, р 28/902, Председник Духовног суда Шабачке епархије министру просвете и црквених послова 8. 8. 1902.

³³⁶ АС, МПс-Ц, ф VIII, р 28/902, Министар просвете и црквених послова Духовном суду Шабачке епархије 17. 8. 1902.

пустињак, већ што свечаније.³³⁷ И са наредним министром је имао исти проблем, иако је то био његов дугогодишњи пријатељ Љуба Ковачевић, историчар и академик. У једном писму 1901. године, у коме најављује посете неким храмовима, наводи да трошкови неће бити велики и моли министра да нареди подрињском и ваљевском начелнику да ступе у споразум са њим и са црквама које ће посетити. На другом месту је уверавао министра да не може да одложи планиране канонске посете у 7-8 цркава које је већ најавио. Чак и да му се не признају трошкови, он ће их обићи. Изгледа да је Ковачевић због финансијских разлога тражио да одложи тај пут.³³⁸

Као нови архијереј, Димитрије је сматрао као најпречу дужност да епархију још прве године својега епископовања целу унакрст канонички пропутује, „да се тако на лицу места упознам са религиозним осећајима и духовним потребама своје нове пастве, па да према томе саставим нацрт својега будућег рада“. Пошто је то учинио, поднео је 9. новембра 1899. године Светом архијерејском сабору извештај о стању које је у епархији затекао и о корацима које је према затеченим приликама предузео или их треба предузети. Свој извештај је поделио на неколико одељака у којима се аналитички осврнуо на сва питања верског живота.

У свом првом обиласку епархије, епископ је посетио следеће храмове:

а) У ваљевском округу: у Новацима, Памбуковици, Докмиру, Убу, Радљеву, Јабучју, Бајевцу, Славковици, Цветановцу, Мионици, Рабровици, Ваљеву, Ћелијама, Јовањи, Пустини, Каменици, Осечини, Миличиници и Бранковини.

б) У подринском округу: у Змињаку, Липолисту, Богатићу, Глоговцу, вар. Лешници, Јадранској Лешници, Руњанима, ман. Трноши, Лозници, Борини, Доњој Трешници, Љубовији (Читлуку) Оровици, Горњој Буковици, Горњој Трешњици, Селанцу, Крупњу,

³³⁷ А САНУ кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије министру А. Ђорђевићу, 15. 3. 1899, Шабац.

Напомена: О свом материјалном положају епископ Димитрије је писао Љуби Ковачевићу жалећи му се да је имао дугове за кућу и смештај, на шта је потрошио око 2000 динара, а предстојали су му „ужасни издаци“ за кола и коње и другу опрему. Кочијаш му тражи 15 динара дневно да га вози по епархији. Мора да плаћа и порез од 2000 динара годишње, има пуну кућу млађих... – АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 9. 2. 1899, Шабац.

³³⁸ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 28. 8. 1901. и 3. 9. 1901, Шабац.

Јаребицама, Текеришу, Цветуљи, Белој Цркви, Царини Криваји и Накучанима – свега цркава у ваљевском округу 19, а у подринском 24.

Осим тих цркава предвиђених у распореду, успео је да посети још и цркве које су у близини резиденције, и до којих је могао на обданицу отићи и вратити се: Нову Цркву у Бадовинцима, коју је том приликом осветио, цркву у Глушцима, манастир Радовашницу, цркву у Причиновићу и нову цркву у Засавици, које је осветио.

Епископ напомиње да су пољопривредни послови у крајевима његове епархије многоструки, и за целога летњег и јесењег доба народ је без прекида заузет радовима. Како је по утврђеном распореду већи део цркава имао да посети у радне дане, није очекивао да му народ у великом броју излази на сусрет, нити пак да на Богомољама присуствује. Ипак, обавештава владика, одзив света био је такав да је баш и у радне дане био одушевљено дочекиван, и то како у местима где су цркве, тако и у онима кроз која је само пролазио. На границама црквених општина дочекивао га је обично знатан број народних коњаника и првих и највиђенијих домаћина у богато запрегнутим колима. Знатан број парохијана је присуствовао службама, изузимајући дане када је било лоше време. Епископ помиње и како су га официри, где год је било гарнизона, са великом пажњом дочекивали и испраћали, а нарочито издваја дивизијара пуковника Павла Јуришића Штурма.

Учитељи по селима су руководили припремама за дочек и били гостољубиви домаћини епископу. Они су прихватили његову жељу да буду свештенству при руци при утврђивању вере у народу. Епископ је похвалио учитеље као васпитаче народног подмлатка и патриоте који раде за углед вере и Цркве.³³⁹

У току 1900. године, пошто је више крајева у епархији страдало од леда и других елементарних непогода, епископ није предузимао канонско путовање. Следеће године, због слабе проходње земаљских производа и због новчане оскудице у народу такође је имао намеру да се од тог путовања уздржи, али како је у подгорској Каменици, у округу ваљевском, била довршена нова црква, а на путу који тамо води било је и других цркава чији су парохијани молили да узгред и

³³⁹ Гласник, бр. 4, 1900, 4-27; АС, МПс-Ц, ф V, р 18/899, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 9. 10. 1899.

њих походи, решио је да канонски посети седам цркава, рачунајући и нову коју је осветио. У току септембра је посетио цркве у Меховинама, Јаловнику, Свилеуви, Коцељеви, Буковици, Причевићу и Каменици. Прве четири од ових цркава биле су у округу подринском, срезу посаво-тамнавском, а последње три у округу ваљевском, срезу подгорском. Остало је још око 15 цркава у епархији које није доспео канонски да посети.

3. 4. Духовне поуке

У свакој цркви коју је посећивао и где је долазио на конак, епископ је најпре присуствовао служењу вечерња или бденија. Ујутру би служио св. литургију, са повећим бројем свештеника. После литургије светио је у порти водицу, а затим говорио сакупљеном народу. Тема проповеди била је љубав према Богу и ближњима, поштовање и чување свега што је свето у вери, верност краљу и земаљским законима... Овој теми која је била општа за све, додавао је и по који засебан одељак, према врлинама или манама за које је унапред сазнао да постоје код парохијана појединих цркава.

Епископ је по уобичајеном правилу слао о великим празницима и своје Посланице, препоручујући народу хришћанске врлине и осуђујући пороке, који би се јављали као друштвена зараза. По извештајима које је добијао, те су посланице имале повољно дејство.³⁴⁰ У беседама, које су биле препуне поука, освртао се на видљиве моралне недостатке, настојећи да помогне да се људи врате изворним хришћанским начелима и поштовању Божјих заповести, што значи примерном моралном животу.

3. 5. Побожност у народу

Говорећи о побожности у народу, епископ на почетку свог извештаја о канонској посети епархије 1899. године напомиње да није ретка прилика да се чује „како је наш народ охладнео у вери, како више није онако осетљив према њеним установама, као што је некад био, како мало мари за њене светиње и ретко долази у цркву

³⁴⁰ Гласник, бр. 7 и 8, јули-август 1902, 458-471.

на Богомољу.“ Он сматра да људи који тако оцењују религиозно стање у нашем народу сувише песимистички гледају на ствари. Његово схватање је другачије. „Народ је наш и данас у основи религиозан, и може бити да мало има других народа, који се тако често сећају Бога, као наш народ. Наш народ и ако није вичан црквеним молитвеним формулама, ипак је његова молитва прави разговор с Богом, у коме потпуно открива и своју душу и своје срце.“ По мишљењу епископа, народ није још дао примера јавног отпадања од Бога и вере и све главне моменте у животу својих породица редовно пропраћа црквеним обредима, марљиво чува своју славу и са верском жудњом приступа св. причешћу, и не жали никаквих жртава, да у својим местима подиже великолепне храмове и да их украшава. Владика је свестан да народ не долази често у цркву, али масовно долази у цркве о великим празницима, о славама домаћим и црквеним и у извесне дане поста ради причешћа. Епископ истиче да ту говори о „нашем народу простом, још недирнутом изопаченом цивилизацијом и развратним животом, који узима маха по већим градовима. А што баш и у селима има појединаца, који ретко иду у цркву, који хоће јавно да се омрсе у посне дане, који псују светиње, па чак и куну криво, то не долази од њиховог безбожија у строгом смислу, него од рђавих утицаја са стране, према којима је наше свештенство равнодушно или није дорасло, да им стане на пут.“

Владика Димитрије био је свестан рђавих појава, те је зато скренуо пажњу Сабору да постоји много тога што раздваја младе људе из народа од домаћег огњишта и васпитања и доводи их у додир са свакојаким елементима. Рецимо, у војсци се млади људи науче много чему корисном у погледу вере, али приме од својих другова и рђаве навике које лабаве верске осећаје. Тако бива и на кулуцима и на другим састанцима у маси. Томе доприноси и партијска поцепаност, а поједини агитатори уче своје присталице да се ничега не устручавају у борби против својих противника: лажно денунцирање противника, кривоклетство, да своје противнике материјално штете, да њихове радње искрећу и праве их нечасним, непатриотским, издајничким...

Узроци за рђаве навике су и нове философске и социјалне теорије, „које полуписмени људи, немајући критичног погледа,

усвајају као свршену ствар и проповедају народу као основу новог, срећнијег људског друштва.“ Такви људи, поред осталог, говоре народу да су Црква и вера непотребне. Епископ је био изненађен када је усред планинских крајева наишао на рад једног таквог проповедника, али је уверен да такве проповеди немају великог утицаја на језгро народа. „Само нерадници, који проводе време по крчмама, имају прилике да чују њихове проповеди, и да о таквим стварима говоре.“ Кад би свештенство озбиљно наступало да сузбија штетне утицаје, владика је уверен да би ускоро нестале све антирелигиозне појаве.“³⁴¹

Епископ у свом другом извештају, као што је написао и у претходном, износи да је народ искрено одан својој вери, али су се намножили људи недоучени, који заузимају разноврсне положаје и сматрају да према вери немају никаквих обавеза. Већина тих људи или су сасвим према вери индиферентни и сматрају за сувишан терет све обавезе према њој, или отворено раде и проповедају против њених установа. Они устају и против свештеника, као чувара верских утанова и представљају их као непотребан сталеж у земљи. Речју или личним примером заводе простоту да не пази на законе вере и подстичу је да се против свештеника за најмање ситнице тужака. Због тога, сматра владика, народ у нечему греша против своје вере и хладни према њеним установама, али то, по његовом мишљењу, није поникло у његовој средини него је са стране донето. Уверен је да се, чим се у њему јаве свештеници који умеју да одрже своје достојанство на висини, да будно мотре на своје штетне појаве и да без одлагања устају против њих снажном проповеђу, народ брзо враћа својој вери и напушта заблуде. А кад се још у средини народној десе као старешине племенити људи, који умеју да цене високи задатак вере и свештенства „онда убрзо нестаје свега што је против њиховог угледа наперено“. На жалост, сматра епископ, такве старешине су ретке, а свештенство се и сувише збунило својим неуређеним материјалним стањем, те нема оног слободног кретања, потребнога за борбу против зла.³⁴²

У свом другом извештају владика запажа да је посећивање цркава у богомољне дане обично као и у осталим крајевима земље. О

³⁴¹ Гласник, бр. 4, 1900, 4-27.

³⁴² Гласник, бр. 7 и 8, јули-август 1902, 458-471.

великим празницима и у дане причешћа народ долази црквама у великим масама, а у обичне недеље и празничне дане мала је посета. Мисли да је томе узрок то што свештеници још нису почели ревносном проповеђу да убеђују своју паству о великој користи од уредног посећивања храма Божјег. Осим овога, народ одвикавају од редовне посете цркви и органи државних и општинских власти, који бирају баш празничне дане да народ позивају на суђење и испуњавање различитих обавеза према држави. При свему томе народ кад долази у цркву истински је побожан, молитва му је од срца и кад приступа светој тајни причешћа, приступа јој са правом вером и страхом Божијим, закључује епископ Димитрије.³⁴³

Промишљајући о религиозном животу својих епархијана, владика је увидео да светој тајни покајања верници нерадо приступају, нарочито млађи свет, а и старији се довијају „да је како било обиђу“, што најобичније постижу тиме што се причешћују на сам дан Васкрса и Божића, кад свештеници због свечаног пространог правила не могу да стигну да исповеде све вернике. Ретко има верних, запазио је епископ, који схватају значај те тајне за очишћење душе од грехова и њену везу са св. тајном причешћа. Па и самој овој тајни већи део верних не зна прави значај. Многи св. причешћу приступају више као видном обележју хришћанског закона и примају га у име јавне потврде да томе закону припадају. Зато и кажу за некога који се причестио да је примио „закон“, а од самог причешћа више ишчекују исцељење и окрепљење телесно, него ли душевно. Због овога простији свет при самом акту причешћивања меша често и враџбине. Свему томе владика опет налази узрок у свештенству које, сматра он, обе тајне врши овлашно и готово механички, не полагајући великога труда да своју паству обавести о њиховом правом значају и њиховој потреби за сваку душу, која истинито верује. Још напомиње како се велики део верних, нарочито градских становника, жали да не може да поднесе строгост поста, па се жури да се причести и пре навршавања прописане седмице. Због овога бива велико наваљивање и неред у цркви у дане прве седмице великога поста, који су одређени искључиво за причешћивање ђака и војника.³⁴⁴

³⁴³ Гласник, бр. 7 и 8, јули-август 1902, 458-471.

³⁴⁴ Исто.

Владика се у свом извештају осврнуо и на празноверице које у народу овога краја постоје. Сматра да је празноверица било у свим вековима и народима и да их има и у то доба, и то не само код простог света, него и у вишим цивилизованим сталежима, па и у нашем народу. Са ширењем просвете у народу и празноверица све више нестаје, и ако се, напомиње, не може рећи да их је већ nestало. Врачање и светковање црквом забрањених дана и празника постоји више у планинским крајевима него у равницама.³⁴⁵

3. 6. Рђаве појаве у брачном животу

Епископ сматра да велику бригу задају рђаве навике у народу, које нису управљене непосредно против вере, али које и њој наносе штету јер се косе са начелима хришћанског морала. Те су навике: одвођење или отмица девојака, живљење у конкубинату и лако раскидање законитих брачних веза. И поред тога што против одвођења девојака постоје строги прописи државе и Цркве, тога још има. Догађа се да брачници доводе себи за супруге своје сроднице у блиском степену, са којима по црквеним прописима не могу бити венчани, и тако остану у незаконитој вези. Њих државне власти раставе и казне, али се они по издржаној казни опет враћају једно другом и траже од епископа да им да благослов. Епископ Димитрије сматра да би се тој „рђавој навици“ најбоље доскочило, кад би Сабор донео одлуку за једнообразно поступање у свим епархијама, по којој ни један свештеник не би смео испитати ни венчати ни један пар брачника на овај начин састављен, баш и кад нису у сродству.

Што се тиче конкубината, епископ је дошао до закључка да га има у разним видовима. Најобичнији су случајеви да људи, који се отказују брака за свагда, доводе жене, слободне или удате, ако њихов законити муж не протестује, и живе са њима као са својим женама, па у много прилика и децу рађају. Има и случајева, кад човек поред живе законите жене доведе и другу „било као просту наложницу, било у намери да му рађа децу, ако је законита жена нероткиња“. Законита жена је тада „права робиња“, и не сме да се

³⁴⁵ Гласник, бр. 4, 1900, 4-27.

буни ако хоће да остане у кући. Ако власт почне да гони ове људе, они се довијају, своју „блудницу“ потписују као служавку или обратно „блудница блудника – као слугу“. Бива и да уступају једно другом део земље на име продаје, на њему направе кућу, те тако „бајаги постану суседи“, а у ствари им је све заједничко. Епископ сматра да све то људи чине по угледу на лак варошки живот „где је изопачена цивилизација већ подрила основе негдашњег срећног породичног живота“. Епископ мисли да би Сабор требало „да настане код највиших државних власти, да оне целим својим ауторитетом узму у заштиту светињу брачног и породичног живота, да енергичним мерама стану на пут изигравању закона, и да строго казне и кривце и чиновнике, који олако узимају овога рода иступе.“

И ступање сродника у брачну везу такође, по мишљењу владике, шкоди моралним осећајима и угледу самога брака. Напомиње да је некад народ сам на то пазио и није допуштао да се сродници узимају, а у његово доба су сроднички осећаји попустили, нарочито сродства по крштењу и по пријатељству нису у уважавању као пре. Сматрао је да би и Српска Црква, по угледу на друге православне Цркве, могла да изиђе у сусрет својој пастви тиме, што би Св. архијерејски сабор донео одлуку, којом би за по који степен разрешио једном за свагда сродства свих категорија.³⁴⁶

У време о коме владика говори у свом извештају и статистички се примећује пораст брачних спорова у његовој епархији. По извештају Великог духовног суда, у Шабачкој епархији у 1899. години било је 52 брачна спора,³⁴⁷ а у следећој 1900. години, од брачних спорова пресуђених и решених у Великом духовном суду, у Шабачкој епархији је од 77 спорова, 62 брака разведено.³⁴⁸

И у другом извештају, који се бави анализом епархије у 1900. и 1901. години, епископ Димитрије се дотиче питања брака и неморала. Сматра да се неморално живљење сузбија и од стране свештенства и од стране власти, где су њени представници свесни свог позива. Али нису били ретки представници власти који су ишли на руку неморалним људима. Нарочито је ванбрачно живљење

³⁴⁶ Гласник, бр. 4, 1900, 4-27.

³⁴⁷ Гласник бр. 1, јануар 1901, 103.

³⁴⁸ Од тога је било 56 развода на селу, а 21 у вароши. Утврђено је да су разлози за развод били прељуба (муж 6, жена 25, обоје 7), претње и зостављања (13 муж жени, 1 жена мужу), осуда на робију (муж 4). – Гласник бр. 3, март 1901.

тешко искоренити код старешина који су сматрали да се у приватан живот грађана не треба мешати.

Епископ истиче да је одбегавање и насилно одвођење девојака у његовој епархији све ређе од како је пре две године упутио распис свештенству и полицијским и општинским властима, да неће ни једној одбеглици допустити венчање док год се не врати свом дому из кога је одбегла. Ову меру са одобравањем су прихватили сви угледни домаћини у народу, а само сиротнија класа се изговара да јој је, због трошкова при редовном закључивању бракова, угодније закључивати их добегавањем, којим се избегну сви ти трошкови на које се сеоско становништво навикло. Али, закључује владика, „кад смо ми остали стални, да се Наша наредба мора без сваког изговора извршавати, и сиротнија класа почела се навикавати да бракове закључује редовним путем избегавајући излишне трошкове.“³⁴⁹

3. 7. Опште стање мирских цркава и њихово домоводство

Владика се у извештајима осврнуо на стање храмова у својој епархији и начин на који се они воде. Наводи да је велики део црквених здања био од тврдог материјала, али их још прилично има и од слабог материјала, из ранијих времена. Али народ је готово код свих цркава од слабог материјала на путу припрема да себи подигне нове храмове од тврдог материјала, по усвојеним модерним плановима. Цркве од тврдог материјала махом су из новијег времена, али има их неколико и из старијег доба, које су у доба својега постанка обично биле манастири. Нове цркве од тврдог материјала деле се на старију и новију групу. У старију групу спадају све оне, које су се одмах по ослобођењу зидале по ондашњим плановима, добијеним од власти.³⁵⁰ У новију групу долазе све цркве које су се почеле зидати од осамдесетих година 19. века.³⁵¹

³⁴⁹ Гласник, бр. 7 и 8, јули-август 1902, 458-471.

³⁵⁰ Оне су по угледу на београдску и шабачку саборну цркву зидане у готском стилу и обично су довољно простране. Већина ових цркава зидана је без надзора стручних архитеката, те су им темељи махом попустили и зидови испрскали. Неке су већ и паду склоне, те се морају затворити, да би се избегли несрећни случајеви.

³⁵¹ Оне су зидане у византијском стилу и обично под непосредним надзором инжињера архитеката. Сматра да је општа мана нових цркава што готово све пате од тескобе и што због претеране тежње да се изведе план правилног крста, обично нема ни у олтару ни у храму најпотребнијих одељака. А ако их где и има, тако су скучени, да се у њима не могу вршити свештенорадње, којима су

Осврнуо се и на трајавост при изради црквених планова, по којој се никад не предвиде у предрачуноу све принадлежности и делови једне цркве, него се то накнадно проналази и праве нови рачуни са предузимачима и то баш онда, кад је народ исцрпео и последња средства намењена зидању цркве. Тако су неке цркве остале недовршене.³⁵² Епископ сматра да је за похвалу што држава води надзор над јавним грађевинама и што настоји да се те грађевине зидају вештачки, по правилима модерне архитектуре, али јој је тако исто у дужности да води строг надзор и над својим архитектима, те да неправилним радовима не штете народ који подиже грађевине.

Приликом обиласка епархије, епископ је видео да, са малим изузетком, све цркве имају своје потребе за богослужење. Како ове потребе, тако и украси и чистоћа у цркви зависе поглавито од заузимљивости дотичних свештеника. Где свештеници воле своју цркву, они нађу и приложника и других извора да је украсе и да јој набаве све што јој је потребно.

Епископ је запазио да су црквени капитали мало где потпуно обезбеђени. То се најбоље види онда кад се јави потреба да се црква обнови. Тада они који су узели црквени новац стану да доказују како је добра и стара црква и како нову није нужно подизати и како ће народ пропасти ако се затражи да зида нову цркву. То су, појашњава епископ, махом стари касехраниоци, који при разрешењу од касехранилачке дужности нису положили новац којим су руковали, него су на њега дали облигације, а затим нису уредно плаћали интерес. Ако су осуђивани да положе било главни дуг са интересом, било само интерес, општинске и среске власти нису се журиле да пресуде изврше. Тако су многи од дужника помрли или су материјално пропали. Ако се нешто и наплатило од старих дужника, нови касехраниоци су са наплаћеним сумама трговали, или се

намењене. Сву унутрашњост обично заузимају сводови или стубови, а за народ, ради кога је црква грађена, нема места.

³⁵² Епископ износи пример како на грађевини Беле цркве нису били предвиђени крстови с јабукама и громобран. Кад је грађевина била скоро довршена и надлежни архитект дошао да је види, примети му свештеник, да на њој нема најглавнијег обележја које је чини црквом. Архитект се за дуго није могао сетити, које је то обележје, а кад се већ досетио, одговорио је да је то ситница и да ће се то одмах додати. Предузимач је додао крстове и громобран после неког времена, али је за то наплатио око 2000 динара.

пријављивали као нови дужници. И тако многе цркве нису имале ни половину, негде ни трећину капитала који су пријављивале за порез. Цркве, уместо да имају корист од својих капитала, имале су штету јер су плаћале порез на фиктивне капитале и њихове приплоде. Владика напомиње да је донет нов закон о Управи фондова, по коме се и црквени новац мора одмах њему слати, чим се накупи до извесне суме, али се томе не одазивају ни општинске ни полицијске власти.

Уверивши се на лицу места о таквом стању ствари, владика је известио министра просвете и црквених послова да треба да се полицијским или пореским органима категорички нареди, да „поваде“ црквени новац. Био је уверен да је такво стање и у другим епархијама.

Епископ наводи да мирске цркве обично немају никаква непокретна имања, осим оних цркава које су некад биле манастири, а таквих има неколико у његовој епархији. На пољска имања, нарочито она под шумом, „велика је напаст од стране појединих суседа, или и читавих села“. Већих непокретних имања по насељеним местима, која би имала приходе, нема ни једна црква, изузев цркве у Шапцу. Велике неприлике имале су цркве које су допустиле да се на њиховим плацевима подижу школе јер код таквих цркава никад порте не могу да остану потпуно одвојене од школских авлија, те стока улази у порту, а и деца праве несташлуке.

Правило које важи за цркве, важи и за гробља. Где су свештеници заузимљиви и гробља су у реду и добро ограђена, а где су свештеници немарни, тамо су гробља одграђена и запарложена.³⁵³

И у свом другом извештају епископ се осврнуо на стање црквених здања у епархији. Општи закључак је да су све цркве које је обишао новијег доба. Оне цркве које су подизане око почетка 19. века махом су брвнаре, прављене у једном истом облику разликујући се само величином. За њима долазе цркве које су грађене око половине 19. века, које су махом зидане у готском стилу, са торњевима и хорovima, и осим пространства се не разликују међу собом ни кројем ни распоредом. Код тих цркава значајно је да је мало која од њих остала цела до његовог доба. Епископ истиче да су

³⁵³ Гласник, бр. 4, 1900, 4-27.

због архитектонских погрешака, несавесности и невештине предузимача, готово све без изузетка попустиле у сводовима и темељима. Те цркве су коштале доста своје парохијане, али је дошло време да се после 30-40 година служења морају затворити. Оне су махом без капитала јер је око њиховог зидања не само утрошена готовина, него су и дугови прављени. Према томе, закључује владика, оне се немају чиме поправљати у оскудно време.

Новије цркве, које су се почеле градити око осамдесетих година 19. века, зидају се редовно у византијском стилу, са бољим архитектонским познавањем и са јачом контролом за потпуно извођење плана, али и њима је мана што скупо стају и што се захтевима грађевинске естетике жртвује унутарњи простор. Епископ је мишљења да би планове ових цркава требало ревидирати под надзором Сабора и удесити их тако да и сиромашније црквене општине могу себи подизати лепе црквене грађевине довољно простране, да могу у себе примити и већи број богомољаца.

Епископ наводи да храмова из даље старине има веома мало у епархији. Такве цркве су редовно византијског стила, а у епархији нема ни једне било какве веће задужбине јер су све малене и обично са по једним кубетом. Неке од оних најстаријих биле су у време турске владавине напуштене и порушене, па су по ослобођењу обновљене и поново пропојале. Има их неколико које су као манастири зидане око половине 18. века, и мада су по византијском кроју, имају по које кубе, ипак се на први поглед разликују од оних старијих и сиромашнијим материјалом и непоузданијим извођењем византијског плана. Обично су шиндром покривене, врата спољна и прозори су им малени. Сматра да је настало време да се обнове као трајни споменици нове слободе. Народ је био тога свестан.³⁵⁴ Поред других храмова, и епископија је била дотрајала и спремна за оправку.³⁵⁵

³⁵⁴ Гласник, бр. 7 и 8, јули-август 1902, 458-471.

³⁵⁵ Још пре него што је Димитрије постао владика шабачки, почео је процес обнове владичанског конака у Шапцу. Међутим, из писма министру Љуби Ковачевићу из августа 1901, види се да то тога није дошло јер епископ вели да је крајње време да до поправке дође, за шта је предлог био на Љубином столу. Владика истиче да је планирано само најнужније, за шта има новца у благајни начелства јер је у последње две године прикупљан прирез за ту потребу. Трбало би видети колико је потрошено и колико треба да се дода, па да се разреже на

3. 7. 1. Нови храмови

У периоду од седам година у Шапцу, од 1898. до 1905, подигнути су и освећени многи храмови. У селу Петковици, где је било старо црквиште са малом црквом, саграђен је 1889. нови храм Св. Мајке Петке Параскеве.³⁵⁶ У Бадовинцима крај Дрине саграђена је црква посвећена Силаску Светога Духа, од 1897. до 1899. године.³⁵⁷ Почетком XX века, 1902. године, у Драчићу, Архијерејско намесништво ваљевско, саграђен је храм Св. апостола Петра и Павла.³⁵⁸ Годину дана касније завршен је храм у Грачаници поред Дрине, Архијерејско намесништво азбуковачко, посвећен Вазнесењу Господњем.³⁵⁹ У Миличаници је поред старе брвнаре завршена нова црква Св. Великомученика Георгија 1905. године.³⁶⁰ Током седам година колико је епископ Димитрије столовао у Шапцу, и старе цркве су обнављане, а организовани су и сабори и припреме за зидање нових храмова.

3. 8. Манастири и монаштво

3. 8. 1. Општи преглед

У 1900. години стање у манастирима било је следеће:³⁶¹

Манастир	Број монаха
Петковица	2
Чокешина	2
Троноша	3
Радовашница	1
Боговађа	3
Укупно	11

округе. – АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 28. 8. 1901, Шабац; АС, МПс-Ц, ф III, р 30/899.

³⁵⁶ Календар Црква 1996, 260.

³⁵⁷ Исто, 253.

³⁵⁸ За села Драчић, Бранковић, Ковачице, Бачевци, Равње, Зарубе и Пријездић. – Исто, 250.

³⁵⁹ Парохију су сачињавала села: Грачаница, Доња Љубовија, Постење, Рујевац, Соколац код Соко-Града, део села Шљивове. – Исто, 249.

³⁶⁰ Миличинску парохију, у Архијерејском намесништву Подгорском, чинила су места: Миличаница, Ваљевска Каменица и Горње Црниљево. – Исто, 255.

³⁶¹ АС, МПс-Ц, ф I, р 18/901, Кондуит листа свештенства мирског и монашког реда у Шабачкој епархији за 1900. годину

Духовни суд Шабачке епархије је вршио процене способности, приљежања у дужностима, посећивања цркве и знања чинодејства и владања. Од 11 монаха, ниједан није оцењен одличном оценом, а преовлађују оцене врло добар и добар. Дисциплински гледано, 36,36% је осуђивано, а свега 27,27% монаха је имало некакво богословско образовање. Монаштво је 1900. године процењено на следећи начин:

Процена монаха	Одличан	Врло добар	Добар	Приличан	Слаб/Рђав/Небрижљив	Примеран	Нема процену
Каквих је способности	---	1	6	1	2	---	1
Каквог је приљежања у дужностима	---	2	7	---	1	---	1
Какав је у посећивању цркве и знању чинодејства	---	2	7	---	1	---	1
Каквог је владања	---	1	7	---	2	---	1

Осуде	није осуђивано	опомена	укор	епитимија	без епитрахиља/ забрана свештенодејства	затвор	нема података
монаси	6	---	---	3	1	---	1

Школска спрема	ОШ	ОШ и 4 разреда гимназије	ОШ, део гимназије и богословија	део ОШ и део богословије	ОШ и 2 разреда припремне школе	ОШ и богословија	ОШ, 6 разреда гимназије и 2 разреда Учитељске школе
монаси	3	2	1	1	1	1	1

У 1902. години, у манастирима је било следеће стање:³⁶²

Манастир	Број монаха
Петковица	3
Чокешина	2
Троноша	3
Радовашница	1
Боговаја	3
Укупно	12

³⁶² АС, МПс-Ц, ф I, р 15/903, Кондуит листа свештенства мирског и монашког реда у Шабачкој епархији за 1902. годину

У 1902. години, монаштво је процењено на следећи начин:

Процена монаха	Одличан	Врло добар	Добар	Приличан	Слаб/Рђав/Небрижљив	Примеран	Нема процену
Каквих је способности	2	4	1	1	2	---	2
Каквог је приљежања у дужностима	3	3	3	---	1	---	2
Какав је у посећивању цркве и знању чинодејства	4	2	4	---	---	---	2
Каквог је владања	3	1	4	---	---	2	2

У односу на 1900. годину, када ниједан монах није био оцењен одличном оценом, у 1902. години је више њих окарактерисано од стране конзисторије највишом оценом.

3. 8. 2. Утисци епископа Димитрија о манастирима и монаштву

Епископ износи у свом извештају да се већ одавно опазило да су „манастири код нас посрнули у своме угледу и материјалном стању“. Сматра да је углед манастира почео опадати од када су престали примати монашки чин синови бољих домова из народа, па су се по нужди почели у монахе узимати људи свакојаке прошлости и порекла. Они писменији су тражени за положаје у државним службама. Око 20-30 година раније почело се готово сасвим одустајати од избора, и у монашки чин почели су се примати кандидати какви се јаве, само да би некога било у манастирима. Пошто су манастири имали парохије и калуђери због тога чешће долазили у додир са народом, рђави су имали довољно прилике да покажу своју ћуд. То је изазвало повику у Народном представништву, која је и ваљаним калуђерима чинила неправду, али која је допринела те су одузете манастирима парохије. Затим су и манастирска имања, као и сва остала у земљи, оптерећена

порезима, што је био последњи удар материјалном опстанку манастира.³⁶³

Епископ је уверен да би манастири у његовој епархији, који имају врло добра имања, да их није затекло неспремне одузимање парохија и оптерећење порезом, поступним развијањем економије одржали своје пређашње благостање. Манастири који су имали нешто готовине све су давали за порез, а који нису имали задужени су, и за тај дуг излагана им је продаји имовима.³⁶⁴

Епископ је био уверен да од тога колико ће привреда у манастирима бити унапређена зависи питање о њиховом опстанку или пропасти. Али проблем су били намети и пљачка имовине од стране околних мештана. Бивши манастирски наполичари су узимали манастирску земљу за жирење свиња и напасивање стоке, и поред имања која су им већ дата. Такав је био случај у манастиру Чокешини.³⁶⁵ О томе је епископ писао министру просвете и црквених послова Љуби Ковачевићу 23. октобра 1901. године, и тражио да се нареди да се отмичари истерају из манастирског имања заједно са њиховом стоком, а чиме су оштетили манастир, да се од њих наплати.³⁶⁶ Слично као у Чокешини било је и са имањем манастира Петковице. Епископ сматра да је рационално руковање са манастирским имањима отежано разним законским прописима, који отежавају и одуговлаче пројектоване послове. Ово нарочито

³⁶³ Гласник, бр. 4, 1900, 4-27; Почетком 1899. године, епископ Димитрије се у писму министру осврнуо на положај некадашњих манастирских парохија које су нарочитим законом уступљене мирском свештенству, наглашавајући да док тај закон постоји нема могућности поново их враћати манастирима. Изузетак би био ако такве парохије не би примили свештеници, те би се тада по нужди морале уступити манастирима, али само на привремено опслуживање. – А САНУ кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије Андри Ђорђевићу 15. 1. 1899.

³⁶⁴ Епископ наводи да је баш тих дана заказана продаја великог дела горе манастира Радовашнице, за наплату дугованог пореза од 2000 динара и интереса на ту суму.

³⁶⁵ Сељаци су пуштали свиње без чувара, секли шуму и продавали дрва околним бездрвним селима. По пресудама манастир се рачунао као господар свог имања, али није имао права да га потпуно издвоји и загради, него се сељанима остављало да могу у њега улазити како хоће. Манастир само толико има већа права од њих, што може у своју корист продавати гору на велико али је обавезан да као сопственик плаћа порез на цело имање. – Гласник, бр. 4, 1900, 4-27; АС, МПс-Ц, ф VI, р 53/899, Председник шабачког Духовног суда Радован Кнежевић министру просвете и црквених послова 4. 6. 1899.

³⁶⁶ АС, АФ Љуба Ковачевић, 721, писмо епископа Димитрија Љуби Ковачевићу 23. октобра 1901, Шабац.

важи за подизање манастирских грађевина и за правилне експлоатисане изуме.

Епископ је имао идеју шта треба да се уради са манастирским имањима. Сматра да треба да се омогући манастирима да врше рационалну експлоатацију шума, да се до њих и кроз њих направе добри путеви, да се поделе на известан број парцела (60-100), према врсти горе која у њима расте, те да се сваке године само по једна од тих парцела исече, а остале да остану недирнуте, док по реду њихова година не дође. Тако би се шума сама собом подмлађивала и расла. Сваки манастир треба да има шумара, а временом би се могле подићи радионице за вештачку израду дрвета. Тако би се манастири издржавали и могли да одговоре државним обавезама.³⁶⁷

Осим тога, владика сматра да би се и по свим осталим гранама могла на манастирским имањима развити привреда по савременом рационалном начину, од чега би им материјално благостање још више ојачало. Али за све то потребна су и материјална средства, и спремна манастирска братства, и љубав његова према својој обитељи. Епископ истиче да су некад и старешине манастира и њихово братство сматрали своје манастире као своју сопствену кућу. Свако је вршио посао који му је одређен и старао се да што више привреди и у кућу донесе. Али, примећује епископ, „данас није тако, јер се велики број калуђера не калуђери, да остане у своме манастиру, нити да по монашком обету буде своме старешини послушан и да што привреди, него баш на против, да постане господин и да се уклони од тежега рада, који га је у миру очекивао, ако је хтео да има кору хлеба. Оно неколико ваљаних старешина по нашим манастирима, који су успели да својим манастирима подигну углед и да их привредно колико толико оснаже, на живој су муци од неуредне млађе братије, која скитају од манастира до манастира, која уносе у манастир растројство и гледају, како ће што изнети из њега.“³⁶⁸

Епископ скреће пажњу Сабору да је поодавно ушло у обичај да се млађи бољи монаси одвајају од својих манастира и доводе у богословију. То је било корисно док су манастири имали знатних прихода и док нису били оптерећени порезима, па су могли да се

³⁶⁷ Гласник, бр. 4, 1900, 4-27.

³⁶⁸ Гласник, бр. 4, 1900, 4-27.

издржавају. Али од како су осиромашили, епископ мисли да им је прече да се бољи монаси обучавају рационалној привреди и газдовању, него богословским наукама. Кад манастири буду поново у бољем стању, могу да шаљу монахе на школовање. Он истиче да се показало да су они монаси, који су били у богословији, „изгубљени“ за свој манастир као привредна снага јер се из школе враћају као господа са великим претензијама, желе да се докопају старешинства. Епископ је мишљења да би, када би се ти млади монаси уместо у богословију слали у стручне привредне школе, за манастире била добит и у материјалном и у моралном погледу јер би добили озбиљне раднике, који су свагда пријатељи реда и домаћег мира. Поред тога, манастири би се окренули у врло корисне установе, које би и држава имала разлога не само да респектује него и да помаже. Располажући са великим и добро очуваним имањима, а имајући калуђере ваљане и спремне у привредним наукама, манастири би убрзо постали угледне школе за своју околину. Касније би, можда, постали и школа са теоријском наставом. На тај начин би се око манастира кретао живот пун плоднога рада, и они би, не губећи ништа од својега главног задатка, постали средишта за сваку корисну иницијативу у народу. То је, по његовом мишљењу, једини пут да се манастири, сами својом снагом, избаве од материјалне пропасти „којој се сваким даном приближавају, и да дођу опет до угледа, који ће привлачити боље кандидате за монашки чин.“ Свети архијерејски сабор требало би што скорије да предузме кораке, да се манастири на овај начин упуте преображају. Како би од тога била очигледна корист и за државу, епископ је уверен да би и она притекла црквеној управи у помоћ, да се такав преображај оствари.³⁶⁹

У програм прве епископове канонске посете ушла су само два манастира: Трноша и Радовашница, а манастир Боговађу је посетио приликом изласка у шетњу. Тако је свих пет манастира у епархији видео у првој години, и у свакоме од њих боравио је толико колико му је требало да се приближно упозна са њиховим стањем. Закључио је да манастири Боговађа и Петковица стоје најбоље са имањем и привредом, а манастири Чокешина и Трноша се

³⁶⁹ Гласник, бр. 4, 1900, 4-27.

усиљавају да се одрже. Манастир Радовашница је на прагу пропасти због великог дуга од неплаћеног пореза и због несавесне управе од стране старешине. Манастири Чокешина, Радовашница и Троноша немају ни својих домова за становање братства и пријем посетилаца јер они који су се од старине затекли, или су склони паду, или су већ одавно порушени. Манастир Радовашница и у том погледу најгоре стоји.³⁷⁰

Закључак епископа Димитрија је да су манастири, иако у назадном стању, још у народном поштовању. Народ и даље у њих долази с великом вером, на богослужење и ради молитве. Одјејања, књига и утвари за богослужења има у свим манастирима колико је потребно, а Боговађа је у том погледу од свих најбогатија. Правило се редовно врши у свима манастирима, а и чистоћа је код свију како доликује њиховој светињи.³⁷¹

И у свом другом извештају владика се осврнуо на стање међу монасима и у манастирима. Истиче да су одавно прошла времена кад су у монашки чин ступали људи из правих домова у народу и кад су манастири били једина школа за писменост и свештеничку спрему. „Данас у монахе код нас ступају обично младићи који изван манастира нису могли ни у каквом послу успети.“ Ускоро пошто приме чин, забораве на завете које су дали, одају се неуредном животу, долазе у сукоб са својим старешинама и околином. Када преузму управу над манастиром, настају ружни призори, манастирска имовина се расипа, манастири западају у дугове који се тешко одужују.

Епископ у свом извештају из 1902. године наводи да је „у новије време“ учестало тражење монашких лица да иступе из чина пошто се о државном или манастирском трошку колико-толико школују, а он сматра да би Св. архијерејски сабор требало да престане примати и усвајати њихове молбе. Овако држање у овом питању Сабор би требало тим пре да усвоји, што у овоме смислу постоји и једна његова одлука донесена у 1886. години. Не буде ли

³⁷⁰ Епископ истиче да је одбегли радовашнички старешина страни поданик „те је сад налазећи се у туђој држави, изван домања наших закона, и за причињену штету манастиру требало би против њега подићи парницу код судова те туђе државе.“ Сматра да Св. сабор треба да пропише правило да се не уводи у домаће манастире ни један монах који није српски поданик.

³⁷¹ Гласник, бр. 4, 1900, 4-27.

се Сабор строго држао те одлуке, епископ је уверен да ће се множити све више бесавесних људи, који ће улазити у монаштво да их Црква као сиромаше прима и подиже, а потом да је напусте, пошто су је оштетили и материјално и морално.³⁷²

Да би сазнао право стање манастира у епархији и њихову привредну моћ, епископ је на крају 1901. године послао изасланике да се на лицу места увере о томе, и да са старешинама саставе годишње прорачуне прихода и расхода. Нажалост, јада се владика, у неким манастирима изасланици су наишли на веома велике злоупотребе које су касније и комисијски констатоване, те су дотичне старешине потпале под суд. Због овог његовог корака који је предузет у намери да се у манастирско газдинство уведе ред, подигнута је повика против епископа. Нападали су га у дневној штампи и на састанцима монашког удружења, чије је председништво донело неке одлуке и објавило их у штампи.³⁷³

3. 9. Свештенство

3. 9. 1. Општи преглед

У Шабачкој епархији у 1900. години број свештеника био је следећи:³⁷⁴

Протопрезвитерат/Намесништво	Број свештеника
протопрезвитерат округа подринског	23
намесништво среза лозничког	20
намесништво среза мачванског	16
намесништво среза азбуковачког	7
протопрезвитерат округа ваљевског	19
намесништво среза посавског	6
намесништво среза тамнавског	12
намесништво среза колубарског	8
Укупно	111

Духовни суд Шабачке епархије процењивао је способности свештеника, њихово прилежање у дужностима, владање,

³⁷² Гласник, бр. 7 и 8, јули-август 1902, 458-471.

³⁷³ Исто.

³⁷⁴ АС, МПс-Ц, ф I, р 18/901, Кондуит листа свештенства мирског и монашког реда у Шабачкој епархији за 1900. годину

посећивање цркве и знање чинодејства. Резултати за 1900. годину су били следећи:

Процена свештеника	Одличан	Врло добар	Добар	Приличан	Слаб/Рђав/Небрижљив	Примеран	Нема процену
Каквих је способности	5	49	46	6	1	---	4
Каквог је приљежања у дужностима	10	57	35	1	4	---	4
Какав је у посећивању цркве и знању чинодејства	10	54	40	---	2	---	5
Каквог је владања	4	46	43	1	2	11	4

Из табеле се види да у 1900. години преовлађују врло добре и добре оцене, док је одличних знатно мањи број, а слабих је врло мало.

Од 111 свештеника, одличном оценом за способности оцењено је 4,5%, за приљежање у дужностима 9,01%, за посећивање цркве и знање чинодејства 9,01%, а 3,6% свештеника има одличну оцену владања. Укупно гледано, позитивним оценама, а то су одличан, врло добар, добар, приличан и примеран, оцењен је највећи број свештеника. Од 111 свештеника, позитивно за способности оцењено је 95,5%, за приљежање у дужностима 92,79%, за посећивање цркве и знање чинодејства 93,69%, а 94,59% свештеника има позитивну оцену владања. Највише свештеника оцењених одличном оценом било је у тамнавском срезу, око две трећине, док у осталим срезовима има свега по један одлично оцењен (у 4 среза) или ниједан (у три среза).

Осуде	није осуђивано	опомена	укупно	епитимија	без епитрахиља/ забрана свештенодејства	затвор	нема података
свештеници	77	5	6	5	4	9	5

Подаци Духовног суда кажу да је 30,63% свештеника осуђивано. У намесништву среза колубарског ниједан свештеник

није био осуђиван, у срезу тамнавском 1 од 12 је осуђиван; у посавском срезу 5 од 6 је осуђивано.

Школска спрема свештенства била је на завидном нивоу. Чак 94,59% свештеника имало је завршену богословију, што је знатно већи проценат него у Нишкој епархији у време управе епископа Димитрија.

Школска спрема	ОШ, полугимназија и богословија	ОШ, део гимназије и богословија	ОШ и богословија	Остало
свештеници	89	13	3	6

У 1902. години стање је било следеће:³⁷⁵

Протопрезвитерат/Намесништво	Број свештеника
протопрезвитерат округа подринског	24
намесништво среза лозничког	19
намесништво среза мачванског	19
намесништво среза азбуковачког	6
протопрезвитерат округа ваљевског	20
намесништво среза посавског	8
намесништво среза тамнавског	12
намесништво среза колубарског	8
Укупно	116

Процене квалитета 116 свештеника дале су следеће резултате:³⁷⁶

Процена свештеника	Одличан	Врло добар	Добар	Приличан	Слаб/Рђав/Небрижљив	Примеран	Нема процену
Каквих је способности	7	51	49	2	2	---	5
Каквог је приљежања у дужностима	12	56	41	---	2	---	5
Какав је у посећивању цркве и знању чинодејства	12	54	43	---	1	---	6
Каквог је владања	7	46	42	1	1	13	6

³⁷⁵ АС, МПс-Ц, ф I, р 15/903, Кондуит листа свештенства мирског и монашког реда у Шабачкој епархији за 1902. годину

³⁷⁶ АС, МПс-Ц, ф I, р 15/903, Кондуит листа свештенства мирског и монашког реда у Шабачкој епархији за 1902. годину

И у 1902. години преовлађују оцене врло добар и добар, одличних је много мање, а слабих има врло мало.

Од 116 свештеника, одличном оценом за способности оцењено је 6,03%, за приљежање у дужностима 10,34%, за посећивање цркве и знање чинодејства 10,34%, а 6,03% свештеника има одличну оцену владања. Укупно, од 116 свештеника, 93,97% оцењено је позитивним оценама у свим категоријама. Највише свештеника оцењених одличном оценом било је у тамнавском срезу, око две трећине, док у осталим срезовима има свега по један или два одлично оцењена, осим у лозничком срезу где ниједан свештеник није оцењен одличном оценом.

3. 9. 2. Утисци епископа Димитрија о свештенству

Посебна пажња епископа Димитрија била је усмерена на свештенство, коме је посвећивао доста пажње и у својим анализама приликом обиласка епархије и у конкретном деловању за побољшање његовог положаја. Није избегавао ни да говори о манама свештеника, чак може да се каже да је био прилично отворен и искрен у свом извештају Светом архијерејском сабору који је затим и штампан у званичном црквеном гласилу.

Анализу положаја свештеника епископ је започео констатацијом да се свештенство редовно спремао за свој позив у богословији, али да има неколико свештеника који су у Србију дошли из осталих српских области и добили парохије у овом крају, који нису школовани, а парохије су им дате „да у нашој земљи не остану без хљеба“. Има их из Црне Горе, Босне и Херцеговине. Сматра да је велики део свештеника из богословије на висини свога позива и труди се да савесно одговара и својим дужностима и угледу свога чина. Као пароси, прави су пастири свом стаду, воле своју Цркву, пазе на свој рад и на своје држање, уредно врше богослужења, зналци су правила и појања и радо држе народу проповеди. Кад се образовани људи састану са овим свештеницима, одмах познају у њима служитеље Божје, дорасле своје положају. Ако се упусте са њима у разговор, ускоро увиде да су ти свештеници упознати и са многим питањима из науке и књижевности. А то је доказ да ти свештеници обнављају знање које су из школе изнели и

да прате савремену књижевност, те тако нису изостали иза времена у коме живе. Епископ је задовољан јер ти свештеници уживају љубав и поверење својих парохијана, и у стању су покренути их на свако добро. Други, такође знатни део свештенства, по епископовом мишљењу, осредње је квалификације. Слабо се труди да обнавља знање изнесено из школе, мало мари за књигом и увек се изговара да се књигом не бави зато што нема средстава да их набави. Да су ови свештеници науку и књигу занемарили, познаје им се по слабој писмености кад се јави потреба да своје мисли написмено изложе. Утицај на парохијане врло им је незнатан и обично се много брину за свој материјални опстанак. Парохијске дужности врше како који, а црквеном правилу и појању мало је ко вичан. Штавише, има их који погрешно говоре јектеније и врло погрешно читају Св. Писмо и богослужбене књиге. Трећи, „срећом врло незнатан број“, наставља епископ, сачињавају они свештеници „који су се сасвим напустили, те и ако су имали каквога талента саранили су га у каквој било страсти, услед чега код њих не може бити говора о обнављању знања, ни о праћењу књижевности, нити пак о исправности у служби. Само зато, што су се застали у чину, морају се трпети на местима која су заузели. Оној неколицини свештеника нешколованих служи на похвалу, што воле цркву, што добро читају богослужбене књиге, и што се труде да не упадну у какву погрешку.“

После анализе свештеничког образовања и труда који показују у свом раду, епископ обраћа нарочиту пажњу на недостатак у спреми школованих свештеника, по коме многи између њих не умеју да читају словенски и не знају црквено правило и појање. Сматра да то заслужује особиту пажњу Св. архијерејског сабора који не сме допустити да и даље остане овако стање. По његовом мишљењу, једини лек томе је да се за богослове врати стари ред у погледу цркве, те да сви свакога дана иду на богослужења у цркву, да се одреде нарочити часови за словенско читање, са разумевањем смисла, и да из црквеног појања и правила сваки ученик мора научити оно, што ће му у свештеничкој пракси најчешће требати. Ови предмети, по његовом мишљењу, треба да буду потпуно обавезни, те да се због слаба успеха из њих нити може у старије разреде да се прелази, нити сведочанство о свршеним наукама да се добије. „Ако се ово не учини, црквенога благољепија сасвим ће

нестати, а црквене службе биће доведене до правих пародија. Ја сам због овога почео доводити понекога и то од бољих свештеника на поправку, али се не може ни претставити, како је мучно исправити погрешке, на које су се навикли кроз читав низ година.“

По епископовом мишљењу, није проблем само у обавезном богословском образовању, већ и у томе што је међу богословима, и поред тога што износе доста лепог знања из школе, врло мало оних који се као свештеници труде да то знање у пракси примене. „Јако пада у очи да је ретко ко надахнут апостолском, или, како би се данас рекло, мисионарском ревношћу.“ Истиче да врло мало има предузимљивих свештеника, који би енергично одбијали нападе на веру, који би се борили против порока и оних који их шире. Изговарају се да нико неће да их слуша, да су криве власти што не гоне развратнике. Епископ закључује да свештеници нису свесни тешке одговорности своје службе. А многи од њих страхују за своје материјалне интересе, и због тога избегавају да се замерају неморалним људима. Епископ сматра да народ више сам, снагом своје религиозне осетљивости, чува своју веру, него што га свештеници на то проповеђу подстичу.³⁷⁷

Велики део свештенства је, вели епископ, слабо заузет да своје парохијане поучи бар у ономе, што је у вери најбитније. Ма колико да је свештенству препоручивано, да сваком приликом уче парохијане да се правилно прекрсте и да их поуче најглавнијим основама вере, ипак, на много места на путу је наилазио и на старије људе који не умеју да се прекрсте, а о другом већем познавању вере не може ни да се говори. Свештеници се обично изговарају да не могу да стигну да свему томе своје парохијане поуче.³⁷⁸ Многи свештеници сматрају да им дужност поучавања није главна, него споредна, и да ако народ није вичан основама своје вере, они зато нису одговорни. А у самој ствари, томе је узрок, сматра епископ, што се они либе, а погдекад чак и стиде својега посла, који гледају да сврше само механички и што брже. Што и при свему том има људи, који умеју правилно да се прекрсте и који знају

³⁷⁷ Гласник, бр. 5, 1900, 9-23.

³⁷⁸ Приликом свећења водице уз часне poste веле немају времена да се дуго баве, а и без тога ретко где да сва фамилија дочека свештеника у дому, да би могао да их поучи свему што је нужно. Приликом слава тако исто морају да се журе, а ни тада их не дочекује цела породица.

понешто из основа вере, то није увек заслуга свештеника. Школа и касарна томе су највише допринеле и њима Црква са разлогом има доста да благодари, закључује епископ Димитрије.

И у другим корисним стварима у којима је потребна просвећена иницијатива школованих људи, свештеници, по мишљењу епископа, узимају много мање учешћа него што су то некад чинили. Од стотине свештеника у његовој епархији свега су двојица повереници Књижевне задруге, а свега 25 њих њени су чланови. Задруга земљорадничка нема више од три-четири покретача међу његовим свештеницима. Међу њима нарочиту похвалу заслужује један који је том послу сав предан и чијим је заузимањем основано неколико задруга и у местима удаљеним од његове парохије.³⁷⁹ Сматра да учитељи за обе ове установе показују више „усталаштва“. И у калемљењу и пчеларењу има прилично свештеника који народу предњаче, али су и у томе уступили учитељима првенство. Па и самом свом удружењу свештеници не поклањају онакву пажњу какву би требало, нити се за његове радове интересују онако како је изгледало при установљавању тог удружења. Многи од свештеника нити су чланови удружења, нити примају његов орган. Епископ сматра да томе има више узрока, али између њих главну улогу играју ситни рачуни, по којима се свештеници изговарају онако исто као и за куповину књига. На другој страни учитељи са највећом готовошћу одвајају залогај од уста да притеку свакој хуманој и патриотској установи у помоћ, да помогну своје удружење и орган, да путују у даљна места, „те да што науче, чиме могу бити од користи и школи и околини“. Свештеници су већ одавно пустили пред себе учитеље у свим пословима у којима су они некад предњачили. Стога се код њих опажа назадак у интелектуалном развијању, док учитељи и у том погледу нагло напредују. Епископ констатује да свештеника мало има као писаца, а и орган им није на оној висини на којој је учитељски. Кад се узме у обзир да се приправници свештенички дуже школују од приправника учитељских и да из школе износе ваљану спрему за своју струку,

³⁷⁹ Архијереји, међу њима нарочито епископ шабачки Димитрије, преко духовних судова и окружних протојереја су препоручивали свештенству да потпомажу оснивање и рад земљорадничких задруга. - Проф. др Предраг Пузовић, Учесће Ђака београдске богословије у друштвеном животу, у: Српска православна црква. Прилози за историју 2, Београд 2000, 251-258.

„онда и овој појави треба тражити узрок у оном индиферентизму, из кога потичу и остали неуспеси нашега свештенства“.

Епископ закључује да сва та питања заслужују да их Св. архијерејски сабор озбиљно проучи, у интересу самога угледа домаће Цркве и у интересу њеног узвишеног задатка. А углед Цркве зависи највише од угледа њених служилаца. Уколико они буду дорасли приликама и времену у коме живе и уколико буду одушевљени за свој свети позив, утолико ће и Црква боље постизавати свој задатак, сматрао је епископ Димитрије. Он је свестан да велики део свештенства живи мучне дане, борећи се за материјални опстанак својих породица, али сматра да та неприлика не треба да буде јача од њихове воље, те да их одвоји од свега што им подиже углед и привлачи пажњу меродавних чинилаца на њихове заслуге.³⁸⁰

У свом другом извештају владика наводи да је свештенство у његовој епархији на истом ступњу активности на коме је било и пре две године, када је поднео први извештај Св. архијерејском сабору. Спутано материјалним незгодама „оно нема ни довољно одлучности, ни довољно воље, да озбиљно поради на своме тако узвишеном задатку“. Беседништво, ако га има, бива само по нужди и на заповест претпостављених власти, а ретко се ко од свештеника загрејао правом апостолском ревношћу у проповедништву. Такође, истиче владика, ретко има и свештеника који настојавају да са временом напредују и да се усавршавају у знањима потребним за њихову узвишену службу. Ипак, издваја изузетке, неколико ваљаних свештеника у његовој епархији „који су не само одлични у вршењу своје редовне дужности него доспевају да узму живога учешћа у хуманитарним, просветним и економским подухвацима“. Са правим задовољством упознаје Сабор да су у његовој епархији највише припомогли заузимљиви свештеници да се оснују и по народу распрострањене земљорадничке задруге. На конгресу земљорадничких задруга који је одржан у Шапцу 1901. године он је, уз опште признање свих сакупљених задругара, на самоме збору одликовао црвеним појасом два млада најзаузимљивија свештеника на оснивању тих задруга у њиховој околини. И 1900. је држао предавање на конгресу задругара, такође у Шапцу.

³⁸⁰ Гласник, бр. 5, 1900, 9-23.

Забуњено због неизвесне награде за свој труд, свештенство се готово предало очајању и постало је зловољно и противно обавезама својега чина лако се одлучује „да своје незгодном стању траже одушке на путовима и у средствима која му пре могу бити штетна него ли корисна. Овако је постала тежња код неких свештеника, да питања цркве расправљају изван цркве и изван домаћаја њених закона.“ Тако се дешава да лаици, који ничега заједничког са Црквом немају или незадовољници у самом њеном крилу, међу свештеницима налазе присталице за напад на црквени ред и црквене установе. Истиче да су познати Св. архијерејском сабору насртаји у штампи на црквено поглаварство и црквене установе и то на основу најобичнијих претпоставака. „Ми имамо података, да у тим насртајима учествују и неки наши свештеници.“ Кад свештеничко материјално стање буде боље уређено и свештеници стану правилније гледати на свој позив и своје обавезе, и ти насртаји ће престати, закључак је епископа Димитрија по овом питању.³⁸¹

Владика се, поред врло критички изречених ставова о свештеницима, трудио код државних власти да поправи њихов положај. Тако је једном приликом писао министру Ђорђевићу о ствари која се тиче „нешто мало пара“, истичући помало шаљиво да су они „капутлије исувише осетљиви кад се тиче попова“. „Бојите“ се „да се мало не угоје“.³⁸²

Као што се борио да поправи материјални положај свештенства, трудио се и да заштити свештенике и монахе од неприличног понашања народа. Маја 1899. године официри Лозничког артиљеријског дивизиона су дошли у напитом стању у манастир Петковицу и напали архимандрита, који је потом тужио

³⁸¹ Гласник, бр. 7 и 8, јули-август 1902, 458-471; Михаило И. Поповић, Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе, Београд 1933, стр. 294.

³⁸² Епископ износи конкретан пример, да је његов секретар Јован Стефановић имао смртни случај, па би добро било ако би се то ублажило тиме да га претпостављени унапреде у класи, а један је од главних радника у Црквеном суду. Такође, у два наврата је тражио да министар Ковачевић да његовом секретару свештенику Велимиру Савићу класу јер не може да опстане и хоће да напусти државну службу. – А САНУ кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије министру А. Ђорђевићу, 15. 3. 1899; Епископ Димитрије министру А. Ђорђевићу 11. 1. 1900; АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 16. 7. 1901. и 8. 8. 1901, Шабац.

официре. Владика је тражио од министра да се увређеном архимандриту и Цркви „даде довољна сатисфакција“ јер таквих примера није било од ослобођења државе.³⁸³

Да је владика обраћао велику пажњу на морални живот свештеника сведоче, поред критике изнесене у Светом архијерејском сабору, и његова конкретна дела. У једном распису свештеницима и клирицима епархије о полагању испита из црквеног појања православне литургије пре ступања у свештенички чин, наглашава да сваки кандидат, пре но што прими чин, треба да, са осталим документима уз молбу за примање чина, приложи уверење да је побожног и примерног живота и владања, да је похађао редовно храм и показивао интересовања за живот Цркве, као и активно учествовао у њему. Из таквог његовог става произилази критичност према неморалним појавама код свештенства.³⁸⁴ И од кандидата за функције у Цркви тражио је строго морално владање.³⁸⁵

Епископ је настојао да провери тврдње изнете на рачун свештеника, пре него што донесе свој суд.³⁸⁶ Када су свештеници били осуђени на високе казне пред грађанским судовима, епископ Димитрије их је лишавао чина. Разлог за рашчињење било је и пијанство и неморалан живот. Епископ наводи да су рђави монаси, чим опазе да их очекује тежа осуда за почињене преступе, подносили молбе за рашчињење да не би били осуђени, али он то није дозвољавао док не буду кажњени. По епископовом мишљењу, за парохијско свештенство би отпала добра половина кривица за које потпада казнама, кад би се његово материјално стање боље уредило.

³⁸³ А САНУ кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије А. Ђорђевићу 12. 6. 1899.

³⁸⁴ Весник Српске Цркве, Београд 1900, 862-863; А САНУ кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије Андри Ђорђевићу 18. 1. 1899.

³⁸⁵ У случају свештеника Јована Марковића, који је био кандидат за члана Духовног суда по препоруци краља, архијереј Димитрије је био доследан да не буде примљен, пошто је о њему имао другачије мишљење јер је „одавно дознао“ неке ружне ствари. – А САНУ ку. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије Андри Ђорђевићу 19. 1. 1899.

³⁸⁶ У вези свештеника Маркове цркве против кога су постојале неке притужбе, владика је именовао иследника, лице које ће све испитати и реферисати му и ако је што истина, „он ће бити по закону кажњен“. И у случају попа Андре Божића тражио је да се проблем најпре испита. – А САНУ кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије Андри Ђорђевићу 15. 1. 1899; Димитрије А. Ђорђевићу 7. 2. 1900; АС, АФ Љуба Ковачевић, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 721, 2. 12. 1901. и 29. 1. 1902, Шабац.

Другу половину ових кривица паралисао би добро организовани надзор.³⁸⁷

Владика Димитрије се освртао и на однос између свештеника и владика. У једном писму Стојану Новаковићу говори о нападима свештеника Алексе Илића на митрополита, коме митрополит не допушта да са њим чинодејствује. Свештеник Алекса је писао и о новим намесницима и другима, али по мишљењу епископа Димитрија, претерано критички. Сматрао је да су постављена лица добри свештеници и вредни администратори и да би се старији људи тешко навикли на велике послове и одговорност. Административна црквена места немају готово никакве награде, а има много посла. Нико се за та места не граби. Што се тиче саборске одлуке о религиозним списима, епископ сматра да је основана на канонима, али је могло и без ње „да је митрополит имао смелости да сам употреби своју власт“. Та одлука није донета само због Алексе, него и због других који хоће да пишу о вери, а изопачавају њене основе. Епископ Димитрије је покушавао да зближи Алексу са митрополитом, али он као да то није желео и наставио је да износи „нове карикатуре“ о митрополиту. Рекао му је да слободно удара на њега (Димитрија), али да остави митрополита јер је то јединствен случај у Православној цркви да један свештеник некажњено напада на поглавара, што штети угледу Цркве. Да је он на митрополитовом месту, не би се на то освртао јер Алекса ниједног архијереја, па чак ни своје добротворе, није оставио на миру.³⁸⁸

3. 9. 3. Удовички фонд

Пошто је активиран као шабачки епископ новембра 1898, владика Димитрије се већ следећег месеца обратио министру Андри Ђорђевићу са молбом да се у закон за удовички фонд унесе допуна о свештеницима чиновницима. Истакао је да свештена лица, кад ступе у државну службу, могу да на име улога у чиновнички удовички фонд пренесу сву суму коју су дотле уложили у

³⁸⁷ Гласник, бр. 7 и 8, јули-август 1902, 458-471.

³⁸⁸ АС, ЛФ Стојан Новаковић 1306, Епископ Димитрије Стојану Новаковићу 31. 1. 1902; Алекса Илић, уредник Хришћанског весника, био је познат по оштрим иступима против званичне црквене политике. Видети и: Јубилеј г. проте Алексе Ивића, Гласник, бр. 13, 1. јули 1911, 223.

свештенички удовички фонд. Уколико би по годинама старости дотично свештено лице требало и „имало да положи на име чиновничкога улога већу суму од оне коју је већ уложио у свештенички фонд, онда ће се од њега тражити само онолика сума колика би се по рачуну поклапала као разлика преко те већ уложене“. Ако би неко свештеничко лице изјавило да има однекуд могућност да положи целу суму за чиновнички удовички фонд, оставља му се право да и даље улаже и у свештенички фонд, али му се ни у ком случају не дозвољава да ову суму извуче натраг. Наглашава да без тога „нећу моћи добити за свој духовни суд апсолутно ни једног честитог човека“. Сматра да уколико је неко од тих свештених лица задовољан пензијом његовој фамилији што му даје за право свештенички фонд, треба да му се остави право да продужи улагање у тај фонд, а да му се не тражи улог у чиновнички фонд. Епископ Димитрије наглашава министру да није право „да свештено лице, кад ступи у државну службу, губи сву суму коју је уложио у свештенички фонд“, пошто је дотле тако било, а та сума могла је бити уложена у олакшицу огромног великог ванредног улога за чиновнички удовички фонд. Владика предлаже да се у Скупштини изнесе његов случај, а посебно што има оних свештеника којима треба да се, кад ступе у државну службу, признају године проведене у свештеничкој служби. Таквих лица има мало, који кад напусте своја скромна али сигурна места, могу да се изложе могућности да са чиновничких места буду избачени на улицу без икакве надокнаде. На крају писма владика се враћа на свештеничке улоге. Кад свештена лица ступају у државну службу, као и она која се из државне службе враћају на парохије, они тада морају према закону положити вредан улог у свештенички удовички фонд. Њих треба ослободити од улагања у свештенички фонд и задржати им право, да улажу само у чиновнички удовички фонд. Уколико су „пре ступања у државну службу као свештена лица већ улагала у свештенички фонд, онда оставити им право да доплате само за онолико година за колико (као чиновници) нису улагали; и да им се не тражи ванредан улог, према годинама старости“.³⁸⁹

³⁸⁹ АС, МПС, Књига указа 1898. новембар 12; 262; А САНУ, кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије Андри Ђорђевићу 16. 12. 1898.

У односима између Цркве и државе дуго се водила полемика да ли епископи и монаси треба да плаћају улоге у пензиони фонд за удовице и децу умрлих чиновника или не. Маја 1900. године Управа фондова је писала министру просвете и црквених послова да, по члану 225 Закона о црквеним властима митрополит и епископи имају сва права државних чиновника, а године службе проведене у архијерејском звању рачунају се као године указне службе. По члану 6. Закона о пензионом фонду за удовице и децу умрлих чиновника, сви чиновници без разлике, и грађанског и свештеничког реда, имају право и дужност давати улоге у овај фонд по одредбама овог закона. Тако и митрополит и епископи морају да улажу у тај фонд. Међутим, до сада то нису радили. Зато Управа фондова моли министра да они почну да уплаћују.³⁹⁰ Министар је одговорио да Влада не дели мишљење Управе фондова да архијереји морају да плаћају улоге, већ то треба да се реши законодавним путем на седницама Народне скупштине.³⁹¹ Крајем 1901. године Управа фондова је поново тражила од министра просвете и црквених послова да нареди одговорним рачунопологачима да од архијереја наплате тражене улоге за 1900. и 1901. годину, пошто ништа нису платили.³⁹² Овога пута министар је наредио свим духовним судовима да поступе према претходном тражењу Управе фондова.³⁹³ То је изазвало реакцију епископа Димитрија, који је одговорио министру, написавши да је његов допис противан установама Цркве и дотадашњој пракси у примени закона, која је водила строго рачуна о неповредивости их установа. Од кнеза Милоша, држава је водила рачуна о тим установама. Епископ тражи од министра да заштити црквене установе да се не би наносила штета Цркви. Ако и министар сматра да треба допустити тај атак на Цркву и њене служиоце, онда томе треба дати законску форму. Претходне године је министар издао сличну наредбу, али је одмах опозвао, са образложењем да ће о томе решавати законодавно тело, али

³⁹⁰ АС, МПс-Ц, ф III, р 4/900, Управа фондова министру просвете и црквених послова 15. 5. 1900.

³⁹¹ АС, МПс-Ц, ф III, р 4/900, Министар просвете и црквених послова Управи фондова 14. 6. 1900.

³⁹² АС, МПс-Ц, ф VIII, р 6/902, Управа фондова министру просвете и црквених послова 4. 12. 1901.

³⁹³ АС, МПс-Ц, ф VIII, р 6/902, Министар просвете и црквених послова свим духовним судовима 10. 12. 1901.

епископу није познато да ли се то и десило. Сабор је претходне јесени расправљао о том питању и изнео разлоге због којих треба да се поштују установе Цркве, те да треба у закону да се измене нејасна места да не би било злоупотреба. Ако законодавно тело реши и на штету архијереја, они ће се томе покорити. Али ако министар без тога шаље овакве наредбе, онда је он прешао преко одлуке Сабора и за архијереје нема законске заштите, него свако тумачи закон како му се свиди. Ако је већ усвојено и да архијереји плаћају прилог у удовички фонд, онда то може бити само од дана решења којим је закон тако протумачен и то од народног представништва. Све што је било раније, било је по ранијем тумачењу, које је онда важило као закон. Кад је тако, како се онда од епископа може тражити да плати улог за пуне две године и тако му се пресеку средства за опстанак. Епископ се жали министру и на начин на који је наређење послато. Требало је њему да каже да је нешто дужан, а не његовим подручним органима да изврше „егзекуцију“ над његовим примањем, и то без пресуде. За то потраживање његови органи нису требали ни да знају пре њега јер је то његова лична ствар. Требало је да ово решење саопшти епископима преко митрополита јер им је он надређен. За епископа је новчано питање споредна ствар у овом случају, мада није спреман да без икакве кривице и осуде плати огромну глобу. Каже да епископи с муком нешто уштеде, али не за себе већ за нечију сирочад, можда и за удовице. Али не може да буде равнодушан на начин на који се то од њега захтева јер се тако гази његово човечанско и архијерејско достојанство.³⁹⁴

Убрзо после овог писма епископа Димитрија министру, и Духовни суд се обратио министру обавештавајући га да је пренео епископу његово наређење, а да је епископ издао своје наређење да се обустави извршење те наредбе док се питање са министром не расправи.³⁹⁵

Јануара 1902. године епископ се бавио калуђерским улозима у удовички фонд. У писму министру Ковачевићу каже да ће поводом

³⁹⁴ АС, МПс-Ц, ф VIII, р 6/902, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 17. 12. 1901.

³⁹⁵ АС, МПс-Ц, ф VIII, р 6/902, Духовни суд Шабачке епархије министру просвете и црквених послова 18. 12. 1901.

„несрећних улога удовичких“ изгледа у Цркви да искрсне озбиљан потрес. Епископи из Чачка и Зајечара били су врло незадовољни, а и он ће им придружити. Сматра да се тиме руши принцип монаштва и да је то разбојничка пљачка. Тражио је од министра да се пред Скупштину изнесе текст закона на тумачење, надајући се да ће га добронамерни људи протумачити како треба.³⁹⁶ И у писму Стојану Новаковићу, такође јануара 1902, епископ се јада због овог проблема.³⁹⁷

3. 9. 4. Материјални положај свештеника

Питање материјалног награђивања свештеника дуго је било на дневном реду у односима Цркве и државе. На 11. редовној Свештеничкој скупштини, одржаној у Шапцу августа 1900. године, донета је одлука да се умоли Св. сабор да поради код Владе да се поднесе предлог Народној скупштини за побољшање и осигурање свештеничке награде систематичном платом, и то на основу примљеног пројекта на Свештеничкој скупштини одржаној у Крагујевцу 1891. године. Свештенство је сваке године осећало да губи од свог моралног угледа, да трпи његова служба, нарочито од када је материјално стање народа погоршано и када је свештеник био принуђен да за одржање свога живота и породице „оно што је некада милом, сада силом наплаћује“. Зато је подигнут глас за добијање систематичне плате. На свим свештеничким скупштинама тражили су да добијају примања као и други државни службеници, као сталну плату. Тако би свештенство себе обезбедило, а избегле би се непријатности које се између свештенства и народа дешавају због несавременог и непосредног начина наплате с народом. На овај предлог свештенике је навело и неуредно прикупљање бира, при чему се наводи пример да је једном свештенику за 6 месеци на име бира скупљено само 6 динара. Има и примера да свештеник

³⁹⁶ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 22. 1. 1902, Шабац; АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 29. 1. 1902, Шабац.

³⁹⁷ АС, ЛФ Стојан Новаковић 1306, Епископ Димитрије Стојану Новаковићу 31. 1. 1902.

напушта парохију због силне вересије...³⁹⁸ Дуг свештенству на име бира је у 1900. години био око два милиона динара. Тада је на молбу Сабора издата наредба из Министарства финансија да се бир исплати.³⁹⁹

На овој скупштини и епископ Димитрије се изјаснио о свештеничкој награди. Истакао је да је то највеће нерешено питање, да је Сабор у јесен 1899. имао нацрт који је саставио одбор удружења и који је наишао на добар пријем. Сабор је започео и преговоре са Владом да пронађе средства и изнесе пред скупштину то питање. Он се нада да ће се то и десити. Епископ се запитао откуда се мало пажње поклања материјалном положају свештенству, а за све друго се могу наћи средства? Сматра да је то зато што свештенство није довољно активно као некада. Свештеник је и даље позван да учествује у многим народним пословима, као учитељ и вођа. Кад би се више ангажовали, не би имао ко да их оспорава и да се противи побољшању материјалног положаја. Ако свештеници помогну у материјалном напретку својих парохијана и њима ће бити боље, лакше ће наћи средства за живот. Епископ наводи да послови у којима свештеник може да буде вођа парохијанима спадају у област привреде, домаћег рукодеља, економског и хигијенског живота. Наводи примере протестантских свештеника у Немачкој и католичких у Француској који су стекли велике заслуге за околину у којој су живели.⁴⁰⁰

Сабор, у коме је био и епископ Димитрије, крајем октобра 1900. године је донео решење да умоли министра да образује стручну комисију од свештеника, правника, финансиста и пољопривредника, која треба да проучи Пројекат закона о уређењу материјалног стања парохијског свештенства у Краљевини Србији, који је Сабору поднео Главни одбор Свештеничког удружења, а

³⁹⁸ АС, МПс-Ц, ф VI, р 35/900, Председник Главног одбора Свештеничког удружења министру просвете и црквених послова 27. 9. 1900.

³⁹⁹ АС, МПс-Ц, ф I, р 84/901, Митрополит Инокентије министру просвете и црквених послова 10. 11. 1900; АС, МПс-Ц, ф I, р 84/901, Министар просвете и црквених послова министру финансија 11. 12. 1900; АС, МПс-Ц, ф I, р 84/901; АС, МПс-Ц, ф VI, р 51/904, Митрополит Инокентије министру просвете и црквених послова 10. 2. 1901.

⁴⁰⁰ Весник Српске Цркве, свеска IX, септембар 1900, 1043-1070.

затим да саставе до сазива скупштине предлог.⁴⁰¹ Министар је направио стручну комисију.⁴⁰²

На заседању Сабора 8. октобра 1902. године, митрополит је изнео молбу Главног одбора Свештеничког удружења са њихове 13. скупштине, у којој се каже да се умоли министар да им објасни да ли бир сматра као обичан прирез или као законом загарантована награда, које су пореске власти дужне да наплате и уредно издају свештеницима. До сада су пореске власти сматрале бир као прирез и када нису могле да га наплате, расходовале су га као и друге прирезе, као пропали. Св. Сабор, у коме је активно учествовао епископ Димитрије, закључио је да што је чиновницима плата, то је свештенству бир, на који по закону имају право. По закону, свештеницима се исплаћује награда за свештенорадње од сваке пореске главе по један динар полугодишње, а то убирају пореске власти, које предају среским властима, а ове свештеницима. Ниједним законом није прописано да ово може застарети, па власт то не може ни да расходује, као што се то чини са порезом. Св. сабор сматра такво понашање власти штетним и моли министра да се прекине са таквом праксом. Крајем октобра, министар просвете и црквених послова је пренео министру унутрашњих дела одлуку Сабора.⁴⁰³

Митрополит Инокентије представио је на Сабору молбу Главног одбора Свештеничког удружења од 24. септембра 1902. године, који моли да Сабор узме на увиђај и повољно решење предлог 13. Свештеничке скупштине, да се стане на пут унижавању угледа свештеника од стране извршних власти при саопштавању тарифе о наплати за свештенодејства. Поводом тога, а и других случајева, Сабор је у решењу од 19. октобра 1902. године изнео

⁴⁰¹ АС, МПс-Ц, ф VI, р 35/900, Решење Сабора 30. 10. 1900; Под овом сигнатуром је и Пројекат закона о уређењу материјалног стања парохијског свештенства у Краљевини Србији. У њему је прописано шта свештеници треба да раде бесплатно, а шта могу да наплате, у цркви и парохији, и колику плату треба да примају на крају сваког месеца.

⁴⁰² АС, МПс-Ц, ф VI, р 35/900, Министар просвете и црквених послова министру финансија, Главном одбору Свештеничког удружења и министру народне привреде, 11. 12. 1900.

⁴⁰³ АС, МПс-Ц, ф VII, р 107/902, Решење Св. Сабора од 8. 10. 1902; АС, МПс-Ц, ф VII, р 107/902, Министар просвете и црквених послова министру унутрашњих дела 30. 10. 1902; Министар унутрашњих дела министру просвете и црквених послова 4. 11. 1902; АС, МПс-Ц, ф VII, р 107/902, Министар просвете и црквених послова министру финансија 28. 10. 1902. и 23. 11. 1902.

мишљење да се „убијањем“ угледа свештеника убија углед вере. Ушло је у обичај да велики део државних службеника без икаквих повода грубо насрћу на свештенике, да их киње и омаловажавају у званичним односима, да их ометају да дођу до својих права и наплате, да их „опадају“ и излажу мржњи простог народа, да изазивају неповерење према њима, и да им без икаквих основа стварају кривице и оптужбе. Због таквих појава се и мисао о савременом начину њиховог награђивања одлаже. Понеки свештеник, налазећи се незаштићеним, а у беди и оскудици, можда падне у искушење да од неког имућнијег парохијанина наплати који динар више за свештенорадње. Услед тога злонамерни људи дижу неоправдану повику против целог свештенства као против „окорелих народних глобација“. Те неоправдане повике су изазвале министра унутрашњих послова да, без споразума са Св. сабором, изда распис општинским властима 13. фебруара 1902, којим се наређује да из Закона о уређењу свештеничког стања препишу извод утврђене тарифе за разне свештенорадње и да прочитају тај препис народу на зборовима, а потом га поставе на видно место код суднице. Сабор сматра да је тиме хтело да се каже да цело свештенство глоби народ и да је нужно да се народ од тога обезбеди и учини обазривим. Истиче да такав корак није предузет ни према једном реду јавних службеника и свештенство је прво чијем се угледу задаје такав ударац. Има у држави разних редова службеника за које се чује да примају мито и да народ глобе на разне начине, али се због тога нису на овакав начин објављивали закони којима се то забрањује. Довољно је да такви закони постоје, па коме треба он може да се користи њима, а не да се овако јавно вређа цео свештенички ред. Св. сабор нема ништа против поштовања закона, па ако има свештеника који су прекршили закон у вези наплате, нека одговарају. Али због таквих, који су изузеци, не треба да подвргне понижењу цело свештенство. Свештеници су увек били патриоте и пријатељи народа и нису заслужили да буду понижавани, напротив њихово бедно стање је требало да привуче пажњу владе, да њихове интересе заштити. Њихова награда је мала, и мало у којој парохији не врше половину свештенорадњи бесплатно јер је народ сиромашан, а бир који би требало да буде најсигурнији приход, махом се прикупља неуредно,

а још неуредније се предаје свештеницима. Ретко где у држави свештеници примају награду према прописима закона, него им се она под разним изговорима крњи, преполовљује, па чак и сасвим одриче. Органи који прикупљају порез махом сматрају бир као намет одвојен од пореза, казујући народу да му је та глоба за рачун попова. Многи свештеници су се жалили на такво поступање, али без успеха. Последица је да су огромне суме бира остале на дугу и заувек пропале. Сабор је као потврду за то навео списак из Шабачке епархије, као најимућније у земљи.

Сабор сматра да власт треба да узме у заштиту свештенике и да подсети своје органе за законску одговорност за неуредну наплату бира и других свештеничких прихода док се једном и њихова награда не регулише на савременом основу. Сабор је донео решење да се поред истакнутих тарифа за свештенорадње истакну и чланови истог закона по којима се органи општинских власти подвргавају казнама ако су неуредни у прикупљању свештеничких зарада. Сабор тражи да се свим органима власти који прикупљају свештеничке зараде најстрожије препоручи да то уредно чине, као и да све власти узимају у поступак жалбе свештеника у вези њихове награде. Сабор тражи и да органи свих власти поступају са свештеницима уљудно и са поштовањем, како доликује њиховом чину.⁴⁰⁴

Од јула 1902. до марта 1903. године, вођена је полемика о исплаћивању бира појединим свештеницима у Шабачкој епархији. За варош Шабац и села Мајур и Јевремовац крајем 1901. године остало је на дугу 3330 динара бира, а за 1902. годину разрезано је 4174 динара. Свега дугованог и разрезаног за две године је 7504 динара. Од ове суме прикупљено је и издато свештеницима у току две године 2932 динара, а на дугу је остало 4552 динара. Пошто има четири свештеника на тој парохији, сваки је добио по 733 динара, односно 366,50 динара годишње.⁴⁰⁵

На основу ових података, епископ Димитрије је упутио писмо министру у коме му истиче проблем неприкупљања бира. Једино свештенство у држави прима награду на парче и непосредно од

⁴⁰⁴ АС, МПс-Ц, ф VII, р 107/902, Решење Св. сабора од 19. 10. 1902.

⁴⁰⁵ АС, МПс-Ц, ф II, р 56/903, Окружни протојереј М. Аврамовић епископу Димитрију 7. 2. 1903.

народа. Једино му је, као сигуран приход, законом зајемчен бир, који се од народа купи уз порез, али се са скупљањем и предавањем бира чине многе злоупотребе. С друге стране, свештенички положај је по закону стављен у најлукративније слободне положаје у земљи, у исти ред са адвокатским, лекарским, апотекарским, и подједнако са њима је оптерећен државним дажбама. Епископ наводи да је, изазван учесталим жалбама свештеника, прошле јесени поднео Св. сабору, а овај Влади, списак дуга на име бира свештенству његове епархије. Није му познато да ли је неко шта предузимао поводом тога. Свештенство од пореских органа ретко добије тачан рачун на шта може положити право.⁴⁰⁶ Бир се не исплаћује редовно, њиме се подмирују друге државне обавезе. Епископ је тражио од министра да се то стање промени. Пореска управа Министарства финансија је истражила како се прикупља бир у Шапцу,⁴⁰⁷ а затим је одговорила на представку епископа Димитрија. Ту се наводе другачији подаци. Каже се да су четири свештеника у Шапцу од 1. 3. 1901. до 1. 3. 1902. године примили сваки по 867,50 динара, а од 1. 3. 1902. до краја 1902. још по 733 динара сваки и треба да приме још по 108,50 динара, што свега за рачунску 1902. годину, за сваког од њих износи по 841,50 динара. Истиче се да је Шабац трговачко место где се скупља много сиротиње и надничарског света, који није у стању да плаћа порезе и друге прирезе већ се дуг стално преноси. Држави се дугује 60.000 до 70.000 динара. Онда није чудо ни што се извесна сума дугује свештеницима. Даље се наводи колико има сиротиње од које не може да се наплати порез, па ни бир. Иако је извесна сума на дугу, свештеници у Шапцу примају годишње сваки по 900-1100 динара од када је пореско одељење установљено. Демантују да је свештенство уврштено у ред најлукративнијих занимања, већ у ред оних који имају принос од личног рада, у шта спадају обвезници који под платом служе државу.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ АС, МПс-Ц, ф II, р 56/903, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 13. 2. 1903; Министар просвете и црквених послова Министарству финансија 18. 2. 1903.

⁴⁰⁷ АС, МПс-Ц, ф II, р 56/903, Пореска управа Министарства финансија Шабачком пореском одељењу 19. 2. 1903.

⁴⁰⁸ АС, МПс-Ц, ф II, р 56/903, Шабачко пореско одељење министру финансија 6. 3. 1903.

Тако се полемика око неисплаћеног бира завршила са опречним ставовима. Свештенство је тврдило једно, а пореска управа друго. Дилему ко је био у праву могао би делимично да разреши Извод распоређеног, наплаћеног и ненаплаћеног свештеничког бира за 1903. годину на нивоу целе Цркве. У њему стоји:

Област	пореска лица којима је распоређен бир	распоређено за 1903.	пренето из ранијих година	свега распоређено	наплаћено 1903.	остало ненаплаћено
Црква у целини	568.270	1.136.540	495.425,74	1.631.965,74	1.119.144,27	512.821,47

У процентима, 31,42% је остало ненаплаћено, а 68,58% је наплаћено.⁴⁰⁹

Фебруара 1903. године министар је писао митрополиту да Влада ради на поправљању материјалног положаја свештеника. Министар припрема елаборат који ће поднети Сабору како би заједно утврдили пројекат закона. Тражи да митрополит пошаље изасланика који би присуствовао седницама у министарству и тако био упознат са радом.⁴¹⁰

3. 9. 5. Свештенство и представници власти

Епископ Димитрије је сматрао да, ма колико да је свештенство оба реда збуњено борбом за материјални опстанак, оно се ипак усиљава да са свима представницима земаљских власти буде у споразуму и љубави. Штавише, манастири и скромни свештенички домови одликују се срдачним гостопримством према свим представницима власти и свагда су отворени, да их са особитом пажњом приме и да с њима поделе со и хлеб. И велики део ове господе уме достојно да цени и ово гостопримство и светињу свештеничког позива. Официри, судски и полицијски чиновници и сви остали образовани људи признају свештеничком реду његове

⁴⁰⁹ АС, МПс-Ц, ф XI, р 54/904, Извод распоређеног, наплаћеног и ненаплаћеног свештеничког бира за 1903. годину

⁴¹⁰ АС, МПс-Ц, ф II, р 3/903, Министар просвете и црквених послова митрополиту Инокентију 24. 2. 1903.

историјске заслуге „у борби за одржање наше народности и стварање наше државе, као и његов деликатан позив у данашњем друштву“. Па ипак, додаје епископ, дешава се да се понеко, мање свестан између државних службеника заборави и злоупотребљавајући свој положај нанесе појединим свештеним лицима такве увреде које понижавају углед целокупне домаће Цркве. У његовој епархији, за кратко време од када је тамо, десила су се два таква немила случаја. Први случај је напад на архимандрита у манастиру Петковици од стране команданта гарнизона, после чега је монах поднео тужбу, а капетан је био кажњен. Али је и епископ казнио архимандрита са забраном епитрахиља за месец дана зато што се, по сведочењу официра, иако нападнут, и он служио псовкама. Други случај „багателисања свештеничког чина“ десио се од стране једног среског старешине, који је ухапсио свештеника под оптужбом за тешку крађу. Епископ Димитрије се жалио властима, ставши на страну свештеника, и на крају се испоставило да уопште није било речи о крађи већ о самовлашћу, пошто је свештеник хтео да дође до своје ствари, коју је други присвојио.

Владика је забележио та два случаја као примере отвореног насртаја на углед свештеничког реда, али, наглашава, има још много прилика у којима су свештеници по службеном додиру са органима разних власти изложени разним непријатностима. На пример, војне комисије, које излазе по окрузима ради регрутовања, траже да, поред општинских чиновника, и свештеници дођу и донесу црквене књиге. Епископ је протествовао због тога јер свештеници губе време, а књиге могу у путу да се оштете. Свештеници већ по дужности воде у облику спискова изводе из књига и шаљу их оверене војним властима на захтев. Такви спискови су званичне исправе и не смеју подлегати сумњи.⁴¹¹ Исто тако, наставља владика, мало се води обзира према свештеницима и њиховом чину, кад разна надлештва од њих потражују бесплатне изводе из црквених књига. Мало које такво потраживање да није пропраћено претњом и прекорима. Епископ напомиње да у Закону о пензионом фонду чиновничких удовица и сирочади стоји одредба,

⁴¹¹ Гласник, бр. 5, 1900, 9-23.

да се свештеници, у чијим парохијама умру или у брак ступе лица која уживају пензију и плату од државе, строго казне, ако у року од петнаест дана о том не известе Управу фондова. Неки свештеници већ су подвргавани таквим казнама. Епископ сматра да је неприродно и несагласно са свештеничким задатком да они о томе воде бригу.⁴¹² И статистичке листе, наводи владика, које свештеници по дужности сваког месеца исписују из црквених књига, задају им велики посао и одговорност, а има доста сметњи да оне испадну потпуно тачне. Владика напомиње да свештеници све те послове врше бесплатно. Чиновници свих струка у земљи потчињени су једино свом министру, и нико им не може наметати какве дужности, нити их без његова одобрења може казнити, или узимати на одговор. Зашто се не би усвојио тај ред и за свештенике, пита се епископ Димитрије.

Епископ је све ово изнео Св. архијерејском сабору да би он покренуо код земаљских власти питање о регулисању односа између органа њихових струка с једне, и црквених службеника с друге стране, како би се убудуће онемогућили непријатни сукоби и неспоразуми.

Епископ напомиње са особитим признањем ревност и усрдност полицијских чиновника, општинских часника и свештенства, који су сви уложили труд да не само његов долазак међу паству испадне што свечанији, него и да његова поука о љубави, братству и слози, о оданости краљу и пожртвовању према отаџбини и вери, буде са пажњом слушана и к срцу примљена.⁴¹³

3. 9. 6. Свештеничко удружење⁴¹⁴

На 11. Свештеничкој скупштини, одржаној у Шапцу августа 1900. године, гост је био епископ Димитрије. Он је поздравио скупштину, истакавши да се радује што види свештенике у заједници какву је некада у младим данима замишљао и да је он давнашњи пријатељ удружења. Изнео је мишљење да је рад удружења био доста користан, и за удружење и за углед Цркве. Али,

⁴¹² Гласник, бр. 7 и 8, јули-август 1902, 458-471.

⁴¹³ Гласник, бр. 5, 1900, 9-23.

⁴¹⁴ О оснивању Свештеничког удружења видети одељак о Нишкој епархији.

и покретачи и заштитници удружења очекивали су обилатији рад. Када је Димитрије упитао неке угледне свештенике, пре него што је поново ступио у јерархију, зашто удружење не напредује јаче него му је и материјални положај угрожен, добио је одговор да је то зато што је неколико утицајних чланова окренуло рад удружења ка пословима који немају ничег заједничког са задатком удружења. Чак су хтели да удружењу дају политичку боју, и зато су се „увиђавни људи измакли“ и прекинули везе са удружењем. То је, по мишљењу епископа, био разлог што је рад био слабији и број чланова мали.

Кад му се управа удружења обратила као епископу Шабачке епархије, он је, као пријатељ удружења, препоручио свештенству ову свештеничку установу, али је био уверен да ће правичност у крилу самог удружења учинити више од било какве препоруке. Зато је упутио савет удружењу да чланови пруже један другом братски руку и да приону на рад јер је од оснивања до тада урађено врло мало од онога што се очекивало. Епископ Димитрије је изложио своје виђење рада удружења до тада. Истакао је да се на годишњим скуповима удружења углавном разговарало о материјалним интересима удружења и свештенства. Он сматра да је удружење морало да обрати више пажње на духовни живот људи. То би подигло углед свештенству и онда би се другачије гледало на потребе свештенства, оно не би остајало запостављено. Међутим, свештеници су највећим делом загледи у своје личне интересе, а онај мањи део који је у бољим приликама или има одушевљења за свој позив, прихвата се посла али се њихов рад не види јер су усамљени. Епископ саветује да се на годишњим скуповима износе примери противни вери и моралу, а затим треба утврдити план за деловање. Да би успео у раду, свештеник треба да докаже пастви да јој је искрен пријатељ. Удружење треба да упути своје чланове да узму учешће у свим просветним, хуманим и привредним установама. Свештеници треба да прате књижевност, стручну и осталу која се бави народним животом, и треба да се уклоне из партијског живота.

Епископ Димитрије сматра да је српски народ, док је живео патријархалним животом и руководио се у пословима верским осећајима, сам стајао на бранику вере. Међутим, од када су основе

патријархалног живота попустиле и у народ са писменошћу „и рђаво схваћеном цивилизацијом“ почеле да продиру разне идеје, у много случајева противне вери и њеним установама, настала је потреба да свештеници устану у одбрану вере. Да би одбрана била успешна, свештеници треба да критички разматрају нове идеје и да их оцењују у односу на веру и морал. Али, свештеници не треба да буду против идеја и наука које су напредне за човечанство, које никада нису против вере. Мисли којима је задатак да ратују против вере нису се никада одржале, вера их је све надживела. Научни проналасци откривају човеку Божију мудрост и зато су помоћници свештеницима. Осим тога, свештеник треба да буде сигуран да је јеванђелска наука узвишена по савршенству и светињи морала који проповеда и да ће одолети сваком људском мудровању.

Епископ се у говору осврнуо и на материјални положај свештеника. Сматра да свештенство треба да брине о томе, а и он је увек бринуо и трудио се да га поправи. Тим питањем се бавио и на збору 1889. године. Једно од питања је у међувремену решено, а то је питање пензија свештеничких удовица и сирочади. Његовим настојањима решиће се и друга спорна питања. Сабор ће увек прихватити умесне захтеве свештенства о којима се доносе одлука на њиховим скуповима.

Друго питање је о пензијама за старе и изнемогле свештенике. Ретки су свештеници који могу да стекну толико богатство да се издржавају сами у старости. Народ кога је Црква одржала има моралну дужност да се брине о црквеним служиоцима. Удружење треба да покрене то питање, а Сабор ће га прихватити и учинити све да се реши. Епископ предлаже да свештеничко удружење створи средиште за васпитање свештеничке деце, односно пансионе за свештеничку децу, фондове за њихово удомљење и осигурање... Треба се користити искуством других редова јавних службеника.⁴¹⁵

3. 10. Вероучитељи

По питању вероучитеља у епархији и уопште у Цркви, владика Димитрије је имао сасвим изграђено мишљење. Сматрао је да

⁴¹⁵ Весник Српске Цркве, свеска IX, септембар 1900, 1043-1070.

вероучитељи не могу да буду људи који нису свештеници јер је то против закона и погледа Цркве, која тежи за што већим угледом и јачим утицајем веронауке у средњим заводима (школама). „Људи у капуту“ су погазили своје обавезе дате држави и Цркви, а они који су примили чин и испунили те обавезе се растерују на све стране Србије.⁴¹⁶ У јануару 1902. епископ је два пута помињао питање вероучитеља у писмима министру и пријатељу Ковачевићу. Говорио је да не пристаје да поставља вероучитеље у капуту, који нису у чину јер се они „извлаче испод обавезе према Цркви“. На другом месту вели да је чуо да ће и пред Сенатом да прође „она прокријумчарена одлука у Скупштини за вероучитеље у капуту“. Сматра да се то кријумчарење на очиглед организује у Ковачевићевом министарству и по скупштинским ходницима „протура без и каква зазора“. Мишљења је да је позивање на каноне, као да тражење од академичара да приме чин значи присиљавање, из основа лажно јер њих нико не гони. Цркви су нужна свештена лица за вероучитеље, као што је свуда у православним земљама. Они који хоће да покаже свој позив „обратили“ су митрополита да заступа њихове амбиције, а и епископ Никанор је уз њих, „али ако та ствар продре њиховом помоћу без договора са архијер(ејским) Сабором, биће сто чуда“.⁴¹⁷

О томе да у богословији треба да предају само свештеници, епископ Димитрије је новембра 1903. године писао епископу Мелентију: „Односно професора, испаде да капуташи превладају у богословији; свештена лица или се растерују или се држе удаљена. И тако бадава је било свеколико заузимање и митрополита Михаила и наше, да се богословији законом ујамчи тип истински духовног завода.“ Епископ истиче да тако желе митрополит Инокентије и епископ Мелентије. Митрополит жели и да промени закон, а њега не пита за мишљење. „Министар се доскора држао као строг вршилац закона, а сад је и он попустио, и уместо да остане при законским одредбама, пристао на митрополитово тумачење: да су академици капутлије свештена лица, јер су чтеци, а да је за сада у Богословији

⁴¹⁶ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 721, 2. 12. 1901, Шабац

⁴¹⁷ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу 16. 7. 1901, 8. 8. 1901. и 23. 10. 1901, 22. 1. 1902. и 29. 1. 1902.

један богословски предмет и то Свето Писмо, па и убудуће ће бити само 3 до 4 богословска предмета, а све остало могу предавати и академици капуташи.“⁴¹⁸

3. 11. Однос према другим вероисповестима

Црквени врх је са nelaгодом гледао на ширење назаренске јереси, која је и у Београду имала своје следбенике. Истицано је да назарени одричу учење Православне цркве, која је државна вера, и подривају главне услове за опстанак и развитак државе (зобрањују вернима да иду у војску и носе оружје), одричу идеју народности и не признају обичаје. Зато је митрополит молио власт да се предузму мере против њих. У прилог томе говорено је да су они већином дошљаци из Аустро-Угарске, да се служе туђим политичким идејама и убијају војнички и ратоборни дух и да треба да се прогнају натраг у њихову државу.⁴¹⁹

Маја 1903. године Сабор је одредио епископа Димитрија да свестрано проучи назаренско питање и поднесе Сабору извештај са својим мишљењем. Он је поднео исцрпни реферат, који је Сабор у свему усвојио и затим, у интересу одржања у потпуној чистоти православне вере, донео одлуку да се откупи од свештеника В. Димитријевића сто комада његовог списка о назаренству ради раздавања оним свештеницима у чијој се околини појављују назарени, као и да архијереји, у чијим се епархијама појављују назарени, упуте парохијске свештенике и протопрезвитере односно намеснике како ваља да сузбијају ову јерес и како да се уопште понашају према јеретицима. Осим тога, оставља се митрополиту да понуди лицима, за која држи да су кадра, да напишу књигу, у којој би била укратко изложена историја те јереси, њено учење и како побијати ту јерес.⁴²⁰

Митрополит је изнео пред Сабор представку епископа Димитрија од 10. новембра 1904. о мерама за сузбијање назаренства. Он је предложио да се користе књиге свештеника др

⁴¹⁸ Др Ђоко Слијепчевић, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Минхен 1980, 120.

⁴¹⁹ АС, МПс-Ц, ф I, р 54/902, Митрополит Инокентије министру просвете и црквених послова 28. 1. 1902.

⁴²⁰ Гласник бр. 7. и 8, јули-август 1903, 413-414.

Владимира Димитријевића „Историја назаренства“, „Зашто се назаренство шири“, „Како је наш деда Живан оставио назаренство“, „Један разговор са назаренима“, „У назаренској скупштини“ и „Књижица „Побожних““. Сабор је одлучио да се из црквеног фонда исплати новац за књиге и да се по једна пошаље бесплатно свим књижницама цркава и манастира, као и да наставник полемичког богословља у богословији Светог Саве у својим предавањима обрати пажњу на објашњење ове јереси. Решено је и да са препоручи свештенству да добро проучи те књиге, да са пастирском љубављу задовољава потребе побожних душа и тако онемогући сваки рад назарена, те да надлежне духовне власти надзиру рад свештеника у сваком погледу, поготово борбу против јереси.⁴²¹

Осим према назаренима, Сабор је био подозрив и према деловању представника других вероисповести. У свом решењу од 24. октобра 1902. године, Сабор је препоручио архијерејима да прате кретања свештеника страних вера и да предузимају законске мере да им се спречи сваки додир са православном паством, да се умоли Влада да им строго забрани тумарање изван одређене им парохије и ступање у везу са православнима. Ова одлука је донета јер је у Тимочкој епархији римокатолички свештеник крстио дете од православних родитеља. Сабор је тражио да тај свештеник и родитељи буду по закону кажњени. Министар је одговорио да је Влада предузела мере за регулисање односа између државе и страних вера и да је ту обухваћен и горе поменути захтев.⁴²²

Епископ Димитрије се у свом извештају Св. сабору 1900. године осврнуо на однос свештеника према другим верама. „До скоро наша отаџбина није била у таквоме додиру, у каквом је данас, са страним народима, нити са њиховим религијама, нити са струјама њихових социјалних и филозофских теорија, с тога ни од нашега свештенства није се могло тражити, да чува веру од струја и утицаја за које није знало. Данас су се прилике измениле. Нашега су се народа дотакле и верске пропаганде страних народа, и њихове многоструке теорије, са погледима на сасвим друкчијим, и на склоп друштвени, и на морал, него што их је до сада наш народ имао, по патријархалном наслеђу од својих отаца. И као што су у

⁴²¹ АС, МПс-Ц, ф X, р 33/904, Решење Св. сабора 11. 11. 1904.

⁴²² АС, МПс-Ц, ф VI, р 93/902, Решење Св. сабора од 24. 10. 1902.

патриотском одушевљењу устали најодличнији просвећени синови нашега народа, да уносећи у њ плодове модерне цивилизације, очувају неповређену од свих утицаја његову народносну индивидуалност и његове одлике, тако су се и данашњи свештеници нашли пред задатком, да уложе и више труда и више знања за очување наше вере и за јачање њене снаге. Садањи свештеници могли би се у даним приликама потицати на такав рад сходним упуштвима и наредбама, а будућима треба додати још и специјалног знања за тај посао у самој школи.“⁴²³

У Шапцу су живели и муслимани. Они су писали министру просвете и црквених дела 1896. године тражећи да се у Шапцу подигне џамија, њиховим трудом и уз помоћ добрих људи, добровољним прилозима.⁴²⁴ На тражење министра, председник суда је послао податак да муслимана има до 80 пореских глава, и то „цигана“, а од њих тешко да могу уредно да плаћају порез њих 15-20. Све је то „пука сиротиња“, не могу чак ни оцарину свом свештенику да плаћају. Међу њима има старих и услужних људи, али већина не верује ни у шта, ни у Христа ни у Мухамеда. Молиоци нису у стању да одржавају и снабдевају џамију. Суд је мишљења да им се не дозволи то што траже. Министар вероватно није дозволио градњу џамије због недостатка средстава за њено издржавање. И почетком 1898. године тражили су одобрење за подизање џамије, наводећи да има 109 пореских глава.⁴²⁵

3. 11. 1. Прелазак иновераца у православље

У Шабачкој епархији је 1895. године било 3725 припадника других вероисповести.⁴²⁶ Од 1898. до 1900. преобраћено је 11 Цигана у православну веру.⁴²⁷ У 1901. години, у православну веру

⁴²³ Гласник, бр. 5, 1900, 9-23.

⁴²⁴ АС, МПс-Ц, ф I, р 20/898, Писмо шабачког хоце и групе муслимана министру просвете и црквених дела 4. 6. 1896; Потписано је 25 људи „и још 150 грађана мухамеданске вероисповести“. Потписани од старине живе у Шапцу, а има их око 700 душа. Траже одобрење од министра да могу у свом месту да подигну богомољу.

⁴²⁵ АС, МПс-Ц, ф I, р 20/898, Председник одбора за припрему и подизање богомоље (џамије) Бего Омеровић министру просвете 19. 1. 1898.

⁴²⁶ Гласник бр. 1, јануар 1905, 78-80.

⁴²⁷ АС, МПс-Ц, ф VI, р 15/901

прешла је 21 особа,⁴²⁸ а у 1902. години преведено је 11 мухамеданаца и 9 католика, сви у подринском округу.⁴²⁹ У 1903. години, из других вера у православље је прешло 18 лица, и то у подринском округу 16 (1 мухамеданац, 14 римокатолика и 1 протестант), а у ваљевском округу 2 (римокатолици). Укупно, од 1898. до 1903. године, 70 лица је прешло у православно веру, или 1,88%.⁴³⁰

У извештају из 1900. године, епископ се дотакао односа свештеника према ширењу православне вере међу иновернима. Он наводи да су врло ретки примери да је неко од свештеника „настао проповеђу да склања иноверце на прелазак у нашу веру“. На свом путу по епархији имао је непријатност, да на једном месту изађу пред њега представници покрштених Цигана и да му изјаве „како не могу даље да остану у нашој вери, јер их та вера скупо стаје. А нарочито и зато још што се не покрсте и други њихови сународници, да би се могли са њима узимати, јер овако им је као сродницима немогуће по законима наше вере ступати између себе у брак, а они некрштени неће због вере да склапају брачне везе са њима.“ То је дало повода епископу да оне некрштене посаветује да и они „приме нашу веру“. Они су се томе опирали, наводећи као разлог да је „наша вера скупа за њих сиротињу, што ће рећи, да се много свештеницима за обреде плаћа док овако ником ништа не плаћају за веру“. Схватио је из тог разговора да их уз обећања неких малих концесија не би било тешко придобити, кад би дотични свештеници иоле били заузимљиви и вични јеванђелској проповеди. Епископ је наредио свештеницима да наставе посао, давши им упутства шта ће даље да раде. „Али су се они од тога посла тако уплашили, да су ми стали износити небројене тешкоће. Ма да сам им издао строг налог, да без сваког изговора на томе послу раде, па и полициске власти умолио, да им буду на руци, ипак нисам још никакве вести од њих добио, ни да су шта почели, ни да су успели. Дошавши у резиденцију послао сам распис свему свештенству, да се тога посла прихвати, гдегод има некрштених цигана, али све до

⁴²⁸ Гласник бр. 3. и 4, март-април 1903, стр. 260.

⁴²⁹ АС, МПс-Ц, ф I, р 15/903, Председник шабачког Духовног суда министру просвете и црквених послова 28. 2. 1903.

⁴³⁰ АС, МПс-Ц, ф II, р 64/904, Извештај о раду Духовног суда Шабачке епархије за 1903. годину

поласка овамо, не добих никаква извешћа, да је ма гди штогод предузимано. Ја сам предузео и даље мере, и видећу колико ће и од њих бити користи. Али сâм тај мучан покрет свештенства на рад у томе правцу показује, колико је мало одушевљено апостолском проповедничком ревношћу.“⁴³¹

3. 12. Духовни суд и црквена администрација

Духовни суд је водио евиденцију о свим битним питањима за Цркву и верни народ.⁴³² У извештају о стању у епархији из 1900. године, епископ Димитрије се, након исцрпне анализе и критике разних појава у Цркви, осврнуо и на разлоге таквог стања. Тако вели да може бити, да је свим неправилностима и slabим успесима у пословима Цркве крива непотпуна администрација и овлаштан надзор. Протојереји и намесници, као најближи органи архијерејске власти и духовних судова, врше администрацију као споредан посао. Везани парохијским дужностима, којима зарађују хлеб, они поклањају пажњу административним пословима уколико им за њих преостане времена. За то добијају незнатну накнаду. Најтеже им падају путни трошкови кад путују по ревизији, дневница је мала, па морају да доплаћују. Због тога се довијају да та путовања избегну, или да их што ређе предузимају. А последица тога је да су свештеници остављени сами себи, без озбиљног надзора. Епископ је сумњао у веродостојност стереотипних извештаја по којима је у свештеничкој служби све у реду. Пошто се дешавало да после таквих извештаја епископ чује или добије тужбе за неуредност понеког свештеника из крајева одакле су дошли повољни извештаји, дошао је на мисао да је нужно да се увери, како ти органи врше послове за које треба друге да контролишу. Одредио је председника подручног Духовног суда, протојереја Радована Кнежевића, да као

⁴³¹ Гласник, бр. 5, 1900, 9-23.

⁴³² О делокругу рада Духовног суда видети одељак о Нишкој епархији. У извештају Духовног суда за 1902. годину, види се како се ово тело финансирало. Духовни суд је навео да је учинио разрез на црквене капитале од 0,50%, и од добијене суме, поред суме која је пренесена из 1901. године, исплатио плате намесницима у епархији, дневницу окружним протојерејима и среским намесницима приликом обилажења цркава у њиховом подручју, попутнину и дневницу другим свештеним лицима која су од стране архијереја и суда била слата ради вршења службених послова. - АС, МПС-Ц, ф I, р 15/903

његов изасланик изврши ревизију код свих протојереја, намесника и манастирских старешина.⁴³³ Кнежевић је требало да прегледа: како се воде црквене књиге за рођене, венчане и умрле, како врше администрацију, и имају ли деловодне и експедиционе протоколе, у каквом им је реду архива, како воде преписку са властима и подручним свештенством, где им је црквена књижница, и да ли су очуване све књиге за њу набављене, у каквом је стању црквено здање, врше ли редовно богослужења, воде ли надзор над црквеним приходима и капиталима, јесу ли уредне књиге о приходима и расходима?... Кнежевић је извршио ревизију у смислу овог упутства у два старешинска места, а у трећем га је снашла напрасна смрт. После његове смрти епископ је изаслао члана Духовног суда, свештеника Радосава Давидовића, да прекинути посао доврши, и он је обишао сва заостала места и манастире. Према реферату који му је поднео, на основу прибележака његовог претходника и својих сопствених, потпуна исправност нађена је свега код двојице-тројице старешина.

Владика наводи да је у манастирима затечен бољи ред, нарочито у вођењу књига и архиве, али је у економији било доста несређено стање.

Епископ закључује да је крајње време да и црквена управа добије сталне црквене надзорнике, којима ће искључива дужност бити старање да свештенство буде што тачније у вршењу својих дужности. Ови надзорници требали би да буду у чину протојереја или у којем вишем чину монашког реда, а у рангу председника духовних судова, а могу и припадати персоналу духовних судова. Свештеници, сматра епископ Димитрије, и ако греше што против својих дужности, то бива у највише случајева зато што нема ко да их на лицу места исправља и упућује. Од сталнога надзора имала би користи и Црква и држава. На крају епископ додаје да администрација у Цркви умногоме „рамље“ и због тога што она нема још свога озбиљног зборника свих прописа и закона који за њу

⁴³³ Гласник, бр. 5, 1900, 9-23; Гласник бр. 1. и 2, јануар-фебруар 1903, 13-14; АС, МПс-Ц, ф IV, р 17/899, Епископ Димитрије министру просвете и црквених послова 18. 6. 1899.

важе, као ни свога званичнога органа који би редовно објављивао рад и кретање у Цркви.⁴³⁴

У другом извештају Св. сабору епископ наводи да је, да би над манастирским газдовањем било што јаче контроле, увео чешће слање чиновника Духовног суда са задатком да се увере о исправности манастирских управа и да ли се у издацима придржавају утврђеног прорачуна буџета. Од тога је било повољних резултата јер се старешине труде да чине издатке само на неопходне потребе и да им рачуни буду исправни. Али, напомиње владика, контролу над имовином мирских цркава много је теже извести. И то је покушао да изведе, према средствима која су му стајала на расположењу. Пошто није имао изворе да постави нарочита лица за сталне контролоре, он се определио за протојереје и намеснике, који по самом закону имају дужност да воде непосредни надзор над црквама у њиховом кругу. Једним расписом им је распрострањено делокруг тог надзора и ставио им у дужност да приликом похођења цркава подвргну прегледу и испиту већи број предмета, којима до тада нису имали обичај да се баве. Наредио је да најстроже прегледају цркву и њено имање, црквене уписне и богослужбене књиге, рачунске књиге, богослужбене утвари и све што цркви припада, као и гробља у дотичној црквеној општини. Затим, да се увере на лицу места како свештеници врше своје дужности, како се понашају и како живе са својим парохијанима. Сматра да би се таква упутства, са по којом допуном или изменом, могла увести као општи пропис за целу Цркву. Још није добио извештаје од протојереја и намесника како су извели преглед, али према ономе што је усмено од њих сазнао, резултати су били веома повољни.

Епископ закључује да су прегледи и званичан рад са надлежним властима утврдили „давно познати факат“ да се на црквена и манастирска имања насрће, да се црквени капитал код „свеколике законске строгости“ граби и растура и да за све то нема никакве гаранције да се може одбранити. Епископ је врло критичан према државним и општинским властима које предмете ове врсте извиђају и суде јер су обично „лабаве и неодлучне“. Већи број цркава у епархији тражи веће оправке и обнављање, али не могу да дођу до

⁴³⁴ Гласник, бр. 5, 1900, 9-23.

свога новца који је по народу растурен и необезбеђен или од бившег татора приграбљен. Неке од тих, тако оштећених цркава, морао је да затвори. Необројено пута је наложио да се капитал тих цркава од дужника повади и да се приступи припреми за зидање нових цркава, и увек је добијао обећања и писмене изјаве да ће се прикупљању новца у што краћем року приступити, али је на том и остало. У овом одлагању и лабавости власти, сматра епископ, најгоре је то што цркве морају пријављивати сав капитал и уговорени интерес и на њега плаћати порез и различне прирезе, без изгледа да ће кад год доћи до наплате. Дакле, не само да црквама пропада капитал и интерес, него се према томе капиталу и интересу на њих наваљује и терет пореза, који им односи и последњу пару, остављајући их без најнужнијих потреба. Епископ мисли да би Св. архијерејски сабор требало да поднесе Влади предлог да се на сав капитал, за који је тражена наплата, па се извршење код надлежних власти задржало, порез не разрезује.⁴³⁵

Духовни суд, као надзорни орган у Цркви, био је честа тема разговора епископа и министра, из којих се види конкретна делатност епископова у овом подручју. У преписци крајем 1898. године дотакли су се положаја чиновника духовних судова. Епископ истиче „да се чиновници духовних судова могу изједначити у плати и другим правима са онима из грађанских судова, притом да им се уваже као указне и године парохјјске свештеничке службе“. Онда би урадили све што је нужно да се у та духовна надлештва прикупе људи најугледнији и најподобнији. Ако би остало „како је данас“, онда се „ремети на штету и цркве и државе“. Број свештених лица која су у државним службама није велики, а поправка њиховог положаја не би државу много стајала.⁴³⁶

Настојање епископа Димитрија да се успостави квалитетан надзор у епархији види се и у бризи о избору чланова Духовног суда, као врховном надзорном органу. Министру је писао да му требају „радници и поштени људи“.⁴³⁷

⁴³⁵ Гласник, бр. 7 и 8, јули-август 1902, 458-471.

⁴³⁶ А САНУ кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије Андри Ћорђевићу 29. 12. 1898.

⁴³⁷ А САНУ кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије Андри Ћорђевићу 18. 1. 1899; Епископ Димитрије Андри Ћорђевићу 19. 1. 1899; Епископ Димитрије А. Ћорђевићу 1. 7. 1899; Епископ Димитрије А. Ћорђевићу 1. 8. 1899.

3. 12. 1. Статистика

У 1901. години било је рођених 13.714, умрлих 7631, венчаних 2535. Исповеђених и причешћених било је 77.781. Свештеничких кривица било је 79 (свршено 63, несвршено 16), а брачних парница било је 138 (свршено 88, несвршено 50).⁴³⁸

У 1902. години Духовни суд је имао 40 случајева свештеничких кривица, и то у подринском округу 30, а у ваљевском 10. Од тога је кажњено 5 свештеника, а остали су ослобођени, предати грађанским судовима или пренети у наредну годину. Од 40 случајева: 14 је било због невршења или немарљивог вршења свештеничке службе, 5 због неморалног владања, 9 због неизвршавања наредаба претпостављених власти, 6 за увреде, уцене, злоупотребе, 4 за више кривица и 2 због неизвршења обавеза према пензионом удовичком фонду.⁴³⁹

У 1903. години, Духовни суд је имао 43 случаја свештеничких кривица, и то у подринском округу 35, а у ваљевском 8. Од тога је кажњено 5 свештеника, а остали су ослобођени, предати грађанским судовима или пренети у наредну годину. Од 43 случаја: 22 је било због невршења или немарљивог вршења свештеничке службе, 2 због неморалног владања, 2 због неизвршавања наредаба претпостављених власти, 8 због увреде, уцене, злоупотребе, 5 за више кривица, 2 због парохијских прихода и 2 због неизвршења обавеза према пензионом удовичком фонду. Брачних парница је било 150.⁴⁴⁰

3. 13. Епископ Димитрије и владари

Епископ Димитрије је имао љубазан и коректан однос са свим владарима, чак и са краљем Миланом који се мешао у чисто црквена питања, за кога је после Ивањданског атентата 1899. наредио опште молитвено благодарење Богу по свим црквама и манастирима. И смрт краља Александра Обреновића и његове

⁴³⁸ Гласник бр. 3. и 4, март-април 1903, 260.

⁴³⁹ АС, МПс-Ц, ф I, р 15/903, Преглед свештеничких кривица у Шабачкој епархији у 1902. години

⁴⁴⁰ АС, МПс-Ц, ф II, р 64/904, Извештај о раду Духовног суда Шабачке епархије за 1903. Годину; Гласник, бр. 3, март 1905, 265; Гласник, бр. 5, мај 1905, 457.

супруге 1903. жалио је као и сваки хришћанин.⁴⁴¹ У смени династија, као висока црквена личност, епископ Димитрије чврсто се држао најхуманијих јеванђелских начела.

Краљ Александар Обреновић је пропутовао кроз крајеве северозападне Србије и Шабачке епархије у пролеће 1899. године. Епископ Димитрије се потрудио да свештенство ваљано дочека владара. Свештеници су пред својим црквама или у њима као старешине требали да поздраве краља, али „да им и поздрави и богомоље буду кратке“. Пошто краљ нема много времена, то би важило и за оног свештеника који би од народа и власти био одређен да поздрави краља. Епископ је планирао да лично дочека краља у Боговађи 26. априла и да на тај пут поведе архимандрита манастира Петковице Прокопија (Бујшића). Епископ је схватио као дужност да најпре дочека владара на самом улазу у епархију, а потом и у епархијској резиденцији, и као епископ и као грађанин. Приликом те посете краљ је требало да одликује епископа Димитрија орденом Великог Милоша. Епископ Димитрије скромно у писму министру Ђорђевићу истиче да је задовољан да сви његови другови епископи буду пре њега одликовани, а да је њему довољна лична наклоност Његовог Величанства, „без које нити би био на овом положају, нити бих имао права да очекујем било какво одликовање“.⁴⁴² Одлука краља да одликује епископа свакако да је била добро примљена на краљевском двору и у Државном савету, одакле је предлог вероватно и потекао, али и у народу, у црквеним и цивилним политичким круговима, тим пре што је Димитрије још као професор богословије од самог Стојана Новаковића оцењиван као „најдостојнији“ да буде епископ Српске цркве.⁴⁴³ Краљ Александар је 23. јула 1900. одликовао епископа Димитрија и орденом Белог орла четвртог реда.⁴⁴⁴

У јубиларној години, о стогодишњици Првог српског устанка, извршено је крунисање и миропомазање краља Петра Карађорђевића. Црквени чин је саставио митрополит, по угледу на стародревне прописе Цркве, а према приликама. По утврђеном

⁴⁴¹ Н. Ракочевић, Историја Српског народа VI-1..., 216.

⁴⁴² А САНУ, кут. 9395, бр. 10173, Епископ Димитрије А. Ђорђевићу 21. 4. 1899.

⁴⁴³ Р. Грујић, Нав. дело, 154-155.

⁴⁴⁴ Гласник, бр. 8, август 1900, 1.

церемонијалу, 7. септембра 1904. године је у Саборној цркви у Београду извршено крунисање. Свету архијерејску литургију служили су митрополит Инокентије и епископи Димитрије, Никанор, Сава и Мелентије.⁴⁴⁵ Пре чина миропомазања, а према одлуци Св. архијерејског сабора од 22. септембра 1904. године, у Студеници је извршено полагање моштију св. Првовенчаног краља преподобног Симона. У том чину, извршеном 24. септембра, у присуству краља и других архијереја, учествовао је и епископ Димитрије. Тада је кивот са моштима смештен у нови скупоцени кивот који је 1852. приложила кнегиња Персида, мајка краља Петра. На дан 26. септембра у Жичи је извршено миропомазање краља Петра, које је извршио митрополит уз суделовање свих владика.⁴⁴⁶

Краљ Петар је 5. маја 1904. године посетио Шабац. Епископ Димитрије је у цркви Св. апостола Петра и Павла дочекао и поздравио краља пригодним говором,⁴⁴⁷ а после су прешли у храм, где је краљ сео у свој трон, а литургију је народ пратио у цркви и ван ње.⁴⁴⁸

Краљ Петар I је одликовао епископа Димитрија Орденом Карађорђевог звезде другог реда.⁴⁴⁹

3. 14. Поглед на шабачки период

После паузе од девет година, када се неко време налазио у Француској усавршавајући се из области књижевности, филозофије и агрономије, а једно време био на месту државног саветника и учествовао у дипломатским напорима усмереним на враћање манастира Хиландара у српске руке, епископ Димитрије је 1898. године поново добио епископску катедру, овога пута у Шапцу.

Шабачка епархија је обновљена 1898. године, а дотле је била у саставу Београдске епархије. У епархији је 1895. године било 102

⁴⁴⁵ Весник Српске Цркве, св. VI, јул 1904, 922-923; Гласник бр. 1, јануар 1905, 2-13.

⁴⁴⁶ Гласник бр. 1, јануар 1905, 2-13.

⁴⁴⁷ Д. Павловић, Поздравни говор Њ. Пр. Епископа Шабачког Господина Димитрија Њ. В. Краљу Петру I, Весник Српске Цркве 1904, 428-429;

⁴⁴⁸ Д. Павловић, Беседа на Спасов-дан, Весник Српске Цркве, 429-431; Р. Грујић, Азбучник..., 179.

⁴⁴⁹ Протокол Министарства просвете и црквених послова за 1904. годину, редни број 1404, 8. 9. 1904; Гласник бр. 10-11, октобар-новембар 1904, стр. 669.

парохије, 3 капеланије, са 42.851 домом и 311.280 становника. Статистика из 1900. године говори да је тада било 73 цркве, 4 капеле, 118 свештеника и ђакона, 5 манастира, 10 монаха и 129 парохија. У 1903. години било је 77 цркава, 4 капеле, 123 свештеника и ђакона, 5 манастира, 9 монаха и 110 парохија.

Епископ је три пута обишао епархију, а запажања је пренео Светом архијерејском сабору путем извештаја из којих смо сазнали највише података о епархији. Епископ је студиозно приступао писању извештаја, обраћајући пажњу на прегршт ситница, желећи тиме најпре да стекне уверење о стању, затим да то уверење подели са Св. сабором и на крају да му то буде полазна тачка за решавање проблема које је затекао. Читајући извештаје уочавамо да епископ има знање научника, запажа детаље и тако прави историјски извор првог реда. Као и док је био у Нишу, предлагао је промене и био иницијатор добрих идеја. Инсистирао је на редовним обиласцима епархије, говорио да је потребно „да идемо у народ не сами као какви пустињаци“, него што свечаније и чешће.

Приликом канонских обилазака, редовно се обраћао народу пастирским поукама, при чему су главне теме биле љубав према Богу и ближњима, поштовање и чување свега што је свето у вери, верност краљу и земаљским законима... Овим темама додавао је и по нешто специфично за предео у коме се налазио. Као и у Нишкој епархији, и овде је запажао недостатке у верском животу, пре свега моралне, настојећи да помогне да се људи врате изворним хришћанским начелима. Његов закључак је био недвосмислен: „Остасмо у вери назаднији од свих других народа.“ Ту је мислио на причешћивање без исповести, нередовно долажење у цркву, мешање враџбина са верским обичајима, рђаве навике у народу које нису управљене непосредно против вере, али које и њој наносе штету јер се противе начелима хришћанског морала: одвођење или отмица девојака, живљење у конкубинату и лако раскидање законитих брачних веза. Сматрао је да то људи чине по угледу на лак варошки живот „где је изопачена цивилизација већ подрила основе негдашњег срећног породичног живота“.

Ипак, сматрао је, као и док је био у Нишкој епархији, да је народ у основи религиозан, и да мало има других народа који се тако често сећају Бога. Народ није био упознат са црквеним

молитвама, али је његова молитва „прави разговор с Богом, у коме потпуно открива и своју душу и своје срце.“ То народно незнање су користили „полуписмени људи“ који, немајући критичног погледа, проповедају народу идеје да су Црква и вера непотребне, као основу новог и срећнијег људског друштва.

Поред анализе народне вере, епископ се бавио и детаљном анализом рада и понашања свештенства и монаштва. Свештенике је сматрао кључним за напредовање Цркве и народа. То што је посећивање цркава само о великим празницима и у дане причешћа масовно, а у обичне недеље и празничне дане не, стављао је на душу свештенству. Сматрао је да они још нису почели ревносном проповеђу да убеђују своју паству о великој користи од уредног посећивања храма Божјег. Свештеници су одговорни и што простији свет при причешћивању меша често и враџбине јер ову свету тајну врше овлашно и готово механички, не полажући велики труд да своју паству обавесте о значају тог чина. Епископ је запазио и друга питања која су зависила од рада свештеника: тамо где свештеници воле своју цркву, они нађу приложнике и друге изворе да је украсе и да јој набаве све што јој је потребно; где су свештеници заузимљиви и гробља су у реду и добро ограђена, а где су немарни, тамо су гробља одграђена и запарложена. Епископ је констатовао недостатак у спреми школованих свештеника, многи нису умели да читају словенски и нису знали црквено правило и појање. Ипак, ако се упореде статистички подаци из Нишке и Шабачке епархије, види се да су шабачки свештеници били знатно школованији, чак 94,59% је имало завршену богословију. Но, као бивши наставник богословије епископ Димитрије је тражио више и боље. Једна од замерки била је та што има богослова који, и поред тога што износе доста знања из школе, као свештеници се мало труде да то знање примене у пракси. Епископ је замерао и што врло мало има предузимљивих свештеника, који би енергично одбијали нападе на веру, који би се борили против порока и оних који их шире. Сматрао је да свештеници нису свесни тешке одговорности своје службе. Уз то, многи од њих су страховали за своје материјалне интересе, и због тога су избегавали да се замерају неморалним људима. Епископ је чак закључио да се неки свештеници стиде свог посла, да гледају да га заврше механички и што пре. Био је

мишљења да и оно знање о вери које народ има, није увек заслуга свештеника, већ су школа и касарна томе највише допринеле. Свештенство се беседништвом бавило само по нужди и на заповест претпостављених власти, а ретко је било загрејаних „правом апостолском ревношћу“ у проповедништву.

Епископ је тражио од свештеника да покажу иницијативу у корисним стварима за народ: да учествују у земљорадничким задругама, да помажу у калемљењу и пчеларењу, да се више посвећују свом удружењу, да се више труде на интелектуалном развоју учествујући, на пример, у књижевној задрузи. Свештеници треба да буду вође парохијанима у привреди, рукодељу, економском и хигијенском животу. Наводио је примере протестантских свештеника у Немачкој и католичких у Француској који су стекли велике заслуге за околину у којој су живели, што нам говори да је покушавао да пренесе искуства стечена у Француској.

Поред критиковања, епископ се борио да поправи положај свештенства код власти, штитио их од напада, ургирао код министра за њих. Нарочито се залагао за побољшање материјалног положаја свештеника, да добију систематске плате. Али и у том питању сматрао је да свештеници треба више да се ангажују, а тада не би било никога да их оспорава и да се противи побољшању материјалног положаја. Сматрао је да ће, ако свештеници помогну материјалном напретку својих парохијана, и њима бити боље, лакше ће наћи средства за живот.

Епископ Димитрије је желео добро организовани надзор над радом свештеника. Прихватао је редовне извештаје Духовног суда, али им није увек веровао, поготово када би видео стереотипне податке, да су сви добри и слично, а са терена су се појављивале другачије информације. Ипак, сигурно је да и ти извештаји имају своју вредност. Из њих видимо да су у 1900. години за свештенике преовлађивале врло добре и добре оцене, док је одличних био знатно мањи број, а слабих врло мало. Највише оцењених одличном оценом било је у тамнавском срезу, око две трећине, док је у осталим срезовима било свега по један одлично оцењен или ниједан. Подаци Духовног суда кажу да је 30,63% свештеника осуђивано. У намесништву среза колубарског ниједан свештеник није био осуђиван, а у посавском срезу 5 од 6 је осуђивано. У 1902. години,

од 116 свештеника, 93,97% оцењено је позитивним оценама у свим категоријама. Највише свештеника оцењених одличном оценом било је у тамнавском срезу, а у лозничком срезу ниједан није оцењен одличном оценом.

Епископ Димитрије је сматрао да се свештенство оба реда труди да са представницима власти буде у љубави. Манастири и свештенички домови се одликују гостопримством према свим представницима власти. Дешавало се да се понеки мање свестан државни службеник злоупотреби положај и нанесе појединим свештеним лицима увреде које понижавају углед Цркве.

Као и у младалачким данима, епископ Димитрије се и у овој епархији бринуо о деловању Свештеничког удружења. Кад му се управа удружења обратила, он је препоручио свештенству ову свештеничку установу. Трудио се да посаветује, те се тако залагао да удружење обрати више пажње на духовни живот људи, што би подигло углед свештенству. Да би успели у раду, свештеници треба да докажу пастви да су јој пријатељи. Удружење треба да упути своје чланове да узму учешће у свим просветним, хуманим и привредним установама. Свештеници треба да прате књижевност, стручну и осталу која се бави народним животом, и треба да се уклоне из партијског живота.

Положај манастира и монаштва био је посебна тема епископових размишљања. Он је запазио да су манастири посрнули у свом угледу и материјалном стању, а то је почело од када су престали да примају монашки чин синови из бољих домова, па су се, по нужди, почели за монахе узимати људи свакојаке прошлости и порекла. Био је уверен да би манастири, који имају врло добра имања, да их није затекло неспремне одузимање парохија и оптерећење порезом, поступним развијањем економије одржали своје пређашње благостање. Управо развој манастирске економије, по епископовом мишљењу, био је кључни потез за оживљавање манастира. Сасвим сигурно је таква размишљања стекао у Француској, студирајући агрономију. Епископ је дао конкретне предлоге за поправљање манастирске економије, рецимо о експлоатацији шума, из чега се види да је познавао проблем. Услов за то била су материјална средства, али и спремна манастирска братства. Предлагао је да се млади монаси уместо у богословију

шаљу у стручне привредне школе. Манастири су могли да постану врло корисне установе, које би и држава имала разлога да помаже. Располажући са великим и добро очуваним имањима, а имајући калуђере ваљане и спремне у привредним наукама, манастири би могли да постану угледне школе за своју околину. Касније би, можда, постали и школе са теоријском наставом. Закључак епископа Димитрија је да су манастири, иако у назадном стању, још у народном поштовању. Народ и даље у њих долази с великом вером, на Богослужење и ради молитве.

О стању у манастирима говоре и статистички подаци Духовног суда. Од 11 монаха, ниједан није оцењен одличном оценом, а преовлађују оцене врло добар и добар. Дисциплински гледано, 36,36% је осуђивано, а свега 27,27% монаха је имало неко богословско образовање. Пошто није имао велико поверење у оцене Духовног суда, епископ је, да би сазнао право стање манастира и њихову привредну моћ, на крају 1901. године послао изасланике да се увере у то и да са старешинама саставе годишње прорачуне прихода и расхода. У неким манастирима изасланици су наишли на велике злоупотребе. Често се дешавало да манастири трпе од околних сељака, да се насрће се на црквена имања, да се црквени капитал „граби и растура“.

Епископ је био против улагања калуђера и епископа у удовички фонд, чиме се рушио принцип монаштва, а о чему је водио велике полемике са властима.

Епископ се бавио и проблемом иноверне пропаганде. Предложио је министру унутрашњих дела да предузме мере против назарена, који су већином били дошљаци из Аустро-Угарске и, по његовом мишљењу, служили су туђим политичким идејама и убијали војнички и ратоборни дух. Епископ је на жељу Сабора проучио питање назарена и поднео реферат који је Сабор усвојио. Поред тога, Сабор је препоручио архијерејима да прате кретања свештеника страних вера и да предузимају законске мере да им се спречи сваки додир са православном паством, те да се умоли Влада да им строго забрани кретање изван одређене им парохије и ступање у везу са православнима. Сабор се борио да сачува примат Српске цркве у односу на друге. Пошто су у народу биле присутне стране пропаганде, супротне домаћем моралу, епископ Димитрије је

тражио од свештенства да уложи више труда и знања за очување вере и за јачање њене снаге.

Епископ је тражио од свештеника да шире веру међу иновернима, али су, по његовим подацима, врло ретки примери да је неко од свештеника „настао проповеђу да склања иноверце на прелазак у нашу веру“. Чак су му покрштени Цигани говорили да им је православна вера скупа, а и не могу да ступају у брак са својим сународницима друге вере. Епископ је сматрао да их ипак, уз обећања неких малих концесија, не би било тешко придобити, кад би свештеници били заузимљиви и вични проповеди. Епископ је наредио свештеницима да посао наставе, давши им упутства шта ће даље да раде, али они су се посла уплашили, због чега је епископ закључио да не постоји апостолско одушевљење. Укупно, од 1898. до 1903. године, у епархији је 70 лица прешло у православну веру, или 1,88%.

Епископ Димитрије је сматрао да су основе патријархалног живота попустиле и да су у народ са писменошћу „и рђаво схваћеном цивилизацијом“ почеле да продиру разне идеје, у много случајева противне вери и њеним установама. Тако је настала потреба да свештеници устану у одбрану вере, а да би били успешни треба да критички разматрају нове идеје и да их оцењују у односу на веру и морал. Али они не треба да буду против идеја и наука које су напредне за човечанство, које никада нису против вере.

Општи утисак је да епископ Димитрије ништа није скривао, није улепшавао стварност, желео је истински напредак Цркве, али је схватао да без истинитог сагледавања тренутног стања не може да се дође до напретка. Занимљиво је да црквени врх такве искрене извештаје није сакривао од народа, већ их јавно публикувао.

Недвосмислени утисак је и да је епископ Димитрије био реформатор и иницијатор промена, а не само критичар. Он је желео да Црква ублажи законе о ступању сродника у брак, око одбегавања девојака упутио је распис држави, на Сабору се залагао да се утиче на државне власти да се заштити светиња брачног и породичног живота, да енергичним мерама стану на пут изигравању закона, да се строго казне кривци. Сматрао је да Црква не треба сродства да подвргава крајњој строгости, због које многи при закључивању бракова пропадају и материјално и морално. Активно је помагао

земљорадничке задруге и ургирао код свештенства да се активно укључи у народни живот. Свештеничко удружење је требало да створи средиште за васпитање свештеничке деце, односно пансионе за свештеничку децу, фондове за њихово удомљење и осигурање... Требало је да се користи искуством других редова јавних службеника. Могуће да је и та искуства донео из Француске. Епископ је био систематичан, желео је дисциплину у обављању дужности, чешће контроле цркава и манастира, што је и започео. И овде се борио против заблуда и празноверица, као и у Нишкој епархији.

Глава 4

ЕПИСКОП ДИМИТРИЈЕ И ХИЛАНДАРСКО ПИТАЊЕ

Епископ Димитрије је боравио у Хиландару крајем 1894. и почетком 1895, затим 1896. приликом посете краља Александра и 1900. године, и тамо се бавио како пословима битним за државне и националне интересе, тако и научним радом. Свакако најбитнији задатак који је имао, био је да помогне да се манастир врати у српске руке јер је Хиландар у то доба, крајем 19. и почетком 20. века, био у власти монаха Бугара, који су имали углавном непријатељски став према српским монасима заступајући бугарске националне интересе.

4. 1. Бугари у Хиландару

Према неким подацима, Хиландар је у 17. веку имао до 800 монаха. Са великим миграцијама српског народа према северу и укидањем Пећке патријаршије Хиландар је био угрожен променом етничке структуре свога братства. Током 18. и 19. века у манастиру преовлађују монаси пореклом Бугари.⁴⁵⁰ Историчар Ђоко Слијепчевић закључује да је већ у другој половини 18. века бугарски утицај у Хиландару био „не само знатан него и одлучујући“.⁴⁵¹ У време ропства под Турцима и када је почело ослобођење дела српске земље, према манастиру су били уперени погледи и Срба и Бугара. Има знакова да је у првој половини 19. века православна свест потискивала националне разлике између Срба и Бугара.⁴⁵² У време Грчког рата за ослобођење 1821-1830. манастир је доста пострадао, а калуђери су се разбежали. Када је престала инвазија Турака, почели су да се враћају калуђери Бугари и Македонци.⁴⁵³ У 19. и почетком 20. века водила се борба чији је, национално гледано, Хиландар – српски или бугарски. Бугари нису никада спорили да су оснивачи Хиландара Срби, али је манастир у време турског ропства

⁴⁵⁰ Радмила Радић, Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896-1970, Београд 1998, 19.

⁴⁵¹ Р. Радић, Нав. дело, стр. 23; Др Ђоко Слијепчевић, Хиландарско питање у XIX и почетком XX века. Студија, Келн 1979, 19-20.

⁴⁵² Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 15.

⁴⁵³ Р. Радић, Нав. дело, 20-21.

добијао и општесловенски карактер, знатним делом и што су га помагали руски цареви.⁴⁵⁴ Битан догађај везан за Хиландар и српско-бугарске односе у њему је проглашење бугарске Егзархије 1870. године.⁴⁵⁵ Правац кретања и национално-политички смерови бугарског црквенационалног и културног буђења, стварање и циљеви бугарске Егзархије и нарочито идеје и одлуке Санстефанског мира, показали су да се национална и црквена бугарска политика све више окретала против Срба и Србије.⁴⁵⁶ И претензије Бугара на Хиландар у вези су са оријентацијом бугарске националне политике тога времена.⁴⁵⁷

У другој половини 19. века стање у манастиру је било тешко јер је био презадужен, а многи монаси су живели немонашки, поседовали велика стада оваца, продавали и куповали за себе, присвајали манастирски новац.⁴⁵⁸ Бројне су жалбе Срба на бугарски притисак у Хиландару, на понашање монаха Бугара према Србима.⁴⁵⁹ Без обзира на бугарску преминацију у манастиру, постоје подаци да је у првој половини 19. века Хиландар одржавао живе везе са Србијом. То је време када су се Бугари тек будили у националном и културном погледу и није код њихових водећих људи било националистичког нерасположења према Србији и Србима. Србија је, од самог почетка оформљивања као држава, помагала Хиландар и његово братство не водећи рачуна о томе да су у већини били бугарски монаси, који су се трудили да манастиру дају бугарски национални карактер. „Отрежњење на српској страни почеће тек касније, али ни тада неће престати помагање манастира.“⁴⁶⁰ Сви српски владари у 19. веку – кнез Милош, кнез Михаило, кнез Александар Карађорђевић, кнез па краљ Милан

⁴⁵⁴ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 13.

⁴⁵⁵ Под управу Егзархата дошле су епархије некадашње Трновске патријаршије, али и нишка, пиротска и врањска област, као и више области у Македонији. Услед неканонског проглашења за самосталну област, Сабор у Цариграду је прогласио Егзархат за шизматичку цркву 1872. године. Тај Сабор је осудио цепање Цркве у једној држави по народностима и племенским разликама (етнофилетизам). – Р. Радић, Нав. дело, 23.

⁴⁵⁶ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 17; Р. Радић, Нав. дело, 23.

⁴⁵⁷ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 18.

⁴⁵⁸ Р. Радић, Нав. дело, 21-22.

⁴⁵⁹ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 41, 43, 44, 51, 53, 54, 57, 58, 74, 77, 78, 80-83, 87, 94-96, 100, 101.

⁴⁶⁰ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 21.

Обреновић, давали су материјалну помоћ манастиру. Митрополит Михаило, као црквени поглавар, такође је покушавао да среди прилике у манастиру.⁴⁶¹ Слијепчевић наводи бројне примере сарадње Србије и манастира Хиландара, која се огледала у помоћи коју је Србија давала у новцу, у одобрењима за скупљање помоћи за манастир у Србији, у дипломатској помоћи у споровима око имања.⁴⁶²

Српски званичници су правили планове осамдесетих година 19. века како да врате Хиландар у српске руке. Стојан Новаковић је разрадио план за деловање српског епископа у манастиру, који би постепено требало да ради на истискивању свих оних који су занемаривали српски дух у Хиландару. У односима са представницима отоманске власти и монашке управе морао би да показује предусретљивост у понашању и лојалност у поступцима. Треба да ради на томе да манастир постане омиљен посетиоцима српске и словенске народности из јужних покрајина Турске, да долази у додир са тим људима, сазнаје расположења и популарише Србију.⁴⁶³

За време митрополита Михаила дошли су до јачег израза национални сукоби у манастиру, изазивани и раширивани од стране вођа бугарског црквеног и националног препорода.⁴⁶⁴ Године 1876. било је свега 2-3 српска монаха у манастиру, а остали су били Бугари који су насртали на Србе, говорећи да је то бугарски манастир јер Србија „не даје никакву помоћ манастиру“ и по томе не може ни заповедати њиме. Неки бугарски монаси су продавали манастирску земљу и шуму у своју личну корист, док је напротив млађе братство живело у крајњој оскудици, без довољно хране и других потреба.⁴⁶⁵

И програм рада српске владе у Македонији и Старој Србији био је повезан са Хиландаром јер је сматрано да је за успех тог рада, између осталог, било потребно да се добије старешинство у манастиру јер би то значило српску победу над Бугарима и Русима у

⁴⁶¹ Р. Радић, Нав. дело, 21-22.

⁴⁶² Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 21-39, 51.

⁴⁶³ Р. Радић, Нав. дело, 26-27.

⁴⁶⁴ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 39, 51.

⁴⁶⁵ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 67, 71, 72, 78.

Светој Гори.⁴⁶⁶ Од повратка митрополита Михаила у Србију 1889. до његове смрти 1898. године Србија је указивала Хиландару појачану материјалну и дипломатску помоћ. Бугари су и даље били владајући фактор у манастиру, али без обзира на свој антисрпски рад, бугарски монаси нису прекидали везе са Србијом.⁴⁶⁷ Септембра 1889. дошла је хиландарска делегација у Београд у посету краљу. Краљ их је одликовао и богато даривао, а манастиру је обећана помоћ када буде потребна, као и годишња помоћ кад је обитељ затражи и када братство потврди делима своје братске и лојалне везе са Србијом. Да би се оповргле гласине да садашње братство не прима Србе који желе да буду монаси у Хиландару, препоручује се братству да „не чини такву искључивост, каква се до сада практиковала“ јер у обитељи Симеона и Саве не сме да не буде Срба.⁴⁶⁸

У последњој деценији 19. века продужено је потискивање српског утицаја из Хиландара.⁴⁶⁹ Забележено је да марта 1892. Бугари монаси су продавали манастирску имовину, а новац манастира употребљавали за бугарску пропаганду у Македонији и Старој Србији, нису примаали Србе у манастир.⁴⁷⁰ И поред антисрпског држања бугарског дела хиландарског братства, Србија није престајала да помаже манастир. Најбољи доказ да је држава стала уз манастир је чињеница да је краљ Александар 1893. пристао да краљ Србије увек буде заштитник и покровитељ Хиландара, да се сваке године из буџета помаже Хиландар, да се помогне манастиру

⁴⁶⁶ Р. Радић, Нав. дело, 25-28.

⁴⁶⁷ Године 1889. митрополит Михаило бележи да је био на Хиландару и да тада нико није говорио да манастир није српски, а да се братство према њему понашало учтиво. Али на хиландарском метоху у Солуну архимандрит Макарије је, када се напио, почео да говори да је манастир бугарски. Тада је митрополит био против оштрих мера према бугарском делу братства, говорио је да не треба нападати братство које жели да се манастир одржи у добром стању, већ да манастиру треба давати новчану помоћ и поступно умножавати братство Срба. – Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 103-106.

⁴⁶⁸ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 108; Добар познавалац балканских прилика Иван Јастребов, руски конзул у Призрену и Солуну, био је упознат са бугарском пропагандом. Сматра да су Бугари решили, „да би отклонили сваки покушај Срба да у своје руке добију свој стари манастир“, да у Хиландар нипошто не примају ниједног Србина. За Бугаре уопште каже да су „надмени, горди, уображени“ у својим настојањима да владају над Србима у Македонији, „у побугаравању свега што се само може побугарити“. - Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 111, 112.

⁴⁶⁹ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, стр. 113.

⁴⁷⁰ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 123-124.

око ограничавања имања и у парници око заоставштине епископа Виктора.⁴⁷¹

4. 2. Епископ Димитрије и Хиландар крајем 19. века

Маја 1889. године наилазимо на први додир епископа Димитрија и Хиландара. Тада је братство дало архимандриту Василију препоруку за нишког епископа Димитрија да му он помогне да издејствује од српске владе новац покојног епископа Виктора за Хиландар.⁴⁷²

Крајем 19. и почетком 20. века кључна личност за решавање Хиландарског питања био је епископ Димитрије. Он је, тада на месту државног саветника, 1894. послат у Хиландар да прегледа и уреди односе у њему.⁴⁷³ Док је био у манастиру, преписао је Типик Светога Саве,⁴⁷⁴ што је за науку био важан посао.⁴⁷⁵ Из писма Љуби Ковачевићу из манастира, 10. децембра 1894, види се да је био у преписци са министром иностраних дела и краљем. Каже и да је монах Василије у Солуну корисно дејствовао уз велику помоћ вредног Васиљевића, а Порта је, уз заузимање Владана Ђорђевића, „и сама учинила корак у корист Хиландара“. Пише му да поради код краља да при обележавању граница на сваки начин присуствује бар наш конзул из Солуна. Види се да је већ тада епископ Димитрије био у неком смислу ангажован на решавању хиландарског питања.⁴⁷⁶ То се види и из следећег писма Ковачевићу од 19. јануара 1895, у коме пише да се сваки час надао да му се Љуба јави о

⁴⁷¹ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 125, 127.

⁴⁷² Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 87; Митрополит Михаило пише васељенском патријарху фебруара 1881. жалећи се на положај Срба у Хиландару. Уздао се у патријархову мудрост и правдољубље и надао се да ће заштитити српски манастир и интересе српског народа. - Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 88-89, 101-102.

⁴⁷³ На LXXXVIII седници Државног Савета, одржаној 28. новембра 1894. у Београду, записано је да је председник Министарског савета известио да је епископ Димитрије, члан Државног Савета, отишао по извесној мисији Министарства иностраних дела у манастир Хиландар у Св. Гору где ће се дуже времена задржати. - АС Државни савет 1894, ИНВ. Бр. 294, стр. 288, 288а; С. Станојевић, Павловић Димитрије, Народна енциклопедија, Београд 1925, 262.

⁴⁷⁴ Објављен у Споменик СКА 31.

⁴⁷⁵ О боравку у Хиландару крајем 1894. и почетком 1895. године видети у поглављу о његовом научном раду. Посебно је занимљива његова преписка са Љубомиром Ковачевићем.

⁴⁷⁶ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, 10. децембра 1894, Хиландар

стварима које га интересују, а ради којих је у Хиландару. Изненадио се када су дошла његова писма калуђерима, а у њима није било ништа за њега (Димитрија). Не зна како се то догађа, али се тим необјашњивим ћутањем и оклевањем из Србије ствар јако компромитује „и мој је положај међу овим људима необично незгодан“. У наставку писма откривамо на ком послу је епископ био ангажован приликом боравка у манастиру. Он обавештава пријатеља да се питање Арсенице⁴⁷⁷ кренуло мало у напред услед заузимања Владана Ђорђевића и Васиљевића, те је у изгледу да ће се скоро приступити постављању граница. Али противници ометају, а и шумар је уз њих, те се опет застало. Каже и да је адвокат отишао у Цариград.⁴⁷⁸ Није најјасније да ли се епископ тада интересовао за још неко питање, осим овога о имању Арсеница.

После повратка из Хиландара, епископ Димитрије је одржавао везе са манастиром. Он је 9. марта 1895. писао неком архимандриту у Хиландару и јавио му да се краљ још није вратио, а када се врати јавиће му више. „Међутим, и сад Вам могу јавити, да ће све испасти онако како желимо.“ Пише му и о парници са хаџи-Михаилом Пешићем и наставља: „Када сам по доласку овде отишао митрополиту, затекао сам код њега онога архимандрита на кога сам помишљао да вам упутимо у братство, али се он много устезао, и тако се вратио у манастир. Ако се он не хтедне никако примити, ја другога и не знам, који би био за тамошње прилике, те може испасти да никога и не пошаљемо. Неке ми је предлагао митрополит, али ја нисам могао на њих пристати. Уосталом, то ћемо видети пошто Краљ дође и пошто се друге ствари уреде.“ О боравку епископа Димитрија у Хиландару крајем 1894. године, сведочи и руски конзул Т. Лисевич, који 24. новембра 1894. пише митрополиту Михаилу да је на Атону Љубомир Ковачевић „са епископом Мрашине јерархије Димитријем, а тамо долази и посланик Владан из Цариграда да би осигурао имање хиландарско“.⁴⁷⁹ Ст. Лозанић, тада заменик министра иностраних дела, јавио је 3. јануара 1895. епископу Димитрију да може доћи на усмени реферат о Хиландарском питању „које Вам се чини тако важно, да се не могу

⁴⁷⁷ Манастирско имање око кога је манастир био у судском спору.

⁴⁷⁸ АС, ЛФ, Љуба Ковачевић, 721, 19. јануара 1895, Хиландар

⁴⁷⁹ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 129-132.

преко писама доставити“. Марта 1895. године митрополит Михаило пише тимочком епископу Мелентију о стању у Хиландару, и помиње да се са Свете Горе вратио епископ Димитрије и да је усхићен Светом Гором. „Чекам шта ће реферисати он Краљу, па ћемо после видети шта ћемо.“ По повратку краља Александра писао је 1. априла 1895. епископ Димитрије братству манастира: „За манастирске ствари могу вас известити да стоје добро. И Краљ, и митрополит и сви угледни људи заузели су се да манастир добије парницу, што ако буде уверавам Вас, да Србија неће задржати манастирски новац, него ће га вратити манастиру као што се у послатом писму захтева. Србија није ни до сада ништа манастирско задржала за себе.

На крају свега могу Вас уверити и то, да ме је министар јуче известио, да је Краљ, на мој предлог, наредио да се Хиландару пошаље 500 дуката за ову годину... И тако ће, као што видите, Србија савесно вршити своју дужност према Хиландару, а на братству остаје дужност, да буде пажљиво и благородно према Србији. Ово је само почетак, а биће и у будуће прилике, у којима ће Србија показати да јој је Хиландар срцу.“

Поменута парница са Хаџи Михаилом Пешићем је једно од питања које је крајем 19. века веома интересовало хиландарске монахе. Оно је у вези заоставштине владике Виктора (Чолаковића), некада хиландарског јеромонаха који је био скоро 40 година чувар манастирског метоха у Нишу. Он је 70-тих година 19. века постављен за владикау нишког. Када је 1888. умро, његова уштеђевина од 8000 дуката је пронађена код неколико нишких грађана којима је давао новац на позајмицу и чување. Око 1000 дуката је нађено закопано у дворишту куће манастира Хиландара у Нишу. Овај новац је предат као легат Министарству просвете и црквених дела за манастир Хиландар. Али, спор око једног дела заоставштине није био решен годинама. Део заоставштине покушао је да присвоји на незаконит начин Хаџи-Михаило Пешић, трговац из Ниша. Спор против њега је у име Хиландара водио адвокат Алекса Новаковић. Пешић је осуђен, али је побегао из земље.⁴⁸⁰ Ток тог процеса је пратио епископ Димитрије и о њему обавештавао

⁴⁸⁰ Пешић је морао да плати манастиру 9000 дуката ћесарских, али историчар Радмила Радић каже да Хиландар није успео да обије тај део новца. – Р. Радић, Нав. дело, 30-31.

Хиландарце, са којима је имао пријатељске односе. Братство је постајало све нестрпљивије због нерешавања парнице са хаџи-Михаилом Пешићем. Епископ Димитрије им је 15. маја 1895. јавио да се пожурје решење парнице и да ће манастир добити новчану помоћ. „Само треба се стрпити, док та ствар прође кроз Скупштину, јер као што сам јавио, и Краљ и министар желе, да и Скупштина тај издатак одобри, те да може остати сталан за сва времена. Ја једва чекам да опет к вама дођем, што ће на сву прилику бити у почетку августа, а онда ће се видети и све друго уредити.“⁴⁸¹ Епископ Димитрије није у августу 1895. дошао у Хиландар. Он је 25. септембра писао архимандриту Хрисанту да му шаље једног Србина који је свештенички син „и учио је нешто мало школе, па сада жели да се закалуђери.“⁴⁸²

Током 1896. чињено је неколико покушаја да се бугарски део хиландарског братства уразуми. Митрополит Михаило је 8. јануара 1896. обавестио Стојана Новаковића, који је тада био посланик Србије у Цариграду, да су за Хиландар отишли адвокат Алекса Новаковић и Љуба Ковачевић, да би убедили епископа Саву у свој предлог о његовом одласку у Хиландар. Братство је пристало да свечано прими епископа, али ускоре да га испрати на шта епископ Сава није пристао, него је желео да остане у манастиру. Алекса Новаковић је обавестио митрополита да су Бугари оклеветали епископа Саву, да он није крив ни патријарху ни султану, а Бугари су „највећи лажови, клеветници и сплеткароши“. Епископ Сава је тражио да се иште ферман који би Србима осигурао управу, али је Владан Ђорђевић сматрао да је то тешко. Митрополит моли Новаковића да учини све да Бугари не отму Хиландар, као и да Кобург не дође у њега јер би то била јавна увреда нашем краљу и српском народу.⁴⁸³

Краљ је посетио манастир на путу за Атину 1896. године и у Хиландару је провео ускршње празнике. У то време манастир је имао 70 монаха, од којих су само тројица били Срби. Краљ је захваљујући настојању епископа Димитрија добио на поклон Немањину повељу (оснивачка повеља Симеона Немање из 1198/99)

⁴⁸¹ Р. Радић, Нав. дело, 30-31; Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 137-138.

⁴⁸² Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 129-132.

⁴⁸³ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 133-134.

и Мирослављево Јеванђеље. Краљу је издато на реверс, с обавезом да се врати и Јеванђеље војводе Николе.⁴⁸⁴ У писму Љуби Ковачевићу 29. марта, епископ каже да је претходног дана послао писмо за Новаковића, из кога ће видети укратко шта се све догађало за време краљевог боравка. Нада се да ће тамо сви бити задовољни што смо од Хиландараца добили на поклон „наше најстарије споменике“ – Немањину повељу и Мирослављево Јеванђеље. „За друго нисам ни покушавао, јер и по мишљењу саме Краљеве свите, не би било лепо да Краљева посета изгледа као каква пљачка. Оне ствари што су поклонили, ја сам удесио да од њихове стране буде добровољна понуда. А Јеванђеље војводе Николе узето је на реверс, да се из њега извади и прецрта шта треба, па да им се за тим врати.“ Баш о краљевом доласку настало је лоше време. Чим мало отопли, епископ ће поћи у посету осталим светогорским манастирима, а на повратак ће кренути око Спасовдана. Тражи да га извести ако треба још нешто да узме на реверс, ради проучавања. Хиландарци су поклонили краљу и вештачки изрезани дрвени крст, коме ће кроз 4-5 година бити равно сто година.⁴⁸⁵

Из Хиландара је епископ Димитрије писао Стојану Новаковићу 1. априла 1896. На почетку писма каже да шаље преко солунског конзула, уз ово писмо, поздравне речи којима су монаси дочекали краља у Хиландару и у руском манастиру, да их објави у званичним новинама, уз опис осталих догађаја, ако нађе за потребно. За трајни спомен краљеве посете, епископ је наговорио калуђере да поставе две плоче: једну малу код царског крста, где је краљ засадио по два комада маслина и кипариса, и другу већу код Св. Богородице, где је краљ пресретнут са литијом и целим збором манастирске братије. На првој ће бити само неколико речи, а на другој већи натпис са кратким историјатом његовог доласка. Оба натписа биће узидана на истакнутим местима – први на маленој грађевини код крста, а други на стубу од уласка у капелу. Осим тога, унеће се један запис у књигу од неколико листа, ако је могуће од пергамента, да остане у манастирској библиотеци. Ту књигу ће назвати „Краљева књига“, и у њој ће бити записано када је краљ дошао, колико је остао, ко га је

⁴⁸⁴ Р. Радић, Нав. дело, 33-34; Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 135.

⁴⁸⁵ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу, 29. 3. 1896, Хиландар

пратио, у чему је провео време, кад је и где отпутовао... Епископ сматра да напис треба да буде у редакцији српскословенској. Сматра да књига треба да буде лепо написана у Београду и враћена у манастир где ће се чувати. На првом листу би могла бити краљева слика.

Даље наставља да су у манастиру ствари доста у реду. Само се Василије због своје пргавости показао неподесним за управу, те је дао оставку, а на његово место је изабран један Влах Мојсеј, који је веома радан и паметан човек. Он је сада епитроп, а Василије је члан управе. Најинтелигентнији и душа у манастиру је архимандрит Хрисант. „Кад овога човека нестане, Хиландар ће свакојако посрнути.“, закључује владика Димитрије.

Епископ пита како би било да се у манастир упути архимандрит Данило, који је без икаквог циља у Призрену, па да захтева од Хиландараца да га прими за члана управе. Сматра да би било добро захтевати да у управу уведу и монаха Саву, који је образован и вичан економији. Ова порука требало би да им дође преко конзула, као жеља наше Владе. Краљево име не треба мешати у то питање.

Владика се у писму дотакао и борбе манастира за његова имања. Манастирски адвокат је био у Цариграду већ четири месеца, а ни он ни наш посланик не шаљу у манастир никакав извештај. Калуђери не знају како ствар стоји, а боје се рачуна од стране адвоката које неће моћи да исплате. Добро би било да посланик поради да се ствар оконча. Владика је рачунао на помоћ турских власти. „Кајмакам је одликован, а сељани су се за сада утишали и повукли. Кајмакам очекује најмању заповест из Цариграда, па да све учини на задовољство манастира. Ја сам о овом данас писао посланику, а не знам хоће ли он што предузимати“.⁴⁸⁶

Новим писмом од 9. априла, епископ обавештава свог пријатеља Љубу Ковачевића да се манастирски адвокат пре три дана вратио из Цариграда у Солун не свршивши ништа. Акти и карта манастирског имања су још у Солуну, а како је адвокат известио калуђере, валија, са још неким чиновницима који на то могу утицати, нису хтели све до сада те документе послати у

⁴⁸⁶ АС, ЛФ Стојан Новаковић 1305, Епископ Димитрије Стојану Новаковићу, 1. 4. 1896, Хиландар

Цариград. У Хиландар шаљу извештаје да ће бити некаква буна ако се приступи извршењу и све имање, по ферману, пређе у својину манастира. Предлажу да манастир уступи сељанима најбоље земље и гору те да буде мир, а калуђери на то не пристају нити адвокат одобрава пошто баш тај део имања и јесте главни и пошто су калуђери једном већ били уступили сељанима велики комад земље. Епископ је о томе писао Новаковићу опширније. Углавном ствар је у томе што комисијски рад још није испраћен из Солуна у Цариград, те зато ни адвокат није могао ништа да уради, мада је о манастирском трошку провео равно четири месеца. Сматра да посланик у Цариграду, у краљево име, треба што енергичније да поради на том питању.

У пост скриптуму, епископ Димитрије наводи да грчка пропаганда ради против Хиландара. Неке цариградске новине пишу како хиландарско имање вреди 600.000 лира, како има три пристаништа и важне позиције, потребне за државну одбрану, како Хиландар хоће ту да насели Црногорце који су врло опасни и по сељаке и по државу итд. Епископ не зна да ли се о овом писању зна нешто код нас, али сматра да наша штампа треба да устане против таквих денунцијација. У нашем посланству треба да воде о томе рачуна, па да такве вести оповргавају, бар у „Цариградском гласнику“. Још напомиње да треба знати да је у Солуну валијин помоћник један веома препреден Грк, који се зове Виктор ефендија. „Ја сам с њим говорио и видео сам да је то опасна звер. Сем њега и митрополит солунски и владике и све што се Грком назвало помажу грчке сељаке и свима средствима раде против Хиландара.“

У овом писму епископ се осврнуо и на проблем српско-бугарских односа у самом манастиру: „Велика је мука што немамо свога човека овде. Василије савршено пропао и са свима се завадио, због пргавости и због којекаквих детињастих захтева.“⁴⁸⁷

И у писму Ковачевићу од 12. априла епископ тражи да се отуда јављају чешће, а нарочито да јави како тамо (у Србији – прим. писца) стоји манастирска парница. У Цариграду треба настојати да се карта и рад комисијски тамо пошаљу, а у Солун да се отуда исправи заповест да се и остатак белега постави. Још сматра да,

⁴⁸⁷ АС, АФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитриј Љуби Ковачевићу, 9. 4. 1896, Хиландар

осим игуманима Ватопеда и Св. Пантелејмона, треба дати одличја и осморици протатских изасланика који дочекаше краља. На крају пита да ли треба он да дуже остане.⁴⁸⁸

Конзул Иван Павловић је 10. маја 1896. послао епископу Димитрију, који се тада налазио у Хиландару, осам ордена – седам за светогорске манастире, а један за Бећир-ефендију. О овим орденима Павловић је писао 19. маја епископу Димитрију: „За оно манастирско имање ја овде не могу ништа. То треба у Цариграду свршити. Да она лола музе манастир то видим и говорим одавно – али шта ћеш! Кад се видимо казаћу ти шта све о томе мислим.“⁴⁸⁹

У току 1897. године, одговорним факторима Србије постајало је све јасније да бугарски део братства, који је управљао манастиром, ради у споразуму и по упутствима бугарске Егзархије и великобугарске пропаганде уопште. Напори око спасавања српскога карактера манастира били су праћени настојањима да се добију парнице око имања овога манастира. Српска дипломатија је била веома активна на овом плану.⁴⁹⁰

Фебруара 1897. године било је говора о доласку хиландарског архимандрита Василија у Београд код митрополита око хиландарских питања. Најпре је добио дозволу, али је онда епископ Димитрије јавио да он не треба да долази у Београд, и да „долази само да се проведе, да ћемо ми, дозивајући га у Београд, побудити само сумњу код братства манастира Хиландара коме ће се онда учинити да нешто иза његових леђа са архимандритом Василијем радимо.“ Не види се да ли је тада дошао у Београд.⁴⁹¹

У манастиру је и даље постојао раздор између Бугара и Срба. Архимандрит Василије је хтео да јави у Београд митрополиту и краљу да су Срби прогоњени у манастиру и да се хули на Србију, али су та писма ухваћена, и Василије је пао у немилост у манастиру „зато што назива и тврди да је Хиландар српски манастир“.

Епископ жички Сава (Бараћ) био је у другој половини 1897. године послат у манастирско братство да у њему заведе ред, мир и поредак, и да осигура код царске власти имање „које је сада већим

⁴⁸⁸ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, Епископ Димитрије Љуби Ковачевићу, 12. 4. 1896, Хиландар

⁴⁸⁹ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 135-136.

⁴⁹⁰ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 138.

⁴⁹¹ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 140.

делом на пропасти услед чега прети коначна пропаст и самоме манастиру“. Иза њега је стајао ауторитет краља, Владе и митрополита Михаила, али је и поред тога држање управе манастира према њему било рђаво. Ни то што је Србија давала обилну помоћ братству није утицало на бугарски оријентисану управу манастира да има подношљив став према овом епископу.⁴⁹²

Пре доласка у манастир, епископ је прво отишао код васељенског патријарха, који му је скренуо пажњу да ништа не може да нареди братству и тражио од њега да напише писмо Синоду Васељенске патријаршије. У том писму епископ Сава је написао да иде у Хиландар да среди оно што је „неуредно“ и спречи „коначну пропаст Хиландара“.⁴⁹³ Епископ нишки Инокентије је саветовао митрополиту Михаилу да епископ Сава, по доласку у Хиландар, не показује одмах због чега је дошао, већ да прво испита околности. Епископ Инокентије је сматрао да је питање Хиландара битно и због Солуна, Македоније и Старе Србије и да „ми у миру, паметно радећи, можемо исто онолико добити, колико и у срећном рату. Управо од пионира с крстом зависи успех оружја“. Епископ Сава је стигао у манастир 21. октобра 1897. године. Он је још пре доласка у манастир имао информације да се калуђери спремају да му затворе врата, да су чак од бугарског егзарха добили писмо у коме се каже да им он долази као старешина и да га не смеју примити, те да чисте све што је српско. Епископа Саву су примили хладно. Изражавали су жаљење за епископом Димитријем, који је, према епископу Сави, лоше причао калуђерима о њему и митрополиту Михаилу. Епископ није одмах предао Хиландарцима писмо митрополита Михаила, већ је сачекао да прође пар дана. У писму се поручивало манастирској управи да је са одобрењем краља Александра, решено да се пошаље епископ Сава да регулише стање у Хиландару и поврати Устав Светог Саве, те да се моли управа да га прими за првог брата. Ово је преплашило калуђере јер су то писмо схватили као удар на светогорске повластице и преседан. Они су изјавили епископу да немају ништа са Србијом, да одбијају српску управу и да је њихов владар султан. Епископ Сава је одговорио да ни Србија неће да зна за њих, али хоће за ову

⁴⁹² Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 142-143, 145, 147.

⁴⁹³ Р. Радић, Нав. дело, 35.

задужбину и за њезино имање. Дознао је да братство држи ноћу тајне седнице. О саставу братства каже да је само њих пет из Бугарске, а остали из Македоније „и по језику чисти су Срби и то баш из они места у којима су сада већим делом отворене школе српске. Па стога из Цариграда и Софије толико наваљују да се ови не издају за Србе, јер овде је крајна тачка Македоније и ово треба да знају тамо (...) из овога места манастира Хиландара у многа и многа (ће) зависити судбина успјеха у Македонији“.

Према мишљењу епископа Саве, суштина отпора је била у „македонском питању“ и притисцима који су вршени из Цариграда и Софије. Према његовим извештајима, вође отпора су били монаси Платон и Хрисант. Платон је тражио мишљење бугарског егзарха, а калуђерима је стигло писмо од трговачког агента Бугарске у Солуну Шопова, да морају истерати епископа Саву из Хиландара, уколико желе да добију од Бугарске оно што су тражили.⁴⁹⁴

За хиландарске монахе каже да су „у потпуном смислу постали активни рушиоци онога што је овде српско“. Почетком новембра братство је донело решење да он ни под каквим условима не може боравити у Хиландару. Позвали су га 6. новембра на своје заседање када су видели да се не спрема да оде. Било је окупљено око 60 монаха. Епископ Сава им је одржао хришћанску беседу и поуку и озбиљно их прекорио да се они нису скупили на том месту да чине разбојништва, да гоне Србе, да га не примају у његову прадедовску задужбину нити да доносе решење да та задужбина буде овог или оног, да су они за то мали и ништавни и да за то њих неће нико ни питати. Многи су му одговорили да је то чисто бугарски манастир, а српски може постати тек када Срби поврате Петропавловски и друге манастире. Истог дана бугарски монаси су добили писмо од Егзархије да одмах избаце из манастира епископа Саву ако мисле да добију оно што желе. Епископ Сава је изјутра 7. новембра напустио манастир.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴ Атанас Шопов је био посредник између Софије и Цариграда. Он је 80-тих година био главни секретар бугарске Егзархије у Ортакеју код Цариграда. Према речима монаха Хрисанта, после посете краља Александра, Бугарска је почела да обећава Хиландарцима новчану помоћ, да шаље изасланике и да омета ширење српског утицаја. Рачунала је на помоћ Турске и на кварење односа између Србије и Турске. – Р. Радић, Нав. дело, 36.

⁴⁹⁵ Р. Радић, Нав. дело, 35-37; Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 148-150.

Епископ Сава је чуо да је све рађено по наредбама Егзархије. Бугарски кнез је обећао братству 10.000 лира и после сваке године по 600 лира. Бугари су појачали своју акцију нарочито после посете краља Александра. Чим је краљ отишао, дошао је тамо један бугарски научник и затекао епископа Димитрија „те је тако тај господин одма још тада положио темељ овом оваквом данашњем њиховом стању“.⁴⁹⁶

По изласку из манастира, епископ Сава је остао на Светој Гори. Био је у Кареји.⁴⁹⁷ Његовим протеривањем из Хиландара бавила се и српска дипломатија. Владан Ђорђевић је предузео мере да патријарх дозволи да епископ Сава служи у Светој Гори. Он је био свестан да тај проблем не може да се реши на пречац у српску корист јер се светогорски манастири управљају самостално по својим Типицима, а и због опозиције бугарског братства. Ни отоманска влада не сме да се меша јер би се створио опасан преседан који би изазвао отпор свих манастира и држава које су им заштитници. И Стојан Новаковић, тада српски посланик у Цариграду, био је истог мишљења. Сматрао је да треба да се мисли о другим средствима којима би се бранио „аманет наших старих у Хиландару“.⁴⁹⁸ Јован Христић, отправник у Цариграду, јавио је Министарству иностраних дела да је понашање епископа Саве у Хиландару било „мало политично“.⁴⁹⁹

У Србији су били кивни због поступка Хиландараца према епископу Сави. Епископ Мелентије је писао митрополиту Михаилу да му је мука због Хиландара, због неблагодарности и непоштења „код оних бугараша“. Још додаје: „А колико им је чињено (...) Али смо и ми Срби за осуду. Нећемо да благовремено чувамо и очувамо оно што је наше“. Краљевска влада је протестовала у Софији због нелојалног понашања Бугарске, а конзул у Солуну и митрополит Михаило тражили су од епископа Саве да остане на Светој Гори и да буде стрпљив.⁵⁰⁰

Крајем 1897. у Хиландар су отишли професор Љуба Ковачевић и адвокат Алекса Новаковић, који је са собом носио три примерка

⁴⁹⁶ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 151.

⁴⁹⁷ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 154.

⁴⁹⁸ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 155-156.

⁴⁹⁹ Р. Радић, Нав. дело, 36.

⁵⁰⁰ Р. Радић, Нав. дело, 38.

копије Мирослављевог Јеванђеља. Изасланици су имали задатак да се лично увере у непријатељско држање хиландарске управе према Краљевини Србији. Пре одласка у Хиландар састали су се са епископом Савом и архимандритом Василијем. У манастиру су били хладно примљени, али су већ при доласку скренули пажњу монасима „да се десетак људи не могу играти с једном државом, која ће наћи пута и начина да себи прибави сатисфакцију.“ Преко Новаковића митрополит је послао писмо архимандриту Хрисанту у коме га прекорева што су протерали епископа Саву на онакав начин. Ако га нису хтели за старешину, могли су да га оставе да живи са њима, а не да буде најурен. „Мислим да није ово било потребно. Ето, био је тамо и епископ Димитрије, па се вратио. Тако би се вратио и г. Сава и са братском успоменом о свима вама“. Митрополит се пита зашто сад „братство јури сваког Србина из Хиландара? Није ли ово политичка радња?“

Током разговора у манастиру биле су углавном расветљене основне тачке спора. Хиландарци су обавестили изасланике да је повод свађи са архимандритом Василијем било плаћање радника у његовој башти, који је због одбијања манастирске управе да издржава раднике запретио Србијом, а у то време је стигао и епископ Сава са писмом које је ударало на светогорску самоуправу. Хиландарци су замерали Србији што се из ње шаљу „рђави калуђери“, које они потом морају да истерају због њиховог лошег понашања, што се њихове парнице око имања отежу, што им се не шаље довољна помоћ, што им се намеће старешина... Све то их је уверило да узалуд полагају наде у Србију и да треба да се обрате Бугарској за помоћ, а тамо су им обећали да ће добити двоструко већу помоћ од оне коју даје Србија и да ће добити паре за покриће постојећих дуговања. Њихове изасланике је примио и кнез Фердинанд.⁵⁰¹

Алекса Новаковић је братству рекао да су они у српском манастиру и да је у то свето место опасно мешати политику. Подсетио их је да је краљ 1896. био примљен као заштитник и да су од Србије добијали годишњу помоћ. По његовом мишљењу, дужност управе је била да се прво обрати Србији за помоћ, па онда другима.

⁵⁰¹ Р. Радић, Нав. дело, 39-40; Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 156-158.

Љуба Ковачевић је предложио да приме једног архимандрита или игумана из Србије, пошто су зазирали од епископа, и да он буде посредник између манастира и српске владе, али су они то одбили. Једино су пристаали, као сатисфакцију Србији, да се епископ Сава врати у манастир на неколико дана, али је он то одбио.⁵⁰²

Братство је писало митрополиту 5. јануара 1898. о доласку Алексе Новаковића и Љубе Ковачевића, али нису помињали случај епископа Саве. О њему му је писао архимандрит Хрисант у намери да се, колико толико, оправда. Куне се да братство не јури Србе из манастира, а да су истерани само неки због непослушности.⁵⁰³

У писму епископа тимочког Мелентија митрополиту Михаилу од 19. јануара 1898. године, каже се да су епископ Сава и Љуба Ковачевић јако огорчени на Хиландарце, велике неваљалце. Још каже да су га Владан Ђорђевић и краљ молили да не брани епископа Саву, већ да у манастир пошаљу епископа Димитрија, али му је драго што је Алекса Новаковић рекао да Димитрије „није за ништа“ а да Сава треба да уђе у Хиландар.

Из писма архимандрита Хрисанта епископу Димитрију од 5. августа 1898. године види се да је епископ Сава још увек био у Светој Гори. Чули су да он треба да дође у Хиландар и да буде игуман манастира. Те је вести пронео Сава Грбовић по Светој Гори. Хрисант вели да је у братству раздор и свађа. Он се старао да умири братство, али због зликоваца није успео. Он прави, они разваљују. Закључује да у Србији има паметних људи па нека расуђују.⁵⁰⁴

Монашко удружење је новембра 1899. изразило жељу да посети Хиландар о Ускрсу и тражило је новчану помоћ за то од митрополита Инокентија. Истицали су да су у том манастиру непријатељи српства који ометају „наш рад у Македонији и у Старој Србији“. Они би хтели да се заложу за бољу судбину Хиландара. Митрополит Инокентије је послао њихову представку епископима и препоручио им да им се укаже помоћ. Епископ Димитрије је одговорио негативно 20. децембра 1899. јер се не види који монаси желе да иду и на који начин желе да се заложу за бољу будућност и судбину Хиландара. „Ово тим пре, што ми добро знамо, да су баш

⁵⁰² Радић, Нав. дело, 40.

⁵⁰³ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 156-158.

⁵⁰⁴ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 158-159.

овакви наши монаси, који иду у шетњу по Атону и у Хиландар, а немогући управљати се по тамошњим строгим уредбама, изазвали отпор тамошње Управе и оштетили интересе наше народне ствари.“ Други епископи (Никанор, Сава и Мелентије) су сматрали да је то путовање добра идеја, али нису могли да се сложе око новчане помоћи, а путовање се „због извесних разлога“ није ни предузело.⁵⁰⁵

Братство се октобра 1899. жалило српском конзулу у Солуну Нушићу да им смета што је архимандрит Василије у Солуну. Нушић га је, с друге стране штитио и означавао га као свога пуномоћника и везу између себе и братства. Фебруара 1900. године Бранислав Нушић јавља братству манастира да очекује епископа Димитрија, па ће са њим и архимандритом Василијем заједно доћи у манастир „да у искреном договору залечимо све ране које су нас до сада болеле“.⁵⁰⁶

И почетком 20. века било је исто стање. Хиландарско братство, под бугарским утицајем, продужавало је своју игру са Србијом: нису са њом раскидали односе, али су Србе и даље потискивали из манастира.⁵⁰⁷ Почетком 20. века у односима између Хиландара и Србије два епископа су одиграла велику улогу – шабачки Димитрије и неготински Мелентије.

4. 3. Црквена и државна мисија епископа Димитрија

Епископ Димитрије је 1895. године у Хиландару успоставио добар лични контакт са братством. Они су у њему гледали свога пријатеља што је он и био. Када је први пут био у Хиландару, није имао своју епархију јер је припадао јерархији Теодосија (Мраовића). Тада је имао мисију „да уреди односе са Хиландаром“. Тадашњи његов боравак у манастиру је био веома користан јер је створена атмосфера поверења између њега и братства. Нови одлазак у манастир био је још кориснији. Свој долазак је најавио у писму братству 16. јануара 1900. године, где каже и да ће донети дар од краља, за спомен његовог одласка тамо. Епископ Димитрије наглашава да је он пријатељ манастиру и да ће им радо помоћи у

⁵⁰⁵ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 165-166.

⁵⁰⁶ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 164-165.

⁵⁰⁷ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 160.

њиховом праведном потраживању, да Србија материјално помаже манастир. „Ја познајем ред и прилике како у вашем манастиру, тако и целој Светој Гори, боље него ли ма ко у Србији, и можете бити уверени да ћу заступати правду.“ Дар од краља био је скупочени црквени барјак. Нада се да ће доћи највише за две недеље.⁵⁰⁸

Да би мисија епископа Димитрија била успешна, митрополит Инокентије се обратио васељенском патријарху Константину V и обавестио га да епископ иде у манастир са циљем да доврши прикупљање материјала за своје научне радове, и да ће истовремено предати поклон краља Александра, црквену хоругву. Моли патријарха за дозволу да епископ тамо чинодејствује. Патријарх је одговорио да ће учинити све да се изврши поменута мисија и обавестио је братство о истој.⁵⁰⁹

Мисија епископа Димитрија имала је, осим црквеног, и државни карактер. Председник Министарског савета и министар иностраних дела Владан Ђорђевић у свом спису 22. марта 1900. каже да га је генерални конзул из Солуна известио да се Хиландар налази у тешким приликама јер га притискају двојаки дугови: спољни и унутрашњи, који износе преко 10.000 турских лира. Пише да повериоци Хиландара неће више да чекају, па стога могу наступити ове евентуалности: или ће манастир доћи под управу главне управе светогорских манастира, која је сасвим у грчким рукама, или ће хиландарска управа, налазећи се у овој тешкој ситуацији, затражити помоћ с друге стране. „Обоје пак било би штетно по наше националне интересе. У првом случају грчка светогорска управа безобзирце би продавала имовину хиландарску, тако да дугове плати. Штета од овога недогледна је.“ У другом случају манастир би дошао у туђинске руке и био би за навек изгубљен за српство.

Пошто братство Хиландара упире своје погледе у Србију и очекује од ње помоћ, Ђорђевић решава да се умоли епископ шабачки Димитрије да оде у Хиландар и да се тамо тачно обавести када су настали дугови, због чега и колико износе, затим коме све

⁵⁰⁸ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 171-172; О припремама за одлазак у Хиландар видети и: Архив САНУ, кут. 9395, бр. 10173 - Епископ Димитрије министру А. Ђорђевићу, 12. 1. 1900. Епископ се јављао Ђорђевићу из Хиландара и у априлу.

⁵⁰⁹ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 173; Весник Српске Цркве 1900, 187-188.

поименце дугује Хиландар и колико, и то колико је главница, а колико интерес. Епископ је требало да сазна и који се дугови морају одмах исплатити и „има ли изгледа да би се при исплати могло што од њих одбити и колико“. Ђорђевић даље у упутству за епископа Димитрија пише, да ако би Српска митрополија примила на себе све те дугове, да их она исплати, какве би гаранције добила од хиландарског братства за све те велике жртве. Он нарочито напомиње да се Српска митрополија не може задовољити самим обећањима, већ јој треба дати стварне гаранције за будућност јер од тога би зависила цела ова ствар. У том случају Српска митрополија водила би стално старање и о задужбини и о братији, да они више никада не дођу у тако тешки положај. Епископ Димитрије ће понети црквену заставу, дар краља Александра. О својој мисији епископ ће поднети што бржи извештај.

Епископ Димитрије је 22. марта 1900. примио из благајне Министарства спољних послова 2000 динара у злату, и то 1000 динара за путне трошкове и 1000 динара за поклон Хиландару.⁵¹⁰ На Свету Гору је дошао у пратњи проте Михаила Вучетића.⁵¹¹

И митрополит је 22. марта 1900. обавестио Хиландар да им долази епископ Димитрије, да ће донети поклон од краља, да ће радити на испитивању старина које се тамо чувају, и да ће имати могућности да сазна изблиза потребе свете обитељи и да припомогне олакшавању истих.⁵¹²

Уз одуку да се у манастир упуту епископ Димитрије, у вези са решењем да се регулише питање о дуговању Хиландара разним повериоцима, а с обзиром на ранија решења о овом питању, ради којих је адвокат Алекса Новаковић већ једанпут слат у Хиландар, Владан Ђорђевић решава 11. априла да се он поново пошаље у манастир да заврши посао о коме већ има његове инструкције.⁵¹³ И Митрополија је издала пуномоћ адвокату Новаковићу да може генерално да заступа српску Митрополију код свију власти у

⁵¹⁰ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

⁵¹¹ Летопис храма Рождества Пресвете Богородице у Богатићу; Летопис храма Вазнесења Господњег у Црној Бари; Поменик Шабачке епархије (у рукопису).

⁵¹² Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 176.

⁵¹³ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

Отоманској царевини, да регулише све правне односе и закључује све уговоре.⁵¹⁴

Владан Ћорђевић, по извештају епископа Димитрија из Хиландара да треба да се пошаље неколико добрих српских калуђера у манастир, а по договору са митрополитом Инокентијем, решава 11. априла да се у манастир пошаљу и да тамо стално остану архимандрит љубостињски Венијамин, архимандрит сретењски Вићентије, архимандрит буковски Гаврил и тумански игуман Мелентије. Они ће и даље уживати сва права која су по земаљским законима стекли и примати плате.⁵¹⁵

Конзул из Солуна пише 25. маја Ћорђевићу да му је раније писао да не може да се приступи зидању метоха Св. Саве у Солуну, „пре но што се повољно сврши хиландарско питање“. Али, пошто је сада „питање окончано“, пише да је ред да се почне са зидањем метоха. Значи, 25. маја, у нашем конзулату у Солуну сматрали су да је хиландарско питање окончано.⁵¹⁶

Шта се у ствари збивало у Хиландару за време посете епископа Димитрија?

Епископ Димитрије је био у манастиру од марта до краја маја. Послао је министру иностраних дела неколико извештаја у којима је предлагао шта би све држава требало да учини да би се коначно утврдили српски интереси у манастиру. Између осталог је писао да је главни разлог што се бугарашко братство обратило Србији лоше материјално стање и да су зато пристали, противно манастирском и светогорском уставу, „на услове које сам им поставио“. Предлагао је да се Хиландару одреди стална годишња помоћ од 1000 турских лира у злату, која би почела да се исплаћује од 1901. године. Затим да се братству додели извесна помоћ, да се помогне око изградње нових грађевина, да се пружи дипломатска помоћ код турских власти и да се заштити манастирско имање.

Уговор између српске државе и Цркве и манастира Хиландара потписан је 30. марта 1900. године. По њему, Сабор старешина Хиландара са целим братством обавезао се да убудуће прима за чланове Сабора по два монаха из Србије, да прима у братство и

⁵¹⁴ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 176-177.

⁵¹⁵ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630; Р. Радић, Нав. дело, 45.

⁵¹⁶ МИД, ППо, 1900, ред 630.

Србе, који би у Хиландар дошли да се замонаше и да тамо живе. Србија се обавезала да плати сав манастирски спољни дуг од преко 5000 турских лира, да даје манастиру годишњу помоћ од 1000 лира, да се монаси староседеоци не гоне, сем због кривица које заслужују гоњење, али да уколико који монах, ма из ког разлога сам зажели да изађе из манастира, да му је манастир у том случају дужан издати новац који тај монах има уложен под интерес на облигацију и да се мирски људи који долазе да се замонаше и да живе у манастиру примају без разлике народности. Овај уговор је одмах спроведен у дело.⁵¹⁷

Већ 18. априла су измирени најважнији дугови тако што је у Хиландар послато 6000 динара у злату, а манастирске облигације су пренете на београдску митрополију. Хиландар је тиме постао дужник Митрополије. Адвокат Алекса Новаковић је у два наврата путовао у Хиландар и регулисао отплату спољнег дуга у износу од 5300 турских лира. Новембра 1900. манастиру је јављено да је председништво владе одвојило суму од 10000 динара за одужење дуга манастиру Зографу. Укупан износ је достигао цифру од око 130.000 динара у злату. Највећи српски противници у манастиру нису хтели да потпишу овај уговор, већ су напустили манастир.⁵¹⁸

Србија је од тада почела да шаље у Сабор манастира Хиландара, као пуноправне чланове Сабора, два изасланика домаћег монаштва, а тај број је доцније прећутно повећан на три. Од ових српских изасланика бирао се касније сваке године први епитроп, чувар једног кључа од манастирске ризнице и чувар једног дела печата.⁵¹⁹

Епископ Димитрије је у априлу послао један извештај митрополиту Инокентију, који му 12. априла одговара да ће се све учинити да се манастир спасе од материјалних тегоба, али и да братство са своје стране треба да да јемство „да ће учињени споразум остати ничим непомућен“. У следећем писму 17. априла митрополит му јавља да су у манастир послата три архимандрита, а да са њима долази и адвокат Алекса Новаковић, да у договору са њим учини шта треба ради осигурања позајмице манастиру.

⁵¹⁷ Р. Радић, Нав. дело, 44-45.

⁵¹⁸ Р. Радић, Нав. дело, 45-46.

⁵¹⁹ Р. Радић, Нав. дело, 46.

Митрополит наглашава да све што буде урађено има своју снагу и важност према тамо важећим прописима, те је зато потребно имати једно судским стварима вешто лице. „У овоме држимо да би архимандрит Василије могао доста помоћи, јер је вичан и зна како ваља подешавати, а да и по форми и по суштини има снагу и важност.“⁵²⁰

Бугаре је веома интересовао долазак епископа Димитрија. Архимандрит Василије јавља епископу Димитрију 4. априла⁵²¹ 1900. године, који је тада већ био у манастиру, о кретању Атанасија Шопова, који се такође налазио у Светој Гори. Вели да је кајмакам увређен што му се Шопов није јавио, па по њега иде тајна полиција. Кајмакам је желео да се види и са епископом Димитријем. Алекса Новаковић је 11. маја из Кареје јавио епископу Димитрију да је био код кајмакама и да га је овај примио врло љубазно. Приказујући се као српски пријатељ обећао је сваку услугу, а Хиландар сматра српским манастиром. Примио је Шопова који му је рекао да неће посетити Хиландар и жалио се да је Хиландар пропао.

Новаковић је 12. маја јавио епископу Димитрију да су га дан раније посетили пет најугледнијих старешина из Кареје, да су изразили симпатије према Србима. Дошао је и изасланик бугарског манастира Зографа. У Синоду су му рекли да је општа светогорска управа на српској страни.⁵²²

Митрополит Инокентије је 17. маја обавестио епископа Димитрија да је препоручио да се архимандритима, који су послати у манастир, редовно шаље њихова плата из њихових манастира у којима су сталне старешине. Два дана касније српски конзул у Солуну Ј. С. Христић обавестио је епископа Димитрија да му шаље једно писмо за њега, а два за архимандрите. Турско писмо које му шаље је препис молбе коју је архимандрит Василије поднео Валији, да се поништи тужба против конзулата, а која је поднета због овдашњег метоха још 1898. године.⁵²³

Хиландару су послате и пољопривредне справе, а обећано је и слање економа. Епископ Димитрије је предлагао надлежним

⁵²⁰ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 174.

⁵²¹ Пише марта, вероватно је грешка.

⁵²² Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 174-175.

⁵²³ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 175-176.

државним установама да се поред сталне годишње помоћи одреди и да Србија плаћа плате калуђерима, чиме би их везала чвршће уз себе. Епископ закључује: „Према овоме, манастир је сада у прелазном оскудном стању, а кроз кратко време, који га буде имао у својим рукама неће ништа на њега трошити. Стога ја предлажем, да се користимо његовом садањом материјалном оскудицом, и да га и ако са осетним жртвама добавимо у своје руке. Ако пропустимо ову прилику, никад га више нећемо добавити, и потомство ће нас осуђивати...“⁵²⁴

Епископ Димитрије је 3. јуна 1900. писао архимандриту Дамаскину у Хиландар да им шаље три монаха за које каже да су добри. То су били јеромонаси Сава и Платон и монах Никон. Са њима су била и три ђака: Симеон, Сретен и Вучко. Још им вели: „Овамо су сви добри изгледи за манастир, само се очекује депутација коју треба што пре да пошаљете.“ Епископ пише министру спољних послова 10. јуна да прилаже прибелешку дуга, који манастир дугује светогорској управи, на име пореза и других заједничких трошкова, неизмирених за две године. Та сума, у износу од 20.216 турских гроша није била забележена у списку дугова, које је држава примила да измири, и стога се он није осећао овлашћеним да тај дуг исплати. Даље пише: „Кад смо све спољне манастирске дугове исплатили, држим да би потпуно одговарало угледу наше државе, да и овај дуг измири, с тим, да светогорска управа буде дужна, по досадањој пракси, написати признаницу, да је новац примила од Краљевске српске митрополије, па да и ту признаницу потврди и манастирска управа.“ Епископ каже да, ако се прихвати његов предлог, новац може да однесе архимандрит Гаврило који путује у манастир, а од новца који је епископ вратио 8. јуна.⁵²⁵

Из овог писма видимо да је епископ био 8. јуна у Београду, као и да му је било битно да добије признаницу да је српска Митрополија платила дуг, због даљих односа са Хиландаром.

У писму које је 14. јуна послао свештеном Сабору Хиландара, епископ Димитрије их обавештава о свом повратку у земљу и о још низу других ствари, које су биле важне за манастир. „Сви људи од

⁵²⁴ Р. Радић, Нав. дело, 46.

⁵²⁵ МИД, ППо, 1900, ред 630

високог положаја задовољни су и много су вам благодарни, што сте као паметни и увиђавни људи, и на тако миран и благодаран начин, вратили древну српску задужбину на њен историјски пут, који су јој обележили њени свети ктитори. Но нико није због тога вашег мудрога дела, био задовољнији и радоснији од његовог Величанства Краља. Чим се с пута вратио, захтевао је да му се претставим и да му потанко испричам о свему, што се у манастиру догодило. Саслушавши пажљиво моје казивање, Његово Величанство изјавило је своје особито задовољство на вашој искрености и постојанству, са којим сте дело привели крају.“

О чему се радило? Епископ Димитрије вели да је решено да им архимандрит Гаврило донесе ону суму новаца која је потребна за исплату дуга у Протату, а по забелешци коју му је дао отац Хрисант. Затим, изјављена му је готовост да се манастиру у свакој прилици „притече у помоћ“, кадгод се јави потреба и нужда. Издато је и наређење да се манастиру пошаљу два плуга и тријер, што их је тражио отац Сава, као и семена од ливадских биљака.

За Србију је било важно да Хиландар прими у братство неколико монаха Срба што је, према овом писму, било обећано. Обећали су били да приме и „кога од наших млађих калуђера одовуд пошто нема скоро изгледа, да се нађе довољан број ваљаних искушеника. Обећали сте ми да ћете радо примити исте младе калуђере, али да је томе сметња што нема ћелија за њих, и сад сам ја овде то израдио, да се манастиру помогне те да преправи неколико старих ћелија за ове млађе калуђере. Гледајте, дакле, одмах чим примите ово писмо, да прегледате старе ћелије које се могу преправити, и саставите материјални предрачун колико ће коштати, да вам и зато пошаљемо новац, а мајстори нека одмах предузму рад. Калуђери, које ћемо вам послати, млади су људи и вични су по каквом послу за економију. Њихово ће бављење бити корисно манастиру. Они ће тамо сами доћи и пријавити се Сабору, као што је ред.“ Шаљу им и неколико младића за послушнике, које су бирали да буду што бољи. Епископ Димитрије је предузео и кораке да се подигне плата старцима и братији и нада се да ће

успети. Остало је само да се проучи начин како ће то да се изврши.⁵²⁶

Епископ Димитрије још истиче да је потребно да братство што пре пошаље једну депутацију краљу да му захвале за све. Она је морала што пре да дође јер је краљ требало ускоро да крене на пут по Европи, где ће се дуго задржати. Епископ предлаже да у депутацију уђу отац Хрисант, отац Мојсије и отац Михаило. „Нама су сви подједнако мили, али налазим, да ови људи у садашњим приликама могу највише урадити за манастир.“ Депутација је ускоро и отишла краљу, а по повратку братство је 27. августа писало митрополиту Инокентију да је врло задовољна пријемом и обећањем које је краљ дао. Сада су тражили неколико ствари: да им се направи нова цистерна за обезбеђење од пожара; да им се направи нови конак на три спрата за пријем гостију; да им се преустроји велика кула и спреми за драгоцености и библиотеку; да се рестаурирају све зграде, које су склоне паду. Све то би коштало 5000 лира. Сабор је уклонио из братства јеромонаха Платона, који је изазивао нереде.

Истичући своје везе са Хиландаром и залагање за манастир епископ Димитрије вели: „Држим да ћете и сада разумети да се све ово што вам саветујем клони на ползу манастира, па да треба и сада да ме послушате, као осведоченога пријатеља и вашег и манастирскога, и да ћете ми тако помоћи, да се с правом могу за манастир и више још залагати код Његовог Величанства Краља и код других људи од утицаја.“⁵²⁷

Епископ Димитрије пише из Шапца 17. јула 1900 Алекси Јовановићу, председнику Министарског савета, шаљући му завршни извештај о свом раду у Хиландару, и даје му још нека кратка обавештења. Каже да је депутација од три калуђера која је долазила са њим у министарство изаслата из манастира да благодари краљу на помоћи око измирења дугова и на заштити. Калуђери су потом отишли у Фрушку Гору да посете тамошње манастире, отуда треба да дођу у Шабац, а потом за Београд и Солун. Сматра да је потребно да они из Београда буду испраћени задовољни што ће се постићи ако се свакоме да на име поклона по

⁵²⁶ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 177-179.

⁵²⁷ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 179; Р. Радић, Нав. дело, 46.

20 наполеона и карта до Солуна и Свете Горе. Даље, при расстанку им треба напоменути да од сада примају само Србе у манастир, и да ће се држава постарати да за њих приправи ћелије по рачуну који јој се од управе пошаље. Ако буду захтевали извођење суме од дуговања Хаџи Пешићевог, нека им се каже да ће им се издати пошто се потпуно наплати и пошто се „уверимо да у манастиру нема више наших непријатеља“. Нека им се обећа потпуна благонаклоност и заштита краља и државе и нека им се каже да ми нећемо никад напустити наш манастир „који је најновијим чином везао са нама пријатељство“. Држава ће и даље руковати њиховим пословима по договору са њим, пошто су њему прилике у манастиру и његове потребе најбоље познате. На крају епископ каже да је за исплату манастирских дугова потрошено 130.000 динара у злату, а облигације су пренете на нашу митрополију, „те је манастир постао наш дужник“. „На случај да се од нас поново одметне, ако нађемо за потребно, можемо тражити наплату горње суме са интересом.“⁵²⁸

Усвајајући предлог епископа Димитрија, министар Јовановић је 26. јула издао тројници хиландарских монаха као поклон по 400 динара у злату и бесплатне железничке карте до Ристовца.⁵²⁹

Митрополит Инокентије је боравак епископа Димитрија у Хиландару означио као врло успешан. Он је 14. априла 1900. писао епископу Мелентију: „У Хиландару велики смо успех постигли, хвала Богу. Чим је епископ Димитрије дошао у Хиландар са мојим писмом братству, одмах је пошло како треба: истерана су из Управе два највећа наша непријатеља Бугарина. Сво братство дало је писмену изјаву, да су вољни све у сагласности с нама радити, у том циљу примају у Управу двојицу које им ја пошаљем. У споразуму са владом удешено је, да Митрополија Краљевине Србије исплати њихове дугове по облигацијама, које да пређу у својину Митрополије, те да Хиландар буде наш дужник. Удесиће се, да и метоси буду као залога Митрополији, а то ће дати могућност, да свуда где треба, имамо наше управе. Новац ће се употребити деда Викторов а ресто попуниће се из нарочитог буџетског кредита.“

Митрополит Инокентије 31. маја 1900. јавља епископу Мелентију: „Владика Димитрије срећно лепо све је свршио, па је

⁵²⁸ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

⁵²⁹ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

први дан Духова био овде. Дугови – око 100.000 динара исплаћени су. Облигације пренете на Митрополију Краљевине. Не могу сада извијати се, као до сада. Наших су тројица у Управи. Послата је помоћ за грађење наше цркве у Солуну. Преко тридесет цркава добиле су од мене црквене књиге, одежде и утвари и у Македонији и у Старој Србији. Живо се и енергично ради, па Бог Рашане помоћи ће.“⁵³⁰

Конференција у вези са хиландарским питањем одржана је 12. 6. 1900, а дан касније у Хиландар је отишла група од шест српских ђака које је повео архимандрит Гаврило. И касније су одлазили ђаци и монаси.⁵³¹

Епископ Димитрије 27. јула пише братству Хиландара: „Много нас је забринула Краљева женидба и помела нам посао, који смо требали да свршимо у корист светога манастира. Али то ништа не чини, јер ја остајем овде, па док се земља врати у редовно стање, и министри стигну да раде редовне послове, ја ћу се заузимати за манастир и даље. Треба само да знате, да сви министри, који су да су, високо уважавају свети Хиландар, а ја ћу се заузимати, да их обавестим о његовом стању и потребама.“⁵³²

Да је епископ Димитрије бринуо о српским интересима у Хиландару и када није био тамо, сведочи то што се архимандрит Василије задржао у Хиландару скоро два ипо меца по наређењу министарства иностраних дела и епископа Димитрија.⁵³³

Догађаји и тешкоће које су настале у Србији учиниле су да се ствари нису могле развијати како је очекивано. Из писма епископа Димитрија братству Хиландара од 25. октобра 1900. види се да није могао бити послат новац за плаћање дуга манастиру Зографу. Митрополит Инокентије је морао лично да интервенише, да иде у министарство, након чега су једва пристали да одреде 500 наполеона за одужење Зографу. Епископ Димитрије још им пише да се труди да се друга ствар унесе у државни буџет и нада се да ће их у зиму или у пролеће опет посетити. Замера им што није обавештен када и због чега су отац Гаврило и Мојсије ишли у Цариград. „Ако је

⁵³⁰ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 179-180.

⁵³¹ Р. Радић, Нав. дело, 46.

⁵³² Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 180-181.

⁵³³ МИД, ППо, 1900, ред 630 – Архимандрит Василије Хиландарац Тодору Станковићу, српском генералном конзулу у Солуну, 12. 9. 1900.

то било за манастирско имање, за које сте говорили, да треба и ја тамо да будем, требали сте да ме известите благовремено. Ако су доиста тамо ишли, погрешили су, јер у то време није било нашега посланика у Цариграду.⁵³⁴ Не знамо да ли је и шта братство на ово одговорило. Извесно је да је министар иностраних дела 9. децембра издао решење, с обзиром на писмо епископа Димитрија, да се тројици монаха, и то јеромонаху Сави, ђакону Платону и монаху Никону изда на име помоћи по 100 динара, и да се шесторици ђака који се у Хиландару спремају за монашки чин изда за набавку одела и обуће 200 динара.⁵³⁵

Из два извештаја епископа Димитрија властима у Београду, 14. јула и 12. децембра 1900. године, виде се његови утисци о боравку у Хиландару, рекапитулација учињеног и погледи у будућност, односно шта још треба да се учини да би Хиландар потпуно дошао у српске руке.

У извештају министру спољних послова од 14. јула⁵³⁶ каже да му је, у вези његових извештаја које му је у марту и априлу послао из Хиландара, част упутити овај акт, у коме излаже шта би још наша држава имала урадити за тај манастир „ради коначног утврђења нашег утицаја у њему“. Епископ наводи да је главни разлог који је нагнао бугарашко братство из манастира, да се поново обрати нашој држави за потпору и заштиту, његово рујинирано материјално стање. Због тога су и пристали, противно манастирском и светогорском уставу, на услове које им је поставио. „Они су примили наше људе, поделили су управу са њима и пристали, да у манастир и даље примају новачке – искушенике – од наше народности. А ми смо, као што Вам је познато, знатним новчаним жртвама одужили манастирске дугове. Ми смо то морали учинити, баш и кад не би било могућности, да наши људи уђу у манастир, јер наш понос народни и углед државни не би нам допустио, да наша славна лавра, која нас је у своје време толико задужила, због дугова допадне у руке туђинске и непријатељске. А сада, кад смо успели да унесемо у манастир свој утицај и да у њему обезбедимо опстанак нашем елементу, нужно је наставити рад у обележеном правцу и не

⁵³⁴ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 181.

⁵³⁵ МИД, ППо, 1900, ред 630

⁵³⁶ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

допустити, да везе између наше државе и манастира и најмање попусте.“ Држава треба и даље да помаже манастир и то у виду сталне годишње помоћи од 1000 турских лира у злату, од почетка идуће године. „Ова је помоћ предвиђена у писменој изјави целокупнога манастирског братства, коју сам приложио своме првом извештају, и на основу које засновани су садањи односи у манастиру. Као што се из поменутога мојега извештаја може видети, братство је захтевало 2000 лира годишње, а ја сам изјавио, да се не могу заузимати за већу суму од 1000 лира. Братство је пристало и на ову суму, и ја налазим, да наши национални интереси захтевају, да се та сума манастиру одреди.“

У тачки 2, епископ пише да је манастир пролетос, када је требало да исплаћује служитеље и раднике, био у критичном материјалном стању, да није имао ни динара. Због тога је он пристао да се од донесене суме то исплати у износу од 500 наполеона, а да манастир касније, кад дође до новца, сам исплати манастиру Зографу дуг од 500 лира. Епископ је додао још 71 наполеон, јер 571 наполеон је једнако 500 лира. Али показало се да манастир није имао извора да сам одужи дуг Зографу, па је он мишљења да би држава требала да ту суму уступи манастиру и да му је рачуна „као помоћ за ову годину“, а одужење манастиру Зографу да прими на себе. Тиме би у очима манастира још више подигао углед наше државе.

Ради што јачег утврђења српског утицаја у Хиландару епископ предлаже да држава повећа плате целом братству. Та помоћ би се братству поделила према важности положаја појединаца и износила би отприлике 250 наполеона годишње. То би било веома моћно средство „да их веже искључиво за наше националне интересе“. Осим ових издатака, држава би требала да прими на себе и издатке за подизање нових грађевина, пошто су старе сасвим дотрајале, а и недовољне су за смештај већег броја братства „које сваким даном прирашћује одашиљањем наших људи у манастир“. Нужно је да држава помогне манастир у припремању и удешавању ћелија за наше људе и довођењем водовода за одбрану од пожара садањег здања и библиотеке. А градња нових здања треба да се предузме тек тада, кад држава добије уверење, да је манастир у несумњивом поседу српског елемента. Ове нове грађевине само би незнатним

делом пале држави на терет јер она има у резерви примање, које је досуђено манастиру од Михајла Хаџи Пешића из Ниша.⁵³⁷

Епископ закључује да за први мах, заузимање манастира Хиландара изискује велике новчане издатке, али после већ учињених издатака и заснованих веза са манастиром, држава се не сме ни пред овима задржати. Он сматра да ће ти издаци, увођењем рационалне економије и привреде, сваким даном бити све мањи, док се не сведу на незнатну суму „која ће служити као спона између манастира и наше државе“. Вели да је за увођење рационалне привреде предузет први корак на његов предлог и у његовом присуству, а држави само остаје дужност да „понеког хиландарског монаха образује у нашим пољопривредним школама“.

Епископ сматра да постоји још једно важно питање – питање обезбеђења манастирског имања, и ту наша држава треба да притекне у помоћ целим својим државним ауторитетом. Он констатује да манастир има огромна имања на Светој Гори и ван ње, али да „рђави“ суседи непрестано наваљују и манастир често мора да се брани парничењем. Чак и она имања која су парницама и царским одлукама досуђени манастиру, нису у његовом потпуном поседу, него отмичари наваљују на све могуће начине. И при парничењу и у обичном прегањању око својине манастир је изложен грдним новчаним издацима да би задовољио несавесне чиновнике и судије. Плаћање тих глоба „прождире целу манастирску привреду“ и зато је манастир у лошем материјалном стању. Наша држава би манастиру много помогла када би дипломатским путем код турске државе помогла у очувању његових имања. Тако би манастир имао сталне приходе са својих имања и не би било потребе да га држава помаже. У том тренутку је било питање највећег манастирског имања око кога се водила парница преко 40 година и које је по пресудама припало манастиру. Требало је да власти утврде границе и да изагнају самовољне заузимаче, али нису имале ауторитета да то ураде и стално су одлагале да то учине. Он констатује да је наша дипломатија доста радила на том питању, али да се променом посланика стало и сада би требало да се настави и то питање реши.⁵³⁸

⁵³⁷ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

⁵³⁸ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

Епископ Димитрије закључује: „Из овога што је до сад рађено, познато Вам је господине министре, колико се могло успети мојим изасланством у утврђивању нашега утицаја у Хиландару. Ма да је према пређашњем стању постигнут велики успех у томе погледу, ипак још не можемо рећи, да је манастир коначно обезбеђен за наш елеменат.“ Сматра да је потребно још рада и жртва док се не постигне „стање које сви желимо“. „И због наших људи, које смо тамо сместили, и који нису навикнути тамошњем реду, и због колебљивих прилика у Светој Гори, које треба уочити и према њима рад удешавати, ја налазим, да би потребно било, да у скором времену опет одем у Хиландар и опет да се у њему подуже задржим док се све не уреди и не упути како ми желимо.“ Ако министар сматра да је потребно, епископ се ставља на расположење да се још једном одвоји од свога дома и своје редовне службе „те да послужим нашој заједничкој ствари у Хиландару“. У противном, спреман је да увек када се јави потреба да своје мишљење о свим приликама и питањима у манастиру.⁵³⁹

Извештај од 12. децембра 1900, такође председнику Министарског савета и министру спољних послова Алекси Јовановићу, под ознаком поверљиво, писан је као кратки мемоар, у коме се излаже шта је до тада рађено у Хиландару да би се утврдио српски елемент и обезбедила управа српским калуђерима, и какво је стање у манастиру у том тренутку. Према томе држава треба да обележи своје даље кретање и рад са тим манастиром.

На почетку епископ констатује да је интересовање државе за Хиландар постало живље од посете краља 1896. године. Везе које су раније постојале између државе и манастира тада су постале још чвршће. Скоро после тога бугарски агитатори су успели да поколебају „непостојано манастирско братство“, које је очекивало богате дарове и помоћ манастиру од Србије. Због тога су једно време били заоштрени односи између Србије и Бугарске. После тога настојало се да се ти односи врате у нормално стање. Манастирско братство, обмануто од бугарских агитатора и Егзархије, само је затражило пут да се опет приближи Србији, те је упутило њему (Димитрију) једно писмо у духу помирљивости и правдања, о чему је

⁵³⁹ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

он известио Владу. Пошто је краљ раније наредио да се изради скупоцена црквена застава са натписима у којима се бележи карактер и дан његове посете, на поклон манастиру, у циљу трајније успомене на његову посету, нађено је за умесно да ту заставу однесе у манастир епископ Димитрије. Како је он и раније био изасланик краља у манастиру и добро познавао тамошње ствари, дато му је у задатак да провери шта су Хиландарци хтели писмом упућеним њему и да покуша да поново утврди везе између манастира и државе.

Његов задатак је био деликатан, али је био олакшан тиме што је манастир запао у материјалну оскудицу због великих дугова. Зато је био принуђен да се опет окрене Србији и зато му је братство и упутило онакво писмо. „Наши такмаци у том моменту били су и сами у материјалној неприлици и нису могли притећи манастиру у помоћ и на тај начин сасвим га привезати за себе.“

Пошто је видео у чему је ствар, нашао је да је умесно да од целокупног братства узме писмену изјаву у којој ће стајати шта од Србије захтевају и какве јој уступке нуде у накнаду. Из извештаја које је у то доба слао из манастира, види се да није било лако склонити их на такву изјаву, али су на крају пристали и позвали сво братство да је потпише. Изјава се налази у архиви Министарства (спољних послова) и углавном се своди на то да Србија одужи спољни манастирски дуг и да одреди доста велику годишњу помоћ манастиру и братству, а братство пристаје да прими у управу неколико старешина, које им Србија пошаље и отвори врата српским калуђерима и ученицима.⁵⁴⁰

Да би се знало колико Србија треба да да за одужење дуга, епископ Димитрије је захтевао да управа одмах састави списак свих спољних дугова. Тај списак, заједно са поменутом изјавом, послао је Влади Србије. Послао је и свој извештај о стању које је затекао и погледима за „нашу народну ствар“. Добивши све то у руке, Влада је решила да углед наше земље и њени национални интереси захтевају да Србија одужи манастирске дугове, и то само спољне који су износили око 5300 турских лира. Унутрашњи дугови, односно позајмице манастиру од његовог братства, које су отприлике исто

⁵⁴⁰ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

толико износили, нису ушли у списак. Влада је онда у два маха слала у манастир адвоката Алексу Новаковића са новцем којим је спољни манастирски дуг плаћен. Све исплаћене облигације, са пристанком манастирске управе, пренесене су на нашу Митрополију, те је манастир постао њен дужник за суме на које облигације гласе. Ако би се манастир поново окренуо „противно нашим народним интересима“, Митрополија би се могла пријавити као потражилац исплаћених сума.

Одмах по исплати дуга наши људи су ушли у управу, а наше калуђере и искушенике, који су слати из Србији, манастир је почео да прима без уобичајеног отпора према Србима. „До нас је стајало да пошаљемо и већи број наших људи, те да у што краћем року наш елемент овлада у манастиру, али је ова ствар у рукама владе, која треба да располаже средствима за то потребним.“

После свега остало је да држава одреди сталну годишњу помоћ манастиру и братству. Братство је тражило 2000 турских лира, а он је сматрао да је то много и залагао се за 1000 лира помоћи. Братство је тражило да помоћ стигне и за текућу годину, а епископ је рекао да не може јер прво мора да тај износ уђе у буџет и да га скупштина донесе, па да важи тек за следећу годину.⁵⁴¹

На плате братству манастир издаје 250 турских лира, да би набављали одећу, обућу и друге потребе, а храну и пиће добијају из манастирске економије. Епископ Димитрије предлаже да држава прими на себе издавање плате и да се плате удвоструче, како би се на тај начин калуђери што јаче задобили за Србију. Поменути суму манастир даје седамдесеторици калуђера. „За циљ, који ми тежимо да постигнемо у Хиландару, веома је нужно да се усвоји овај мој предлог. Само је потребно да одмах овде приметим, да се сума одређена за плату не шаље у манастирску касу, него да калуђери примају плату непосредно из руку нашега повереника, те да знају, да им се она може одмах ускратити, чим би престали бити наши пријатељи. Како су светогорски калуђери велики простаци и јако похлепни на злато, ово би било најмоћније средство, да хиландарске калуђере несрбе имамо непрестано у својим рукама. Према искуству, које сам стекао у њиховој средини, све ће нам друге жртве

⁵⁴¹ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

остати на празно, ако их на овај начин не привежемо за се. Ма колико да се даје у општу манастирску касу, ако и сами не добију што у руке, хиландарски ће калуђери остати незадовољни и веома непоуздани пријатељи.“⁵⁴²

У наставку мемоара епископ Димитрије поставља питање да ли уопште вреди да држава чини ма какве, а камо ли тако велике издатке за одржање манастира који је доста удаљен и од кога „бар за ово време“ не можемо имати осетне помоћи „у борби за наше народне ствари?“ Епископ Димитрије сам одговора на то питање. „Кад би средства наше државе допуштала, ја се не бих устезао да предложим, да се на одржање тога манастира троши и до 100.000 динара годишње, само да он потпуно пређе у српске руке. То захтева колико углед наше обновљене државе, толико може бити и наши политички интереси у будућности. Данас сви православни народи надмећу се да се на Атонској Гори утврде, те да отуда помогну политичке аспирације своје отаџбине на земље Балканског полуострва. Све православне народности не жале никаквих жртава, да се дочепају каквог манастира, скита или ћелије, и да отуда потисну своје такмаце; а Бугари су у томе ривалству према нама ненадмашни и у избору средстава и у издржљивости. (...) Ми пак радимо са мало познавања посла и са још мање прегалаштва и личног пожртвовања.“ Епископ истиче да се борба националне пропаганде води и на Атону помоћу новца, а да су Срби на половини пута да Хиландар потпуно пређе у њихове руке. Хиландарци, ма колико да се осећају ближи Бугарима, опет их сматрају за варалице и не верују им више. Србију сматрају за историјску и пуноправну наследницу свога манастира, али видећи да Србија не може да им помогне помишљају да се обрате Русима. „Пошто је Хиландар манастир прворазредни и на великом гласу у словенству и научном свету, Руси не би жалели милионе да га добију у своје руке.“ Епископ не верује да ће се обратити Бугарској, мада их бугарски агитатори салећу. Међутим, епископ закључује да то што су архимандрита Гаврила „изненада овамо послали, са писмима мени и Господину Митрополиту, у којима су претње и неки претерани захтеви, на које према утврђеном споразуму немају

⁵⁴² АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

права, утврђује ме у уверењу, да они ипак имају намеру да са Србијом кидају, док се још наши људи тамо не намноже.“⁵⁴³

Епископ Димитрије закључује да наша држава не би требало да допусти такву евентуалност, нарочито после краљеве посете, „којом су обележене наше народне претензије“ на задужбину наших древних краљева, и после већ поднетих жртава за њено спасење од дугова и туђинске поплаве. Сматра да част и углед државе захтева да та задужбина, као колевка „наше културе и наше државне мисли“ буде очувана нашем народу. Посао на томе треба да се настави „јер свако застајање од наше стране може дати маха нашим непријатељима и коначно упропастити нашу ствар. Од материјалних жртава не треба се уклањати, докле их год наша средства допуштају.“ Ако Влада сматра да треба да се настави са јачањем српског елемента у Хиландару, сматра да у буџет за идућу годину треба да се унесе 50.000 динара за помоћ манастиру и 10.000 динара за плате братству. Плате нашим калуђерима су изван те суме, а подржавање наших ђака, ако би помоћ била оволика, ишло би на терет манастира, ма колико их тамо послали. Он напомиње да би та помоћ опадала из године у годину чим би у манастиру овладели Срби и увели рационалну привреду на огромном манастирском имању.

Манастир има велике издатке годишње, и то редовне око 90.000 динара, али и непредвиђене, који одлазе на парничења око имања. Манастир има преку потребу да обнови старе и подигне нове грађевине нужне за економију и друге потребе. Издаци на све то су учинили да манастир западне у велике дугове.

Сви манастири у Св. Гори живели су до пре 30 година од милостиње и поклона из целог православног света. Хиландар је читаво столеће живео од богатих прилога бугарских поклоника, али откад је Бугарска ослобођена и на њене поданике пали државни терети, поклоници су све ређи, тако да су последње две три године сасвим престали долазити. Данас има руских поклоника, али они прилоге остављају у свом манастиру и скитовима док друге манастире обилазе само из радозналости. Због престанка долажења поклоника скоро сви манастири су посрнули у материјалном

⁵⁴³ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

погледу. И Хиландар је изложен великим расходима и издацима, који премашују његову снагу. Ти издаци су порези, и државни и светогорски (20.000 гроша).

Због тога што су манастири лишени прихода од поклона и милостиње, а у тежњи да задрже пређашњи углед, почели су да обрађују своје земље и експлоатишу шуме и камене мајдане. Међу њима најбоље пролазе они који имају повећа имања у Св. Гори јер на њих не могу да насрћу отмичари. Хиландар је и у том погледу у лошијем положају јер иако има велика имања у Св. Гори, најглавнија су изван ње, на која не престају насртаји околних сељака. Због тога је манастир непрестано у борби и парничењу, на које троши огромне суме новца. И поред таквих случајева, манастир је обрађивао своја имања и добијао колико му треба за домаће потребе, а у бољим годинама и за продају. Хиландарска имања састоје се од њива, пашњака, винограда, шума и маслињака. Шуме су упропашћене нешто нередовном сечом, а нешто страховитим пожаром, који пре десетак година није умало уништио и манастир. Има много маслињака али младог, који ће за десетак година давати богате приходе. Манастир се нада да ће за десетак година живети у изобиљу, док своје имање доведе у ред. Управа почиње да размишља о савршенијем начину производње, па се обратила претходном председнику Владе који је послао два плуга и један тријер, а обећано је да ће им бити послат и један стручан економ.

Према овоме, манастир је сада у прелазном оскудном стању, а кроз кратко време, који га буде имао у својим рукама неће ништа на њега трошити. Зато епископ предлаже да се користе његовом оскудицом и да га, иако са осетним жртвама, добаве у своје руке. Ако пропусте ту прилику, никад га више неће добавити и потомство ће их осуђивати за ту немарност. Посао је већ упола свршен, и ако бисмо то сада напустили, пропао би сав дотадашњи рад и жртве.⁵⁴⁴

Епископ поставља следеће питање: да ли би Хиландар, у накнаду за жртве које Србија подноси, могао бити од користи у данашње време? Он сам одговара, да док манастир не дође потпуно у српске руке, не би било политички захтевати од њега ма какве веће услуге. Али чим би се утврдила српска управа и српски

⁵⁴⁴ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

елемент, био би од користи у борби са „нашим противницима“. Већ данас је од користи јер је његов метох у Солуну једина, у целој Турској, чисто српска црква. У недалекој будућности, кад Срби буду у њему у већини, Србија може под његовим именом отворити више таквих цркава. Поред тога, сва јужна Македонија, нарочито словенска, „са великом жудњом и побожношћу прима часни крст, који тамо односе калуђери Хиландарци ради целивања народу“. Кад би ти калуђери били чисти Срби, „појмљиво је од какве би нам користи били“.⁵⁴⁵ Поред тих чисто политичких услуга, Хиландар би био од велике помоћи и за васпитавање млађих монаха и монашких приправника, кад би се у манастиру отворила школа која би имала тај задатак. Данас манастири у нашој земљи страдају највише због тога што калуђери немају ничега монашког на себи, а када би се увео ред да се за старешине постављају само они који су се у Хиландару васпитавали, друкчије би и они изгледали. Али над свим тим разлозима је корист и углед наше отаџбине, која би, утврдивши у Хиландару српски елемент, очувала нашем народу најдрагоценији споменик његове некадашње славе и величине. Библиотека старих српских рукописа и других старина има велику вредност на чему нам многи завиде.

У напомени на крају мемоара, епископ Димитрије пише да у светогорским манастирима постоји ред који је утврђен одавно, да је унутарњи ред у рукама њихових управа и да им се у то не сме нико мешати. Свако ко жели да са светогорским манастирима ступи у неке односе, треба то да зна, да се тог реда држи, а у супротном може да учини грешку и да промаши свој циљ. Светогорци су јако

⁵⁴⁵ Радослав Агатоновић, члан српске пропаганде у Македонији, имао је слична размишљања. Он 1899. бележи да је за успех српске пропаганде у Македонији неопходно што пре да се реши хиландарско питање у српску корист, пре свега због велике улоге коју Хиландар игра у том крају српства и коју ће и у будућности играти. Он сматра да Бугари систематски, неколико десетина година, раде на уништењу српског знака манастира. Са Хиландаром у рукама, Србија би решила црквено питање у Македонији јер би по својим метосима отварала цркве-параклисе у којима би служили калуђери на словенском језику. Сматра да Србија не може на силу да преотме манастир из бугарских руку, већ треба да се или преко султана издејствује управа у манастиру, или да се наговоре спољни повериоци манастира да траже наплату дуга, чиме би манастир дошао у шкрипац, па би морао да тражи помоћ од Србије. Србија би дала новац, али да манастир пређе у њене руке. Сматрао је и да треба поткупљивати млађе братство. Овакав начин је предлагао и руски конзул Иларионов. - Р. Радић, Нав. дело, 42-43.

суревњиви у одржавању тог реда, „и многи су наши људи не знајући за њ отежавали себи посао у односима са Хиландаром“.⁵⁴⁶

Ово последње запажање епископа Димитрија најбоље осликава његов став о начину деловања Србије и Српске цркве у Хиландару на враћању манастира у српске руке. Сасвим је извесно да он овде мисли на понашање епископа Саве, који је хтео да се наметне у управу Хиландара, што је у супротности са редом у светогорским манастирима. Епископ Димитрије је ишао другим путем. Он се није наметао, већ је на дипломатски начин и захваљујући личним пријатељским односима са калуђерима, успевао да се избори за српске интересе, што у наведеном мемоару јасно објашњава. Особито је ценио архимандрита Хрисанта, за кога каже да је најинтелигентнији и душа у манастиру, и да ће, кад њега нестане, Хиландар „свакојако посрнути“.⁵⁴⁷ Епископ Димитрије је сматрао да има и кривице српских монаха што у манастиру Срби нису у већој мери заступљени. Вели да добро зна, да су наши монаси, „који иду у шетњу по Атону и у Хиландар, а немогући управљати се по тамошњим строгим уредбама, изазвали отпор тамошње Управе и оштетили интересе наше народне ствари.“⁵⁴⁸

Активности у правцу учвршћивања српског утицаја у Хиландару настављене су неколико дана после овог мемоара деловањем министарства из Београда и српског конзулата у Солуну. Из Министарства иностраних дела 15. децембра је упућено писмо Генералном конзулату у Солуну од министра у коме се каже да је владика Димитрије указао потребу да архимандрит Василије отпутује одмах у Хиландар да поради на томе да у хиландарску управу уђе што више наших људи.⁵⁴⁹ Министарство моли Генерални конзулат да упути архимандрита Василија што пре у Хиландар и да га замоли да употреби све што може да наша ствар коракне у Хиландару мало у напред. Он је познат по својој оданости тој ствари, а има многе везе са људима у Хиландару те се министар нада да ће у овом послу успети јер само добром управом која буде

⁵⁴⁶ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

⁵⁴⁷ Ас, ЛФ Стојан Новаковић 1305, Епископ Димитрије Стојану Новаковићу, 1. 4. 1896, Хиландар; о њиховом пријатељству видети и: АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, 19. јануара 1895, Хиландар (поглавље о научном раду).

⁵⁴⁸ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 165-166.

⁵⁴⁹ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

састављена од наших људи може се остварити успех.⁵⁵⁰ Конзул Ненадовић одговара министру 20. децембра из Солуна, и вели да је, по његовим наредбама, издао архимандриту Василију новац за путне трошкове у Хиландар и дао му потребне инструкције „како да поступи при избору нове хиландарске управе“. Василије му је тражио и једну своту за помоћ манастиру, да одобровољи братство, али конзул није био у стању да то учини. Онда је тражио плату за себе и за наше платежнике у манастиру, што је конзул дао у износу од 1620 динара. Тражио је и једно писмо од конзула за братство, које је овај и написао и послао препис министру. Конзул је замолио Василија да га редовно извештава о стању у Хиландару, а он је обећао да ће све чинити у „нашу корист“.

Василије је саопштио конзулу да братство преко целе године не прима плату, већ им се она издаје о Новој години. Али управа сада није стању да исплати плате, па би се морала задужити што би озлоједило управу, па би могла приликом избора нове управе створити у братству незадовољство против наших тамошњих архимандрита, те да не гласа за њих „и тако би се могло десити да ни један од наших људи не уђе у управу“, што би било од огромне штете по наше интересе. Архимандрит Василије сматра да би могао да придобије братство у нашу корист када би могао да им изда плате о Новој години, па тражи да му се пошаље 500 наполеондора.

Конзул закључује да ће братство бити незадовољно када сазна за неуспелу мисију архимандрита Гаврила у Београду, а нарочито зато што Гаврилу није исплаћена заоставштина покојног владике деда Виктора. Зато би, по његовом мишљењу, било неопходно да се братству исплати плата пре избора нове управе или после избора, што би било још боље, ако би избор „испао у нашу корист“.

Архимандрит Василије каже да не може ни бити избора пре него што се братству изда плата јер без тога досадања управа не може закључити овогодишње рачуне и поднети оставку. Конзул на крају моли министра за упутство шта да ради ако му из манастира траже новац за плате.⁵⁵¹

⁵⁵⁰ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

⁵⁵¹ АС, МИД, ППо, 1900, ред 630; У писму братству конзул каже да му је дужност да се непрекидно брине за бољитак Хиландара, а то може постићи само ако га пречасни оци, својом слогом и оданошћу „нашој светој српској православној цркви“ својим трудом помогну. Он не сумња у њихову оданост и ревност.

Већ 2. јануара 1901. стиже допис из Министарства иностраних дела Генералном конзулату у Солуну у коме се јавља конзулату да је примљено писмо од 20. децембра, те да се манастиру не издаје унапред никакав новац без нарочитог одобрења. О свему што је нужно за „држање нашег уплива у тој нашој светињи“ донеће се ускоро одговарајуће решење кад се донесе буџет у Скупштини.⁵⁵²

* * *

Поред својих личних пријатеља којима се приватно јављао, као и министру Андри Ћорђевићу, епископ Димитрије се из Хиландара обратио и осталим Србима посланицом на Васкрс 9. априла 1900. године.⁵⁵³

4. 4. Епископ Димитрије и Хиландар почетком 20. века

После 1901. постоји само неколико података о манастиру Хиландару и стању у њему. Тамо се дуго налазио епископ тимочки Мелентије и он је повремено извештавао епископа Димитрија о стању у манастиру.⁵⁵⁴

У марту 1901. није било јасно да ли ће епископ Димитрије ићи у Хиландар. У писму епископу Мелентију каже да је тамо старешина архимандрит Вићентије и „Управа је сасвим у рукама наших људи, али и они траже пара, и то повише.“ Епископ је о томе јавио краљу и очекује његов одговор.⁵⁵⁵

У фебруару 1901. се поново појавило питање регулисања дуга хаџи-Михаила Пешића. Он је отплатио део дуга, а већину остао дужан. Нудио је имање уместо новца.⁵⁵⁶

И поред тога што су 1901. купљене за манастир пољопривредне машине, обећана помоћ није пристизала. Као да је спласнуло интересовање за Хиландар у Србији. Почетком 1902. упутили су молбу да им се исплати обећана годишња субвенција, јер ни у 1901.

⁵⁵² АС, МИД, ППо, 1900, ред 630.

⁵⁵³ Весник Српске Цркве, 1900, 389-395.

⁵⁵⁴ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 183-184.

⁵⁵⁵ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 182.

⁵⁵⁶ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 182-183.

ни у 1902. нису добили ништа, осим 150 наполеона у злату. Ни касније помоћ није стизала у обећаном обиму.⁵⁵⁷

По наређењу министра спољних послова и митрополита, у Хиландар је 1902. упућен синђел Хаџи Мирон Јанковић. Он је у манастиру боравио од 9. до 22. септембра, да би потом отишао у Кареју да сазна какво је тамо мишљење о Хиландару. Убрзо је послао извештај у коме пише да се манастир налази у незавидном положају јер нема среће са братством. Имао је доста дугова јер се систематска пљачка у њему одвијала годинама. Каже да је 1900, када је Србија исплатила спољни дуг манастира, братство обмануло епископа Димитрија, те је сума од 500 турских лира, која је била намењена за одужење дуга бугарском манастиру Зографу, употребљавана за друге сврхе, а дуг је остао. Поред тога, манастир је од 1900. задужен још, а постојао је и унутрашњи дуг. Он је сматрао да таква ситуација погодује намерама Руса и Грка да се дочепажу Хиландара.⁵⁵⁸

Касније су се надметале две струје у манастиру, српска и бугарска, а једно време бугарски монаси су опет били надмоћнији.⁵⁵⁹

Године 1903. било је мишљења код српских власти да се уведе општежиће у манастир и на тај начин хиландарско питање коначно реши. Требало би упутити епископа из Србије који би згодном приликом завео општежиће и остао у манастиру док се оно не устаали. Ту би био и чиновник конзулата да спречи немире бугараша. И 1904. је била поцепаност и неслога међу братством, а било је врло мало Срба.⁵⁶⁰ Оно што је успео да уради епископ Димитрије било је краткотрајно.

4. 5. Митрополит Димитрије и Хиландар

Када је 1905. епископ Димитрије постао митрополит Србије, продужио је да се интересује за стање у манастиру.⁵⁶¹ Он је 5. октобра 1905. године упутио одговор министру спољних послова, на захтев упућен Цркви од стране тог Министарства, да Црква

⁵⁵⁷ Р. Радић, Нав. дело, 46-47.

⁵⁵⁸ Р. Радић, Нав. дело, 47.

⁵⁵⁹ Р. Радић, Нав. дело, 48-49.

⁵⁶⁰ Р. Радић, Нав. дело, 49-51.

⁵⁶¹ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 183-184.

притекне у помоћ држави ради решавања хиландарског питања. Митрополит је тај захтев изнео пред Св. архијерејски сабор, који је донео одлуке у пет главних тачака. Митрополит Димитрије и Свети сабор су закључили да упућивање неког од епископа из Србије који би дуже боравио у Хиландару није могуће, нити би донело очекиване резултате.⁵⁶²

Митрополит објашњава да у Светој Гори, према тамошњим законима, никакав виши, па ни епископски чин, међу манастирским братством нема никаквих особених прерогатива. Наводи да сви црквени чиновници имају своју јерархијску вредност само при богослужењима, „а у управи од свију је старији онај, коме је избором поверено старешинство“. Тамо је сасвим обична ствар да какав обичан монах као старешина заповеда и архимандритима и свима у манастиру, а никоме није познато да је у неком светогорском манастиру епископ био старешина. Због тога митрополит закључује да слање епископа не би ништа ново донело, осим ако би он као стални представник државе остао у манастиру, изван управе, а имао могућност да контролише шта се тамо ради, и уколико може да утиче на „послове у повољном правцу по наше националне интересе“. Митрополит каже да је он три пута тамо одлазио и, не мешајући се у управу, ствари тако упутио да су били „најповољнији изгледи за наше народне ствари“. Манастир је био доведен у везу са српском државом и ту везу је даље требало одржавати, док српски елемент тамо у потпуности не овлада. У ту сврху је митрополит требало да оде тамо још пар пута, али „како у нашој држави нема у опште континуитета у пословима, није се ни овој ствари поклањала пажња коју она заслужују“. Митрополит критикује државне органе да нису на време слали помоћ, да су млади калуђери остављени сами себи, бежали из Хиландара, а да старији, сами и без потпоре, такође нису желели да остају. Тако је протицало време, „а огромне материјалне жртве и већ постигнути успеси изгубљени су због те немарности и оклевања. Сад би требало изнова почињати напуштени посао, и изнова слати људе, али према ономе, што Ми отуда сазнајемо, сад су тамо опет настале тешке прилике, јер се туђински утицај опет осилио.“ Митрополит наводи да

⁵⁶² Р. Радић, Нав. дело, 53-54.

по канонима није дозвољено дуже задржавање епископа изван епархије, а честа путовања тамо и назад за епископе који су у годинама, нису згодна.⁵⁶³

Сматра и да општежиће не би много допринело српском учвршћењу у манастиру, а и не би се могло увести против воље страних елемената у њему, те за тако нешто треба сачекати боља времена, када у манастиру буде српска већина. Митрополит се осврће и на слање већег броја монаха у Хиландар: „Калуђери који са стране долазе, према типичу који за Свету Гору важи, бивају веома нерадо примани, стога и хиландарци нерадо примају калуђере које им одовуд шаљемо, и немају према њима поверења. А кад би им се послао већи број калуђера, како се у Вашем писму предвиђа, извесно је да их у манастир не би пустили. Али је у овом питању веома важна околност, што у нашој земљи немамо потребног броја калуђера ни за наше манастире, и што према томе нема могућности да се ма и у најмањем броју тамо шаљу, баш ако би хиландарско братство и хтело да их прими.“ Митрополит каже да би најбоље било слати искушенике, али да у искушеницима оскудевају и српски манастири. Они који су тамо већ били упућени лоше су прошли и глас о томе се проширио. Што се тиче манастирског дуга и учешћа српске дипломатије око заштите манастирских интереса, митрополит каже да од тога не би било велике користи с обзиром на то да „турске власти нити хоће довољно да се заложу, нити имају снаге да нагнају околне, да се покоре судским одлукама“.⁵⁶⁴

Фебруара 1907. конзул Србије у Солуну Владимир Љотић предлагао је подручном министарству у Београду, да се калуђерима из Хиландара одобри писанија по Србији, како би се прикупила потребна средства за манастир. Сматрао је да би под изговором слања у писанију, из Хиландара могли бити уклоњени они припадници братства који ометају планове српских власти око Хиландара. Никола Пашић и митрополит Димитрије су разматрали предлоге о писанији и закључили да постоји опасност да тај посао испадне неповољно, и да се калуђери врате из Србије разочарани.⁵⁶⁵

⁵⁶³ Р. Радић, Нав. дело, 54.

⁵⁶⁴ Исто.

⁵⁶⁵ Р. Радић, Нав. дело, 63-64.

Септембра 1908. године у Солуну је потписан споразум између три архимандрита: Василија, Теофила и Рафаила, о заједничком раду и условима под којима ће функционисати њихови међусобни односи, у десет тачака. Договор је требало да потпише у Хиландару и игуман Митрофан, а Конзулат је дао свој пристанак и потврдио споразум. Између осталог, било је договорено да нико не предузима ништа на своју руку, него по заједничком договору, да не потпадају под утицај интрига, да брину о подмлатку, да ће настојати да се врате Срби који су раније отишли из манастира, да ће спречити довођење монаха непријатељски расположених, да Епитропија мора остати у српским рукама... Међутим, споразум није функционисао у пракси. Крајем 1908. митрополит Димитрије, забринут због учесталих жалби манастирског братства и информација о интригама, неслози и размирицама, намеравао је да упути свог изасланика, али је конзул Љотић то сматрао непотребним.⁵⁶⁶

Епископ Мелентије, који је боравио у Кареји, послао је у јесен 1911. године извештај о стању у Хиландару, који је митрополит Димитрије проследио министру иностраних послова. Уз то писмо, митрополит је написао пропратни коментар, у коме каже: „Светогорски калуђери сви су похлепни за новац, и готови су, ако им се најмање учини сумњив опстанак или положај у манастиру, да све разнесу и предаду туђину, кад им се добро плати. Сваки од њих, нарочито ако заузима какво важније место, гледа да на ма који начин дође до новца. Тај новац после дају под интерес, било своме било другом манастиру. Ако остану у манастиру, они тим теку у њему утицај, али ако ма због чега морају напустити манастир, они онда с тим новцем одлазе у какав други манастир, где их радо примају као богате људе, или закупују какву ћелију, у којој наставе живети по својој вољи.

Чули смо да и наши Срби, који су послати у Хиландар да бајаги чувају наше интересе, имају већ повелике суме уштеђевине, и да се гдекоји сматрају већ за богате људе. Ово њихово богаћење док манастир пада у дугове веома је сумњиво.

По углед наше државе било би од велике штете да нам манастир допадне у туђинске руке. А то је у сигурном погледу, кад

⁵⁶⁶ Р. Радић, Нав. дело, 66-67.

су направљени оволики и овакви дугови. Ово пак последица је слабог познавања светогорских и специјално хиландарских прилика, и слабог или никаквог надзора над нашим људима који су тамо послати и који су плаћени од стране наше државе.“⁵⁶⁷

Драгутин Анастасијевић, који је боравио у Хиландару 1912. године, сматрао је да су резултати дванаестогодишњег српског рада врло жалосни. Манастир је срљао у финансијску пропаст због презадужености. Српски интереси у манастиру су угрожени, а при слању људи из Србије, није се много бирало, па тако има у манастиру људи који су од веће штете него користи. Срби не држе главна послушања, тј. сву управу држе бугарофили. Закључује да хиландарско питање, и после неколико стотина хиљада утрошеног српског новца, после одласка два краља и дванаест година рада, стоји тамо где је било 1900. године. Главни разлог кризе види у томе што Хиландар живи без икаквих рачуна и без података о манастирском пословању. Такав начин газдовања се одомаћио још од Бугара.⁵⁶⁸

Митрополит Димитрије је писао епископу Мелентију 19. октобра 1913. године, да о Хиландару добија свакојакe вести. Једна од њих је била да је у манастиру све пропало „и да је Агатангел главна чињеница, која мути с Грцима да манастир отму од Срба“. Још каже да све продадоше Русима. „Шта га ја знам кад је влада одузела Хиландар испод мога старања, и предала га Солунском консулату и писарима министарства. А и Ти види се да не можеш бити ни од какве вајде, кад не седиш у манастиру и не трудиш се да уђеш јаче у послове и у зближење са калуђерима. Хиландарци нека нипошто не потписују ма какве политичке изјаве. Нека кажу да ће потражити упутство од Српске владе и митрополита.“⁵⁶⁹

Митрополит Димитрије пише епископу Мелентију и 7. децембра 1913. године: „Мени се чини да ипак стање у Хиландару неће бити тако црно, како Ти пуне главу, али ћу ипак Твоје писмо спровести надлежном министру и поново упозорити да му се притече у помоћ.

⁵⁶⁷ Р. Радић, Нав. дело, 70-71.

⁵⁶⁸ Р. Радић, Нав. дело, 73.

⁵⁶⁹ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 183-184.

Чинићу своје, а да ли ћу моћи што успети у ово по државу веома оскудно и критично време, то не знам.⁵⁷⁰

Не знамо шта се догодило у хиландарском братству што је огорчило митрополита Димитрија, који је 13. јула 1915. писао епископу Мелентију: „Преча је нама Србија и српство од ситних интереса хиландарских калуђера. У ово ванредно време доста је од Србије и толико колико може да учини за Хиландар. У Србији је пуно гладне сиротиње и ратних страдалника, којима се мора помоћи, а Хиландарци су на миру, па нека се и сами мало помогну, док ова времена не прођу. Манастирске послове нека воде мудро и без ларме, ако хоће да нас слушају, ако ли не, нека на своју одговорност чине шта хоће.“⁵⁷¹

Митрополит Димитрије се и 1916. интересује да помогне манастиру. Он 20. марта 1916. пише епископу Мелентију: „Што се тиче хране за манастир, ја сам настојавао, а господин Пашић ми рече, да је нешто наредио. Мислим да је то учињено, и да више немате да стрепите од глади.“⁵⁷²

Епископ Мелентије пише митрополиту Димитрију 27. јуна или јула 1919. године: „Стање у манастиру Хиландару у садање доба је, хвала Богу, добро. Бива побољевања међу братијом, али тешко болесних у задње време нема, па ни смртних случајева. Али их је доста било. Од почетка новембра прошле године па до Светога Саве ове године више је од двадесет лица отишло Богу на истину... Манастир има хране. Нема зејтина јер због епидемије... која јесенас бејаше завладала овде, маслине (род) пропале су, те је врло мало зејтина исцеђено“. Додаје и да манастир има доста стоке, којој је цена велика.⁵⁷³

4. 6. Поглед на хиландарску мисију

Епископ Димитрије се показао као вешт дипломата на озбиљном државно-црквеном задатку, да помогне да се Хиландар врати у српске руке јер је манастир у то доба, крајем 19. и почетком

⁵⁷⁰ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 184-185.

⁵⁷¹ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 185.

⁵⁷² Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 185.

⁵⁷³ Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, 186.

20. века, био у власти монаха Бугара. Епископ је због више разлога сматрао да Хиландар треба да се врати под српску управу. Најпре, зато што част и углед државе захтевају да Хиландар, као колевка културе и државне мисли, буде очувана српском народу. Затим, могао је да послужи у борби са противницима јер када Срби буду у већини у манастиру, под његовим именом могу да се отварају српске цркве у Турској, а Срби калуђери би могли да иду у народ у јужној Македонији и тамо остварују утицај. У Хиландару би могли да се васпитавају млађи монаси, па да се у Србији за старешине манастира постављају само они који би се школовали тамо.

Хиландар се налазио у тешким приликама због дугова и зато се бугарашко братство обратило Србији. Српска држава је замолила епископа Димитрија да оде тамо и да се тачно обавести када су настали дугови, због чега и колико износе, коме се дугује... Државу је занимало и какве би манастир дао гаранције Српској митрополији за будућност. Братство је због лошег материјалног стања пристало на услове које је епископ Димитрије поставио. По уговору између српске државе и Цркве и манастира Хиландара, који је потписан 30. марта 1900. године, Хиландарци су се обавезали да убудуће примају за чланове Сабора по два монаха из Србије, да примају у братство и Србе, који би у Хиландар дошли да се замонаше и да тамо живе. Србија се, између осталог, обавезала да плати сав манастирски спољни дуг, да даје манастиру годишњу помоћ, да се монаси староседеоци не гоне, сем због кривица које заслужују гоњење, да се мирски људи који долазе да се монаше примају без разлике народности. Када су плаћени дугови, манастирске облигације су пренете на Београдску митрополију, а Хиландар је постао дужник Митрополије. Србија је од тада почела да шаље, као пуноправне чланове Сабора манастира, два изасланика домаћег монаштва, а тај број је доцније прећутно повећан на три. Од ових српских изасланика бирао се касније сваке године први епитроп, чувар једног кључа од манастирске ризнице и чувар једног дела печата. Хиландару су послате и пољопривредне справе, а обећано је и слање економа. Епископ Димитрије је предлагао надлежним државним установама да Србија даје плате калуђерима, чиме би их везала чвршће уз себе. Србија треба да се користи материјалном оскудицом манастира и да га врати у своје руке. Епископ је сматрао

да не сме да се пропусти та прилика, због потомства. Поред годишње помоћи, држава би требало да помаже и у грађевинским радовима и дипломатским путем код турске државе у очувању његових имања.

Епископ Димитрије је поштовао светогорски ред и покушао да оствари своје намере у складу са светогорским обичајима. Епископ Сава је хтео да се наметне, што је било у супротности са тим редом, а епископ Димитрије је ишао другим путем, на дипломатски начин покушавао да оствари српске интересе, при чему је користио и личне пријатељске односе. Што манастир није у српским рукама, сматрао је да је кривица и српских монаха, који се нису понашали на Светој Гори у складу са њеним строгим уредбама, чиме су изазивали отпор тамошње управе.

И у доба када је управљао Црквом, митрополит Димитрије се интересовао за манастир. Критиковао је државне органе што нису на време слали помоћ, што су млади калуђери остављени сами себи бежали из Хиландара. Како је протицало време, огромне материјалне жртве и постигнути успеси су изгубљени због немарности и оклевања. До митрополита су стизале вести о интригама, неслози и размирицама у братству. Митрополит је сматрао да би све требало почети изнова јер се „туђински утицај опет осилио“. Али у то време Србија није имала довољно средстава, а ни калуђера и искушеника да их шаље у Хиландар. У време балканских ратова манастир је опет био презадужен, српски интереси су били угрожени, а сву управу су држали бугарофили.

И поред тога што дипломатска мисија епископа Димитрија није донела дугорочни бољитак, показало се да постоји начин да се проблем реши.

4. 7. Научни рад епископа Димитрија

4. 7. 1. Сарадња и пријатељство са Љубомиром Ковачевићем

Научни рад епископа Димитрија уско је везан са дугогодишњим пријатељством са историчарем и академиком Љубомиром Ковачевићем.⁵⁷⁴ Из њихове преписке, од које смо имали

⁵⁷⁴ **Љубомир Ковачевић** (1848–1918), историчар и академик, у два наврата министар просвете и црквених дела Краљевине Србије. Један је од зачетника

на располагању само епископова писма Ковачевићу, може да се уочи да су били не само искрени пријатељи већ и сарадници на научном раду, помажући један другом у проучавању српске средњовековне историје.

Њихову сарадњу бележимо још док је епископ Димитрије био у Нишу. Из његовог писма Ковачевићу од 6. децембра 1884. из Ниша, сазнајемо да је Ковачевић скоро био код њега у гостима. Епископ му потврђује да му је био и остао искрени пријатељ.⁵⁷⁵

У писму од 1. јануара 1885. из Ниша, епископ честита празнике пријатељу и захваљује на честиткама. Радује се његовом успеху у научном свету. Каже да није добио журнал „Старинар“ нити други ни најмањи знак по коме би знао да је члан Археолошког друштва, на основу чега може да се закључи да се бавио археологијом. То се види и из чињенице да је од Ковачевића тражио да га извести код кога се налазе новци које је требало набавити, да их он откупи за Народни музеј. И сам се распитивао о њима код пријатеља. Каже да није вичан читању натписа на новцу, па се плаши неће „потревити“ оне који су најпотребнији.⁵⁷⁶

У писму од 15. августа 1885, сазнајемо о још једном сегменту њихових заједничких научних интересовања. Владика обавештава пријатеља да је у својим канонским посетама наишао на многе старе цркве, разваљене и целе, из 14. и 15. века, али са мало

критичке историографије у српској науци. Био је члан Српског ученог друштва и председник Српске књижевне задруге. Предавао је историју на Великој школи. Учествовао је у два српско-турска рата (1876-1878), а у Првом балканском рату погинуо му је син јединац. Његов историчарски рад почео је исправљањем датирања појединих повеља и писама. Унапредио је помоћне историјске науке својим радовима из области нумизматике и историјске географије. Био је и колекционар старог новца и оставио је вредну нумизматичку збирку. Занимљиви радови у сфери нумизматике се тичу описа и обраде врло ретког старог влашког и бугарског новца. Писао је средњошколске уџбенике. Са Љубомиром Јовановићем је отпочео писање обимне историје српског народа али она није довршена. Сакупио је и објављивао изворе. Истовремено са Ватрославом Јагићем објавио је Светостефанску хрисовуљу. Између ова два издања не постоје значајније разлике. Пажљиво је припремао за објављивање збирку светогорских повеља чије је исписе направио 1894. године. Ова збирка делимично је пропала у Првом светском рату. Део исписа које је направио издао је Стојан Новаковић у књизи „Законски споменици српских држава средњег века“. Највећи број Ковачевићевих расправа односи се на проблематику одвајања предања од поузданих извора. Као и Иларион Руварац одлучно је побијао истинитост легенде о убиству цара Уроша и о издаји Вука Бранковића. Због непоколебљивог става, Љубомира Ковачевића су означавали као народног издајника иако је био велики патриота.

⁵⁷⁵ АС, АФ Љуба Ковачевић, 721, 6. децембра 1884, Ниш

⁵⁷⁶ АС, АФ Љуба Ковачевић, 721, 1. јануара 1885, Ниш

забележака. Иза једне од њих⁵⁷⁷ постоје развалине нашег старог манастира, где је нашао одломак цигле с пола урезаног натписа и једну тучану секирицу. Каже да ће то донети старинарском друштву. Проналазио је цркве са „безброј натписа наших и то све до бугарске границе, у крајевима, на које безобразни Бугари полажу право“.⁵⁷⁸

У писму од 27. октобра 1886, епископ обавештава Ковачевића да је разговарао са министром и рекао му да он, Љуба, треба да буде постављен за државног библиотекар јер је једини дорастао за то звање. Али министар му је рекао да су осим Љубе кандидати и Милићевић и Иван Павловић, и да ће вероватно бити постављен овај последњи јер је нужно да библиотекар има шири круг познаника, да су му познати европски начини опхођења и да влада страним језицима. Али епископ сматра да је прави узрок што Ковачевић неће бити изабран то што се одрекао посланичког мандата. Он ће покушати код министра да се овај не греши о Љубу, а Љуби саветује да не тражи премештај већ да остане у тадашњем положају, колико да покаже великодушност, толико да избегне заплете, који би му проузроковали можда и горе непријатности.⁵⁷⁹

На следећи писани контакт између двојице пријатеља наилазимо 10. децембра 1894, када се епископ јавио Ковачевићу из Хиландара.⁵⁸⁰ Обавештава га о неким писмима и радњама везаним за имовину Хиландара.⁵⁸¹ Хиландарска преписка се наставила писмом од 19. јануара 1895, када епископ, осим о неком питању везаном за његов боравак у Хиландару,⁵⁸² пише да је очекивао да му се Љуба јави, па да му он из Хиландара пише о стварима које се тичу његовог (Љубиног) посла, али како је видео из Љубиног писма Хрисанту да му треба још почекати, решио се да он њему (Љуби) напише писмо, не чекајући даље на његово извешће.

⁵⁷⁷ Нечитко

⁵⁷⁸ Доказ пријатељства је потпис „владика Мита“. АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, 15. августа 1885, Ниш

⁵⁷⁹ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, 27. октобра 1886, Ниш

⁵⁸⁰ Ковачевић је изгледа и раније био у Хиландару. Стојан Новаковић пише Ватрославу Јагићу јуна 1887. и најављује да се припрема да крене у Хиландар са Руварцем и Ковачевићем, а зове и њега, да иду као једна учена експедиција о трошку владе или Академије. - Др Ђоко Слијепчевић, Нав. дело, стр. 99.

⁵⁸¹ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, 10. децембра 1894, Хиландар; опширније видети у одељку о Хиландарском питању.

⁵⁸² Видети одељак о Хиландарском питању.

Димитрије пише да је прегледао књиге 17. и 18. века и исписао све белешке које су се могле прочитати. Каже да у њима нема никаквог имена ни игумана ни архијереја „које ти не би било већ познато“. Игумани су обични књигољупци: Виктор и Иларион. Има и неких нових имена, али белешке нису увек јасне. Има и имена неких владика, али он сматра да их вероватно историчари знају. Он му шаље све што је исписао, па нека Љуба види сам. Епископ је хтео све то, имало вредности или не, да штампа под својим именом, али је дао Љуби реч, па му дозвољава да са тим материјалом располаже како хоће. Сада прегледа црквене ствари и преписује где нађе какав запис. Нашао је и оригинални спис Светог Саве.⁵⁸³ Неки спис, можда баш тај⁵⁸⁴ је преписивао слово по слово, остајући веран свим знацима па чак и погрешкама у оригиналу. Преписаће и неки целокупан препис из 14. века што је уз животописе Св. Симеона и Св. Саве од Доментијана, иако га је Љуба саветовао да преписује само оно што недостаје у оригиналу. Каже да ће бити штета да се тај препис не изда потпун јер ко зна каква судба очекује ту књигу.⁵⁸⁵ Моли Љубу да разговара са колегама у Академији о овом послу, па ако Академија неће да изда те преписе, он, Димитрије, постараће се да они буду објављени јер је стидно да те „старине имамо само у некаквим закрпама и онакарађеним издањима“. За препис неке литургије није се нужно журити, она није ништа ванредно, а по старини једва да је из 17. века.

Мислио је да ће у сметлишту, где је пре била библиотека, моћи да пронађе листове који недостају оригиналу, па је претходног дана са послушником изнео све изван порте код потока и тамо прегледао лист по лист али није нашао шта је тражио. Вели да је било грозно гледати листине и књиге пуне црва и трулежи, нарочито на кожи. Срећом, књиге на хартији биле су из прошлог столећа, а нису имале никакве вредности. Оно што се могло читати одвојили су на страну, а остало је заповедио те спалише, да се не легу црви. Још вели да је било тога сметлишта за две вреће и да је то грозан извор епидемијама.⁵⁸⁶

⁵⁸³ Нечитко.

⁵⁸⁴ Нечитко.

⁵⁸⁵ Нечитко.

⁵⁸⁶ Нечитко.

Међу одабраним комадима и књигама из онога ђубришта био је и један Минеј за месец децембар, па Димитрије моли Љубу да препише барем службу за Божић и Св. Николу, уколико су неопштећене.⁵⁸⁷ Епископ се осврнуо на још један детаљ: „Докуменат о коме ти (је) Василије говорио није у Хиландару, и ко зна хоће ли то бити нарочити стил Доментијанов. Они сви говоре да има нека књига о томе и то у некој ћелији у Кареји.“ Хрисанту је о тој књизи говорио неки ћелијот, али је он није видео, а њему би тешко дали јер су ти ћелијоти Грци. Епископ мисли да је то нека проста белешка на каквој књизи „као што ћеш једну наћи и у преписима, које ти шаљем“. Кад оде у Кареју, покушаће да нешто сазна о тој књизи.⁵⁸⁸

У време када је епископ Димитрије био у Хиландару 1896. године, када је краљ посетио манастир, познато нам је да је послао три писма Ковачевићу, 29. марта, 9. и 12. априла.⁵⁸⁹ У овом другом епископ се осврће на личност хиландарског библиотекара Саве, пореклом Чеха, који се бавио истим истраживањима као и Љуба Ковачевић, који је 1894. боравио у Хиландару где је радио на истраживању грађе. По свој прилици ова истраживања нису била завршена па је на њима наставио да ради за Љубу Ковачевића епископ Димитрије 1895. и 1896. године. У писму се епископ жалио Ковачевићу на монаха Саву.⁵⁹⁰ Запажа да је он вредан и поштен човек, али „према нама“ није коректан. Пошто је саставио каталог наших рукописа, послао га је у Праг неким филолозима да га тамо штампају, уместо да га је „послао нама“, као што су му поручивали. Сад има намеру да пошаље такав каталог, али пространији, са одломцима текста из сваког рукописа, да се опет тамо штампа. Епископ се на то наљутио и пребацио му „да је такав рад према нама Србима неискрен, и да то није часно од његове стране, кад смо му ми поклонили поверење“. Рекао му је „да смо ми у првом реду“ позвани да објављујемо „наше старине“. Захтевао је и да га Сабор за

⁵⁸⁷ Неразумљиво.

⁵⁸⁸ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, 19. јануара 1895, Хиландар

⁵⁸⁹ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721; више о томе видети у поглављу о Хиландару.

⁵⁹⁰ Монах Сава Хиландарац је оставио рукопис на чешком језику „Историја и опис манастира Хиландара“. „Хришћански весник“, часопис из Београда, објавио је то дело 1894. године под насловом „Историја манастира Хиландара у Светој Гори“. Монах Сава је био пореклом Чех, а православну веру је примио 1881. године и исте године дошао у Хиландар где је обављао дужност библиотекара. – Р. Радић, Нав. дело, стр. 20, 32.

такав поступак укори јер „он ни нама није јавио да ће тај посао тамо да шаље“.⁵⁹¹

О монаху Сави епископ и 12. априла из Хиландара обавештава Ковачевића. Каже да монах Сава има намеру да штампа књигу за јубилеј Хиландара у којој је рад да помене све ктиторе од почетка до данас. „Из његовог казивања изгледа ми, да је он од нашега одласка одовуд, видевши шта смо ми радили, исписивао записе из књига, и да их је већ послао у Чешку да се штампају, пре него твој рад изиђе на јавност. Кад сам му ја пред сабором рекао да то није часно од његове стране да тако чини кад зна да си ти тај посао радио, он је одговорио да је библиотека за то, да се наука њом користи и да је он мислио да има права, да се и сам користи својим трудом. А тај рад и каталог за то шаље у Чешку, да виде његови земљаци, којих има по целом свету, да и он ради на науци. Кад се тамо штампа, лако је, вели, послати и у Србију. Ја сам му рекао, да он нема права, без знања манастира, да те ствари шаље на другу страну, пошто су све старине у манастиру српске, и пошто је он нама обећао да пошаље каталог, кад га доврши, те да га штампамо у Београду.

После сабора он се правдао старцима, да он нама није ништа обећавао, сем тога, да ми слабо и маримо за те послове, јер ево, вели, г. Ковачевић није још ништа објавио од онога што је овде преписивао.

Из свега овога види се, да је овога старца сујета навела, да према нама буде неискрен, и ја имам намеру да захтевам од старца, да му одузму библиотеку, па да је даду Вићентију, који врло добро чита наше старе рукописе. Хтео сам да то одмах захтевам, али очекујем од вас отуда, шта ви о томе мислите. Уосталом, ја не верујем да његов рад може имати критичке вредности, (...) јер и он погрешно чита и исписује, што сам видео у

⁵⁹¹ Ову прилику је искористио и да се људски изјада пријатељу. „Док се ја овде бавим да што допринесем нашој општој ствари, тамо растерују моју фамилију.“ Прошле године епископ је умолио министра да му брата телеграфисту, који је издржао операцију, премести у Крагујевац. Сад му пишу пријатељи да му је брат премештен из Крагујевца у Ћуприју по молби, а он се није молио. Поред друге штете, невоља је и што му деца иду у гимназију, а те школе нема у Ћуприји. Другога брата су истерали из „некакве пандурске монополске службе“. - АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, 9. априла 1896, Хиландар.

овом кратком каталогу, који му је овде остао, и који је сада у мојим рукама.

Сем овога ја имам намеру, да затражим на реверс двајестину важнијих рукописа, да их тамо понесем ради прегледа и преписа.“ Монах Сава није још саставио целокупан каталог, него се зауставио на словенским рукописима. Грчке књиге и новија издања још није завео. Епископ се на крају пита: „Шта ћемо за грчке повеље? Њих ће опет дохватити какав странац.“⁵⁹²

4. 7. 2. Преписка са Стојаном Новаковићем

Епископ Димитрије се јављао Стојану Новаковићу⁵⁹³ када је био у Хиландару сведок краљеве посете 1896. године.⁵⁹⁴ На следећи писани контакт између њих наилазимо 31. јануара 1902, када се епископ јавља научнику и политичару из Шапца. Ословљава га са „драги пријатељу“. Пише да не треба да га чуди што му се број пријатеља и другова смањило јер се не зна ко је коме пријатељ, ни ко за ким мари. Они пријатељи који су умрли били су велики људи, а међу овима што су остали он, Новаковић, се уздигао и све их засенио и задивио. „Ако им сада није згодно да са Вама одржавају везу, доћи ће ипак време, кад ће их се јавити у много већем броју, него што их је по Вашем рачуну било.“⁵⁹⁵

⁵⁹² АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, 12. априла 1896, Хиландар

⁵⁹³ **Стојан Новаковић** (1842-1915), српски политичар, дипломата, филолог, историчар књижевности, председник Српске краљевске академије. Новаковић је 1865. постављен за професора гимназије и изабран за члана Српског ученог друштва. У Југославенску академију знаности и умјетности ушао је пет година доцније. Од 1869. Новаковић је био библиотекар Народне библиотеке, 1872. професор Велике школе. Већ 1873. постаје Министар просвете у Влади Јована Ристића, а на том месту се налазио у три мандата, у конзервативним и доцније напредњачким владама. Године 1875. Новаковић се вратио у Велику школу да предаје светску и српску књижевност и словенску филологију. Дипломатску каријеру започео је првом мисијом у Цариграду, која је трајала седам година (од 1885. до 1892.). По повратку је постао председник Државног савета, а 1895-1896. је био председник Владе. Касније је био посланик у Цариграду, Паризу и Петрограду, где је и пензионисан. По повратку у земљу, био је један од обновитеља Напредне странке. У време Анексионе кризе изабран је, упркос малом утицају своје странке, за председника Владе. Влада је трајала колико и криза, али је Новаковић остао један од најугледнијих политичара све до своје смрти 1915. године. О Стојану Новаковићу видети више у: Михаило Војводић, Стојан Новаковић и Владимир Карић, Београд 2003; Михаило Војводић, Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса, Београд 2012.

⁵⁹⁴ Видети поглавље о Хиландарском питању.

⁵⁹⁵ АС, ЛФ Стојан Новаковић 1306, писмо од 31. јануара 1902, Шабац.

Да је преписка између их двојице била редовна сведоче и писма из 1908. године, једно о дечанском питању, а друго о могућности обнављања Пећке Патријаршије.⁵⁹⁶

Када је Новаковић постао председник Министарског савета 1909. године, митрополит Димитрије му честита 12. фебруара. Митрополит каже да дели радост целог српског народа и честита Новаковићу и његовим друговима што су прихватили народне послове. Њихова једнодушност треба да послужи отаџбини и у „овим судбинским часовима“ и да буде подлога за будући користан рад на препорођају и општем напретку отаџбине. „Кад се народне вође боље познају између себе и поведу земљу сложном раду, народ ће за њима поћи и заложити сву своју снагу за опште добро. Тако ће дати Бог да нестане и партиске заоштрениости, јер ће народ видети у слози својих првака да смо сви једно и да сви мислимо добро својој отаџбини.“⁵⁹⁷

4. 7. 3. Хиландарски типик и други радови

Свој дужи боравак у Хиландару епископ Димитрије је посветио научним истраживањима и проучавању наше најбогатије манастирске библиотеке и ризнице. Посебно је био опчињен *Хиландарским типиком*, који је припремио за штампу, што је остало до сада најбоље штампано издање.⁵⁹⁸ У раду му је помогао академик Љуба Стојановић, а о њиховој сарадњи сведочи преписка, која је почела 5. марта 1896. године.⁵⁹⁹ Из ње сазнајемо да је епископ врло предано надгледао послове око штампања типика, нарочито око коректуре, не препуштајући ништа случају, као и да је консултован још један научник, Ватрослав Јагић.⁶⁰⁰ Припремање Хиландарског типика за штампу се отегло доста дуго, па је отштампан тек 1898.

⁵⁹⁶ 28. 10. и 17. 11. 1906; АС, ЛФ Стојан Новаковић 1307 и 1308.

⁵⁹⁷ АС, ЛФ Стојан Новаковић 1309.

⁵⁹⁸ Димитријев биограф Миладиновић вели: „За оно мало слободног времена које је имао у манастиру Хиландару, израдио је књижевно дело за које је стручна критика казала да је то једно од најбољих издања у целој нашој научној књижевности“. – М. Миладиновић, Грађа за биографију патријарха Димитрија, Браничевски весник бр. I, св. 2, 72.

⁵⁹⁹ Архив САНУ, кут. 3199, бр. 12347/7, Преписка епископ Димитрије – Љ. Стојановић, 13. 8. 1896.

⁶⁰⁰ Архив САНУ, кут. 3196, бр. 12347/4, Преписка епископ Димитрије – Љ. Стојановића, 14. 12. 1896.

године.⁶⁰¹ О овом научном делу похвално се изјаснио историчар Владимир Ћоровић, који је нагласио да је Типик „манастирски Устав, закон за Хиландар, најважнија књига за живот у манастиру“. Он вели да је ово једно од најбољих издања у целој нашој научној књижевности. „То издање доноси тачно не само текст, него и редове изворника и његове кратице и преносе слогова, и то са толико прецизности, да сам ја у целом издању нашао свега око 20 грешака, и то само у појединим словима.“⁶⁰²

Осим овог дела, епископ Димитрије је објавио још два рада која су везана за Хиландар, у Споменику Српске краљевске академије XXXIII, 1898. године.⁶⁰³ Први рад је „Скупоцена икона угровлашкога кнеза Јована Матеје Басарабе“. У њему епископ до детаља описује изглед и величину иконе, а даје и препис записа на полеђини иконе. Упознаје читаоце и са предањем о икони, као и са записом на свитку скривеном у самој икони. Рад је написао јануара 1895. године.

Други рад је препис и носи назив „Свитак на пергаменту из XIV века“. Пре преписа, епископ је навео да се свитак храни у Хиландару међу царским повељама и другим важним документима. У њему су молитве о ношењу крста (литије) по пољу, затим молитве у време суше и молитве у време рата. Све ове молитве разликују се унеколико од оних, којима се Црква тада служила, те, запажа епископ, имају литерарну вредност. А и историјски су важне јер се у њима помиње краљ Стефан Урош. Препис је дат на црквенословенском језику, а као и претходни урађен је јануара 1895. године у Хиландару.

Осим ових научних радова, владика Димитрије је објављивао и посланице о већим празницима.⁶⁰⁴ Јуна 1913. године изашао је податак да је митрополит приредио ново издање књиге за црквену употребу, која је била нешто измењена у односу на раније издање:

⁶⁰¹ А САНУ, кут. 3195, бр. 12347/5, Преписка епископ Димитрије – Љ. Стојановић, 18. 11. 1897.

⁶⁰² В. Ћоровић, Списи Св. Саве, Београд – Ср. Карловци, 1928, VIII.

⁶⁰³ Споменик СКА, XXXIII, други разред, 30, Београд 1898.

⁶⁰⁴ Забележено је да је 1905. године објавио две посланице, под називом „Посланица“ и „Друга архипастирска посланица“, а 1907. године објављена је Ускршња посланица. - Гласник, бр. 9, септембар 1905, 668; Гласник, бр. 12, децембар 1905, 824; Гласник, бр. 8, 30. април 1907.

„Чин помињања за православне војнике и за све који су у рату за веру и Отаџбину живот свој положили“.⁶⁰⁵

О старању митрополита Димитрија и Српске цркве за културни напредак народа и бризи за очување националног блага, сведочи и иницијатива за оснивање црквеног музеја. Св. сабор је још 1899. године донео одлуку о томе, али до тога није дошло. После ослобођења Старе Србије поново је покренуто то питање јер се осетила потреба за тиме, када су у састав државе ушли нови крајеви, са бројним светињама и културним благом.⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ Гласник, бр. 12, 15. јун 1913, 221.

⁶⁰⁶ Добросав М. Ковачевић, Црквени музеј, Гласник, бр. 6, 15. март 1913, 85-86.

Глава 5 МИТРОПОЛИТ СРБИЈЕ ДИМИТРИЈЕ

5. 1. Србија и свет почетком 20. века

У спољној политици Петар I Карађорђевић се, за разлику од претходника, ослањао на Русију. Србија је развијала добросуседске односе, са Црном Гором је склопила савез 1904, а следеће године и царински савез са Бугарском. Тај савез је био сметња за продор Беча на Исток, па је Аустро-Угарска као контрамеру одбила да потпише обнову ранијег трговачког уговора са Србијом. Због тога је отпочео Царински рат (1906-1911), којим је Двојна монархија забранила увоз стоке из Србије. Србија је, иако гушена од Аустро-Угарске трговинском, економском и политичком блокадом, успела уз помоћ своје унутрашње ревитализације да изнађе нове путеве за своје производе и да их успешно пласира у иностранство. Успону Србије у културном, економском, политичком и просветном погледу помогли су крупни трговци и индустријалци отварањем рудника, робноновчаном разменом и трансакцијама.⁶⁰⁷ И на црквеном пољу напредак је био видан. Краљ Петар I и митрополит Димитрије су помагали обнову и градњу православних храмова, како у земљи тако и у другим деловима српског националног простора, што је спречавало римокатоличење и заустављало исламизацију српског православног живља у Отоманском царству.⁶⁰⁸

Србија је у геополитичком погледу гравитирала ка средњој Европи где је живео знатан део њених сународника. После Берлинског конгреса истопиле су се њене политичке аспирације да интегрише српско национално биће са друге стране Дрине, у Босни и Херцеговини, у једну државну заједницу. Србија је истискивањем Русије са Балкана, а повезана са Двојном монархијом са два уговора из 1881, у етничком и религијском погледу била усамљена између још увек јаке Турске и експанзионе Аустро-Угарске. Било је то суочавање двеју цивилизација – средњоевропске римокатоличке и отоманско-балканске православне, „па је било јасно да између ових

⁶⁰⁷ М. Ђ. Миловановић, Наши трговински уговори, Београд 1895, 55-56; Историја српског народа VI-1..., 13-14, 31-35; 208-231.

⁶⁰⁸ Група аутора, Задужбине Косова, Призрен Београд 1987, 636.

друштвава није могло бити ни међусобног разумевања ни додирних тачака“.⁶⁰⁹ Плановима Двојне монархије о продору на Исток, према Солуну, који су се све више оцртавали 70-тих година XIX века, било је угрожено српско и југословенско схватање националног ослобођења.

5. 2. Избор Димитрија за митрополита

Митрополит Инокентије је умро 19. маја 1905. године.⁶¹⁰ На основу члана 128. Закона о црквеним властима, администрирање Митрополијом је преузео епископ Димитрије, као најстарији епископ по посвећењу. Сахрана митрополита Инокентија је одржана 31. маја, а чинодејствовали су епископи Димитрије, Никанор и Сава. У половини опела епископ Димитрије је одржао посмртни говор, у коме се осврнуо на митрополитову биографију истичући главне моменте из његовог живота.⁶¹¹

По канонском уређењу Цркве и по Закону о црквеним властима, ваканција митрополитског престола траје три месеца. У том времену се саставља Изборни сабор за избор новог митрополита. Сазив изборног тела требало је да се изврши око половине августа.⁶¹² На самом истеку канонског рока који је предвиђен за избор митрополита, састао се Изборни сабор на који је позвано 50 правних бирача, а дошло их је 45; петорица су одсуствовали због болести (три архимандрита и два протојереја). На гласању резултат је био:

⁶⁰⁹ Димитрије Ђорђевић, Сучељавање са Аустро-Угарском, Историја српског народа VI-1..., 95-96, 159.

⁶¹⁰ Весник Српске Цркве, 1905, 460-470; Р. Грујић, Православна српска црква..., 152; Епископ шумадијски Сава, Српски јерарси..., 198; АС, МПС-Ц, ф XII, р 23/905; Гласник, бр. 5, мај 1905, 439-450.

⁶¹¹ Митрополит Инокентије је сахрањен у Саборној цркви, поред митрополита Михаила. – Гласник, бр. 5, мај 1905, 439-450; Епископ шумадијски Сава, Српски јерарси..., 198, 330. О митрополиту Инокентију видети: Беседа шабачког епископа Димитрија у Саборној цркви после опела пок. митр. Инокентија, Весник, 1905, 463-468; Годишњак историјског архива II, Шабац 1965, 24-36; П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 322; Митрополит српски Иноћентије, Источник 1905, бр. 6, 186; Инокентије (Павловић), архиепископ београдски и митрополит Србије, Енциклопедија православља И-О, Београд 2002, 785; Сава Вуковић, Гробна места српских архијереја, Крагујевац 1995, 15; Архив СПЦ/Арх. Сабор бр. 80, 7. мај 1898. и 9. септембар 1898, Преписка митрополита Инокентија и министра просвете и Црквених послова Андре Ђорђевића.

⁶¹² Тадашњи Изборни сабор је бројао 47 чланова, од којих су 37 свештеног, а 10 световног реда. – Гласник, бр. 5, мај 1905, 450-451.

епископ Димитрије 13 гласова, епископ Никанор 12 гласова, епископ Сава 13 гласова, епископ Мелентије 2 гласа. Празним листама гласало је 5 чланова. Пошто ниједан кандидат није добио 2/3 присутних гласова, по основу члана 138. Закона о црквеним властима оглашено је да ће се други избор одржати 18. августа. На том избору резултат је био: епископ Димитрије 27 гласова, епископ Никанор 11 гласова, епископ Сава 1 глас. Празним листама гласало је 6 чланова. Епископ Димитрије је изабран за митрополита.

Краљ Петар I је 19. августа 1905. године, на предлог председника Министарског савета и министра просвете и црквених послова, а по члану 139. Закона о црквеним властима, поставио за архиепископа београдског и митрополита Србије Димитрија.⁶¹³ Сутрадан је краљ то и званично објавио. Проглашење новог митрополита било је 20. августа у Саборној цркви. Митрополит је затим изговорио беседу у којој је изнео отприлике правац свог будућег рада.⁶¹⁴ У свом обраћању је дефинисао основне проблеме Цркве, друштва и државе. То су били недостатак снажног религиозног живота, индиферентност према вери и свим идеалима, окренутост материјалним вредностима. Неки умни људи су увидели да је стање такво и захтевали су од Цркве да делује. Митрополит Димитрије је истакао да је вољан да све учини за спасење пастве. Програм који првојерарх наговештава је „смисао хришћанства, основаног на истинама слова Божјег“, по духу Православне цркве.

Митрополит Димитрије поучно наглашава да је Црква божанска установа чији је задатак да руководи људским животом да би онима који у Христа верују, по закону Господњем, обезбедила „срећан живот овде на земљи, и да их припреми за вечан живот у Царству небеском“. Митрополит је истакао значај Цркве у историји, она је била народна установа, а и даље треба да буде „огњиште родољубља“ као и „учесница у историјским народним делима“. Нагласио је улогу свештенства у просвећивању народа. Истакао је да од природних и друштвених теорија не треба страховати, већ се радовати резултатима и открићима науке, којима су „поткрепљене вечне

⁶¹³ АС, МПс-Ц, ф IX, р 8/905; АС, МПс-Ц, ф XII, р 23/905; АС, МПС, Књига указа за 1905. г; Гласник, бр. 8, август 1905, 565; Р. Грујић, Православна српска црква..., 152; Митрополит Димитрије је требало да администрира Шабачком епархијом до избора новог епископа. – АС, МПс-Ц, ф IX, р 8/905.

⁶¹⁴ Гласник, бр. 8, август 1905, 625-627.

истине“. Рекао је да је српски народ увек био толерантан према другим народима и њиховим верама, па је и његова Црква свагда таква остала, осим у изузетним случајевима самоодбране. Таква ће и бити док он буде њен врховни старешина. Свештенство треба да ради на културном уздизању народа, на унапређењу народне привреде (као што је пчеларство, воћарство), на подизању народног благостања.⁶¹⁵

Када је епископ Димитрије постао митрополит Србије, у Гласнику је изашао пригодан чланак о његовом дотадашњем животу и раду. Између осталог, истиче се да је био вредан, радан, добар, строг и правичан старешина, који не подлеже туђим утицајима, али који хоће свакога да чује шта и како мисли. Воли људе од реда и рада и прикупља око себе такве. Аутор текста наводи да је време у које Димитрије ступа на митрополитски положај врло тешко. Много шта није на свом месту, а у крилу Цркве се зацарио нерад и хладноћа. Дух црквени малаксава од недостатка љубави према узвишеном позиву свештеничком и узајамна љубав је уступила место пороцима. Развија се сектанство (назаренство), које отрже чланове од Цркве. У друштву напредује верски индиферентизам, социјализам, цепање, неслога, пороци. Све то треба поступно лечити и упућивати ток друштвеног живота на прави, хришћански пут. Утицај поглавара Цркве на живот целе државне масе мора да се опажа. Друштвени препорођај мора почети одозго, а поглавар мора да има помоћ од целог духовног апарата. Реформе су неизбежне и у црквеном и у јавном животу, а за то је потребна помоћ и државног апарата.⁶¹⁶ Нема сумње да је у Србији избор новог митрополита примљен уз опште одобравање свештенства и народа.⁶¹⁷

5. 3. Бројке говоре – стање у Цркви на почетку и у току управе митрополита Димитрија

Непосредно пре него што је Димитрије постао митрополит Србије, у званичном црквеном гласилу „Гласнику православне

⁶¹⁵ Д. Павловић, Беседа митрополита Димитрија, Весник Српске Цркве 1905, 777-782; Еп. Сава Вуковић, Српски јерарси..., 163.

⁶¹⁶ Гласник, бр. 8, август 1905, 566-568.

⁶¹⁷ Л. Лазаревић, Димитрије Патријарх, Београд 1930, 87-89; Д. Јакшић, Његова Светост Патријарх Српски Димитрије, Гласник бр. 7, 1930, 97-104.

цркве“ објављивана је статистика о стању у Српској цркви почетком 20. века.⁶¹⁸ Црквена област у Краљевини Србији била је исто што и политичка област. Њена површина је износила 48.306.6 квадратних километара. Делила се на епархије, протопрезвитерства, намесништва, парохије и капеланије.

По епархијама у 1903. години стање је било следеће:

Епархија	област епархије	површина км	протопрезвитерати	намесништва	парохије	капеланије	доминова	православних становника
Београдска	Округ: београдски смедеревски пожаревачки моравски крагујевачки	11.789.1		17	78	3	108.046	756.787
Жичка	Округ: ужички руднички чачански срез: грузански трстенички	10.025		12	44	11	59.408	414.661
Нишка	Округ: нишки топлички врањски пиротски крушевачки	13812,7		13	70	23	91.165	666.452
Тимочка	Округ: крајински тимочки срез: бањски	6666.7		4	9	4	44.126	263.365
Шабачка	Округ: ваљевски подрински	6009.1		6	10	7	43.973	346.874
	СВЕГА:	48.302,6	9	52	211	58	346.718	2.448.139

Распоред свештених лица по епархијама био је следећи:⁶¹⁹

	Епархија БЕОГРАДСКА	Епархија ЖИЧКА	Епархија НИШКА	Епархија ТИМОЧКА	Епархија ШАБАЧКА	СВЕГА:
Архимандрита	9	4	4	2	2	21
Протосинђела	1	–	–	–	–	1
Игумена	4	4	5	1	2	16
Синђела	2	2	1	–	–	5
Јеромонаха	21	13	11	6	4	55
Јерођакона	2	3	–	2	1	8
Монаха	3	1	2	1	–	7
Протојереја	25	6	17	6	10	64
Свештеника	271	157	280	101	108	917
Протођакона	3	–	–	–	–	3
Ђакона	13	2	9	4	5	33
СВЕГА:	354	192	329	123	132	1130

⁶¹⁸ Гласник бр. 1, јануар 1905, 78-80.

⁶¹⁹ Гласник бр. 2, фебруар 1905, 178-180.

Према ранијим годинама број свештених лица се умножио. Године 1895. било је свега 1082 свештена лица; 1900. године – 1124. Прираштај је осетан особито у монаштву. У 1891. године било је свега 72 калуђера.

Крајем 19. и почетком 20. века стање у Митрополији било је следеће:

Година	Цркве	Капеле	Манастири
1891.	540	25	50
1895.	596	31	50
1900.	536	40	40
1903.	644	49	53

По епархијама, у 1903. години стање је било следеће:⁶²⁰

Епархија	Цркве	Капеле	Манастири	Свега
Београдска	168	2	15	185
Жичка	112	12	12	136
Нишка	205	26	15	246
Тимочка	82	5	6	93
Шабачка	77	4	5	86
Свега	644	49	53	746

Бројно стање вероисповести у Србији било је следеће:⁶²¹

Православних	2.460.515
Римокатолика	10.423
Протестаната	1.399
Мојсијеваца (Јевреја)	5.729
Мухамеданаца	14.745 (3.056 Турака и 11.689 турских Рома)

Коментатор Гласника је истакао да је врло мало српских грађана који не припадају државној вери, већ некој другој, а стране вере исповедају већином странци. Неправославно становништво је живело поглавито по градовима, а по селима их готово није било. Од градова, Београд је имао највећи број неправославних – сваки шести становник је био неправославне вере. Од округа, неправославних је било највише у подринском, а најмање у тимочком округу. По селима, највише неправославних је било у топличком округу, а најмање у ужичком.

Највећи број писмених код свих вера био је код људи старости од 21 до 30 године. Највећи проценат писмених био је код припадника православне вере, а најмањи код римокатолика и протестаната. У периоду од 10 до 15 године, највише писмених било је код православних, а после тог доба проценат постепено опада. Од тридесете године на више, био је већи проценат писмених код припадника других вера. Коментатор Гласника сматра да је узрок

⁶²⁰ Гласник бр. 4, април 1905, 358.

⁶²¹ Подаци су преузети из званичне „Статистике Краљевине Србије“, том XXIV.

томе што се школовање код православних завршава врло рано и не наставља се даље кроз живот, због чега се она стечена писменост у раним годинама касније обраћа у праву неписменост.⁶²²

Вредност имовине у 1900. години износила је:⁶²³

Епархија	Црквена имовина	Манастирска имовина	Укупно црквена и манастирска имовина
Београдска	2,174.181.95	1,034.358.19	3,208.540.14
Шабачка	743.011.13	760.779.10	1,503.790.23
Нишка	494.689.33	150.820.87	645.510.20
Жичка	539.969.49	882.080.71	1,422.050.20
Тимочка	314.413.59	253.014.43	567.428.02
Свега	4,266.265.49	3,081.053'30	7,347.318.79

Епархија	Непокретна црквена и манастирска имања	Чисти капитал
Београдска	1,621.431.50	1,587.108.64
Шабачка	1,001.651	502.139.23
Нишка	373.730	271.780.20
Жичка	1,004.228	417.822.20
Тимочка	315.869.20	251.558.82
Свега	4,316.909.70	3,030.409.09

У 705 цркава и манастира било је 346 зграда за становање, 43 механа, 44 дућана, 4 пекарнице, 5 амбара, 17 кошева, 3 стругаре, 4 ваљавице, 80 млинова.⁶²⁴

Према извештајима које су духовни судови сваке године слали Великом духовном суду и Министарству просвете, у току 1905. године стање је било следеће:⁶²⁵

Епархија	Мирско и монашко свештенство	Храмови
Београдска	367	196
Шабачка	125	87
Нишка	334	254
Жичка	165	148
Тимочка	119	99
Укупно	1110	784

Статистика у 1909. години изгледа овако:⁶²⁶

Епархија	Цркве	Капеле	Манастири	Парохије	Капеланије	Свештеници	Монаси
Београдска	184	6	15	284	6	340	35
Шабачка	79	3	5	111	2	133	11
Жичка	106	9	13	145	9	160	27
Нишка	220	нема података	43	275	5	301	?
Тимочка	86	6	6	103	3	115	7
Укупно	675	24	82	918	25	1049	80

⁶²² Гласник, бр. 12, децембар 1905, 812-813.

⁶²³ Гласник је пренео податке из VII књиге Статистичког Годишњака Краљевине Србије, о црквеној и манастирској имовини у Србији.

⁶²⁴ Гласник, бр. 1, јануар 1906, 82-83.

⁶²⁵ Гласник, бр. 8, август 1906, 543-544.

⁶²⁶ АС, МПС-Ц, ф V, р37/906, Извештај о раду духовних судова у 1905. години; АС, МПС-Ц, ф IV, р57/910, Извештај о раду духовних судова у 1909. години

5. 4. Унутрашњи живот Цркве

Свети архијерејски сабор, као највиши орган Православне цркве, доносио је кључне одлуке за функционисање црквеног организма. Одлуке Светог сабора биле су обавезујуће за целу Цркву. Митрополит Димитрије је, као првојерарх, имао битну улогу у организовању црквеног живота и усмеравању црквеног деловања. На државном нивоу функционисање Српске православне цркве је било под надлежношћу Министарства просвете и црквених послова. Тако је, поред Светог сабора, и министар просвете и црквених послова могао да донесе одлуке обавезујуће за Цркву.

У периоду од 1905. до 1914. године, односно од доласка митрополита Димитрија за поглавара до почетка Првог светског рата, Свети сабор, митрополит и министар доносили су разне одлуке како би рад Цркве текао по утврђеним црквеним и државним законима. Доношење одлука могли су да иницирају архијереји у Сабору, свештеници и монаси својим питањима постављеним највишем црквеном органу, као и државни органи на челу са министром. Саборске одлуке су често појашњавале неке раније донете одредбе и олакшавале свакодневни живот Цркве.⁶²⁷

Једно од питања којим се Сабор више пута бавио било је вођење црквених књига.⁶²⁸ Крајем 1907. године, министар просвете и црквених послова Андра Николић, увиђајући потребу да његово министарство мора имати што тачније и потпуније податке о парохијском свештенству и о парохијама и црквама, одлучио је да се и за парохијско свештенство уведе службени лист.⁶²⁹ Свети сабор је крајем 1909. године донео одлуку о увођењу другачијих црквених

⁶²⁷ У изворима постоји много записа који се тичу унутрашњег живота Цркве, разних одлука о раду свештеника, административних решења... Ми смо издвојили најинтересантније податке сматрајући да би све преко тога оптерећивало рад, и да је то тема која није непосредно везана за личност митрополита Димитрија, те да тако заслужује посебну пажњу.

⁶²⁸ О томе видети више у: Гласник, бр. 14, 30. јул 1907, 209-211; Гласник, бр. 4, 29. фебруар 1908, 49-50; Гласник, бр. 20, 30. октобар 1907, 305-306; Гласник, бр. 10, 15. мај 1912, 145; Гласник, бр. 3, 15 фебруар 1913, 45; Гласник, бр. 4 и 5, 1. март 1913, 77.

⁶²⁹ Ове листове требало је да попуњавају свештена лица, а доцније су о свакој промени били дужни да извести протојереја или среског намесника, који ће о томе подносити месне извештаје суду. Суд ће на основу тих извештаја подносити извештај министарству свака три месеца. – Гласник, бр. 24, 30. децембар 1907, 369-371.

регистара. Уводене су три нове црквене књиге при свакој цркви: регистар рођених, регистар венчаних и регистар умрлих. То је урађено да би се лакше и брже руковало црквеним протоколима.⁶³⁰

Осим питања вођења црквених књига, државне и црквене власти бавиле су се и низом других проблема из црквеног живота.⁶³¹

5. 4. 1. Духовни суд

За разноврсне предмете црквеног судства постојао је један Велики Духовни суд и пет првостепених епархијских судова, у епископским резиденцијама.⁶³² Духовни судови су се бавили брачним споровима, суђењем свештеничких кривица, анализом рада црквене администрације, статистиком... Једно од интересантнијих поља деловања Духовног суда је суђење свештеницима за разне кривице. Статистика о свештеничким кривицама за три године изгледа овако:⁶³³

Епархија	Осуђено 1905.	Осуђено 1907.	Осуђено 1909.
Београдска	14	14	4
Шабачка	3	12	5
Жичка	10	19	14
Нишка	14	нема података	7
Тимочка	3	9	7
Укупно	44	54	37

Постојала је иницијатива да се брачне парнице изузму из деловања духовних судова и пренесу у надлежност грађанских судова. Међутим, та намера није спроведена у дело захваљујући споразуму државних и црквених власти.⁶³⁴

⁶³⁰ Гласник, бр. 34-35, 20. децембар 1909, 375-379.

⁶³¹ Гласник, бр. 1, 15. јануар 1908, 1-2.

⁶³² Великим Духовним судом председавао је епископ. У саставу Суда било је пет редовних и четири почасна члана, један секретар и писар, с потребним бројем званичника. У првостепеним, епархијским судовима радило је 5 председника, 12 судија, 5 секретара, 5 писара и 8 званичника. – Гласник бр. 5, мај 1905, 457.

⁶³³ АС, МПс-Ц, ф V, р37/906, Извештај о раду духовних судова у 1905. години; АС, МПс-Ц, ф III, р1/908, Извештај о раду духовних судова у 1907. години; АС, МПс-Ц, ф IV, р57/910, Извештај о раду духовних судова у 1909. години

⁶³⁴ Гласник, бр. 9, септембар 1905, 675; Гласник, бр. 12, децембар 1905, 812-813.

5. 4. 2. Нови храмови

У време када је Димитрије био митрополит Србије, подигнуто је више нових храмова. У вези тога Свети сабор је донео одлуку да се изради неколико врста планова за градњу цркава и да се тиме стане на пут разним злоупотребама, те да се не омета подизање цркава због оскудице планова.⁶³⁵

У Архиепископском намесништву Космајском у парохији Поповић освећен је храм Св. Георгија;⁶³⁶ у Архиепископском намесништву Беличком у парохији Драгоцвет, храм Св. Николаја осветио је митрополит Димитрије јула 1906;⁶³⁷ у намесништву крагујевачком архиепископ Димитрије је осветио цркву парохије Доња Сабанта у коју је интегрисано село Речани;⁶³⁸ у Колубарско-посавском намесништву у месту Шопићима са селима Дрен и Бурово, храм Св. архангела Гаврила осветио је митрополит Димитрије 1911. године,⁶³⁹ а исте године је осветио у Неменикућама код Сопота у Архиепископском намесништву космајском храм Св. апостола Петра и Павла.⁶⁴⁰ У Архиепископском намесништву младеновачком, Влашка парохија од два села (Влашка и Рајковац), подигнут је храм Св. цара Константина и Јелене 1908. године.⁶⁴¹ У Архиепископском намесништву Темнићком Димитрије је осветио два храма. Први је Св. пророка Илије у Обрежу, саграђен 1901, а освећен 1907, а други је храм Рођења Пресвете Богородице у Доњем Корчину. Богомоља је сазидаана 1910. а њено освећење обављено је 1912. године.⁶⁴² Храм Св. Георгија, задужбина краља Петра I Карађорђевића као гробни храм династије, освећен је од митрополита Димитрија 24. септембра 1912. године.⁶⁴³ У Лапову вароши и Лапову селу постојала је црква брвнара саграђена 1828. године у којој је Димитрије Павловић 1870. године био постављен за капелана где је остао неколико година.

⁶³⁵ АС, МПс-Ц, ф VII, р40/910, Одлука Светог сабора, 17. 9. 1909.

⁶³⁶ Српска православна епархија шумадијска 1947-1997, Шематизам, Крагујевац 1997, 72, 78.

⁶³⁷ Исто, 30.

⁶³⁸ Исто, 83.

⁶³⁹ Исто, 68.

⁶⁴⁰ Исто, 71.

⁶⁴¹ Исто, 118.

⁶⁴² Српска православна епархија Шумадијска 1947-1997, Шематизам, Крагујевац 1997, 151.

⁶⁴³ Исто, 134, 137.

Године 1910, на истом месту у храму Преподобне матере Параскеве одслужена је последња литургија и почео је да се гради нови храм Преподобне мајке Параскеве. Овај храм је митрополит осветио 1919. године, а истовремено је био и велики приложник.⁶⁴⁴

Митрополит је био приложник за оснивање Раденичке школе младеновачке, која се касније разгранала у „Техничку школу“ у Младеновцу. Ту школу је митрополит Димитрије осветио и предао на употребу.⁶⁴⁵ И у Београду и околини саграђено је и освећено више храмова. На домаку Београда, у Железнику, саграђена је црква посвећена Св. Стефану Дечанском.⁶⁴⁶ Недалеко од центра Београда, на Вождовцу, зидан је храм Св. цара Константина и Јелене 1910-1911, када је и освећен.⁶⁴⁷

5. 4. 3. Храм Светог Саве

Крајем 19. века, под патронатом митрополита Михаила, покренута је идеја за градњу новог великог храма Светом Сави на Врачару, на месту где су спаљене светитељеве мошти. Многи добротвори су прилагали средства за зидање храма. То се наставило и у време када је митрополит Србије био Димитрије (Павловић), који је био председник Главног одбора „Друштва за подизање храма Св. Сави“.⁶⁴⁸ Сви они који су дали знатније прилоге били су уврштени у добротворе и њихова имена су урезивана златним словима на плочи, на видном месту у храму.⁶⁴⁹

Друштво за подизање храма је одржавало годишње скупове на којима је разматрано докле су стигле припреме за изградњу. Митрополит је председавао седницама. На њима би био изложен рад Друштва у минулој години и биланс у каси. Излагани су начини

⁶⁴⁴ Српска православна епархија Шумадијска 1947-1997, Шематизам, 110-111; Необјављена истраживања крагујевачког Завода за заштиту споменика културе.

⁶⁴⁵ Бисерка Вуксановић, Уводна реч, Раденичка – техничка школа 1907-2007, издавач Техничка школа Младеновац 2007, 1.

⁶⁴⁶ Календар Црква 1996, 52-53; Њег. Св. Патр. Срп. Димитрије, Весник Српске Цркве, бр. 4, 1926, 233.

⁶⁴⁷ Календар Црква, 1996, 49.

⁶⁴⁸ Досије о подизању храма Светог Саве налази се у Архиву Србије, под бројем АС, МПс-Ц, ф IX, р 27/905.

⁶⁴⁹ Гласник, бр. 14-16, 10. јун 1909, 181-182.

помоћу којих би се што пре дошло до остварења постављеног циља.⁶⁵⁰

Митрополит се на свакој светосавској прослави обраћао присутнима са апелом да се помогне изградња храма. Истицао је да српски народ може на најбољи начин да се одужи овом светитељу ако му подигне великолепни храм. Он ће бити општенародни споменик, привлачна тачка за све Србе расејане по целом свету.⁶⁵¹ Његови говори су читани у храмовима да би се подстакло родољубље и изазвала дарежљивост Срба.⁶⁵²

5. 4. 4. Српска Црква у Америци

Митрополит Димитрије и Свети сабор обраћали су пажњу и на српски народ који је живео у Америци. Постојала је обострана жеља, и Срба из Америке и Светог сабора, да се Црква организационо устроји на далеком континенту. Архимандрит Севастијан Дабовић из Окланда у Калифорнији писао је министру просвете почетком 1910. године у каквом стању се налазе српски православни храмови у Америци и какво је верско осећање народа који тамо живи. Укупно је било 19 храмова и два одбора за подизање цркве.⁶⁵³ Под парохијама ових храмова било је 17.000 Срба, без жена и деце. Поред тога, до 15.000 Срба је посећивало руске храмове, а до 2000 Срба је посећивало грчке, румунске, албанске, сиријанске, бугарске и јерменске цркве. До 1000 Срба је посећивало римокатоличке цркве, а до 500 Срба англиканске цркве. До 500 душа је одлазило у разне протестантске секте. Највећи број, до 50.000 Срба, било је равнодушно према Цркви и сваком обреду, а то су били, по архимандритовим речима, „већином људи неписмени и без најмањег васпитања“. Црквене утвари углавном су набављане из Европе, а много се куповало, по високој цени, од руске конзисторије у Њујорку.

⁶⁵⁰ Гласник, бр. 2, 1. фебруар 1914, 39; Друштво за подизање храма Св. Сави, Гласник, бр. 3, 1. фебруар 1911, 47.

⁶⁵¹ Гласник, бр. 1, 1. јануар 1910, 5-7.

⁶⁵² Гласник, бр. 1, 1. јануар 1910, 9-10; Гласник, бр. 22, 15. новембар 1910, 16; Један веома поучан а јевтин Календар, Гласник, бр. 1, јануар 1911, 15.

⁶⁵³ Архимандрит Севастијан наводи адресе и имена свештеника.

Митрополит Димитрије се обратио министру просвете и црквених послова јуна 1910. године пишући да му се поједине православне црквене општине из Америке често обраћају молбом, када им се упразни која парохија, да им се пошаље свештеник. Он нема тачна сазнања о стању тих црквених општина и њихових цркава, па тражи да у споразуму с министром одреди изасланика који је вичан питањима верске природе, да оде у Америку и проучи стање цркава и уређење црквених општина. На основу тог извештаја, митрополит би у договору са министром и Владом одредио треба ли наша Црква да ступа у црквену заједницу са Црквом у Америци или не треба. По наређењу министра, требало је да се ступи у контакт са Николом Јовановићем, трговачким агентом Србије у Америци. Он је требало да скупи податке о Цркви и верском животу. Послат му је тај захтев 21. децембра 1910. године, а Јовановић је одговорио 17. јануара 1911. године. У одговору пише о верском животу Срба у Америци, о стању српских православних цркава, о раду и правцу црквених општина. Између осталог каже, да су њему познате црквене општине довољно јаке у материјалном погледу да могу саме да се издржавају, без ичије помоћи са стране. Он је сматрао да невоље српске Цркве нису због неумешности или неисправности руковалаца народним новцем и црквеним приходом; нису ни због моралног владања – народ је чврст у свом Православљу, и поред разарајућег „капитализма интелигенције“. Невоље су биле организационе, административно-управне или јерархијске. Јовановић је констатовао да нема довољно правих вођа и духовних покретача, нема довољно свештеника, нема владике српског рода који би ауторитетом допринео да Црква постане моћна народна организација.

Заступник министра просвете, министар народне привреде је сматрао да је скупо да се шаље посебно лице у Америку и вероватно је планирао да скупља податке од Јовановића. Међутим, митрополит Димитрије је желео да се пошаље стручно лице. Истицао је да су од њега амерички Срби више пута тражили да помогне да се тамо оснује засебна српска Црква и да добију свог епископа Србина. Сматрао је да би то било од велике националне користи, и због је Српска црква желела да се пошаље стручно лице да проучи какво је стање у верском и финансијском погледу. Површно сазнање о броју

цркава и њиховом моралном кретању не може послужити као поуздан основ за одлуку по овом питању. Почетком маја 1911. године, митрополит и Св. сабор доставили су министру званичну одлуку по овом питању. Ту стоји да су српске црквене општине сасвим самосталне али су, већина њих, у догматском смислу под јурисдикцијом Руске цркве. Руски синод се о њима не брине, не врши никакву контролу. Ниједна од српских црквених општина неће везу са Руском црквом, већ хоће самосталну Српску цркву. Поданици Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе желе да американска српска православна Црква потпадне под српског, односно црногорског митрополита. Аустријски поданици се томе не опиру јер сматрају да је Карловачка митрополија зависна од Мађара. По мишљењу Сабора, Срби у Америци желе добру црквену организацију. Због непостојања те организације народ је „сувише некултуран и разуздан и приступачан разним агитаторима, нарочито политичким, на одрођавању од српске православне цркве“. Готово да нема никаквих школа ни учитеља, и оно што је било отварали су авантуристи. Истиче се да Бугари раде систематски, да их има, са Македонцима, 15.000 (а Срба 150.000), да упућују агилне младе свештенике, купују цркву, свештеници обилазе народ... У црквеном погледу стоје боље од Срба, чувају бугарски народ, потискују свештенике других народа. Сабор је видео да је религиозно и духовно стање Срба у Америци „очајно и напуштено“, жали што Бугари „отпађују“ неколико хиљада Македонаца од српства и праве од њих непријатеље српском народу. А српска држава није ништа предузела за тамошње своје сународнике. Сабор сматра да држава треба одмах да почне да се брине за Србе у Америци. Сабор тражи од Владе да се тамо пошаљу свештеници и учитељи, да се установи Српска епископија која ће бити у канонској вези са Црквом у Србији.⁶⁵⁴

Пред почетак рата митрополит Димитрије се поново обратио министру просвете, истакавши да се све чешће јављају молбе Срба из Америке да добију српску црквену организацију. Опет моли да се

⁶⁵⁴ За ове закључке, Свети сабор је користио спис „Питања о српско православним црквеним и школским приликама у Сједињеним државама северне Америке“, од 30. јуна 1910. из Њујорка, упућен патријарху Лукијану Богдановићу у Сремске Карловце. То је обиман извештај који говори о животу Срба и о верско-црквеној организацији.

пошаље стручно лице да испита стање. Међутим, због ратних прилика Црква се више ангажовала по овом питању после завршетка светског сукоба.⁶⁵⁵

5. 4. 5. Осуде епископа Сергија и Никанора

Јуна 1907. у Гласнику је изашла вест да је Свети архијерејски сабор осудио епископа шабачког Сергија на шест месеци удаљења од дужности због повреде канона и одредаба Закона о црквеним властима. То време епископ је требало да проведе у манастиру Каленићу. Одређено је да његовом епархијом администрира епископ жички Сава.⁶⁵⁶ Сабор га је осудио за кривице у епископској дужности, по члану 77. Закона о црквеним властима од 1890. г. и по канонима Источно православне цркве⁶⁵⁷ на основу поднесених тужби Св. архијерејском сабору од стране „оштећених и унижених угледних свештеника“ као старешина, због неправилног рада и самовољних и незаконитих поступака према њима. Епископ Сергије је осуђен и за поступке у својој дужности који сеprotиве канонима⁶⁵⁸ и Закону о црквеним властима јер је у својој епископској дужности заобишао у заједничким пословима заједницу и делокруг власти Светог архијерејског сабора и нека његова позитивна решења о сродству ништио и није извршивао.⁶⁵⁹ Митрополит и епископ нишки су га, као најстарији по реду,

⁶⁵⁵ АС, МПс-Ц, Ф I, р78/914, Архимандрит Севастијан Дабовић министру просвете, јануар 1910; Митрополит Димитрије министру просвете и црквених послова, 4. јун 1910; Заступник министра просвете, министар народне привреде, митрополиту Димитрију, 22. 2. 1911; Митрополит Димитрије министру просвете, 7. 3. 1911; Митрополит и Св. Сабор министру просвете, 4. 5. 1911; Митрополит Димитрије министру просвете, 5. јул 1914.

⁶⁵⁶ Гласник, бр. 11, 15. јун 1907, 161; Епископ шумадијски Сава, Српски јерарси..., 443.

⁶⁵⁷ Апостолска правила 74; антиохијски сабор правила. 14. и 15, сардик. 14. и т. д.

⁶⁵⁸ 34. апост.; 9. пр. ант. сабора и 54. пр. VI вас. сабора;

Епископ Сергије, рођен 1869, после ниже гимназије завршио Духовну академију. У Русији примио монашки чин. Био суплент богословије и вероучитељ у Београду. Протосинђел постао 1902, а архимандрит 1905. године, када је постављен за старешину Српског подворја у Москви. Изабран за епископа шабачког 1905. године. У време Првог светског рата, три године је био заточен од стране Бугара. По својој вољи отишао је у пензију 1919. године. Преминуо у Београду 1922. године. - Епископ шумадијски Сава, Српски јерарси..., 443.

⁶⁵⁹ Коментатор Гласника истиче да Сабор није осудио епископа шабачког Сергија зато што је Сергије пристао да плаћа улог у чиновничко-удовички фонд, као што се у јавности представљало, а остали чланови Сабора нису хтели на то пристати.

саветовали, а затим умолили и министра просвете и црквених послова да га и он пријатељски посаветује и предложи му да се ради његовог личног, а и црквеног угледа форма казне замени променом епархије. Али је он за ове савете остао неприступачан. Митрополиту је одговорио да неће да чује ни за чију милост, него хоће да му суде, а епископу нишком је рекао да он не разуме вишу политику, коју он сам (Сергије) лично боље разуме и према томе не пристаје ни на каква пријатељска посредовања.⁶⁶⁰

У првој половини 1911. године, по речима новинара Гласника, накрупнија и најнепријатнија ствар која је задесила Цркву био је случај епископа нишког Никанора. Он је 1910. године пензионисан. Представници Цркве, осим суда и донесене одлуке нису у јавности рекли ни речи о овом пензионисању. Сматрали су да је то саборска тајна, коју треба чувати да би се очувало достојанство Цркве и њених великодостојника, а и због природе канонских судова, који никад нису јавни. По информацијама новинара Гласника, суђење епископу Никанору је дошло услед стицаја многих оптужби, преко којих се није могло прећи. Осуда је била последица тих тешких оптужби и захтева, „који су пали и у средини народнога представништва, а отуд г. Министром Просвете спроведени Архиепископском Сабору као надлежном суду.“ Сабор архиепископа је донео одлуку о пензионисању епископа Никанора ради мира у Цркви и ради потребног поретка у њеној управи.⁶⁶¹ Пензионисани владика се жалио Државном савету, тражећи да се поништи указ о пензионисању, а Државни савет је донео одлуку да не може да уважи жалбу. Гласник је сматрао да Сабор треба да упути оболелог владика у неки манастир.⁶⁶² Овај случај је изазвао полемике у штампи, тако да је владика Никанор чак тужио уредника Гласника за увреду.⁶⁶³

⁶⁶⁰ Гласник, бр. 13, 15. јул 1907, 194-196.

⁶⁶¹ Нова Година!, Гласник, бр. 1, јануар 1911, 2-6.

⁶⁶² Одбио га Државни Савет, Гласник, бр. 6, 15. март 1911, 99-100.

⁶⁶³ Тужи се, Гласник, бр. 6, 15. март 1911, 100; Приватан стан или манастир, Гласник, бр. 8, 15. април 1911, 140.

5. 5. Свештенство

5. 5. 1. Свештеничко удружење

Свештеничко удружење, основано 1889. године у Нишу, имало је основне задатке: да ради на ширењу и утврђивању вере и хришћанског морала у народу; да се чланство узајамним радом потпомаже и усавршава; да развија црквену књижевност; да утврђује методе за успешан пастирски рад; да се стара о једнообразном вршењу црквених обреда; да сузбија негативне појаве против вере и свештенства; да се стара о побољшању материјалног стања пароха, изнемоглих свештеника, удова и сирочади; да се стара о угледу Цркве и свештенства; да сузбија празноверице и злоупотребе са вером; да усавршава црквено проповедништво; да унапређује црквено пјеније и благољепије; да предлаже начине за практично обезбеђење и унапређење манастирске и црквене имовине и капитала. Убрзо се удружење разгранало, а у њега се учланило око 80% свештеника. Сваке године су одржаване редовне, а по потреби и ванредне скупштине. Удружење се ширило и ван граница Србије.⁶⁶⁴

И за време управе митрополита Димитрија битан чинилац у животу Православне цркве у Србији било је Свештеничко удружење. Оно се на својим скупштинама бавило питањима везаним за рад свештеника, њиховим положајем у Цркви, али и општим стањем у друштву. Убрзо пошто је Димитрије постао митрополит, одржана је 16. редовна свештеничка скупштина, 24. и 25. августа 1905. године у Београду. Скупштинску седницу је отворио митрополит кратком импровизованом речју, у присуству осталих архијереја. Захтевао је од свештенства љубав и саможртвовање у раду, обећавајући да ће се свим силама старати да буде прави и правични архипастир.⁶⁶⁵ Митрополит се појављивао и на наредним скупштинама, упућујући поздравну реч свештенству. Између осталог, истицао је своју жељу да се скупштина у раду руководи љубављу, да се пажљиво избегавају сукоби и зађевице и уопште све оно што би било од штете

⁶⁶⁴ Прота Тихомир Танасијевић, Живот и рад свештеничког удружења, у: Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице свештеничког удружења, Београд 1969, 20-29.

⁶⁶⁵ Гласник, бр. 8, август 1905, 627.

по углед и достојанство свештениково.⁶⁶⁶ Митрополит је и материјално помагао удружење. На скупштини 1911. године, свештенство је упознато да је дао 1000 динара за подизање свештеничког дома.⁶⁶⁷

У свом раду, скупштина се највише бавила питањем преуређења свештеничког стања и законом који је требало да буде донесен о том питању, као и пројектом новог закона о црквеним властима.⁶⁶⁸ Поред тих главних тема, скупштина свештенства се бавила и другим питањима. После анексије БиХ већи број свештеника је пребегао из Босне и других неослобођених крајева у Србију, где су били постављени као привремени пароси. На 20. скупштини, одржаној у Београду 1909. године, подигнут је глас против увећавања броја привремених пароха, као новине у Цркви супротне канонима и законима државе.⁶⁶⁹ На 21. свештеничкој скупштини 1910. године, поред осталог се говорило и да скупштине треба да буду не само израз материјално-моралног стања свештенства, већ и израз стања вере и морала у народу. Скупштина је одлучила да се од идуће године уз орган свештеничког удружења издаје омањи лист са верско-моралном лектиром за народ, као и да се дејствује код министра просвете за допуну у закону о пензионерском фонду свештеничких удовица и сирочади, по коме би удове попадаје, чији су мужеви умрли пре закона о фонду, могле имати помоћ од 30 динара месечно.⁶⁷⁰ На 23. редовној свештеничкој скупштини, августа 1912. године, говорено је о покрету млађег свештенства и о односу Цркве и свештенства према радничком питању. „Суштина расправе је у томе да би радничко питање требало да се развија под заштитом цркве и на темељу еванђелског учења. (...) Социјалисте код других напредних народа признају веру и нацију, а наши одбацују ове најлепше одлике човекове.“⁶⁷¹ На истој скупштини говорило се и о положају српског народа у Аустро-

⁶⁶⁶ Д. Павловић, Свештеничкој Скупштини поздрав, Живот свештеничког Удружења, Весник Српске Цркве, 1907, 680-681; Гласник, бр. 16, 31. август 1908, 239-244; Гласник, бр. 22-24, 30. август 1909, 274; Гласник, бр. 17, 1. септембар 1910, 15-16; Гласник, бр. 17, 1. септембар 1912, 266-267.

⁶⁶⁷ Поздрав Њ. Високопреосвештенства, Гласник, бр. 17, 1. септембар 1911, 286.

⁶⁶⁸ Гласник, бр. 16, 31. август 1908, 239-244.

⁶⁶⁹ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 61.

⁶⁷⁰ Гласник, бр. 17, 1. септембар 1910, 15-16.

⁶⁷¹ Гласник, бр. 17, 1. септембар 1912, 266-267.

Угарској. Коментарисана је одлука цара о укидању црквенонародне аутономије Срба у Аустро-Угарској. Тим чином српски народ је био лишен права да заједно са црквеним представницима учествује у судбоносним питањима из области вере и националности. Скупштина је усвојила резолуцију у којој се каже да је краљевским рескриптом нанет тежак удар Народно-црквеној аутономији коју су православни Срби уживали. Свештеничка скупштина сматра за своју свету дужност, да умоли митрополита Србије да учини све што је у његовој моћи за брзу и енергичну помоћ и заштиту угроженог Православља у Хабсбуршкој монархији.⁶⁷² На скупштини марта 1914. године говорено је и целокупном односу државе према Цркви.⁶⁷³

Било је и предлога о реформи удружења како би се побољшао његов рад. Као коментар рада 18. редовне Свештеничке скупштине, одржане 1907. године, новинар Гласника износи став да би било паметно да се из главне управе Свештеничког удружења повуку свештеници чиновници, и да они буду само помагачи удружењу, а никако управници и руководиоци. То објашњава тиме што је удружење створено највише за парохијско свештенство и на скупштинама се највише расправљају ствари и потребе из њихове области. Може и да се изазове мржња између парохијског и непарохијског свештенства. Парохијско свештенство најбоље зна своје тешкоће и проблеме, па ће их оно као управно тело најбоље представити и за њих се најјаче борити.⁶⁷⁴

Покаткад се осећала нетрпељивост између свештенства и врха Цркве. Лист Свештеничког удружења Весник Српске цркве објављивао је текстове који су били врло критични према раду архијереја. Забележени су и други покушаји да се унесе раздор између свештенства и архијереја. Јула 1908. године коментатор Гласника каже да је неко кроз свештеничке редове протурио глас да је Свети архијерејски сабор на последњим седницама одлучио да се

⁶⁷² Гласник, бр. 17, 1. септембар 1912, 266-267; О положају Срба у Аустро-Угарској видети и: Владимир Ћоровић, Историја Срба..., 294-296, Андреј Митровић, Сучељавање са средњоевропским империјализмом, Историја српског народа VI-2...

⁶⁷³ Гласник, бр. 5, 1. март 1914, 93.

⁶⁷⁴ XVIII редовна Свештеничка Скупштина, Гласник, бр. 16, 30. август 1907, 250-251.

те године забрани долазак свештеницима у Београд на свештеничку скупштину. Коментатор саопштава да је то нетачно, да никаква одлука о забрани не постоји. Напротив, сви архијереји су послали преко својих органа службени акт, којим се дозвољава свештеницима долазак у Београд на Свештеничку скупштину под уобичајеним условом да нађу себи замену за време одсуства.⁶⁷⁵

И сами свештеници су понекад били незадовољни радом свог удружења. Пред почетак скупштине 1908. године млади свештеник Митровић је у Гласнику изнео своја запажања о предстојећем скупу, у жељи да свештеничке скупштине по своме достојанству и плодности рада буду пример скупштинама осталих друштвених редова. Из његових речи може много да се сазна о атмосфери на скупштинама и начину њеног рада. Митровић најпре истиче да је спољашња страна скупштине ретко кад одговарала достојанству скупштине. При избору скупштинских часника и при скоро сваком предмету, махом се руководило личним и партијским обзирима. Тон говора био је понекад толико оштар, да је прелазио сваку границу учтивости и обзирности. Сви учесници првих скупштина учили су да је најглавнији узрок верско-моралном застоју и опадању свештеничког угледа „унижавајући и штетан“ начин давања награде свештеницима. Митровић је сматрао да поред тог питања има и других, о којима се мало говори, на пример да треба да се ради на ширењу и утврђивању вере и хришћанског морала у народу.⁶⁷⁶

Незадовољство радом удружења иницирало је да се, приликом Свештеничке скупштине августа 1911. године, код дела млађег свештенства појави идеја о оснивању још једне свештеничке организације. У Београду се раније то и покушало озбиљније, али је тај покушај пропао због бојазни код представника Свештеничког удружења, да ће то омести његов рад. Међутим, заговорници ове идеје су сматрали да то није уперено против постојећег удружења, већ је надоградња. Ово је била идеја о „што тешњем зближавању,

⁶⁷⁵ Гласник, бр. 13, 15. јули 1908, 196; Да су црквене власти дозвољавале несметан рад свештеничког удружења, сведочи и забелешка из 1911. године, по којој је на молбу Главног одбора Свештеничког удружења, митрополит одобрио да свештеници Београдске архиепископије могу без нарочитог тражења одсуства посетити Свештеничку скупштину, с тим да нађу себи замену на дужностима и о томе извести своју прву претпостављену власт. – Гласник, бр. 13, 1. јули 1911, 224.

⁶⁷⁶ Љ. С. Митровић, У очи свештеничке скупштине, Гласник, бр. 15, 15. август 1908, 225-227.

међусобном упознавању и што активнијем заједничком раду на своје личној усавршавању и на просвећивању своје пастве у верском и моралном погледу.“ Истиче се пример Римокатоличке цркве коју „држи систем и организација“.⁶⁷⁷ Приликом свештеничке скупштине у Београду 1911, одржано је две-три конференције на којима се дебатовало и о појединостима овог удруживања. У изгледу је било и да се покрене нов лист,⁶⁷⁸ а донета је и резолуција у којој је стајало да се образује „Братство духовних пионера“ од млађих свештеника, које ће делати уз „Свештеничко удружење“.⁶⁷⁹

Свештеничко удружење је имало своје часописе. Прво је покренут „Весник Српске цркве“, лист за хришћанску поуку и свештеничко усавршавање, који је излазио од 1890. до 1933. године, са паузом од 1914. до 1920. године због рата. Поред овог, удружење је пре Првог светског рата имало и часопис „Хришћанин“, који је излазио од јануара 1911. до јула 1914. године.⁶⁸⁰

5. 5. 2. Закон о преуређењу свештеничког стања

Једно од најбитнијих питања међу свештенством почетком 20. века, било је питање поправљања свештеничког стања. У првом реду, ту се мисли на материјални положај свештеника, али и на друга питања битна за обављање свештеничке дужности. Свештенство је сматрало да је потребно да се донесе нови закон о уређењу свештеничког стања. У црквеном Гласнику су објављиване вести поводом тога и мишљења какав би свештенички положај требало да буде.⁶⁸¹

Већ на првом иступу пред свештеницима, августа 1905. године, митрополит Димитрије је обећао да ће се својски заложити

⁶⁷⁷ Потреба организације, Гласник, бр. 15, 1. август 1911, 254-255; Свештеник Б. Николић, парох београдски, Духовни пионери међу српским свештенством, Гласник, бр. 19, 1. октобар 1911, 315-317.

⁶⁷⁸ Нов покрет, Гласник, бр. 17, 1. септембар 1911, 286.

⁶⁷⁹ Свештеник Б. Николић, парох београдски, Духовни пионери међу српским свештенством, Гласник, бр. 19, 1. октобар 1911, 315-317.

⁶⁸⁰ Прота Бранко А. Цисарж, Удружено свештенство и његова периодична штампа, у: Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице Свештеничког удружења, Београд 1969, 129-131, 138-139.

⁶⁸¹ О материјалном обезбеђењу свештенства видети и: Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве, II..., 103-110; Српски Сион, 1904, 721.

код меродавних чинилаца за „дозрело питање“ о преуређењу свештеничког стања.⁶⁸² Јануара 1907. године Гласник бележи да су сви људи од утицаја на високим државним положајима и из Народне скупштине наклоњени да се свештеничка материјална награда систематски уреди и унесе у државни буџет. Долазећи митрополиту по разним пословима, представници свих скупштинских странака изјављивали су готовост да ту свештеничку ствар што пре ставе на дневни ред у Скупштини и да је својски помогну.⁶⁸³ Краљ је потписао указ којим се овлашћује министар просвете и црквених послова да поднесе Народном представништву на решење предлог Закона о преуређењу материјалног свештеничког стања.⁶⁸⁴ Пројект овог закона поднет је 15. јануара 1907. године, уз мишљење Државног савета. У Гласнику је објављен цео текст предлога, али тада закон није био усвојен.⁶⁸⁵ Закон је поново поднет Народној скупштини од стране министра 25. новембра, али опет није усвојен, а као разлог наводило се и то што се чекао нови црквени закон. По мишљењу митрополита и Цркве, та два закона нису била у вези и могли су да буду донети засебно. Желећи да се што пре донесе закон, митрополит је упутио 1. децембра 1907. године писмо министру у коме каже да се не сме даље одлагати коначно решење о преуређењу материјалног стања свештенства. „Свештенство је запало у крајњу невољу и све више постаје неподобно да потпуно одговара своме позиву“, и стога моли министра да закон буде усвојен.⁶⁸⁶

Почетком 1908. године још увек се чекало да закон буде донет. О новом закону министар Николић је разговарао са делегацијом руске Духовне академије, приликом њихове посете Србији средином 1908. године. Министар је хтео да чује мишљење гостију о том законском пројекту. Најпре их је подробно упознао са садржином пројекта, а онда изнео своје виђење. Министар сматра да свештеник треба да буде у истини свештеник, а не да буде трговац, спахија, земљорадник и одгајивач стоке. „Сад није реткост да нађете међу

⁶⁸² Гласник, бр. 8, август 1905, 627; о преуређењу свештеничког стања видети и: Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 49-50.

⁶⁸³ Гласник, бр. 1, 15. јануар 1907, 15.

⁶⁸⁴ Гласник, бр. 2, 30. јануар 1907, 30.

⁶⁸⁵ Гласник, бр. 4, 28. фебруар 1907, 49-57.

⁶⁸⁶ Гласник, бр. 23, 15. децембар 1907, 365-366.

нашим свештеницима доброга економа и одгајивача дебелих свиња, бесних хатова и угојених волова. А да ли то одговора њиховим дужностима и функцијама – у томе лежи питање... И разуме се, на ово питање не могу бити два одговора... С друге стране, не може се одобрити и досадашње традиционално просјачење, на које је сада највише упућено наше свештенство. Истина је, да парохиски свештеници имају нешто осигурано у биру. Сваки парохижанин, преко 20 година старости, плаћа 2 динара годишње уз порез – бир свештенички.⁶⁸⁷ Али то није доста. И због тога су узаконена допунска, добровољна „подајања”, за „славу” и друга чинодејства, т. ј. отпочиње просјачење, које све више и више подрива престиж „пастира”... Да би сачували наше свештенство од овога, ми смо им и одредили плате у новом пројекту. Почетник са средњим образовањем, по овом пројекту добио би 1500 дин. годишње. То није много. Али после пет година добија прву повишицу од 500 динара. После пет других година друга таква иста повишица. Још после пет година трећа повишица итд. дотле, док свештеник после двадесет пет година службе не добије четири хиљаде динара годишње плате, а са том платом може се пристојно живети. А свештеник са вишим образовањем и окружни протојереји – виши, први ред духовенства – добиће по пројекту 6.000 динара годишње плате.“⁶⁸⁸

Августа 1908, на 19. Свештеничкој скупштини, министар Андра Николић је у свом говору показао како се развијало питање о преуређењу свештеничког стања. И поред многих тешкоћа, на које се наилази у Народној скупштини, министар се нада да ће се то питање ускоро привести крају. Захтевао је од присутних свештеника мало више стрпљења. О закону се причало и 1909. године. Часопис „Штампа“ је у августу донео текст у коме је оптужио митрополита и архијереје што закон није дошао на дневни ред у Скупштини. На то је митрополит одговорио да је то груба клевета против њега и осталих архијереја. И министар Николић је реаговао

⁶⁸⁷ О примањима свештеника по Закону о уређењу свештеничког стања од 31. 12. 1882, видети: АС, МПс-Ц, ф III, р35/910.

⁶⁸⁸ Гласник, бр. 16, 31. август 1908, 239-244; Извештач о овом разговору, професор Веденски, на крају овог дела разговора са министром је констатовао: „Нама није остало ништа друго, него да потпуно одобрим овај хумани, паметни и са чисто црквене тачке гледишта, потпуно исправни законски пројект. А тајно, у својој души, ми смо завидели, што мала и у сравњењу сиромашна Србија, у овом добром почетку надмашује велику и богату, али некако сувише инертну Русију.“

рекавши да никада није казао да је кривица митрополита и свих владика што пројекат о преуређењу свештеничког стања не може да дође на дневни ред у Скупштини. Каже да тај пројекат, и ако је дошао до Скупштине и био претресан у одбору, није стигао на дневни ред због ондашњих тешкоћа у скупштинском раду, које су одложиле расправу, и многих других важних пројеката.⁶⁸⁹

Априла 1910. године, митрополит је у писму министру просвете поново истакао да је много времена прошло од када је пројекат Закона о преуређењу материјалног свештеничког стања дошао пред Народну скупштину, али још није стигао на дневни ред, а свештеничко стање постајало је све теже. Митрополит истиче да су по овом питању Србију претекле све православне државе, па и мала Црна Гора. Он сматра да овај закон не треба да се везује са доношењем Закона о црквеним властима.⁶⁹⁰

О новом закону причало се и на 21. свештеничкој скупштини 1910. године. Пројекат закона се у том тренутку налазио пред комисијом која је одређена од стране министра.⁶⁹¹ Закон није донет ни у 1911. години, али је тада поправљен положај чиновницима духовних судова. Усвојена је представка о повишици и уравнињу плата часника духовних судова са платама часника грађанских судова.⁶⁹² Марта 1912. године митрополит Димитрије је изјавио жељу пред Главним одбором Свештеничког удружења да свештенство буде што активније у раду на преуређењу свога материјалног стања, а тако исто и на обезбеђењу пензија старим и изнемоглим свештеницима. Митрополит је и од своје стране, а и од стране Св. сабора, обећао сваку помоћ, само ако свештенство буде радило у границама легалности и онако како доликује његовом свештеничком позиву.⁶⁹³

О плати се говорило и на другој ванредној свештеничкој скупштини априла 1912. године. Она је и сазвана ради одлуке

⁶⁸⁹ Митрополит Димитрије, Поводом једне неистине, Гласник, бр. 22-24, 30. август 1909, 272.

⁶⁹⁰ АС, МПсЦ, ф IV, р23/910, Митрополит Димитрије министру просвете, 7. 4. 1910.

⁶⁹¹ Гласник, бр. 17, 1. септембар 1910, 15-16.

⁶⁹² Побољшање плата часника дух. судова, Гласник, бр. 22, 15. новембар 1911, 387.

⁶⁹³ Гласник, бр. 5, 1. март 1912, 79-80.

свештенства о преуређењу свештеничког стања „на основи систематичких плата“ из државног буџета. Скупштина је апеловала на краљевску Владу да у најкраћем времену стави Народној скупштини на решење и озакоњење пројекат закона о преуређењу свештеничког стања, који је поднет Скупштини 15. јануара 1907. године.⁶⁹⁴ Априла 1912. године београдско свештенство је са својим протојерејем изашло пред архијереје. Градски прота је апеловао на помоћ архијереја у питањима која се тичу свештенства и његовог напретка. У погледу свештеничког питања о преуређењу свештеничког стања, митрополит је изјавио да ће Сабор своју потпору и убудуће стално указивати свештенству напомињући да је Сабор и овога пута у својој личној представци министру већ учинио потребне кораке.⁶⁹⁵

На седници Свештеничке скупштине августа 1912. године присуствовали су митрополит Димитрије и министар просвете Љуба Јовановић. Кад је, по жељи министра, седница претворена у тајну конференцију, министар који је умољен да лично свештенству да обавештења о свештеничком питању, узео је реч и у дугом и исцрпном говору побројао узроке због којих држава није у могућности да донесе закон о преуређењу свештеничког стања на основи систематских плата. Оно што може да се уради, са чиме ће се и Влада сложити и што би у Скупштини могло да се оствари, министар је изложио у предлогу:

„1. Да се осигура бир. Према разрезаној суми свештенство да прима бир у месечним исплатама, без обзира је ли и колико прикупљено.

2. Да се осигурају дуговна примања. Чим свештеник поднесе општини списак неплаћених чинодејстава, општина да буде дужна исплату тачно извршити, без обзира је ли дугујуће суме од дотичног лица наплатила.

3. Да се у споразуму са надлежним црквеним властима појачају парохије.

4. Да свештеници добију парохијске куће, које ће им дати црквена општина. Где се ово не може остварити, општина ће свештенику давати у новцу накнаду за стан; и

⁶⁹⁴ Гласник, бр. 8, 15. април 1912, 127-128.

⁶⁹⁵ Свештенство у подворењу, Гласник, бр. 8, 15. април 1912, 127-128.

5. Пензије. Стари, изнемогли и онеспособљени као и свештеници који су изслужили свој рок да имају пензије.“

Министар је нарочито напоменуо, да би ово било привремено осигурање и да са овим питање о кореним преуређењу свештеничког стања не би било скинуто с дневног реда. Свештеници су закључили да је умесно примити понуду министра. Стога је скупштина донела одлуку да пензије буду од две до четири хиљаде динара годишње и да на пуну пензију имају права и свештеници који су испунили године службе. У одлуци је нарочито наглашено да ће свештеничко питање и даље бити отворено, док се коначно преуређење свештеничког стања не изведе.⁶⁹⁶

После ослобођења јужних крајева 1913. године решење свештеничких проблема је било отежано јер је у новоослобођеним крајевима било и свештеника других вероисповести. С друге стране, свештенство из Македоније, које је дуго испаштало под Турцима, почело је учестало да поставља захтев за побољшањем свог положаја. Осећајући тешкоћу овог проблема, политичари су пребацивали његово решење на своје наследнике, тако да оно све до смрти патријарха Димитрија није било решено.⁶⁹⁷

5. 5. 3. Бир

У оквиру питања о преуређењу свештеничког стања, најважније питање за свештенство било је питање њихових плата, односно свештеничког бира. Октобра 1908. године, изашла је вест да је због неуредног примања свештеничког бира министар образовао специјалну комисију за израду новог правилника о прикупљању бира. Та нова правила важиће, како се вели, само за неко време, док се пројекат о уређењу свештеничког стања не озакони у Народној скупштини.⁶⁹⁸ Почетком 1909. године, митрополит је примио пројекат правила за извршење Закона о уређењу свештеничког стања, који му је послао министар. Пројекат је у априлу требало да буде на седници Светог сабора. Митрополит је

⁶⁹⁶ Гласник, бр. 17, 1. септембар 1912, 266-267; АС, МПс-Ц, ф XI, р35/912, Главни одбор Свештеничког удружења министру просвете, 15. 9. 1912.

⁶⁹⁷ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 50; о Свештеничком удружењу видети и: Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве, II..., 204-208.

⁶⁹⁸ Гласник, бр. 20, 30. октобар 1908, 308.

изнео мишљење да је поступак по овим правилима сувише компликован, па ће се мало шта постићи. Свештеници очекују да се њихово стање преуреди на савремени начин. Он истиче да је „данашње време“ донело друштву многе појаве које му поткопавају моралан и религиозан живот, а да је против таквог стања позвана у првом реду Црква да дејствује преко свештеника који су у непосредном додиру са народом. Али, пита се митрополит, може ли шта да чини свештенство коме се овим правилима ставља до знања да се право преуређење његовог стања поново одлаже, пошто је било скоро приведено крају? Чак и да се по тим правилима обезбеди примање бира потпуно, то би био незнатан део онога што је нужно једном образованом човеку за издржавање. Свештеници и даље остају у положају да мољакају своје парохијане или да се с њима суде за наплату онога што им буду вршили. А народ се све више навикава да свештенству не плаћа, знајући да је овима тешко да се парниче са парохијским дужницима. У овом стању, сматра митрополит, свештенство не представља озбиљну снагу да се са друштвеним недузима са успехом бори. „А немоћ свештенства немоћ је Цркве“, од које се данас много захтева и много јој се без основа пребацује. Митрополит је упутио апел министру да ни у ком случају, осим ако би наступило ратно стање, не одлаже решавање у Скупштини о коначном преуређењу свештеничког стања, а на основу пројекта који је прошао сву законску процедуру и чека да дође на ред у Скупштини. За време Владе састављене од представника свих група, било би најповољније време за то, да се реши у интересу Цркве, од које би у таквом случају и држава имала разлога да захтева што јачи рад и потпору у пословима од којих зависи солидност духовног народног живота.

Априла 1909. године митрополит је послао предлог Правила архијерејима на мишљење, а они су рекли да га у начелу треба примити, мада су дали и примедбе са којима се митрополит сагласио. Правила је коначно потписао министар просвете и црквених послова Љубомир Стојановић 22. августа 1909. године. У њима је стајало да бир плаћа свака пореска глава, а друштва, установе, корпорације и задужбине не плаћају бир. Наплаћивање бира вршиће се уз порез, а свака пореска глава се задужује целом годишњом сумом, дакле са 2 динара. Пореским властима ће

спискове парохијана предавати парохијски свештеник, а наплату бира вршиће пореске власти уз помоћ општинских власти. Бир ће се наплаћивати полугодишње, а разрезани бир, као утврђена сума, мора се у току године потпуно наплатити. Власти ће принудно наплаћивати бир од оних који нису платили. Ненаплаћене суме преводиће се у дуг у идућу годину. Пореска одељења предаваће наплаћени бир свештеницима, у првих десет дана сваког трећег месеца. Пореске и општинске власти биле су дужне да свештеницима у свако време дају обавештења о разрезаном и наплаћеном биру. Постојале су тачне одредбе за ослобађање од плаћања бира, а свештеници су имали право да се жале ако уоче неправилности.⁶⁹⁹

Какво је било материјално стање свештенства тих година, сведочи свештеник Крупезевић из Велике Крсне. Он каже да је разрез бира за 1909. годину износио 2020 динара. Од те суме општински благајник и деловођа у рубрику „бир“ за целу пореску годину ставили су да је наплаћен бир око 600 динара. Значи да је само 300 пореских обвезника платило бир за целу годину. Од тих 600 динара, одмах се узимало за порез и за улог у свештенички фонд око 500 динара. Остали парохијски приходи остају „махом на вересију“.⁷⁰⁰ Издавање бира било је нередовно, због чега су се свештеници жалили, а негодовали су и што није било правичности у издавању јер је било свештеника који су примали плату и као учитељи, а било је и оних који су примали помоћ или пензију из државне касе, а у исто време су били и парохијски свештеници, док је на другој страни било оних који нису примали ништа.⁷⁰¹

Народни посланик Љубомир Стојановић је на јесен 1909. године полемисао са социјалистичким послаником о Цркви и њеној улози у друштву. Истакао је да је Министарство просвете у погледу закона о свештеничком биру донело уредбу „да кад се плаћају све државне дажбине процентуално треба одвојити и за бир – дакле

⁶⁹⁹ АС, МПс-Ц, ф III, р35/910, Митрополит Димитрије министру просвете, 16. 2. 1909; Митрополит Димитрије министру просвете, 14. 4. 1909; Правила за извршење Закона о уређењу свештеничког стања, 22. август 1909. године.

⁷⁰⁰ Гласник, бр. 12, 15. јун 1910, 14.

⁷⁰¹ АС, МПс-Ц, ф I, р80/914

процентуално колико се плаћа од свих државних дажбина да се распореди и за бир, јер тако мора бити по закону.“⁷⁰²

У објашњавању материјалног положаја свештенства, коментатори Гласника, вероватно и сами свештеници, позивали су се на искуства других цркава, пре свега оних у западној Европи: у Енглеској, Велсу, Ирској, Холандији, Белгији, Луксембургу, Италији, Шпанији, Швајцарској и Шведској.⁷⁰³ И у Бугарској се радило на побољшању материјалног положаја свештенства.⁷⁰⁴

5. 5. 4. Закон о црквеним властима

Поред Закона о преуређењу свештеничког стања, у припреми је био и нови Закон о црквеним властима. И са доношењем тог закона се одуговлачило. Стари закон је донет 1890. године. Између осталог, по њему су свештеници бирали своје намеснике, затим особље епархијских судова, као и судије Великог црквеног суда. На основу тог закона, 1892. године је одлучено да свештенство не кондуитирају протојереји јер су много пристрасни, већ да то оцењивање врше три свештеника изабрана из средине протојерејства. Ово је за кратко време спроведено у живот. Међутим, закон је био суспендован 1894. године, у време државног удара краља Александра, када је враћен стари закон из 1867. године. После смене династије 1903. године враћени су сви закони у живот, осим закона о црквеним властима. Када је за митрополита изабран Димитрије, поново се отворила расправа о враћању закона из 1890. године. Нови митрополит је изјавио да хоће јединство између свештенства и више јерархије и да прихвата реформе у Цркви. Свештенство је тражило да му се врате раније суспендована права. Међутим, пролазиле су године, а нови Закон о црквеним властима није долазио на дневни ред.⁷⁰⁵

Митрополит Димитрије је у писму министру крајем 1907. године поменуо да Закон о преуређењу свештеничког стања и Закон о црквеним властима нису у вези и да би што пре требало да се

⁷⁰² Дебата у Народ. скупштини, Гласник, бр. 31-33, 30. новембар 1909, 362-367.

⁷⁰³ Како се плаћа свештенство у Европи, Гласник, бр. 15, 1. август 1911, 253-254.

⁷⁰⁴ Из бугарске цркве, Гласник, бр. 23, 1. децембар 1911, 403.

⁷⁰⁵ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, стр. 61-62.

донесе Закон о преуређењу свештеничког стања. Почетком 1908. године објављена је вест да су спремљене измене и допуне Закона о црквеним властима из 1890. године, али пошто нису прошле све потребне инстанце и формалности, нису могле доћи пред Народну скупштину.⁷⁰⁶ Јула 1910. године опет се појавила информација у Гласнику о Закону о црквеним властима, који је био предмет расправе на седницама Св. архијерејског сабора. Он је био готов и поднесен министру на даљи надлежни рад. Владајуће структуре су ставиле до знања представницима Цркве да се закон о уређењу свештеничкога стања не може донети док се не изради нов пројекат закона о црквеним властима. Мисли се да су ова два закона у органској вези и да се један без другога не могу донети, а да се не појаве извесне празнине и недостаци.⁷⁰⁷

Октобра 1910. године изашла је вест да је претходни министар просвете и црквених послова Жујевић, на основу обећања које је дао свештенству, пред своју оставку одредио комисију за преглед новог пројекта црквеног закона поставивши за њеног председника Стојана Новаковића. Међутим, Новаковићу је додељена ова дужност у његовом одсуству и без претходног знања. Он је одбио да буде члан комисије, а у писму министру просвете навео је да се реформе уопште, нарочито црквене, не могу вршити ма кад јер су реформе у вези с осталим народним животом. Он мисли да ситуација за реформу није повољна.⁷⁰⁸

Рад на изради новог закона је настављен и у 1911. години. У јануару је одржан састанак чланова комисије коју је одредио министар просвете и црквених послова, ради проучавања пројекта новог закона о црквеним властима, израђеног у Св. архијерејском сабору. Претходном састанку присуствовали су и министар и митрополит, који је исказао своје основне захтеве што се тиче овог законског пројекта. Председник комисије био је Живан Живановић, државни саветник.⁷⁰⁹ Средином 1911. године, министар просвете и црквених послова постао је Љубомир Јовановић. Гласник је изразио оптимизам да за решење питања новог закона и свештенства не

⁷⁰⁶ Гласник, бр. 1, 15. јануар 1908, 2-4.

⁷⁰⁷ Гласник, бр. 14, 15. јул 1910, 13.

⁷⁰⁸ Нови црквени закон, Гласник, бр. 20, 15. октобар 1910, 2-4.

⁷⁰⁹ Претходни састанак, Гласник, бр. 2, 15. јануар 1911, 31; Подела на секције, Гласник, бр. 4, 15. фебруар 1911, 67.

могу постојати више никакве сметње.⁷¹⁰ На 22. Свештеничкој скупштини 1911. године, министар је истакао да положај свештенства може бити решен само једним темељним црквеним законом. Говорио је и о тешкоћама које су ометале ствар и које прете да питање задрже као нерешено још за неко време. Министар је обећао да ће израда новог закона бити предмет његовог озбиљног старања, и да ће га поднети Народној скупштини што пре.⁷¹¹ Новембра 1911. године, објављена је вест да је комисија за израду новог закона о црквеним властима и преуређења свештеничког стања, сабрала сав материјал, који је досад израдила и предала га свом члану др Митровићу, професору црквеног права на универзитету, да га среди. Кад Митровић заврши тај посао, комисија ће учинити даљи корак ради санкционисања новог закона и пројекта о преуређењу свештеничког стања од стране надлежних инстанција.⁷¹²

5. 5. 5. Конференције

Митрополит Димитрије је имао обичај да повремено сазива конференције свештеника како би се упознао са њиховим радом и ставовима о битним друштвеним питањима. И други архијереји су сазивали конференције, али је било и скупова које су иницирали сами свештеници. Како су конференције схватане у Цркви, најбоље илуструје текст из Гласника у коме се каже да те конференције престављају толико жељени братски договор који кућу гради. Аутор истиче да је то добро уочио митрополит Димитрије под чијим је председништвом одржано неколико конференција. На њима је он водио прву реч по предметима пастирске делатности, допуштајући да се по питањима која су на конференцијама истакнута сваки свештеник сме потпуно слободно изјашњавати.⁷¹³

Једна таква конференција свештенства Епархије београдске одржана је 11. априла 1907. године у Митрополији. председавао је митрополит, а било је присутно око 80 свештеника. Митрополит је

⁷¹⁰ Наш министар, Гласник, бр. 14, 15. јули 1911, 239.

⁷¹¹ XXII Свештеничка скупштина, Гласник, бр. 17, 1. септембар 1911, 286.

⁷¹² Закон о цркв. власт. и преуређење свешт. стања, Гласник, бр. 21, 1. новембар 1911, 352.

⁷¹³ Конференције и конферисања, Гласник, бр. 5, 1. март 1912, 66-67.

позвао свештенике да разговарају „о општим бедама и нападима на цркву и веру, који су се у новије време јавили у штампи, друштву и са других страна.“ Истакао је да свештеници, као непосредни радници у народу могу боље да запазе све незгоде и тешкоће за верски и црквени живот, и он жели да то од њих чује како би се могле предузети мере ради отклањања проблема. Он тражи од њих да се чешће састају на среским и окружним свештеничким скуповима, и да на њима договорно расправљају текућа дневна верска и црквена питања, да се саветују о начинима за отклањање тешкоћа и незгода у верском и црквеном животу, као и да о томе шаљу извештаје свом архијереју, те да се у архијерејском Сабору поведе реч о томе и заједнички поради на отклањању проблема.⁷¹⁴

У расправи је свештенство навело да је један од важних узрока опадању вере и побожности неуређено свештеничко стање. Митрополит је напоменуо да је то питање већ дошло пред Народну Скупштину и треба чекати свршетак, али тражи да свештеници озбиљно поштују свој позив и чувају своје свештеничко достојанство како сами не би давали повода рђавом мишљењу о вери и свештенству. Свештеници морају да прате науку и савремени живот како би стајали у интелектуалном и моралном погледу више од своје пастве. Морају да буду активнији у хуманим и добротворним пословима и установама: у земљорадничким задругама, друштву за чување народног здравља... Треба више да помажу и обилазе „сиротне, болне и невољне у својој парохији, да више саветују и упућују народ на све што је добро и напредно, па ће тиме много подићи свој углед и ојачати веру и љубав.“ Свештеници су истакли да полицијска и општинска власт уместо да спречава неморал и ванбрачност, то подржава, да је противник Цркве и свештенства интелигенција школована на Западу, као и социјалисти. Речено је да су противници свештеника општински часници, а узрок томе је „партизанство свештеника и њихово мешање у изборе општ. часника, а тако и сувишно наплаћивање појединих свештеника за свештенорадње.“ Неки говорници су осудили мешање свештеника у политику.⁷¹⁵ Један свештеник је истакао да вера и побожност опадају због зависности свештеника

⁷¹⁴ Гласник, бр. 7, 15. април 1907, 108-110.

⁷¹⁵ Гласник, бр. 7, 15. април 1907, 108-110.

од парохијана. Други је изнео мишљење да свештенство треба да учествује у јавном политичком животу.⁷¹⁶ Митрополит је изнео став да свештеници не могу „у тој мери учествовати у политици као до сада. Морају бити обазривији и уздржљивији. Може се сваки користити грађанским правима, али да му је пред очима прво црква и њено добро.“⁷¹⁷

На конференцији су се учесници дотакли и питања брачног морала у народу. Митрополит је хтео да чује мишљење сеоског свештенства о узроцима ванбрачности по селима. Изнети су разни узроци: економски рачуни и утицаји са стране, сиротиња, дуга судска процедура при раздвајању, неморално схватање брака од стране власти и уопште друштвени неморал, нехат појединих свештеника.⁷¹⁸ Митрополит је рекао да су узрок ванбрачности поремећени осећаји о браку, а затим и заплетене законске формалности, које вештији изигравају, а неуки деценијама страдају. Митрополит је закључио да свештеници своје послове треба да врше не само по закону него и по савести и из љубави према послу и позиву. Треба да предњаче у просвећивању народа и у ширењу писмености у народу, а нарочито да оснивају празничне и продужне школе по селима.⁷¹⁹

Јануара 1908. године у Гласнику је изашла вест да су односи међу црквеним представницима и свештенством у протеклој години били добри. Коментатор истиче да без слоге, љубави, договора и послушности не може нигде да буде добра, а нарочито у Цркви. Зато су митрополит и остали архијереји сазивали свештенство својих епархија на конференције ради договора и саветовања како да се отклоне зла и невоље у Цркви и народу и како да се крене напред, ка добру и вршењу својих задатака у Цркви и друштву.⁷²⁰

Иницијативе митрополита Димитрија да се поправи стање у друштву у моралном смислу, и да се рад свештеника у народу

⁷¹⁶ Гласник, бр. 7, 15. април 1907, 108-110; О размишљањима митрополита и свештенства о социјалистичком учењу и деловању социјалиста, видети одељак о новим учењима.

⁷¹⁷ Гласник, бр. 7, 15. април 1907, 108-110.

⁷¹⁸ Исто.

⁷¹⁹ Гласник, бр. 7, 15. април 1907, 108-110; О мишљењу митрополита и свештеника о проблему одбегавању девојака, видети у одељку посвећеном том питању.

⁷²⁰ Гласник, бр. 1, 15. јануар 1908, 2-4.

интензивира, наилазиле су на добар одзив. Као што је митрополит окупљао свештенике на зборовима, тако су и сами свештеници организовали састанке на којима су говорили о актуелним друштвеним питањима везаним за њихову службу. На збору у Миријеву септембра 1909. године говорили су о анексији БиХ, мисионарењу у Цркви⁷²¹, о проблему самоубиства у народу. Неки су изнели став да се самоубиства нарочито појављују код оних лица, који су слабо религијски васпитана, па немајући јаке вере у Бога „постају малодушни да се боре са разним неугодностима“. Треба да се ради на јачању верске свести. Изнето је да би требало да се у свему примењују канонски прописи у погледу забране опела над самоубицама, па и сахрањивања у општем гробљу. Узроци су и неуредан живот и лакомислено задуживање.⁷²²

Конференција целокупног београдског свештенства је одржана 16. новембра 1910. године у канцеларији београдске Саборне цркве. Коментатор Гласника истиче да се међу свештенством стекло уверење да је управо београдско свештенство то које је позвано да својим радом предњачи и даје правац раду осталом свештенству. Запазило се и то да примери појединаца не могу служити потпуно као правило осталима јер остају незапажени, већ да је само једна јака и дисциплински уређена организација у стању истинском апостолском службом „улити у душу нашег света љубав ка цркви и њеним узвишеним принципима; да је само таква организација кадра давати свом свештенству упута у једнообразном раду и служити му као углед у свештеничкој служби, у опште давати директиву рада међу паством“. Скуп је на крају одлучио да се образује пододбор Свештеничког удружења.⁷²³

На конференцији одржаној половином фебруара 1910. године митрополит је апеловао на живљи рад око утврђивања вере и моралности код пастве и упутио свештенике на извесне околности о којима морају да имају сазнања. Напоменуо је да свештеници, поред свечарских спискова, треба да воде и друге спискове, у којима би биле заступљене белешке о верским и моралним склоностима парохијана. Тим поводом неколико свештеника је узело реч,

⁷²¹ Видети одељке о анексији и мисионарењу.

⁷²² Исто.

⁷²³ Гласник, бр. 23, 1. децембар 1910, 15.

изражавајући уверење у општу пометеност и несклад у друштву. Они сумњају да би код таквог стања ствари свештенички кадар могао било шта учинити. Ради преданије службе у погледу пастирствовања предлагано је и редуцирање појединих обредних функција, које се пред стварним потребама савременог друштва саме потискују на подређено место према науци која има првенство. Било је и замерака што извесни свештеници пастирском раду претпостављају земљорадничке задруге и тамо расипају снагу за туђ рачун и на пословима који нису свештенички. Изражен је прекор свим свештеницима што занемарују интелектуалну страну, која је толико потребна у свеколикој свештениковој делатности.⁷²⁴

Још једна конференција београдског свештенства, коју је сазвао митрополит, одржана је 13. фебруара 1912. године, а присуствовали су и професори богословије Св. Саве у свештеничком чину, чланови Духовног суда и др Чедомир Митровић, професор универзитета. На конференцији су третирана питања из пастирског рада парохијског свештенства. Најављено је да ће за овом бити одржана још једна, а затим и шира конференција целокупног епархијског свештенства.⁷²⁵

На дан Светог Саве 1913. године, по позиву митрополита, одржана је седница теолога, професора богословије, у сали Митрополије. Митрополит је изразио жељу да са њима чешће претреса сва важнија научно-богословска питања и да чује њихова мишљења о потребама и реформама Цркве. Коментатор Гласника истиче да то није новина да се поглавар Цркве саветује са својим најближим саветодавцима, али да треба тај мудар корак поздравити јер је пао у доба кад су на помолу многе и корисне и по Цркву судбоносне црквене реформе и друга црквено-државна питања.⁷²⁶

Нису се на конференцијама окупљали само београдски свештеници. Са сличним циљем, да се боље повежу и размене искуства из свог рада, као и да укажу на текуће проблеме, састајали су се нишки и крагујевачки свештеници.⁷²⁷ Закључци њихових

⁷²⁴ Конференције и конферисања, Гласник, бр. 5, 1. март 1912, 66-67.

⁷²⁵ Конференција свештенства у митрополији, Гласник, бр. 5, 1. март 1912, 80.

⁷²⁶ Гласник, бр. 2, 1. фебруар 1913, 29.

⁷²⁷ Гласник, бр. 2, 20. јануар 1909, 20-21; Гласник, бр. 17, 1. септембар 1912, 270-271; О унутрашњем животу Српске православне цркве видети и: Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве, II..., 167-170.

конференција показују утицај размишљања митрополита Димитрија.

5. 5. 6. Други свештенички брак

На скупштини 1891. године, Свештеничко удружење је покренуло питање другог свештеничког брака доношењем резолуције коју је предало митрополиту Михаилу молећи га да се заузме за решење овог питања у Сабору.⁷²⁸ Међутим, питање тада није било решено. Оно је било на дневном реду и за време митрополита Димитрија, који је јуна 1907. године изнео пред Сабор акт епископа тимочког Мелентија, епископа шабачког Сергија и акт православног српског световног свештенства Карловачке митрополије о дозволи свештеницима да могу ступати у други брак. Свети сабор, мада је увидео „сву тегобу несносног стања удовог свештенства“, изјавио је да без осталих православних цркава не може да реши то питање. Одлучио је да се решење овог питања одложи док бар не чује глас руске Цркве.⁷²⁹ Следеће 1908. године Свештеничко удружење је донело резолуцију у којој се предлаже да се сазове минијатурни васељенски сабор од Руске, Грчке, Јерменске, Арапске, Српске и Цариградске цркве, који би решио ово питање. Та иницијатива није усвојена.⁷³⁰ Јануара 1909. године у Гласнику је изашла вест да је професор буковинског универзитета др Емилијан Војуцки послао своју књигу „Понављање брака код свештеника“ многим епископима православне Цркве и све је молио да му кажу своје мишљење о другом браку. Између осталих,⁷³¹ одговорио му је и митрополит Димитрије који је, као и други, одобрио рад професора Војуцког против другог брака свештеника. На тај начин се за решавање о другом браку свештеника добило нешто на форму

⁷²⁸ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 63.

⁷²⁹ Гласник, бр. 14, 30. јул 1907, 209-211.

⁷³⁰ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 63-64.

⁷³¹ Још су му послали мишљење митрополит петроградски Антоније, митрополит Црне Горе Митрофан, митрополит Херцеговине Петар, епископ горњокарловачки Михаило, епископ римнички Атанасије, епископ романски Герасим, епископ темишварски Георгије, епископ арцески Герасим, епископ пакрачки Мирон и епископ бачки Митрофан.

„consensus ecclesiae dispersae“ или „споразум Цркве прикупљен са разних страна“.⁷³²

Фебруара 1911. године, објављена је вест да је јак покрет свештенства у Карловачкој патријаршији за женидбу обудовелих свештеника, побудио патријарха Лукијана да се обрати митрополиту Димитрију, руском светом Синоду и цариградском патријарху са питањем о другом браку.⁷³³ Гласник је августа 1911. године поново коментарисао ово питање. Свештеници који су хтели озакоњење другог брака сматрали су да забрана свештенству поновне женидбе није догматске природе, па то може да се поништи саборском одлуком. Ако Црква то не буде учинила, свештеници треба да се обрате државним властима да се донесе закон.

У Србији је Свети сабор остајао увек доследан принципу да се канон целокупне васељенске Цркве о забрани поновне женидбе свештенству не може мењати ни у једној Цркви засебно, већ да је за то као и за друга важнија питања потребан нарочити сазив Васељенског сабора. Међутим, признати православни каноничар, српски задарски епископ Никодим (Милаш), издао је брошуру у којој је, противно његовом ранијем учењу и противно гледишту целе Цркве, изнесена мисао: да је канон о забрани поновне (друге) женидбе за свештенике административно-дисциплинске природе, а не догматске (божанске), и да, према томе, није неприкосновен, већ да га може свака православна Црква суспендовати ако то захтева њена унутарња потреба, а да се тим не огреши о догматско јединство са осталим православним Црквама.⁷³⁴ Троицки, сауредник „Церковних Вједомости“, званичног органа руског Св. синода, подвргао је анализи све аргументе, које је писац брошуре употребио

⁷³² Гласник, бр. 1, 10. јануар 1909, 7.

⁷³³ Други брак свештеника, Гласник, бр. 4, 15. фебруар 1911, 67; Новинар Гласника је ово прокоментарисао речима: „Што се наше Цркве тиче она је такође стањем ствари принуђена да сву пажњу поклони овом питању. Од 975 свештеника, колико их је у нашој Митрополији, има 235 удових. 235 породица, 235 парохија жели решење тога, већ истакнутога на дневни ред питања.“

⁷³⁴ Ова брошура је изазвала велику пажњу међу српским теолозима, али и на Черновичком универзитету, а затим и у другим православним земљама. Већи део ових црквених писаца нашао је да нека од оних места која је аутор навео нису тачно наведена, а другима да су извори из којих су црпена сумњиве вредности. Они сматрају да канон, којим се свештеницима забрањује поновна женидба, стоји на чврстој основи и да се не може ни мењати ни обеснажити на онај начин који су извесни свештеници, ослањајући се на поменути брошуру, усвојили.

за расправу овог питања, и дошао је до резултата супротним онима до којих је дошао епископ Никодим.

Пажњу црквене јавности је изазвао и акт Карловачког синода, упућен непосредно и преко константинопољског патријарха свим православним Црквама. У њему стоје два питања: 1. Да ли Цркве сматрају да је канон о забрани свештеницима поновног брака божанске или административно-дисциплинске природе? 2. Ако је тај канон административно-дисциплинске природе, налази ли упитана Црква, да би црква Карловачке митрополије могла у извесним случајевима давати својим удовим свештеницима разрешење да се могу поново женити, а да она због тога не дође у опасност, да од других Цркава буде искључена из заједнице? Такав је акт био упућен непосредно и Српској цркви. Како Свети архијерејски сабор није био на окупу кад је писмо карловачког патријарха приспело, 14. јуна 1910, а тим је писмом било тражено да се мишљење Српске цркве што пре пошаље, митрополит Димитрије је сматрао за дужност да извести патријарха о новијој историји кретања овог питања у Српској цркви, с тим, да ће послати званичан и коначан одговор од стране Сабора, кад се овај буде састао. У том извештају је митрополит написао да је то питање у архијерејском Сабору почевши од 1887. године званично разматрано неколико пута, и да је Сабор увек остајао при мишљењу, да о њему може донети пуноважну одлуку само Васељенски сабор, који би решавао у име целе Цркве. Митрополит је додао своје лично мишљење, да у решењу тога питања не може бити полазна тачка да ли је канон о забрани поновне женидбе свештеницима административно-дисциплинске или божанске природе јер био он једнога или другога порекла, главно је ко је властан преиначавати га или укидати. Митрополит лично сматра да је тај канон потекао из принципа хришћанске уздржљивости, којом су нарочито дужни да се одликују свештеници. Стога се тај канон у току многих векова тако срастао са животом православне Цркве да предлог о његовом укидању чини врло крупно питање, као што је случај и са другим црквеним прописима за које лаици мисле да је лако да се укину.

Почетком 1911. године митрополиту је стигло званично писмо којим му се и од стране константинопољског патријарха, а у име Синода Константинопољске цркве, спроводи исти акт карловачког

патријарха, да га изнесе пред Свети архијерејски сабор и да му на постављена питања пошаље одговор Српске цркве. Кад се Сабор састао у априлу 1911, митрополит му је изнео на решавање акт и једног и другог патријарха, а, уз то, и своје писмо карловачком патријарху. Сабор је закључио да је мишљење митрополита у свему тачно и да садржина његовог акта којим је то саопштење учињено потпуно одговара гледишту Сабора, те га зато овај у свему усваја као свој. Одлучено је да се константинопољском патријарху као одговор Сабора пошаље препис тог акта, и као додатак да се нагласи: „1. Црква српска придружила би се одлуци Константинопољске и Руске цркве, ако би оне узакониле да се удовом свештенству дозволи поновна женидба. Ако би која црква за своју унутарњу потребу засебно укинула канон Васељенске цркве који сада у цркви важи, црква би српска према њој заузела онако исто држање, какво би заузеле црква Константинопољска и Руска.“ Из овога произилази да је Српска црква остала при мишљењу, да о питању поновне женидбе свештеника може донети решење само цела Васељенска црква на Васељенском сабору, али ако би цркве Константинопољска и Руска нашле да га могу без сазива Васељенског сабора решити за потребу свог свештенства, Српска црква би и сама приступила њиховој одлуци.⁷³⁵

Српско свештенство није одустајало од своје борбе. На Свештеничкој скупштини 1911. године, по мишљењу извештача, другачије се о овом питању говорило него на претходним јер су свештеници постали свесни да се то питање не може „преко колена кршити“.⁷³⁶ И на Свештеничкој скупштини одржаној августа 1912. године, говорило се о другом свештеничком браку,⁷³⁷ а о том питању живо се полемисало и после Првог светског рата.

⁷³⁵ Женидба удових свештеника, Гласник, бр. 16, 16. август 1911, 257-262; Гласник, бр. 1, 15. јануар 1908, 2-4.

⁷³⁶ Женидба удових свештеника, Гласник, бр. 17, 1. септембар 1911, 286-287.

⁷³⁷ Гласник, бр. 17, 1. септембар 1912, 266-267; О Никодиму Милашу видети и: Епископ шумадијски Сава, Српски јерарси..., 366-370.

5. 6. Монаштво

Митрополит Димитрије је посвећивао велику пажњу развоју монаштва у Србији.⁷³⁸ Септембра 1905, на почетку управљања Црквом, констатовао је да се у последње време осећа велика оскудица у спремним млађим људима који би прихватили и на опште добро Цркве руководили и изводили послове и радње у Цркви.⁷³⁹ Да је митрополитова процена о оскудици монашког кадра била тачна, потврђује истраживање које је спровео др Никола Петровић. У Србији је 1912. године било 54 манастира са 93 калуђера, а од тога било је 14 архимандрита, 12 игумана, 50 јеромонаха, 4 синђела, 9 јерођакона и 4 монаха. Број калуђера се смањивао. Насупрот тако малом броју монаха, стајала је велика имовина. Манастири су имали 18.716,06 хектара имања у плацевима, баштама, њивама, ливадама, виноградима, воћњацима и шумама; имали су 285 зграда, и то кућа за становање 172, механа 25, дућана 9, млинова 70, стружница 7, ваљарица 5.⁷⁴⁰ Петровић у својој анализи калуђерског питања полази од чињенице да се скоро 20 година говори о свештеничком питању, али га ниједна Влада није решила. Било је неколико разних пројеката, али је на томе остало. Калуђерско питање је давно покренуто и једно време (1883-1884) изгледало је као акутно. По његовом мишљењу, ново време је донело другачији положај калуђера него раније. Одузете су им парохије, затворени су у манастирске зидине. Манастирска имања су оптерећена порезом као и приватна имања. По рачуну Михаила Поповића, председника Духовног суда, манастири су законом од 1883. оштећени одузимањем парохија за 74.000 динара годишње. Аутор чланка сматра да су им парохије одузете да би се задовољили мирски свештеници који седе у Скупштини. Због неколицине неваљалих калуђера кажњени су сви одузимањем парохија. Идуће, 1884. године сва манастирска имања су оптерећена порезом, што је био тежак удар за калуђере. Поповић је утврдио да су манастири

⁷³⁸ О појму монаштва видети и: Јован Брија, Речник православне теологије, Београд 1997, 124-125; Панајотис Христу, Света Гора атонска, Београд 2009.

⁷³⁹ Гласник, бр. 1, јануар 1906, 4-5.

⁷⁴⁰ Др Ник. Ј. Петровић, Нови задатак наших манастира, Гласник, бр. 4. и 5, 1. март 1913, 51; О стању монаштва и манастира видети и: Ђоко слијепчевић, Историја Српске православне цркве, II..., 209-213.

само у 1891. години платили за државне порезе и прирезе 59.319, 11 динара.⁷⁴¹

5. 6. 1. Монашко удружење

Монаси су имали своје удружење основано у оквиру општег Свештеничког удружења 1. октобра 1891. године. Оно је имало за циљ очување и унапређење манастира и подизање угледа свештенмонашког реда.⁷⁴² Удружење је имало свој часопис „Духовна стража“, који је почео да излази априла 1908. године под уредништвом архимандрита Рувима Окановића.⁷⁴³ После архимандрита Рувима, уредници су били архимандрити Доментијан (1908-1910) и Мирон (1910). Децембра 1910. лист је престао да излази због недостатка материјалних средстава. Часопис је обновљен 1928. године под уредништвом игумана Стефана Илкића.⁷⁴⁴

Удружење се састајало на редовним скупштинама, а прва је одржана 1890. године.⁷⁴⁵

⁷⁴¹ Др Ник. Ј. Петровић, Калуђерско питање, Гласник, бр. 6, 15. март 1913, 81-85.

⁷⁴² Прота Тихомир Танасијевић, Живот и рад свештеничког удружења, у: Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице свештеничког удружења, Београд 1969, 26.

⁷⁴³ Као свој задатак, лист је истакао да ће радити на духовном наоружању и духовној одбрани, да ће да брани хришћанску веру и свештенмонашки ред и свете обитељи од свих насртаја, као и да ће обавештавати јавно мњење о корисном раду монаштва.

⁷⁴⁴ Прота Бранко А. Цисарж, Удружено свештенство и његова периодична штампа, у: Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице Свештеничког удружења, Београд 1969, 139-140.

⁷⁴⁵ У време када је Српском црквом управљао митрополит Димитрије, у расположивим изворима су забележене још три скупштине. У манастиру Јошаници одржана је редовна скупштина 26. и 27. августа 1908. године. Председник скупштине и новог Главног одбора постао је архимандрит Арсеније (Бранковић). Последњих дана августа 1910. године одржана је монашка скупштина која је била слабо посећена. У новој управи председник је био архимандрит Доментијан, професор богословије Свети Сава. Априла 1911. године, одржана је XIX редовна скупштина у Раковици. – Гласник, бр. 16, 31. август 1908, 245; Гласник, бр. 18, 15. септембар 1910, 16; Гласник, бр. 8, 15. април 1911, 139-140.

5. 6. 2. Монашка школа

Да би се оскудица у монаштву што пре подмирила, митрополит је предложио да Свети сабор узме на себе бригу и старање, тражећи материјалну помоћ Министарства просвете и црквених послова, о школовању људи који би се хтели целокупним животом посветити Цркви. Сабор би требало да путем стечаја позове све монахе и млађе богослове који су завршили са бољим успехом богословију, а који би примили монашки чин, да их шаље на школовање на више духовне школе. У истом циљу треба да позове младе удове свештенике који би хтели примити монашки чин и који су без деце, да се и они јаве ако су вољни да наставе више богословске науке. Свети сабор је одлучио да у целини прими митрополитов предлог.⁷⁴⁶

Први корак који је митрополит предузео да се превазиђе оскудица у људству, јесте отварање Монашке школе у манастиру Раковици 10. априла 1906. године. Школа је требало да ради на подизању угледа монаха, а било је предвиђено да настава из богословља и привредних наука траје четири године.⁷⁴⁷ У члану 1. Нацрта за уређење Монашке школе стоји да је то „богословско-привредни завод“. Предавали су се богословски и привредни предмети, од којих су неки били: ратарство, ливадарство, сточарство, виноградарство, шумарство... Школа је установљена да развија и усаврши привреду међу монасима и да од манастирских имања створи угледна добра за народ.⁷⁴⁸ Након одређеног времена ђаци су примали монашки чин. На испитима у Монашкој школи

⁷⁴⁶ Гласник, бр. 1, јануар 1906, 4-5.

⁷⁴⁷ Гласник, бр. 3-4, март-април 1906, 285; Гласник, бр. 21, 15. новембар 1907, 334-335; Гласник, бр. 18, 15. септембар 1910, 16; За упис су били потребни следећи документи: да су кандидати свршили најмање нашу основну школу, да су потпуно здрави (телесно и душевно), да су доброга владања, да имају одобрење родитеља (старалаца), да могу ступити у ову школу и, у своје време, примити монашки чин и да нису млађи од 16 година. – Објава, Гласник, бр. 16, 16. август 1911, 272.

⁷⁴⁸ АС, МПс-Ц, ф II, р2/908; АС, МПс-Ц, ф VII, р23/913; АС, МПс-Ц, ф III, р57/906

О уређењу Монашке школе, више видети у документима о Монашкој школи које је усвојио Свети сабор, а које је митрополит Димитрије послао министру просвете 5. 5. 1906. године: Нацрт за уређење Монашке школе; Правила унутрашњег реда и живота у Монашкој школи; Школски закон за ученике Монашке школе и Наставни план за Монашку школу. – АС, МПс-Ц, ф III, р57/906

присуствовали су изасланици митрополита, министра просвете или министра народне привреде.⁷⁴⁹

Монашка школа је имала сталне финансијске проблеме. Манастири су давали скромна средства за издржавање школе, па је један начин да се обезбеде наставници био да привремено предају наставници из богословије, што је министар и одобрио 1908. године, с тим да наставници раде бесплатно јер министарство нема одобрен новац за то. Касније је митрополит тражио да школа добије државне наставнике, а доцније да се прогласи за државну школу. Митрополита су највише интересовали наставници за привредне предмете. Пошто је Монашка школа установљена да развија и усаврши привреду међу монасима, и да од манастирских имања створи угледна добра за народ, што је било од највеће користи и за задатак Министарства привреде, митрополит је сматрао да то министарство треба, поред духовних власти, и само да узме у своје окриље Монашку школу и да јој, као и сличним државним школама, пружи средства и наставне снаге за успех. Школа би требало да има државне привредне наставнике за теорију и практичне радове.⁷⁵⁰

Финансијски проблеми у школи били су нарочито велики после Првог балканског рата, због чега је митрополит јуна 1913. године послао распис манастирским старешинама Београдске епархије у коме је истакао да су материјална средства којима се издржавала школа исцрпљена, а старешине манастира су се врло неуредно, управо никако нису старале да шаљу разрез, који је одлуком Сабора на њихове манастире разрезан. Зато је митрополит најстрожије наредио, да се одмах измире како дуговани тако и текући разрез за Монашку школу. Митрополит је упозорио старешине да ће за неизвршење ове наредбе лично бити одговорни.⁷⁵¹

Постојање Монашке школе је истицано као нешто што је и у државном интересу. Фебруара 1908. године у Гласнику је објављен

⁷⁴⁹ Гласник, бр. 1, 15. јануар 1907, 15.

⁷⁵⁰ АС, МПс-Ц, ф II, р2/908; АС, МПс-Ц, ф VII, р23/913

Почетком 1908. године забележено је да је старањем митрополита Димитрија, министар просвете и црквених послова дозволио ректору богословије Стевану Веселиновићу, протосинђелу Доментијану и монаху Валеријану, да могу наизменично у Монашкој школи да раде, поучавају кандидате, сваки по месец дана. Осим њих, гост предавач био је и јеромонах Доситеј, суплент богословије. – Гласник, бр. 4, 29. фебруар 1908, 60; Гласник, бр. 5, 15. март 1908, 78.

⁷⁵¹ Гласник, бр. 16, 15. август 1913, 299.

коментар у коме се истиче да, кад не би било оскудице у црквеним радницима у Старој Србији и Македонији, не би било ни неуспеха, ни толиких беда и страдања. Тешки национални задаци и државне и народне потребе траже „вредне руке“ свештеника, монаха, учитеља. Аутор наводи да поборници интернационализма, по угледу на „трули запад“, негирају те нужде, омаловажавају Цркву и свештенике, па је код света утрнуо осећај „о узвишеном значају и користи цркве“. Манастири су опустели јер нико не жели да буде „предмет неваспитаних, дрских претресања обесних људи“, који траже слободу само за себе, од свих очекују лепо понашање и правично поступање, али да те дужности они не морају да врше ни према коме. Зато и нема људи који би се могли послати у „злосрећне“ пределе, зато су и Високи Дечани отишли у туђе руке, зато су наступили критични дани и за домаће обитељи. Свети архијерејски сабор је, на иницијативу митрополита Димитрија, „у последњем, може бити, часу“, похитао да отклони ту народно-црквену невољу, да пружи помоћ држави и њеним великим интересима. Отворио је Монашку школу у манастиру Раковици која броји 15-20 „врло добрих, одушевљених кандидата“.⁷⁵²

У 1911. години управник школе био је архимандрит Арсеније, а васпитач старешина манастира Раковице Рувим. Школа је привремено била смештена у манастирском конаку, док се не подигне нови конак за школу где ће бити смештени црквени музеј и библиотека и у који ће се сабрати све знаменитости из свих манастира Србије.⁷⁵³ У школи су свечано прослављани сви празници, а посебно највећи, Свети Сава. Највећи српски светитељ је прослављан скромно, побожно и са пуно достојанствености, као што доликује школи у којој се васпитавају будући монаси.⁷⁵⁴

5. 6. 3. Манастирски живот

Настојећи да се упозна са проблемима манастирског живота, митрополит Димитрије је сазвао конференцију манастирских старешина, 28. маја 1907. године у Митрополији. Присуствовали су

⁷⁵² Гласник, бр. 4, 29. фебруар 1908, 60.

⁷⁵³ Испити у монашкој школи, Гласник, бр. 20, 15. октобар 1911, 335-336.

⁷⁵⁴ Гласник, бр. 2, 1. фебруар 1914, 37.

и други архијереји. На овој конференцији су старешинама постављена питања:

„1. Могу ли манастири у оваком стању у каквом се данас налазе остати и даље, и то са више браства, а по правилима прописаним за монаштво?

2. Шта да се ради са малим манастирима, који немају довољно имања ни капитала, па не могу да издржавају ни по једнога калуђера?

3. У многим манастирима не врши се посведневно правило, а где кад нема литургије, па ни других служба и у празничне дане. Сме ли то и даље тако остати?

4. Има ли могућности, да се економија развије рационално и то у свима гранама на манастирским имањима? Да ли се осим економије може братство и другим чим занимати?

5. На какав се начин може доћи до катастара имања и израде привредних планова?

6. На који начин да се сузбију чести напади у јавности противу монаштва, и да се манастирска имања одузму од калуђера?

7. Не би ли већ било време укинути обичај да се у самом манастиру држи женска послуга?

8. О помагању хуманих и привредних установа од стране манастира и калуђера. Тако исто духовне и друге књижевности. Говори се да манастири то нерадо помажу.

9. Архијереји су приметили да се старешине нерадо одазивају чак и у помагању монашке школе, која је установљена баш ради тога да манастире економски унапреди, и спречи њихов прелазак у мирске руке.

10. Има ли каква начина да се контрола над радом и економијом ојача, а да се паралише пребацивање световњака, који теже да утврде своју искључиву контролу?

11. Постоји тежња да се сви калуђери сместе у неколико манастира.“

На горња питања старешине манастирске дали су ове одговоре:

Старешине манастира налазе да манастири могу и даље да остану, с тим, да се број братства у манастирима повећа у споразуму појединих старешина са својим архијерејима и да се у

манастирима може одржати живот по монашким правилима. Мали манастири са мањим имањима могу да опстану и издржавају бар по два сабрата, а ако се покаже да неки манастир не може да издржава братство, онда се такав манастир може претворити у метох најближег већег манастира. У манастирима се мора вршити посведневно правило, а недељом и празником и св. литургија, стога се старати, да у сваком манастиру буду бар по двојица у братству. Тежња је свих манастирских старешина да се манастирска економија развија рационално где је могућно у свим гранама, а где није могућно онда у појединим гранама, а покушати и споредне гране економије ради подизања благостања манастира. Старешине теже да се манастирска имања катастарски премере, нарочито имања оних манастира која су већа и погоднија за развијање рационалне економије. Већина старешина налази да је време да се укине обичај да се у манастирима држи женска послуга. Општа је жеља да се по увиђавности калуђера у границама могућности помажу хумане установе и књижевност. Треба настојати да се одређени разрез за монашку школу уредно плаћа. Ради бољег контролисања рада и реда у манастирима настојатељи пристају да сами узајамно врше контролу. У том циљу сваки настојатељ са још једним другим дужан ће бити годишње бар три манастира да обиђе и све, што у манастиру опази, дужан је ставити у записник који ће остајати у манастиру. Настојатељи налазе да је тежња световњака да се сви калуђери сместе у неколико манастира, неоправдана и моле Св. архијерејски сабор да се, у датој прилици кад се о овој ствари поведе реч, овој тежњи одупру.⁷⁵⁵

Да би се старешине манастира упутиле на што живљи економски рад, да би се сузбили заватинари манастирске земље, који су заузели око 2000 хектара манастирске земље под шумом, митрополит је 12. 6. 1908. године наредио да крену његови изасланици у преглед манастирске имовине, и то чланови Духовног суда, са циљем да се манастирима обезбеди имовина и отклоне сметње за њихово напредовање. Чланови Духовног суда су то и урадили и усмено реферисали митрополиту. Изасланици су успели: да извесно манастирско земљиште поврате манастирима, да упуте

⁷⁵⁵ Гласник, бр. 10, 30. мај 1907, 158-159.

старешине на даљи рад око развијања економије, да се манастирске зграде: воденице, механе и дућани доведу у исправно стање и тиме увећају приход.⁷⁵⁶

Митрополитова брига да се монашка правила у потпуности испуњавају била је стална. Крајем 1911. године, услед невршења у потпуности правила по манастирима, митрополит је издао наређење манастирским старешинама да морају прописно извршавати сва правила.⁷⁵⁷

Августа 1913. године митрополит је упутио старешинама манастира наредбу следеће садржине: „Последњих неколико година ушло је у обичај, да поједине старешине манастира доводе преко лета, па и у друго време своју родбину, да се на подуже време у повереним манастирима настани и на рачун манастира тамо гостује; неки на тај начин пуштају и друга лица, сама или са својим породицама бесплатно, или као закупце, да се настањују по манастирским зградама; а трећи, врло често, дају у својим манастирима раскошне гозбе својим пријатељима, који тамо долазе ради провођења. Како је све ово скопчано са великим издацима и са штетом по манастирску економију, и како се на тај начин манастирима одузима њихов карактер монашке самоће и побожне тишине, а место тога даје им се карактер обичних јавних гостионица мирских храмова нашли смо се пробуђени да наредимо ово што следује:

1. Строго се забрањује старешинама манастира да своју или подручне им братије родбину доводе и дуже од једног дана држе у манастиру.

2. Никакве манастирске зграде у кругу манастирске оgrade (порте) не смеју се уступати приватним лицима или њиховим породицама под закуп.

3. Строго се забрањују гозбе и весеља у манастирском кругу и зградама, чак на рачун манастирске имовине, тако и на рачун ма које приватне личности.

⁷⁵⁶ АС, МПс-Ц, ф VI, р19/908, Београдски Духовни суд митрополиту Димитрију, 12. 8. 1908.

⁷⁵⁷ Гласник, бр. 1, 1. јануар 1912, 14-15.

Ну како су манастири установе богоугодне, њихове старешине и братство дужни су примати на склониште и по могућству угостити путнике и намернике, болесне и сиромаше.

Веће гозбе угледним личностима могу манастири давати само о храмовској слави и на дане манастирског сабора.

Угледне личности које у манастире долазе ради научних студија, или каквим другим послом братство и старешине такође примаће и пристојно угостити. Исто тако примаће и на дуже време болеснике ради богомоље и по којег члана њихове породице као чуваре и пратиоце. Ну за све овакве прилике старешине су дужне и нас накнадно известити и тражити одобрење, ако дотичне личности не буду у манастир дошле с нашом нарочитом препоруком”.⁷⁵⁸

Манастири су имали проблем очувања своје имовине. „Нема тога манастира, који је срећан да га суседи не поткрадају и експлоатишу. Отмичарство и пљачка манастирске имовине практикује се у најширим размерама.“ Због тога су понеке манастирске старешине пушком чувале манастирску својину.⁷⁵⁹ У погледу ограничења и обезбеђења од даљег заузимања црквених имања, Духовни суд је у 1907. години, по расписима министра, предузео мере да цркве на своја имања добију тапије. Иако су у том раду црквени стараоци наилазили на извесне сметње од приватних лица и од општинских власти, Духовни суд је чинио шта може да отклони сметње, да цркве што пре добију тапије. Сељаци суседи су готово код свих манастира у епархији заузели скоро 1000 хектара манастирског имања већином под шумом и тако оштетили манастире. Поједине старешине манастира, над чијим радом није било добре контроле, пустили су сељаке да заузму земљиште. Старање старешина у 1907. години да уз помоћ Духовног суда и државних органа врате земљу, веома слабо је напредовало јер среске и општинске власти нису вршиле своју дужност.⁷⁶⁰

⁷⁵⁸ Гласник, бр. 16, 15. август 1913, 300.

⁷⁵⁹ Манастирски експлоататори, Гласник, бр. 9, 1. мај 1911, 160.

⁷⁶⁰ АС, МПС-Ц, ф III, р1/908, Извештаји о раду духовних судова за 1907. годину

5. 6. 4. Дечанско питање

Почетком 20. века манастир Високи Дечани је прешао у руке руских монаха. Српска црква је чинила напоре да манастир поврати. Комисија, под председништвом тада епископа Димитрија, после дугог рада и изучавања аката о Дечанима, поднела је 1903. године тадашњој Влади и Скупштини своје мишљење и захтев да Влада пронађе пут и начин, како да поврати Дечане српском народу.⁷⁶¹

Октобра 1908. године митрополит Димитрије је писао Стојану Новаковићу о Дечанском питању. Каже да је пре неколико дана примио писмо од Новаковића и од митрополита рашко-призренског и да му је позната цела ствар. Митрополит му се горко жалио на руске калуђере у Дечанима. Вели да не признају његову власт, самовољни су и раде шта хоће. Не покоравалу се његовим наредбама и не поштују канонске прописе. Без његовог знања доводе и одводе калуђере. Сеју неслогу међу Србима и цепају их на партије. А да би то утврдио, прилаже и неке документе, али су ти документи од Срба писани. На основу свега тога тражи његову помоћ и интервенцију, да се ти калуђери или доведу у ред или да се селе из манастира.

Митрополит Димитрије даље пише да он не може да се меша у ту ствар јер је митрополит сам са нашим конзулима тражио те калуђере и с њима уговоре писао, и зато што зна да и међу тим калуђерима има добрих људи. Познато му је и да руски државници и сами помишљају да „своје калуђере отуд крену“. О томе су му говорили Губастов, Сергијев и Тухолка „кад је овуда пролазио и чинио ми посету“. Због свега тога он је осуђивао оне који по новинама пишу о Дечанима и нападају Русе калуђере и руске државнике. Митрополит је помишљао и да преко нашег посланства пише Зиновјеву и да га умоли да он пронађе модус да се то питање скине с дневног реда и уклони повод тим, са сваке стране незгодним, пребацивањима. Али зато што не познаје тог високог руског државника и зато што Дечани нису у власти наше јерархије, уздржао се од тога. Знао је да и наша Влада ради на том послу, па је оставио да она реши ту ствар. Митрополит Димитрије завршава

⁷⁶¹ Покретање дечанског питања, Гласник, бр. 17, 15. септембар 1908, 263; О овом проблему видети и: Душан Батаковић, Дечанско питање, Београд 2007.

констатацијом да ће послати писмо митрополиту у Приштини и саветовати га да буде умерен и стрпљив.⁷⁶²

И Монашка скупштина одржана, 26. и 27. августа 1908. године у манастиру Јошаници, између осталог се бавила претресањем Дечанског питања. У жељи да подсети јавност и позване људе на „злу судбу“ српске задужбине, свештеномонаси су, после говора и обавештења, донели резолуцију која је објављена у многим листовима. „Код људи, који још имају осећаја за том српском светињом, који још нису немарно окренули главу и алалили Дечане Русима, та је одлука наишла на врло леп одзив. Њоме Монашко Удружење позива домаћу штампу, родољубе и политичаре, због чије се „вештине“ све ово овако и десило, да уложи све силе око повраћања Високих Дечана српској цркви и народу.“

У намери да се обавесте и подсети народни посланици и родољуби на све што је претходило пропасти Дечана, Монашко удружење је најавило да ће издати нарочиту брошуру о тој српској задужбини.⁷⁶³

5. 7. Митрополит Димитрије и просвета

Првојерарх Српске цркве је посвећивао велику пажњу образовању, не само црквеном него и световном. Брига митрополита Димитрија за напредак читавог школског система осетила се већ у његовом првом обраћању народу, на дан када је постао митрополит Србије. Тада је нагласио да је књига и просвета поникла у крилу наше Цркве, па и у данима тешких искушења у њој једино нашала уточиште. После ослобођења свештеници су се трудили да просвету умноже у народу. Иако се временом школа од Цркве удаљила, свештенослужитељи су још увек били убеђени у своју патриотску дужност да допринесу напретку школе и просвете.⁷⁶⁴

Приликом освећења темеља нове цркве на Опленцу, септембра 1907. године, у беседи је изразио мисао да је смерна жеља свих Срба

⁷⁶² АС, ЛФ Стојан Новаковић 1307, Писмо митрополита Димитрија Стојану Новаковићу од 28. октобра 1908, Београд

⁷⁶³ Покретање дечанског питања, Гласник, бр. 17, 15. септембар 1908, 263.

⁷⁶⁴ Д. Павловић, Беседа митрополита Димитрија, Весник Српске Цркве 1905, 777-782.

да се за време краља Петра и његових наследника „поред сјајних храмова посвећених имену Христову, подижу и многобројни храмови намењени просвети и културним потребама слободног српског народа.“ Истакао је да је дуго трајало време ропства, „па смо сада, раскинувши те окове, жељни да као слободан народ достигнемо у просвети друге народе који су пред нама измакли.“ Нагласио је да је Српска црква увек тежила да народну просвету помогне, и да ће у том правцу и даље да ради „са просвећеним народним синовима“.⁷⁶⁵

Митрополитово интересовање за школство види се и из његове посете реалној гимназији 18. марта 1909. године. У свом обраћању старијим ученицима нагласио је да, поред стручног рада и усавршавања, не забораве крупне задатке српског народа и државе. Саветовао их је да се не одају лаком животу, у коме се несмотрени младићи врло лако губе. Српско племе нема моћних пријатеља да помогну остварењу народних идеала, па му остаје једино да се узда у Бога и у себе. Похвалио је ученичку ревност у војним вежбањима.⁷⁶⁶

Јуна 1910, Св. сабор је одлучио да се у Српској цркви установи Црквени савет, као црквено-просветно тело које би функционисало непрекидно. Радило би онако као што Просветни савет ради у Министарству просвете. Њему ће бити поверавани црквено-просветни и црквено-правни послови, да их проучава и о њима подноси своја мишљења и реферате. У савет ће ући неке личности из клира по положају, а неке ће Сабор именовати.⁷⁶⁷

5. 7. 1. Богословија Светог Саве

На почетку управе митрополита Димитрија, 1905. године, постојала је једна православна богословија Светог Саве,⁷⁶⁸ основана законом од 11. јануара 1896. године, који је примењен тек 1.

⁷⁶⁵ Гласник, бр. 18, 30. септембар 1907, 273-274.

⁷⁶⁶ Гласник, бр. 9, 30. март 1909, 119.

⁷⁶⁷ Гласник, бр. 11, 1. јун 1910, 11.

⁷⁶⁸ О богословији видети и: Монах Игнатије Марковић, 175 година Богословије Светог Саве у Београду (1836-2011), Београд 2011; Ксенија Кончаревић, Прослава јубилеја српске црквене просвете, Православље, бр. 1051-1052, 1-15. јануар 2011; Гласник бр. 6-7, јун-јул 1905, 548-549; Проф. др Предраг Пузовић, Српска православна црква. Прилози за историју 2, Београд 2000, 187-248, 249-250; Протојереј др Предраг Пузовић, Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997, 362-371.

децембра 1900. године. Богословија се налазила у згради „Краљ Дечански“ на западном Врачару. Митрополит је често посећивао богословију.⁷⁶⁹ Приликом једне посете 1906. године обратио се ученицима „топлом поуком“ нагласивши да је у делу припреме свештеничких кандидата потребно довести у равнотежу васпитање са образовањем и да они једно без другог много не користе. На завршетку школске године, јуна 1908, митрополит Димитрије је био у богословији и поклатио ученицима 475 књига.⁷⁷⁰

5. 7. 2. Богословски факултет

Када је Велика школа 1905. године претворена у Универзитет, било је предвиђено да се отвори Богословски факултет. Међутим, због недостатка квалификованих наставника и ратова, факултет је почео са радом 1920. године.⁷⁷¹

Због недостатка више духовне школе Србија није могла да пружи прилику заинтересованима да се у својој домовини образују за снажнији рад на богословској науци и за више положаје у црквеној служби. Ради тога су богослови слати у руске духовне академије. Мисао о установљењу Богословског факултета покренута је озбиљније 1903. године када се приступало припремама за отварање универзитета. Тада је о томе било говора и у Светом архијерејском сабору и отпочета је преписка са министарством.

⁷⁶⁹ Убрзо након ступања на митрополитски престо, 3. октобра 1905. митрополит је, са члановима Светог архијерејског сабора, посетио богословију. Том приликом су гостима представљени нови наставници. Митрополит се у обраћању дотакао неколико главних питања из наставе и васпитања ученика у интернату. У погледу улепшања „црквеног благољепија“ изјавио је жељу да ученици Богословије редовно походе литургију у Саборној цркви и својим хорским певањем допринесу са своје стране лепоти црквеног богослужења. – Гласник, бр. 10-11, октобар-новембар 1905, 732; Проф. др Предраг Пузовић, Богословија Светог Саве 1900-1914, у: Српска православна црква. Прилози за историју 2, Београд 2000, 210.

⁷⁷⁰ Гласник, бр. 11, 15. јуни 1908, 160; Проф. др Предраг Пузовић, Богословија Светог Саве 1900-1914, у: Српска православна црква. Прилози за историју 2, Београд 2000, 217, 233; О посетама богословији видети и: Гласник, бр. 6-7, јун-јули 1906, 459-461; Гласник, бр. 2, 30. јануар 1907, 29; Гласник, бр. 1, 15. јануар 1908, 16; Гласник, бр. 2, 15. јануар 1910, 13; Прослава Светог Саве, Гласник, бр. 2, 15. јануар 1911, 31.

⁷⁷¹ Протојереј др Предраг Пузовић, Богословске школе Српске православне цркве, у: Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997, 362-371; Љубодраг Поповић, Богословски факултет – од идеје до реализације, у: Богословље. Часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду. LXV (2006), Београд 2006, 108-109.

Пошто су за отварање факултета на првом месту били потребни спремни наставници, митрополит Димитрије је, још првих дана кад је дошао на положај, предложио Сабору, и овај усвојио, да на немачке универзитете оду три питомца о трошку црквених фондова. Митрополит је у исто време ступио у званичну преписку са министром просвете и црквених послова да се и о државном трошку пошаљу на страну два питомца за богословске науке. Министар је изишао у сусрет овом тражењу, али се застало на питању, хоће ли ови питомци бити свршени богослови, или свршени гимназијски матуранти. Филозофски и Правни факултет су сматрали да у иностранство ради припреме за професоре не треба слати кандидате који су завршили стару београдску богословију због недостатка општег образовања. Они су предложили да у иностранство иду матуранти гимназија. Суочен са ниподоштавањем црквеног образовања, митрополит Димитрије је образовао теолошку комисију која је одбацила мишљење двају факултета. Остало је да се шаљу одлични богослови старе богословије или да се шаљу матуранти који би морали најпре да заврше нижу богословију.

Било је предлога да сви питомци за богословску групу морају претходно да приме монашки чин, те да тако буде спремних људи за више положаје у Цркви. Поставило се и питање да ли је боље да се за више духовно образовање установи на универзитету Богословски факултет или засебан духовни завод по угледу на руске духовне академије.⁷⁷² Митрополит је поменутој комисији поверио да одлучи шта је боље од та два предлога. Већином је одлучено да је боље приступити отварању факултета. У Министарству просвете и црквених послова су били вољни да факултет буде отворен 1909. године, али до отварања факултета тада није дошло. Откако је покренуто питање оснивања Богословског факултета, сви министри просвете ишли су код митрополита и тражили његово мишљење, као израз мишљења свих чланова Сабора, о избору првих професора.⁷⁷³

⁷⁷² Гласник, бр. 2, 30. јануар 1907, 17-18; Мр Александар Раковић, Предлози и расправе о високим богословским студијама у Краљевини Србији 1899-1914, у: Српска теологија у двадесетом веку. Истраживачки проблеми и резултати. Зборник радова научног скупа 30. маја 2008, Београд 2009, 112-116.

⁷⁷³ Мих. Божурић, Црквене реформе, Гласник, бр. 3, 15. фебруар 1907, 44-45; Мр Александар Раковић, Предлози и расправе о високим богословским студијама у Краљевини Србији 1899-1914..., 112-116.

Приликом посете студената московске Духовне академије Србији, од 28. јуна до 4. јула 1908. године гости су разговарали са министром Николићем и о Богословском факултету. Министар је стајао на становишту да предавања на факултету треба да буду потпуно слободна и да професори буду богослови са степенима немачких универзитета. Међутим, гости из Русије нису били истог мишљења. Они сматрају да би било „неопрезно поставити у новорођеном богословском факултету разраду богословских наука од једанпут, без сваке зависности и контроле од представништва месне цркве, – од архијерејског Сабора.“⁷⁷⁴

5. 7. 3. Веронаука

Митрополит и Сабор су посвећивали велику пажњу настави веронауке у школама. Јануара 1907. године објављена је вест да је Свети архијерејски сабор, размишљајући о узроцима који порађају индиферентизам и неверовање у народу, нашао да се веронаука не предаје у школама у оним размерама и онако темељно како би се постигао циљ: „буђење и развијање религијско-моралних осећања“. Свети архијерејски сабор је решио да се образује комисија за израду програма за веронауку у школама. Комисија је констатовала да у програмима школа треба доста тога да се промени.⁷⁷⁵

Маја 1907. године, митрополит Димитрије је изнео пред Сабор предлог епископа нишког од 1. маја 1907. да се тражи извештај од наставника веронауке у средњим школама о стању религиозно-моралног васпитања школске омладине јер је то веома важно знати и пратити, па на тај начин све мане и недостатке које у овој настави постоје, поправљати. Св. архијерејски сабор је одлучио да се препоручи вероучитељима да своје архијереју подносе на крају сваке школске године извештај како о успеху у настави, тако и о недостацима које приметите.⁷⁷⁶

У црквеној штампи се расправљало о томе да ли васпитање у школама треба да се изводи на основу верског морала или морала „који ће диктовати непостојани људски ум“. О томе је међу

⁷⁷⁴ Гласник, бр. 16, 31. август 1908, 239-244.

⁷⁷⁵ Нови програми за веронауку, Гласник, бр. 2, 30. јануар 1907, 29.

⁷⁷⁶ Гласник, бр. 14, 30. јул 1907, 209-211.

наставницима било подељено мишљење. Новинар Гласника сматра да је дефицит у васпитној страни омладине само због тога што вера и верско образовање није за похвалу. Он закључује да вери треба да се да угледно место у настави и програмима, да се не потцењују ни вера ни њени представници, да се не трпе у школама „наказе од људи“, који пред омладином подижу буну против врлина и честитости.⁷⁷⁷

Једно од питања које је стварало супротна мишљења у Цркви почетком 20. века, било је да ли вероучитељи треба да буду свештеници, или тај посао могу да обављају свршени богослови који нису примили свештенички чин. Док је био епископ шабачки, Димитрије је бескомпромисно заступао став да вероучитељ може да буде само свештеник. И за време његовог митрополитског периода, био је суочен са истим питањем. У закону за средње школе стајало је да професори веронауке у тим школама могу бити само лица у свештеном чину. Пошто се вратио повећи број младих људи из руских духовних академија, духовне власти, у споразуму са државним властима, ублажиле су ту категоричку наредбу и допустиле су, да ти људи с вишом спремом могу као супленти да предају краће време веронауку и као световњаци. Једни од њих су се оженили и примили свештенички чин, а други су се замонашили и ставили своје услуге Цркви и црквеној просвети. Ипак, већи део кандидата, нарочито млађих, сматрао је да је свештенички чин, а нарочито монаштво, за њих велика беда, да су и ти чиновници и многе црквене установе синоним средњовековног и схоластичког назадњаштва с којим треба што пре пречистити у Цркви. Они су са таквим мислима изашли у јавност. Кад су им у министарству и на другим местима рекли да се њихове тежње тичу Цркве, отишли су код митрополита коме су изјавили да је законска наредба да професори веронауке морају бити у свештеним чиновима пресија на њихову слободну савест и противна древним уредбама Цркве. Речено им је да то није истина јер су они још онда кад су ступили у богословију сами добровољно изабрали свештенички позив да њим послуже Цркви и њеној пастви. Митрополит им је рекао да он неће никог присиљавати да противно својој узнемиреној савести прима

⁷⁷⁷ Гласник, бр. 21, 1. новембар 1911, 351-352.

свештени чин, али ће и они признати да сваки онај коме је тај чин одвратан, треба да напусти вероучитељство и да се на време прихвати каквог другог посла.⁷⁷⁸

И у Народној скупштини се полемисали о веронауци. Народни посланик Љубомир Стојановић је у полемици са социјалистичким послаником, у јесен 1909. године, истакао да „ако хоћемо у опште, да имамо државну веру и да се она предаје у школама морамо је дати свештеницима, да је они предају“.⁷⁷⁹

У црквеном Гласнику доста простора је заузимао случај вероучитеља Чедомира Марјановића, који је дошао до врха Цркве. Наведено је да је он предавао веронауку на основи еволуционизма. Кришом од контроле, противно реду при издавању уџбеника, штампао је и ученицима продавао табакe новог катихизиса. Кад је посаветован да се остави тога, обуставио је продају, али је и даље сматрао да је његово схватање верских истина правилно и да предавање не може да изводи другачије. Касније је опет одштампао свој катихизис за ученике четвртог разреда гимназија. Реаговао је Свети сабор одлучивши да се Марјановићу законским путем забрани даље предавање хришћанске науке у средњим школама, али то није остварено.⁷⁸⁰ Октобра 1910. године, објављена је вест да је директор једне средње школе вратио изгубљена права Марјановићу.⁷⁸¹

5. 7. 4. Школа црквеног певања

Митрополит Димитрије је одобрио протођакону београдске Саборне цркве Петру Летићу да може да отвори школу за изучавање црквеног певања и правила. Овом одобрењу придружио је и своје министар просвете и црквених послова. Осим учења певања, ова школа је требало да спрема чатце и певаче за цркву, који би као

⁷⁷⁸ Необичне појаве међу кандидатима с вишом богословском спремом, Гласник, бр. 3, 15. фебруар 1908, 33-35.

⁷⁷⁹ Дебата у Народ. скупштини, Гласник, бр. 31-33, 30. новембар 1909, 362-367.

⁷⁸⁰ Другог пута није било. Једно обавештење о вероучитељству г. Ч. Марјановића, Гласник, бр. 7 и 8, 20. март 1909, 85-87; Писмо С. М. Веселиновића уредништву, Гласник, бр. 7 и 8, 20. март 1909, 99; О изгубљеном вероучитељском праву. Једно обавештење ради мојих познаника и пријатеља, Гласник, бр. 25-26, 20. септембар 1909, 295-297.

⁷⁸¹ Мало ината, Гласник, бр. 20, 15. октобар 1910, 14.

црквењаци могли да помажу свештеницима приликом црквених обреда. Многе цркве нису могле да нађу подесна лица за црквењаке, па је оснивање и подржавање ове школе било од користи.⁷⁸²

5. 8. Црква и држава

У Краљевини Србији Православна црква је имала карактер државне цркве. Њено деловање је било под надлежношћу Министарства просвете и црквених послова. Црква није имала потпуну аутономију, а одлуке министра су биле обавезујуће за њу.

Закон о црквеним властима, члан 19, обележио је круг рада Архијерејског сабора, а у Уставу, члан 189, стајало је да је остављена унутрашња управа Источно православној цркви Сабору. Само одлуке Сабора које су канонско-црквене природе, извршне су у смислу члана 16. Закона о црквеним властима, а све остале не. Те остале одлуке постају извршне према члану 238. Закона тек по одобрењу Министарског савета, по предлогу министра просвете и црквених послова, а да би било предлога, потребно је да се све одлуке доставе министру на основу записника.⁷⁸³ Осим тога, архијереји су били дужни да извештавају врховну власт о својим путовањима по епархији.⁷⁸⁴

Уставом је гарантовано да се сви закони о уређењу црквених власти доносе по договору министра са Архијерејским сабором. У Закону о црквеним властима стајало је да се никакав закон или уредба, који се тичу Српске цркве и свештенства, не могу издати без претходног саслушања Архијерејског сабора.⁷⁸⁵

5. 8. 1. 1. Проблеми у односима Цркве и државе

У периоду од 1905. до 1914. године односи између Цркве и државе су били углавном коректни. У званичној црквеној штампи

⁷⁸² Школа црквеног певања, Гласник, бр. 10, 15. мај 1910, 12-13.

⁷⁸³ АС, МПс-Ц, ф I, р69/909, Министар просвете митрополиту Димитрију, 14. 2. 1909.

⁷⁸⁴ АС, МПс-Ц, ф VIII, р1/909, Министар просвете митрополиту Димитрију, 16. 8. 1908.

⁷⁸⁵ О нацрту Закона о црквеним властима, 1911. године, духовни судови су дали своја мишљења. – АС, МПс-Ц, ф XIV, р3/911, Министар просвете митрополиту Димитрију, 10. 7. 1910.

нема података о великим сукобима. Било је спорова, нарочито око новог црквеног закона и закона о преуређењу свештеничког стања. Чини се и да су односи митрополита и надлежних министара били коректни. То је потврдио Гласник 1910. године када је демантовао писање „Дневног листа“, који је објавио вест да митрополит жели да тужи министра просвете и црквених послова. Коментатор Гласника је нагласио да су њихови односи добри.⁷⁸⁶ Световна штампа је настојала да пронађе сензационалне вести, па је тако један озбиљан политички лист замерио митрополиту што је о стварима из своје надлежности информисао државне саветнике. Коментатор Гласника наводи да је та вест потпуно измишљена. Али и да јесте тачна, сматра он, то је сасвим нормално и дужност митрополита.⁷⁸⁷

Ипак, постојали су и неки проблеми у службеним односима црквеног врха и министра просвете и црквених послова. Почетком 1909. године министар је замерио црквеном врху да му се често одлуке не достављају, а претходно се објаве и примењују, иако нису постале извршне. Министар је молио митрополита Димитрија да му се убудуће све такве одлуке достављају на даљи поступак, као и да му се шаље оверени препис записника по окончању састанка Сабора.⁷⁸⁸

Црква је имала примедбе на однос државних власти према њеним задацима, нарочито оним које су обављали свештеници. Маја 1907, свештеници Нишке епархије тражили су од Светог сабора да учини код власти да се државне и општинске власти одазивају умесним захтевима свештеника у службеним пословима јер су се до тада слабо одазивале. На тражење Сабора, министар просвете је упутио акт са таквом молбом министрима унутрашњих дела, финансија, војске, народне привреде, правде, грађевина и иностраних дела. Министри унутрашњих дела и војни су наредили својим подручним органима да се убудуће одазивају.⁷⁸⁹

Парохијски свештеници су се жалили што се брачни парничари не упућују на мирења, што се лица која живе ванбрачно не кажњавају и не раздвајају. Старешине манастира су се жалили

⁷⁸⁶ Гласник, бр. 5, 1. март 1910, 14.

⁷⁸⁷ Гласник, бр. 5, 1. март 1910, 14-15.

⁷⁸⁸ АС, МПс-Ц, ф I, р69/909, Министар просвете митрополиту Димитрију, 14. 2. 1909.

⁷⁸⁹ АС, МПс-Ц, ф VI, р27/908, Одлука Св. Сабора, 18. 5. 1907.

што општинске и полицијске власти не штите манастирску имовину и не предузимају мере по жалбама против криваца. Особита небрижљивост код општинских власти огледала се у погледу наплаћивања црквених потраживања од приватних лица, због чега су црквене касе трпеле осетну штету, а одлагањем се постизало оно што су несавесни дужници желели – документа су застаревала, није било пресуда и наплате.

Године 1908. појављује се вест да општинске власти неће да врше наплату вересије за чинодејства и да се не даје редовно бир. Нишки Духовни суд је тражио од министра просвете да изда наредбу пореским, полицијским и општинским властима да се у прикупљању и издавању бира и наплати свештеничке вересије придржавају закона и наредаба министарства или да буду кажњени.

Примедба је била да се из Духовног суда пише државним органима по два-три пута за исту ствар.⁷⁹⁰ Тако је трпео рад суда, па је министар просвете, на молбу суда, тражио од министра унутрашњих дела да нареди подручним властима да боље сарађују и да извршавају своје дужности у законском року.⁷⁹¹

Проблеми у односима Цркве и државе настајали су око обнове храмова. Дорђолска црква је чекала двадесет година да београдска општина изврши своју обавезу, да подигне цркву уместо оне коју је срушила.⁷⁹² Поред овога, 1912. године општина је одбила да помогне обнову Саборне цркве.⁷⁹³

Гласник је коментарисао и неадекватно прослављање Светог Саве. Јануара 1912. године овај лист бележи коментар у коме се каже да се дешавало да сама прослава изостане у многим школама због каквог „крупног“ узрока који се обично садржи у каквој ситници или ако није то, а оно се готово редовно не пропушта у многим школама да се у програм свечаности унесе понешто што

⁷⁹⁰ На пример, позивају парничара по четири пута, овај не долази, а срески начелник не јавља суду да ли је изрекао казну за недолазак. И за наплату таксе по брачним споровима пишу среском начелнику четири пута, а окружном начелству два пута.

⁷⁹¹ АС, МПс-Ц, ф VI, р27/908, Председник нишког Духовног суда министру просвете, 12. 8. 1908; АС, МПс-Ц, ф VI, р27/908, Председник нишког Духовног суда министру просвете, 3. 12. 1907.

⁷⁹² Дорђолска црква, Гласник, бр. 19, 1. октобар 1911, 319-320.

⁷⁹³ Београдска Катедра, Гласник, бр. 7, 1. април 1912, 111.

пада теже и од саме ироније за светињу имена овог народног свеца.⁷⁹⁴

Свети сабор се бавио и питањем неких обавеза свештенства према држави. Да би свештеници могли више времена да посвете верском просвећењу своје пастве, Св. сабор је решењем од 4. маја 1912. одлучио да „ни једна власт нема права свештенство оптерећивати пословима, који му нису законом о црквеним властима прописани. А ако би се десило да нека власт насилно наређује свештенству да врши и такве послове онда нека се оно непосредно обрати својим духовним властима ради потребне заштите”.⁷⁹⁵

Митрополит и Сабор тражили су од државних власти 1910. године да се промени члан 37. Закона о црквеним властима који забрањује да се кандидати рукополажу за свештенике пре 25 године живота јер је било много богослова који годинама чекају. Члан је промењен, вероватно у новембру 1910. Непосредно после ове промене, децембра 1910, митрополит је тражио од министра просвете да се поново промени исти члан 37, у коме је стајало да се за свештенике и ђаконе рукополажу лица која су завршила богословске науке. Пошто таква лица често нису хтела да се рукополажу за врлетна планинска места, онда тамо није било свештеника, па је трпео народ. Раније су архијереји рукополагали и мање стручне и нестручне, да народ има свештенике. И сада су били пред том дилемом. Зато је митрополит тражио да се промени закон и да се омогући да се, када нема заинтересованих, прво објави оглас у Службеним новинама и позову сви који хоће да се јаве, па ће изабрати најбољег, испитати га из најнужнијих богословских наука и рукоположити. Заступник министра просвете је одговорио да није присталица да се због овог разлога поново мења закон који је скоро мењан. Он је решење проблема видео у томе да други министри не дају службу богословима, што им је поручио, а и да ће сам престати да их поставља за учитеље, па ће ићи у свештенике. Ако нико неће да иде у сиромашне парохије, онда предлаже да се тамо шаљу свештеници осуђени на лишење своје парохије, а и треба приступити регулацији, да се све парохије комбинују са другима, па

⁷⁹⁴ Гласник, бр. 2, 15. јануар 1912, 17-18.

⁷⁹⁵ Гласник, бр. 12, 15. јун 1912, 177.

да нове буду делимично теренске, теже за опслуживање. Тако ће тамо да иду нови клирици.⁷⁹⁶

Црква је посвећивала пажњу и односу државе према осуђеним свештеницима. Митрополит и Свети сабор су тражили од министра просвете да не одбија молбе осуђених свештеника пред грађанским судовима за помиловање. Он је то одбијао јер је сматрао да треба да се жале министру правде.⁷⁹⁷ Септембра 1909. године Свети сабор је коментарисао да ли треба да се рашчињавају свештеници осуђени пред грађанским судовима. У то време често су се јављали захтеви од државних власти да се после пресуде грађанских судова, осуђена свештена лица рашчињавају. Сабор је био против тога, сматрајући да ту треба да одлучују духовне власти.⁷⁹⁸

У току 1910. године, појавила се иницијатива да се Црква пребаци под окриље Министарства правде, али се Св. сабор изјаснио да остане под надлежношћу Министарства просвете.⁷⁹⁹ У то време, поједина јавна гласила писала су да је спремљен пројекат закона о укидању духовних судова. Коментатор Гласника је то демантовао и навео да се само размишља да црквени послови пређу у надлежност министарства правде. О томе тада још није био саслушан Св. сабор.⁸⁰⁰

⁷⁹⁶ АС, МПс-Ц, ф XIII, р48/910, Захтев Светог сабора, 21. 6. 1910; Митрополит Димитрије министру просвете, 7. 12. 1910; Заступник министра просвете митрополиту Димитрију, 11. 12. 1910.

⁷⁹⁷ АС, МПс-Ц, ф IV, р49/908, Одлука Светог сабора

⁷⁹⁸ Сабор је донео одлуку у којој се наводи да пресуде грађанских судова по кривицама свештених лица важе као и за остале грађане. Осуђена свештена лица треба да издржавају казну. На основу доказа, Сабор ће да расуди да ли то осуђено лице треба да остане у чину. Ако се нађе да не треба да остане у чину, предаће дело Духовном суду. Ако се нађе да му може остати чин, онда ће се решавати шта ће то лице да ради када одслужи казну. Хитна рашчињења, пошто и Духовни суд размотри случај, биће извршавана само над оним лицима која су осуђена на смртну казну. Осуде због политичких престапа, осим издајства отаџбине, не повлаче рашчињење. То духовне власти неће ни разматрати. Сабор је одлучио и да се поради код министра просвете да Влада донесе одлуку да се у закону промени, да само духовна власт одлучује да ли могу свештеници, после осуде на грађанским судовима, да остану у свештеном чину. – АС, МПс-Ц, ф XIII, р21/909, Одлука Светог сабора, 4. 9. 1909.

⁷⁹⁹ Гласник, бр. 10, 15. мај 1910, 2-3.

⁸⁰⁰ Гласник, бр. 8, 15. април 1910, 15.

5. 8. 1. 2. Црква и Управа фондова

И у доба када је Црквом руководио митрополит Димитрије, полемисало се о томе да ли је законито тражење Управе Фондова да у чиновничко-удовички фонд улажу калуђери-чиновници и епископи? У Цркви су сматрали да калуђери-чиновници и епископи ни по канонима, ни по законима, не могу улагати у чиновничко-удовички фонд.⁸⁰¹ Ово питање је довело до озбиљног проблема у односима Цркве и државе. Министар је 1906. године тражио да се од архијереја задржи по половина месечне плате ради наплате улога у пензиони фонд за удовице и децу умрлих чиновника, а митрополитов одговор је био да су и раније министри то тражили, али да су то архијереји одбијали јер то не приличи монашком чину, па су и сами министри касније наредили да се то ипак не ради док законодавно тело не протумачи нејасан смисао закона. Свети сабор је против тога издао решење октобра 1901. године и тражио да се монаси чиновници ослободе од таквих потраживања. Мислили су да ствар иде у добром правцу, да је проблем решен, али се испоставило да није. Септембра 1906. питање је опет постављено од државних власти, односи са врхом Цркве су се заоштрили. Митрополит је наредио Духовном суду да не изврши наредбу министра, примивши на себе материјалну одговорност за неизвршавање наредбе, али је, с друге стране, министар народне привреде ипак одустао од наплате улога, док се питање не реши законодавним путем. Међутим, априла 1907. године проблем с појавио поново јер је Управа фондова опет тражила да се плаћају улози, а архијереји су се опет бунили. Министар народне привреде је сматрао да по закону не може да их ослободи, али да ће да предузме мере да се питање расправи законодавним путем у што краћем року. Министар је обуставио захтев, али је Управа фондова сматрала да нема покрића у закону да се обустави.⁸⁰²

⁸⁰¹ Гласник, бр. 13, 15. јул 1907, 194-196.

⁸⁰² АС, МПс-Ц, ф VII, р24/907

5. 8. 1. 3. Забрана светог причешћа

Велики проблем у односима Цркве и државе било је и то што су државни органи, приликом неких епидемија заразних болести, уводили забрану светог причешћа, нарочито за школску децу. То је наилазило на велико негодовање Цркве, свештенства и верника. Тако се почетком 1906. године десило да начелник среза грочанског изда наредбу суду општине врчинске да овај строго забрани причешћивање ђака и мале деце због заразе која се у околини јавила. Митрополит Димитрије је сматрао да је начелник изашао из оквира своје надлежности јер је наредио да се та његова заповест саопшти и свештенству. Митрополит тражи да се власти, за све што се тиче Цркве и црквене службе, не обраћају свештенству него њему. По мишљењу митрополита, у овом случају није ни била потребна оваква наредба јер су ђаци у Врчину потпуно здрави, иду у школу, пију воду из једног суда, друже се, све без последица. Због тога се запитао, како ће се од једног причешћа заразити када се оно даје ђацима од раније одвојено од осталог народа. Митрополит је видео у овом самовољном поступању власти непријатељство према вери и хришћанском закону. „Тиме се иде на отпађивање омладине и народа од вере.“ Зато је молио министра да нареди да се ђаци врчинске школе, без изговора, накнадно причесте у току поста заједно са наставницима.⁸⁰³

Новембра 1908. године, митрополит Димитрије је објавио распис старешинама манастира, окружним протојерејима и намесницима, о насталом проблему причешћивања. У распису се каже да су се у последње време, кад настану дани поста и општег народног причешћивања, почели јављати и званични и приватни захтеви, да свештенство народ и нарочито ученике основних и других школа треба да одбија од причешћа јер су се јавиле извесне заразне болести. Митрополит је сматрао да о томе треба да размени

⁸⁰³ Министар просвете је послао допис о овоме министру унутрашњих дела, са молбом да га извести о својој одлуци. У документу стоји забелешка да је наређено да се ђаци у току овог поста причесте и да се поднесе извештај. Вероватно је то наредио министар унутрашњих дела. Али, до 22. 3. 1906, митрополит није добио извештај да је то наређено, па је поново писао министру. Ако он није знао, можда наређење није извршено до тада? – АС, МПс-Ц, ф II, р165/906, Митрополит Димитрије министру просвете, 22. 2. 1906.

мишљења са најближим свештенством, након чега је утврдио: да је вековним искуством доказано да се св. причешћем никаква зараза не може пренети, пошто је оно највећа хришћанска светиња и пошто у цркву ради примања ове св. тајне долазе и деца и одрасла лица само кад су здрава; да од причешћа не може бити заразе најјачи је доказ што после свих причасника остатак св. причешћа редовно употребљавају свештеници који су служили, па се нико од њих није од тога разболео; да се ради умирења заплашених хришћана, од причешћа могу разрешити само ученици оних школа, који су ослобођени од својих редовних дужности; да се црквени свештенослужиоци не смеју у случајима оваквих забрана ничијим наредбама одазивати, нити смеју ма кога ко у цркву дође ради причешћа да одбију; да се ради сузбијања злонамерних гласова о заражавању и ради пажње према добрим хришћанима који долазе на причешће, причешћивање може вршити на овај начин тако што ће се, кад има много причесника, употребљавати нов четвртаст убрус, којим ће се брисати причесници; да се за причешће може припремити и више кашичица, којима ће свештеник редом причешћивати свако лице засебном кашичицом. Свештеници који причешћују народ треба да обрате највећу пажњу да у добро отворена уста причесника само сипају св. причешће, без да кашичицом додирују усне причесника. Причеснике, код којих би се приметила оболела уста или знаци ма какве болести нека свештеници уз помоћ татора приводе св. причешћу на крају, пошто се најпре сви здрави причесте.⁸⁰⁴

Митрополит је био незадовољан и тиме што је санитарски закон забранио сахрањивање заслужних људи у црквеној порти. Њему се чинило да је том забраном поништен један од највећих видних потстрека за простије људе, који чине добра дела из љубави и дужности, али ипак желе, да им се тиме очува трајан помен у потомству.⁸⁰⁵

⁸⁰⁴ О Светом Причешћу. (Старешинама манастира, окружним протојерејима и намесницима), Гласник, бр. 22, 30. новембар 1908, 329–330.

⁸⁰⁵ Гласник, бр. 19, 15. октобар 1908, 285–287.

5. 8. 1. 4. Празници

Проблем у односима Цркве и државе било је непоштовање црквених празника од стране државних органа. Митрополит и Свети сабор тражили су 1908. године да се радници у рудницима, на железници, уређењу зграда, ослободе посла бар на дан своје славе и о највећим празницима, ако је то могуће. Чули су да се ради недељом и већим празницима, па су реаговали. Одговор министра просвете био је да у рудницима мора стално да се ради јер то тражи природа посла, а министар народне привреде написао је да је предлогом Закона о радњама регулисано и питање радничког одмора, али да је и тада постојао закон којим је гарантован одмор многим категоријама, посебно у трговини и занатству. Нагласио је да за индустријске раднике одмор мора да се регулише другачије, у зависности од предузећа.⁸⁰⁶

Због тога што је било више жалби да су радње и механе отворене док траје служба, на молбу Св. сабора министар унутрашњих дела је децембра 1909. године наредио да у недељне и празничне дане радње и дућани буду затворени безусловно, или ће власници бити кажњени.⁸⁰⁷ Ипак, проблем тада није био решен, што се види из извештаја епископа тимочког Мелентија који је 1910. године поднео Светом сабору, у коме стоји да среске и општинске власти у његовој епархији ни мало не воде рачуна о томе да се радње у празничним данима држе затворене, а механе и кафане пуштају да буду отворене и за време службе Божје. Архиепископски Сабор, налазећи да такав рад полицијских и општинских власти не само што иде против категоричког законског наређења, већ иде против тога да се у народу српском одржи вера јер се не да могућност да млађи, помоћници поменутих радњи посећују цркву, одлучио је да се надлежни државни органи поново замоле за деловање.⁸⁰⁸

Постојао је и један други проблем у вези поштовања празника. Септембра 1909. године Свети сабор је, на предлог епископа

⁸⁰⁶ АС, МПс-Ц, ф IV, р55/908, Митрополит Димитрије министру просвете, 30. 4. 1908.

⁸⁰⁷ АС, МПс-Ц, ф XIV, р39/909, Одлука Светог сабора, 1. 10. 1909.

⁸⁰⁸ Гласник, бр. 11, 1. јун 1910, 1.

тимочког Мелентија, одлучио да се умоли министар унутрашњих дела да изда полицијским и општинским властима наређење да се народ или појединци када раде послове о мањим празницима или данима у којима по схватању народа не би требало радити, не узимају на одговор, а најмање да их подвргавају казнама јер рад у тим данима не само што Црква не забрањује већ и шта више одобрава. Сабор је сматрао да предлог води ка томе да се народ што више „послу преда“.⁸⁰⁹

5. 8. 1. 5. Проблем „клерикализма“ и однос према политичком деловању

Марта 1910. године у Гласнику се појавио текст који је демантовао гласине да Црква тежи успостављању клерикализма, односно да јој је циљ да има велики утицај на вођење државне политике. Коментатор Гласника износи да у Српској цркви нема клерикализма, а западни клерикализам је, према уређењу Српске цркве, немогућ. Његов став је да Црква никада није имала тежњу за политичким клерикализмом. У држави свако може, под заштитом слободне речи, сумњичити, спорити, вређати и немеродавно судити о црквеним стварима. „Црквена управа не влада ни у пределу канонских прописа. У таквој ситуацији не може да се говори о неком клерикализму.“ Али, с друге стране, он сматра да нико не може јемчити да клерикализам уопште неће постојати, стицајем одређених прилика које прете егзистенцији Цркве. Пропагирају се атеизам и култура без националног обележја што повлачи тешке последице. У „самовољној и настраној“ тежњи за подвлашћењем Цркве држави, и у немару према духовним интересима народа уопште, родиће се клерикализам, мишљења је аутор текста у Гласнику. „С таквим клерикализмом ће црква поново ступити у светлу фазу својега рада, када ће побеђивати друштвено зло у разноврсним облицима његовим, и помагати истинском напредовању народа, који је она и само она сачувала и у слободу увела. С таквим клерикализмом чуваће она народ од утопија и

⁸⁰⁹ АС, МПС-Ц, ф XIII, р22/909, Одлука Светог сабора, 22. 9. 1909.

лажног мудровања, које данас многе одводи са природног пута на странпутице и у заблуду.⁸¹⁰

И почетком 1911. године коментатор Гласника је демантовао да Црква има клерикалне тенденције. У Цркви је постојало мишљење да она има „право на улогу матере и саветодавца и право на улогу руководиоца и учитеља“, и та права она распростире од појединаца преко породица, друштва и државе. И када држава изгуби своју самосталност и независност, Црква своје право не напушта, а своје дужности не смањује, већ их појачава.⁸¹¹

Гласник је расправљао и да ли власти треба да помажу свештенству и на који начин. Изнет је став да су и државне власти дужне помагати Цркви и свештенству у тешком послу одржања и утврђења вере и морала у народу. Власт треба да ради на угушивању лењости, пијанства, псовке и банчења, да упућује народ на савесно извршавање законских прописа у погледу вере и морала, да редовно празничним и недељним даним посећује цркву, да чува своју душу у чистоти, да се мири са непријатељем, да се мане парницења, да се исповеда и причешћује. Код оних људи који живе у безумљу, без осећаја према добром и светом, једино може помоћи законска претња светске власти. Народ поштује државне наредбе и из страха. Наклоњен на тај начин слушању власти, народ ће извршити, можда у почетку и несвесно и оне наредбе које се издају у кругу вере и морала, дакле у корист циљева Цркве. И Црква помаже држави својим деловањем. Чиста савест која се задобија тајном исповести и светим причешћем гони људе да буду мирољубивији и чистосрдачнији, покорнији Богу, расположенији према часном животу, наклоњенији на узајамну слогу, послушнији властима и уопште ближи идеалима правог хришћанина.⁸¹²

О клерикализму се расправљало и у Народној скупштини. Посланик Љубомир Стојановић је истакао да клерикализам у Србији постоји у очима неколико људи, „који су, бивши на западу, или читајући много западњачке књиге, пренели га овде, без икакве реалне подлоге“.⁸¹³

⁸¹⁰ Гласник, бр. 5, 1. март 1910, 2-4.

⁸¹¹ Нова Година!, Гласник, бр. 1, јануар 1911, 2-6.

⁸¹² Јорд. Хаџи Вид. проф, Треба ли земаљске власти да помажу свештенству и на који начин?, Гласник, бр. 5, 1. март 1911, 69-73.

⁸¹³ Дебата у Народ. скупштини, Гласник, бр. 31-33, 30. новембар 1909, 362-367.

У штампи се расправљало и о односу свештенства према политици. Један часопис је приметио да је свештенство много изгубило од свога угледа и достојанства и због свог и сувише активног учешћа у „политизирању“ које од пријатеља ствара непријатеље. Коментатор Гласника се слаже са том тврдњом, и додаје да су и свештеници као правни грађани дужни своје грађанске дужности испуњавати и на овом пољу, али да је далеко узвишенија дужност и позив свештеника онај који им је постављен у Јеванђељу.⁸¹⁴

5. 8. 2. Митрополит и краљ

Однос митрополита и краља Петра I Карађорђевића био је веома пријатељски. Епископ Димитрије је учествовао у крунисању и миропомазању краља 1904. године.⁸¹⁵ Краљ Петар је, на предлог председника Министарског савета, 1908. године одликовао митрополита Димитрија орденом Карађорђевог звезде првог степена.⁸¹⁶ Митрополит је своја размишљања о краљу открио у беседи приликом освећења темеља цркве на Опленцу, 1907. године. У њој се митрополит подсећа на „времена српске славе“, кад су „наши славни владоци“ полагали темеље многобројним манастирима и црквама. Ти храмови су и даље понос и дика „јер нам казују некадашњу културну снагу српске државе и значај православне вере у култури српског народа.“⁸¹⁷ У беседи на дан славе краља Петра, Св. Андреја 1911. године, митрополит је истакао да сви хришћани служе Богу својим животом и вером, стога се сви називају слугама Божјим, а у првом реду тако се називају они који су промислом Божјим изабрани да осталима предњаче и да их у тој служби предводе. „Па и Ви Величанство, служећи данас заједно са својим домом српску славу, тим самим служите Богу као његов одан

⁸¹⁴ Свештенство у политици, Гласник, бр. 3, 1. фебруар 1911, 47.

⁸¹⁵ О томе видети: Др Драгољуб Р. Живојиновић, Краљ Петар I Карађорђевић. У отаџбини 1903-1914. године, Београд 2003, 81-95.

⁸¹⁶ Гласник, бр. 22, 30. новембар 1908, 329; Митрополит Димитрије је 23. марта служио парастос Божидару Карађорђевићу, рођаку краља Петра, који је умро 20. марта у Француској. – Гласник, бр. 6, 31. март 1908, 92.

⁸¹⁷ Гласник, бр. 18, 30. септембар 1907, 273-274; О подизању цркве на Опленцу видети и: Драгољуб Живојиновић, Краљ Петар I Карађорђевић. У отаџбини 1903-1914, Београд 2003, 471-490.

служитељ. На тај начин Ваше Величанство даје нам свима добар углед, како нам треба живети у духу народних традиција и како треба поштовати народне светиње, које су нам по вери остале од наших предака.“⁸¹⁸

Однос митрополита Димитрија према краљу Петру описао је и руски професор Виденски, који је био на челу делегације студената московске Духовне академије која је посетила Србију од 28. јуна до 4. јула 1908. године. Гости су се затекли у Београду управо у време прославе краљевог рођендана. Виденски је забележио да је на крају благодарења у Саборној цркви митрополит Димитрије изговорио краљу поздравну реч, коју је он објавио у Гласнику. У њој Петрову управу назива мудром и истиче да је судбина Отаџбине у његовим и „нашим рукама“. Митрополит се моли Богу да им подари „истинску патриотску љубав и сагласност Твога дома с народом – онда ће наша Отаџбина бити срећна и поштована у реду осталих држава“.⁸¹⁹

Краљ Петар је био искрени верник. Након миропомазања у Жичи 9. октобра 1904. године рекао је да је то важан чин којим је Српска црква пренела на њега значајну одговорност. Осим пред судом историје, он ће морати да одговара и пред судом Свемогућег. Миропомазање је важно и због тога што владар постаје чувар великих народних традиција. Он је нагласио своју оданост Српској цркви.⁸²⁰ Као искрени верник, краљ је предвиђао значајну улогу за Српску православну цркву и свештенство у општем народном препороду. Сматрао је да Црква има довољно снаге и утицаја на народ, желео је да је претвори у покретачку снагу у искорењивању заосталости, примитивизма, сујеверја и других слабости. Својим примером доброг верника био је узор многима. Присуствовао је свим значајнијим верским обредима и прославама, давао прилоге за оправку цркава, придржавао се поста, редовно се исповедао пре узимања светог причешћа, разговарао са архијерејима и обичним свештенством... Сматрао је да свештенство има три дужности: да утврди народ у прадедовској вери, да га морално подиже и да му помогне саветом да материјално ојача.

⁸¹⁸ Гласник, бр. 24, 15. децембар 1911, 407.

⁸¹⁹ Гласник, бр. 16, 31. август 1908, 239-244.

⁸²⁰ Др Драгољуб Р. Живојиновић, Краљ Петар I Карађорђевић. У отаџбини 1903-1914. године, Београд 2003, 95.

Краљ се често сусретао са члановима Св. сабора СПЦ. Наглашавао је своје поштовање према Цркви као „стубу државе српске“. Маја 1906. је примио митрополита Димитрија са владикама. Распитивао се за одлуке тек завршеног Сабора, о кандидатима за шабачко владичанство, размештају свршених богослова по парохијама, попуњавању протојерејских места. Желео је да зна о расположењу, а нарочито о жалбама свештенства, о закону о свештенству и другим питањима. Показивао је примерну бригу за питања Цркве, а посебно за образовне прилике. И наредних година је примао чланове Сабора. У разговору са врхом Цркве 1912. године, нагласио је да се не зидају нове цркве, да се народ одбија од вере и Цркве. Жалио се на опадање утицаја манастира на верска осећања народа и изразио уверење да би требало размишљати о претварању манастирских имања у огледне економије. Његова мисао је наишла на ледено ћутање.

Краљ је примао и чланове Духовног суда и распитивао се о питањима бракоразводних парница, о повредама црквених прописа од стране свештенства, о кршењу манастирске дисциплине, о преношењу брачних спорова на грађанске судове, о приходима свештенства, о међунационалним односима у појединим деловима државе, о раду богословије и Монашке школе... Краљ је знао да је свештенство најближе народу и да од њега може много да сазна о потребама народа и духовном расположењу. Давао је и своје препоруке и предлоге. Рачунао је на подршку Цркве у јачању земље, просвећивању народа, очувању традиција и морала.

Историчар Драгољуб Живојиновић о верским осећањима краља бележи: „Промена краљевих схватања о Цркви и свештенству била је приметна. Од уопштених, скоро догматских схватања, која је износио у првим годинама своје владавине, његова гледишта постала су много шири, реалнија и прикладнија потребама времена. Схватио је да српски народ није показивао верски жар какав је од њега очекивао, био је склон да подржи претварање манастирских имања у угледна пољопривредна добра и исказивао спремност да подстиче употребу Цркве у политичке сврхе. Показивао је реалност погледа и способност за њихову промену.“⁸²¹

⁸²¹ Др Драгољуб Р. Живојиновић, Краљ Петар I Карађорђевић. У отаџбини 1903-1914. године, Београд 2003, 145-150.

И професор Виденски је забележио однос краља Петра према Цркви и православној вери. Он каже да постоје код краља „две црте принципијелнога карактера, два господарећа погледа и правца“ која су се јасно издвајала у целом разговору: „његова преданост традиционално-српским народним начелима и – православљу, као њиховој васпитној и заштитној сили.“ Краљ, по речима Виденског, веома жали што се у Србији у последње време јасно примећују космополитске идеје, које се најјасније показују у томе што Срби, нарочито „образовани“, све више и више заборављају своју традиционалну „славу“. Краљ у православљу види велико заштитно начело словенске и српске културне самобитности. Он се радује што је у маси српски народ предан православљу и у томе види један залог будућности. Но он би желео да народ боље и са више сазнања прима и усваја истине вере, о чему су дужни да се старају пастири. Он је на народним празницима у другим земљама виђао необичан и брз успех мисионара-проповедника. Краљ сматра да би тако требало да раде и Срби. Поводом овога он се дотакао пројекта оснивања при Београдском универзитету Богословског факултета, као и о организацији богословије. Виденски је закључио да су старања Српске цркве у лицу њених епископа у исто време и старања њенога краља.⁸²²

Митрополит је посвећивао пажњу и престолонаследнику Александру, као будућем владару. У беседи 4. децембра 1911. године у Саборној цркви, на рођендан престолонаследника, митрополит је истакао да слављеника чека тешко бремене државне управе, али да не сме да посустане. Нужно је да још сад размишља о том тешком задатку и да се за њега као „прави родољуб и витез“ озбиљно и темељно спрема. Даље митрополит наглашава да је завладала морална пустош, а оне врлине нашега народа, у којима је био извор његове отпорне снаге, све се више губе. То су већ увидели наши просвећени родољуби, па су настали да народ просветом пробуде. Све то наследник престола треба да схвати. „Ближи се време, када ће сви ови послови зависити од тога, какав ћеш им ти правац дати и колико ћеш ти њихове посленике подржати. А за све то потребна ти је јака воља и јака истрајност у спремању да послове државне и

⁸²² Гласник, бр. 16, 31. август 1908, 239-244.

народне дубоко изучиш и схватиш, и да им будеш прави господар, кад се покаже потреба да издајеш заповести, да будеш мудрац и витез у судбоносним часовима, јер је писано: мудрошћу цареви царују и постављају правду.“⁸²³

Митрополит је био редовни учесник породичних свечаности чланова династије. Петровдан 1911. године, као рођендан краља Петра I, прослављен је у Београду на врло свечан начин. На литургији и благодарењу тога дана у Саборној цркви чинодејствовао је митрополит Димитрије. На служби су били присутни краљ, престолонаследник, краљевић Ђорђе, чланови Владе, народни посланици, чланови дипломатског тела, официри и више чиновништво. Свештенство на челу са митрополитом било је на свечаном пријему у двору.⁸²⁴ Јула 1911. године принцеза Јелена се верила у замку Раковићи са принцем Јованом, сином великог кнеза Константина Константиновића. Добивши вест о веридби, митрополит је честитао краљу Петру и принцези Јелени.⁸²⁵ Поводом веридбе одржано је по свим црквама свечано благодарење.⁸²⁶ Принцеза Јелена је изразила нарочиту жељу да на Велику Госпојину буде на служби у Саборној цркви. Пошто је то била последња служба пре њеног одласка из отаџбине, митрополит је из пажње служио службу, после које се опростио у име Цркве са принцем. Рекао је да Црква неће заборавити њено име, него ће га помињати у својим молитвама и када се буде настанила у новој отаџбини. Молио је да она не заборави своју домовину и Цркву.⁸²⁷

5. 8. 3. Црква и војска

Један од проблема који је оптерећивао односе Цркве и војске био је начин служења војног рока искушеника, монаха и богослова, будућих свештеника. Министар војни је почетком 1906. године тражио да се не монаше лица која нису служила војску јер у закону стоји да грађанин прво мора да одслужи војску, па да постане свештеник или калуђер. Још 1901. године војне власти су тражиле

⁸²³ Гласник, бр. 24, 15. децембар 1911, 408-409.

⁸²⁴ Гласник, бр. 14, 15. јули 1911, 239.

⁸²⁵ Гласник, бр. 15, 1. август 1911, 241.

⁸²⁶ Благодарење, Гласник, бр. 15, 1. август 1911, 254.

⁸²⁷ Гласник, бр. 17, 1. септембар 1911, 273-274.

исто, али се то поновило 1905, па је министар војни опет реаговао. Митрополит Димитрије је заступао став да држава не сме да тера калуђере да служе војску без договора са црквеним властима, чиме их насилно и без суда лишавају монашког чина – кад их лишавају ризе и њихове власи. Тиме се иде на уништење монашког реда у Српској цркви. После служења у војсци и свега што је тамо доживео, калуђер ће се тешко вратити у манастир као прави калуђер. Пошто је служио као световњак, његов чин је изгубио вредност и у његовим и у народним очима. Митрополит је истакао и да су монаси потребни Цркви ради манастира, али и ради народне мисије у неослобођеним провинцијама. Потреба је толико велика да би пре требало из војске врбовати монахе, него их већ готове у војску гонити. Навео је и да ће се ускоро отворити Монашка школа, па ће млади људи већ у тој школи да постају монаси, пре рока за војску. Ако се убудуће ти монаси не поштеде војне службе, онда ће та школа бити бесциљна установа. Митрополит је тражио да се млади калуђери поштеде од звања и да се изврше измене у војном закону. Калуђера нема много, па се неће осетити у војном кадру.⁸²⁸

Митрополит је и маја 1906. године тражио да се измени закон и да монаси и ученици Монашке школе треба да буду ослобођени службе у строју. Истакао је да су манастири потребни да би били угледни привредни центри за своју околину. Свети сабор је замолио министра просвете јуна 1906, да се богослови ослободе служења у сталном кадру јер кад постану свештеници, то искуство немају где да примене, па нису корисни држави. То исто траже и за монахе. Предлажу да заврше болничарски или административни курс у војсци, да у време рата могу да буду корисни. Убрзо је министар војни Радомир Путник наредио да се у правилу о регрутовању унесе нов став – да се богослови и калуђери, који се пре регрутовања и служења замонаше, упућују на служење у војне болнице, ради неге

⁸²⁸ Постојао је и непосредан разлог за ову полемику црквеног и војног врха 1906. године. Наиме, и поред свих молби црквеног врха министру просвете да се монаси Дамаскин из Каленића и Висаријон из Боговађе не шаљу у војску, они су ипак послати, лишени монашке ризе и власи. Црква је тражила да се од ове праксе одустане, да се калуђери врате у своје манастире, и да им се војна обавеза замени неком другом, која приличи њиховом чину.

болесника и спреме за прву помоћ рањеним и осакаћеним. Стајало је и да монаси не служе у униформи, већ у ризи.⁸²⁹

Иако се чинило да је проблем решен, он се поново појавио 1909. године. Митрополит је у новембру тражио да црквени кандидати убудуће служе војни рок само у болничкој и административној служби, а касније ће тако користити народу. Излазећи у сусрет предлозима митрополита Димитрија, министар војни је у децембру наредио да се регрути, који се замонаше пре регрутовања, упућују на одслужење војног рока при болницама, да служе у ризи и да се искључиво обучавају нези болесника и притицању у помоћ у несрећним случајевима, а да се богослови и манастирски искушеници исто упућују на одслужење законског рока у болничарске чете.⁸³⁰

И 1911. године се расправљало о служењу војног рока. Митрополит је у октобру писао да се „у новије време“ јавио проблем код богослова који су кандидати за свештенички чин. Та сметња је код оних које војне комисије оглашавају као привремено неспособне за одслужење ђачког војног рока. Каже да је то „законом непредвиђена сметња“ да могу ступити у чин. Код световних ђака је предвиђено да они који су привремено неспособни могу добити звање, па када постану способни дају оставку и оду да одслуже војни рок. Богослови који су оглашени као привремено неспособни, па буду рукоположени, не могу као свештена лица више бити војници, ни да ступају у друге световне службе. Не могу да дају оставку па да одслуже војни рок. Митрополит је тражио да се донесе пропис да ти привремено неспособни могу да буду рукоположени. Министар војни, генерал Степа Степановић, одговорио је министру просвете да је већ после представке епископа нишког донео решење да богослови који су били привремено неспособни, па примили чин, када се касније огласе за способне, треба да одслуже ђачки рок од

⁸²⁹ АС, фV, р23/906, Министар војни министру просвете, 28. 1. 1906; Митрополит Димитрије министру просвете, 24. 2. 1906; Митрополит Димитрије министру војном и председнику Владе, 20. 3. 1906; Министар војни митрополиту Димитрију, 22. 3. 1906; Митрополит Димитрије министру просвете, 3. 5. 1906; Митрополит Димитрије министру војном, 2. 6. 1906; Министар војни Радомир Путник, 7. 6. 1906; Митрополит Димитрије министру просвете, 12. 6. 1906; Министар војни Радомир Путник, 2. 7. 1906.

⁸³⁰ АС, фXIV, р10/909, Митрополит Димитрије министру просвете, 17. 11. 1909; Министар војни министру просвете, 11. 12. 1909.

шест месеци у војним болницама, да се уче нези болесника и рањеника, као и да служе у свештеничком оделу.⁸³¹

Јула 1912. министар војни писао је министру просвете да је неки наредник одслужио шест месеци и положио за резервног потпоручника. Он је био дужан да иде и на двомесечну вежбу као саставни део војног рока. Али он се зађаконио пре тога, па онда не може то да уради. Да се то не би дешавало убудуће, моли министра просвете да се обвезници не рукополажу за ђаконе и свештенике док потпуно не одговоре својој законској војној обавези јер је ова двомесечна вежба саставни део војног рока. Став митрополита био је да је потреба Цркве да свршени богослови без одлагања уђу у чинове, а то желе и сами богослови. Зато је молио да се донесе правило по коме ће моћи да се богослови рукополажу у чин ако су при прегледу били привремено неспособни за војну службу. То је министар просвете донекле и успео да издејствује. Али онда је министар војни послао допис у коме је вратио случај у првобитно стање, чиме је онемогућено богословима који су на прегледу били способни за војску и одслужили је, са положеним испитом за резервне официре, да уђу у свештенички чин за читавих годину дана. Митрополит и министар просвете су били незадовољни и тражили су да се свршени богослови као привремено неспособни могу рукоположити у свештене чинове па доцније ако се оспособе да свој војни рок одслуже у војним болницама.⁸³²

Проблем у односима између црквених и војних власти настао је и због натписа на војној застави. У јесен 1907. године, Министарство војно је публиковало у „Војном листу“ нову уредбу о војничким стеговима којом је „повређено и једно право цркве“ и, по речима коментатора Гласника, нанет „ударац целокупном верском стању нашег народа“. По тој уредби, нови стегови нису више требали да носе натпис „за краља, веру и отаџбину“, већ само „за краља и отаџбину“. Сматрајући да је тај корак непромишљен јер ће изазвати крупне и непријатне последице, митрополит Димитрије је, након што је ову вест дознао приватним путем, предузео енергичне

⁸³¹ АС, фXIV, р36/911, Митрополит Димитрије министру просвете, 17. 10. 1911; Министар војни министру просвете, 7. 11. 1911.

⁸³² АС, фXI, р32/912, Министар војни министру просвете, 25. 7. 1912; Митрополит Димитрије министру просвете, 28. 8. 1912; Министар војни, 13. 9. 1912; Распис г. министра војног, Гласник, бр. 4, 15. фебруар 1912, 63.

мере. Протествовао је у име Цркве што се такве мере предузимају без договора са Црквом и захтевао да се та грешка исправи. Министар војни је тумачио да су побуде за то чисто националног карактера указујући на далеку политичку перспективу када ће у српским батаљонима бити и Срби Мухамеданци и католици. Позивао се на ауторитете као што су Стојан Новаковић и Љуба Ковачевић, који су му саветовали такву измену, иако на стеговима и даље стоји икона светог Андрије Првозваног. Митрополит је био незадовољан одговором јер није било разлога да се скида реч „вера“ кад већ стоји икона. Митрополит је у нарочитој аудијенцији и краљу представио овај проблем и замолио га за садејство. Краљ је то обећао, увиђајући и сам да је таква измена „замашног“ карактера. На овоме се није стало. И Свети сабор је априла 1908. године протествовао што су војне власти избрисале са војничких застава речи „за веру“. У одлуци се истиче да се Црква увек моли за војску, освештава заставе, да је то у традицији, да је на заставама лик Светог Андреје и знамење крста, да свештеници поучавају војнике у рату и у миру. Сабор тражи да се ова грешка исправи. Министар је одговорио 4. маја 1908. године, рекавши да ће на заставама бити, уз речи „за краља и отечество“, и речи „с вером у Бога“.⁸³³

Односе Цркве и војске је оптерећивало и питање учења веронауке у Војној академији. Маја 1907, митрополит и Свети сабор тражили су од министра просвете да се поново уведе веронаука у Војној академији као што је до скоро било. Одговор из Војне академије био је да не може да се уведе веронаука у нижим разредима пошто питомци долазе из виших разреда гимназије где су довољно учили веронауку, а и школе су оптерећене часовима из других предмета. Министар војни Радомир Путник се сложио са том одлуком. Априла 1908, митрополит и Сабор поново пишу министру просвете, истичући да у време „данашњег безверја“ не треба младиће који се спремају за војни позив остављати без темељнијег религиозног образовања. Августа исте године стигао је одговор војних власти: академијски савет је одбио да уврсти веронауку у наставу. Министар војни каже да не може да утиче на то јер је

⁸³³ И они неће веру и крст, Гласник, бр. 5, 15. март 1908, 77; АС, фIII, р41/908, Архијерејски сабор министру просвете, 30. 4. 1908.

питање предмета који се предају у нижој школи Војне академије остављено у надлежност управитеља школе и академијског савета.⁸³⁴

Код војних власти, забринутих због политичке ситуације, априла 1912. године јавила се сумња да се манастири користе за страну шпијунажу. Министар војни Степа Степановић наводи у писму министру просвете и црквених послова да у манастирима има знатан број монаха који нису српски поданици, иако у Србији живе дуго, а не предузимају ништа да то постану.⁸³⁵ Готово сви су аустроугарски поданици. Постојала је сумња да су у туђој шпијунској служби, али војне и полицијске власти биле су немоћне да воде јачи надзор и нешто озбиљно предузму. Општинске власти, које су прве биле позване, нису предузимале потребне мере, нити показивале вољу да контролишу монахе. Министар војни сматра да монаси могу да буду у манастирима само ако пређу у српско поданство, а ако то не може, онда треба да се распоређују по оним манастирима у којима има још монаха који би могли мотрити на њихова кретања, као и да се манастири не налазе у близини државне границе, нарочито према Аустро-Угарској, а ни на местима из којих би могли да буду важни извештаји, на пример Горњак, Студеница, Жича, Љубостиња, Раваница... Моли министра просвете да делује код надлежних органа у жељеном правцу, што је он и учинио упутивши допис архијерејима са питањем да ли има монаха који нису српски поданици. У Београдској митрополији било је седам калуђера пореклом из Аустро-Угарске који су били српски поданици, и један који није, али треба да постане. Митрополит је одговорио да су сви калуђери рођени у Аустро-Угарској, у овој и другим епархијама, били добро познати духовним властима и оне нису код њих приметиле наклоност да на издајнички начин служе непријатељским државама. На скитнице калуђере који долазе са стране и митрополит и Сабор су скретали пажњу властима да их не пуштају у земљу и да пазе на њихово кретање. Нико од њих није

⁸³⁴ АС, МПс-Ц, ф VI, р54/908, Митрополит и Свети сабор министру просвете, 17. 5. 1907; Преписка црквених, просветних и војних власти: 7. 7. 1907; 21. 8. 1907; 27. 9. 1907; 2. 10. 1907; 30. 4. 1908; 25. 8. 1908.

⁸³⁵ Сабор је још септембра 1909. године донео одлуку да сви свештеници оба реда, који нису поданици Краљевине Србије, морају у року од годину дана да постану поданици државе, и ако то не постану, више не могу вршити ту дужност на којој су, нити ма где у Србији. – АС, МПс-Ц, ф XV, р75/910, Одлука Светог сабора, 25. 9. 1909.

смео да буде примљен у манастире, под строгом одговорношћу старешина. Митрополит истиче да је незгодно одбијати добре монахе и Србе само зато што долазе из Аустро-Угарске, где има великих српских патриота који Србију сматрају за своје право огњиште. Кретање оних који су сумњиви треба да прате полицијске власти и да скрену пажњу духовним властима, које према таквима неће остати равнодушне.⁸³⁶

5. 8. 4. Питање Пећке патријаршије

Црква је интензивно сарађивала са државним органима у свим спољнополитичким питањима који су се тицали и њеног живота. Једно од таквих питања је питање враћања, односно поновног успостављања некадашње Пећке патријаршије. Новембра 1908. године митрополит Димитрије је питао Стојана Новаковића да ли је предузео какав озбиљнији корак код Порте и Патријаршије односно васпостављања Пећке патријаршије, као што су тих дана писале неке новине. Он сматра да ће бити мука и с Портом и с Патријаршијом да се та ствар изведе. Ако би Порта и хтела нешто учинити, „ипак се не може лако савладати грчки шовинизам“. „А кад би били попустљиви, то би било и у нашем и у њином интересу.“ Митрополиту је изгледало да ће бугарска Егзархија остати за турске области и то са изгледом на већу слободу кретања и успех за бугарску националну ствар. Овај њен успех био би знатно ограничен, ако не и сасвим паралисан само споразумом између Патријаршије и наше државе. А споразум се може извести било пристанком Патријаршије да се васпостави наша патријаршија с правом на епископе у свим областима где их добију Бугари, било да Цариградска патријаршија, ако нашој не допусте, сама поставља за епископе Србе с правом на словенску службу у местима где има

⁸³⁶ Осим из Београдске, извештаји су стигли и из других архидијецеза. У Шабачкој епархији није било аустроугарских поданика, у Тимочкој је био један калуђер који није прешао у српско поданство, и још један који је предузео кораке да то учини, а у Нишкој епархији је било два калуђера страних поданика, обојица из Старе Србије. – АС, МПс-Ц, ф XI, р85/912, Министар војни Степа Степановић министру просвете и црквених послова, 28. 4. 1912; Министар просвете митрополиту Димитрију и свим епископима, 24. 5. 1912; Митрополит Димитрије министру просвете, 8. 6. 1912; Епископ Сергије министру просвете, 14. 6. 1912; Епископ Мелентије министру просвете, 9. 7. 1912; Епископ нишки Доментијан министру просвете, 22. 8. 1912.

бугарских владика. За то би се могла закључити конвенција с Патријаршијом и ставити јој у изглед што обилатију помоћ од стране наше државе. За тај рад одавно нису били тако zgodни моменти као што су тада. „Ако Патријаршија не пристане на овакав споразум, нанеће велике штете и нама, а и оној ствари, којој мисли да служи.“ Противник ће се силити из дана у дан. „За нас ће бити од користи да добијемо ма шта више од онога што данас имамо.“ Стога митрополит Димитрије моли Новаковића да уложи сав свој ауторитет и искуство да Српска црква што више ојача. „Тражите што више, не би ли се добило макар колико. Нама је таква судбина, да с великим напорима и жртвама добијамо све залогај по залогај од великог хлеба који је некад био наш, а који нисмо умели чувати. Боље је примати и по тај мали залогај, него ли трпети глад до умора.“⁸³⁷

Међутим, и поред жеља српског митрополита и напора државних органа, у то време тај циљ није могао да се оствари. Слична ситуација је била и 1913. године. Министар просвете и црквених послова је изјавио да питање о васпостављању Пећке патријаршије још није актуелно, али је оставио наду да ће једном бити решено.⁸³⁸

5. 9. Црква и народ

5. 9. 1. Побожност

Према статистичким подацима, почетком 20. века је огромна већина српског народа била религиозна. Ипак, подаци о броју исповеђених и причешћених говоре да нису сви они који су се изјашњавали као религиозни, то и били по црквеним правилима.

Број исповеђених лица у Шабачкој епархији у току Часног поста 1905. и 1909. године био је следећи:

Пол	1905.	1909.
Мушкарци	46038	41888
Жене	42565	45775
Укупно	89603	87663

⁸³⁷ АС, ЛФ Стојан Новаковић 1308, Митрополит Димитрије Стојану Новаковићу 17. 11. 1908.

⁸³⁸ Гласник, бр. 9, 1. мај 1913, 159-160.

Број исповеђених лица у Нишкој епархији у 1905. години био је следећи:

Број мушкараца	Број исповеђених и причешћених мушкараца	%	Број жена	Број исповеђених и причешћених жена	%	Укупно становника	Укупно исповеђених и причешћених	%
352.345	168.175	47,73	330.097	201.887	61,16	682.442	370.062	54,23

Број исповеђених и причешћених у Нишкој епархији у 1909. години био је следећи:

Нишка епархија	Број домова	Број душа	Исповеђених	%	Причешћених	%
Мушкарци		369.508	98869	26,76	155.929	42,20
Жене		347.870	95341	27,41	150.546	43,28
Укупно	100.878	717.378	194.210	27,07	306.475	42,72

Број исповеђених и причешћених у Београдској митрополији у 1909. години био је следећи:

	Број домова	Број душа	Исповеђених	%	Причешћених	%
Град Београд	11965	43619	3291	7,54	14914	34,19
Округ београдски	20273	143125	28480	19,90	47091	32,90
Округ смедеревски	18912	142037	24418	17,19	40958	28,84
Округ крагујевачки	18769	129425	39534	30,55	68617	53,02
Округ пожаревачки	31909	211703	25164	11,89	36693	17,33
Округ моравски	27266	178692	44092	24,67	69550	38,92
Свега	129.094	848.601	164.979	19,44	277.823	32,74

Број мушкараца	Број исповеђених мушкараца	%	Број причешћених мушкараца	%
426.941	75543	17,69	134460	31,49

Број жена	Број исповеђених жена	%	Број причешћених жена	%
421.660	89436	21,21	143363	34,00

Ови статистички подаци указују на више појава: већи број се причешћивао него што се исповедао; много већи број људи је поштовао свете тајне исповести и причешћа у Нишкој епархији него у Београдској митрополији; у Београдској митрополији највиши ступањ црквене религиозности достигнут је у Крагујевачком, а најмањи у Пожаревачком округу; види се опадање броја причешћених у Нишкој епархији; жене су више поштовале црквене

прописе од мушкараца; и најважније, очигледан је велики несклад између прокламоване, углавном обичајне религиозности и црквене религиозности, односно оног верског понашања које је у складу са црквеним канонима.⁸³⁹

У црквеним круговима се увиђало да религиозност није свугде на оном нивоу на коме би требало да буде. О томе је озбиљно расправљао и Свети сабор. Митрополит Димитрије је изнео пред Св. архијерејски сабор представку начелника среза сврљишког од 3. септембра 1905, којом он предочава епископу нишком Никанору опадање љубави у народу према Цркви и вери, као и растење сувишне слободе у верским питањима. Каже да је народ хришћанин само по имену и да је крајње равнодушан према свему што је у вези са вером и Црквом, те да отуда прети опасност да временом нестане и то мало хришћанске вере и дужности, ако се томе благовремено не стане на пут. Увиђајући зле последице равнодушности према Цркви и вери, која се запажа и у осталим крајевима, и то не само код обичних грађана већ и код државних органа, који су позвани да примером претходе другима, Св. архијерејски сабор је одлучио да скрене пажњу председнику Министарског савета и министру унутрашњих дела да путем расписа преко надлежних власти упозоре на ово „зло стање“ у вршењу својих дужности код нашег народа према вери и Цркви. Министру унутрашњих дела скреће пажњу што и полицијски и општински службеници и на народне празнике не иду у Цркву, на шта су позвани и хришћанском дужношћу, а и по свом положају.⁸⁴⁰

Да је морал опао у народу, бележено је и у часописима. Лист „Мачванин“ је контатовао ту појаву и изнео став да за такво стање одговорност носи целокупна српска интелигенција, а не само свештеници.⁸⁴¹ И званично црквено гласило је обраћало пажњу на неморалне појаве у народу које су поткопавале хришћанске основе друштва. Неморал је ширен и путем штампе, објављивањем развратних сцена и скандалозних авантура.⁸⁴² Истицало се да новине не утичу васпитно како треба, оне предају друштву све, без

⁸³⁹ АС, МПс-Ц, ф V, р37/906, Извештај о раду духовних судова у 1905. години; АС, МПс-Ц, ф IV, р57/910, Извештај о раду духовних судова у 1909. години

⁸⁴⁰ Гласник, бр. 2, фебруар 1906, 91-92.

⁸⁴¹ Гласник, бр. 3, 1. фебруар 1912, 44-46.

⁸⁴² Наше новине, Гласник, бр. 13, 1. јул 1911, 223.

ограде и коментара. Свесно се газе врлине и на њено место стављају порок и саблазан.⁸⁴³

Црквени посленици су се жалили што су разна друштва и удружења, корпорације и клубови, политички скупови и одбори, еснафи и савези, „па и просто сокак“, узели маха и готово преотели право утицаја на омладину и грађане, који су у исто време и чланови Цркве. По њиховом мишљењу, школа и Црква долазе готово напослетку, место да су оне увек прве. Грађани и сељани треба више да се скупљају око храмова, а не око судница, клубова, савеза, механа и крчми. Да би се то постигло, представници Цркве и пастири дужни су да утроструче своје старање и активност.⁸⁴⁴

Један од проблема са којим се суочавала Српска црква био је одбегавање девојака. Сабор је 1904. године донео одлуку да се одбегле девојке враћају родитељској кући. Где то не може, зато што родитељи не примају кћер, да се она преда најближој родбини. Ако нема такву родбину, онда надлежни свештеник са општинским судом решава у коју часну кућу да се девојка упуту до коначног решења односно њене удаје. Митрополит Димитрије је 1906. године наредио свештенству „да ниједан пар одбеглих и незаконито одведених и саживљених брачника не смеју испитати и венчати, док такове бракове не раздвоје и по том не затраже разрешење од архијереја да могу приступити испиту и венчању.“ Свештенство је требало да подучава народ да се понаша у складу са хришћанским обичајима, а и полицијским властима је наређено да забрањују одбегавање девојака и довођење. Пошто одбегле девојке не знају да је то кажњиво, а то је зато што се одлуке црквених власти не читају народу на зборовима и преко полицијских органа, Свети сабор је тражио да се одлуке црквених власти непосредно саопштавају народу на зборовима, преко полицијских власти.⁸⁴⁵ И 1907. године Сабор се огласио по ово питању. Прописана су правила за случај одбегавања девојака.

⁸⁴³ Наше новине, Гласник, бр. 16, 16. август 1911, 271; Против порнографије, Гласник, бр. 23, 1. децембар 1911, 402; Порнографија у новинама, Гласник, бр. 14, 15. јул 1911, 238.

⁸⁴⁴ Нова Година!, Гласник, бр. 1, јануар 1911, 2-6.

⁸⁴⁵ АС, МПс-Ц, ф IV, р4/906, Митрополит Димитрије министру просвете, б. 5. 1906.

Сабор се огласио и октобра 1909. године. Митрополит је, достављајући министру одлуку Светог сабора, замолио да се од стране Владе одобре раније саборске одлуке о одбеглицама из 1904. и 1907. године, а затим да се издају потребне наредбе полицијским и општинским властима да о извршењу ових одлука у свему потпомажу органе црквене власти. На Сабору 2. октобра митрополит је саопштио све прибављене извештаје окружних протојереја и намесника из целе Србије о томе како су у народу примљене дотадашње одлуке Сабора о одбеглицама. Велика већина народа, нарочито имућнији, примила је те одлуке са захвалношћу, а мањина, нарочито сиромашнији свет, били су против њих због издатака који се чине приликом прошевина. Први су за то да се одлуке одрже на снази, а други да се укину. Последица ових одлука била је да се у великом броју смањио број невенчаних, готово су сведени на поједине случајеве, а свештеници су чинили све да и ти случајеви нестану. Бракови су почели да се закључују редовним путем, прошевином, а не испраћајем девојака на саживљавање пре брака. Циљ Сабора био је да се ти случајеви потпуно искорене и да се подигне морал у народу и очува вера.⁸⁴⁶

Свети сабор се више пута бавио понашањем народа на сахранама и улогом Цркве у тим догађајима. Сабору су стизале информације да се уобичајило да се при спроводима употребљава војна и грађанска музика, да се певају световне песме, да се носе разни знаци и украси који нису црквени и како све то иде на уштрб вере и побожности грађана. Свети сабор је заузео став да су представке умесне и тражио од Владе да се издају наређења којима би се ускратило свирање војне и грађанске музике на погребима невојника, као и певање нецрквених песама и ношење разних нецрквених знакова. Једини изузетак се допушта при сахрани војних лица.⁸⁴⁷ Почетком 1910. године Сабор је донео одлуку да се учествовање музике на погребима са извођењем тужних и побожних мелодија допушта само у крајњем случају, кад се породица умрлих

⁸⁴⁶ АС, МПс-Ц, ф XV, р20/910

⁸⁴⁷ Гласник, бр. 1, јануар 1906, 3-4; АС, МПс-Ц, ф XI, р 21/905, Митрополит Димитрије председнику Министарског савета и министру просвете и црквених послова 3. 9. 1905; Гласник, бр. 13, 15. јул 1907, 194.

није могла никако усаветовати од стране свештеника да од тога одустане.⁸⁴⁸

Маја 1907. године, на захтев митрополита Димитрија Сабор је одлучио да се над прахом сагорелих тела православних хришћана не може вршити опело, али се помени за покој душе ових хришћана могу држати.⁸⁴⁹ На предлог епископа тимочког Мелентија, Сабор је крајем 1909. године одлучио да се сва гробља ограде, да се одреде чувари, да се не пушта стока, да се чувају гробови од сујеверних људи. Наиме, било је случајева да се гробови откопавају и краду одела са покојника. Сабор је сматрао да се о гробљима не води рачуна, чак и у престоници и тражио је да полицијске власти боље чувају гробља.⁸⁵⁰

5. 9. 2. Мисионарење

Да би вера ојачала у народу Црква је предузимала све активности које је вековима користила у свом раду. Проповед, жива реч и хришћанска поука били су најизраженија средства црквеног деловања. Св. сабор је доносио одлуке којима се тражило да сви свештеници проповедају по својим црквама у све недељне и празничне дане и да ће се бољи проповедници награђивати.⁸⁵¹ Митрополит је много радио у том правцу. Сваке недеље и празника произношене су проповеди у београдској Саборној цркви, а проповеди су држали скоро сви свештеници у Београду. Такође, сви су се вежбали у томе пред митрополитом у Саборној цркви. Да би им се у томе дао већи полет и слободнији састав, нису биле одређене нарочите теме, него је проповедницима дата слобода у избору и разрађивању. Митрополит је увео заједничко читање проповеди да би многе ствари изашле пред слушаоце лепше и да би он знао шта ће се у цркви говорити.⁸⁵²

Појачану црквену проповед изазивали су напади на Цркву, свештенике и веру од стране њених непријатеља. Свештеници су живом речју стали насупрот „лажној и изопаченој науци људској и

⁸⁴⁸ Гласник, бр. 3, 1. фебруар 1910, 2.

⁸⁴⁹ Гласник, бр. 14, 30. јул 1907, 209-211.

⁸⁵⁰ АС, МПс-Ц, ф XIII, р36/909, Одлука Светог сабора, 12. 12. 1909.

⁸⁵¹ Наведене су одлуке Сабора из 1854, 1857, 1864, 1884...

⁸⁵² Гласник, бр. 23, 15. децембар 1907, 356-358.

друштвеној“, којом је завладао „дух неверја“.⁸⁵³ Пример таквог деловања је и пракса уведена у београдској Саборној цркви, забележена у Гласнику марта 1912. године. Пошто је „у последње време“ утврђено да интелигенција, а с њом и шира публика умногоме оскудева у духовно-религиозној храни, одлучено је да се на вечерњама недељних и празничних дана држе беседе, на којима ће професори богословије Св. Саве тумачити религиозне истине јеванђеља Христовог и побијати негирајуће „настране правце“ опитних наука. Прву такву беседу, „једну бриљантну орацију“, држао је 26. фебруара 1912. јеромонах др Николај Велимировић, који је говорио на тему „Трговац у храму“.⁸⁵⁴

На који начин су свештеници деловали на народ сведочи и пример из Мачве. У једној резолуцији, поводом увредљивог чланка у штампи, мачванско свештенство је изнело да народ у Мачви посећује цркве одлично јер се свештенство не задовољава само служењем, већ и проповеда, те је уверено да је његов утицај на народ врло моћан. Наводе и да су свештеници заслужни што народ у Мачви не троши много на парастосе.⁸⁵⁵

Свештеничко удружење је на више својих скупштина обраћало пажњу на религиозно-морално васпитање верника. Седамнаеста скупштина 1907. године је усвојила предлог да се при удружењу формира „Друштво Белог крста“, које је имало за циљ да ради на унапређењу вере, побожности, моралности и хуманости у народу.⁸⁵⁶ Удружење је сматрало да је потребно и мисионарење путем штампе, па је на 21. Скупштини донело одлуку да од 1. јануара 1911. године издаје петнаестодневни лист за народ.⁸⁵⁷

⁸⁵³ Наша црква у прошлој години, Гласник, бр. 1, 15. јануар 1908, 2-4.

⁸⁵⁴ Једна новина, Гласник, бр. 5, 1. март 1912, 80; Николај Велимировић је и у 1911. години држао запажене проповеди, које су праћене хвалоспевима у црквеној штампи: „Беседник је запленио слушаоце својом речитошћу. Г. Велимировић је беседник који је изашао изнад реда обичних смртних. Овако као он може да беседи само онај, на коме се налазе изванредни дарови неба. Велимировић је таленат коме нема равна. (...) Модернизам, позитивизам и сви материјалистички погледи нашега друштва, добили су у Велимировићу једнога снажног ривала који ће приказивањем истине и правде моћи да обеснажи њихову акцију.“ – Д-р Велимировићева проповед, Гласник, бр. 17, 1. септембар 1911, 288.

⁸⁵⁵ Резолуција. свештенства ср. мачванског, донесена поводом уводног чланка „Свештеник и парохијани“, у 284. броју „Вечерњих Новости“, Гласник, бр. 23, 1. децембар 1911, 400-402.

⁸⁵⁶ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 67-68.

⁸⁵⁷ Хришћанин, Лист за народ – издање свештеничког удружења, Гласник, бр. 2, 15. јануар 1911, 31.

Знајући колико је велики ауторитет свештеника у народу и колико они могу да учине на пољу културног препорода народа, митрополит је крајем 1911. године упутио распис свештенству своје архиепископије, у коме каже да оно треба да ради на отварању курсева за учење и ширење писмености у народу.⁸⁵⁸

О мисионарењу се говорило и на свештеничким конференцијама. На епархијској конференцији свештенства, одржаној децембра 1908. године у Нишу, решено је да се одржи лист „Глас“, и да му се да већа материјална помоћ. Истакнуто је да Српска црква никада није оскудевала у „разборитим, школованим и добрим људима од пера“. Једина је невоља што поједини свештеници жале да одвоје који динар годишње за свој црквени лист, часопис или нову књигу, односно, не води се рачуна о духовном животу и заборавља се какве се користи могу извући из штампаних радова „и како корисно пресађивати у народ“.⁸⁵⁹

На збору свештенства среза врачарског, одржаном 24. септембра 1909. године у Миријеву у Београду, закључено је да се Св. сабору упути предлог за образовање свештеничких књижница при канцеларијама окружних протојереја, затим да Св. сабор годишње изда о трошку црквеног фонда, или других фондова којима располаже бар по 2-3 књжице верско-моралне садржине у што већем броју, и да се бесплатно раздају народу. Такође је предложено да за појачање црквених књижница, свака црква мора да прими све оне књиге које буду препоручене и којима се иде на јачање не само верско-моралне садржине, већ и за чување народног здравља и рационалне економије. На овом збору свештеници су поклонили пажњу и проблему пијанства. Истакнуто је да је свештенство позвано да лечи свако зло у народу, а од свих зала највеће је пијанство, које је почело да се шири. Последица тога су материјално осиромашење, физичка немоћ, дегенерисање нације и повећање криминалитета. Збор је замолио Св. сабор да заинтересује свештенство за борбу противу пијанства и да скрене пажњу Влади да путем законодавства спречи ширење алкохолних пића у народ.⁸⁶⁰

⁸⁵⁸ Гласник, бр. 1, 1. јануар 1912, 14-15.

⁸⁵⁹ Гласник, бр. 2, 20. јануар 1909, 20-21.

⁸⁶⁰ Гласник, бр. 27-28, 10. октобар 1909, 316-317; Гласник, бр. 29-30, 30. октобар 1909, 340-342.

Средство путем кога је Црква деловала у народу било је црквена штампа. У 1908. години у Србији је било четири црквена часописа: Гласник Православне Цркве у Краљевини Србији, Весник Српске Цркве, као орган свештеничког удружења, Пастирска реч и Глас епархије нишке.⁸⁶¹ Почетком 1912. године, у Гласнику се наглашава жеља за проширењем црквене штампе, да се направе црквене новине и да се тако врши утицај на прост и неук свет.⁸⁶²

За активније деловање у народу помишљало се и на оснивање црквене штампарије. Више пута је говорено, па и решавано у Св. сабору о томе. Последње решење донето је јуна 1903. године, али ништа није урађено. Као главни узрок наводила се нерентабилност и оскудица у радницима.⁸⁶³

Посебан вид мисионарења међу омладином био је преко Хришћанске заједнице студената Београдског универзитета, створене 1911. године.⁸⁶⁴ У деловање ове организације укључили су се и познати свештеници и монаси. Тако је фебруара 1912. године, празнован дан опште молитве за све студенте на свету.⁸⁶⁵

У ово време Српска црква је била отворена и за мисионаре других хришћанских конфесија, чије је деловање благонаклоно праћено у црквеној штампи. Маја 1911. године, објављена је вест да су студенти и грађанство у Београду имали прилике да чују неколико јавних предавања једног мисионара, секретара „Светског хришћанског савеза студената”, др Џона Р. Мота из Њујорка. Он је одржао неколико говора у дворани Универзитета, у сали Руског клуба и у Богословији Св. Саве. Коментатор Гласника описује говоре убедљивим и необично силним. Истиче се да је овај мисионар обишао безмало све културније центре, да би остварио један међународни покрет ради побољшања социјалних и моралних прилика у студентском животу. Његова организација је интернационална конференција у којој су заступљене народности из свих делова света. Намеравао је да прошири свој покрет и у Србији, верујући да је она најкултурнија земља на Балканском полуострву.

⁸⁶¹ Гласник, бр. 1, 15. јануар 1908, 2-4.

⁸⁶² Црквена штампа, Гласник, бр. 1, 1. јануар 1912, 14-15.

⁸⁶³ Црквена штампарија, Гласник, бр. 3, 15 фебруар 1913, 35-36.

⁸⁶⁴ Гласник, бр. 1, 1. јануар 1912, стр. 12-14; Гласник, бр. 2, 15. јануар 1912, 26-28.

⁸⁶⁵ Гласник, бр. 5, 1. март 1912, 79.

Међутим, наводи се у Гласнику, он није примљен од свих са довољно пажње. На трећем предавању на Универзитету социјалисти и републиканци су испољили нетолерантност, али је то био мањи део публике. Већина га је дочекала и испратила аплаузом. Гласник је објављивао говоре Џона Мота, као и чланак о његовој организацији.⁸⁶⁶

Црква се бавила и ширењем вере међу иновернима о чему је вођена и статистика у духовним судовима. Према непотпуним подацима, у току три године присаједињен је следећи број иноверних лица у православну веру:⁸⁶⁷

	1905.	1907.	1909.
Београдска митрополија	158	143	138
Жичка епархија	2	4	4
Шабачка епархија	26	6	нема података
Нишка епархија	7	нема података	7

5. 10. Митрополит Димитрије у народу

5. 10. 1. Поуке

Митрополит Димитрије је доста радио у својој архидијезези, са свештенством и монаштвом, на препоруду и снажењу младе српске државе. У том смислу он је сваке године упућивао редовне Божићне и Васкршње посланице, као и ванредне посланице о значајним црквено-народним догађајима, како су чинили и други епископи. Најзначајнији део пастирског рада сваког свештеника, посебно архијереја, су поуке народу, пре свега о исправљању грешака и покајању, затим о чињењу добрих дела и узорном хришћанском животу, онако како је то оснивач Цркве, Господ Исус Христос оставио људима. Митрополит Димитрије је активно схватао улогу Цркве у друштву и у својим посланицама и беседама потенцирао је актуелна друштвена питања, дајући на њих хришћански одговор.

О Божићу 1907. године, митрополит се у посланици осврнуо на свакодневне проблеме народа, покушавајући да проникне у

⁸⁶⁶ Мисионарство у Београду, Гласник, бр. 9, 1. мај 1911, 159-160.

⁸⁶⁷ АС, МПс-Ц, ф V, р37/906, Извештај о раду духовних судова у 1905. години; АС, МПс-Ц, ф III, р1/908, Извештаји о раду духовних судова у 1907. години; АС, МПс-Ц, ф IV, р57/910, Извештаји о раду духовних судова у 1909. години

њихов смисао.⁸⁶⁸ Када је народ због поплава, а затим због суше, упао у очајање, показало се, сматра митрополит, да је милост Божја „много већа од наших грехова и много јача од наше малодушности“. Сабране летине је било довољно, стока је налазила храну, а и Бог је послао у зимско доба благу кишу и топло време, те је земљорадник успео да заврши обавезе. Због свега тога митрополит закључује да не треба „ни у најтежим часовима страховати од онога што нам од Бога долази већ од онога што нам долази од нас самих, од онога што један другом чинимо.“⁸⁶⁹

Митрополит се посебно осврнуо на људску грешност, истакавши да када се човек навикне да живи у греху, врло му је тешко да такав живот напусти јер му грех постаје друга природа. Човек је тада спреман и на злочин. Народ се поделио на непријатељске таборе, врећа један другог најтежим увредама, смишља зла и спрема пропаст један другом.⁸⁷⁰ Митрополит је указао на зла која се дешавају: клевета, отимање, разбојништва, убиства из освете, паљевине, састанци нерадних и разузданих људи по механама и другим збориштима...

Након анализе греха, митрополит даје утеху и решење проблема, а то је повратак Цркви, где човек стаје пред Бога као неумитног судију. Човек у цркви пред лицем Божјим не покушава да се правда већ му открива „с пуном надом у његово милосрђе своју болну душу и своје рањено срце. Казујемо му у молитви своје најтеже грехове и највеће тајне, које често пута гледамо да сакријемо и од себе.“ После причешћа човек иде кући „с душом олакшаном, освеженом и успокојеном, готовом на мир и на љубав са целим светом.“⁸⁷¹ Али митрополит је свестан да не мисле сви као он. Има оних који настоје „да поткопају силу вере, да омрзе цркву у очима народа, да прекину везу између Бога и људи.“⁸⁷²

И у Божићној посланици 1908. године, митрополит се осврнуо на људски грех као извор свега зла. „Где је омраза, ту је проклетство, ту је назадак у сваком послу, ту је самовоља уместо закона, ту се

⁸⁶⁸ Посланица Димитрија упућена пастви архидијецезе београдске на Божић 25. децембра 1907. год.

⁸⁶⁹ Исто

⁸⁷⁰ Исто

⁸⁷¹ Исто

⁸⁷² Исто

нижу несреће једна за другом и једна из друге истичу, ту се почиње од зле речи па се иде обмани, издаји, отмици, кривоклетству, освети, братоубиству.“ И на овом месту митрополит се осврће на људе који смишљено шире мржњу у народу. Они то раде писмом и живом речи.⁸⁷³ Митрополит се дотакао и политичке борбе, у којој се такође „шири омраза и проносе клевете“, што је уназило многе послове и укочило напредак, чему су се радовали непријатељи.⁸⁷⁴

У беседи на нову 1910. годину у београдској Саборној цркви митрополит Димитрије је нагласио да су Срби млад народ жељан рада и цивилизације, али отварати пут широкој цивилизацији са њеним добрим и злим плодовима у средину једног патријархалног народа „значи изложити опасности његов виши духовни живот“. Он сматра да „одузимати народу тако нагло, као што се код нас чини, у име цивилизације, његове моралне особине, у којима је тако дуго имао своју отпорну снагу, значи довести његов живот у забуну, и учинити га неспособним да се осећа као целина која има своје засебне идеале“. Истиче да је цивилизација без моралне подлоге, свакоме народу, а нарочито народу који је на прелазу из патријархалног живота, пуна опасности за сам опстанак тога народа.⁸⁷⁵

5. 10. 2. Канонске посете

Сваки архијереј има канонску обавезу да посећује своју епархију (митрополију). И митрополит Димитрије је вршио канонске посете. Посете београдском округу у септембру 1908. године и пожаревачком округу у августу 1912. године, које су описане у црквеном Гласнику, сведоче о расположењу обичног народа према црквеном поглавару и о непосредном односу поглавара према обичном народу. Сваку посету митрополит је користио за давање практичних животних поука својој пастви, чиме је извршавао своју мисију. Са сигурношћу може да се тврди да је слична атмосфера владала и приликом посета другим деловима Србије, које нису забележене у историјским изворима.

⁸⁷³ Божићна посланица, Гласник, бр. 23, 15. децембар 1908, 345-348.

⁸⁷⁴ Исто

⁸⁷⁵ Д. Павловић, Беседа на Нову Годину, Весник Српске Цркве, 1910, 172-174.

Извештач о канонској посети 1908. године констатује да је београдски округ најређе посећиван од стране дотадашњих митрополита Србије, почев од 1836. године. Да ли је то било због тежине пута, или због уверења да је он чврст у верским и моралним особинама, због чега је требало ићи онамо где је било потребније, то се не зна. У сваком случају, извештач констатује да то није оправдање за кршење канонских прописа, који наређују чешће канонске посете. Зато је са радошћу поздрављен корак митрополита Димитрија да посети цркве из београдског округа.

Митрополит је посетио Петку, Вреоце, Мељак, Сремчицу, Влашку, Неменикуће, Ђуринце, Сопот, Кораћицу, Велику Иванчу и Стојник, а кроз више села је успут прошао. У свим селима је свечано дочекан, увек је било много народа испред цркве, међу њима и учитеља са ђацима. Сваку прилику је користио да се обрати људима са неком поуком. Препоручивао је љубав, слогу и преданост Богу и најсавесније извршивање његових заповести. Говорио је о одбегавању девојака и штетном утицају на јавни морал, кога подрива ванбрачно живљење појединих људи. Са виђенијим грађанима водио је реч о јачању хигијенских, друштвених и верских прилика и о користи од земљорадничких задруга. Осврнуо се на губљење грађанских и хришћанских врлина, партијску поцепаност и кривоклетство. Говорио је о чувању од прекомерног пића и о чувању народних и црквених светиња и установа. Саветовао је народ да се чува свега онога што уноси расправу у општини и породици, да старији предходе добрим примером млађима, а млађи да слушају старије и да им се покоравају. Молио их је, да не жале ни новца, ни труда на одржавање народног здравља, цркве и школе, тврдећи да ће свака пара, која се на то утроши, донети стоструки плод. Препоручивао им је да се уче да гаје кованлуке и да земљу рационалније обрађују.⁸⁷⁶

Септембра 1912. године митрополит Димитрије је посетио пожаревачки округ: Дубравицу, Пожаревац, цркву Заову, Петровац, манастире Горњак и Витовницу, у којима је извршио преглед

⁸⁷⁶ Гласник, бр. 18, 30. септембар 1908, 275-277; Гласник, бр. 19, 15. октобар 1908, 285-287; Гласник, бр. 20, 30. октобар 1908, 301-304; АС, МПс-Ц, ф VII, р17/908, Митрополит Димитрије министру просвете, 11. 8. 1908.

манастирске економије, затим Рановац, Црљенац, Калиште, Мало Црниће...⁸⁷⁷

5. 10. 3. Свечаности

Митрополит Димитрије је активно учествовао у црквеним и народним прославама. Стално су одржаване светосавске прославе и друге свенародне свечаности као што су обележавање стогодишњица битака на Мишару и Чегру, које су имале за циљ да одрже духовну и националну будност и трезвеност у народу.⁸⁷⁸ У изворима су забележене најбитније, као што је прослава 500 година манастира Манасија, која је обележена првог дана Духова 1907. године. На скромној свечаности присуствовали су митрополит Димитрије, представници Владе, академије, универзитета и других просветних установа. И краљ је послао изасланика. На служби је говорио митрополит о вери и љубави према отаџбини.⁸⁷⁹

Исте године, 24. септембра, обављено је освећење темеља цркве коју је подигао краљ Петар I у Тополи на Опленцу. После службе коју је служио митрополит, одржан је у цркви помен на гробу војда Карађорђа и поменути су сви умрли чланови династије. После помена пошла је литија на вис Опленац на темељ нове цркве Светог Ђорђа, задужбине краља Петра. Чета 11. пука постројена пред црквом одавала је почаст уз звуке труба, звона и пуцњаву прангија. На челу литије био је митрополит Димитрије са свештенством, затим краљ са пратњом и народ, најмање 10.000 људи. Пред црквеним темељом извршено је водоосвећење. Повељу на пергаменту узидану у темељ потписали су краљ, митрополит, представник министарства, министар просвете, пратомајстор Владимир Поповић. У темељу цркве је узидан велики крст на месту на коме ће бити часна трапеза. Затим је митрополит извршио освећење темеља. Краљ је својеручно са сребрном мистријом превукао малтером камен темељац и сребрним чекићем учврстио темељ. Затим је краљ беседио, а после њега и митрополит.⁸⁸⁰

⁸⁷⁷ Гласник, бр. 17, 1. септембар 1912, 263-266.

⁸⁷⁸ Весник Српске цркве, 1909, 68.

⁸⁷⁹ Гласник, бр. 12, 30. јун 1907, 187.

⁸⁸⁰ Гласник, бр. 18, 30. септембар 1907, 284-285; У Гласнику је, поред извештаја, донет текст повеље; О изградњи Опленца видети: Др Драгољуб Р. Живојиновић,

Митрополит је обавио освећење краљеве задужбине на Опленцу 23. септембра 1912. године, и том приликом изговорио беседу у присуству краља, престолонаследника, краљевске Владе и представника власти. У њој је истакао да су дочекали да после пет година од како је положен темељ, освете храм, који је достојан славних задужбина Немањића.⁸⁸¹

У Свилајнцу је 19. маја 1909. године митрополит Димитрије са министром просвете и црквених послова Љубом Стојановићем учествовао на свенародној „Синђелићевој прослави“. На архијерејској Литургији, у присуству многобројног свештенства и народа, митрополит је одржао родољубиву беседу. По обављеном помену Стевану Синђелићу и његовим јунацима са Чегра, ударен је камен-темељац за спомен „Дом Стевана Синђелића“, за патриотска и културна удружења у Свилајнцу.⁸⁸²

Највећа духовна манифестација у Србији у првој половини 20. века, која је прерасла границе српског духовног простора, одржана је у Нишу 29. децембра 1913. године, када је прослављена 1600 годишњица једног од најзначајних момената из живота хришћанске Цркве, доношења Миланског едикта.⁸⁸³ Да прослава буде достојна, постарао се одбор града Ниша на челу са својим епископом Доситејем.⁸⁸⁴ Главна свечаност је одржана 29. децембра, када је у препуном храму литургију служио митрополит Димитрије, после које је нишки епископ Доситеј осветио камен темељац, а престолонаследник Александар положио га у основу будућег храма, који је требало да се у Нишу подигне у част цара Константина.⁸⁸⁵

У изворима је забележено да је обележена стогодишњица смрти Доситеја Обрадовића, а митрополит је наредио да се у свим

Краљ Петар I Карађорђевић. У отаџбини 1903-1914. године, Београд 2003, 471-490.

⁸⁸¹ Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, 305-311.

⁸⁸² Вести из наших крајева – Г. Митрополит на Синђелићевој прослави, Весник Српске Цркве, 1909, 562; В. Стојанчевић, Историја српског народа V-1..., 50.

⁸⁸³ Милански Едикт издао је римски император Константин Велики, који се око 276. године родио у Нишу.

⁸⁸⁴ Осим домаћих високодостојанственика и Краљевског Дома, на прославу су позвани и високи гости из свих православних престоница. На прославу у Ниш стигли су високи гости из Београда: принц Павле, министри Никола Пашић, Љуба Јовановић и Велизар Јанковић, као и представници других цркава, београдског дипломатског кора и још много других гостију свих професија.

⁸⁸⁵ Гласник, бр. 2, 1. фебруар 1914, 37-38.

О прослави Миланског едикта видети и: АС, МПс-Ц, ф II, р15/914

црквама служи помен, како би и Црква узела учешћа у прослави овог књижевника.⁸⁸⁶

5. 11. Однос митрополита Димитрија према другим црквама и народима

5. 11. 1. 1. Руси и Руска православна црква

Митрополит Димитрије је одржавао веома блиске односе са представницима Руске православне цркве и гајио велике симпатије према руском народу.⁸⁸⁷ Док је боравио у Хиландару 1896. године, приликом краљеве посете, сусрео се са Русима којима се краљ допао, те су изразили жељу да се краљ ожени женом из Русије. Тада је епископ Димитрије био истог мишљења, а сматрао је да краљ треба лично да присуствује крунисању руског цара, те да ће можда тамо наћи какву прилику за себе.⁸⁸⁸

Колики је био углед митрополита Димитрија у Русији, сведочи податак да га је руски цар Николај II 1910. године одликовао орденом Свете Ане I степена са лентом.⁸⁸⁹

Када је постао митрополит, контакти са Русима су постали много бројнији. Представници Руске цркве али и појединци који су посећивали Србију, редовно су одлазили код митрополита. Посета о којој је остављено доста података догодила се јуна и јула 1908. године. Група студената московске Духовне академије, које је предводио њихов ректор епископ волоколамски Евдоким са професором Алексијем Ивановићем Веденским, допутовала је у Београд. Митрополит Димитрије је образовао одбор за дочек гостију, а он је примио за своје госте у Митрополији епископа и професора, док је студенте примио ректор богословије Стеван Веселиновић. Путници су кренули на Атонску Гору, а одатле за Београд, где је требало да остану неколико дана ради разгледања знаменитости града. Ова посета је детаљно забележана у путописним белешкама професора Веденског. За време посете, гости су имали прилику да

⁸⁸⁶ Доситејева прослава, Гласник, бр. 5, 1. март 1911, 82.

⁸⁸⁷ О Руској православној цркви видети и: Р. Поповић, Православље на раскршћу векова, Београд 1999. Ј. Мајендорф, Православна црква јуче и данас, Београд 1998.

⁸⁸⁸ АС, ЛФ Љуба Ковачевић, 721, 9. априла 1896, Хиландар

⁸⁸⁹ Гласник, бр. 8, 15. април 1910, 15.

виде како се у Србији живи, да се упознају са становницима, обичајима и поретком, да виде како се одвија црквени живот, да разговарају са митрополитом и министром Николићем. Посетили су и руско посланство и посланика Сергјејева и Николу Пашића. Први утисак гостију био је везан за краљев рођендан, што је била велика свечаност. Варош окићена заставама, војничка парада у главној улици, маса народа, поздрав војске и литургија у Саборној цркви.⁸⁹⁰

Гости су стекли одређене утиске. Виденски је приметио малобројност и бедност православних храмова, скраћивање богослужења, унисоне и досадне мотиве црквених песама, ништавно и бедно црквено звонење, неуздржљивост калуђера и епископа у месу, опадање калуђерства и бројно и квалитативно, постригавање браде и косе код свештених лица. Чуо је да је у аустроугарским словенским земљама још и горе од овога, да је католички утицај све јачи.⁸⁹¹ Ипак, о митрополиту Димитрију Виденски је имао само речи хвале. Он је „муж опште преданости Православљу, човек широкога образовања“, човек који је прошао подвижничку школу православнога васпитања јер је дуго био на Светој Гори, чврстог карактера и високо предан Цркви. Пун енергије, физичке и духовне силе, пажљиво прати све стране црквеног живота, непоколебљив је у заштити Цркве. Али, пита се Виденски, шта он може да учини са мало истомишљеника, против таласа одрицања, притиска модернизма, језуитизма пограничне политике...⁸⁹²

Професор Виденски је био велики присталица блиске сарадње два православна народа. Истицао је јединство Србије са једноверном Русијом. По његовом мишљењу, природно је да у руски Синод и руске архипастире упиру очи представници Српске цркве. Виденски цитира речи митрополита Димитрија да би било добро и благовремено „кад би се састао ако не Сабор, а оно бар конференција епископа Руске, Српске, Бугарске и других православних Цркава!... Колико би се питања решило, како би се поткрепили многи борци, који се усамљени боре за Православље! Јер заиста непријатељ је за све нас општи!“ Виденски свом душом и

⁸⁹⁰ Гласник, бр. 12, 30. јуни 1908, 181-182; Гласник, бр. 16, 31. август 1908, 239-244; Гласник, бр. 17, 15. септембар 1908, 255-259; О разговору Руса са министром видети одељке у којима се говори о новим законима и Богословском факултету.

⁸⁹¹ Гласник, бр. 18, 30. септембар 1908, 267-271.

⁸⁹² Гласник, бр. 16, 31. август 1908, 239-244.

срцем одобрава ту жељу. „Нарочито сада, када се, после упознавања положаја Православља на Балкану, види, да му је непријатељ свуда један и исти – „модернизам”, обнављање незнабоштва, које подгриза саме основе православне мисли и живота.“ Виденски истиче да је руски Св. синод много урадио и ради у том погледу јер помаже образовање будућих пастира и архијереја словенских народа Балкана у својим духовним академијама. Али то је, сматра он, само почетак великог дела – организације сталног црквеног општења са, по територији удаљеном, али блиском браћом по вери у Христа.

Долазак руске делегације је не само митрополит Димитрије и лица из његове најближе околине, већ сво београдско свештенство примило као један изванредни догађај у идејном и духовном погледу.⁸⁹³

Посета гостију из Русије оставила је трага и у београдској јавности која није била наклоњена Цркви. У новинама је нападнут епископ Евдоким, а упитан шта мисли о томе митрополит је одговорио да је епископ Евдоким један од највиђенијих млађих руских епископа, да је радан и високо образован, ревностан поборник православља.⁸⁹⁴

Поред посете епископа Евдокима и његових пратилаца, пажњу српске црквене јавности заокружио је још један културни посленик из Русије. Забележено је да је јуна 1908. у Београду био Димитрије Агрењевич Славјански, славни руски народни певач, са хором који је певао на литургији на краљев рођендан. Био је и на свечаном ручку код митрополита.⁸⁹⁵ Умро је 11. јула 1908, па је по жељи и препоруци митрополита Димитрија приређен 27. јула у Саборној цркви парастос за покој његове душе.⁸⁹⁶ Митрополита Димитрија је септембра 1908. године посетио др Емилијан Војуцки, ставрофорни протојереј и професор моралног богословља у Черновцима, који је био познат српском свештенству својом расправом о другом браку. Посетио је и министра Андру Николића.⁸⁹⁷ Почетком 1909. у Србији је боравио А. П. Маљцев, познати руски протојереј из Берлина, који се на путу за Софију,

⁸⁹³ Гласник, бр. 16, 31. август 1908, 239-244.

⁸⁹⁴ Гласник, бр. 13, 15. јули 1908, 198; Гласник, бр. 4, 15. фебруар 1912, 64.

⁸⁹⁵ Гласник, бр. 13, 15. јули 1908, 197.

⁸⁹⁶ Гласник, бр. 14, 31. јули 1908, 213.

⁸⁹⁷ Гласник, бр. 17, 15. септембар 1908, 262.

Цариград и Свету земљу задржао два дана у Београду. Посетио је митрополита и био му гост на ручку. Присуствовао је светосавској прослави на универзитету, где га је митрополит представио краљу. Маљцев је био на вечери код ректора Богословије Светог Саве, а посетио је и српско-руски клуб. Био је и у манастиру Раковици, у Монашкој школи.⁸⁹⁸ Средином 1909. године гости митрополита Димитрија били су група руских ученика и ученица гимназије и реалке из Петрограда. Одсели су у богословији, а били су и код краља Петра.⁸⁹⁹ Августа 1909. године кроз Београд је пропутовао Рус Иван Паљмов, професор петроградске Духовне академије. У саопштењу о томе се истиче да је он једини путник, брат Рус, који је за неколико последњих година био у Београду, а да није дошао у додир са високим црквеним круговима. Остао је без гостопримства и срдачне пажње „коју ми тако изобилно указујемо свакоме брату Словенину“.⁹⁰⁰

5. 11. 1. 2. Српско-руске прославе

Блискост два народа и две сестринске Цркве исказивана је и прослављањем светитеља. Сваке године у Москви је на свечан начин прослављан највећи српски светитељ и просветитељ Свети Сава. Прославе су одржаване у српском Подворју у Москви, које је било нека врста црквеног представништва.⁹⁰¹ Године 1909. Српска црква је послала своју делегацију на стогодишњицу прославе Петроградске академије. Вођа делегације је био ректор београдске Богословије протојереј Стеван М. Веселиновић. У току свечаног прослављања он је, уз остале представнике Цркава, одржао поздравну беседу.⁹⁰²

⁸⁹⁸ Гласник, бр. 2, 20. јануар 1909, стр. 22; Гласник, бр. 3, 30. јануар 1909, 37-39.

⁸⁹⁹ Гласник, бр. 17-18, 30. јун 1909, 206-207.

⁹⁰⁰ Гласник, бр. 22-24, 30. август 1909, 274.

⁹⁰¹ Забележено је да је 1907. године ректор московске Духовне академије епископ Евдоким, са старешинама грчких патријаршијских Подворја и старешином нашег подворја, служио литургију и молебан Светом Сави. После је у просторијама подворја пресечен славски колач. И 1909. године, у време анексионе кризе, Свети Сава је прослављен у Москви, али много свечаније него ранијих година. У тим тешким тренуцима, Руси су исказали своју подршку Србима. На српском Подворју у Москви је уписано више од 10.000 руских добровољаца.– Светосавска прослава у српском Подворју у Москви, Гласник, бр. 2, 30. јануар 1907, 29-30; Прослава Светог Саве на срп. подворју, Гласник, бр. 3, 30. јануар 1909, 39.

⁹⁰² Весник Српске цркве, 1910, 174-175. Протојереј-ставрофор Стеван М. Веселиновић, син проте Милоша, пароха бадовиначко-глоговачког, завршио је

Митрополит Димитрије је у споразуму са краљевском Владом отпутовао 15. фебруара 1913. године у Русију да присуствује свечаностима прославе тристогодишњице владајуће царске лозе Романова.⁹⁰³

И у Београду су се обележавали значајни датуми руске царске породице. Заупокојена литургија је служена 20. фебруара 1913. године, у београдској Саборној цркви, а за њом је одржан парастос помрлим члановима царске породице. Сутрадан је служена свечана литургија за срећну владавину императора Русије Николаја II и његов царски дом.⁹⁰⁴

5. 11. 1. 3. Теолошка питања

Везе митрополита Димитрија са представницима Руске цркве нису имале само протоколран и пријатељски карактер. Митрополит је активно размишљао о битним теолошким питањима, скупа са једноверном браћом. Августа 1908. године у Гласнику је објављен текст о Конгресу руских мисионара у Кијеву. На почетку се истиче да се прокламовањем принципа о слободи вероисповести у Русији не сме ни с једне стране чинити притисак на религиозну свест руских грађана. Међутим, ту слободу су злоупотребили, на првом месту, католици, затим расколници и све остале верске секте, а на штету православне вере и Цркве. „Уместо да сваки остане при својој вери, где се и затекао, католици и остали непријатељи православне цркве развили су бесомучну верску пропаганду и, одводећи добар и прост руски народ из крила цркве, нанели су руској цркви огромне штете.“ Да би се стало на пут тим злоупотребама, прваци Руске цркве су сазвали у Кијеву IV мисионарски конгрес, који је трајао готово цео

Духовну академију у Русији, потом био професор и ректор Богословије Св. Саве у Београду. У време Првог светског рата повукао се са породицом код Ниша у Адровац где је преминуо 1915. године. - Видети: А. Поповић, Нав. дело, 1. део, Летопис цркве Св. Петра и Павла у Глоговцу; „Из Мачве Јанка и Стеве Веселиновића“, Православље, 1-15. август 1986; „Протојереј Стеван, М. Веселиновић (1866-1915)“, Православље, 15. IV 2002; „Осврт на 125 годишњицу рођења књижевника Јанка М. Веселиновића“, Гласник СПЦ, бр. 5, мај 1988.

⁹⁰³ Гласник, бр. 4 и 5, 1. март 1913, 77.

⁹⁰⁴ На обе литургије био је присутан принц Ђорђе, представници Владе, руски конзул са целим особљем посланства, цео дипломатски кор, председник општине и представници свих установа грађанског и војног реда. – Гласник, бр. 4 и 5, 1. март 1913, 77.

месец јул. И Српска црква је узела духовно учешће на том конгресу. Митрополит Димитрије се јавио депешом из Чајетине и честитао, преко архиепископа Антонија (Храповицког), волинског мисионара, рад на конгресу. У депеши каже да је искрено обрадован што су се у Кијеву, колевци руског православља, скупили на мисионарском конгресу знаменити архијереји и њихови помоћници ради одбране и заштите „свете и праве вере од толиких непријатеља“. Стигао је и одговор на ову честитку, у коме се српском митрополиту исказује синовска благодарност.⁹⁰⁵

Да су односи између две Цркве били одлични, показује и то што су у Гласнику често објављиване рекламе за руске теолошке часописе, као што су „Христјанин“ и „Душеполезное чтение“.⁹⁰⁶

5. 11. 1. 4. Помоћ руског народа

Поред изражавања политичке и духовне солидарности, забележени су и случајеви материјалне помоћи Руса српском народу. Тако је Александар С. Романенко оставио тестаментом 85.000 рубаља, од чега је образовано 14 стипендија за издржавање младића у Одеској духовној семинарији и Кијевској и Петроградској духовној академији, а који су родом из Румуније, Бугарске, Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине и Грчке, по два из сваке. Свако ко је хтео да конкурише, требало је да се обрати молбом митрополиту.⁹⁰⁷ И госпођа Хартвиг, супруга руског посланика у Србији, бавила се добротворним радом. Помагала је српским рањеницима и њиховој сирочади, као и Цркви. У време Првог балканског рата послала је 10.000 динара као помоћ српским војницима који су се борили на приморју.⁹⁰⁸

⁹⁰⁵ Конгрес руских мисионара у Кијеву, Гласник, бр. 15, 15. август 1908, 225-227.

⁹⁰⁶ Гласник, бр. 1, 1. јануар 1910, 15-16.

⁹⁰⁷ Гласник, бр. 2, фебруар 1906, 169.

⁹⁰⁸ Гласник, бр. 6, 15. март 1913, 94.

5. 11. 2. Положај римокатолика у Србији и односи са Римокатоличком црквом

Једно од битних црквених и државних питања почетком 20. века било је питања односа Србије и Српске цркве са Ватиканом. Поред Ватикана, који је имао сталне прозелитске амбиције, овим питањем бавила се и Аустро-Угарска, која је због сталног успона Србије и промене њене политике после 1903. била веома забринута за будућност Католичке цркве на Балкану.⁹⁰⁹

Аустро-Угарска и Ватикан су имале усклађена гледишта у погледу политичких и верских интереса и потреба. То је стварало Србији и њеним државницима тешке проблеме. Међу првим њиховим задацима био је покушај да се ослаби јединствено наступање Аустро-Угарске и Ватикана и тако умањи њихов политички притисак на Србију. Зато су српски државници хтели да ступе у дирекне додире са Ватиканом. Да би се остварио овај циљ, било је неопходно да се према католицима и њиховој организацији заузме попустљив став. У Србији је живело око 10.000 католика, што по мишљењу српских власти, није била опасност за православну веру, њен утицај и положај. Решавањем положаја католика Србија би показала католичком делу Европе свој демократски карактер. Србија је хтела и да Ватикан измени становиште по коме је Србија

⁹⁰⁹ Драгољуб Р. Живојиновић, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе 1914-1920, друго допуњено издање, Београд 1995, 14-18.

Још 1831. године склопљен је конкордат између Цариградске патријаршије и кнез Милошеве Србије, где је Српској цркви дата аутономија. Конкордат Владе у Бечу и Цариградске патријаршије склопљен је 28. марта 1880. године. Њиме је регулисана аутономија српскоправославних епархија у Босни и Херцеговини. Кнежевина Црна Гора имала је потписан конкордат са Ватиканом од 18. августа 1886. Око склапања конкордата између Римске курије и Србије вођени су преговори више деценија. Обреновићи су били за конкордат са Ватиканом, али је Српска црква била против. Митрополит Михаило је био одлучан да са светом столицом не треба, због малобројних католика, склапати конкордат. И његов наследник Инокентије борио се против конкордата, а и митрополит Димитрије је био истоветног гледишта. Он је имао невесело искуство још као епископ нишки са римокатоличким мисионарем Тондинијем, кога је лепо примио, а који се, као продужена рука апостолског изасланика Штросмајера, ђаковачког бискупа, увелико бавио прозелитизмом. - Архив Србије ПО-32/133; Архив Србије МИД – политичко одељење; „Српске Новине“, бр. 199/1914. Одлука Народне скупштине Краљевине Србије од 26. јуна 1914; Н. Милаш, Православно црквено право, Мостар 1902, 761; Ђ. Б. Несторовић, Конкордат између Србије и Ватикана, Београд 1902, 1670; В. Крестић, Бискуп Штросмајер у светлу нових извора, Нови Сад 2002, 34-35; С. Спасовић, Конкордат Србије са Ватиканом, Гласник СПЦ бр. 5, 1985, 124-129.

земља за мисионарење. Ако би Ватикан закључио конкордат, Србија и њени католички житељи не би били под надлежношћу Конгрегације за пропаганду вере и били би успостављени нормални односи и црквена структура.

Главну сметњу настојањима Србије представљала је Аустро-Угарска, која је настојала да онемогући повољан исход преговора. Она је сматрала да би закључењем конкордата изгубила положај заштитника католичке вере, посредством кога је у Србији и на Балкану спроводила свој политички утицај и планове. С друге стране, српски државници су хтели да ослободе земљу од протектората Аустро-Угарске над католицима и њеног уплитања у унутрашње послове Србије. То право су они уживали од Карловачког мира 1699. године. Протекторат је представљао повреду суверенитета Србије. Поједини српски државници видели су у конкордату оруђе и средство југословенске политике Србије.

Ватикан је био заинтересован за положај католика у Албанији, на Косову и у Македонији. Србија је хтела да уклони турску власт са Балкана и шири своје територије ка југу, где је живело бројно католичко становништво. То је претило да доведе до сукоба са Ватиканом и Аустро-Угарском. У јесен 1912. године српска војска је ослободила делове Македоније и Косово и изашла на Јадранско море. То је могло да значи и продор Русије и православља на те просторе, што је изазвало забринутост у Ватикану.⁹¹⁰

После Првог балканског рата укупно је у Србији живело око 29.000 католика. Већину католика у новим областима, пре свега на Косову, чинили су Албанци, преко којих је Аустро-Угарска хтела да врши притисак на Србију. Српска влада је хтела да питање католика реши у директним преговорима са Аустро-Угарском. Тако се поново актуализовао конкордат, што би довело до тога да Католичка црква у Србији буде зависна од папе и српске државе. Српска влада је морала да процени какав би био однос конкордата према Уставу и законима, Православној цркви и другим верама. Рачунало се и на отпор дела јавности и Православне цркве. У жељи

⁹¹⁰ Драгољуб Р. Живојиновић, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе..., 14-18; О односу Ватикана према јужнословенским земљама, видети и: Ј. Радоњић, Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века, САНУ, Београд 1950, 447-550.

да избегне непријатности, министар просвете и црквених послова Јовановић је образовао Комисију фебруара 1913 године да проучи сва питања у вези са конкордатом. У шесточлавној комисији, између осталих, био је и Стеван Веселиновић, ректор богословије. Комисија је закључила да је, с обзиром на стање створено балканским ратом, закључење конкордата неопходно. Аустро-Угарска је и даље имала непријатељски став према склапању конкордата.⁹¹¹

После потписивања Букурешког мира августа 1913. године, српска Влада је донела одлуку да убрза преговоре о склапању конкордата. Одлука Ватикана да преговара са Србијом, у којој је Православна црква била симбол националног јединства, био је крупан политички корак, То је могао да буде увод у приближавање православља католичанству. Након неуспеха Аустро-Угарске и Бугарске да Србији наметну своју политику, конкордат је био део стратегије Ватикана у ширем смислу. Њиме би се осигурао правни положај Католичке цркве и пружила прилика да активно делује. Конкордат би могао да буде средство за обуздавање притиска на Монархију ако би се она нашла у кризи. На другој страни, Србија је хтела да покаже Европи да је либерална земља, да је пијемонт националног уједињења, а рачунало се и на одјек међу Југословенима у Монархији.⁹¹²

Конкордат је склопљен 24. јуна 1914. године у Ватикану, а потписали су га кардинал Мери дел Вал и Миленко Веснић. Аустро-Угарски листови су то коментарисали као неуспех политике њихове државе на Балкану. Србија је остварила дипломатску победу, а протекторат којим је Аустро-Угарска могла да врши притисак на Србију, укинут је.⁹¹³ Конкордат, којим је Католичка црква добила своју организацију, којом је изузета из надлежности Конгрегације за пропаганду вере, ратификован је у Скупштини Србије августа 1914. године. Католицима у Србији је обезбеђена потпуна верска слобода.

⁹¹¹ Драгољуб Р. Живојиновић, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе..., 18-21.

⁹¹² Драгољуб Р. Живојиновић, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе..., 23, 26-27.

⁹¹³ Драгољуб Р. Живојиновић, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе..., 31, 33-34. Цео текст Закона о конкордату између Србије и Свете Столице налази се у Архиву Србије. – АС, МПс-Ц, ф III, р5/914.

И поред противљења Аустро-Угарске, документи о ратификацији између Србије и Ватикана су размењени марта 1915. године.⁹¹⁴

Српска црква није хтела да прихвати конкордат, а главни разлог је био догматске природе. Сви православни теолози из крила Српске цркве имали су идентичне погледе на нова учења Рима.⁹¹⁵

5. 11. 3. Енглески краљ Едвард

Маја 1910. године умро је енглески краљ Едвард. Митрополит Димитрије је упутио саучешће Српске цркве кентербериском архиепископу преко српског посланства у Лондону. О томе је у Тајмсу изашла белешка. Добио је одговор од Рандала Давидема, у коме се каже да цени тај гест.⁹¹⁶ У београдској Саборној цркви је 7. маја одржан парастос Едварду VII. На парастосу је чинодејствовао митрополит са епископом шабачким Сергијем.⁹¹⁷ У својој беседи митрополит је истакао да се угасио племенити живот краља Едварда, живот пун хришћанске активности и хришћанске љубави. „Био је Краљ велике и моћне Енглеске, а владао је срцима целога човечанства.“ (...) Немоћни и потиштени народи, жељни културе, слободе и националног самоопредељења били су предмет његове пажње и његове моћне заштите. По тој својој племенитој особини он је запазио и заволео и наш народ, и нашао му се у часовима доста тешким и пуним искушења и опасности.“ Митрополит је истакао да

⁹¹⁴ Драгољуб Р. Живојиновић, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе..., 54-55.

⁹¹⁵ Један од разлога што се Српска црква борила против конкордата сигурно су и одлуке Првог ватиканског концила 1869-1870. којим је председавао Пије IX (1846-1878). Поред већ постојећих разлика између Западне и Источне цркве, Ватикан је донео нови догмат „о непогрешивости“ светог оца папе. Експанзионој црквеној политици Римске цркве, 1881. године у Задру се супротставио архимандрит др Никодим (Милаш) својом студијом „Словенски апостоли Кирил и Методије и истина православља“, аргументовано жигошући погрешно учење западних великодостојника и верника. - Н. Милаш, Словенски апостоли Кирил и Методије и истина православља; Р. Поповић, Појмовник црквене историје, Београд 2000, 264-266.

⁹¹⁶ Гласник, бр. 12, 15. јун 1910, 1-2.

⁹¹⁷ Парастосу су присуствовали краљ Петар, краљевић Ђорђе, принцеза Јелена, сви министри, народни посланици, државни саветници, чланови дипломатског кора, генералништаб и виши официри београдског гарнизона, председник општине са одборницима и представници осталог чиновништва и грађанства. За време парастоса дућани су били затворени и на државним надлештвима, као и на многим радњама и домовима виле су се црне заставе. – Гласник, бр. 10, 15. мај 1910, 13

су људи који су изближе познавали његов живот тврдили да краљ Едуард, и ако је знао колика је сила његове државе, гледао да се, по свом хришћанском васпитању, пре свега ослања на силу Божијега закона. „На његовом столу свагда је стајало Св. писмо, и он је при свакоме послу тражио да из њега види пре свега у чему је Божја воља. Због тога је он био љубимац и Бога и људи.“ Идеал му је био слободно развијање и напредовање човечанства, у духу јеванђељског мира. „Благодарећи тој његовој љубави к миру и правди, он је, као што већ рекосмо заштитио и наш народ, у часу кад се радило о његовој пропасти.“ Митрополит је у својој молитвеној беседи пожелео да сви моћни људи у свету, који располажу судбином народа, ни једном народу, који љуби слободу и хришћанску културу, не буду непријатељи, већ да буду од помоћи његову напредовању и његовој срећи на земљи. „Јер само тако могу нестати страшне невоље, које човек човеку наноси. Само тако може настати општа срећа на земљи, само тако може се остварити царство Христово, чији су поборници сви Хришћани.“⁹¹⁸

5. 11. 4. Старокатолици и Назарени

Српска црква је одржавала везе са Старокатоличком црквом. Августа 1907. године митрополит је тражио средства за пут у Хаг, на конгрес старокатолика, за протопрезвитера Стевана Веселиновића, ректора богословије, и јеромонаха Доситеја, студента теологије у Лајпцигу, као изасланике Српске цркве.⁹¹⁹

За разлику од овог примера, став Цркве према назаренима није био благонаклон. Свети сабор је на седници 15. 9. 1909. године донео одлуку да се у циљу сузбијања назаренства убудуће забрани венчање сваком назарену, све дотле док у потпуности не покаје свој грех и не врати се у крило Цркве. Истиче се да следбеници ове јереси рђаво утичу на остале војне обвезнике, одричу заклетву, одбацују оружје. Министар војни је тражио од Сабора да спроведе мере против ове јереси. Црква је тражила од државних органа да реагују, али се дешавало да они нису реаговали, под изговором да

⁹¹⁸ Гласник, бр. 11, 1. јун 1910, 2-3.

⁹¹⁹ АС, МПс-Ц, ф VI, р33/907, Митрополит Димитрије министру просвете, 19. 8. 1907.

они исповедају своју веру, и да су вере уставом признате па су ослобођени од казне. Међутим, по мишљењу Сабора, власти су изгубиле из вида да назарени нису призната вера већ је то јерес забрањена уставом и кажњива по кривичним закону. Траже од министра да изда наређење да се ова јерес не шири и да се то кажњава.⁹²⁰

5. 12. Критика Цркве и реакције

Почетком 20. века, једно од актуелних питања којим се бавио део јавности, било је критика утицаја Цркве у друштву, односно настојање да се тај утицај смањи. Такви ставови су изазивали реакцију Цркве, њеног поглавара митрополита Димитрија и званичног црквеног часописа.

5. 12. 1. Нова учења

У својим обраћањима народу, у виду посланица о великим празницима, митрополит се више пута осврнуо на нова учења и њихове представнике који на све начине покушавају да представе рад Цркве у негативном контексту. На Божић 1907. године, митрополит је напоменуо да има „пуно доконих људи“, који се труде да пред простим народом важе као мудраци, „па без икаква зазора нападају на цркву, на њене светиње, па и на Христов закон“. Они позивају народ да удеси свој живот по правилима њихове мудрости, која каже да треба дати пуну слободу распусном животу и оставити сваком на вољу да може живети по својим наклоностима и прохтевима. Митрополит сматра да таква учења наносе штету народу и земљи.⁹²¹

О Божићу 1908. године митрополит Димитрије се опет дотакао нових учења истакавши да носе велики грех на души они „који народ отпађују од Христа и његова Јеванђеља и који му дају лажне савете, да живи без вере и закона, да напушта своје лепе

⁹²⁰ АС, МПс-Ц, ф XV, р72/910, Свети сабор министрима правде и унутрашњих дела, 16. 12. 1909.

⁹²¹ Посланица Димитрија упућена пастви архидијацезе београдске на Божић 25. децембра 1907. год.

хришћанске обичаје и да ни за кога не мисли, осем на себе сама.“ Таква наука је, по мишљењу митрополита, „убитачна и штетна, како за онога који је послуша и по њој почне да живи, тако и за његово потомство и за цео народ.“⁹²²

На Ускрс 1910. године митрополит је у посланици опет истакао да има људи који иду за варљивим тумарањем свог немоћног ума. „Ништа не веровати и засути мржњом све што је потекло из Христових страдања и његова Јеванђеља, – то је њихов идеал.“⁹²³

У та нова учења митрополит је свакако сврставао социјалистичко, мада то није јавно, у посланицама, говорио. Али јесте на састанку са свештеницима, априла 1907. године, када је истакао да су непријатељи вере и Цркве разне атеистичке теорије, које се шире не само по варошима, него и по селима. „Изопачени социјализам дела у томе правцу, да отуђи народ од вере и цркве; међутим хришћанство је највећи бранилац и заштитник сиротиње и невољника.“ На истом скупу митрополит је рекао и да свештенство не сме сматрати социјалисте за непријатеље, „него их љубављу и добротворствима мора побеђивати“ јер су то „људи сиромашни и бедни а свештеници треба да су пријатељи и добротвори сиротињи.“⁹²⁴

И црквени Гласник је посвећивао пажњу тој идеологији називајући је њеним правим именом и подвргавајући је критици. Фебруара 1906. године коментатор Гласника се осврнуо на агитацију социјалиста против вере. Он каже да су социјалисти одомаћени у Србији само по слободи исповедања мисли и убеђења, без икакве нарочите друштвене потребе да се јаве као организовано друштво. Они сматрају да им је главни задатак да раскрсте с вером српског народа. Социјализам Србији не треба, закључује свој чланак новинар Гласника.⁹²⁵

Осим реакција у Гласнику, било је и других манифестација против ширења нових учења и напада на Цркву. Поводом „безумних“ и „неумесних“ напада на личност и дело Господа Исуса

⁹²² Божићна посланица, Гласник, бр. 23, 15. децембар 1908, 345-348

⁹²³ Беседа на Ускрс, Гласник, бр. 9, 1. мај 1910, 2-3.

⁹²⁴ Гласник, бр. 7, 15. април 1907, 108-110.

⁹²⁵ Гласник, бр. 2, фебруар 1906, 170-171.

Христа у неким листовима, у богословији Светог Саве одржана су почетком 1906. године два јавна предавања за народ.⁹²⁶ И у Народној скупштини су вођене полемике о социјалистичком учењу и односу социјалиста према Цркви и вери. Социјалистички посланик Триша Кацлеровић је заступао тезу о потреби смањења утицаја Цркве у друштву, док су на супротној страни били остали посланици у одбрани Цркве и њене позиције.⁹²⁷

У црквеном Гласнику коментатори су поклањали пажњу не само социјалистичкој политичкој теорији, већ и другим погледима на свет који нису имали идејну основу у хришћанству. У једном тексту се истиче да су многи готови да стану уз сваку савремену заставу, „пободену и од атеиста и материјалиста, и од хуманиста и шпекуланата, и од спортиста па и од шарлатана светских“. Такви људи „заборављају да је њихова регрутација за чланове Цркве извршена најпре и да је она и најзувишенија и најсветија, — па су тек онда дошле друге регрутације и други спискови социјални и државни.“⁹²⁸

Неки учитељи су почетком 20. века прихватили социјалистичко учење, што се није допадало црквеном врху. Јула 1908. године објављен је Гласнику текст о том питању. „Наша школа“, орган млавског учитељског удружења, донела је белешку под насловом: „Клерикализам одобрава и Министар Просвете“. Писац тог чланка се осврнуо на кривице учитеља у В. К. (округ смедеревски), што неуредно посећују цркву и запрепастио се како је митрополит могао спровести тужбу министру, а још више, како је министар могао казнити учитеље. Он тражи да се школа еманципује од Цркве. Коментатор Гласника констатује да је то стара песма учитељских социјалиста. „Хтели би, да им ова буржоаска држава све учини, повећа плате, траже све могуће бенефиције и призрења а овамо да им је, да некако не врше своје дужности, које су законом прописане.“⁹²⁹

У јесен 1909. године у дебати у Народној скупштини, посланици су се дотакли и случаја учитеља Петра Тасића, који је

⁹²⁶ Гласник, бр. 2, фебруар 1906, 171.

⁹²⁷ Дебата у Народ. скупштини, Гласник, бр. 31-33, 30. новембар 1909, 362-367; Црква и нација, Гласник, бр. 23, 1. децембар 1910, 1-5.

⁹²⁸ Нова Година!, Гласник, бр. 1, јануар 1911, 2-6.

⁹²⁹ Идите у цркву, учитељи, идите!, Гласник, бр. 14, 31. јул 1908, 213.

отпуштен из учитељске службе. Тај случај је био повод за ширу дискусију о улози Цркве у друштву. Социјалиста Кацлеровић је истицао да је до отпуштања дошло због тога што је био социјалиста, а зарад јачања клерикализма. На то му је одговорио министар просвете и црквених послова Јован Жујовић, који је истакао да под режимом истинске демократије и слободоумља у државној служби има места за све вероисповести како за политичко-социјалне, тако и за филозофско-религиозне, ако се носиоци тих вероисповеди саображавају законским прописима. О случају Петра Тасића, министар је рекао да је он тужен зато што је говорио против Цркве и да нема Бога. Просветни савет је казнио Тасића, али га је министар након покајања вратио у службу.⁹³⁰

И поред наведених случајева деловања учитеља против вере и Цркве, из једног Гласниковог текста може да се закључи да су ти примери били у мањини. На једној широј конференцији учитеља 1911. године, сви учесници су укорили и строго осудили учитеља који је, враћајући марке Св. Саве „показао одсуство свакога васпитања и дефицит не само у вери, него и националним осећајима, које треба да буди и развија код својих ученика.“ Колеге су му рекле „да се његовога поступка, којим се негирају народне традиције, гнуша не само српско учитељство већ и цела Србија“⁹³¹

5. 12. 2. Непоштовање и напади на Цркву и митрополита Димитрија

Црква је често била на мети критике штампе, што је изазивало реакцију црквеног гласила. Јула 1911. године, у Гласнику је објављена вест да су већ дуже време „Вечерње Новости“ заузеле изванредан ратоборан фронт према црквеном поглаварству. Објављиване су инсинуације и подметања на рачун митрополита.⁹³² Новембра 1911. године коментатор Гласника наводи да су редакције спремне да публикују „свако чудо што им се дотури“. Нарочито се такмиче у погрдама на Цркву.⁹³³

⁹³⁰ Дебата у Народ. скупштини, Гласник, бр. 31-33, 30. новембар 1909, 362-367.

⁹³¹ Колегијална осуда, Гласник, бр. 9, 1. мај 1911, 160.

⁹³² Улога „Веч. Новости“, Гласник, бр. 14, 15. јули 1911, 239.

⁹³³ Штампа, Гласник, бр. 21, 1. новембар 1911, 351.

У једном тексту, коментатор Гласника је изнео став да је општа мана друштва и штампе што се за сва питања оглашава као спремна и компетентна, а у ствари о Цркви говоре људи који је најмање познају, те се услед тога о Цркви најмање чује истина. Док једни исти људи једнога дана и у једној прилици исказују готовост да се призна право и ода поштовање „и оцама и мулама мухамеданским и рабинима јеврејским и назаренским проповедницима“, дотле у другој прилици они поричу право и не дају никакво поштовање свештенству,⁹³⁴ који су били и мета напада новинара. И поред тога што је свестан нивоа штампе, коментатор Гласника сматра да ипак има мало истине у тим написима.⁹³⁵

У току 1911. године у штампи су објављиване замерке на рачун Цркве због великог броја празника, што је изазвало реакције званичног црквеног гласила и епископа Мелентија. Новинар листа „Штампа“ навео је да је званичан списак светаца глогов колац намењен народном благостању, не правећи разлику између Православне и Римокатоличке цркве. Коментатор Гласника одбија наводе да је извор нерада у народу велики број светитеља. Ти календари нису од јуче, а било је времена кад је благостање народа било боље, при истим календарима и свецима. Истиче се да се против масе нерадних дана које народ празнује, а Црква их за такве не познаје, боре и митрополит Димитрије и остали представници Цркве. Црква не да народу да празнује четвртке од Васкрса до Спасовдана, она га упућује на рад на све могуће дане самозваних празника, као што су Прокопије, Пантелија, Вартоломеј, на све благе и огњене Марије, на све младе и Трнове Петке и друго.⁹³⁶

Не само Црква као институција, већ је и сам митрополит био мета непоштовања и напада неистомишљеника. Октобра 1910. године појавио се Гласнику извештај о посетама поглавара Цркве храмовима у селима Поповићу и Малом Пожаревцу. Новинар износи да су у Поповићу свештеник и огромна већина парохијана уложили напор да црквеног поглавара што лепше и свечаније дочекају, али се мали број сељана, на челу са председником општине, разметао причама како митрополит за њих није никаква важна личност, и да

⁹³⁴ Нова Година!, Гласник, бр. 1, јануар 1911, 2-6.

⁹³⁵ Једна жалосна слика, Гласник, бр. 15, 1. август 1911, 255.

⁹³⁶ М. М. П, Вера и економија, Гласник, бр. 14, 15. јули 1911, 225-227.

им је свеједно што хоће да освешта цркву у коју они и не иду. У Малом Пожаревцу „познати безбожник“ учитељ Раде Миловић кладио се да ће радити у школи са ђацима када митрополит буде служио у цркви. Ипак, то није учинио, али је довео ђаке у цркву не у празничним оделима јер је цело после подне радио у школи са њима и није им дозволио да буду при испраћању митрополита. И поред тога, свештеник је пред митрополитом хвалио његову вредноћу у калемљењу воћа, па га је митрополит посетио у школи и похвалио га за труд на том пољу.⁹³⁷

Јула 1911. године забележено је да се митрополит Димитрије одазвао позиву управе једне уметничке школе. Понудили су му да откупи неку слику, али је он то одбио јер међу изложеним радовима није било ниједне слике која би представљала неки црквени догађај, али дао је неку суму на име улазнице. Лист „М. Журнал“ је испричао овај догађај на подсмешљив начин. Коментатор Гласника закључује: „Писати безобзирно о достојанственицима цркве акт је који диктује невоспитање.“⁹³⁸

Почетком 1912. године коментатор Гласника се осврнуо на писање листа „Стража“ од 30. 12. 1911. године. Он је објавио „скандалозан“ напис назван писмом митрополита Димитрија. У том напису измишљено је неко „признање“ и подметнуто митрополиту да га као он, у свом „отвореном писму“, као одговор на некакав напад у „Н. Времену“ на име своје „одбране“ изнесе!“ Коментатор истиче да је „Стражин“ директор Крста Цицварић, анархиста, и да је тиме све казано. „Присталице анархизма служе се свима средствима да оборе постојећи ред, да омаловаже и оклеветају. Анархисте су нови „људи“ без људских особина у нашем „модерном“ друштву.“⁹³⁹

Боравећи у Аранђеловцу на Преображење 1912. године, митрополит је у тамошњој цркви држао своју архипастирску проповед. Митрополит је говорио неписану, импровизовану реч о љубави и међусобној слози, напомињући како има пуно узрока који ометају правилан живот друштва. Има људи, говорио је митрополит, који туђе спокојство и срећу помућују, који клеветају честите људе. Не треба се поводити за таквим људима и лаковерно примати

⁹³⁷ Гласник, бр. 20, 15. октобар 1910, 14-16.

⁹³⁸ Гласник, бр. 13, 1. јул 1911, 224.

⁹³⁹ Гласник, бр. 2, 15. јануар 1912, 30-31.

њихове обмане. Истакао је да има оних који то раде преко листова због материјалне користи, те не треба веровати свему што се по листовима износи. Новинар листа „Штампа” је због тога напао митрополита погрдама. Чланкописац је митрополиту подметнуо речи које он није изустео. „Апсолутна је неистина да је Господин Митрополит казао том приликом за новинаре да су гладнице.”⁹⁴⁰

Митрополит је имао проблема и са својим свештенством. Највећа опозиција званичној црквеној политици био је лист свештеничког удружења „Весник Српске Цркве“, који је често објављивао критичке и полемичке чланке и о раду Светог сабора и о раду митрополита. Реакције је објављивао званични црквени лист Гласник. У једној од њих, фебруара 1910. године, изашла је вест да је на седницама Светог архијерејског сабора у претходној години било речи „о жалосној појави, како поједини свештеници, због тога што има да одговарају пред својим властима, или због сујете да се чује о њиховом слободоумљу, одлазе у логоре непријатеља Цркве и пишу у њиховим органима најружније ствари против свих црквених старешина. Примећено је да таквих појава нема у другим хришћанским црквама.”⁹⁴¹

Проблеме су правили поједини свештеници својом непослушношћу. На дан Св. Саве 1910. године, иницијативом једног београдскога протe, сазван је збор парохијана из гробљанске парохије са задатком „да осуди рад г. Митрополита”. Коментатор Гласника је истакао да је то пример хаоса и анархије. Спор је био око распореда служења на гробљу и у цркви. Гласник закључује да је митрополит у овој прилици водио више рачуна о Цркви уопште и београдском целокупном грађанству, па тек онда о појединцима и њиховим личним интересима.⁹⁴²

Сви одговори представника Цркве на бројне нападе могу да се сажму у коментару новинара Гласника у јесен 1910. године, поводом изјаве једног посланика у Народној скупштини, да у Цркви има грешака. Коментатор Гласника се сагласио са том опаском и потрудио се да је објасни. „Та и ми то донекле не одричемо: у цркви збиља има нечега трулога. То нешто није ништа друго до људи, који

⁹⁴⁰ Шта знају наше новине, Гласник, бр. 17, 1. септембар 1912, 258.

⁹⁴¹ Гласник, бр. 3, 1. фебруар 1910, 3.

⁹⁴² Гласник, бр. 3, 1. фебруар 1910, 14.

сачињавају организам цркве. Сви смо ми више мање трули, за то се сви и искупљујемо и очишћавамо од своје трулежи вером у Христа. Кад не би било потребе у овом духовно-моралном искупљењу и очишћењу, не би било тада потребе ни у вери у Христа. Црква Христова је и заснована на земљи, она и данас постоји на земљи не због нашег здравља, но због нашег нездравља, не због наше чистоте, но због наше трулежи.“ Даље наставља да „православна црква, на супрот цркви римској, не признаје ни једном смртном човеку на земљи непогрешност. (...) И црквени преставници организовани су онако исто као и други људи. И они греше и кају се, и опет греше и опет се кају.“⁹⁴³

5. 13. Митрополит Димитрије и анексиона криза

Аустро-Угарска је почела да припрема анексију Босне и Херцеговине од тренутка када је на Берлинском конгресу добила мандат да је окупира, а планови о томе посебно су оживели 1906. године. Анексија је имала за циљ да политички и стратешки обезбеди аустроугарске поседе на Јадрану и Балкану, да разбије југословенски покрет који је почео да се усмерава према Србији, да омогући потпуније економско искоришћавање анектираних покрајина и да подигне пољуљани углед Аустро-Угарске.

Анексија је објављена у Бечу 6. октобра 1908. године. Због тога су у Србији организовани протести, спаљиване су аустроугарске заставе, народ је био спреман да иде у рат. Сматрало се да је анексија уперена и против Србије, из више разлога. Прво, њено заокруживање се стеже и припрема спуштање Аустро-Угарске на Косово; друго, анексија ће убрзати ток однарођавања у БиХ и заувек је отргнути од Србије; треће, анексија ће изазвати устанак у БиХ који ће повући Србију у рат против Аустро-Угарске.⁹⁴⁴

⁹⁴³ Новинар је упутио питање посланицима: „Да ли сте ви увек тако ревновали против својих погрешака, као што су ревновали преставници цркве? (...) Представници цркве радовали би се томе бескрајно, ако јесте; и још више би се радовали, ако сте ви против својих погрешака ревновали чак и више но они против својих.“ - Црква и нација, Гласник, бр. 23, 1. децембар 1910, 1-5.

⁹⁴⁴ Димитрије Ђорђевић, Сучељавање са Аустро-Угарском, Историја српског народа, Шеста књига, Први том, Београд 1994, 167-173; Гласник, бр. 18, 30. септембар 1908, 273-274.

У том кризном времену ни Црква и њен поглавар нису остали по страни. Убрзо по објави анексије дописник „Нове Слободне Пресе” из Беча, посетио је митрополита распитивајући се како ће се држати Црква у овим узбурканим приликама. Дописник је нарочито желео да дозна да ли свештеници у црквама говоре против анексије и да ли позивају, како се причало, народ на оружје. Митрополит је најодлучније одговорио да се о тако важном догађају, као што је анексија Босне и Херцеговине мора говорити у цркви и то с великим болом који осећа цела Србија и сав српски народ. Изјавио је и да су сви свештеници спремни, да се одазову на позив отаџбине. „Ми нећемо, казао је, дражити народ, сачекаћемо, да се до краја развију ствари, али смо спремни, да са својом паством учинимо за отаџбину све. Српска је црква толерантна према свима конфесијама, али на првом месту она ради и штити интересе земље и свега Српства. Наша је црква национална, зато она и не зна за друге интересе, осим за интересе отаџбине. Надам се, да ће конференција задовољити праведне захтеве и тежње наше. Тиме ће се само предупредити рат, а сами је рат страшан”.⁹⁴⁵ У недељу 12. октобра, код митрополита је дошао дописник руског листа „Новое Время” и водио с њим дужи разговор о ситуацији створеном анексијом Босне и Херцеговине и о улози Српске цркве. Митрополит му је рекао да је анексијом створена „тешка ситуација како за српски народ и Православље, тако и за интересе целокупнога Словенства. Српски народ анексијом губи две своје класичке области. Православље се излаже силној атаци латинштине, а Словенство тим чином губи своје поуздане бедеме на југозападу. Наша отаџбина се све јаче опасује ланцем непријатеља, који хоће да посегну и на њену и српског народа егзистенцију. Ми се за сад надамо на заштиту Европе, која зар неће допустити тако убиствен чин. Очи упиремо на православну Русију, да нас заштити од ове неправде. Ако ли не нађемо заштите у Великих Сила, остаје нам да у крвавој борби за опстанак тражимо излаза. Моје је да проповедам мир, али, ако наступе и теже прилике, онда ћемо се жртвовати сви у општу гробницу, која ће кроз векове казивати, како умире један херојски народ, који у свету није нашао заштите ни за своју

⁹⁴⁵ Митрополит Димитрије и акција цркве и свештенства, Гласник, бр. 19, 15. октобар 1908, 293.

егзистенцију”. На крају разговора митрополит је изјавио новинару да ће у истом смислу упутити једно писмо руском Синоду и апеловати на његову помоћ.⁹⁴⁶

У крајње наелектрисаној борбеној атмосфери поглавар Цркве у Србији се обратио 12. октобра преко петроградског митрополита Антонија, Св. синоду Руске православне цркве да се заузме за страдалне Србе у Босни и Херцеговини. У поруци се наглашава опасност од анексије Босне и Херцеговине по опстанак српског народа и православља и апелује да се Св. синод заузме код Владе моћне Русије, да ова одбије смртни ударац намењен српском народу и његовој вери. Истиче се да је „злочеста Аустрија, непомирљиви непријатељ Словенства и православне вере, разбојнички (...) одсекла најдрагоценије удове српског националног тела, после чега је српском племену немогућан живот“. Митрополит се пита шта ће бити са народом и са православљем. Он се плаши да ће српско племе у тим земљама бити сасвим уништено и да ће нестати за словенство и за православље. Истиче да је српски народ спреман да изгине и да ће и његови пастири бити са својом паством. Страхује од даљег ширења утицаја Римокатоличке цркве.⁹⁴⁷

У руском Светом синоду поклонили су велику пажњу писму митрополита Димитрија. Московски лист „Русское слово“ од 12. новембра објавио је телефонски извештај из Петрограда од 11.

⁹⁴⁶ На основу овог разговора, у петроградском листу „Ново Време“ од 13. октобра појавио се следећи текст: „Данас је ваш коресподент био примљен код Високопреосвећеног Митрополита Димитрија, који је у своме дугом говору казао, да Србија све своје наде полаже на једноверну и сродну Русију. Она је уверена, да Русија никада неће пристати на анексију Босне и Херцеговине. А ако то и буде, то ће означавати погибију не само Србије, већ и свега јужног словенства, јер ће у том случају, силом околности, све словенске земље на југу постати немачке провинције, а Русија, као словенска држава, разуме се, да ће осетити од тога страшну штету. Ако Русија, ма на који начин, да свој пристанак на анексију заузетих земаља, онда Србији ништа друго не остаје, већ да ступи на тешки и крвави пут рата, да *умре за Словенство*, као што је гинула у току свога петвековног ропства. „Ја, митрополит, који се мора молити за мир и сузама морам да искажем, ето, видите, и тако тешке речи, јер за нас, Србе, нема другог излаза! О томе ћу ја писати и мојој у Христу браћи, руским јерарсима“. - Мишљење Г. Митрополита о политичкој ситуацији, Гласник, бр. 20, 30. октобар 1908, 299.

⁹⁴⁷ АС, Фонд Николаја Велимировића, бр. 24. Писмо Николи из Лелића о анексионој кризи, марта 1909; Митрополит Димитрије, Посланица Руском Синоду у вези анексије Босне и Херцеговине 1908. г, Весник Српске Цркве, год. XIX, свеска 11, новембар 1908, 809-811; Ј. Олбина, Нав. дело, 8, 16; Црква, календар Српске православне патријаршије 1939, 52-62; Д. Ђорђевић, Сучељавање са Аустро-Угарском, Историја српског народа, VI-1..., 170-171.

новембра у коме се каже да се на последњој седници Светог синода претресало питање: какав одговор да се пошаље на публикувано писмо Српске цркве. Једни су се изјаснили за неизоставно указивање тражене помоћи, док су други говорили тако исто за давање моралне потпоре, али само под условом, да се саучешће никако не исказује у званичној форми. Коначно решење одложено је за другу седницу.⁹⁴⁸

Митрополиту се у децембру из Русије јавио писмом преосвећени Сергије, викарни епископ ново-миргородски, херсонске епархије. Позивајући се на митрополитово писмо, које је читао у руским листовима, епископ Сергије је изјавио да и он дубоко осећа сву неправду, која се немилосрдно навалила на српско племе и констатује да је публикувано писмо митрополита Димитрија тако написано, да би се „и сваки поштен шваба с њиме могао сложити“ и осетити српски бол. За доказ своје искрене љубави према српском народу послао је чек од 262.10 динара преко Народне банке, да митрополит Димитрије употреби ту суму како најбоље зна. У име српског народа, поглавар Цркве је одговорио преосвећеном Сергију и свесрдно заблагодарио на братској пажњи, лепом прилогу и искреној љубави према Србији у данима националне невоље и тешких искушења.⁹⁴⁹

Са циљем да се учини за српски народ у Босни све да би му се олакшао положај, митрополит Димитрије се обратио поглавару енглеске цркве нарочитом посланицом, која је послата крајем 1908. године. У њој је верно информисао енглеског црквеног поглавара о претешком положају православног света у Босни, о насилничкој римокатоличкој пропаганди и молио га да се заузме код „племенитог“ енглеског народа „за праведну ствар Србије и српског народа у Босни“.⁹⁵⁰

И епископ жички Сава се обратио Руској цркви. Он је писао руском митрополиту Антонију о жалости коју осећају Срби после анексије Босне и Херцеговине, „после те пресуде на политичку

⁹⁴⁸ Руска црква за српски народ, Гласник, бр. 21, 15. новембар 1908, 324.

⁹⁴⁹ Још један одјек из земље севернога цара, Гласник, бр. 23, 15. децембар 1908, 358.

⁹⁵⁰ Весник Српске цркве, 1909, 67-68; Митрополитова посланица упућена енглеској цркви, Гласник, бр. 1, 10. јануар 1909, 6.

смрт“.⁹⁵¹ Писмо епископа Саве је штампано у листу „Колоколо“. Уредништво тог листа пропратило је писмо својим коментаром, у коме се каже да писмо представља бол српског народа, и због његове важности га објављује у целости.

На другој страни, искрени пријатељ српског народа, архиепископ волински и житомирски Антоније, приликом доласка у Житомир о Божићу, одржао је беседу окупљеном народу у којој је поменуо несреће словенских земаља, посебно „опаку судбу“ српског народа због Босне и Херцеговине. Заблагодарио је Богу што је руско грађанство примило к срцу несрећу српског народа. Симпатично се изразио о „јуначном и енергичном младићу, наследнику српског престола“. Уверавао је да сва петроградска интелигенција дубоко осећа дужност да помогне Србима не само морално, већ, ако до невоље дође, и физички.⁹⁵²

О анексији се говорило и међу српским свештенством. На епархијској конференцији свештенства, децембра 1908. у Нишу, дискутовало се и о тешким приликама у којима се отаџбина налази. Истакнуто је да свештенство није заборавило на своје српске дужности. Поред рада у парохијама, где су објашњавали каква се опасност примиче, договорили су се да дају новчану помоћ и да прикупљају добровољне прилоге.⁹⁵³

И мачвански свештеници су у тим данима били на патриотској дужности. „Цркве су тих дана биле препуне и ми смо говорили са амвона ватрене и одушевљене патриотске беседе.“ Прикупљали су прилоге за „Црвени крст“, и у појединим случајевима најватреније заступали мисао о потреби рата.⁹⁵⁴

На збору свештенства врачарског среза, септембра 1909. године, говорило се о анексији. Протојереј Божић је нагласио да су се срели баш на дан „када цело Српство тужи и оплакује данашњи дан, јер је прошле године на данашњи дан Аустрија безправно поробила наше две најлепше покрајине: Босну и Херцеговину и тиме позледила Косовске ране, које још нису ни зарасле, ни освећене.“ Потенцирана је дужност свештенства да у омладини и народу

⁹⁵¹ Писмо епископа жичког Саве руском архиепископу Антонију волинском, Гласник, бр. 5, 20. фебруар 1909, 62-63, 65.

⁹⁵² Искрен пријатељ српског народа, Гласник, бр. 3, 30. јануар 1909, 39.

⁹⁵³ Гласник, бр. 2, 20. јануар 1909, 20-21.

⁹⁵⁴ Гласник, бр. 3, 1. фебруар 1912, 44-46.

развија националну свест, да га спрема за дан када ће осветити Косово и поробљену Босну и Херцеговину. Свештеници су замољени да приложе помоћ за породице Срба који су били оптужени на „Велеиздајничком процесу“ у Загребу.⁹⁵⁵

Док су представници Српске цркве и државе, свако на свој начин, чинили све да анексија не буде дозвољена од стране великих сила, аустријска влада је крајем 1908. године лансирала кроз бечку „Нову Слободну Пресу“ глас о новој административној регулацији православне Цркве у монархији. По тој висти, у Бечу су намеравали да установе положај православног митрополита са седиштем у Бечу и да уведу у живот православни Синод, састављен од владика: далматинског, сарајевског, мостарског, доњотузланског и бањалучког. Седнице Синода држале би се у Бечу. За православног далматинско-босанско-херцеговачког митрополита планирали су епископа Никодима (Милаша), у чију је епископију спадала и српска православна црква у Бечу. Ову информацију коментатор Гласника је пропратио следећим речима: „Да Аустрија припрема српском народу у Херцег-Босни и те нове кврге, које ће бити од користи само католицима – у то не треба сумњати. Ако баш буде потребно, формалности ради, да своју реч да и данашња српска црква у Босни и Херцеговини, да пристане и Патријаршија у Цариграду – све ће се то, велимо, постићи, нигде неће Аустрија наићи на отпор. Једино би могли да одбијемо ону суву лаж, као да ће главни митрополит у тој босанско-далматинској цркви бити задарски епископ Г. Н. Милаш. Извештени смо с поуздане стране, да Г. Милаш о тој комбинацији нити је питан, нити ма шта зна о томе Пресином пројекту.“⁹⁵⁶

Напори српске државе и Цркве нису уродили плодом. Анексија, која је изазвала и међународну кризу која је трајала до пролећа 1909. године, призната је од стране великих сила.⁹⁵⁷ И Србија је била принуђена да својом изјавом од 31. марта 1909. призна анексију као

⁹⁵⁵ Приложили су укупно 50 динара; Гласник, бр. 27-28, 10. октобар 1909, 316-317; Гласник, бр. 29-30, 30. октобар 1909, 340-342.

⁹⁵⁶ Бечка „брига“ о православној цркви, Гласник, бр. 23, 15. децембар 1908, 358.

⁹⁵⁷ М. Екмечић, Национални покрет у Босни и Херцеговини, Историја Српског народа VI-1, Београд 1983, 637; Ј. Цвијић, Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем, Београд 1908.

свршен чин, и поред огромног незадовољства у земљи које је претило да доведе до рата.⁹⁵⁸

5. 14. Митрополит Димитрије и балкански ратови

5. 14. 1. Сукоби на Балкану

Положај балканских хришћана у Турској био је изузетно тежак, нарочито на Косову и Метохији, у Рашкој области и у Македонији. Нови реформски програм у Турској царевини, и поред најлепших надања, није остварио скоро никакав напредак. Штавише, 1912. године за време владавине младотурских реформатора поново је дошло до великих злочина над хришћанима у многим местима на Балкану.⁹⁵⁹

Влада краља Петра I Карађорђевића дала се на обнову духовне хришћанске мисије кроз цркве и школе у Старој Србији и Македонији. Она је прећутно одобравала, па и помагала акције комитских добровољаца у одбрану свога народа, као и припреме за коначно ослобођење тих крајева и уједињење са Србијом. Оваква стремљења Србије на Балкану, као и других хришћанских народа и држава, Русија је соколила и подстицала их да се међусобно удруже у савез и окончају своје ропство под Отоманским царством.

Поред Русије, у решавању Источног питања укључила се и Аустро-Угарска, која је најпре са Русијом планирала да европски део Турске подели, чиме би хришћанским народима југоисточне Европе и Балкана повратиле вековима потискивану слободу. Аустро-Угарска је била заштитница римокатолика у Турском царству, а Русија православних. Аустро-Угарска се трудила да римокатолицима подигне храмове и школе које су морале имати и знамења Хабзбурговаца чију су покровитељску моћ уживале. Уз њих су долазили и римокатолички мисионари и учитељи, који су се старали да прозелитским радом, проверавањем већинског православног живља увећају своју паству, како на просторима Босне и Херцеговине, тако и шире на балканским подручјима и у

⁹⁵⁸ В. Ћоровић, Нав. дело, 430-431; Р. Веселиновић, Нав. дело, 190-191.

⁹⁵⁹ Ђорђе Микић, Под младотурцима, Историја српског народа VI-1..., 330-348.

Подунављу.⁹⁶⁰ И Русија се у својим могућностима старала око заштите православних, а и нејака српска Краљевина, са малим могућностима, али најпозванија и најодговорнија, бринула је о поробљеним сународницима.⁹⁶¹

Иако је мала српска Краљевина бројала 1900. године свега око 2.5 милиона становника, чији је огроман део припадао (87,31%) земљорадничким породицама,⁹⁶² и ни по чему није могла да се мери са Двојном Монархијом, која је бројала око 50 милиона становника, а привредно и војно била неупоредиво моћнија, у њој је после Анексионе кризе све више јачала мисао, на подстицај Русије, о формирању Балканског савеза, под геслом: „Балкан балканским народима“. За саму Србију, највише угрожену аустроугарским притиском са севера, питање Балканског савеза и отпора средњој Европи ради решења отоманског наслеђа постало је „питање опстајања или пропасти“.⁹⁶³

Вишевековни зулум Отоманске империје натерао је поробљене хришћане Грке, Бугаре и Србе да питање свог ослобођења ставе у први план. Решавање Источног питања од стране великих сила се одужило, па је подјармљени балкански свет решио да се уједињен избори за ослобођење. Војнички и политички обједињене Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка започеле су рат против Турске. На почетку Првог балканског рата октобра 1912, краљ Петар I се прокламацијом обратио своме роду истакавши да су најновији догађаји ставили на дневни ред решавање судбине Балканског полуострва, па са тим и судбину Старе Србије, где је историјско језгро српске државе. Нагласио је да освајачка и нетрпељива отоманска владавина истребљује већ вековима „нашу браћу“, да су од Берлинског конгреса убијање, одвођење у Азију, насилно расељавање, турчење жена и мушкараца, непризнавање вере,

⁹⁶⁰ Д. Павловић, Посланица руском Синоду, Весник Српске цркве, св. 1, 1908, 809-811; В. Крестић, Бискуп Штросмајер у светлу нових извора 7-80; Ј. Олбина, „Неистине“ Каленића и „Истине“ Гласа концила од 5. ожујка 1989, Каленић, издање Шумадијске епархије бр. 2, 1989, 14-16; Исти, Унија и Унијати, Каленић, бр. 2.

⁹⁶¹ Р. Веселиновић, Историја Српске православне цркве са народном историјом, 129-138, 146-147; П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 323-324.

⁹⁶² Д. Ђорђевић, У сенци Аустро-Угарске, Историја српског народа VI-1, Београд 1983, 98.

⁹⁶³ Д. Ђорђевић, На почетку раздобља ратова, Историја српског народа VI-1..., 128.

језика, имена српског, били основица турске управе. То се наставило под новом уставном владавином, новим средствима, „са циљем да се у Царевини све народности униште а остане само једна, отоманска“. Све то је чинило стање Срба у Турској сасвим неиздржиљивим, а Србија је била пуна избеглог становништва из Турске. Србија је имала проблеме са Турском и због честих оружаних упада у пограничним срезовима, а и царинске мере Турске „неразумно су спречавале трговински саобраћај тих крајева.“ Непредусретљивост отоманске владе показала се у томе што није одобрила изградњу железничке пруге која би повезала Србију са морем. И српске владе и краљ лично су чинили све да се то стање исправи. „У томе смеру Ја сам ступио у споразум са Краљевима балканских држава да сложено покушамо, заједничком представком у Цариграду, поправити оно што се више не може трпети.“ Али турски одговор је био мобилизација и концентрација војске према границама. Рат је био неминован.⁹⁶⁴

Током месеца октобра српска војска је победила турску војску на Куманову, а затим је ослобођено Скопље, да би се наставило са победама код Прилепа и Битоља. Ослобођена је Рашка и Стара Србија. Српска војска је преко северне Албаније стигла до Јадрана. Црногорски Срби војевали су у Санџаку и око Пећи, а Скадар су ослободили тек када им је дошла у помоћ војска из Србије. Црногорске трупе су ушле у град 24. априла 1913. године, али су убрзо, под притиском великих сила, морале да га напусте.⁹⁶⁵ Бугари су однели важне победе над Турцима код Киркилиса и Лиле Бургаса, проваливши до Чаталџе близу Константинопоља, али не успевши да ослободе Једрене све док им војвода Степа Степановић није са војском дошао у помоћ. Грчка армија је ослободила Солун са Јањином. На крају је дошло до склапања Лондонског мира, маја 1913. године. Овим миром Турска је на Балкану предала савезницима области западно од линије Енос-Мидија, не рачунајући новостворену државу Албанију чиме је Србији затворен излаз на

⁹⁶⁴ Објава светог рата. Краљева прокламација Српском Народу, Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, стр. 305-311; Краљ Петар I Карађорђевић, Прокламација Српском Народу за рат, Новине Српске, 5. октобар 1912, 1; В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 1918-1978, 25-27.

⁹⁶⁵ Н. Ракочевић, У предвечерје светског рата, Историја српског народа VI-1 Београд 1983, 251.

море.⁹⁶⁶ Балкански рат 1912. године је решио не само питање Старе Србије него и Источно питање, па су тако отпали сви планови великих сила које су оне имале после 1878. године.⁹⁶⁷

Међутим, правог мира још није било. Бугарска је, незадовољна што није добила Македонију, напала Србију. Српска војска је била приморана да узврати оружјем, те је у борби која је трајала осам крвавих дана поразила бугарску војску.⁹⁶⁸ Крај Другог балканског рата је озваничен августа 1913. године, када је склопљен Букурешки мир. Македонија је припала Србији, а Румунији јужна Добруца, док је Грчкој придодан један део Тракије.⁹⁶⁹

Пошто су ослобођене Стара Србија и Македонија од вишестолетне турске власти и ушле у састав Србије, то су и владичанства: Скопско, Дебарско-велешко и Рашко-призренско дошла у састав аутокефалне српске Архиепископије у Београду. Миром у Букурешту Црној Гори је припао део Санцака (Бијело Поље, Пљевља), Пећ са Метохијом, Плав, Рожај и Гусиње, чиме је обновљена некадашња Пећка епархија (митрополија), на чију епископску катедру је постављен као митрополит рашко-призренски млади др Гаврило (Дожић).⁹⁷⁰

5. 14. 2. Српска црква и митрополит Димитрије на патриотској дужности

Брига Српске цркве и митрополита Димитрија за српски народ у Старој Србији била је константна. Одбор за пострадале од глади на Косову, коме је председник био митрополит, издао је 1907. године проглас у коме се апелује за помоћ браћи, у новцу или у храни. Свештенство је требало да се одазове својој дужности и да прикупља прилоге.⁹⁷¹ Србима у Старој Србији помагале су и друге организације, као што је одбор Књегине Љубице, а Црква им је

⁹⁶⁶ Исто

⁹⁶⁷ Н. Ракочевић, Политичке и друштвене прилике, Историја српског народа VI-1..., 279.

⁹⁶⁸ Ч. Попов, Немирне године и везивање на Аустро-Угарску, Историја српског народа VI-1..., 82; Д. Живојиновић, Ватикан, Србија и стварање Југославије..., 22.

⁹⁶⁹ К. Јиричек, Историја Срба II, Београд 1984, 107.

⁹⁷⁰ Сава Вуковић, Гробна места српских архијереја..., 15-16.

⁹⁷¹ Проглас за пострадале на Косову, Гласник, бр. 21, 15. новембар 1907, 335.

пружала подршку.⁹⁷² Поред помоћи, одржаване су живе везе са тамошњим Србима и уливана им вера у скоро ослобођење. Забележено је да је Јован Т. Анђелковић, један од највиђенијих Срба из Пећи, средином 1909. године био месец дана у Београду, где је врло љубазно примљен од митрополита Димитрија. Поглавар се јако интересовао за стање српског народа и црквене прилике у Дечанима и Пећкој патријаршији. Утисак госта који је пренео митрополиту био је да је народ у Старој Србији бољи и преданији вери и Цркви него у Србији.⁹⁷³

Митрополит је одржавао контакте и са православним епископима из неослобођених крајева. Забележено је да је јуна 1909. године у Београд допутовао митрополит рашко-призренски Нићифор и био гост митрополита Димитрија.⁹⁷⁴

Пред почетак рата митрополит се у више наврата осврнуо на будући балкански сукоб. У беседи у краљевој задужбини на Опленцу, 23. септембра 1912. године, приликом њеног освећења, у присуству краља и престолонаследника, краљевске Владе и представника власти, митрополит је рекао да је настало време да се по угледу на славнога Вожда и његове јунаке „поуздамо само у своју сопствену снагу и да потражимо своју браћу и изван граница нашега садашњег државнога дома.“ Али да би се испуниле те давнашње жеље потребно је да се одбаце стари грехови „који су учинили да лако допаднемо тешкога ропства туђинима“. Потребно је да се одбаци неслога, раздор и међусобна мржња, да буде што мање говора и препирке, а што више љубави и смишљена рада. Истакао је да не можемо бити равнодушни према вапају браће „јер би то био смртни грех и против нашег сопственог опстанка“.⁹⁷⁵

Неколико дана касније, 27. септембра, Српска православна црква је упутила проглас митрополита Димитрија „Пред ослобођењем Косова“, у виду расписа протојерејима, намесницима и старешинама манастира. У њему се каже да је Српска православна црква одувек тежила и у тежњи свагда била „вођ и подстрекач

⁹⁷² Помоћ српским свештеницима и црквама у Старој Србији и Маћедонији, Гласник, бр. 21, 1. новембар 1911, 352.

⁹⁷³ Гласник, бр. 14-16, 10. јун 1909, 183.

⁹⁷⁴ Гласник, бр. 17-18, 30. јун 1909, 206; О митрополиту Нићифору видети и: Епископ шумадијски Сава, Српски јерарси..., 378-379.

⁹⁷⁵ Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, 305-311.

српског народа на његова витешка хришћанска дела, да сви делови српскога народа буду једно и политички и верски као што су једно по крви.“ У тој тежњи хришћанска православна вера и српска народна Црква „руководе се једино одбраном и заштитом слободе српскога народа, а не отимањем и завојевањем.“ Истиче се да су српски народ и српски народни свештеници који су одређени као војни обвезници, кренули путем „који нам је указала љубав према поробљеној браћи на Косову“. Наглашава се да је српски народ увек свето дело пожртвовања и борбе за слободу почињао молитвом Богу, „па и сада ће то чинити“. Даље се препоручује свештенству да „онога дана кад прокламацијом Њ. В. Краља буде објављен рат Турској, да тога дана у црквама одслужи литургију и одржи молепствије за победу над непријатељем. Затим, кадгод се служи литургија, да се одржи такво молепствије.“ Свештенство ће редовно после одржаног молепствија држати проповеди у циљу охрабрења и утехе оних чији су родитељи и синови отишли у бој, „а тако исто и у том циљу да се богатији људи одазову прилозима и поклонима оним одборима који им се буду обраћали за помоћ држави и ратницима“.⁹⁷⁶ Нема сумње да се сво свештенство мирског и монашког реда са народом придржавало прогласа који им је упутио духовни поглавар. Уз свете литургије, служене у црквама и манастирима, вршени су молебани за победу хришћанског оружја и ослобођење своје истоверне и истокрвне браће.

На дан објаве рата, 5. октобра, митрополит Димитрије је одржао у Саборној цркви беседу. Истакао је мотив српске борбе: „Идемо тамо где су, о хришћани, хришћанска звона умукла, идемо тамо где су хришћански храмови обесвећени, идемо тамо где је Христос поружен и његови верни потлачени, хришћани! (...) Не идемо туђинима него својој браћи. Идемо тамо где нам је колевка, где је непријатељ запустио огњиште наше просвете и славе. (...) Још идемо славном Косову, да се поклонимо јуначким сенима честитога Кнеза Лазара, Милоша Обилића и других храбрих витезова, који с њима изгинуше, да вечно живе.“⁹⁷⁷

⁹⁷⁶ Д. Павловић, Проглас Митрополита Србије Димитрија пред ослобођењем Косова (Београд 27. септембра 1912), Задужбине Косова, Београд 1987, 728.

⁹⁷⁷ Д. Павловић, Беседа на дан објаве рата, Весник Српске Цркве 1912, 982-984.

У Гласнику је констатовано да је беседа учинила „неописани утисак“.⁹⁷⁸

На почетку рата, пред одлазак у Врање, митрополит је благословио краља. Одслужена је свечана служба са молепствијем за победу српског и савезничког оружја.⁹⁷⁹ Митрополит се поново обратио верном народу у Божићној посланици 1912. године, у којој се осврнуо и на ратне прилике. Посебно је истакао јунаштво војника делећи опште одушевљење народа. Обећао је да жртве јунака неће бити заборављене.⁹⁸⁰

Незадовољан што су велике силе спречиле српску војску да ослободи све територије, митрополит Димитрије се у току рата обратио генералу Паренсову, председнику Словенског благотворног друштва у Петрограду. Захвалио се на подршци коју је пружао руски народ уздајући се и даље у руску помоћ.⁹⁸¹

5. 14. 3. Свештенство у рату

Чим је почео рат, сви црквени органи стављени су „у покрет“. Свештенство је на сваком кораку изјављивало готовост да се, преко својих власти, стави на расположење министру војном. Велики број свештеника био је употребљен за дивизијске и пуковске свештенике, а и у редовима добровољаца па чак и на њиховом челу, била су свештена лица. Митрополит Димитрије је бринуо да цркве и свештенство што боље одговоре дужностима. У Београду, а и у другим епархијама, свештеници су одржали више састанака. Том приликом, осим видних прилога које су давали у новцу и стварима, вођена је реч какве мере да се предузму код грађанства, да се дође до што обилније помоћи. Захваљујући енергији представника Цркве и црквеним властима, хумана и патриотска друштва: Народна

⁹⁷⁸ „Старачки глас Поглавара цркве, који је овога пута имао нарочити тип, заталасао је сва срца... Настао је био један дирљив и величанствен призор... Слушаоци су плакали и гушили се у сузама... Али то нису биле сузе страха, ни сузе очаја и искушења, већ сузе радоснице, као израз свести и појимања великих задатака националних, који су нам додељени да их извршимо, а које је, испуњен осећањима родољубља, овако лепо описао и изразио Господин Митрополит.“ – Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, 305-311.

⁹⁷⁹ Свети рат Србије за ослобођење браће, Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, 314-315.

⁹⁸⁰ Гласник, бр. 24, 15. децембар 1912, 370-371.

⁹⁸¹ Митрополитово писмо, Гласник, бр. 7, 1. април 1913, 112.

Одбрана, Црвени Крст, Српска Браћа и друга, добијала су знатне прилоге цркава и свештенства.⁹⁸²

Од објаве рата, сваке недеље и празника у Саборној београдској цркви је била архијерејска служба. Митрополит Димитрије је редовно служио уз асистенцију већег броја свештених лица, молећи се предано Богу за срећу српског и савезничког оружја. На крају службе је најчешће говорио он, и у беседама подизао одушевљење народа, одајући славу и част синовима на њиховом херојском држању и жртвама поднетим за отаџбину. Свака од ових беседа била је пуна утехе. Мислило се тада да су то биле најбоље беседе митрополита.⁹⁸³

Пред крај године, 29. децембра, у свим храмовима је одржан свечани парастос жртвама у балканском рату. Свештенство је пропратило парастос говорима пуним патриотског жара и нежне утехе ожалашћенима. У београдској Саборној цркви заупокојену литургију и парастос је служио митрополит Димитрије, који је одржао говор.⁹⁸⁴

Чим је прва пушка огласила почетак борбе, поглаварство Цркве је наредило да, поред редовних богослужбених молитава, свештенство узноси у јектенијама и нарочите молитве за срећу српског оружја. Сем тога наређено је да се на литургији, на великом входу, редовно после молитве за краља и његов краљевски дом, спомињу и краљ Црне Горе Никола, краљ Бугарске Фердинанд и краљ Грчке Ђорђе. Унесена је, такође на великом входу, молитва која гласи: „Благочестивија војначалници и все христољубивоје војинство наше и војинство сојузников наших.“⁹⁸⁵

Црква се бринула и о рањеницима и њиховим духовним потребама. Убрзо по избијању рата постављени су свештеници у свим резервним војним болницама. Поглавита дужност болничких свештеника била је да љубављу, поуком и, уопште, опхођењем у свему буду на помоћи рањеницима, и учине све што су у могућности да се њихов тежак положај учини што подношљивијим. У овом

⁹⁸² Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, 316.

⁹⁸³ Архијерејске службе, Гласник, бр. 21, 1. новембар 1912, 336; Свечана служба Божја, Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, 319.

⁹⁸⁴ Гласник, бр. 1, 15. јануар 1913, 12.

⁹⁸⁵ Наредба Њ. Високопреосвештенства, Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, 318-319.

смеру је митрополит позвао к себи све постављене свештенике и упутио их на што ревностије вршење ове и других дужности. Нарочита је пажња скренута на славе свечара рањеника, који ни по чему нису требало да осете одсуство својих породица и да нису код својих кућа. Осим тога, болнички свештеници су имали и дужност да проверавају колико ко од обвезника има потребе у оделу или новчаној помоћи приликом изласка из болнице, на чије ће потраживање Главни одбор за помоћ издавати ствари и новац. Почетком новембра, у више од двадесет болница у Београду свештеници су вршили своју дужност.⁹⁸⁶ Да би рањеници, који пристигну са бојишта, могли да имају духовну утеху, митрополит је наредио да свештенство поред железничких пруга и у местима где има болница посећује рањенике и да их том приликом похваљује за јунаштво, родољубље и пожртвовање, да их храбри, да и даље љубе веру и отаџбину и да се, по потреби, поново за њу жртвују. У исто време митрополит је наредио да свештенство из тих места ступи у службу при болницама и прима тамо потребне дужности.⁹⁸⁷ Према наређењу архијерејске власти, свештеници који су распоређени по резервним болницама су причешћивали рањене и болне.⁹⁸⁸

Почетком 1913. године, заузимањем митрополита министар војни је поднео предлог Влади да се и војним свештеницима на име војне спреме изда извесна сума новаца. Влада је одлучила да се свим свештеницима, који су били на војној дужности и ван места свог становања, изда по 200 динара, као и другим резервним официрима и војним чиновницима.⁹⁸⁹

5. 14. 4. Главни одбор за помоћ

Иницијативом црквених кругова и неколицине виђених родољуба, састављен је у Београду под председништвом митрополита Димитрија из свих хуманих и културних друштава један одбор, који је требало да чини све што може, да се ублаже невоље „синова отаџбине“, који се са пушком у руци боре и њихових

⁹⁸⁶ Болнички свештеници, Гласник, бр. 21, 1. новембар 1912, 334-335.

⁹⁸⁷ Распис Њ. Впр. Г. Митрополита, Гласник, бр. 21, 1. новембар 1912, 336.

⁹⁸⁸ Причешћивање рањених и болних обвезника, Гласник, бр. 23, 1. децембар 1912, 368.

⁹⁸⁹ Награда војних свештеника, Гласник, бр. 3, 15 фебруар 1913, 45.

породица којима треба помоћ. Одбор је имао своју прву седницу 30. септембра 1912. године и на њој је разговарано како да свој задатак што боље изврши. Након тога је Одбор утврдио своја правила.⁹⁹⁰ Митрополит Димитрије је 1. октобра објавио проглас, у својству председника „Главног одбора Краљевине Србије за помоћ војним обвезницима и пострадалим у рату“. У њему је истакао да ће у данима који наступају бити туге и невоље „које хришћанским милосрђем и материјалним жртвама треба блажити и уклањати.“ Цео народ мора да узме најактивније учешће у великом послу. Неки се боре оружјем, а други се не смеју устезати пред материјалном жртвом.⁹⁹¹

Црква је тражила од свештенства да се енергично заузме код својих парохијана на прикупљању прилога. Све прилоге у новцу или стварима које свештенство буде скупило, требало је да шаље непосредно Црквеном одбору. Најављено је да ће се о сваком, па и најмањем прилогу, водити строго рачуна, и по свршетку рата показати писмени рачун.⁹⁹² До 1. јануара 1913. године, цркве, манастири и свештенство београдске епархије предали су преко архијерејске благајне Главном одбору за помоћ рањеника и пострадалих у рату 41.500 динара помоћи у новцу, као и разноврсне ствари.⁹⁹³ Изасланици Главног одбора свуда су били примани као најближи сродници који оличавају отаџбину. То се нарочито читавало у местима која су најудаљенија од српске престонице: у Драчу, Љешу, Охриду, Елбасану, Једрену. Помоћ је примана са великом захвалношћу.⁹⁹⁴

Поред Главног одбора за помоћ, и друга друштва су се активно укључивала у помагање, као што је женско друштво „Кнегиња Љубица“.⁹⁹⁵

⁹⁹⁰ Главни Одбор Краљевине Србије за помоћ војним обвезницима и пострадалима у рату, Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, 316.

⁹⁹¹ Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, 318.

⁹⁹² Добротворна Друштва, Гласник, бр. 20, 15. октобар 1912, 320.

⁹⁹³ Помоћ рањеницима, Гласник, бр. 1, 15. јануар 1913, 13.

⁹⁹⁴ Добро се не заборавља, Гласник, бр. 4 и 5, 1. март 1913, 77.

⁹⁹⁵ Гласник, бр. 4 и 5, 1. март 1913, 78.

5. 14. 5. Одушевљење

Своје одушевљење ослобођењем народ је изражавао на великим верским празницима. На Савиндан 1913. године највећи српски светитељ је прослављен изузетно свечано – у Новом Пазару, Приштини, Сјеници, Грачаници, Дечанима, Патријаршији и Милешеви... Прослава у Битољу је била манифестација идеје коју је створио Балкански савез. Свети Сава, који је до тада скромно и са страхом прослављан у српским школама, „под строгим и ужасном контролом државних власти“, постао је општи државни празник. Становништво Битоља, без разлике вере и народности, узело је учешће у прослави овог чисто српског празника.⁹⁹⁶

И Васкрс 1913. године је прослављен свечано. Честитке за Васкрс су слате митрополиту Димитрију од стране народа и свештенства. Сви свештеници Куманова поздравили су митрополита као поглавара Српске цркве са изјавом да међу њима „од данас престаје свака црквена подвојеност“.⁹⁹⁷ Слично је било у Скопљу и у другим местима.⁹⁹⁸

И у Београду је Вакрс 1913. прослављен веома радосно. Било је приметно одсуство многих Београђана, који су дочекали Христово Васкрсење на бојним пољима, али је успех њиховог оружја испуњавао радошћу груди њихових сродника. Краљ Петар I је у 4 часа изјутра био у Саборној цркви и заједно са масом народа учествовао на литији и богослужењу.⁹⁹⁹

После потписивања Букурешког мира августа 1913. године српска војска се враћала поносна са бојног поља. Београд је повратак српских јунака 11. августа највеличанственије прославио. На челу војске био је престолонаследник Александар са својим штабом у простом, походном оделу. Престолонаследника су поздравили на улазу у варош председник Београдске општине Давидовић, а затим и представници осталих корпорација и многобројни народ. Док су ове параде трајале на улици, у Саборној цркви је служио литургију митрополит Димитрије са већим бројем

⁹⁹⁶ Св. Сава у Новој Србији, Гласник, бр. 3, 15 фебруар 1913, 46.

⁹⁹⁷ Гласник, бр. 9, 1. мај 1913, 157-158.

⁹⁹⁸ Овогодишњи Ускрс у Скопљу, Гласник, бр. 9, 1. мај 1913, 159.

⁹⁹⁹ Ускрс у Београду, Гласник, бр. 9, 1. мај 1913, 160.

свештенства. После литургије митрополит је са свештенством, народом и певачким друштвом, у литији отишао на Калемегдан пред споменик Карађорђа. Тамо је обављено водоосвећење, откривен и освећен вождов споменик. Говоре су држали поглавар Цркве, министар просвете и црквених послова, министар војни и председник београдске општине.¹⁰⁰⁰

5. 15. Митрополит Димитрије у Првом светском рату

5. 15. 1. Светски сукоб

Први светски рат био је резултат деловања више узрока, ширих и дубљих од Сарајевског атентата, који су се образовали током низа година и своја изворишта имали у посебним потребама, проблемима и интересима Немачке и Аустро-Угарске и били без суштинске везе са Србијом.

Аустро-Угарска је имала своје унутрашње проблеме. У њој су постојале две повлашћене нације (немачка и мађарска) и више подређених народа. Међу аристократијом повлашћених народа постојао је међусобни ривалитет, чак се и претило осамостаљивањем Мађарске од Беча. И једна и друга аристократија су са забринутости гледале на све јаче националне покрете. И спољнополитички ова држава није стајала добро. Као тежак терет је осећала суседство Русије, али и Немачке, која је тежила да од ње створи свог сателита. Уз то, Италија, иако њен савезник, тежила је да припоји неке хабзбуршке територије настањене Италијанима и највећи део источне обале Јадранског мора.

Аустријска и мађарска аристократија виделе су излаз у јачању спољнополитичке позиције Аустро-Угарске, чиме би доказали своју снагу пред другим силама и повећали свој ауторитет у земљи. У датим међународним условима, једина могућност за овакву политику била је на Балканском полуострву. Уз то, аустријска елита је имала намеру да анексијом нових простора насељеним

¹⁰⁰⁰ Митрополит је истакао да се Велика Србија, баш ту пред његовим спомеником први пут приказала свету у пуном сјају своје славе и животне моћи. Нови витезови су положили пред Карађорђевог ногу најмилији његовој души дар: „раскинуте ропске ланце многонапаћене браће своје, ланце које је још он отпочео јуначки раскидати“. – Дочек војске, Гласник, бр. 16, 15. август 1913, 299; Гласник, бр. 16, 15. август 1913, 289-290.

словенским становништвом ојача позицију Словена насупрот Мађарима, да се у крајњем држава преуреди на тријалистички начин, те да у њој стварну надмоћ има Аустрија.

Србија се од 1903. године окренула новим пријатељима, пре свега Русији и Француској, и све више постајала препрека плановима Аустро-Угарске. Због тога су већ 1907. године настали планови о уништењу Србије поделом њених територија између суседних држава, и ако буде требало, применом ратних средстава. План је био потпуно обликован у лето 1908. године. Отуда је Аустро-Угарска морала да дође у сукоб са Србијом, а преко ње са Русијом и Француском, што је опет приморавало да се више ослони на Немачку, што је повећавало могућност да постане њено средство у политици на југоистоку Европе, а и повезало је са немачким супротностима са све три силе Антанте око других европских и светских питања. После победа Србије у балканским ратовима, она је постала стуб југословенске идеје, па је Аустро-Угарска видела нову опасност од ње. Атентат у Сарајеву је био добар повод да се обрачуна са Србијом.

Немачки циљ је био да створи циновску империју, која је требало да постане светска сила, што значи да се прошири у Европи и ту наметне хегемонију, да Блиски Исток постане интересна сфера Рајха и да стекне нове богате колоније првенствено у Африци. Постојао би систем савезничких и сателитских држава, интересних сфера и колонија. Остварење овог плана желело се постићи у првом реду ратом, затим применом међународноправних и економских средстава и културним утицајем.

Због оваквих немачких планова удружиле су се Велика Британија, Русија и Француска. Немачка се припремала за сукоб војно, политички и психолошки. Сматрала је да ће јој бити потребна помоћ Аустро-Угарске. Да би је чвршће везао уз себе, Рајх је сматрао да општи рат треба да почне око неког питања које непосредно интересује Аустро-Угарску. Убиство Франца Фердинанда била је та „згодна прилика“. У Бечу су хтели да рат буде локалног карактера, да се уништи Србија, а ако би избио сукоб ширих размера, то би било нужно зло да би могла да спроведе своју политику у правцу Балкана. У Берлину су сматрали да је то само почетак решавања

питања њене хегемоније у Европи, варница која треба да створи могућност да сломи Антанту.¹⁰⁰¹

После успеха Србије у балканским ратовима порастао јој је углед на Балкану и у свету, што је веома забринуло Аустро-Угарску и сузбило њене планове за продор ка југу и истоку Европе. Претње Аустро-Угарске биле су све отвореније, што су са великом забринутошћу пратили српски државни и црквени великодостојници. Убиство надвојводе Франца Фердинанда у Сарајеву 28. јуна 1914. године било је кап у чаши гнева која се стала изливати према Србима. Аустро-Угарска је наставила са појачаном пропагандом да је Србија на Балкану фактор нестабилности који би требало елиминисати.¹⁰⁰² Врхунац такве политике наступио је 23. јула 1914. године када је аустроугарски посланик Фон Гизел предао ултимативну ноту заступнику српске Владе. Пошто Србија није одговорила на ултиматум онако како је северни сусед очекивао, Двојна Монархија је објавила рат Србији.¹⁰⁰³ Аустро-Угарска је била убеђена да ће рат бити локални сукоб у коме ће она „прегазити“ Србију. Међутим, ратни потез Аустро-Угарске изазвао је Русију, која је наредила мобилизацију. Ланац ратног пожара се ширио, сукоб је убрзо постао светски.¹⁰⁰⁴

Мала Србија са око 4 милиона становника, исцрпљена у балканским ратовима, морала је да се супротстави империји која је скоро тринаест пута била бројнија.¹⁰⁰⁵ Одмах по избијању сукоба 4. августа 1914. престолонаследник Александар Карађорђевић као регент је постављен за врховног команданта целе српске војске.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰¹ Андреј Митровић, Сучељавање са средњоевропским империјализмом, Историја српског народа, Шеста књига, Други том, Београд 1983, 23-30.

¹⁰⁰² А. Митровић, Сучељавање..., 33-55.

¹⁰⁰³ А. Митровић, Сучељавање..., 34-38; И. Божић, С. Ћирковић, М. Екмечић и В. Дидијер, Историја Југославије, Београд 1953, 379.

¹⁰⁰⁴ Исто; В. Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1978, Beograd 1981, 18; В. Ћоровић, Историја српског народа..., 445-457.

¹⁰⁰⁵ Исто; Р. Пилиповић, Аустроугари у Мачви и Подрињу 1914. године, Православље бр. 988, 15. мај 2008, 38-39.

¹⁰⁰⁶ Прва наредба Врховног команданта Српској војсци; Православље, Новине Српске патријаршије, 1. септембар 2004, 24-25; А. Митровић, Југословенски програм, Историја српског народа VI-2..., 60.

5. 15. 2. Функционисање црквеног система

Први проблем са којим се Црква суочила на почетку рата, био је функционисање црквеног система у ратним условима. Због опасности од дејства непријатеља, већ у августу су упућени телеграми духовним судовима у Чачку, Ваљеву, Крагујевцу, Зајечару и Нишу, наредбом да се експедује архива црквеног одељења у Ниш. Поред тога, Духовни суд Архиепископије београдске премештен је Крагујевац. У новембру је, због упада непријатеља у Србију и угрожавања појединих вароши, Министарство просвете одлучило да духовни судови београдски, жички и шабачки престану да раде и да председници тих судова пренесу благајне са архивама у Лесковац, где ће остати као чувари архива. Остали чиновници судова могу сами да изаберу место становања, али о томе су морали да известе подручно министарство ради отварања кредита код надлежних благајна на име њихове плате.¹⁰⁰⁷ Бринуло се и о културном богатству народа, па је министар одлучио да се ствари Народног музеја и Народне библиотеке пренесу на чување у манастир Светог Стефана код Алексинца.¹⁰⁰⁸

Фебруара 1915. године, митрополит је известио министра да Духовни суд Епархије београдске не може још дуго да ради у Београду јер је зграда оштећена, а оправке се не могу скоро обавити. Пошто постоји могућност да се власт поново сели из Београда, не може да изда наређење Духовном суду да иде на рад у Београд, али не може да ради без Духовног суда. Зато је молио да се нареди да духовни судови из Београда и Шапца почну да раде ван својих места, у пуном саставу.¹⁰⁰⁹

У ратним условима проблем је представљало и то што Сабор није могао редовно да се састаје. Митрополит је јула 1915. године молио министра да се Сабор састане јер се две године није састајао, што је противно канонима и Закону о црквеним властима, а

¹⁰⁰⁷ АС, МПс-Ц, ф III, р1/914, Телеграми духовним судовима, 11. 8. 1914; АС, МПс-Ц, ф III, р3/914; АС, МПс-Ц, ф III, р17/914

¹⁰⁰⁸ АС, МПс-Ц, ф III, р41/914

¹⁰⁰⁹ АС, МПс-Ц, ф I, р141/915, Митрополит Димитрије министру просвете, Ниш, 10. 2. 1915.

постојали су и неодложни послови. Одговор министра био је да не може да се сазива Сабор.¹⁰¹⁰

Проблем у рату био је и рад богословије. У септембру 1915. године, митрополит и министар су разматрали како би могло да се уреди да се обави тромесечни курс ученика матураната. Митрополит је најпре тражио од министра да се богословија Светог Саве смести у неком већем граду ради одржања курса, а онда би могла да се смести у неки манастир. Али, од неких професора је чуо да тај предлог није добар јер су професори фамилијарни људи и не могу да се одвајају од породице, да нема услова – станова у манастирима, а у суседним градовима су скупи, те да су намирнице скупе и можда не могу уредно да се набављају. Митрополит је сматрао да су ти разлози оправдани па је предложио да богословија Светог Саве буде у свом локалу у Београду, у коме има услова, а ако буде бомбардовања, склониће се. Локали богословије нису погођени у ранијим нападима. Ипак, од отварања курса се одустало.¹⁰¹¹

У рату је постојао проблем недостатка свештеника. Крајем 1914. године, митрополит је писао министру да је више од годину дана протекло од како је министар тражио списак бољих свештеника из старих граница, да их пошаље у новоослобођене крајеве. Министар је неке изабрао и послао. Њима је задржано право на старе парохије, са свим приходима; тако је учињено јер је сматрано да ће они кратко остати па се вратити, или бити изабрани од тамошњих владика и остати за стално. Али неодређено стање је још трајало. Митрополит је молио министра да се свештеници изјасне да ли остају тамо или се враћају, да могу да се поставе нови свештеници. Министар Љубомир Давидовић је упутио допис тим свештеницима да се изјасне.¹⁰¹² И у току 1915. године, митрополит је молио министра да се вршиоци дужности протојереја врате из нових крајева, или да се тамо стално утврде, па да се овамо њихова места поуне, да не трпи црквена служба. Неки од њих су поднели

¹⁰¹⁰ АС, МПс-Ц, ф IV, р154/915, Дописи митрополита министру просвете, 21. 7. 1915 и 28. 7. 1915; Министар митрополиту, 7. 8. 1915.

¹⁰¹¹ АС, МПс-Ц, ф V, р115/915, Митрополит Димитрије министру просвете, 10. 9. 1915.

¹⁰¹² АС, МПс-Ц, ф III, р27/914, Митрополит Димитрије министру просвете, 27. 12. 1914,

оставке на своја ранија места, па би била неправда према њима да други мањи део остане на оба места и да прима два прихода.¹⁰¹³

Пошто је у сукобима много свештеника помрло и парохије остале без верских услуга, народ се жалио због тога. Зато је митрополит августа 1915. године тражио да се сви свршени богослови ослободе даљег служења у војсци и да их рукоположе и пошаљу на празне парохије. Тражио је и да министар просвете моли министра војног да се ти богослови не стављају на друге службе. Одговор министра просвете био је да не може ништа да предузме јер зна унапред да не би ништа успео.¹⁰¹⁴

Крајем 1914. године, митрополит је више пута молио да се изврши смена бар оних свештеника на војној дужности са територија које су непријатељи заузели, да могу да се побрину о остацима имовине и породицама, да спасу што се спасти може. Митрополит је предлагао да на њихово место предложи друге кандидате. Међутим, министар војни није одобрио ту смену.¹⁰¹⁵ И Главни одбор Свештеничког удружења покренуо је јула 1915. године иницијативу да се војни свештеници замене другима, због продужетка рата и материјалне оскудице. Наводи се да има пријављених свештеника који нису били на војној дужности, а желели би да послуже војсци. Дешавало се да су са 2-3 суседне парохије свештеници отишли у војску, а они који их мењају су стари, а много их је и умрло, па народ не може да нађе свештеника за обреде. Одласком у војску војни свештеници се лишавају половине својих парохијских прихода, па им остаје бир и друга половина парохијских прихода, а и без тога остају јер народ мисли да због ратног стања не треба да плати, а свештеник мора да одржи обред. То је нарочито важило за крајеве које је непријатељ опустошио. Врховна команда је предузела да замени војне свештенике.¹⁰¹⁶

¹⁰¹³ АС, МПс-Ц, ф III, р40/915, Митрополит Димитрије министру просвете, Ниш, 11. 4. 1915.

¹⁰¹⁴ АС, МПс-Ц, ф V, р31/915, Митрополит Димитрије министру просвете, 5. 8. 1915; Министар просвете митрополиту Димитрију, 12. 8. 1915.

¹⁰¹⁵ АС, МПс-Ц, ф I, р29/915

¹⁰¹⁶ АС, МПс-Ц, ф IV, р126/915, Главни одбор Свештеничког удружења министру војном, 6. 7. 1915.

5. 15. 3. Помоћ свештенству

Једно од најважнијих питања које се појавило одмах по избијању рата, било је питање помоћи избеглом становништву. Духовни судови су тражили од министра, а он одобрио, да се 1/10 капитала цркава и манастира изузме из Управе фондова за помоћ избеглима. Новац је требало да се преда Главном одбору за помоћ ратника и њихових породица, коме је председник био митрополит Димитрије. Ипак, иако је ово упутство написано још у августу 1914. године, изгледа да није извршено. Наиме, почетком новембра Главни одбор Краљевине Србије за помоћ војним обвезницима и пострадалима у рату моли министра просвете да, према усменом наређењу председника овог одбора, митрополита Димитрија, нареди свим духовним судовима да се 1/10 црквених и манастирских капитала шаљу Главном одбору. Министар је променио одлуку, у смислу да помоћ прво иде избеглим свештеницима, а остатак и другима.¹⁰¹⁷ То је учинио на молбу црквеног врха. Наиме, избегли свештеници су тражили помоћ од министра просвете новембра 1914, а обратили су се и митрополиту Димитрију. Навели су да је око 200 свештеника избегло, а ту треба додати и свештенике из Срема, Босне и других српских крајева, и свима је требала помоћ.¹⁰¹⁸ Постојало је неколико начина да им се помогне: да се дају средства из суме манастира; да им се даје стална месечна помоћ, осим бира, од 100 динара, свакоме без разлике, у замену за њихове приходе јер их они сада немају због рата (истиче се да је држава својим службеницима дала помоћ па се то тражи и за свештенство); да се одобри позајмица из фонда свештеничких удовица и сирочади. На основу овог дописа, митрополит је писао министру, истакавши да су свештеници у тешком материјалном стању и да њихово материјално стање није уређено систематски. Многи свештеници су избегли пред налетом непријатеља, чија је мржња управљена највише против њих. Нису понели ни толико средстава да одрже породицу ни за неколико дана. Митрополит је у договору са министром решио да се

¹⁰¹⁷ АС, МПс-Ц, ф III, р32/914

¹⁰¹⁸ У једном документу наведено је да је почетком 1915. године, било 27 свештеника и 1 јеромонах из Београдске архиепископије, који су избегли у друга места епархије. Сви су били из северне и западне Србије и из Београда.¹⁰¹⁸

помогну свештеници из граница државе, али и онима из осталих српских области је пружена прва помоћ. Битно је да се држава укључи, како се предлаже у њиховој молби, а за одбегле свештенике из других области да се одреди нарочита државна помоћ. Када се буде усвојила нова законска норма наплате и поделе бира, домаће свештенство ће бити доста помогнуто, али стање одбеглих и после повратка на парохије ће још дуго бити тешко. Парохијани су сиромашни па ће мало награђивати свештенике. Нарочито ће страдати свештеници који су изгубили имовину. Они треба да добијају месечну помоћ из државне касе. Законом треба да се уреди да свештеник може, по молби, да добије позајмицу из удовичког свештеничког фонда. Министар је изнео предлог пред Министарски савет, али је закључак Владе био да је предлог немогуће усвојити због тога што у Управи фондова нема новаца за помоћ ни за позајмице, а процедура да се омогући помоћ редовним законским путем била би дуга. Тада је министар одлучио да се износ од 50.000 динара из капитала манастира Наупаре који је био намењен за помоћ породицама ратних страдалика, додели као помоћ избеглим свештеницима и да се сав новац који буду стављале управе цркава и манастира на расположење одбору за помоћ пострадалима у рату, прво да свештенству, а само вишак да се даје другим пострадалима. Митрополит је затим опет молио министра да своју одлуку, која би била штетна за одбегле и пострадале свештенике, замени другом. Наводи да су по споразуму са претходним министром, он и епископ нишки почели да деле одбеглим свештеницима суму од 50.000 динара добијену из капитала манастира Наупара. Имају намеру да то ураде и са новцем добијеним од осталих манастира и цркава, али ће и то бити недовољно да олакша положај тим свештеницима. Сматра да је нужно да се тим свештеницима што пре створи законска могућност да могу чинити позајмице од свештеничког удовичког фонда и моли министра да поднесе тај предлог Народној Скупштини. Митрополит је очекивао и добру вољу Управе фондова. Влада би помогла свештеницима када би се одазвала њиховој молби о накнади парохијских прихода са по 100 динара месечно из државне благајне, бар за неко време.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁹ АС, МПс-Ц, ф Ш, р11/914

Почетком 1915. године из Управе фондова су писали министру да су добили наређење за исплату новца свештенству, али да нису у могућности то да ураде. По споразуму са министром финансија, Управа фондова је у два маха исплатила Главном одбору за помоћ пострадалима у рату нешто више од 70.000 динара, из црквених и манастирских капитала. Када би се по министровом тражењу поступило, Управа би морала да исплати још преко 150.000 динара. Како је то велика сума и за редовне прилике (а сада је притицај новца сасвим обустављен), није могуће да се то исплати јер има и других неодложних потреба. И поред тога, министар је наредио Управи да и даље врши исплату помоћи Главном одбору за помоћ, али ће за сваку даљу исплату Управа добијати посебна министрова наређења.

Митрополит је сматрао да није требало наређивати Управи фондова да новац из капитала цркава и манастира упућује благајни Главног одбора јер је већ постојао споразум између митрополита и претходног министра да Управа фондова тај новац предаје благајни нишког Духовног суда за помагање избеглих и пострадалих у рату свештеника и њихових породица. А митрополит Димитрије је у споразуму са епископом нишким ту суму требало да раздаје уз признанице. Тако је и чињено. Новац је дељен посебно онима из Срема и Босне. Од добијеног новца, митрополит и епископ нишки су одвајали део и за друге пострадале, благајни Главног одбора за помоћ. Митрополит је сматрао да од других страдалника треба одвојити свештенике и допустити им да примају помоћ само преко својих архијереја. Молио је министра да у овом смислу изда наредбу Управи фондова. Министар је прихватио предлог митрополита, али да се са издавањем новца пажљиво поступа јер Управа нема довољно новца.

Априла 1915. године митрополит је писао министру да се стање пострадалих свештеника и њихових породица погоршава, и да морају да се постарају за њих, бар до краја рата. Треба да им се пружа помоћ као и до тада – месечно. Али министар га је обавестио у фебруару да Управа фондова нема новац да намири цео износ десетог дела црквених капитала одређеног за издавање ове помоћи. Зато митрополит моли министра за енергично наређење Управи фондова да пошаље остатак суме како би се помогло пострадалима. У

мају је министар замолио Управу фондова да остатак капитала 1/10, или ако то није могуће, да бар да што више од овога дела, пошаље митрополиту као председнику Главног одбора за помоћ, а он ће издавати помоћ појединцима. Управа неће добијати посебна наређења министра за сваку исплату новца, као што је раније јављено, већ ће на основу генералне одлуке слати новац митрополиту, ако га има.

Митрополит је добијао молбе и од старешина манастира који су пострадали у рату, да и они добију помоћ од новца 1/10 капитала. Нарочито су били оштећени у Шабачкој епархији, где је однето све од хране, стоке и пића. Манастирска братства су била у очајнијем положају од свештеника. Митрополит сматра да им треба издати по 200 динара на име помоћи једном за свагда. Министар је одобрио да се изда по 100-200 динара једном за свагда, а величина помоћи одредиће се према броју сабраће. У мају исте године, министар је одлучио да се даје помоћ братству у износу једномесечних плата, од дана када су манастири страдали, ако манастири нису у стању да им је сада издају.

У јуну 1915. године митрополит Димитрије је тражио да се нареди Управи фондова да му стави на располагање 1/10 црквених капитала – остатак, ради помоћи пострадалом свештенству. Предложио је и да се даје помоћ свештенству чије су парохије у непосредној борбеној линији, на самој граници и чији се парохијани још нису вратили својим домовима и да се помоћ издаје свештеницима и њиховим породицама доbegлих из крајева ван отаџбине. Разлози за то су били: остало је мало новаца, велики број свештеника који примају помоћ (њих 245), па ако се свима даје помоћ, то ће моћи још два месеца. Са друге стране, погранични свештеници немају готово никаквих прихода, они нису заједно са породицом, имају два трошка, рат може још дуго да потраје, а и свештеници дубље у унутрашњости имају некакве приходе. Министар се сагласио са овим предлозима.¹⁰²⁰

Октобра 1915. митрополит је тражио од министра да се издвоји до 100.000 остатка десетог дела црквеног капитала за помоћ угроженим свештеницима избеглих из крајева које је непријатељ

¹⁰²⁰ АС, МПс-Ц, ф I, р109/915, Члан Управног одбора Управе фондова министру просвете 30. 1. 1915, Ниш

заузео, и да се тај новац да београдском Духовном суду. Број тих свештеника је био веома велики и хитно им је била потребна помоћ.¹⁰²¹

Митрополит Димитрије је настојао да помогне избеглим свештеницима и тако што би им се издавао цео бир, а не половина. На његову иницијативу, августа 1915. године то је тражио министар просвете од министра финансија јер се дешавало да им се издаје половина бира на основу одлуке Главне контроле од 6. марта 1915, а што њему није достављено. Он сматра да треба да добију цео бир јер је то награда за свештенорадње које се бесплатно врше. Наглашава да је од 1914. издавање бира само буџетски осигурано те се по своме карактеру не може сматрати за плату и да је бир само један део (трећина) парохијског прихода који свештеници имају те није право да им се тај део још смањује кад већ остале приходе интернирани свештеници немају, нити могу имати пошто су ван својих парохија и не врше никаква чинодејства. Зато је министар просвете замолио Главну контролу да промени своју одлуку, а ова је навела да се он договори са министром финансија. Септембра 1915. године министар финансија је одлучио да се породицама интернираних и заробљених свештеника убудуће месечно издаје цео бир, а да се до тада задржана половина врати породицама.¹⁰²²

Било је и жалби на понашање свештеника за време рата. Августа 1915. године посланик Народне скупштине се жалио да је свештеник из среза јасеничког, округ крагујевачки, незаконито наплаћивао услуге – таксе противно закону о потпори војних инвалида. Он је више пута наплаћивао породицама погинулих и умрлих у рату војника, иако је то забрањено. Министар је наредио да се спроведе кривична истрага.¹⁰²³

5. 15. 4. Страдање Цркве у рату

У Првом светском рату су у јединицама српске војске учествовала 192 војна свештеника. Укупан број свештеника Србије

¹⁰²¹ АС, МПс-Ц, ф V, р189/915, Митрополит министру просвете, 5. 10. 1915, Краљево

¹⁰²² АС, МПс-Ц, ф IV, р107/915

¹⁰²³ АС, МПс-Ц, ф V, р80/915

и Црне Горе и Рашке интернираних у аустроугарске логоре током Првог светског рата био је 130, али са интернираним свештеницима из БиХ, Срема, Бачке и Баната тај број се попео на 357. Само један епископ, Гаврило Дожић, био је интерниран у Угарску, у логор Цеглед са још десетак свештеника. У логорима у Бугарској било је између 176 и 195 интернираних свештеника, од чега и три епископа. Само у новембру и децембру 1915. на делу територије Србије коју су окупирали Бугари, било је убијено око сто свештеника. Укупан број интернираних свештеника током рата износио је 552. У логорима Аустро-Угарске умрло је током рата 90 свештеника, а у логорима у Бугарској умрло их је 25. Међу њима су били и митрополит Нићифор и епископ шабачки Сергије. Укупно погинулих свештеника у току рата 1914–1918. године био је 368. Ратна штета причињена Цркви у току Првог светског рата била је огромна, само у Црногорско-приморској митрополији износила је око два милиона динара.

Окупатор је према становништву у Србији, па и у Београду, поступао врло сурово. Говорили су да српски народ не заслужује никакве обзире, да ће сломити пркос његове Владе. Чим су ушли у Београд, окупатори су објавили да је сва државна имовина њихова, а и имовина грађана који су оставили домове и радње. А таквих је било три четвртине становника Београда. Настало је плачкање вароши, при чему ни цркве нису биле поштеђене. Из свих храмова су однели све утвари од вредности (небо, епископске митре, сребрне свећњаке, путире...). Поскидали су и звона, а само су једно оставили, у Вазнесењској цркви. Са Саборне цркве су скинули бакарни кров, тако да је она остала дуже времена без крова због чега је прокисла, што је покварило живопис. Онда је црква покривена обичним плехом. Из тог храма су однети и тешки свећњаци од месинга, а уместо њих стављени су обични црни, гвоздени свећњаци пред олтар. Звона су коришћена за прављење топовске муниције.

Народ је у својој несрећи тражио утеху у молитви. Цркве су биле пуне побожног света који се молио за здравље оних који су били ван Србије, за победу српског оружја и савезника, за покој душа погинулих. На литургији је било забрањено молити се за живот и здравље краља, као и помињање имена архијереја. Забрањено је

било и помињање „воинства“ нашег. Али се народ у себи, у свом срцу, молио за све њих.

У редовима окупатора било је и православних свештеника – Срба и Румуна. О томе је остао запис: „Понеког празника упаде који од тих свештеника – по наредби или по неваљалству свом – с изјавом да хоће и он да служи у литургији. Тада смо били у искушењу: или да бежимо из цркве, или да не слушамо његова јектенија кад помиње цара и краља Карла. Ми смо у себи читали молитве за оне који су нам срцу близу.“¹⁰²⁴

Митрополит је реаговао на појаву зараза у народу. Фебруара 1915. године забранио је скупове и гозбе приликом сахрана, а постоји још један сачувани документ, вероватно из 1915, у коме стоји да свештенство, приликом сеоских заветина, због заразе само изврши богомољу и са општинским часницима обнови запис без ношења литија.¹⁰²⁵

Рат је донео и нове опасности за манастире. Крајем 1914. године, у Горњак је стигло стотину заробљеника да поправе пут, али је већина од њих била болесна, ширила заразу и нечистоћу. Неки су и умирали, а било је и умоболних. Нико их није лечио, а у опасности су били монаси и избеглице који су у манастиру били са децом. Монаси су тражили да се заробљеници уклоне, што је митрополит захтевао од министра. У марту 1915. године министар војни је наредио команданту Тимочке дивизијске области да се уклоне заробљеници и пошаљу у болницу.¹⁰²⁶

Митрополит Димитрије је за време Првог светског рата напустио Србију, а слично су учинили и чланови Духовног суда, прота града Београда и сви београдски свештеници, изузев двојице. Из Србије је побегао и владика шабачки Сергије. За време Првог светског рата у Београду је остао архимандрит Платон, али он није имао овлашћење да руководи Црквом.¹⁰²⁷

¹⁰²⁴ Лука Лазаревић, Белешке из окупираног Београда (1915-1918), приредио Здравко Крстановић, Београд 2010, 20-21, 45, 116, 127, 153.

¹⁰²⁵ АС, МПс-Ц, ф III, р115/915; АС, МПс-Ц, ф V, р211/915

¹⁰²⁶ АС, МПс-Ц, ф II, р91/915, Писмо јеромонаха из манастира Горњак, београдском Духовном суду, 25. 2. 1915.

¹⁰²⁷ Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 135-137; Д. Перић, Нав. дело, 63; Ђ. Слијепчевић, Историја СПЦ, II..., 448; В. Petranović, Istorija Jugoslavije, 1918-1978, Beograd 1981, 19, 24; Епископ Сава, Гробна места..., 3, 11.

5. 15. 5. Пастирски рад митрополита Димитрија у Србији

Подршка Православне цркве програму уједињења дошла је непосредно по прихватању Нишке декларације од стране Народне скупштине. О Божићу митрополит је упутио војницима и регенту проглас, као и пастирско писмо, који су прочитани 7. јануара 1915. године у свим црквама. У писму се изражавала нада да ће велике жртве бити награђене тако што ће довести до уједињења све браће у „слободну, велику и културну отаџбину“.

У ратном добу чешће се узносе молитве Богу него обично. Молитва митрополита Димитрија била је и глас сваког поробљеног и изгнаног Србина. Митрополит истиче да су непријатељи неправедно насрнули на Србију „да нас униште и са лица земље истребе (...) Многа невина крв је наше браће и нејаке деце проливена (...) Помози нам, Господе, нејакима против гордих и силних непријатеља.“ Молитва се завршава за пострадале на бојиштима, за покој душа славних витезова, за мноштво мученика који од непријатеља уморени бише у својим домовима као и св. храмовима у Отчеству.

Месеца марта 1915. године митрополит Димитрије, који је са краљем Петром I, регентом и војском и сам био у покрету ка југу по паду Србије, поред тога што је деловао на поверену му паству усменом и писаном речју, био је отворен и за добре пријатељске односе са представницима других религија, па је измењивао телеграмску преписку са надбискупом Париза кардиналом Аметом. Митрополит Димитрије је изразио захвалност поводом прославе дана Србије у француским школама. У митрополитовом писму истицано је да се Србија вековима борила против ислама, што је и Француска чинила чувајући хришћанску Европу. Споменуо је и жељу Јужних Словена за јединством у слободи коју су и католици уживали у Србији. Надбискуп Амет је указао да је Србији неопходна помоћ у њеној праведној борби. Истакао је да у „католицима Француске Срби морају наћи своје праве пријатеље“ јер заслужују

поштовање „због јунаштва“ и што дају „доказе о уважавању за католичанство на Балкану закључивањем конкордата“.¹⁰²⁸

5. 15. 6. Конкордатско питање

Иако је конкордат са Ватиканом ратификован на самом почетку рата, српска Влада је била спремна да примени одредбе конкордата и у ратним околностима. Министар просвете је наредио да се текст конкордата упути свим духовним судовима који су морали да се упознају са његовим одредбама по питању брачних односа. Министарство просвете је упутило јула 1915. године конкордат духовним судовима са упутством да обавесте подручно свештенство да се у случају мешовитих бракова морају придржавати чланова 12, 13. и 14. конкордата. Митрополит Димитрије је приговорио министру Давидовићу због упућивања текста конкордата духовним судовима рекавши да то није смео да учини без његовог знања, пошто конкордат има важност само за више црквене власти. Давидовић му је одговорио оштрим речима упозоравајући га да је слање текста конкордата вршење његовог административног посла у које митрополит не може да се меша. У августу је митрополит одговорио министру и навео да конкордат за Православну цркву нема важност, већ се тиче само Католичке цркве. Стога је слање текста духовним судовима и протојерејима представљало повреду канонских принципа. Митрополит је нагласио да све законе и прописе који имају значај за Православну цркву, могу да упућују свештенству једино највише духовне власти, а не државни органи. Митрополит је нагласио да конкордат није рађен са знањем и пристанком Православне цркве, па његове одредбе представљају повреду права које она ужива као државна вера. Једино архијереји и Архијерејски сабор могу да одлуче о томе шта ће препоручити православном свештенству у вези са применом конкордата. Министар је одговорио да је прихватањем конкордата у

¹⁰²⁸ Драгољуб Р. Живојиновић, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе 1914-1920, друго допуњено издање, Београд 1995, 97, 125; А. Е. Митрополит Димитрије (Павловић), Молитва за победу нашег оружја, Гласник уједињене Српске православне цркве, бр. 4 стр. 63. Она је први пут читана 15. августа 1916. народу, а затим свуда у свим војничким и избегличким црквама, све до уласка српске војске у Отаџбину.

Народној скупштини он постао обавезан за све, па и за митрополита и Сабор. Митрополит не може да одређује шта ће свештенство да примењује, оно је дужно да поштује закон.¹⁰²⁹

5. 15. 7. Српска црква и митрополит Димитрије у избеглиштву

Митрополит Димитрије је у току Првог светског рата, по неким изворима и против воље српске Владе која је желела да он остане у Србији, прешао на Крф. По другим изворима, он је напустио Србију јер је то била Пашићева идеја, који је желео да земљу привремено напусте све борбене војне снаге и сви највиши представници војних, цивилних и црквених власти. Пошто су остали архијереји одведени у заробљеништво, у Србији није било ниједног архијереја за време рата. Митрополит Димитрије писао је 9. јануара 1916. године из Рима министру Љуби Давидовићу на Крф да намерава да се врати у Србију: „да бих израдио дозволу да се вратим, а да не ангажујем нашу Владу, намеран сам, као што сам Вам већ напоменуо да, колико сутра отпутујем за Швајцарску, и да дођем у непосредан контакт са аустриском дипломатијом. Рећи ћу им да ће моје држање бити лојално према њиховим војним и државним преставницима власти и молићу их, да ми не чине сметње, него да ме још помогну у вршењу моје црквене службе”. Он додаје да га многи одвраћају да не иде, али да је он спреман на све. „Да тежим повратку у Србију стоји и тај црквени разлог, што се сматра да црква не постоји кад нема епископа, а Ви знате да су Бугари одвели Доситеја, да је Сергије отишао незнано где, а ја се ево налазим у скитњи изван своје црквене области.” Митрополит је из Рима отишао у Париз, а потом у Женеви. Од српске Владе је захтевао да му се издају плате и додаци за три месеца унапред и даље је инсистирао на повратку у Србију. Влада је била против тога сматрајући да митрополит из политичких разлога не би требало да се враћа у Србију већ да иде на Халкидики. Коначно, половином

¹⁰²⁹ АС, МП-Ц, ф IV, р115/915, Преписка митрополита Димитрија и министра Давидовића, јул-август 1915. године; Драгољуб Р. Живојиновић, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе 1914-1920, друго допуњено издање, Београд 1995, 58-59.

1916. митрополит је позван на Крф и за њега су изнајмљене просторије за стан и канцеларију.¹⁰³⁰

За време боравка у избеглиштву свештеници су служили у расејању у храмовима пријатељских народа (нпр. у Риму у цркви руског посланства). Други духовници водили су бригу о рањеницима и избеглицама. У Енглеској је Англиканска црква уступила своје храмове Србима за богослужења. Британци су помагали штампање српских књига богословског садржаја.¹⁰³¹ Богословија Св. Саве са интернатом била је смештена у Кадездон колеџу. Како су биле ратне околности, у њој се радило по систему једногодишњих богословских течајева. Повремени предавачи на колеџу у Великој Британији, између осталих, били су др В. Јањић, отац Јустин (Поповић) и јеромонах Николај (Велимировић), који је у Америци држао говоре у позориштима, црквама, на универзитетима у Питсбургу, Кливленду, Детроиту, Чикагу, Гери, Денверу, Сан Франциску и др. Септембра 1915. године стигао је у Лондон где је у Југословенском одбору реферисао о раду. Николај пише Јовану Јовановићу Пижону из Лондона да је у Америци учинио све што је могао, обавестио је тамошњи народ о српској борби „која је пре сто година почела и која има сад да се заврши, и то да се заврши ослобођењем и уједињењем свеколиког нашег народа”. Пише да је тражио од нашег народа у Америци да се изјасни против Аустрије и за Србију. Мислио је да је његова мисија тиме свршена. Због огромне Николајеве популарности Англосаксонци и Американци су га назвали „трећом армијом“ која се бори за Србе.¹⁰³²

На Крфу је митрополит вршио своју духовну мисију, служио Богу уз саслужење и грчких великодостојника, усменом речју међу изгнаницима и писаном кроз посланице, беседе, а највише својим импресивним ликом седе старине подсећао на старозаветне пророке и апостоле Цркве Христове који свуда око себе сеју мир и спокојство са надом на боље сутра. Све време на Солунском фронту, на разним црквеним и народним прославама – Видовдана, Васкрса, Божића,

¹⁰³⁰ Радмила Радић, Живот у временима..., 135-137.

¹⁰³¹ Требник, Молитвеници, Филаретов православни катихизис, илустровано дело Serbian Orthodox Church за странце и српске војнике.

¹⁰³² Радмила Радић, Живот у временима..., 135-137; Православна енциклопедија, 251-252; Р. Веселиновић, Нав. дело, 197; В. Petranović, Нав. дело, 24-26; Р. Грујић, Православна Српска Црква..., 174-176; Р. Грујић, Азбучник..., 34-37, 180.

Св. Саве и других, митрополит је био активни учесник.¹⁰³³ У својој „Видовданској речи“ на Крфу у спомен палим херојима за остварење идеје уједињења Српства и Југословенства, митрополит Димитрије је казао: „Не клонимо духом у овом тешком страдању, него се заверимо да до краја очувамо светло име народно које нам стекоше витезови за чије душе се Богу молимо (...) и нека свако од нас савесно врши своју дужност, па ће нам Господ поново подарити Отаџбину, велику, славну, просвећену и срећну.“¹⁰³⁴

Патријарх је саставио „Молитву за победу нашега оружја“, која је први пут читана 15. августа 1916. на Крфу, а од тада у свим војничким и избегличким црквама, све до повратка српске војске у Србију.¹⁰³⁵

На Петровдан 1916. године на Крфу је, у Саборној цркви уз пристаниште, служена архијерејска литургија на дан рођења краља Петра I. Уз присуство целог државног и војног врха, служио је митрополит Димитрије, крфски архиепископ Севастијан и валонски митрополит Јоаким.¹⁰³⁶ И рођендан престолонаследника Александра је прослављен почетком децембра 1916. у српској цркви на Крфу, где је митрополит чинодејствовао и одржао говор за здравље и дуг живот престолонаследника. Присутни су били и команданти савезничких трупа. У суботу 21. децембра 1916. митрополит је служио помен добровољцима, свим изгинулим Србима, Хрватима,

¹⁰³³ Српске новине, Ниш бр. 37, 5. фебруар 1915, 2 и бр. 90, 2. април 1915, 1; Р. Грујић, Нав. дело, 90-94; Српске новине, Крф, бр. 29, 14. јуни 1916, 2.

¹⁰³⁴ Српске новине, Крф, бр. 30-31, 16-18. јуни 1916, 3; Р. Грујић, Нав. дело, 173.

¹⁰³⁵ Митрополит моли од Господа, да својом „божанском силом и свемогућством укрепи и заштити“ краља Петра, његовог наследника Александра, „витешку војску и сву браћу нашу, која тугују робујући бездушним туђинима.“ Митрополит се моли да Господ помогне „нејакима против гордих и силних непријатеља“. „Сатри Господе силом твојом гордост и злочесту снагу наших непријатеља, те да виде да си ти Бог наш и да си увек с нама, верним слугама твојим, како не би могли у своје лукавству рећи о нама: Бог њихов напустио их је на правди њиховој.“ Митрополит се моли и за „скору снажну победу, те да се што пре састанемо и загрлимо у слободи и радости са свима нашим драгим и са свом браћом нашом, у пространој, али намученој нашој отаџбини.“ Моли се и за покој душа „наших славних витезова, који на бојним пољима положише животе своје за слободу поробљене браће и за величину наше отаџбине. Молимо ти се за душе многобројних наших мученика, које љути непријатељи уморише у њиховим домовима, у светим храмовима и свуда по отаџбини нашој.“ – Плач наше Цркве у ропству и изгнанству. Молитва поглавара Српске цркве (одломци из дела „Народна читанка“ које је написао професор Атанасије М. Поповић, резервни мајор, Крф-Солун, 1916.), Гласник, бр. 4, 16. (29) августа 1920, 63-64.

¹⁰³⁶ Српске новине, Крф, бр. 36, 30. јуни 1916, 3; Српске новине, Крф, бр. 35, 29. јуни 1916, 2; Исто, 6. децембар 1916, 4.

Словенцима из пространстава Аустро-Угарске који су животе жртвовали за стварање будуће Отаџбине, како је архиепископ Србије у говору истакао. На Петровдан 1917, на рођендан краља Петра, на Крфу је Димитрије беседио о уједињењу раскомаданог племена што је пре 100 година започео Карађорђе, а његов унук, краљ Петар I ће то довршити.¹⁰³⁷

О свом боравку у избеглиштву на Крфу, као и о времену пре него што је стигао на то грчко острво, уз запажања о односу државе према њему као црквеном поглавару и према Цркви, митрополит Димитрије је писао 23. децембра 1916. министру просвете и црквених послова. Непосредни повод за писмо било је питање плаћања његовог стана на Крфу. Митрополит је сазнао да се питање плаћања станарине његовог стана и канцеларије заоштрило до те мере да се претворило у уличну препирку и омаловажавање његовог имена и положаја, па чак дошло и до страних држављана. Зато он упућује представку и молбу у којој каже да, иако је позван од Владе да дође из Швајцарске на Крф, да као једини архијереј на слободи и поглавар Цркве буде уз њу и прихвати црквене послове, он је цео пут и сву званичну писмену и телеграфску кореспонденцију водио о свом трошку. Није тражио накнаду за то, нити да му се плати попутнина и дневница за пуних седам месеци. А то се све надокнађује свим државним органима који су на каквом раду. Напомиње и да је о свом трошку путовао по страним државама и од „племенитих људи са високих положаја“ тражио помоћ за „наш пострадали народ и омладину“. И сада са њима одржава пријатељске везе од чега има и моралне и материјалне користи. У стан који му је Влада дала ушао је зато што је сматрао да му се то даје на основу права које има према закону у земљи. Да му је тада речено да су његова законска права престала и да му се стан даје из неких других обзира, он не би пристао да се држава терети издацима на то, нити би се у тај стан уселио, већ би се сам побринуо где ће и како ће.

Митрополит констатује да је на целом путу изгнанства и у главним местима земаља кроз које је пролазио и у којима је боравио, готово редовно наилазио на игнорисање и непредусретљивост од

¹⁰³⁷ Српске новине, Крф, бр. 1, 1. јануар 1917, 1-2; Гласник, бр. 1, 1 (14) јула 1920, 14-15.

стране наших државних органа, изузимајући војне заповеднике. Кадгод је тражио да се доведу у ред црквени послови међу избеглим народом коме је вера потребна „у ово тешко време страдања“, био је или редовно одбијан или остављан без икаква одзива. Његова тражења су била само од користи по Цркву и још више по државу. Истакао је да је свештенство које је избегло остављено само себи и својој судбини, док се и за најниже државне службенике колико толико постарало. А свештенство заостало у земљи, које је дало највећи број страдалника и мученика, до скоро је било остављено без икакве потпоре. И ова потпора која се сада почела слати, пала је на терет пострадалих цркава, а не на благајну наше државе, коју је толико „и раније и у садашње време“ обавезала Црква и њено свештенство. Све то, па и ово „омаловажавање“ положаја црквеног поглавара, поводом законом предвиђеног издатка на његову станарину, показује да је само Црква на „веома несносном, ма да и сувише незнатном, терету нашој држави“. Митрополит је био уверен да је и раније и у дане страдања своје послове вршио савесно, и да његов рад заслужује пре признање него омаловажавање. Он никоме није могао својим радом дати и најмањег разлога ни повода „да се у ово време народног искушења, баш преко наше личности открива нерасположење“ према Цркви. Показаће време колико је радио и био од користи. Да не би ни најмања сенка неке себичности пала на Цркву, он изјављује и моли да Влада усвоји да се он одриче станарине и стана који му је стављен на расположење, и моли да се стан откаже сопственику од 1. јануара наредне године. Он ће се тада иселити у приватан стан који буде нашао. На крају, митрополит одобрава, пошто сви напади на њега и на Цркву долазе због његове велике плате, да му Влада, у интересу оснажења финансија, може обуставити свако издавање плате и додатка докле год је у животу и на митрополитском положају. „Служићемо своју цркву и паству без државне награде.“¹⁰³⁸

Министар просвете и црквених послова је одговорио митрополиту Димитрију 29. децембра, истакавши да је, пошто митрополит има право на стан по закону, Министарство просвете узело под закуп зграду у којој се налазе „скромне просторије“ за

¹⁰³⁸ АС, МПс – Пов. М/8 /1916, Митрополит Димитрије министру просвете и црквених дела, 23. 12. 1916.

његов стан и канцеларију. Тај стан је министарство плаћало и убудуће ће га плаћати, а митрополиту ће се и убудуће издавати плата на коју по закону има права. Влади није познато да је митрополит на путу изгнанства наилазио на игнорисање и непредусретљивост од стране државних органа, нико је о томе није обавестио да би она могла да предузме кораке против таквих представника власти. Даље се наводи да се о избеглом свештенству Влада старала и стараће се као и за остале избегле чиновнике и грађане. Избегли свештеници из старих области редовно примају бир, а они који су на војној дужности добијају још и по осам динара дневно. Многи свештеници који нису на војној дужности, смештени су по нашим избегличким колонијама где им је осигурана избегличка егзистенција. Министар обавештава митрополита да је, пре него што је он дошао на Крф, Министарски савет на министров предлог донео одлуку 25. маја 1916. да се свештеницима из нових области који немају бир, издаје из државне касе по 3 драхме дневно на име помоћи рачунајући од 1. маја. Министар каже и да је више пута покретао питање помагање свештеника чији је бир мали, а који су оптерећени породицама, било да су остали у Србији или су избегли или интернирани. Тако је 9. августа упутио акт српском посланику у Паризу којим га је молио да се из добровољних прилога изда помоћ нашим свештеницима чији је бир мали и недовољан за издржавање. Актом од 17. јуна упутио је митрополиту представку поводом молби неколико свештеника да се они помогну из десетог дела црквено-манастирских капитала, која је сума у величини од 19.000 динара предата у Скадру Михаилу Поповићу, председнику београдског Духовног суда.

У прецртаном делу писма, за који не знамо да ли је постао и саставни део текста који је послат, министар вели да се митрополит са тим није сложио, већ му је одговорио да су они свештеници који су избегли из Србије нашли неко склониште и примају на име бира или какве друге помоћи извесну суму. У тим тешким данима треба да се задовоље тиме, имајући на уму да су њихови другови који су остали у Србији у много тежем положају и да њима одмах треба пружити ма какву помоћ „чим Бог рекне да се у земљу вратимо“. Митрополит је на основу тих разлога наредио председнику Духовног

суда да обустави даље помагање избеглих свештеника и да му врати заосталу суму која се сада налази код њега (митрополита).

На крају дописа министар моли да се ово питање сматра свршеним и да даља дискусија не би била корисна.¹⁰³⁹

5. 15. 7. 1. Образовање Духовног суда

Митрополит је сматрао да је за функционисање црквеног живота у избеглиштву изузетно битно образовање Духовног суда, који би њему помагао у обављању црквених послова. То је фебруара 1917. године тражио од министра просвете и црквених послова. Он се нада да ће српска и савезничка војска скоро ући у отаџбину, чиме ће се и црквени послови све више појављивати, те је стога потребно да бар један Духовни суд буде на окупу који би благовремено предузимао све што је потребно да црквене ствари доводи у ред. Он моли министра да сав персонал београдског Духовног суда (председник и два члана) позове да из Француске дођу на Крф и предузму законом прописане послове и дисциплину над свим избеглим свештенством.¹⁰⁴⁰ Митрополит је подсећао министра на прописе канона и Закона о црквеним властима, према којима он као митрополит и поглавар Цркве представља Цркву целе земље кад Св. архијерејски сабор није на окупу. У време кад је непријатељ неке архијереје погубио, а друге интернирао и на тај начин спречио им управу њиховим епархијама, митрополит је и по прописима канона и по сили околности, као једини архијереј на слободи, упућен да преузме управу над њиховим свештенством као и послове за које се јави потреба код хришћана из њихових епархија. За све то му је нужна законом предвиђена помоћ Духовног

¹⁰³⁹ АС, МПс - Пов. М/8 /1916, Министар просвете и црквених дела митрополиту Димитрију, 29. 12. 1916.

¹⁰⁴⁰ Надлежности Духовног суда биле су: извиђа и суди кривице свештених лица оба реда по члану 173 закона о државним властима и може изрицати казне: опомену; укор; епитимију (најмање 7, а највише 30 дана); одлучење од звања на мање од годину дана; забрану свештенодејства на мање од годину дана. Остале казне из овог закона не може изрицати због непостојања Великог Духовног суда пошто их мора слати по службеној дужности овоме на потврду. Суд може извиђати и судити кривице дисциплинске природе почињене у црквеној администрацији, расправљати спорове свештеничке и друге у материјалним питањима и помагати архијереја у администрирању Црквом уколико о томе може бити речи у тадашњим приликама Србије. – АС, МПс Ц/2/4 /1918

суда. Аргументи за образовање Духовног суда били су и то што су се између свештенства, избеглог и оног на војним дужностима, често догађали неспоразуми и нереди. Често су се јављала питања која се тичу брака, као и питања односа између појединих представника власти и црквених органа, и за све то заинтересоване личности обраћале су се њему, да им та питања расправи и да потребна обавештења и упутства. Он није могао у та питања да се упушта непосредно, већ је било потребно да их претходно истражи и расправи Духовни суд. Зато је инсистирао да се он образује у пуном саставу.¹⁰⁴¹ Министар се коначно сагласио са митрополитим аргументима, и марта 1918. године образован је Духовни суд на Крфу, који су чинили: протојереј Михаило Поповић, председник и чланови Василије Бранковић и Владимир Петровић, док је секретар био протођакон Љубисав Поповић.¹⁰⁴² Сада је остало да се реши питање надлежности суда. У томе је опет дошло до несугласица између митрополита и министра. Митрополит је знао да по закону београдски Духовни суд може да решава само црквена питања и односе свештенства Београдске епархије. Али пошто се услед ратних прилика не могу састајати судови осталих епархија, ни други архијереји епархија из старих граница домовине нису на слободи, а многи послови се тичу цркава и свештенства других епархија, митрополит моли министра да нареди да се београдском Духовном суду предају на решавање сви предмети који спадају у надлежност духовних судова из старих граница Србије.¹⁰⁴³ Министар је сматрао да Духовни суд може да буде само административно тело у митрополитовој близини, које би му помагало у црквеним пословима у погледу администрације. Сматра да је немогуће да делује на остале епархије из старих граница јер би морало да се тражи одобрење законодавног тела.¹⁰⁴⁴ Не знамо шта се даље дешавало по питању надлежности суда, али је извесно да је 23. јула 1918. Министарство просвете и црквених послова тражило од београдског Духовног суда

¹⁰⁴¹ АС, МПс Ц/2/4 /1918

¹⁰⁴² АС, МПс Ц/2/4 /1918

¹⁰⁴³ АС, МПс Ц/2/4 /1918

¹⁰⁴⁴ АС, МПс Ц/2/4 /1918

да пошаље нацрт свог буџета за ту годину министарству финансија.¹⁰⁴⁵

5. 15. 7. 2. Проблеми у избеглиштву

Према расположивим изворима, види се да је Цркву у избеглиштву оптерећивало више проблема које је митрополит Димитрије настојао да реши уз помоћ министра просвете и црквених послова. Један од проблема био је надзор над свештенством. Митрополит је јануара 1917. године обавестио министра да му врло често долазе жалбе на несвештеничко државе понеких свештених лица, која се сада налазе као избеглице „у нама пријатељским земљама“, а тако исто и молбе појединих хришћана поводом разних верских потреба. Пошто Духовни суд није био у могућности да му помогне у надзору, он моли министра да у томе помогну наши државни органи у тим земљама, са чиме се министар сложио.¹⁰⁴⁶

Митрополит је сматрао да постоји велика потреба да се поставе наши свештеници у Енглеској ради вршења верских потреба избеглицама и предавања веронауке нашој деци, смештеној по енглеским школама. То су увидели и Енглези, па су тражили од митрополита да за те потребе што пре упути свештенике. Фебруара 1917. године, митрополит је изабрао свештена лица.¹⁰⁴⁷

Следеће питање које је мучило митрополита је нехришћанско сахрањивање војника умрлих на лечењу у Африци. У писму од 27. фебруара 1917. митрополит јавља министру да је већи број наших војника упућен на лечење у северну Африку, око 15.000 људи. Од тога је око 3000 умрло, а од њих око 1000 није опевано, него је сахрањивано без опела. То је чињено јер није свака болница имала свештеника, а и што су наше власти поклањале малу пажњу извршењу те верске потребе. Митрополит је молио министра да се

¹⁰⁴⁵ У нацрту је стајало да митрополит Димитрије има годишњу плату од 15.000 динара и додатак од 7500 динара. – АС, МПс Ц/2/4 /1918

¹⁰⁴⁶ АС, МПс, Ф-12 Р-122 /1917

¹⁰⁴⁷ За старешину цркве у Енглеској и вероучитеља поставио је свештеника Панту А. Мајсторовића, пароха азањског и намесника среза јасеничког, округа смедеревског; за свештенике и вероучитеље јереја Николу Ђорђевића и јереја Александра Илића, пароха ћупријског. – АС, МПс, Ф-12 Р-122 /1917

хитно позову наши свештеници да изврше опела над гробовима војника. Такође је молио да се постарају да убудуће ни једно наше лице не буде сахрањено неопевано.¹⁰⁴⁸ Из Министарства просвете и црквених послова упутили су допис команданту свих трупа 3. марта 1917. којим су тражили објашњење зашто гробови нису опојани.¹⁰⁴⁹

Једно од питања које је окупирао митрополитову пажњу јесте дошколовавање наших ђака Богословије. У писму од 21. априла 1917, митрополит Димитрије наводи министру да се са нашом војском повлачило много ђака. Сви они, осим ђака богословије, настојањем министра просвете и добротом француске Владе смештени су по заводима који одговарају школама у којима су у домовини учили, и већ другу годину они се редовно школују као питомци Француске или Србије. Изузетак су ученици богословије јер у Француској не постоји ни једна православна богословија, па су ученици који су у Француској остали на улици у беспосличењу. Митрополит је предузео кораке да се они упуте у Русију на школовање, али је Св. синод примио само ограничени број ученика. Њихово школовање би било од велике користи за Цркву јер су у Србији скоро сви свештеници од стране аустроугарских и бугарских власти интернирани, па ће Црква остати без свештенослужитеља. И у војсци има мали број ученика Богословије, као болничара, који нису довршили своје школовање, а које би могли у току рата да доврше. Митрополит моли министра да се за богослове који нису завршили образовање, од почетка идуће школске године установи курс, а моли га и да се заузме код Владе да се омогући богословима који су у војсци да могу посећивати тај курс, и да за време курса буду разрешени од војних обавеза.¹⁰⁵⁰

Проблем који је митрополит покушавао да реши више од годину ипо дана је набавка нове одеће за свештенике. Од јануара 1917. до јула 1918. трајале су полемике о томе на релацији митрополит, министар просвете, министар војни, министар финансија, а у причу се умешао и епископ Варнава. Почетком 1917. године митрополит Димитрије је писао министру војном да се у војсци налази један број свештеника који врши свештеничке дужности или су на одслужењу

¹⁰⁴⁸ АС, МПс Ф12, Р-122 /1917

¹⁰⁴⁹ АС, МПс Ф12, Р-122 /1917; АС, МПс, Ф-11 Р-144 /917

¹⁰⁵⁰ АС, МПс Ф12, Р-122 /1917

војног рока у свештеничком оделу. У последње време ти свештеници су почели да носе војна одела јер су им свештеничка дотрајала или пропала. Пошто је свештенство било у тешком материјалном положају јер је лишено парохијског прихода, није било у могућности да само набави одело. Зато митрополит моли министра војног да се свештеницима уместо војног одела које добија од државе направи по један пар свештеничког одела и један шињел.¹⁰⁵¹ Међутим, проблем је био новац.¹⁰⁵² Заступник министра просвете, министар правде, тражио је јула 1918. године од министра финансија да се издвоји новац за одела. И епископ Варнава му се обратио са истим предлогом. Тада је на служби у војсци било 159 свештеника, два оце и један рабинер.¹⁰⁵³ Коначно, 25. јула 1918. разрешило се ово питање. Министар финансија је известио да не може да испуни захтев из финансијских разлога.¹⁰⁵⁴

Било је и других отворених питања. Митрополит Димитрије је почетком 1918. писао министру просвете и црквених послова да је чуо протесте због тога што се, где год има српских избеглица, допушта појединцима да ступају у бракове махом са странкињама. Митрополит није имао овлашћења да то спречи људима који по закону имају права на то, али да би се прекинули ти протести, а нарочито протести у земљи када се буду вратили, митрополит је био мишљења да Влада, било сама било у договору са Скупштином, треба да забрани војним и грађанским лицима ступање у брак докле год се не врате у земљу.¹⁰⁵⁵

Бринући о егзистенцији клира, митрополит је фебруара 1918. писао министру просвете и црквених послова да је предложио да се интернираним свештенмонасима шаље новчана помоћ у износу њихових плата како би задовољавали најнужније потребе, а када настану редовне прилике извршили би се обрачуни са манастирима у којима су служили.¹⁰⁵⁶

У последњој години рата појавила се потреба да митрополит отпутује у посету избеглим Србима у Енглеску, при чему би свратио

¹⁰⁵¹ АС, МПс, Ц-0/5 1918

¹⁰⁵² АС, МПс, Ц-0/5 1918

¹⁰⁵³ АС, МПс, Ц-0/5 1918

¹⁰⁵⁴ АС, МПс, Ц-0/5 1918

¹⁰⁵⁵ АС, МПс, Ц, Б/15 /1918

¹⁰⁵⁶ АС, МПс, Ц-В/1 /1918

и до Француске. Митрополит је планирао да крене на пут у августу, тамо посети богословију која је привремено отворена почетком априла те године, да посети и српске избегличке колоније, а по могућству и школе, како у Енглеској, тако и при повратку у Француској. Молио је министра за новчану помоћ.¹⁰⁵⁷ Министарски савет је 1. августа донео одлуку да се за пут митрополита и његове пратње, у трајању од три месеца, изда одређена сума. Међутим, до путовања није дошло, а 16. октобра митрополит је јавио министру да, пошто су у току припрема за пут искрсла црквена питања скопчана са државним интересима и омела га да тада крене, и пошто су затим настали велики догађаји ослобођења отаџбине, немогуће му је да ма где у иностранство иде.¹⁰⁵⁸

И када се вратио у Београд, митрополит није заборавио проблеме својих свештеника и монаха. Тако је 15. децембра 1918. писао министру просвете и црквених послова и поновио своју молбу коју је још на Крфу предао, да се од стране Владе одређена државна помоћ парохијским свештеницима даје и капеланима, ђаконима и монасима јер су ови толико од непријатеља оштећени да не могу издржавати своје братство. Тој молби додаје и молбу да се та помоћ даје и породицама изгинулих и у ропству под непријатељем помрлих свештеника.¹⁰⁵⁹

Осим митрополита Димитрија, у избеглиштву се по разним питањима везаним за Цркву оглашавао и епископ Варнава. У писму министру просвете и црквених послова 13. јуна 1918. из Солуна, напомиње да се у Цркви и црквеном животу опажају ствари које ометају правилан развој Цркве и могу бити фаталне по њу и њене свештенослужиоце. Епископ је по доласку у Солун приметио извесне неисправности у црквеним пословима и свештеничким односима. Било је случајева да неки свештеници и свештеномонаси не воде рачуна о свом понашању: при оснивању цркава изазивају сукобе, после чега настају револти и разочарања оних који су се највише заузимали око цркве; неки се ограничавају само на верске обреде не обраћајући никакву пажњу на разне душевне и верске потресе и појаве и не улазећи у ближи додир са људима; неки под заштитом

¹⁰⁵⁷ АС, МПс, Ц-А/12 /1918

¹⁰⁵⁸ АС, МПс, Ц-А/12 /1918

¹⁰⁵⁹ АС, МПс, Ц-П/77 /1918

нередовних прилика, мислећи да је то модерно и дозвољено, живе саблазно и на штету угледа Цркве, вере и целог клира. И свештеномонаси дају рђаве примере: неки се ни мало не разликују од обичних мирјана и грешника, које би требало да исправљају; додир са разним женама у болницама, где су неки на служби, дао је повода најскандалознијим стварима. Епископ сматра да свештеномонахе треба ослободити војних дужности и послати их у Хиландар или који други манастир где би били од користи, а и за њих би било боље. У Хиландар би могли да се шаљу и војни свештеници који су на боловању, да би се сачували од скупог живота. Владика је поднео списак свештеномонаха на војним дужностима за ослобођење, пошто им се претходно осигура плата и егзистенција у Хиландару. Нужно је, због напорних обавеза, да се сви пуковски и дивизијски свештеници који желе, замене свештеницима из позадине и Француске. Требало би скренути пажњу старешинама да олакшавају свештеницима вршење њихове службе и да им дозвољавају да редовно посећују оближње цркве.¹⁰⁶⁰ Јуна 1918. огласио се министар правде, заступник министра просвете и црквених послова, рекавши да се слаже да би што већи број монаха требало да оде у Хиландар.¹⁰⁶¹

5. 16. Поглед на митрополитски период

Време од 1905. до 1920. године представља један од најтежих периода српске историје, обележен балканским и Првим светским ратом, Царинским ратом, анексионом кризом, великим променама у свету, идејом уједињења у заједничку државу, модернизацијским токовима... У таквим политичким и друштвеним околностима на челу Српске Цркве налазио се митрополит Димитрије.

Највиши орган Цркве био је Свети архијерејски сабор, који је доносио обавезујуће одлуке за функционисање црквеног организма, а митрополит је имао битну улогу у организовању црквеног живота. Црква је била под надлежношћу Министарства просвете и црквених послова, па је и министар доносио обавезујуће одлуке. О митрополиту је владало мишљење да је вредан, радан, добар, строг и

¹⁰⁶⁰ АС, МПс, Ц-0/5 1918

¹⁰⁶¹ АС, МПс, Ц-0/5 1918

правичан старешина, који не подлеже туђим утицајима, али који хоће свакога да чује шта мисли, да воли вредне људе.

На почетку митрополитове управе, у црквеним круговима владало је мишљење да се у крилу Цркве зацарио нерад и хладноћа, да црквени дух малаксава од недостатка љубави према свештеничком позиву и да је љубав уступила место пороцима. У народу се развијало назаренство, ширено је социјалистичко учење, неслога и пороци били су доста раширени. Очекивало се од митрополита да почне са решавањем проблема, да се друштво упућује на хришћански пут. Сматрало се да је утицај поглавара врло битан у држави.

Већ у приступној беседи на почетку управе Црквом, митрополит је истакао правац свог рада, јасно дефинишући проблеме у којима су се налазиле Црква и држава. Пре свега, било му је јасно да више не постоји религиозни живот какав је некада постојао у српском народу, који је био „извор ретких врлина“. Његови савременици су били равнодушни према вери и свим некада битним идеалима. Уместо духовног живота, у први план су стављени материјалистички пориви. Митрополит, а и не само он, сматрао је да то води „моралном распаду народа“ и да Црква треба да учини нешто да се стање промени. У првом реду, митрополит је нагласио основну улогу Цркве у друштву, а то је да руководи људским животом да би онима који у Христа верују обезбедила „срећан живот овде на земљи, и да их припреми за вечан живот у Царству небеском“. Али поред тога, митрополит је истицао и историјску улогу Цркве у преломним догађајима, пре свега као „огњиште родољубља“, што она и даље треба да буде. Потребно је да се Црква бави просвећивањем народа, да помаже у његовом културном и привредном уздицању, а ту је главну улогу давао свештеницима. Митрополит се није плашио природних и друштвених теорија, већ је истицао да се треба радовати научним открићима. Истакао је толерантност српског народа према другим народима и верама и најавио такву политику и убудуће.

Током читавог периода док је управљао Црквом, митрополит Димитрије је радио на остваривању циљева које је истакао у беседи приликом ступања на дужност. Пре свега, трудио се на подизању свести у народу о греху и неморалу и на искорењивању тих појава.

Приликом канонских посета остваривао је присан, готово очински контакт са обичним сеоским становништвом, сигурно недовољно образованим, са намером да га посаветује не само о питањима вере већ и о свакодневним животним ситуацијама. Поред препорука о љубави, слози и преданости Богу, говорио им је и о ванбрачном животу као штетном по јавни морал, о јачању хигијенских и друштвених прилика, о користи од земљорадничких задруга, о партијској поцепаности и кривоклетству, о чувању од прекомерног пића, о чувању народних и црквених светиња и установа. Саветовао је народ да се чува онога што уноси расправу у општини и породици, да старији предходе добрим примером млађима, а млађи да слушају старије. Молио их је да одржавају народно здравље, цркве и школе, да гаје кованлуке и да земљу рационалније обрађују.

Не само у личном додиру са људима, већ и у посланицама, митрополит се редовно освртао на грех и лек против греха. Истицао је да грех може да постане друга природа човекова, ако се навикне на њега. Анализирао је негативно понашање људи, њихову спремност да нанесу зло другима, јавно наводио која се све рђаве појаве дешавају у народу: клевета, отимање, паљевине, разбојништва, убиства, састанци нерадних и разуданих људи по механама... Али након анализе зла, митрополит је увек давао јасне савете како да се друштво промени, и ту је пре свега мислио на повратак Цркви и вери.

Митрополит је активно схватао улогу Цркве у друштву, у својим наступима је потенцирао актуелна друштвена питања и давао на њих хришћански одговор. И он и Сабор су се активно борили против одбегавања девојака, сматрајући да такви поступци угрожавају брачни живот. Митрополит је сматрао да су узрок ванбрачности поремећени осећаји о браку, али и заплетене законске формалности. Митрополит и Сабор су сматрали и да државни органи треба много више да се труде у вршењу верских дужности, да општински и други функционери треба редовно да иду на богослужења. Указивали су и на неморал који је ширен путем штампе, на то да разна друштва, корпорације, клубови, политичке организације и други, преузимају примат Цркви што се тиче утицаја на омладину. Сматрали су да грађани прво треба да се окупљају око храмова. Митрополит је наглашавао улогу Цркве у просветним и

културним задацима и у прошлости и у његово доба. Сматрао је да свештенство има патриотску дужност да допринесу напретку школе и просвете. У сусретима са ђацима, не само богословије, давао је савет да поред стручног усавршавања не забораве крупне задатке српског народа и државе.

У ово време доста се полемисало о утицаја модерних схватања на друштво. Митрополит је сматрао да је отварање пута широкој цивилизацији са њеним добрим и злим плодовима у патријархалну средину излагање народа опасности по духовни живот. Није сматрао добрим да се у име цивилизације народу одузимају његове моралне особине, које су му давале отпорну снагу. То је народ чинило неспособним да се осећа као „целина која има своје засебне идеале“.

Митрополит је сматрао да је најбољи начин да се стане на пут неморалном и нехришћанском понашању, јаче деловање Цркве, пре свега свештенства, уз адекватну помоћ државе. Истицао је да је у то време било много појава које су поткопавале моралан и религиозан живот, а да је против таквог стања позвана у првом реду Црква да делује преко свештеника који су у непосредном додиру са народом. Прво, тражио је да свештеници поштују свој позив и чувају своје свештеничко достојанство, да помажу и обилазе „сиротне, болне и невољне“, да више саветују и упућују народ на све што је добро и напредно, да раде на отварању курсева за учење и ширење писмености у народу, да прате науку и савремени живот, да буду активнији у хуманим и добротворним установама, у земљорадничким задругама, друштву за чување народног здравља... Митрополит је сматрао да свештеници треба да врше своју дужност не само по закону него и по савести и из љубави према позиву. Поред свечарских спискова, треба да воде и друге спискове, са белешкама о верским и моралним склоностима парохијана.

Међутим, да би свештенство могло озбиљно да се супротстави друштвеним аномалијама, да би се остварила велика очекивања од Цркве, морали су да се испуне неки предуслови. У првом реду требало је да се поправи положај свештеника, па би тада и држава имала разлога да захтева јачи рад црквених органа. Свештенству је требала помоћ државе. Митрополит је инсистирао на преуређењу свештеничког стања и ту је пружао свештенству знатну помоћ, апелујући на државне органе да се уреди да свештеници добију

плате и тако осигурају егзистенцију. Ипак, за ово време није био донет Закон о преуређењу свештениког положаја, као ни Закон о црквеним властима, на чему је митрополит такође инсистирао.

У ово време деловало је и Свештеничко удружење, са којим је митрополит одржавао добре односе и имао, као иницијатор његовог настанка, изразито благонаклон став према његовом раду. Удружење је имало за циљ да се бави општим унапређењем живота и рада свештеника, али су два питања преовладала у његовом раду: питање преуређења положаја решавањем проблема плата и питање другог свештеничког брака. Док је по првом питању митрополит чинио све напоре да им помогне код државних власти, по другом није могао да попусти пред њиховим притисцима јер је питање другог брака било у надлежности целокупне Православне цркве, а не само једне помесне црквене организације.

Митрополит је често сазивао свештеничке конференције, са циљем да се упозна из прве руке са проблемима свештенства али и народа јер су управо свештеници били у најближем контакту са становништвом. И од свештеника је тражио да се чешће састају, расправљају о проблемима и покушавају да нађу решења. Међу свештенством је било подељено мишљење око бављења политиком, а митрополит је сматрао да они не могу учествовати у политици као до тада, да морају да буду обазривији и уздржљивији, да прво мора да им буде пред очима Црква и њено добро.

Митрополит се активно бавио поправљањем положаја монаштва, и најпре отварањем Монашке школе у манастиру Раковици, која је требало да ради на подизању угледа монаха, и да буде „богословско-привредни завод“. У њој су се предавали богословски и привредни предмети. Требало је да развија и усаврши привреду међу монасима, и да од манастирских имања створи угледна добра за народ. То је било остварење давнашње жеље тада епископа шабачког Димитрија, а сигурно је на то утицало и његов боравак у Француској, где је студирао и агрономију. Бринуо се и да се монашка правила у потпуности испуњавају.

У Краљевини Србији Православна црква је имала карактер државне Цркве. Односи између Цркве и државе су били углавном коректни, али је било и проблема. Митрополит и свештенство сматрали су да државни органи не спречавају неморал и

ванбрачност, већ то подржавају, да не долазе на богослужења иако су обавезни, и тако не дају добар пример народу, да општинске и полицијске власти не штите манастирску имовину, да се не наплаћују црквена потраживања од приватних лица, да се бир не плаћа редовно, да се забрањује свето причешће, да се не поштују црквени празници од стране државних органа... На највишем државном нивоу, било је жалби због намере државних органа да примора монахе и владике да улажу у удовички фонд, жалби на војне власти због позивања у војску монаштва, због недржања верске наставе на Војној академији... Државни органи су често излазили у сусрет умесним примедбама црквених власти. На нивоу највиших званичника, у односима митрополита Димитрија и краља Петра, није било ни најмањих размимоилажења. Поред пријатељског односа, они су делили и уверења о улози Цркве у друштву. Као искрени верник краљ је сматрао да Црква треба да има значајну улогу у општем народном препороду, да буде покретачка снага у искорењивању заосталости, примитивизма, сујеверја... По његовом мишљењу, свештенство је имало три дужности: да утврди народ у вери, да га морално подиже и да му помогне саветом да материјално ојача. Митрополит је у краљу имао чврсту подршку за остваривање своје визије улоге Цркве у друштву. Митрополит је мислио и на наследника престола, Александра, и њему се једном приликом обратио са очинским саветом да треба да схвати да се губе неке отпорне врлине српског народа, да народ треба да се врати тим врлинама и да се спреми за културну и политичку борбу. Много ће зависити од тога какав ће правац да даје будући владар, који треба да има јаку вољу и истрајност да државне и народне послове изучи и да им буде господар, да зна да заповеда, да буде „мудрац и витез у судбоносним часовима“.

Митрополит се залагао за јединство у деловању свих православних цркава, да се састане Сабор или конференција епископа православних цркава, да би се многа питања решила, да се поткрепе борци који се усамљени боре за Православље јер је непријатељ општи. Посебно су одржавани добри односи са Руском црквом. Иако се Српска црква доследно борила против свих неправославних утицаја, као што су назаренска секта, социјализам, модернизам, иако се истицало да конкордат са Римокатоличком

црквом није донет са знањем и пристанком Православне цркве. она је у доба управе митрополита Димитрија била врло толерантна и пријатељски настројена према другим неправославним народима и црквама, што доказује однос према енглеском краљу Едварду, сарадња са старокатолицима, благонаклон став према страним хришћанским мисионарима...

У ово време, митрополит је трпео и критике, и од отворених противника Цркве као што су социјалисти, али и од дела свештенства, углавном окупљеног у Свештеничком удружењу, које је преко свог гласила Весника упућивало прекоре на рачун поглавара.

Митрополит се налазио на челу Цркве у време значајних народних и државних борби, као што су анексија БиХ, балкански ратови и Први светски рат. У свим тим догађајима поглавар Цркве је истицао да он и Црква у целини подржавају напоре државних власти да се очувају интереси народа и државе, позивајући се на поступање Цркве у прошлости у сличним ситуацијама. Када је Аустро-Угарска прогласила анексију БиХ, митрополит је најодлучније заузео став да се о тако важном догађају мора говорити у цркви, и да су сви свештеници спремни да се одазову на позив отаџбине. Навео је да је Српска црква толерантна према свим конфесијама, али да на првом месту штити интересе земље и Српства. У борби се уздао у руску помоћ, истичући да он проповеда мир али је спреман и на жртву.

Митрополит се бринуо о народу у Старој Србији и пре и нарочито за време балканских ратова. Бодрио је војску у напорима да ослободи јужне српске територије, велики број свештеника је био у војним јединицама, бринући о духовним потребама војника, посебно рањеника, а и сам је на челу Главног одбора за помоћ учествовао у пружању подршке ослободиоцима Косова. И у време Великог рата, у коме је Црква знатно страдала, а окупатор врло сурово поступао према њој на окупираним подручјима, митрополит је настојао да се одржи црквени поредак и да систем коме је на челу обавља своје дужности, и док је био у земљи и док је био у избеглиштву. Био је челу одбора за помоћ, и посебно водио бригу, заједно са државним органима, о избеглим свештеницима. Пружио је и подршку напорима да се дође до уједињења све браће у „слободну, велику и културну отаџбину“. Остало је упамћено да је

седи митрополит на Крфу подсећао на старозаветне пророке и апостоле Цркве који свуда сеју мир и спокојство са надом на боље сутра.

Глава 6

СРПСКА ПАТРИЈАРШИЈА – УЈЕДИЊЕЊЕ, УСТОЛИЧЕЊЕ, УРЕЂЕЊЕ

6. 1. Српске црквене области пре уједињења

Током целог XIX и првих двадесет година XX века Српска православна црква је била територијално раздељена, а уједињење је било могуће тек када је извршено национално и територијално уједињење. Све покрајинске цркве, поред Српске цркве у Краљевини Србији, а то су Карловачка митрополија, Црногорска митрополија, Српска црква у Далмацији, у Босни и Херцеговини, у Јужној Србији и Македонији, живеле су својим животом.

У Србији од 1766. до 1830, под отоманском влашћу, епископи су били по народности Грци, тзв. фанариоти, који осим часних изузетака нису остали у доброј успомени. После Првог светског рата, Митрополија Србије је обухватала Краљевину Србију, имала пет епархија и била је аутокефална.

Карловачка митрополија, после Велике сеобе Срба 1690, постоји званично са привилегијама цара Леополда I од 1713, када је њено седиште смештено у Сремске Карловце. Она је добила црквену аутономију од пећког патријарха Калиника. Поменуте привилегије касније су угрожаване од Беча и Будима, али су их упорно са народом бранили сви наследници патријарха Арсенија III. После Првог светског рата, Карловачка митрополија је обухватала све православне Србе у Војводини, Хрватској и Славонији, имала је седам епархија и била је аутокефална.

Црногорски митрополити су после пада Црне Горе 1496. под турску власт били егзарси Пећког трона. После Првог светског рата, Црногорско-приморска митрополија је обухватала Краљевину Црну Гору, имала је три епархије и била је аутокефална.¹⁰⁶²

Српска црква у Далмацији после Карловачког мира 1699. и Пожаревачког мира 1718. године, потпала је под управу Млетачке

¹⁰⁶² Ђ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве II, Минхен 1966, 10, 360-380, 450-555, 579-590; Р. Поповић, Српска црква у историји, 49-66, 99-105; Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002, 233-234; Р. Грујић, Нав. дело, 154-156, 160-170, 224.

Републике, која је све православне ставила под власт филаделфијског митрополита који је био унијата. Од 1828. године, Црква у Далмацији дошла је под јурисдикцију Карловачке митрополије, а поделом Далмације између Аустрије и Угарске, епархије Далматинско-истријска и Боко которска остале су у саставу Буковинско-далматинске митрополије под јурисдикцијом румунско-русинске Буковине све до 1918. и уједињења Српске цркве.

Црква у Босни и Херцеговини је по укидању Пећке патријаршије имала за епископе фанариоте. На Берлинском конгресу 1878. године, Аустро-Угарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину. Црква на том простору је 1880. године, конвенцијом Аустро-Угарске и Васељенске патријаршије, добила неку врсту аутономије, право да има своју сопствену јерархију. После Првог светског рата, Српска црква у Босни и Херцеговини имала је четири епархије (дабробосанска, зворничко-тузланска, бањалучко-бихаћка и захумско-херцеговачка).

Стање Цркве у Старој Србији и Македонији било је тешко под Цариградском патријаршијом, са фанариотским епископима. Бугари су уз помоћ Порте 1870. добили Егзархију која је у своју сферу укључила области Скопља, Битоља, Дебра, Струмице, са околином Ниша, Пирота и Врања, који су после 1878. ушли у састав Србије. После Првог светског рата, црквена област у Старој Србији и Македонији имала је шест епархија (рашко-призренска, скопска, дебарско-велешка, преспанско-охридска, пелагонијска (битољска) и полеанска (дојранска)). Пошто су 1912. и 1913, односно 1919. године бугарски и грчки епископи напустили ове епархије, оне су ушле у састав Београдске архиепископије, али је њихов статус у односу на Цариградску патријаршију остао нерешен.¹⁰⁶³

6. 2. Уједињење

По завршетку Првог светског рата, 1. 12. 1918. године у Београду је свечано проглашено уједињење Краљевине Србије и

¹⁰⁶³ Ћ. Слијепчевић, Историја Српске православне цркве II, Минхен 1966, 10, 360-380, 450-555, 579-590; Р. Поповић, Српска црква у историји, 49-66, 99-105; Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002, 233-234; Р. Грујић, Нав. дело, 154-156, 160-170, 224.

Државе Словенаца, Хрвата и Срба у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.¹⁰⁶⁴ Овим чином је створена могућност уједињења Српске православне цркве у једну целину од више аутономних делова и васпостављање Патријаршије укинута 1766. године. Уједињење Цркве је подржавала и државна власт која је настојала да заведе „једну духовно-црквену централизацију, која ће помагати, да политичко државне прилике у држави и цркви буду темељ и политичког јединства“. Српска црква је обједињена 1920. године, али је процес унутрашњег духовног уједињења трајао много дуже и у себи „сажимао нивелисање организационих разлика и праксе која је вековима настајала у крилима покрајинских цркава“.¹⁰⁶⁵

Руководећи се прописима Цркве,¹⁰⁶⁶ аутономне црквене области српског народа могле су да се духовно обједине. Најпре су се архијереји босанско-херцеговачких епархија 1/14. децембра 1918. са митрополитом Евгенијем (Летицом) сагласили да се уједине са Београдском митрополијом, те су замолили српског митрополита Димитрија (Павловића) да са Владом Краљевине СХС издејствује њихов канонски отпуст из окриља Васељенске патријаршије. Сличан захтев Св. синоду Карловачке митрополије упутио је епископ далматинско-истријски Димитрије (Бранковић), да његова епархија и Бококоторско-дубровачка буду враћене у канонску и црквено-јурисдикциону свезу и заједницу. Св. синод Карловачке митрополије је својом одлуком од 16/29. децембра пристао на такву заједницу јер је Српска православна црква у Далмацији била дуго у таквом односу, од 1829. до 1873. године.¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁴ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978...*, 29-33.

¹⁰⁶⁵ Љубодраг Димић, *Историја српске државности*. Књига III. Србија у Југославији, Нови Сад 2001, 86-87.

¹⁰⁶⁶ 17. канон IV Васељенског и 38. канон Трулског сабора

¹⁰⁶⁷ Јереј Димшо Перић, *Устројство, организација и рад на законодавству Српске православне цркве у првој половини 20. века (1901-1950)*, докторска дисертација, Београд 1990, стр. 155-157; Н. Милаш, *Православно Црквено право*, Задар 1890, 289; Ћ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, II..., 537; О уједињењу СПЦ видети и: Др. Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*. III. књига: За време Другог светског рата и после њега, Келн 1986, 13-14.

Напомена: Краљевина Србија и Београдска митрополија ступиле су у преговоре са Васељенском патријаршијом, да после балканских ратова епархије у Старој Србији и Македонији буду враћене у свезу Београдске митрополије, али због избијања I светског рата 1914. ови преговори су били прекинути, а по завршетку светског рата обновљени. – Гласник, бр. 1, Београд, 1. (14) јул 1920, 7-8; Н. Милаш, *Срби у Далмацији*, Нови Сад, 1901; Ћ. Слијепчевић, *Историја СПЦ*, II...,

Децембра 18/31. у Сремским Карловцима је одржана прва конференција свих српских епископа, којом је председавао архиепископ београдски и митрополит Србије Димитрије. Тада је решено да се прогласи уједињење локалних цркава. На конференцији је прочитана одлука Св. синода Карловачке митрополије од 18. 12. 1918. у којој стоји да се он саглашава са обједињавањем своје црквене области са осталим српским црквеним областима у новоствореној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, зарад васпостављања црквеног јединства које је било до 1710. године, уважавајући Карловачкој митрополији право на уређивање „односа њезина“ према јединственој Цркви и држави. Саборска конференција је једнодушно одлучила да се одмах приступи извршењу црквеног уједињења успостављањем Српске патријаршије, „пошто се с пуним поуздањем очекује, да ће и Српска црква у Црној Гори пристати на уједињење, која због краткоће времена и тешких прометних прилика није могла бити заступљена на овом збору епископа“.¹⁰⁶⁸ Митрополит Србије Димитрије је на конференцији епископа изјавио да су сви сагласни и пристају на уједињење, додавши са своје стране да ће за своју усмену изјаву доставити посебно „одлуку свога Архијерејског сабора“. Конференција је установила привремени Одбор, коме је поверено да припреми све за привремену организацију уједињене Цркве, до њеног коначног уједињења. У овај Одбор су изабрани: председник митрополит тузлански Иларион, чланови епископ темишварски Георгије, епископ нишки Доситеј, епископ далматинско-истријски Димитрије и епископ Иларион, архидијецезални викар и синодални канцелар.

Саборској конференцији молбом се обратио епископ из Будима др Георгије (Зубковић) апелујући да се умоли Влада Краљевине СХС да својим ауторитетом посредује те да се међународним уговорима зајемчи јерархијско јединство СПЦ, као и материјално осигурање црквено просветног живота и за делове Будимске епископије која се са епископским седиштем у Будиму нашла изван простора

590-608; Вељко Ћ. Ћурић, Голгота Српске православне цркве 1941-1945, Београд 1997, 15-17.

¹⁰⁶⁸ О уједињењу Црногорско-приморске митрополије у СПЦ видети: Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 173.

уједињене Цркве и државе.¹⁰⁶⁹ Осим Будима, ван граница новонастале државе остала су још два епархијска средишта: Задар и Темишвар и мањи део Вршачке епархије. Епископ Темишварске епархије, која се простирала у Румунији, добио је сагласност црквено-државних власти да своје седиште премести у Велику Кикинду.¹⁰⁷⁰ Такође иза граница су остали Скадар и његова околина са српским живљем, као и просветне православне црквено-школске општине и установе у Бечу, Ријечи, Трсту, Пероју, Америци и Канади.¹⁰⁷¹

На састанку архијереја Српске цркве на првој конференцији у Сремским Карловцима, поред пуномоћја издатог митрополиту Димитрију да упути представку Васељенској патријаршији за васпостављање Српске патријаршије, одлучено је да митрополит у име свих умоли Владу Краљевине СХС да дипломатским дејством помогне ово дело. Закључено је и да треба основати више богословија и Духовну академију за школовање нових теолошких кадрова јер је у току Првог светског рата умрло и нестало преко 1.000 свештеника,¹⁰⁷² што је била трећина од укупног свештенства. Овом приликом решено је да се упути телеграмско писмо захвалности Кентерберијском архиепископу за указану велику љубав српском народу и Српској православној цркви током минулог светског рата.¹⁰⁷³

Митрополит Димитрије је сазвао Свети архијерејски сабор Београдске митрополије, који је трајао од 25. фебруара /11. марта до 6/19. јуна 1919. године. Сабор је 27. фебруара /13. марта, тражио од архиепископа Димитрија као председавајућег да, по

¹⁰⁶⁹ Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 17-18; Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 157-158; П. Пузовић, Кратка историја Српске православне цркве (1219-2000), Крагујевац 2000, 93-94; П. Пузовић, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 323-324; Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1978, Beograd 1981, 9-29; Вељко Ђурић, Нав. дело, 15-49.

¹⁰⁷⁰ Митрополитско-патријаршијски архив, Ср. Карловци 1919, бр. 14; Н. Н. О темишварском владичанству, Гласник, бр. 6, 15. (28) март 1922, 89.

Напомена: Св. синод Карловачке митрополије именовao је архимандрита Стефана (Николића) за архијерејског викара у Темишвару да управља тим делом Темишварске епархије.

¹⁰⁷¹ П. Пузовић, Кратка историја Српске православне цркве (1219-2000), Београд 2000, 93; Д. Перић, Нав. дело, 343-355.

¹⁰⁷² П. Пузовић, Кратка историја..., 93; Гласник, бр. 6, 15. (28) март 1922, 89; В. Petranović, Нав. дело, 22-24.

¹⁰⁷³ Српска Црква, бр. 4, Сарајево 1919, 11; П. Пузовић, Кратка историја..., 92-95.

могућности, што пре сазове у Београду нову конференцију свих српских епископа без обзира да ли ти архијереји припадају самосталним или још појединачним српским црквама. На тој конференцији прегледале би се и ратификовале одлуке из Сремских Карловаца са првог заседања и била би извршена размена мишљења око будућег уједињења СПЦ. Ту иницијативу је давао и регент Александар, који је, као и отац му краљ Петар I, био веома религиозан и држао се начела: „Ако се ради без вере, неће имати вредности“.

У Београду је од 11/24. до 15/28. маја 1919. одржана Друга конференција епископа, којој је председавао између свих архијереја најстарији епископ по посвећењу, митрополит црногорско-приморски Митрофан.¹⁰⁷⁴ У поздравном обраћању учесницима, он је истакао да је српски народ током векова био политички разједињен у више држава, те је и Српска црква била подељена у више духовних области, па је „у удео пала велика срећа што смо доживели ове епохалне дане (...) да заједнички у братској слози изведемо наше црквено јединство.“ На конференцији је проглашено „духовно, морално и административно јединство свих српских православних црквених области“, које ће се јединствено дефинисати и уредити када се цео Сабор уједињене Српске цркве састане под председништвом свог патријарха. До тада се ово уједињење треба изражавати у привременом одбору епископа, изабраном од ове епископске конференције. Тај одбор је назван „Средишњи архијерејски сабор уједињене Српске православне цркве“, а седиште му је било у Београду. Успостављањем овог тела, престао је да постоји привремени Одбор који формиран на Првој конференцији епископа. Средишњи архијерејски сабор уједињене Српске цркве чинила су пет лица: председник Митрофан, митрополит црногорско-приморски (касније митрополит Србије Димитрије), чланови:

¹⁰⁷⁴ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 159-160; Српска Црква, бр. 4, Сарајево 1919, 111-112; Р. Веселиновић, Уједињење покрајинских цркава..., Споменица, 16; Вељко Ђурић, Нав. дело, 15-30; Д. К. Петровић, Уједињење Српске цркве и обнова Патријаршије, Споменица СПЦ 1919-1969, 362-363; Ђ. Слијепчевић, Историја, II..., 556-567; И(ларион), Извештај о раду друге конференције архијереја Уједињење Српске православне цркве државе у Београду од 11/24. до 15/28. маја 1919. године, Гласник, бр. 2, 1920, 18-21; Н. Н. Емилијан Пиперковић, епископ тимочки, Гласник, бр. 9. Београд 1970, 250; М. Д. Протић, Кроз историју Српске патријаршије, Православље, бр. 83-84, 30. 9. 1970, 10, 16.

митрополит зворничко-тузлански др Иларион (Радоњић), епископ темишварски и администратор Карловачке митрополије др Георгије (Летић), епископ нишки Доситеј (Николић) и викарни архијереј Карловачке митрополије Иларион (Зеремски). Дужности и права Средишњег сабора биле су да представља и заступа уједињену СПЦ из свих покрајина, да буде извршни орган свих одлука архијерејске конференције, да припрема сав потребни материјал за организацију уједињене Српске цркве и за први избор патријарха, да према потреби сазива конференцију епископата. Све црквене области морале су да опште са државном влашћу преко овог Сабора. Регент Александар је указом од 28. августа 1919. године потврдио Уредбу о устројству овог Сабора.

Друга Конференција архијереја је упозната са радом митрополита Димитрија који је обављао послове у вези придруживања оних црквених области које су се још налазиле под јурисдикцијом Васељенске патријаршије. Преко митрополита је изражен предлог Влади Краљевине СХС да се дипломатској црквено-државној делегацији у преговорима са Цариградском патријаршијом придодају још двојица стручњака за поменуте проблеме.¹⁰⁷⁵

Средишњи архијерејски сабор уједињене Српске цркве обратио се о Духовима 1919. године посланицом свештенству и народу, у којој је наглашена велика радост због тога што се епископи уједињене Српске цркве обраћају програмском посланицом која је оличење духовног, моралног и административног јединства. „Све наше обласне цркве“, каже се у посланици, „равне су по историјској слави и по услузи коју су учиниле народу у столећима робовања.“. Оне су једнаке по праву и части. Јединство Цркве се и врши не у виду подчињавања једне области другој него „што се све покрајинске цркве сливају у једну вишу и потпуну“ целину. У тексту

¹⁰⁷⁵ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 159-160; Српска Црква, бр. 4, Сарајево 1919, 111-112; Р. Веселиновић, Уједињење покрајинских цркава..., Споменица, 16; Вељко Ђурић, Нав. дело, 15-30; Д. К. Петровић, Уједињење Српске цркве и обнова Патријаршије, Споменица СПЦ 1919-1969, 362-363; Ћ. Слијепчевић, Историја, II..., 556-567; И(ларион), Извештај о раду друге конференције архијереја Уједињење Српске православне цркве државе у Београду од 11/24. до 15/28. маја 1919. године, Гласник, бр. 2, 1920, 18-21; Н. Н. Емилијан Пиперковић, епископ тимочки, Гласник, бр. 9. Београд 1970, 250; М. Д. Протић, Кроз историју Српске патријаршије, Православље, бр. 83-84, 30. 9. 1970, 10, 16.

се говори и да су „наша браћа Хрвати и Словенци“ ослобођени и сједињени „с нама у једну државу“. То је „моћна држава“, али је, још вредније, „моћна правда“. „Грам правде претеже товаре силе“. Молитвено се вапије да Господ Бог подари „крепост и милост“, да своју „моћну државу обогатимо моћном правдом да би изнутра била моћна и светла пред Господом“. Да се новонастала држава не запрља грехом, нужно је борити се против зала, егоистичности, похота и других порока. Уједињењем Цркве испуњен је програм националног ослобођења, чиме се мора прихватити нови програм друштвене заједнице, да се изграђује на љубави и правди. На изградњи уједињене државе неопходна је добра воља, стрпљење и сарадња свих јер сви укупно „ви сачињавате државу и Цркву Божју“. Око тог светог дела сви су позвани да раде, а напредак „Цркве и државе ваш је напредак.“ У посланици је особито наглашено то што после вековне разједињености „Српска православна црква први пут може да вам говори једним гласом. Објављујући вам обједињење свете Српске православне цркве, ми вас позивамо у име Господа нашег Исуса Христа, да се и ви сви уједините у духу и љубави братској и сестринској кроз молитву и благодарност Богу за сва добра, до којих сте Његовом помоћу дошли“.¹⁰⁷⁶

На Трећој епископској конференцији уједињене СПЦ, која је одржана у Сремским Карловцима од 20. новембра/3. децембра до 2/15. децембра 1919. под председништвом митрополита Митрофана, усвојен је Закон о проглашењу и успостави старе Српске патријаршије. Према њему, уз патријарха ће бити и стални Св. архијерејски синод, и то као највиша управно-судска црквена власт, а Св. архијерејски сабор законодавна власт.¹⁰⁷⁷

Пошто митрополит Димитрије није био у саставу Средишњег архијерејског сабора, он се није појавио на Трећој конференцији. Митрополиту Димитрију је предочено да и сам уђе у Средишњи архијерејски сабор и помогне у важним одлукама. То се и десило 28. априла 1920. године, а сутрадан је дотадашњи председник Сабора

¹⁰⁷⁶ Српска Црква, бр. 4, Сарајево 1919, 112; Р. Веселиновић, Уједињење..., Споменица, 16-17; Б. Ковачевић, Српски патријарси последњи педесет година, Споменица, 465-469; Д. К. Петровић, Нав. дело, 362-363.

¹⁰⁷⁷ Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 34; Р. Веселиновић, Нав. дело, 17.

Митрофан поднео оставку на место председавајућег. На његово место је изабран митрополит Димитрије. Такође и потпредседник, епископ нишки Доситеј, по молби је разрешен дужности и предложио да за Димитријевог заменика буде изабран неко из покрајинске цркве. То је био Георгије (Летић), администратор Архиепископства карловачке и митрополије српске.¹⁰⁷⁸ После ове одлуке почео је много живљи рад Средишњег архијерејског сабора.¹⁰⁷⁹ Митрополит црногорско-приморски Митрофан је после оставке остао у Сабору као активан члан, али је већ идуће године, 30. септембра 1920. преминуо на Цетињу.¹⁰⁸⁰

За уједињење свих делова српског православног корпуса остало је да се поведу разговори са Буковинско-далматинском митрополијом и Цариградском патријаршијом под чијом јурисдикцијом су биле епархије у Македонији и Старој Србији. Буковинско-далматински митрополит др Владимир (Репта) није био вољан да да канонски отпуст – „отпусни лист“ Далматинске и Бокошторске епархије. После напорних преговора, митрополит Репта је на крају пристао да изда отпусну листу за поменуте епископије ради њиховог враћања у канонско јединство са Карловачком митрополијом, што је и окончано 7/20. децембра 1919. године, са напоменом да обе епископије могу и даље да се руководе прописима с каквим су се затекле пре повратка у сvezу Српске православне Карловачке митрополије. Ово се односило на црквено-просветно, дисциплинско и управно устројство (судство).¹⁰⁸¹

Средином августа 1919. регент Александар је послао у Цариград делегацију коју је предводио Панта Гавриловић, који је носио и писмо митрополита Димитрија. Грци су радо примили

¹⁰⁷⁸ Записници Средишњег архијерејског сабора, Архив Синода, бр. 3 од 22. новембра / 5. децембра; Исто, бр. 30 од 30. новембра / 13. децембра 1919. године; Исто, АС, бр. записник 16/1920.

¹⁰⁷⁹ Архив Синода, Записници Средишњег архијерејског сабора, бр. 90 од 28. априла / 11. маја 1920; Исто (записник XII седнице), бр. 91/144 од 29. априла / 12 маја 1920; Исто, бр. записник 92; Исто, Записник Средишњег архијерејског сабора, бр. 93/148; Д. Перић, Нав. дело, 169.

¹⁰⁸⁰ Записник Средишњег архијерејског сабора, XXII Седмина, 10/23, октобар 1920. године, Архив Синода, бр. 110/119; Сава епископ шумадијски, Гробна места Српских архијереја, 102-103.

¹⁰⁸¹ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 162-166; Д. Страњаковић, Уједињење Српске православне цркве и обнова Пећке патријаршије 1918-1922, Гласник, бр. 4, април 1962, 141; Д. К. Петровић, Нав. дело, 363; Р. Веселиновић, Нав. дело, 17-18; П. Пузовић, Кратка историја СПЦ (1219-2000), 94; Вељко Ђурић, Нав. дело, 20-26.

делегацију „најпобожнијег владара“, како су ословили регента Александра. Државно-црквена делегација Владе Краљевине СХС преговарала је са Св. синодом Васељенске патријаршије, чији је патријаршијски трон био упражњен пошто се цариградски патријарх Герман V са њега повукао 1918. године. Преговори нису текли глатко и трајали су скоро пола године. Захтевана су писмена изјашњења Карловачке и Црногорске митрополије, а запело се око епархија у Старој Србији и Македонији, за које се у Цариграду тражило да задрже црквено-школске општине и да се богослужење обавља на грчком језику, што српски делегати ниси прихватили. Васељенска патријаршија је потраживала изгубљени доходак услед одвајања епархија у Старој Србији и Македонији и Босни и Херцеговини. Посланик Гавриловић је сматрао да не постоји законски основ да Васељенска патријаршија то тражи, а да јој се једино може надокнадити до тада неисплаћена новчана помоћ од 12.000 франака годишње, коју је давала Краљевина Србија. Постигнут је компромис и Васељенска патријаршија је прихватила да јој се као накнада за неисплаћену новчану помоћ исплати 1.500.000 франака. Тек када је добијен извештај да су та средства исплаћена, Св. синод Васељенске патријаршије је донео одлуку да се усваја, одобрава и благосиља уједињење свих српских православних цркава у једну православну Цркву, под именом Аутокефална уједињена Српска православна црква Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.¹⁰⁸² Договор је постигнут 18. марта 1920, а већ 20. марта издата је синодска одлука у којој се наводи да је Краљевина СХС присајединила својој државној заједници епископије које су биле под њеном јурисдикцијом: Скопску, Рашко-призренску, Велешко-дебарску, Пелагонијску, Преспанско-охридску, део митрополије Воденске, епископију Поленску, митрополију Струмничку, као и митрополије у Босни и Херцеговини: Босанску, Херцеговачку, Зворничку и Бањалучко-бихаћку. Због тога Цариградска патријаршија радо прихвата и даје свој благослов синодском

¹⁰⁸² АЈ, МБ, 60-10-24 Писмо Панте Гавриловића, 13. VIII 1919; АЈ, исто, писмо П. Гавриловића 28. VIII, 23. X и 16. XI 1919; Р. Поповић, Српска црква у историји, 33, 50, 66; Д. Перић, Нав. дело, 36-38; Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002, 235-237; Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 143-145.

одлуком „за црквено ослобођење и присаједињење Автокефалној уједињеној православној Српској цркви“ наведене епархије, али и признаје проглашено уједињење митрополија Српске, Црногорске и Карловачке, као и двеју далматинских епархија. У наставку одлуке говори се да је издаје намесник патријаршијског васељенског престола, бруски митрополит Доситеј са још десет чланова и секретаром, са сабраћом епископима Св. синода, али да мора бити замењена патријаршијским и синодским Томосом у року од три месеца по избору новог васељенског патријарха.¹⁰⁸³

Са одлуком Васељенске патријаршије о уједињењу покрајинских српских цркава сагласила се и Влада Краљевине СХС, те је престолонаследник Александар I у име краља Петра I указом од 17. јуна 1920. признао црквено уједињење и то у једну „Автокефалну Уједињену Српску Православну Цркву Краљевства СХС“. Архиепископ београдски и митрополит Димитрије као председник Средишњег архијерејског сабора позвао је све епископе у Београд за 27. август /9. септембар 1920. на заједничку четврту конференцију. Ова конференција се одмах прогласила за Свети архијерејски сабор. Затим су сви епископи отпутовали у Ср. Карловце на прославу празника Сабора српских светитеља 30. августа/12. септембра 1920, када је у патријаршијској дворани извршено свечано проглашење Српске патријаршије.¹⁰⁸⁴ Свечаности су присуствовали регент Александар, председници Владе и Народне скупштине, министар вера др Тугомир Алауповић, избегли руски епископи,

¹⁰⁸³ Гласник, бр. 7, 1920, 99-100; Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 168; Р. Веселиновић, Нав. дело, 18; Д. К. Петровић, Нав. дело, 364; Р. Поповић, Српска црква..., 67; П. Пузовић, Кратка историја..., 94-95.

¹⁰⁸⁴ Велика патријаршијска дворана је била украшена уметничким делима новозаветне и народне историје, остварењима познатих сликара: Паје Јовановића (Свети Сава крунише Стефана за краља, Проглас Душановог новог законика), Уроша Предића, Ђорђа Крстића. Ту се налазило изложено и Мирослављево Јеванђеље из XII века, Покров Св. кнеза Лазара, дар деспотице Јефимије, као и сребрни пехар кнеза Лазара и кнегиње Милице. Престо за регента је био испод велике слике „Крунисање Душаново“ и велике иконе Св. Саве; десно и лево, застава цара Душана Силног и патријарха Арсенија Чарнојевића. На средини дворане стајао је други велики сто за петнаест епископа, а на столу крст цара Душана из Дечана и велико у позлати Јеванђеље Митрополије сремско-карловачке. Владарски престо са балдахином био је украшен портретом војда Карађорђа. Крај престола је било седиште председника Владе Миленка Веснића и министра вера Павла Маринковића. – Српска црква 1920, бр. 4, 183; А. СПЦ, бр. Ф. 7 2-А4, 12. IX 1920-30. VIII 1920; Р. Грујић, Православна српска историја 177-178; Исти, Азбучник, 179-180; Д. Перић, Устројство и организација..., 160-170; П. Пузовић, Димитрије Павловић, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997, 323.

администратори епархија, ректори богословија, представници царских лаври: Студенице, Пећи, Жиче, Дечана, чланови главних одбора свештеничког и монашког удружења и други.¹⁰⁸⁵

Митрополит Србије Димитрије је кратким говором отворио седницу Св. архијерејског сабора, уступивши реч тузланском митрополиту Илариону да прочита одлуку Св. архијерејског сабора Православне цркве Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца о уздизању уједињене аутокефалне Српске православне цркве на ранг Патријаршије. У одлуци је писало да је Сабор Аутокефалну Српску православну цркву подигао на ступањ и положај Патријаршије, и тиме обновио стару Српску Патријаршију.¹⁰⁸⁶ У наставку је митрополит Србије у свом поздраву престолонаследнику Александру рекао да је срећан што се одиграо овај чин о коме су сањали његови преци. Затим се престолонаследник Александар огласио својом прокламацијом православним хришћанима Краљевине, где се наглашава да је Црква чувала народност, а патријаршија била симбол народног јединства чак и онда када се државно јединство распало. „Потврдивши указом од 17. VI 1920. године једнодушну одлуку свих православних архијереја из Краљевине СХС о уједињењу свих православних цркава у Краљевини, Ми данас потврђујемо и одлуку Св. Архијерејског сабора православне цркве Краљевине СХС и проглашавамо воспостављање Српске патријаршије“. Потом је

¹⁰⁸⁵ Најављен је долазак архимандрита Лукијана, изасланика манастира Хиландара са јеромонахом Доситејем, који треба да донесу црвено-зелену-белу Душанову заставу, остављену у манастиру у децембру 1346, као и један пехар од слонове кости, са алемим заклопцем и с грбом“. – Српска црква 1920, бр. 4, 145; Р. Веселиновић, Уједињење покрајинских цркава..., 18. Министарство Иностраних Дела (МИД СХС) Пов. Бр. 10367, Београд, 8. септембар 1920.

Напомена: Министарство вера је позвало др Добрећића, надбискупа барског, др Јелића, бискупа љубљанског, др Бауера, надбискупа загребачког и бана Хрватске, да присуствују благодарењу у карловачкој Саборној цркви поводом проглашења Српске патријаршије. – Министарство вера, бр. 8750 и 8991 од 9. IX 1920. Министру вера Маринковићу телеграмом се захвалио надбискуп Бауер да је због „операције на врату“ спречен доћи, као и још неки позвани. Надбискуп Бара, бискуп Љубљане као и митрополит Митрофан Бан били су спречени због болести да дођу на прославу.

¹⁰⁸⁶ Гласник, бр. 5. 1. (14) септембар 1920, 67; АСПЦ бр. 72, А4 27/14-VIII 1920.

Напомена: За свечаност воспостављење Српске патријаршије у Ср. Карловцима 30. августа/12. септембра 1920. из свег рода српског, из његових цркава и манастира патријарашких и владичанских центара донете су највредније и најсветије драгоцености, још увек сачуване из доба краљевства и царства, Архиепископије и Патријаршије. Поред знаменитости из Хиландара, и тело св. цара Лазара ношено је по роду српском из Саборне цркве у Београду до Равнице сремске, кроз Србију, Војводину, Семберију, Босну и Херцеговину.

прочитан указ истог датума у коме се каже: „Поглавар васпостављене Српске патријаршије (...) да се зове: „Српски патријарх Православне цркве Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.“¹⁰⁸⁷

Одлуком Св. архијерејског сабора СПЦ решено је да епископи у Скопљу, Цетињу и Сарајеву имају титулу митрополита.¹⁰⁸⁸ Свечаност васпостављања Српске патријаршије приведена је крају благодарењем у катедралној Патријаршијској цркви, где је прочитана одлука о васпостављању Српске патријаршије и прокламација са указом краља Петра I.¹⁰⁸⁹

Васпостављање Српске патријаршије је објављено истог дана и на Цетињу у митрополијској цркви. Ободелог митрополита Митрофана замењивао је прота Иван Калуђеровић, наглашивши да је једино на Цетињу у староставној Зетској, Скендеријској и Приморској митрополији првобитна „светосавска аутокефалија Српске цркве увјек и непрекидно постојала, да је трајала и дотрајала до данашњег дана. (...) У тој јединој митрополији српској се одржао црквено-правни континуитет и традиције Српске Пећке Патријаршије.“¹⁰⁹⁰

У васпостављену Патријаршију ушле су епархије: Београдска, Бањалучко-бихаћка, Бачка, Битољска, Бококоторско-дубровачка, Будимска, Велешко-дебарска, Вршачка, Горњокарловачка, Дабробосанска, Далматинско-истријска, Дорјанска, Жичка, Захумско-рашка, Захумско-херцеговачка, Зворничко-тузланска, Злетовско-

¹⁰⁸⁷ АЈ, фонд бр. 69, фас. бр. 2, јед. описа бр. 2; Гласник, бр. 5, 1920, 65-66; Српска Црква, бр. 5, 1950, 195-197, 193-194, 210-214; Д. Перић, Нав. дело, 170-171; В. Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, 39.

¹⁰⁸⁸ Д. К. Петровић, Нав. дело, 365; П. Пузовић, *Кратка историја...*, 94; Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 180; В. Ђурић, Нав. дело, 15-49.

¹⁰⁸⁹ На молитвеном благодарењу били су: престолонаследник Александар са члановима владе, представници разних војних, грађанских, црквених и других власти, као и представници Државног савета, Апелационог и Касационог суда, Главне контроле, председник Српске академије наука и председник Матице српске, ректор и проректор Универзитета, гувернер Народне банке, управник Војне академије, представници свих родова оружја и официрски кор, главни секретар Митрополије, свештенство осталих вероисповести: надбискуп Хрватске, Словеначке и примас српски, бискуп гркокатолички, консениор сремски и рабинер ешкењезки, председник београдске општине, карловачки градоначелник, представник Српске православне црквене општине карловачке, велики жупан сремски из Новог Сада, председници инвалидског, професорског, новинарског и учитељског удружења.

¹⁰⁹⁰ Гласник, бр. 6, 16/29. септембар 1920, 84-85; Р. Веселиновић, *Уједињење покрајинских цркава...*, 21.

струмичка, Нишка, Охридска, Пакрачка, Пећка, Рашко-призренска, Скопљанска, Сремско-карловачка, Шабачка, Темишварска, Тимочка и Црногорско-приморска.¹⁰⁹¹

Владика Николај (Велимировић) је изнео да је значај успостављања патријаршије трострук: историјски, државно-национални и црквено-културни. Историјски значај је у томе што се обнавља изузетна духовна установа, која је насилно била укинута. У време старих патријараха, хришћанска идеја у Срба била је оваплоћена у националној идеји и кроз ту идеју она је опстајала. Српска патријаршија сада не може бити национално-ослободилачка, пошто се српски народ ослободио и ујединио, али ће преузети културно-социјалне садржаје. Како што је некада Црква уносила у народ наду, веру, стрпљење и доброту, тако би у садашњости требало да доноси толерантност, мудрост и визију културно-социјалног развоја свога народа.¹⁰⁹²

Следио је избор првог патријарха обновљене Патријаршије. Као могући кандидат помињан је црногорски митрополит Митрофан, који је уживао велики углед. Али то није одговарало Влади, па је дошло до одуговлачења око припрема за васпостављање Патријаршије. Тек када је због болести митрополит Митрофан поднео оставку, посао око уједињења је брже кренуо. Друго име које је помињано као будући патријарх био је митрополит Србије Димитрије.¹⁰⁹³ Неколико дана по свечаном прогласу, у Београду се састао Св. архијерејски сабор и на својој седници од 15/28. септембра 1920. године великом већином гласова изабрао митрополита Димитрија за првог патријарха обновљене Пећке патријаршије. Избор патријарха следио је из канонских одлука светих црквених сабора¹⁰⁹⁴ где се каже да се „поглавар Цркве

¹⁰⁹¹ П. Пузовић, Кратка историја..., 94-95.

¹⁰⁹² Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић..., 238.

¹⁰⁹³ Неки епископи су сматрали да избор патријарха није потребан, већ да је довољно да архиепископ београдски и митрополит Србије Димитрије буде проглашен за патријарха, образлажући то канонским правом из времена Византије, по коме поглавар Цркве треба да столује у престоници. У случају избора може да се догоди да не буде изабран архиепископ београдски, па би он морао да буде премештен у провинцију, чиме би се деградирао старешина Цркве у Србији, која је најзаслужнија за ослобођење и уједињење. Они који су били за избор, истицали су да величини и јединству Цркве највише може допринети избор патријарха. – Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић..., 238-239.

¹⁰⁹⁴ Халкидонски, 28. правило

поставља „на катедру престонице“, тамо где су „цар и сенат“ да се налази и катедра првог црквеног великодостојника. За првог патријарха од 13 архијереја гласало је њих 11.¹⁰⁹⁵ Влада Краљевине СХС није се сагласила са оваквим избором, па је већ 23. 10. 1920, у договору са Св. архијерејским сабором, објавила „Уредбу о избору првог патријарха Уједињене Српске Православне Цркве“, по којој се патријарх бира тако што Св. архијерејски сабор именује три кандидата из својих редова и њихова имена доставља посебном Изборном сабору.¹⁰⁹⁶ Када је издата уредба, тога дана 23. октобра 1920, издат је и указ о састанку Изборног сабора 30. октобра /12. новембра 1920, да изврши избор патријарха. Влада је овом уредбом извршила велике измене, и тиме се јасно показало да држава не жели да се лиши свог утицаја на Цркву. Патријарха је бирао Изборни сабор, чије је главне конце у својим рукама држао краљ преко министра вера.

Поднете су две листе кандидата. На првој листи, коју је поднео митрополит зворничко-тузлански Иларион, предложени су митрополит Србије Димитрије, митрополит дабро-босански Петар и епископ пакрачки Мирон. Другу листу је поднео епископ жички Николај, а на њој су били епископи темишварски Георгије, велешко-дебарски Варнава и нишки Доситеј. На посебном гласању, подршку је добила листа митрополита Илариона.

Изборни сабор се окупио у Саборној цркви на дан Св. краља Милутина 30. октобра /12. новембра 1920. и изабрао је за првог

¹⁰⁹⁵ Архив СПЦ, Записник седнице Св. архијерејског сабора одржаног у Београду 15/28. септембра 1920; Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 178-181; О избору патријарха видети и: Др. Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве, III., 13-14.

¹⁰⁹⁶ Гласник, бр. 8, 1920, 113-114.

Изборни сабор сачињавали су сви архијереји и администратори епархија, архимандрити који су настојатељи манастира, најстарији активни и окружни (у Босни и Херцеговини срески) протојереји из сваке епархије и градски (протојереји) београдски и нишки, као и они који су при Министарству војске, сви народни посланици православни, свештеници или свештенмонаси, декани и редовни професори Богословских факултета, ректори српских православних богословија, по један изасланик братства манастира Хиландара и Пећке патријаршије, настојатељи св. Лаври В. Дечана, Студенице, Жиче, Манасије, Острога, Крушедола, Ј. Осоговског и Св. Наума, као и председници свештеничког и монашког удружења. У Изборном сабору били су и: Председник Министарског савета, као и активни министри, бивши председници Министарског савета у Краљевини СХС, председник са потпредседником Народног представништва, председници Државног савета, Касдационог суда, Главне контроле. Затим, војводе произведене по чл. 17. тачка 12. Закона о устројству војске.

патријарха митрополита Србије и архиепископа београдског Димитрија (Павловића).¹⁰⁹⁷ Он је добио 83 гласа, митрополит Петар 2 гласа, а 9 чланова се уздржало од гласања. Истог дана престолонаследник Александар I је, у име краља Петра I, указом потврдио избор патријарха са столицом у Београду, а привременим седиштем у Сремским Карловцима“.¹⁰⁹⁸ Сутрадан, 13. новембра 1920. године, на свечаној архијерејској Литургији у Саборној цркви Св. архангела Михаила изршено је устоличење патријарха Димитрија на патријаршијски престо.¹⁰⁹⁹ Том приликом патријарх је нагласио: „Наша је Црква била пријатељ својој пастви и отаџбини, и у њеном животу од кад се за њу зна нема ни једног чина, за који би јој се с правом могао учинити и најмањи прекор. Она никада није имала засебне интересе, различите од интереса њене духовне деце. Њен је живот био свагда у животу њене пастве. Она никад није текла велико богатство, него је у нужди делила и свој последњи залогај са својом духовном децом. Она није прогонила ни предавала смрти људе мислиоце (...) Нема код наше Цркве ни клерикализма, који би ометао државу у њеним пословима и задацима на каквим се обично у државама других вера подиже жалба. Православна црква уопште (...) јесте народна и њени прописи и установе неразлучно су уткани и у живот њене пастве.“

Три дана после устоличења, постављени су од Св. архијерејског сабора епископи у првом Светом синоду: епископ темишварски и администратор Митрополије карловачке Георгије (Летић), митрополит црногорско-приморски Гаврило (Дожић), митрополит скопљански Варнава (Росић) и епископ охридски Николај (Велимировић).¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁷ Архив СПЦ, Извод из Записника Св. архијерејског сабора 1920; Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 178-181; Гласник, бр. 9, 1920, 143; Гласник, бр. 10, 1920, 150-152; Д. К. Петровић, Нав. дело, 365-366; П. Пузовић, Кратка историја..., 95.

¹⁰⁹⁸ Гласник, бр. 10, 1920, 145; Весник, бр. 40, 15. новембар 1920, 1; Д. Перић, Устројство..., 181.

Напомена: Постојала је бојазан шта да се ради ако не буде изабран архиепископ београдски Димитрије. Краљ је имао власт да пензионише дотадашњег Архидијецеза у престоном граду Београду, да би новоизабрани дошао на то место. Видети: Архив Синода, записник АС бр. 1 од 15/28. септембра 1920.

¹⁰⁹⁹ Д. К. Петровић, Нав. дело, 366; В. Ђурић, Нав. дело, 18-20; П. Пузовић, Кратка историја..., 95.

¹¹⁰⁰ Архив Св. синода, записник Св. архијерејског сабора, АС бр. 17 од 3/16 нов. 1920; Исто, записник 92, од 22/9 феб. 1922. Гласник, бр. 12, 1920, 176-177; Д. Кашић, Успомена на патријархе српске Димитрија и Гаврила и њихово време, Гласник 1980, 75, 95; Д. Перић, Нав. дело, 181-182; Љ. Димић, Историја српске државности, Нови Сад 2001, 86.

По вековној црквеној традицији, новоизабрани српски патријарх Димитрије известио је поглаваре православних цркава о свом устоличењу на патријаршијски трон. Административно формално писмено признање, Патријаршија при свом васпостављању није имала. Изузетно је било важно „да се нашој цркви прибави канонско признање православних цркава, а на првом месту признање Васељенске цариградске цркве“.¹¹⁰¹ Та признања полако су пристизала. Признање од Васељенске патријаршије је каснило из оправданих разлога пошто је њен престо био дуже упражњен, до 1921. године када је за патријарха изабран атински митрополит Мелетије који је 24. јануара 1922. устоличен као Мелетије IV.¹¹⁰² Овај патријарх је био познат као велики пријатељ српског народа. Био је срећан због црквеног уједињења српског народа, које је дошло као последица народног уједињења, те он може „обема рукама“ да благосиља молитвено народно уједињење желећи да политичко и државно уједињење донесе богате плодове „у вери, нади и љубави“.¹¹⁰³ Међу нагомилане послове Васељенске патријаршије свакако је спадао и споразум цариградског Св. синода и Владе Краљевине СХС од 18. марта 1920, што је нови патријарх Мелетије IV са својим Св. синодом темељно разматрао и 19. фебруара 1922. потврдио синодску одлуку од марта 1920. године.

У делегацији Васељенске патријаршије били су митрополит амасијски Герман, члан Светог синода и јерођакон Герман, други секретар Св. синода. Они су 15/28. марта 1922. године, српском патријарху и Св. архијерејском синоду предали Томос и Канонско писмо патријарха Мелетија IV.¹¹⁰⁴ Патријарх је упознао Министарство спољних послова о Томосу Васељенске цркве, у коме стоји да се она саглашава са склопљеним споразумом између Владе

¹¹⁰¹ Архив Св. синода, Записници Св. синода, АС, бр.1823/22. записник 681, од 17/30 јуна 1924; Гласник СПП, 1922, бр. 6, 88; Д. Перић, Нав. дело, 182; В. Ђурић, Нав. дело, 15-16.

¹¹⁰² Архив СПЦ, 9. XII 1921, бр. 4570. Његова светост г. Димитрије, Саопштење св. Синоду о избору „Атинског Митрополита Мелетијоса Метаксаки“ за Патријарха у Цариграду; Гласник, бр. 3, 1922, 34; Гласник, бр. 5, 1922, 66; Епископ тимочки др Емилијан, Васељенски патријарх Мелентије IV, Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1922, 35-36; В. Ђурић, Нав. дело, 15-17.

¹¹⁰³ Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1922, 35-36; Љ. Димић, Историја српске државности, 86-89; В. Ђурић, Нав. дело, 15-16.

¹¹⁰⁴ Гласник, бр. 6, 1922, 88; С. Спасовић, Конкордат Васељенске Патријаршије и Краљевине СХС, Гласник СПЦ 1968, бр. 3, 37; Радмила Радић, Живот у временима..., 147-155.

Краљевине СХС и Цариградске патријаршије од 18. марта 1920. године.¹¹⁰⁵ Затим је Св. синод Српске цркве затражио мишљење стручњака из ове тематике. Епископ тимочки Емилијан (Пиперковић), прота Стеван Димитријевић, декан Богословског факултета, и др Чедомир Митровић, професор црквеног права, изјавили су да „Томос и Канонско писмо“ потпуно задовољавају „све наше захтеве“. На седници Св. архијерејског синода од 1. априла 1922, где је као гост узео учешће и митрополит амасијски Герман, читана су ова документа и претресани ставови који обрађују збивања око уздизања Српске цркве на ранг Патријаршије, као и о избору првог патријарха. Том приликом је патријарх, у име своје и Светог синода, захвалио „Великој мајци цркви“ у Цариграду нагласивши да СПЦ са задовољством и радошћу прима Канонско писмо и Томос.¹¹⁰⁶

У недељу 20. марта /2. априла 1922. у Саборном храму у Београду служена је свечана архијерејска Литургија којој је началствовао патријарх Димитрије уз саслужење митрополита скопског Варнаве, као члана Св. синода и митрополита амасијског Германа. При крају Литургије, после поздравног говора благодарења патријарха Димитрија, митрополит Герман се обратио народу и са амвона објавио и прогласио у име Васељенске патријаршије, као њен изасланик, присаједињење поменутих епархија и уједињење Српске цркве и њено подизање на ранг Патријаршије.¹¹⁰⁷ После овог најважнијег признања Цариградске патријаршије, почела су пристизати и друга. Дошло је признање антиохијског патријарха Григорија, а потом патријарха московског и целе Русије Тихона.¹¹⁰⁸

Александар Карађорђевић је одиграо значајну улогу у уједињењу Српске цркве. „Његово наглашено присуство у свим активностима за успостављање јединствене православне цркве није било само формално, као владоца и потписника потребних указа. У

¹¹⁰⁵ Д. К. Петровић, Нав. дело, 367; Радомир Ракић, Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 434.

¹¹⁰⁶ Д. К. Петровић, Нав. дело, 368; Д. Страњаковић, Уједињење Српске православне цркве и обнова Пећке патријаршије 1918-1922. године, Гласник, бр. 4, 1962, 143.

¹¹⁰⁷ Гласник, бр. 4, 1962, 145; В. Ђурић, Нав. дело, 15-16.

¹¹⁰⁸ Гласник, бр. 9, 1922, 130.

преломним тренуцима, он не само да је давао подршку, него је имао и иницијативу. У више наврата примао је митрополита Димитрија и српске епископе, посебно за време одржавања њихове конференције и уочи доношења најважнијих одлука о црквеном уједињењу.¹¹⁰⁹

6. 3. Устоличење у Пећи

Било је планирано прослављање устоличења у Пећи о Спасовдану, 9. јуна 1921. године, и то по церемонијалу који је требало да пропише Министарство вера у споразуму са Патријаршијом. Свечаност би била у чину „канонске визитације тих крајева после петстогодишњег ропства“, била би то манифестација која показује „моћ наше Државе“. За оправку путева као и рестаурацију манастира Пећке Патријаршије и Високих Дечана, као и њихових конака, и извођење ове манифестације Министарство вера је имало на расположењу 500.000 динара.¹¹¹⁰ У вези те свечаности, министру вера обратио се патријарх Димитрије 28. маја /8. јуна 1921. рекавши да у прослави треба да узму учешће сви чланови Св. архијерејског сабора и друга духовна лица на важним црквеним местима из целе Краљевине, којима је потребно време да се припреме. Зато је тражио да се свечаност одложи до 30. августа/12. септембра, на дан када је Патријаршија проглашена.¹¹¹¹ Међутим, услед разних разлога прослава је одлагана тако да није одржана ни те, ни 1922, ни 1923. године, када је било увелико припремано да се устоличење у Пећи одржи у исто време када и Кумановска прослава, како је у свом обраћању министру вера 13/26. априла 1923. године у Београду писао патријарх Димитрије. Патријарх је тражио да Влада, ако хоће, узме учешће и материјално помогне прославу. Уколико буде неких сметњи, те Влада и министар вера не могу учествовати, патријарх је рекао да ће путовати сам, пошто га народ очекује.¹¹¹² Ипак, Министарски савет је одложио

¹¹⁰⁹ Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002, 234-235.

¹¹¹⁰ Гласник, бр. 9, 1922, 130; П. Пузовић, Кратка историја..., 94-95.

¹¹¹¹ Архив СПЦ, бр. 2047, од 26. маја / 8. јуна 1921.

¹¹¹² Архив СПЦ, бр. 1206, 13/26. април 1923, Београд; В. Ђурић, Нав. дело, 393.

свечаност устоличења патријарха у Пећи за Видовдан идуће године, пошто нису учињене никакве припреме да се то обави раније.¹¹¹³

Јуна 1924. године, патријарх Димитрије је писао министру вера да се свечано устоличење у Пећкој Патријаршији обави на дан Успења Пресвете Богородице 15/28. августа. Како није имао прилику о томе да разговара са краљем, каже да би било добро да се у Пећкој патријаршији тада сазове Свети архијерејски сабор.¹¹¹⁴

На седници¹¹¹⁵ Државног одбора за припрему и извођење државно-црквене свечаности устоличења патријарха српског у Пећи на дан 28. августа 1924, чији је председник био представник Св. синода, митрополит Иларион, одржаној 8. августа 1924. у Београду, речено је да ће војска и полиција радити на обезбеђењу путева, да ће бити обезбеђени редовни возови, а за госте специјалан воз из Београда за Владу и дипломатски кор.¹¹¹⁶ Током свечаности ће у Пећи бити инсталирана директна Хјузова телеграфска веза са Београдом. Наређена је поправка путева куда ће проћи свечана поворка, а храм Патријаршије се није могао поправљати тада „него ће се привремено спремити“ како би се свечаност могла у њему обавити. Обећано је и да ће се направити провизорни мост преко Бистрице да се не мора газити река. Планирано је да се формирају одбори за дочек који ће припремити све шта је потребно за свечаност. Такође, умољено је Друштво Црвеног крста да стави на располагање шаторе, апотеке и аутомобиле. Одговор је био

¹¹¹³ Архив СПЦ, Министарство вера В бр. 9081, 6. августа 1923, Београд; В. Ђурић, Нав. дело, 15-49.

¹¹¹⁴ Архив СПЦ, П бр. 1895 од 8/21. јула 1924, Патријарх Димитрије министру вера Д. Јањићу.

¹¹¹⁵ На седници су били присутни: од стране Министарства вера Драгољуб Јањић, начелник и Божидар Д. Лукић, инспектор; од стране Св. архијерејског синода митрополит Иларион; од стране Патријаршије протојереји Михаило Поповић и Стеван Димитријевић, од стране Министарства војног пуковник Милорад Петровић, од стране Министарства грађевине инспектор Јован Обрадовић, од стране Министарства просвете помоћник министра др Светислав Стефановић и Риста Одавић, од стране Министарства унутрашњих дела начелник Милан Ђорђевић, од стране Министарства пошта и телеграфа начелник Милан Ђорђевић, од стране Министарства саобраћаја инспектор Светолик Лукић, од стране Министарства суда Општине града Београда кмет Никола Бесарабић, од стране Пешадијског пука Краљеве гарде пуковник Љубомир С. Максимовић, од стране Коњичког пука Краљеве гарде пуковник Ратко Ракетић. Деловођа је био Богољуб Поповић, секретар Министарства вера.

¹¹¹⁶ Архив СПЦ, П бр. 1895 од 8/21. јула 1924, Патријарх Димитрије Министру вера Д. Јањићу, Архив СПЦ – Св. Синод – Министру вера бр. 1922, 17/30 јун. 1924. у Београду; Министарство вера 8. август 1924. у Београду.

потврдан, осим што ће изостати аутомобили јер их нема, па је Министарство саобраћаја обећало Одбору 20 аутомобила са 120 седишта.¹¹¹⁷

Јужне области и градови су од Министарства вера тражили финансијску помоћ за свечаност, као и католички жупник у Пећи отац Филип Павић. Он је министру вера нагласио да му је потребно у најкраћем времену отворити кредит у Риму од 25.000-30.000 динара, на име трошкова за свечаност јер ће бити посетилаца странаца, а уред „нема могућности изаћи у сусрет истим“.¹¹¹⁸

Патријарх Димитрије је 23. августа испраћен са железничке станице од свештенства и народа и отпутовао за Пећ. Срдачан испраћај је био на раковичкој станици од стране Монашке школе и народа. Даље се путовало преко Младеновца, См. Паланке, В. Плана, Лапова, Јагодине, Ћуприје, Параћина до Ниша. Пут патријарха се може назвати „тријумфалним“ по масама света које су га дочекивале на станицама. У Сурдулици је патријарх са два протојереја и ђаконом 24. августа учествовао „у тужној свечаности преноса костију мученика“ које су Бугари за време окупације „мучки и без узрока и избора ту поубијали“.¹¹¹⁹ По обављеном чину, патријарх је са сапутницима наставио пут за Скопље. Дочекало га је 25. августа мноштво народа из Скопља и Скопске Црне Горе. Народ је клицао патријарху уз неизменична певања Скопског певачког друштва и свирку војне музике на железничкој станици. Том приликом патријарх је похвалио толеранцију скопских муслимана и мојсијеваца који су дошли да се поздраве са православним српским

¹¹¹⁷ Исто

¹¹¹⁸ Архив СПЦ. Бр. 708. 1921; 31. мај/13. јун 1921 Ср. Карловци; Министарство унутрашњих дела, Београд бр. 682 18. IV 1921; Министарство Вера бр. 3713 од 19. IV 1921; Министарство Вера Краљевине СХС, Filip Pavic – Ministru Vera br. 124, 12. VIII 1924, g. Рес.

Напомена: Неки од позваних били су спремни да дођу на свечаност, као: Reis-ul-ulema за Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu br. 848 – 1948. Исти је Министру вера „zbog familijarnih razloga“ изостао и повратио је „legitимацију што врло зали. 22. августа 1924.“ И неки други верски великодостојници као и у Ср. Карловцима били су спречени, чак и војвода Степа Степановић, кога је као и Петра Бојовића и Пају Јовановића позвао специјално кабинет Министарског савета Краљевине СХС, бр. 1722/22, август 1924.

¹¹¹⁹ Пут Патријарха Димитрија од Београда до Пећи, 2. Архив СПЦ 23-28. VIII 1924 године; Свештеномученици Српске православне цркве, Весник Српске Цркве 1921, XXI-XXXII.

патријархом.¹¹²⁰ Путовање је настављено кроз Качаник, Урошевац, Липљан, Приштину и Митровицу. Нарочито је у Приштини био свечан заједнички дочек православних и муслимана. У цркви у Митровици је одржана кратка молитва за краља и његов дом, као и за патријарха и архијереје Српске цркве. У Урошевцу су и католици, са жупником на челу, срдечно дочекали патријарха. Затим се из Митровице путовало кроз места: Клину, Рудник, Ракошу, Ђураковац, Добруше и Витомирце до Пећи, где је пристизало мноштво света. У Пећи је дочек био веома свечан. Литија је изишла из пећког манастирског храма у сусрет патријарху до моста, који дели варошицу од манастира. На том месту је Сефедин бег Махмут-беговић, председник пећке општине, поздравио Његову Светост.¹¹²¹

У храму Св. Спаса у Патријаршији 26. и 27. августа заседао је Свети архијерејски сабор. На Сабору и свечаности узели су учешће патријарх, 5 митрополита и 14 епископа.¹¹²² Коначно је 28. августа, у Пећкој патријаршији, уз молитвено учешће чланова краљевског Дома, архијереја, свештенства, монаштва и окупљеног народа, краљ увео патријарха Димитрија у трон Пећки речима: „Ми Александар I, По милости Божјој и вољи Народној краљ Срба, Хрвата и Словенаца, од свег срца захвални Свевишњему што нас је удостојио да будемо

¹¹²⁰ Исто, 2; Архив Синода, Записник Св. архијерејског синода, АС бр. 1823/22. зап. 681, од 17/30 јуна 1924.

¹¹²¹ Председник пећке општине је рекао: „Ваша Светости! Сматрам за особиту част и срећу, што ми је пала у део као председнику Општине Пећске, иначе муслиману од српске крви и порекла, да могу поздравити првога Патријарха уједињене Српске Цркве, када долази да седне и заузме трон древних пећских Патријараха, који су били велики поборници народног самоодређења и јединства, у чему сте им и ви Светости истински следили, те по томе и заслужно издигнути да заузмете њихов свети патријаршијски трон. Радујемо се Вашем доласку и молимо да нам опростите што нисмо у могућности да Вашу Светост како приличи дочекамо; али зато Вас са особитим усрђем једногласно и једнодушно поздрављамо са: Добро нам дошао!” – Парента, Велики дани у животу Цркве, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1924, 265-271.

¹¹²² Присуствовали су следећи архијереји: патријарх Димитрије, митрополити: дабробосански Петар, бањалучко-бихаћки Василије, вршачки Иларион Радонић, црногорско-приморски Гаврило, скопљански Варнава, епископи: пакрачки Мирон, темишварско-кикиндски Георгије Летић, бококоторски Кирил, охридски Николај, бачки Иринеј, жички Јефрем, рашко-призренски Михаил, битолски Данило, шабачки Михаил, браничевски Митрофан, тимочки Емилијан. На свечаности је био и скадарски епископ Виктор. Били су спречени да дођу будимски епископ Георгије Зубковић, горњокарловачки епископ Иларијон Зеремски и нишки епископ Доситеј. Није могао доћи ни викарни епископ карловачке архидијецезе Максимилијан. – Пут Патријарха Димитрија од Београда до Пећи, 5; Парента, Велики дани у животу Цркве, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1924, 265-271.

Вођ и Краљ оних поколења Нашег Народа, која су неустрашиво пошла у дугу, мучну и крваву борбу за Крст часни и слободу златну, из борбе изашла као дивни победиоц, Ми са признањем ценимо велике заслуге старе Српске цркве и њених првосвештеника и свештенства из свете лозе Немањића и крви Нашега Народа за нашу стару славу и величину.

Драгоцен су и достојна поштовања и она дела Православне Цркве којима је очувана народна свест и народно име за време дугога и тешкога робовања. Свесни тога ми сви који смо овде, сведоци смо рада и савремене Православне Цркве која је поднела тешке жртве и потпомогла снагу народа нашега да дође до свога ослобођења и уједињења (...) И следећи стопама наших славних предака, прогласили смо са Нашом Владом и народним представницима васпостављање Српске Патријаршије. Потврдили смо потом и избор Ваше Светости за Патријарха Српског, првог после 1766. године, и тиме смо желели да одликујемо Вашу Светост, одамо достојну захвалност целој Српској Православној Цркви и њеним службеницима за њихове заслуге.

Овим чином, који нам је од предака остао, наставимо славна дела њихова. Уводимо Вашу Светост у Свети Пећки престо и тако обнављамо стару славу (...) Ми захваљујемо Господу Богу на милости и помоћи његовој (...) нашој Отаџбини и Цркви“, нагласио је краљ Александар I.“¹¹²³

Том приликом је краљ одликовао патријарха Панагијом Српских Светитеља, која је после прелазила с једног патријарха на другог.¹¹²⁴ Новоустоличени патријарх је поздравио свога монарха као и све присутно свештенство оба реда и народ речима: „Тражите и држите, све заповести Господа Бога својега, да бисте одржали ову добру земљу и оставили је у наследство синовима својим након себе до века (I Днев. 28, 8)“. Истакао је да им је Господ даровао велику и дивну отаџбину, за чиме је „вековима жудела наша душа“, као и

¹¹²³ Архив Југославије, Београд, Краљ Александар I Карађорђевић, Говор при увођењу у Пећки Трон Српског Патријарха Димитрија, фонд 69, фас. Бр. 2, јединица 2; Гласник, бр. 17, 1 (14) септембар 1924, 257; Парента, Велики дани у животу Цркве, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1924, 265-271.

¹¹²⁴ П. Пузовић, Кратка историја..., 95-96.

уједињењу Цркву.¹¹²⁵ „У Православној цркви још од старина постоји правило, да столица поглавара Цркве буде у самој престоници у Београду, али „њима припада и престо Пећке Патријаршије“, вишевековни извор достојанства и власти Патријаршијске цркве. Митрополитски престо у храму Саборном у Београду је подигнут на ступањ престола Патријаршијског, и да би се обновила древна слава и достојанство Пећке Патријаршије, и „мени и свим будућим“ српским патријарсима било би право да ту имају и своје седиште. Патријарх је истакао да је његово узвођење на престо древних пећких патријараха прослава љубави, како Цркве тако и народа, и краља Александра.¹¹²⁶ Краљ је, по речима патријарха, попут цара Душана, који је одликовао првог патријарха Јанићија, одликовао и њега, што је признање за Цркву. „Узлазећи, и то први пут на престол (...) многотрадалних Патријараха и Архиепископа, међем на груди Краљеву панагију Светог Саве уз жарку жељу да се угледам на ревност великог нам светитеља, настојећи свесрдно да се сачувају светиње наше вере, што нам је он у завештање оставио.“ Новоустоличени патријарх је позвао своју браћу архијереје, као и све свештенослужиоце „олтара Господњег да време колеваних нарави и морала у свом свету проведемо у проповедању јеванђелске чистоте и љубави нашој Богом повереној пастви.“¹¹²⁷ Братско јединство, поручио је патријарх, треба чувати као своје највеће благо, ради напретка народа међу осталим културним народима. „Тиме наша отаџбина постаје срећна земља, а у срећној држави Краљевини срећне су и цркве свију закона“. Богобојажљиви народи „који се Бога боје и живе у јеванђелској љубави“, одавно су срећни и напредни уопште.

¹¹²⁵ АЈ, фонд 69, фас. Бр. 2, јединица 2. Беседа Патријарха Димитрија на устоличењу у Пећкој Патријаршији 15/28. августа 1924, 1; Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1924, 258-261.

¹¹²⁶ АЈ, фонд 69, фас. Бр. 2, јединица 2. Беседа Патријарха Димитрија на устоличењу у Пећкој Патријаршији 15/28. августа 1924, 1.

¹¹²⁷ Патријарх је још додао: „Све што је свето у закону наше вере оснива се једино на тој безграничној љубави. Ко год од нас усвоји ту љубав за главно правило својега живота, биће потпуно срећан, док векује овај кратки век на земљи, а на ономе свету биће му отворене двери вечнога царства небеског. Све што је противно тој љубави доноси свако зло и појединцима и целом народу.“ - АЈ, фонд 69, фас. Бр. 2, јединица 2. Беседа Патријарха Димитрија на устоличењу у Пећкој Патријаршији 15/28. августа 1924, 4-7.

Патријарх се осврнуо и на историјски значај Патријаршије, рекавши да је она живела као једино духовно национално средиште народа. „Нестанком наше државе, Патријаршија и патријарси остали су једини вођи и заштитници поробљеног народа и опстанка му. Као и ми данас, народ се у дугом ропству сакупио око древних немањићких задужбина, са својим учитељима и пастирима духовним. Они су му били тешитељи и вођи у борби (...) за слободу“. Патријарх се у беседи сетио „свештеновођа“ из доба робовања и војевања за слободу: Луке Лазаревића, прота Смиљанића, Хаџи Ђере и Хаџи Рувима...¹¹²⁸

Патријарх је у Пећи написао Посланицу свим духовним синовима и кћерима свете православне Српске Цркве, у којој је истакао: „Чувајмо своју веру и своју цркву, јер нас је само та вера и црква сачувала кроз највеће патње и одржала нас, да се пред светом поново јавимо као народ достојан слободе и срећна живота у својој слободној држави.“¹¹²⁹

Пећка свечаност завршила се панихидом на гробу цара Душана. Извештавајући о великој духовно-националној свечаности, Милош Парента је известио да устоличење првог патријарха јесте „видљиви символ нераскидиве везе између Православља и Српства, СПЦ и наше Краљевине“.¹¹³⁰

6. 4. Уређење

Српска црква била је као и све друге аутокефалне православне Цркве „само једна грана на општем стаблу Православља, самостална, али догматским и канонским јединством везана с осталим православним црквама“. Отуда су и правила по којима се управља и живи Српска православна црква општа и посебна. Општа су: 1. Св. писмо и Св. предање како их тумачи Православна црква; 2. Одредбе = правила Седам св. васељенских сабора и од њих уважених апостолских, десет помесних сабора и правила св. отаца и три одлуке помесних сабора уколико их је прихватила Српска црква

¹¹²⁸ Исто, 9-10.

¹¹²⁹ Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1924, 261-262.

¹¹³⁰ Посланица Патријарха Димитрија Српском народу..., Гласник, бр. 16, 1924, 244; Повеља о Пећкој интронизацији, издао Краљ Александар I у Пећкој патријаршији 15/28. августа 1924, Гласник, бр. 17, 1924, 257-258, 260-263.

уношењем у свој канонски зборник. Поред ових опште обавезних канонских норми и закона за Православну цркву, помесне (аутокефалне и аутономне) Цркве могу имати своје посебне прописе који регулишу живот Цркве и њених институција и то због „специфичне околности и положаја где се развија“, али да те одредбе нису у супротности са опште обавезним законодавством.¹¹³¹

Убрзо по уједињењу Цркве, почело је њено правно уређивање. Пошто је Друга конференција архијереја установила Средишњи архијерејски сабор, регент Александар је августа 1919. потврдио уредбу министра вера о устројству Средишњег архијерејског сабора. Њоме је било одређено да је то тело привремени одбор епископа уједињене СПЦ Краљевства СХС.¹¹³²

На Трећој конференцији епископа, донет је нацрт уредбе о избору патријарха који је достављен министру вера. Међутим, без даље сарадње са црквеним властима, овај нацрт је прекројен и тако усвојен. У усвојеној верзији, главну реч у избору патријарха имао је краљ преко министра вера. Одређено је да патријарха бира Изборни сабор између три кандидата које предложи Св. сабор. Предложени кандидати су зависили од краљеве одлуке која није ничим била ограничена.¹¹³³ Трећа конференција архијереја је предложила министру вера Уредбу о избору патријарха и његовим дужностима. Од ове уредбе Министарство вера је направило две уредбе, прву о избору патријарха и другу „Привремену уредбу о Српској патријаршији“, која је донета октобра 1920. године. По њој, на челу Патријаршије био је патријарх као поглавар целокупне СПЦ, а уз њега су постојали Св. архијерејски синод од четири члана и Св. архијерејски сабор.¹¹³⁴

¹¹³¹ Архив СПЦ, Св. Синод бр. 1222/28; Др Благога Гардашевић, Организационо устројство и законодавство Православне цркве између два светска рата, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 54-55.

Напомена: Постојало је пет центара васељене: Рим, Цариград, Александрија, Антиохија и Јерусалим. У Апостолским установама Јерусалим је био на првом, а Рим на петом месту. Деобом Цркве 1054. године, Рим се одвојио па је остало четири центра: Цариград, Александрија, Антиохија и Јерусалим. На петом месту била је Српска црква, али је од помесног Сабора у Цариграду 1588. године, то место заузела Руска црква, а Српска је била после ње. – Атинска синтагма, V, 149-155.

¹¹³² Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 202.

¹¹³³ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 202-203.

¹¹³⁴ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 203-204.

После уједињења, један од најважнијих задатака био је да се на јединствен начин уреди унутрашњи живот Цркве. Престолонаследник је у сагласности са Средишњим сабором, прописао привремено, до изједначења законодавства СПЦ у Краљевини, „Уредбу о централизацији управне и судске власти у Српској патријаршији“, децембра 1920. године, која је допуњена и измењена јуна 1921. године. Уредбом су стављене ван снаге одредбе посебних закона односно црквено-аутономних уредаба, које су у супротности са овом уредбом. Одређено је да Закон о црквеним властима из 1890. године, који је важио за Цркву у Краљевини Србији, важи у целој СПЦ.¹¹³⁵ Овом уредбом су укинута Црквене општине и Епархијски савети, што је изазвало велико незадовољство у Карловачкој митрополији и у Босни и Херцеговини. На адресу министра вера и врха Цркве стигло је мноштво протеста.¹¹³⁶

Уредба о централизацији управне и судске власти у Српској патријаршији из 1920. године је имала за циљ да обезбеди Цркви јединствен живот, ред и рад. Имала је привремени карактер, до изједначавања законодавства СПЦ. По Уредби, црквена тела су се делила на црквенојерархијска тела (Св. архијерејски сабор, Св. архијерејски синод, патријарх, епархијски архијереј, Велики Духовни суд и Епархијски духовни суд) и црквеносамоуправно тело – Велики Управни савет Српске патријаршије. Св. архијерејски сабор је био највише јерархијско представништво, црквенозаконодавна власт у пословима вере, богослужења, дисциплине и унутрашњег уређења Цркве и врховна судска власт. Св. архијерејски синод је највиша извршна (управна и надзорна) власт, и судска власт у свом делокругу. Патријарх је врховни поглавар Српске цркве, бира се из редова епархијских архијереја, а бира га Изборни сабор по Уредби о избору патријарха од октобра 1920. године. Краљ је указом потврђивао избор. Патријарх је председник Св. сабора, Св. синода и Великог Управног савета.

¹¹³⁵ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 204-205; Радмила Радић, Живот у временима..., 143-145.

¹¹³⁶ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 205-206; Радмила Радић, Живот у временима..., 147-155.

Епархијски архијереј има пуну јерархијску власт у пословима вере и морала, свештенодејствовања и архипастирског старања у својој епархији. Епископа бира Св. сабор из редова свештеномонашких лица јерархије СПЦ. Избор зависи од краљевог указа, а посвећење врши патријарх. Уредбом о централизацији архијереји су добили скоро неограничено право власти у својој епархији. Није био предвиђен ни један начин ограничења власти епископа.

Велики Духовни суд Српске патријаршије суди у другој инстанци по предметима о којима су одлучивали епархијски духовни судови. Председник и подпредседник су архијереји, које бира Св. сабор на годину дана. Редовни чланови су један архимандрит и осам протопрезвитера. Од тога су: четири члана из Србије и епархија јужних крајева, два из Карловачке митрополије, један из Босне и Херцеговине, један из Далмације и један из Црне Горе. Почасни чланови су били у истом броју као и редовни и из истих крајева. Чланове бира Св. сабор, а поставља их краљ указом на предлог министра вера. Није постојала јавност рада суда, седнице су биле затворене, били су укинати адвокати. Независност суда скоро и да није постојала. Углавном су пресуде потврђивале оно што су пресудили епархијски духовни судови. Суд се највише бавио бракоразводним парницама.

Епархијски Духовни суд, под председништвом епархијског архијереја, судио је у првој инстанци све оно што је било у надлежности конзисторија. Његови чланови су били два редовна члана, секретар и писар. Судови су се придржавали законских прописа и уредаба које су важиле у помесним црквама. Страна незадовољна пресудом могла је да се жали Великом Духовном суду.¹¹³⁷

¹¹³⁷ За председника и чланове епархијских духовних судова постављана су свештена лица са факултетском спремом. У недостатку оваквих лица могла су се поставити свештена лица са богословском спремом која имају десет година указне службе при духовним судовима или управно административним дужностима у цркви, или изузетно свештена лица са најмање десет година свештеничке службе. За секретаре су се такође постављала лица са факултетском спремом, а у недостатку ових, лица са богословском спремом, која су у судовима провела у служби најмање три године. На ова звања првенствено су се постављала лица која већ служе у судовима. – Закон о платама председника, чланова, секретара, писара и практиканата Епархијских Духовних Судова у опсегу пређ. старих и

На челу Великог (Врховног) Управног савета Српске патријаршије био је патријарх, а редовни чланови били су четири епархијска архијереја, канцелар Патријаршије, четири свештена лица и шест световњака. Савет је имао и заменике. Ово тело је заменило Саборски одбор који је постојао у Карловачкој митрополији и ВУПС који је постојао у Сарајеву, али ово тело, за све време свог постојања од 1921. до 1933. године, није имало ни приближан утицај и углед какав су имали друга два наведена тела. Рад овог тела се углавном сводио на вођење материјалног пословања СПЦ.

Уредбом о централизацији су растурена тела која су постојала у Карловачкој митрополији и у Босни и Херцеговини, а уместо њих нису основана адекватна друга тела. Уредба је важила до доношења Закона о СПЦ 1929. и Устава СПЦ 1931. године. По њој, сву власт у Цркви су имали патријарх и епископи, а краљ је преко министра вера „држао главне конце у својим рукама“.¹¹³⁸

Због потребе доношења већег броја прописа, од представника државе и Цркве образована је Анкетна комисија, као саветодавно тело. Она је имала задатак да заједно са Средишњим архијерејским сабором изради пројекте разних црквених закона, који би заменили дотадашње прописе помесних цркава и унифицирали црквено законодавство. Приоритет је био доношење Привременог статута за избор патријарха, организација патријархата, број и опсег епархија, прописа о саставу и делокругу помесног сабора, Закона о црквеним властима, Закона о управи и контроли црквеног имања, Закона о дотацији свештенства и Закона о духовним школама. Представници СПЦ у комисији били су митрополит скопски Варнава, епископ темишварски Георгије (представници Св. сабора), канцелар Српске патријаршије Димитрије Рошу (патријархов представник), протојереј Радослав Марковић из Инђије и јереј Милан Стефановић из Књажевца (представници Свештеничког удружења). Комисија је

нових области Краљевине Србије, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1922, 353-354.

¹¹³⁸ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 228-231; Уредба престолонаследника Александра О централизацији управне и судске власти у Српској патријаршији, Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1921, 33-35.

крајем 1921. године поднела своје стручно мишљење Министарству вера, које је требало да спреми законски пројекат.¹¹³⁹

Децембра 1921. године донета је Уредба о Св. архијерејском сабору и Св. архијерејском синоду, у споразуму са Св. сабором. О сазиву Св. сабора, времену и месту одржавања и о предметима о којима ће се расправљати, обавезно је морао да буде обавештен министар вера. Тако је власт имала увид у рад Св. сабора и могла је на време да утиче на његов рад. У Уредби је стајало да је Српска православна црква аутокефална, да не зависи ни од које Цркве, али стоји у догматском и канонском јединству са Светом источном Православном црквом. На челу Српске цркве, као њен поглавар стоји српски патријарх. Свети архијерејски сабор састављају сви епархијски архијереји под председништвом патријарха. Св. сабор је највише јерархијско представништво и власт у пословима вере, богослужења, црквенога поретка и унутрашње управе Цркве уопште. Највиша извршна, управна и надзорна црквена власт је стални Свети архијерејски синод под председништвом патријарха. Св. сабор и Св. синод уредбе и начелне одлуке за Цркву доносе увек са знањем и учешћем патријарха. Једини је изузетак, ако би се због хитности и неодложности посла морала донети било уредба било начелна одлука за Цркву и без знања у отсуству патријарха који би био спречен или онемогућен да своју дужност врши, и онда се увек мора, чим поменути узрок престане, поднети патријарху на одобрење. Када се упразни престо патријарха, Св. синод замењује патријарха. За време упражњеног престола патријарха врше се само текући послови који се не односе на канонско законодавство и преустројство Цркве. Св. сабор и Св. синод руководе се у својим пословима догматским учењем и основним канонским прописима Православне цркве као и својим уредбама и начелним одлукама. Све одлуке Св. сабора и Св. синода канонско-црквене природе, које се односе на веру, богослужење, црквени поредак и унутрашњу управу цркве, извршне су, а одлуке Архијерејског сабора спољне природе извршне су, када их одобри Министарски савет на предлог министра вера. Архијерејски сабор и Архијерејски синод врше своје послове непосредно или преко подручних органа а то су: епархијски

¹¹³⁹ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 201-202.

архијереји и она тела и лица која они установе и поставе за поједине службе у Цркви.

Чланови Архијерејског сабора су:

а) Патријарх као председник. Када је упражњен престо патријарха и у случајевима предвиђеним одељком 1. чл. 6. ове Уредбе, заступа га у председничким дужностима најстарији по епископском посвећењу синодални члан и то: митрополит, ако овога нема, епархијски епископ;

б) сви епархијски архијереји.¹¹⁴⁰

Чланови Архијерејског синода су:

а) Патријарх, као председник. Када је упражњен престо патријарха у случајевима предвиђеним одељком I. члана 6. ове Уредбе, заступа га у председничкој дужности најстарији по епископском посвећењу синодални члан: митрополит, а ако овога нема, епархијски епископ;

б) четири епархијска архијереја, као редовна члана које бира Архијерејски сабор на две године дана, по реду који ће Архијерејски сабор нарочито прописати, и од којих сваке године половина иступа;

в) два епархијска архијереја као заменика које бира Архијерејски сабор на две године. Они заступају редовне чланове, када су они спречени да врше дужности редовнога члана, или ма на који начин престану да буду редовни чланови, пре него се наврши време за које су изабрани.

На челу свих канцеларија: Патријаршије, Сабора, Синода и Врховног Управног савета стоји канцелар Српске Патријаршије који је шеф свега административног персонала-службеника поменутих тела, а нарочито руководи пословима администрације у Сабору и Синоду, и под његовим старањем секретар израђује и записнике седница ових тела.

Архијерејски сабор и Архијерејски синод могу својом одлуком позвати у своје седнице ради саслушања мишљења и стручна свештена, а по потреби и световна лица православне вере који се одликују вером, науком и добрим животом.

¹¹⁴⁰ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 206-207; Уредба престолонаследника Александра о Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду Српске православне цркве, Гласник, бр. 7, 1. (14) март 1921, 97-102.

Архијерејски сабор доноси Уредбе за сву Цркву у оним црквеним предметима, који се односе на власт црквенога учења и власт свештенства, затим у духовним дисциплинарним предметима који се односе на црквени поредак и у свима предметима унутрашње управе цркве.¹¹⁴¹

Између осталог, нарочито је спадало у послове Св. архијерејског сабора да објашњава право црквено учење против кривога учења и према савременим питањима, држећи се учења које је Св. Црква на основу Св. Писма и Св. Предања утврдила; да уређује унутрашњу и спољашњу мисију цркве за утврђење, одбрану и ширење вере и чистоте хришћанског морала; да одлучује по којим се делима може предавати хришћанска наука и хришћанско васпитање у школама; да се стара о верском васпитању младежи ван школе; да прописује квалификацију кандидата за све редовне и ванредне (мисионарске) црквене службе; уређује заводе и установе за спремање и њихово васпитање, а Богословије, које се издржавају државним средствима, у споразуму са министром вера, према законима о богословијама; да уређује сва обредна питања према општим прописима и у духу православне цркве; да уређује разне црквене заводе; да расуђује о проглашењу светих и прописује начин њиховог поштовања, као и светих икона и реликвија; да објашњава канонске опште обавезне и помесне прописе; да даје објашњења по спорним брачним питањима; да прописује дужности и доноси дисциплиниране Уредбе за свештенике и за све своје органе, као и Св. синода; да уређује живот манастирског монаштва; да установљава органе своје и Св. синода; да уређује номоканон за исповедничку службу и устав редовних и изванредних постова; да уређује број и опсег парохија, протопрезвитеријата и епархија; да стално настоји да се наплата свештеника и свих службеника цркве праведно уреди; да оснива домове за сирочад и незбринуту децу свештеника; да сарађује у доношењу закона који се тичу цркве и свештенства и организације спољашње црквене управе; да настоји да се однос Цркве и државе и међусобни однос вероисповести у држави правилно и без штете по Цркву уреди; да бира достојна

¹¹⁴¹ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 206-207; Уредба престолонаследника Александра о Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду Српске православне цркве, Гласник, бр. 7, 1. (14) март 1921, 97-102.

лица за епархијске архијереје, као и викарне епископе; да предлаже уредбу о избору српског патријарха; да бира чланове Великог Духовног суда...¹¹⁴²

Архијерејски синод води највиши канонски надзор и врховну управу над црквеним поретком и над свим унутрашњим животом Цркве, и издаје потребне наредбе и одлуке непосредно и преко својих органа. Између осталог, нарочито је спадало у делокруг послова Св. синода: да одржава догматско и канонско јединство и сталну везу са васељенским патријархом и свим православним автокефалним црквама; да чува и брани чистоћу учења Православне цркве о вери и моралу и сузбија свако криво учење, верске и моралне предрасуде и зле обичаје; да се стара за зближење и уједињење хришћанских цркава; да оцењује и награђује уџбенике за веронауку, за богословије и књиге верско-моралне садржине уопште; да бди над животом и радом завода и установа за спремање и васпитање кандидата за све црквене службе; да води највиши надзор над веронаучним и проповедничким радом свештенства; да се стара за унапређење црквене књижевности, шаље стипендисте на изучавање нарочитих предмета; да управља званичним листом Српске Патријаршије и издањима Св. синода и води врховни надзор над књижницама и архивама; да бди да се Свете тајне најтачније свршавају и одржава благољепије, правилност и једнообразност у свршавању црквених обреда; да припрема реформу богослужења и црквеног календара; да издаје упутства за градњу св. храмова и манастира; да даје упутства за израду црквених утвари, одежда и свећа; да се стара за једнообразност и усавршење црквеног појања и црквене музике; да се стара за чување светих моштију Срба светаца и других Божјих угодника као и икона које народ нарочито поштује и других реликвија; да се стара за црквену уметност; да се стара за развијање свестраног пастирског рада свештенства у парохији и у друштву; да води врховни надзор над духовним и материјалним напретком манастира и усавршавањем монаха; да нарочито штити светињу брака; да води надзор над радом архијереја и свих органа својих и органа Св.

¹¹⁴² Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 206-207; Уредба престолонаследника Александра о Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду Српске православне цркве, Гласник, бр. 7, 1. (14) март 1921, 97-102.

сабора; да води духовни надзор преко надлежних архијереја над војним свештеницима у казним и у разним другим државним и приватним заводима; да врши врховну управу над црквама, манастирима, епископијама, над свим њиховим имањем и над свим установама духовно-добротворним; да рукује црквеним фондовима и завештањима побожних хришћана; да се стара да се однос цркве и државе и интерконфесионални односи у смислу закона тачно и без штете по цркву одржавају...¹¹⁴³

Архијерејски сабор састаје се редовно једанпут, а по потреби и изванредно више пута у години, а по потреби и изванредно више пута у години, ако то изискују важни и неодложни послови.

Уз права која су овом Уредбом зајамчена патријарху остају нетакнута права његова као црквеног поглавар Српске цркве и то:

а) представља Српску цркву према осталим православним автокефалним црквама;

б) представља Српску цркву црквеним и државним свечаностима и у другим јавним приликама;

в) посвећује епископе по канонима;

г) даје одсуства архијерејима изван њихове Епархије;

д) освећује св. Миро за сву Цркву;

ђ) врши главне обреде за Краља и Краљевски Дом сам или по нарочито овлашћеном лицу;

ж) носи као нарочито одличје белу панакамилавку са крстом;

з) спомиње се на Архијерејским богослужењима у свој цркви;

и) ословљава се „Свјатјејши” и „Светост”.¹¹⁴⁴ Св. сабор је имао свој пословник о раду.¹¹⁴⁵

6. 4. 1. Рад на изради Закона о СПЦ

На Трећој конференцији архијереја донета је одлука да Средишњи сабор „у кратким потезима разрађена начелна питања“

¹¹⁴³ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 206-207; Уредба престолонаследника Александра о Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду Српске православне цркве, Гласник, бр. 7, 1. (14) март 1921, 97-102.

¹¹⁴⁴ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 206-207; Уредба престолонаследника Александра о Светом архијерејском сабору и Светом архијерејском синоду Српске православне цркве, Гласник, бр. 7, 1. (14) март 1921, 97-102.

¹¹⁴⁵ Пословник Светог архијерејског сабора, Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1923, 130-132.

за Закон о црквеним властима достави архијерејима, с молбом да они дају своја мишљења, на основу којих би Средишњи сабор израдио скелет закона. То је и урађено.

Видовданским уставом признато је право да СПЦ има самостално устројство. У складу са тим, Црква је приступила изради црквеног устројства. Израђен је „Нацрт уредбе о устројству православне српске црквене аутономије“, а Црква је позвала правника Слободана Јовановића и Димитрија Рошуа да дају своје мишљење о томе. Они су поднели своје мишљење октобра 1922. године, али су рекли да пре црквеног устројства треба израдити Закон о СПЦ, а касније би црквени Устав израдио Министарски савет. Овај предлог су прихватили и архијереји и министар вера. Иако је тај закон требало да буде државни закон, његова израда је остављена Св. сабору и Св. синоду. После овога, нацрт Закона о СПЦ су израдили митрополит црногорско-приморски Гаврило и епископ темишварски Георгије и поднели га Св. сабору. Пошто Св. сабор приликом припреме закона није консултовао народ и свештенство, дошло је до многих протеста. Између осталих, протестовао је и Извршни одбор Српске православне црквене организације у Сарајеву. Православни народ Босне и Херцеговине тражио је да Устав Цркве донесе Народно-црквени сабор, у коме би било 2/3 световњака, а 1/3 свештених лица. Св. сабор није поклањао пажњу протестима, и решио је да усвоји предлог Закона о СПЦ новембра 1922. године и да га достави Влади. Међутим, овај предлог није примљен.

У име Св. синода, нови предлог закона су 1923. саставили митрополит Евгеније (Летица), Слободан Јовановић и Димитрије Рошу. Св. сабор је са неким изменама усвојио тај предлог и упутио га Народној скупштини, али због парламентарне кризе није поднет на усвајање. Истовремено је скупштина примила предлог закона од Извршног одбора епархијских савета Босне и Херцеговине. Од ова два пројекта министар вера је направио нови пројекат, о коме се расправљало у јануару 1924. године, али је и он пропао.¹¹⁴⁶

¹¹⁴⁶ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 221-227; Б. Гардашевић, Нав. дело, 46-49; Др. Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве, III..., 15-17; Мишљење умољених од Св. арх. стручњака Слободана Јовановића и Димитрија Рошуа о нацрту Уредбе за устројство црквено, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 307-308; С. Љубибратић, Нацрт Устава и самоуправно уређење Српске православне

Новембра 1924. године, Св. сабор доставља Народној скупштини нови предлог закона. И поред обећања министра вера да ће закон коначно бити донет, то се није десило. И овај предлог је пропао. Министар вера Миша Трифуновић је 1925. године поднео нови предлог закона, али ни он није прихваћен. и 1927. године је исти министар поднео нови предлог, али пошто је у њему било измена без сагласности Цркве, Св. синод је протествовао па ни тада закон није донет. Нови министар вера Драгиша Цветковић је 1928. поднео свој предлог, али ни он није прихваћен у Народној скупштини. Овај предлог је састављен у време уставне и државне кризе, када је дошло до образовања тзв. „пречанског фронта“ против Србије. Вођа „пречанских“ Срба Светозар Прибићевић, повео је тада кампању против СПЦ, захтевајући да се пројект закона повуче, да дотадашњи покрајински закони о уређењу Цркве остану на снази и да се тако оствари аутономија православне Цркве „преко Саве, Дрине и Дунава“.

Предлог министра правде из 1929. године, који је урадио без договора са Црквом, наишао је на противљење црквеног врха. Чинило се да је договор постигнут октобра 1929. године, када је састављен нови предлог од стране министра вера и Св. сабора, али ни тај предлог није прихваћен. Министар правде Милан Сршкић је успео да издејствује да краљ озакони његов пројекат, на Митровдан 1929. године. Тог дана, у Патријаршијској капели, у присуству патријарха Димитрија, чланова Св. сабора и министра Сршкића, извршено је свечано проглашење Закона о СПЦ. Патријарх се захвалио Влади и министру правде на предусретљивости коју су показали према СПЦ код доношења закона, рекавши: „Као што се Влада одазвала жељи Цркве тако ће се Црква одазивати увек у свакој потреби држави, показујући се тиме благодарним и краљу и Влади“. Поводом закона, Св. синод је издао посланицу у којој се каже да је то основни закон, којим се уређују односи између Цркве и државе, и којим се Цркви обезбеђује самоуправни живот.¹¹⁴⁷

цркве, Сарајево 1925, 20-23, 76-80; Хришћански живот, 1923, бр. 10, 476; Весник Српске цркве, 1927, новембар-децембар, 601-608; Исто, 1928, новембар-децембар, 716; Исто, 1929, септембар-октобар 325; Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002, 241-242.

¹¹⁴⁷ Исто

По Закону, Српска православна црква је аутокефална са достојанством Патријаршије. Она своје верско учење јавно исповеда, своје богослужење јавно врши, и самостално управља и уређује црквено-верске послове. Српска православна црква самостално управља и слободно располаже црквеном имовином, црквеним фондовима и задужбинама (закладама), у границама Закона и црквеног Устава, а под врховним надзором државе. Црквене власти самостално одлучују о примању задужбина које су намењене црквеним задацима. СПЦ самостално врши контролу својих прихода и расхода, али подлеже врховном надзору Главне контроле. Имовина Српске православне цркве служи само циљевима Цркве, и не може се ни под којим видом од ње одузимати ни на друге циљеве употребљавати, осим случаја експропријације предвиђене законом. СПЦ и поједини њени саставни делови и установе, које ће бити предвиђене црквеним Уставом, правна су лица, способна да по прописима Закона стичу и држе како покретна тако и непокретна добра, и врше сва права која им као таквима припадају.

Црквена власт духовна, црквено-дисциплинска и црквено-судска, по уређењу СПЦ, припада само јерархији. Ту власт јерархија врши преко својих јерархијских претставника и органа. Епископска власт у заједници са свештенством и народом, преко својих самоуправних представника и органа, уређује и управља пословима имовинским, задужбинским (закладним), фондовским, као и другим пословима који ће се у црквеном Уставу предвидети. Црквена кривична дела и казне су само оне, које прописује црквени Устав. За извршење надлежно издатих, на закону основаних, наређења и пуноважних одлука и пресуда свих црквених власти и органа, све државне и самоуправне власти дају на захтев црквених власти своју административну помоћ. Црквени судови могу у циљу извођења доказа тражити правну помоћ редовних судова.

СПЦ представља пред државом патријарх или његов заменик, а поједине епархије епархијски архијереји или њихови заменици. Предвиђено је да се поступак за избор патријарха уреди посебним законом, а за избор епархијских архијереја црквеним Уставом. Имовинско-правне интересе Цркве пред државним властима заступају они органи који су одређени црквеним Уставом. Избор

патријарха и епархијских архијереја потврђује краљ указом, на предлог министра правде, стављен у сагласности са председником Министарског савета.¹¹⁴⁸

Законом је предвиђено којим приходима Црква подмирује своје потребе: приходима од црквених добара и фондова, приходима од државне накнаде, црквеним таксама, нарочитим разрезивањем на приходе манастирских и црквених имања, државном помоћу, црквеним прирезима. Прирез на непосредни порез који плаћају православни порезници у држави имају право да распишу Патријаршија, епархије и црквене општине, свака за своје потребе, и то само ако њихови приходи не могу покрити њихове расходе предвиђене буџетом. Ову одлуку мора да одобри министар финансија у споразуму са министром правде. То одобрење није потребно за прирезе до 10% на непосредни државни порез који расписују црквене општине по закључку црквено-општинског збора донетом од представника црквене општине, који претстављају 75% пореске снаге у општини. За такве одлуке потребно је само одобрење црквене власти надлежне по црквеном Уставу. Црквене прирезе прикупљају органи државне пореске администрације, једновремено и у свему по прописима за државне дажбине.

За званичне радње црквених власти, и у јерархијском и самоуправном делокругу, плаћа се само она такса коју црквене власти пропишу посебним Правилником одобреним од министра правде у споразуму са министром финансија. Свих јавних дажбина ослобађају се зграде намењене служби Божјој, црквено-просветним и добротворним установама, заводи за црквене потребе, архијерејски, манастирски и парохијски домови, православни културно-историјски споменици (манастиришта, црквишта итд.) и дворишта свих побројаних установа.

Свештена лица мирског и монашког реда нису обавезна лично да врше оне јавне послове, који се, према канонским прописима, противе свештеничком чину и позиву. Све државне власти које по својој надлежности покрену кривични поступак против свештених лица оба реда или монаха дужне су одмах о томе да извести

¹¹⁴⁸ Исто

надлежног архијереја, као и о коначној одлуци коју буду донеле по дотичном предмету.

Свештенике у државним болницама, казним и њима сличним заводима и другим државним установама поставља, на предлог епархијског архијереја, надлежни министар.¹¹⁴⁹

У Закону је стајало да ће се, при превођењу црквених надлештава, установа и лица са државног буџета на буџет СПЦ, уредбом министра правде и министра финансија утврдити коју ће помоћ из државних средстава СПЦ стално по буџету примати. При утврђивању ове државне помоћи узеће се у обзир дотадашњи расходи по финансијском закону и Државном буџету за 1929/30 годину, који се односе на она црквена надлештва, установе и лица која прелазе са државног буџета на буџет СПЦ, као и износи „бира“ у Србији и Јужној Србији, загарантовани дотадашњим законом, и приреза у другим црквеним областима предвиђених дотадашњим законским уредбама.

Поред поменуте државне помоћи, СПЦ ће примити отсеком, или ће примати годишње стално, износ на име накнаде за потраживања која припадају СПЦ у Србији и Црној Гори према држави.

Српске православне епархије и њихови делови ван граница Краљевине Југославије, као саставни делови Српске Патријаршије, остају у погледу организације у јерархијском и материјалном односу према Српској Патријаршији у коме су биле према појединим српским митрополијама све док се ови односи не би друкчије регулисали.¹¹⁵⁰

Према закључку познавалаца црквеног права, основни циљ режима био је да задржи максимум утицаја „уз уклањање превазиђених решења из модела државне Цркве“. Закон је омогућио аутономну активност црквених органа, али није решио осетљива питања међуконфесионалних односа. По тумачењу Ђоке Слијепчевића, Законом о СПЦ одвојена је Црква од државе. Одвајање је било на чисто финансијском плану, а на бројним

¹¹⁴⁹ Исто

¹¹⁵⁰ Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1929, 337-341; О члановима Закона који говоре о верској настави и верским школама, видети у одељку о црквеној просвети.

подручјима држава је и даље задржала контролу над животом и радом Цркве. После доношења закона, могло се приступити изради Устава СПЦ.¹¹⁵¹

6. 4. 2. Рад на изради Устава СПЦ

Јереј Димшо Перић је закључио, на основу својих истраживања, да је све до доношења Закона о СПЦ, било недоумица ко треба да изради Устав Цркве и на који начин да се Устав донесе и озакони, пошто је у њему материја о чисто унутрашњем уређењу Цркве.¹¹⁵²

Св. сабор је још 1921. године донео закључак да Св. синод приступи изради нацрта Устава, који ће да обухвати устројство унутрашње и спољашње црквене управе, и да се по потреби саслушају стручна лица, а све да буде готово до пролећа идуће године. Међутим, није ништа учињено по том питању. И 1922. године је Св. сабор донео одлуку да Св. синод сачини нацрт Устава, а он је то поверио митрополиту дабро-босанском Евгенију (Летици), који је уз помоћ професора универзитета Живојина Перића и Димитрија Рошуа сачинио нацрт. Предлог је предат Св. сабору октобра 1922. године. Већ децембра 1922. године, Св. сабор је укључио у нову комисију за израду Устава неколико лица. То су били митрополит црногорско-приморски Гаврило, професор и декан Богословског факултета Стеван Димитријевић и др Сава Љубибратић, као представник Извршног одбора Српских православних епархијских управних и просветних савета, црквених оштина и свештенства босанско-херцеговачког. Убрзо пошто се комисија састала, дошло је до размимоилажења међу њеним члановима. Димитријевић и митрополит Гаврило су се држали инструкција Св. сабора, а Љубибратић је марта 1923. године

¹¹⁵¹ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 221-227; Б. Гардашевић, Нав. дело, 46-49; Др. Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве, III..., 15-17; Мишљење умољених од Св. арх. стручњака Слободана Јовановића и Димитрија Рошуа о нацрту Уредбе за устројство црквено, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 307-308; С. Љубибратић, Нацрт Устава и самоуправно уређење Српске православне цркве, Сарајево 1925, 20-23, 76-80; Хришћански живот, 1923, бр. 10, 476; Весник Српске цркве, 1927, новембар-децембар, 601-608; Исто, 1928, новембар-децембар, 716; Исто, 1929, септембар-октобар 325; Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002, 241-242.

¹¹⁵² Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 232.

одлучио да поднесе одвојени нацрт Устава. Он је сматрао да се не иде правим путем у изради Устава, на шта је скренуо пажњу неким министрима и народним посланицима. Предлог митрополита Гаврила и професора Димитријевића је Св. синод примио, са мањим изменама. Свој нацрт, који је био усвојен од свештенства и народа Босне и Херцеговине, поднео је и Љубибратић, исте 1923. године. Оба предлога су достављена Св. сабору. Св. сабор је поднео нацрт Министарском савету, али је он одбијен. Св. сабор је децембра 1923. године поново дао задатак, овога пута епископу вршачком Митрофану и др Јордану Илићу да утврде коначан текст Устава, што су они и учинили и ставили га на увид јавности.

У почетку је било мишљење да треба заједнички да се изради Закон о СПЦ и Устав Цркве, али се касније дошло на становиште да се та два пројекта одвоје, да се прво донесе Закон о СПЦ. Али то је ишло тешко, па је и сваки рад на изради Устава морао да стане.

После много протеста што Св. сабор и Св. синод, са министром вера, сами раде на доношењу закона који имају важност за целу Цркву, Св. синод је 1924. године послао нацрт Закона о СПЦ и црквеног Устава Врховном Управном савету на увид. Став ВУС-а био је да црквено устројство спада у надлежност Св. архијерејског сабора, а црквеноуправно устројство у надлежност црквених сабора. ВУС је одредио одбор за проучавање ових нацрта, који је знатно изменио текст нацрта и тако поднео Св. сабору и државним органима. ВУС није добио никакав одговор на свој предлог. Даље ВУС није укључиван у рад на изради ових правних аката.¹¹⁵³

Тек по доношењу Закона о СПЦ новембра 1929. године, могло је да се приступи коначној изради Устава. Законом је било предвиђено да Устав најпре усвоји Св. сабор, који ће га затим предложити министру правде, а он краљу на озакоњење. После смрти патријарха Димитрија, патријарх Варнава је кренуо одлучнијим корацима ка изради Устава. Он је коначно усвојен 1931. године.¹¹⁵⁴

По мишљењу Димше Перића, патријарх Димитрије није имао довољно организаторских способности, а уз то био је у дубоким годинама. Његова поодмакла животна доб је утицала на статичност

¹¹⁵³ Детаљније о ставу ВУС-а видети: Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 235-236.

¹¹⁵⁴ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 232-242.

Српске патријаршије. Рад на унификацији црквеног законодавства је текао преспоро, што је изазивало негодовања у црквеним круговима. Могао је да тражи од државе да Закон о СПЦ и Устав буду проглашени већ у Пећи 1924. године, приликом устоличења, али се то није десило.¹¹⁵⁵

¹¹⁵⁵ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 369-370.

Глава 7

УНУТРАШЊИ ЖИВОТ ЦРКВЕ

Вишегодишња ратовања истрошили су српски народ. Демографски колапс је износио готово 35% целокупне популације (око 845.000 погинулих цивила, око 400.000 погинулих војника, преко 500.000 трајних инвалида). И Српска православна црква је дочекала крај Првог светског рата са великим губицима. Страдало је или умрло 1056 свештеника или 33%.¹¹⁵⁶ Према попису из 1921. године, становника православне вере је било 46,61%, римокатоличке вере 39,4%, ислама 11% и Мојсијеве вере 0,5%. У признате вере спадале су још евангелистичка (протестанти) и старокатоличка вера.¹¹⁵⁷ Према првим подацима после Првог светског рата, на једног свештеника долазило је око 2.040 верника, свештеници су чинили 0,03 одсто укупне популације, једна црква је долазила на 2.153 верника, а манастир на 34.659 верника.¹¹⁵⁸ Због великог броја православних свештеника који су страдали после рата су многе парохије биле празне. Почетком 1922. године на подручју целе Србије било је непопуњено 22 одсто парохија.¹¹⁵⁹

Према статистичком прегледу о броју епархија, манастира, протопрезвитерата, намесништава, цркава, парохија, парохијског свештенства, монаха и душа у Српској Патријаршији крајем 1924. године, стање је било следеће:¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁶ Љубодраг Димић, Историја српске државности. Књига III. Србија у Југославији, Нови Сад 2001, 86-87.

¹¹⁵⁷ Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002, 231.

¹¹⁵⁸ Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 143-145.

¹¹⁵⁹ Радмила Радић, Живот у временима..., 147-155.

¹¹⁶⁰ Шематизам Источно православне Српске Патријаршије по подацима из 1924. године, Сремски Карловци 1925, 362-363.

Епархије	Манастири	Цркве	Парохије	Свештенство	Монаштво	Број душа
Београдска архиепископија	8	137	180	185	14	562.130
Бањалучко- бихаћка	2	205	143	124	3	387.646
Бачка	2	68	85	87	10	156.606
Битољска	29	226	109	101	19	125.186
Бококоторска	8	215	49	37	11	26.448
Браничевска	7	56	116	114	14	313.895
Будимска	1	73	57	26	4	22.583
Вршачка	2	68	82	82	13	124.156
Горњокарловачка	1	189	149	114	5	384.494
Дабробосанска	---	56	64	61	---	168.375
Далматинско- истријска	3	83	57	44	20	88.255
Жичка	12	105	149	122	25	397.547
Захумско-рашка	10	131	62	42	12	96.348
Захумско- херцеговачка	4	146	57	42	8	119.653
Зворничко- тузланска	3	70	76	68	5	168.812
Злетовско- струмичка	9	172	133	114	13	111.449
Нишка	19	320	291	271	25	809.912
Охридска	5	148	64	62	3	46.053
Пакрачка	3	168	105	95	14	149.623
Пећка	6	18	41	27	9	48.918
Рашко- призренска	8	74	66	60	5	130.743
Скопљанска	31	266	194	181	39	225.086
Сремско- карловачка	15	164	145	142	107	208.200
Шабачка	5	80	110	106	9	325.014
Темишварска	5	91	106	97	38	167.696
Тимочка	6	94	110	85	8	260.794
Црногорско- приморска	5	264	65	50	9	89.556
Укупно	209	3687	2864	2539	442	5,715.178

7. 1. 1. 1. Епархије и епископи 1920-1930. године

По завршетку Првог светског рата патријарх Димитрије је настојао да административно среди стање у СПЦ јер су у време рата, а и пре, биле упражњене многе епархије. Дошло је и до обнављања старих и оснивања нових дијецеза.¹¹⁶¹ После уједињења Српске цркве, на једној црквеној и државној територији су се нашле углавном све епархије.

¹¹⁶¹ П. Пузовић, Кратка историја..., 96.

У састав Патријаршије су ушле следеће епархије: Београдска, Бањалучко-бихаћка, Бачка, Битољска, Бококорска-дубровачка, Будимска, Велешко-дебарска, Вршачка, Горњокарловачка, Дабробосанска, Далматинско-истријска, Дојранска, Жичка, Захумско-рашка, Захумско-херцеговачка, Зворничко-тузланска, Злетовско-струмичка, Нишка, Охридска, Пакрачка, Пећска, Рашко-призренска, Скопљанска, Сремско-карловачка, Шабачка, Темишварска, Тимочка и Црногорско-приморска.

У години обновљења, укинуте су Велешко-дебарска и Дојранска епархија и припојене суседним епархијама, па је на почетку свог новог живота српска патријаршија имала 26 епархија. Од њих, 9 је било упражњено. За време патријарха Димитрија, обновљена је Браничевска епархија (1921) и формиране су три нове: Чешко-моравска (1921), Америчко-канадска (1921) и Бихаћка (1925).¹¹⁶²

У тзв. покрајинским црквама било је 1920. године 19 активних архијереја: Црне Горе и Брда Митрофан, београдски и целе Србије Димитрије, дабро-босански Евгеније, захумско-херцеговачки Петар, Бањалучки Василије, зворничко-тузлански Иларион, пећски Гаврило, пакрачки Мирон, вршачки Гаврило, темишварски Георгије, захумско-рашки Кирил, велешко-дебарски Варнава, далматинско-истријски Димитрије, нишки Доситеј, будимски Георгије, викарни архидијецезе карловачке Иларион, жички Николај, тимочки Иринеј и шабачки Јефрем. У Свети архијерејски сабор обновљене Патријаршије ушло је 15 архијереја, а 3 је пензионисано, док се један упокојио. За време патријарха Димитрија, постављено је 16 нових архијереја.¹¹⁶³ Сви епископи Српске цркве били су факултетски образовани у Београду, Атини, Москви, Петрограду, Кијеву, Казану, Черновицама или Берну. Многи су учили стару Карловачку, Београдску, Задарску или Рељевску богословију.¹¹⁶⁴

Ван државних граница била су три епархијска центра: Темишвар, Будим и Задар, затим Скадар са околином, српске

¹¹⁶² Епископ Сава, Епархије и епископи 1920-1970, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 487-488.

¹¹⁶³ Епископ Сава, Епархије и епископи..., 490-491.

¹¹⁶⁴ Исто, 491; С. Спасовић, Нав. дело

православне црквено-школске општине у Бечу, Трсту, Ријечи и Пероју, као и српске православне црквено-школске општине у Америци и Канади. И њима је СПЦ посвећивала дужну пажњу.¹¹⁶⁵ Град Скадар са околним српским живљем припао је Албанији.¹¹⁶⁶ Током ратних збивања, у Скадру се налазио у духовној мисији архимандрит Виктор (Михаиловић), кога је као администратора именовано митрополит пећки др Гаврило (Дожић). Хиротонију викарног епископа Виктора извршио је 28. јуна 1929. г. патријарх Димитрије у патријаршијској капели Св. Димитрија у Ср. Карловцима.¹¹⁶⁷

7. 1. 1. 2. Браничевска епархија

У крилу Српске православне цркве у Краљевини СХС обновљена је 1921. стара Браничевска епархија са седиштем у Пожаревцу.¹¹⁶⁸ Новоизабрани епископ је био Митрофан (Рајић), од 30. августа 1921. године. Његово хиротонисање за епископа било је 29. јануара 1922. у Саборном храму у Београду од стране патријарха и архијереја, а устоличење 13. маја те године у Пожаревцу. Нови епископ је помагао богомољачки покрет, чија су братства у његовој дијецези била међу најбројнима у Српској цркви. Са вернима епархије и богомољцима подигнуто је седам, а започето зидање десет цркава. Епископ Митрофан се упокојио 24. јануара 1930. и сахрањен је у Саборној цркви у Пожаревцу.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁵ Архив Патријаршије Св. Синод (1921) 107, зап. бр. 22; А. Син. (1921) бр. 1336; Епископ Сава, Епархије и епископи, 487; С. Спасовић, Нав. дело.

¹¹⁶⁶ Архив СПЦ, Св. Синод (1929) бр. 96; Епископ Сава, Епархије и епископи..., 537-538.

¹¹⁶⁷ Овај епископ је завршио Богословско-учитељску школу у Призрену. Пошто је замонашен, упућен је у Св. Гору где је провео низ година, а потом се вратио у Високе Дечане где је обављао дужност секретара, са ког положаја је и примио епископски чин.

¹¹⁶⁸ Њен епископ помиње се 1018. године у повељи византијског цара Василија II.

¹¹⁶⁹ Архив Св. Синода о Монашкој школи у Раковици коју су похађали бивши богомољци (1921), АС бр. 980, зап. 92, 125, 132, 318, 218 и 368; (1930) зап. 20; Епископ Сава, Епархије и епископи..., 503, Епископ Сава, Гробна места српских архијереја, Крагујевац 1999, 124-125.

7. 1. 1. 3. Бихаћка епархија

Бихаћка епархија је основана 1925, а у њен састав су ушли Кључ, Сански Мост, Бихаћ, Крупа и Цазин. За епископа бихаћког хиротонисан је 23. маја 1924. године архимандрит Венијамин.¹¹⁷⁰ Владика Венијамин је 1929. премештен за епископа злетовско-струмичког у Штипу, а 1934. за епископа браничевског.¹¹⁷¹ Бихаћка епархија је укинута 1931, а њена архијерејска намесништва са парохијама припојена су Далматинској, Горњокарловачкој и Бањалучкој епархији.¹¹⁷²

7. 1. 1. 4. Америчко-канадска епархија

На Трећој конференцији архијереја уједињене СПЦ, одржане крајем 1919. године, говорило се и о оснивању српске православне цркве у Америци, а у вези са тим и о избору архимандрита Мардарија за епископа америчке цркве. Установљена је потреба да се ради упознавања правог стања српске цркве у Америци пошаље један од архијереја, да тамо ступи у додир са тамошњим посланством Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, да ствар исцрпно и тачно испита и по могућности да покуша да организује тамошње српске цркве. Извршење тог задатка поверено је митрополиту пећком Гаврилу, а Средишњи архијерејски сабор се упућује да учини потребно за извршење те мисије као и да изради потребне инструкције.¹¹⁷³

До 1921. Срби у Америци су били под јурисдикцијом Руске цркве. Тада је основана епархија Америчко-канадска са седиштем у Чикагу. Епархија је обухватала све српске парохије и црквене општине у САД и Канади. Организацију нове епархије је извршио епископ Николај, кога је Св. сабор послао 1921. године у Америку.

¹¹⁷⁰ Исто 125.

Напомена: Венијамин се презивао Ћирковић, али како је био од много сиромашне породице, усвојен је од породице Таушановића чије презиме је и носио.

¹¹⁷¹ Исто, 125; В. Ђурић, Нав. дело, 393; Епископ Венијамин је преминуо у Београду 28. маја 1952. и сахрањен у Пожаревцу у катедралном храму.

¹¹⁷² Епископ Сава, Епархије..., 502.

¹¹⁷³ Извештај о раду треће конференције архијереја уједињене Српске православне цркве држане у Сремским Карловцима од 20. новембра (3. децембар) до 2. (15.) децембра 1919. године, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37;

Он је тамо стигао јануара 1921. године и остао три месеца. Одржао је 140 предавања по универзитетима, црквама, катедралама и мисионарским удружењима. У извештају о његовом боравку у Америци, стоји да је народ био одушевљен поздравом и благословом патријарха који је епископ Николај пренео. Још се каже да је у црквеном погледу сав српски народ у Америци био сложан и једнодушан, нарочито у тражењу да Српска Патријаршија прими на себе покровитељство над том црквом и да јој помогне да се организује. Све америчке цркве су показивале велико интересовање за Православље. За њих је, подељене у безбројне цркве и секте, било највеће чудо како је 150 милиона православних хришћана на истоку могло да остане једна „силна компактна и неподељена црква“. Они увелико студирају Источно Православље. И то је, вели коментатор Гласника, један од разлога зашто би Православна црква уопште и Српска црква посебно требале да буде што боље уређене. А и кроз Цркву Америка може много боље „да позна душу и карактер једнога народа, него ли кроз његову дипломацију“.¹¹⁷⁴

Организовање Српске цркве у Америци донело је и неке проблеме. Епископ Максимилијан, викар архидијецезе сремскокарловачке, у допису свештеницима и манастирима у својој архидијецези, навео је да је било случајева да су поједини свештенослужитељи одлазили самовољно у Америку и у тамошњим православним црквеним општинама радили на томе, да се тамошњи пароси уклоне, да би они заузели њихова места. То је, сведочи епископ, „врло убитачно утицало и утиче на ред и рад наше Цркве“. Због тога је Св. синод децембра 1921. године, желећи да рад Српске цркве у Америци буде што плодотворнији и да би се отклонили сукоби, одлучио да се свим архијерејима стави у дужност да подручном клиру не дају отпуст за одлазак у Америку све док одређени епископ за администрирање црквом нашом у Америци не буде дао пристанак, да ће дотичног примити и поставити на парохију. Поручено је да се свештенству саопшти, да не траже отпуст од свог архијереја док претходно не добију пристанак, да ће их други архијереј примити. Пошто је Св. сабор поверио епископу Николају администирацију у Америци, Св. синод је донео одлуку да

¹¹⁷⁴ Епископ Сава, Епархије и епископи..., 495; Повратак Преосвећеног Епископа Господина Николаја, Гласник, бр. 12, 16. (29) јун 1921, 190.

ни један од српских свештеника из Америке не може да буде примљен у клир епархија Краљевине СХС без канонског отпуста епископа Николаја.¹¹⁷⁵

Јануара 1923. године, на дужност администратора Цркве у Америци ступио је архимандрит Мардарије. У фебруару је одржао конференцију са српским свештеницима у месту Гери (држава Индијана). Ту је, између осталог, одлучено о оснивању Епархијске конзисторије, са седиштем у Чикагу, која је требало да доноси одлуке и о бракоразводним парницама. Покренут је и епархијски орган „Српска Црква”, који је излазио у Чикагу.¹¹⁷⁶ Исте године архимандрит Мардарије је основао први српски манастир у Америци са сиротиштем за српску сирочад и Домом за изнемогле и престареле, у близини Чикага.¹¹⁷⁷

На молбу епископа Николаја, Свети Синод га је разрешио дужности администрирања Српске православне епархије у Америци, а од 1. новембра 1923. године њено администрирање је примио патријарх Димитрије, који је одредио да архимандрит Мардарије и даље као његов заступник врши све послове око администрирања епархије, изузевши оне предмете који спадају у искључиву надлежност епархијског архијереја по праву хиротоније и које ће се њему слати на одлуку. Мардарије је 1925. године хиротонисан за епископа у Америци и Канади. Ново седиште епархије постао је новоподигнути манастир Светог Саве у Либертвилу. Мардарије је завршио Духовну академију у Петрограду. Био је наставник гимназије у истом граду, ректор богословије на Кавказу, управник Монашке школе у манастиру Раковици, затим мисионар у САД и администратор новоустројене Америчко-канадске епархије. Нови епископ Мардарије је у почетку морао да обавља све послове у епархији, од звонара и секретара до свештенослужитеља и владике.

¹¹⁷⁵ Свима правосл. српским парох. звањима и манастир. управама у архидијезеци Срем. Карловачкој, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1922, 49-50.

¹¹⁷⁶ Српска Црква у Америци, Гласник, бр. 8, 15. (28) април 1923, 124.

¹¹⁷⁷ Српска Црква у Америци, Гласник, бр. 12, 15. (28) јун 1923, 188; Сиротиште Манастира св. Саве, Гласник, бр. 23, 1. (14) децембар 1923, 363.

На епархијском црквено-народном сабору 1927. године усвојен је Устав за епархију америчко-канадску. Св. синод је потврдио Устав децембра 1928. године.¹¹⁷⁸

7. 1. 1. 5. Мукачевско-прјашевска епархија

Српска црква је после Великог рата мисионарски деловала у несрпским областима. Још крајем 17. века у поткарпатској Русији је насилно уведена унија. Малобројни преостали православни верници су се обраћали за помоћ Карловачкој митрополији, па је патријарх Лукијан пре Првог светског рата упутио тамо као мисионара архиђакона Иринеја Ћирића. После рата је ова област припала Чехословачкој. У тим крајевима је тада настао покрет за враћање у православље. Српска црква је слала мисионаре, епископе нишког Доситеја, битољског Јосифа, злетовско-струмичког Серафима и бачког Иринеја, који су успешно радили на враћању унијата у православље. Из редова Српске цркве чули су се 1926. године протести због прогона које су вршили чешки државни органи над православнима у поткарпатској Русији, која је била саставни део, у црквеном јуридикчком смислу, Српске православне цркве. „Ми поручујемо браћи Чесима да је то прогонство не само у опреци са свима њиховим животним интересима, него и са начелима културе и хуманости.“ Истиче се да је унија Малоруског народа са Римском куријом насилно дело Језуита и Аустрије. Захтева се да се не гони Православље у поткарпатској Русији, да се не отимају храмови православним Русима, да се насилно не одузима њихова црквена имовина, да се допусти потпуна слобода не само исповедања Православља, него и повратка верника у крило Православља.¹¹⁷⁹

Коначно је Св. сабор 1931. године формирао Мукачевско-прјашевску епархију.¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁸ Епископ Сава, Епархије и епископи..., 495; Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 272, 351; Српска Црква у Америци, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1924, 107; Епископ Сава, Гробна места српских архијереја, Крагујевац 1999, 92-93.

¹¹⁷⁹ Милош Парента, Порука браћи Чесима!, Гласник, бр. 15, 1. (14) август 1926, 231-232.

¹¹⁸⁰ Епископ Сава, Епархије и епископи..., 522-523.

7. 1. 1. 6. Чехословачка православна црква

Православље у Чешкој и Словачкој има своје дубоке корене још од свете браће Кирила и Методија који су, на захтев великоморавског кнеза Растислава дошли у Моравију 863. године, као мисионари хришћанске Византије, послати од цара Михаила III и патријарха Фотија. Распадом Аустро-Угарске 1918. године, створене су политичке околности за настанак Чехословачке, чији је први председник био Томас Масарик.¹¹⁸¹ Тада су створени услови и да се Чеси и Словаци врате православљу.¹¹⁸² Из Чехословачке је 1921. године упућен Меморандум Светом архијерејском сабору Српске цркве где се моли за пријем у састав источних цркава. „Промисао Божији“, каже се у Меморандуму, „сам је водио наше кораке овим правцем, јер можда једино Српска црква, која је нама географски најближа, има довољно смисла за верски менталитет чешког човека“.¹¹⁸³ Даље се истиче да је чешки народ засновао своју везу са Православном црквом први пут у IX веку, други пут у XV, а трећи пут у XX веку, да је „по интелекту сличан народима западно-европским са добрим и лошим знацима његове цивилизације, али је увек у дубинама своје душе – ако и не увек свестан тога – имао тежњу ка Истоку, што је знак његовог словенског срца“.¹¹⁸⁴ Тиме би Чешка православна црква била „синтеза Истока и Запада“. У Меморандуму се наглашава да је прва дужност православне Чехословачке цркве да изгради своју организацију и дефинитивно ослободи чехословачки народ.¹¹⁸⁵ Рад на овој идеји у првим годинама био је усмерен на организацију теолошких студија, као и

¹¹⁸¹ Писмо министру вера – Свети архијерејски сабор Српске православне цркве бр. 132, 18. новембра /децембра 1920, у Сремским Карловцима; Весник Српске цркве 1921, 20; Епископ Сава, Српски јерарси, Београд 1996, 175-176; В. Ђурић, Нав. дело, 371.

¹¹⁸² Архив Патријаршије (1921), А. Син. 144, зап. бр. 42; Епископ др Горазд, Чехословачка Православна Црква, Весник Српске цркве 1921, 20;

¹¹⁸³ Епископ др Горазд, Чехословачка Православна Црква, Весник Српске цркве 1921, 23; Пољак Јарослав, Православна црква у Чехословачкој, Нови Источник 1935, 108.

¹¹⁸⁴ Епископ др Горазд, Чехословачка Православна Црква, Весник Српске цркве 1921, 23; Пољак Јарослав, Православна црква у Чехословачкој, Нови Источник 1935, 108; Д. Удаљков, Ј. А. Космински, О. Л. Вајштајн, Историја средњег века I, 330-331.

¹¹⁸⁵ Р. Поповић, Православље на раскршћу векова, 284; Љубодраг Димић, Вјерски чинилац у југословенској држави, Историјски записи, година LXXIII, 2000/1-2, 231-243.

на превод најважнијих и најбољих теолошких православних списа са словенских и грчког на чешки језик. Истиче се да је православна источна литература била у Чешкој потпуно непозната, те уколико Чехословачка црква буде примљена у савез источних православних цркава, те узмогне своје народу омогућити упознавање са источно-православном литературом, стећи ће тиме неизмерну заслугу за хришћанство.

Када се у Чешкој и Словачкој јавио покрет за националну Цркву, на његовом челу, пред око пола милиона верника, био је Карл Фарски после свештеника Б. Згладника – Бродског. Православни су одржали свој Сабор 29. августа 1921. у присуству представника Српске цркве епископа Доситеја (Васића) из Ниша. На Сабору је прихваћено православље у његовом изворном виду. Тада су изабрана три епископска кандидата: др Карл Фарски, Рудолф Паржик и Матеј Павлик.¹¹⁸⁶ Ускоро новоизабрани Матеј Павлик долази у Србију где у Фрушкој Гори у манастиру Крушедолу прима монашки постриг 21. септембра 1921. године, добивши име Горазд, по имену Св. Горазда, ученика Св. Кирила и Методија. Исте године, 25. септембра, у Саборном храму Св. архангела Михаила српски патријарх Димитрије са сабраћом архијерејима извршио је хиротонију Горазда за епископа чешког. Тада га је у свом говору упутио да настави са учвршћивањем православља у чехословачким земљама.¹¹⁸⁷ Крајем 1921. године, приликом свечаног дочека српског епископа Доситеја и првог посвећеног чехословачког епископа Горазда у храму Св. Николе у Прагу, др Фарски је рекао да се браћа Срби нису дали „завести жељом да овом згодном приликом установе своју епископију, него су се руководили мудрошћу, да са њиховом помоћу никне овде наша црква и у

¹¹⁸⁶ Архив Синода (1920), 330 зап. бр. 184; бр 1712 и Син. бр. 1028; Епископ Горазд (Павлик), Манифестација Тирило-методијевска идеје, Весник Српске Цркве, 1921, 17-27; Р. Поповић, Православље на раскршћу векова... 249.

¹¹⁸⁷ Р. Поповић, Православље на раскршћу векова... 250; Реч преосвећеног епископа моравско-шлеског господина Горазда, приликом његова посвећења..., Гласник, бр. 20, 16. (29) октобар 1921, 321-323.

Горазд (Павлик), први епископ Чехословачке цркве, рођен је као римокатолик 26. маја 1879. у месту Хруба Врбка. Добио је име Матеј. Школовао се на теолошком факултету у Оломоуцу до 1902. године. Као студент путовао је у Кијев и Карловце желећи да упозна православље. Био је духовник калуђерица Св. Крста и 14 година радио у заводу болесника. Током Првог светског рата бринуо је о инвалидима и издавао лист „Право народа“.

сваком погледу сасвим независна и потпуно равноправна, чији ће живот, уређење и делатност православној српској цркви бити само на част и славу.“¹¹⁸⁸

Упркос разним тешкоћама, епископ Горазд је наставио рад на конституисању Православне цркве у Чехословачкој бивајући под јурисдикцијом Српске православне цркве у Краљевини СХС. Успео је да широм своје отаџбине оснује седам парохија. Градио је храмове и преводио на народни језик богослужбене књиге. Написао је: „Житија Светих“, „Катахизис“, „Житије Св. Кирила и Методија и њихов однос према Риму и Цариграду“, „Народни зборник молитава и богослужбених песама“, „Правила за владање духовних лица“.¹¹⁸⁹

Своје богословске кадрове ова Црква, која је 1931. године имала 145.583 верника, школовала је у Србији у богословијама и на Теолошком факултету, као и у Румунији. Од 1927. године држава је финансијски помагала, а већ 1929. и званично признала Чешку православну цркву. Од храмова, најимпозантнији су били новосазидани храм Св. Вацлава у Брну, Св. Горазда у Оломоуцију и Св. Прокопија у Шчепанову.

Патријарх Димитрије је 1926. године упутио Ускршњу посланицу „словенској браћи у материнском крилу свете православне Српске цркве: благоверним Чесима у земљи Чешкој, Моравској и Шлеској и благоверним Русима у земљи Карпатској“. У Посланици је упутио молитве Богу за њихов душевни мир и да се учврсти љубав међу тамошњом православном словенском браћом. Истакао је да Српска православна црква прима са опраштањем и заведене који се поврате у њено крило, и стараће се о њима у сагласности са Владом „братске Републике“.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁸ Говор др-а К. Фарског, Гласник, бр. 24, 16. (29) децембар 1921, 424-426.

¹¹⁸⁹ Архив Св. Синода (1924) 85, зап. бр. 40, 64, 66; Р. Поповић, Нав. дело, 250-251; Ј. Мајендорф, Православна црква јуче и данас, Београд 1987, 145-146; Црква, Календар..., 1948, 38-40; Миленко Пешић, Гораздова жртва, Политика бр 33199 год 9. априла 2006, 10.

Светитељ који повезује Србе и Чехе, епископ Горазд, од фашиста је осуђен 3. а стрељан 4. септембра 1942. године. Српска православна црква као свештенумученика прогласила га је 17. маја 1961. – Ћ. Слијепчевић, Историја... II, 612; В. Ђурић, Нав. дело, 371; Ј. Мајендорф, Православна црква јуче и данас, Београд 1998, 145-146.

¹¹⁹⁰ Православна Црква у Чехо-Словачкој, Гласник, бр. 12, 15. (28) јун 1926, стр. 188-189; Радомир Ракић, Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 440-441.

7. 1. 2. Преглед архијереја по епархијама у периоду 1920-1930. година¹¹⁹¹

Београдска архиепископија	Патријарх Димитрије 1920-1930.
Америчко-канадска епархија	епископ Мардарије Ускоковић 1926-1935.
Бачка епархија	епископ Георгије Летић 1920. епископ Иринеј Тирић 1922-1955.
Бањалучка епархија	Василије Поповић 1908-1938.
Битољска епархија	епископ Јосиф Цвијовић 1920-1931.
Бихаћска епархија	епископ Венијамин Таушановић 1925-1929. администратор 1929-1931. епископ зворничко-тузлански Нектарије
Бокошторско-дубровачка епархија	епископ Кирил Митровић 1920-1931.
Браничевска епархија	епископ Митрофан Рајић 1922-1930.
Будимска епархија	епископ Георгије Зубковић 1912-1951.
Вршачка епархија	епископ Гаврило Змејановић 1896-1920. епископ Иларион Радонић 1921-1929.
Горњокарловачка епархија	епископ Иларион Зеремски 1920-1931.
Дабробосанска епархија	митрополит Евгеније Летица 1908-1920. митрополит Петар Зимоњић 1920-1941.
Далматинско-истријска епархија	епископ Димитрије Бранковић 1913-1920. епископ Данило Пантелић 1922-1927. епископ Максимилијан Хајдин 1928-1931.
Жичка епархија	епископ Николај Велимировић 1919-1920. епископ Јефрем Бојовић 1920-1933.
Захумско-рашка епархија	епископ Кирило Митровић 1909-1920. епископ Нектарије Круљ 1926-1928.
Захумско-херцеговачка епархија	митрополит Петар Зимоњић 1903-1920, и администратор 1920-1926. епископ Јован Илић 1926-1931.
Зворничко-тузланска епархија	епископ Иларион Радонић 1910-1921. упражњена до 1929. епископ Нектарије Круљ 1929-1951.
Злетовско-струмичка епархија	епископ Серафим Јовановић 1920-1928. епископ Венијамин Таушановић 1928-1934.
Нишка епархија	Епископ Доситеј Васић 1913-1932.
Охридска епархија	Епископ Николај Велимировић 1920-1931.
Пакрачка епархија	епископ Мирон Николић 1890-1941.
Пећска епархија	митрополит Гаврило Дожић 1913-1920. епископ Јеротеј Гавриловић 1926-1931.
Рашко-призренска епархија	епископ Михаило Шиљак 1920-1928. епископ Серафим Јовановић 1928-1945.
Скопска епархија	митрополит Варнава Росић 1920-1930.
Сремско-карловачка епархија	администратори 1913-1920: епископи Мирон Николић, Михаило Грујић и Георгије Летић. од 1920-1931. епархијом су управљали патријрски преко викарних епископа Максимилијана Хајдина и Иринеја Ђорђевића.

¹¹⁹¹ Епископ Сава, Епархије и епископи..., 492-538.

Темишварска епархија	епископ Георгије Летић 1904-1931.
Тимочка епархија	епископ Иринеј Ћирић 1919-1921. епископ Емилијан Пиперковић 1922-1970.
Црногорско-приморска епархија	митрополит Митрофан Бан 1885-1920. митрополит Гаврило Дожић 1920-1938.
Чешко-моравска епархија	епископ Горазд Павлик 1921-1942.
Шабачко-ваљевска епархија	епископ Јефрем Бојовић 1920. епископ Михаило Урошевић 1922-1933.
Викарни епископи	епископ скадарски Виктор Михаиловић 1922-1938.

7. 1. 3. Нови храмови

Губици Цркве у Првом светском рату били су изузетно велики. Од око 3000 свештеника, у рату је умрло и нестало њих 1056. После рата многе цркве и манастири су оскудевали у књигама, одеждама и утварима. Непријатељ је скидао и односио звона (Студеница, Жича). Аустроугари су уводили коње у Студеницу и од ње направили кошару и магацин, ложили су ватру у храму. Неке су цркве и оскрnavили. Жича је била упола разрушена. Многи манастири су били рушени, скрнављени, пљачкани... Слично је било и у другим крајевима.¹¹⁹²

После рата почела је обнова старих и подизање нових храмова. У периоду између два светска рата највећи број цркава је изграђен у српсковизантијском стилу. На територији бивше Карловачке митрополије задржан је, са мањим изузецима, барокни или класицистички стил.

Највећи број цркава у овом периоду је изграђен добровољним прилозима мештана где је црква грађена и добровољним радом. Није било мало цркава задужбина које су имућнији Срби дизали властитим средствима. И већи број архијереја су подигли своје задужбине, а многи су давали издашне прилоге или су поклањали иконостасе, звона... Реконструкцију извесног броја древних манастира је финансирала Влада, а и поједина министарства су давала прилоге. И општине су поклањале плацеове за изградњу.

Цркве су подизане и поправљане по плану и под руковођењем Светог архијерејског сабора. Образована је комисија од стручних

¹¹⁹² Момир Лечић, Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1941. године, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 65-67.

лица за надзор над оправкама и рестаурацијама црквених и манастирских грађевина.¹¹⁹³

Подигнуте цркве од 1920. до 1929. године:

1920.

црква:

у Бруснику, епархија браничевска

у Зрињу, еп. пакрачка

1921.

црква

у Прибојевићима, еп. зворничко-тузланска

у Крнићима, еп. зворничко-тузланска

у Вучаку, еп. нишка

у Коњуху, еп. нишка

1922.

црква

у Врдилима, еп. жичка

у Језеру, еп. бањалучка

у Омарској, еп. бањалучка

у Одоровцима, еп. нишка

у Мокрој, еп. нишка

у Мозгову, еп. нишка

у Српској Шпионици, еп. зворничко-тузланска

у Великој Буковици, еп. зворничко-тузланска

у Скобаљу, еп. шабачко-ваљевска

1923.

црква

у Гривцу, еп. жичка

у Какњу, еп. дабро-босанска

у Сијеринској бањи, еп. нишка

на Црном врху, еп. нишка

у Браћевцу, еп. тимочка

¹¹⁹³ Момир Лечић, Изградња и обнова..., 67-71.

у Клаертону, САД

1924.

црква

у Лукама, еп. жичка

у Љубишу, еп. жичка

у Стречању, еп. добро-босанска

у Драгинцу, еп. нишка

у Кумодражу, архиепископија београдско-карловачка

у Барама, еп. браничевска

у Миливи, еп. браничевска

у Шипикову, еп. тимочка

у Фарелу, САД

у Корману, архиепископија београдско-карловачка

у Вучковици, архиепископија београдско-карловачка

манастир Пресвете Богородице у Вети, еп. нишка

манастир Туман, еп. браничевска

1925.

црква

у Каменици, еп. жичка

у Сечој Реци, еп. жичка

у Кокорима, еп. бањалучка

у Великом Крчмиру, еп. нишка

у Лалинцу, еп. нишка

у Жабици, еп. захумско-херцеговачка

у Костолцу, еп. браничевска

у Стрмостену, еп. браничевска

у Минићеву, еп. тимочка

у Грачаници, еп. зворничко-тузланска

у Теслићу, еп. зворничко-тузланска

у Црној Бари, еп. шабачко-ваљевска

у Ади, еп. бачка

1926.

црква

у Пајсијевићу, еп. жичка
манастир Мрзеница, еп. нишка
у Макцу, еп. браничевска
у Паружанима, архиепископија београдско-карловачка
у Доњим Комарицама, архиепископија београдско-карловачка

1927.

црква

у Пљевљима, еп. дабро-босанска
у Скорици, еп. нишка
у Кобиљу, еп. браничевска
у Бабушници, еп. браничевска
у Горњој Мутници, еп. браничевска
у Гнионици, еп. зворничко-тузланска
у Брњици, архиепископија београдско-карловачка
у Рогојевцу, архиепископија београдско-карловачка
у Штрпцима, еп. бањалучка
у Горњој Трешњици, еп. шабачко-ваљевска
у Белегишу, еп. сремска

1928.

црква

у Жежевици, еп. жичка
у Хргама, еп. дабро-босанска
у Бољанићу, еп. дабро-босанска
у Борову, еп. нишка
у Белотинцу, еп. нишка
у Здравини, еп. нишка
у Гостуши, еп. нишка
у Сврљигу, еп. нишка
у Великом Кочану, еп. нишка
у Брежану, еп. браничевска
у Црквенцу, еп. браничевска
у Лужанима, еп. зворничко-тузланска
у Горњем Лајковцу, еп. шабачко-ваљевска
црква нова у манастиру Тврдошу, еп. захумско-херцеговачка
у Ратковићу, архиепископија београдско-карловачка

у Трешњевици, архиепископија београдско-карловачка
у Брзану, архиепископија београдско-карловачка
у Малим Крчмарима, архиепископија београдско-карловачка
у Сипићу, архиепископија београдско-карловачка
у Српском Арадцу, еп. темишварска
у Великом Бечкереку, еп. темишварска, реновирана и
тронисана

у Новом Бечеју, еп. темишварска, реновирана и тронисана
у Мокрину, еп. темишварска, реновирана и тронисана

1929.

црква

у Гостивару, еп. скопска
у Качанику, еп. скопска
у Дрнишу, еп. далматинска
у Старој Пазови, еп. сремска, обновљена
у Дрежнику, еп. жичка
капела у Николајевићима, еп. жичка
у Торњу, еп. славонска
у Калудри, еп. нишка
у Дреновом Долу, еп. захумско-херцеговачка
у Јангстауну, САД
у Лорену, САД
у Лелићу, еп. шабачко-ваљевска
у Шапцу, еп. шабачко-ваљевска
у Горњој Толиси, еп. зворничко-тузланска
Капела у Светом Николи, еп. злетовско-струмичка
у Драгобраћу, еп. злетовско-струмичка
у Српском Св. Петру, еп. темишварска, обновљена и
тронисана

у Рудњи, еп. темишварска, обновљена
у Великом Бечкереку (руска црква), еп. темишварска
у Српском Итебеју, еп. темишварска, обновљена и тронисана
у Великој Кикинди, еп. темишварска¹¹⁹⁴

¹¹⁹⁴ Момир Лечић, Изградња и обнова..., 71-80.

Патријарх Димитрије је и лично учествовао у подизању храмова. Он је оставио тестаментом новац којим је у Београду подигнута Црква Покрова Пресвете Богородице после његове смрти (1930).¹¹⁹⁵ У селу Ратковићу, Архијерејско намесништво Левачко, патријарх је био ктитор храма Св. великомученика Димитрија, грађеног од 1925. до 1928. када га је и осветио.¹¹⁹⁶ У исто време, у Крагујевачком намесништву у селу Брзану, у другом месту патријархове просветне каријере, саграђен је храм Св. пророка Илије.¹¹⁹⁷

7. 1. 4. Подизање храма Светог Саве

И у периоду између два светска рата наставило се са радом на подизању храма Светог Саве, уз живо учешће патријарха Димитрија. Друштво за подизање храма је дуги низ година радило на прикупљању прилога, а црквене власти и свештенство су највише у томе помогли. И после ратова ово друштво, коме је на челу био патријарх Димитрије, до 1924. године два пута се обраћало прогласом православним Србима да прилажу за храм. Акција у 1923. години је донела друштву преко 400.000 динара прилога нарочито скупљених са дејством Женског културног удружења на Велики Петак. Православно свештенство оба реда је, по наређењу Св. синода, помогло ову акцију. Тај дан је планиран и убудуће за скупљање прилога. Патријарх је молио и министра просвете да се 10. маја (27. априла), на дан спаљивања моштију Светог Саве, прикупљају у свим школама прилози за храм.

До октобра 1923. године Друштво је укупно прикупило нешто преко милион динара, поред непокретног имања на коме је привремена црквена кућа и још две мале куће, као побожна завештања за храм Св. Саве у Београду. Међутим, та сума је била незнатна и недовољна за храм, па је рад морао да се продужи.

У ужој српској цркви, до уједињења Цркве, у свим областима уједињене Краљевине постојала је наредба ондашњег Св. сабора да се у свим црквама и манастирима наместе сталне кутије за

¹¹⁹⁵ Весник Срп. Цркве бр. 4; 1930, 237; Календар Црква 1996, 41.

¹¹⁹⁶ Календар Црква 1996, 104.

¹¹⁹⁷ Календар Црква 1996, 78.

скупљање прилога за храм и да се у свим храмовима о великим празницима носи и један тас за храм Св. Саве. За време ратова, нарочито за време аустријске и бугарске окупације, многи храмови су опљачкани и црквени предмети уклоњени, па и кутије за прилоге после рата су могле ретко да се виде, тако да од уједињења Цркве није било прилога скупљених на тај начин. Због тога се Главни одбор Друштва за подизање храма Св. Саве обратио Цркви са молбом да све црквене и манастирске управе наместе у својим храмовима кутије за прилоге и да се у свим црквама и манастирима на све велике Господске и Богородичне као и народне празнике носи један тас „за храм Св. Саве”. Тражено је и да тај начин прикупљања прилога буде до завршетка градње. Св. сабор је доставио архијерејима ову молбу.

Прикупљање прилога у храмовима наставило се и касније, за шта је патријарх Димитрије упућивао апеле, истичући да састављени одбори за прикупљање прилога треба да примају и најмање добровољне прилоге људи сиромашног стања јер ће и најмањи дар за подизање храма Светом Сави бити пред Богом велика хвала добрим српским душама.

Друштво за подизање храма је држало редовне годишње скупштине под председништвом патријарха Димитрија, на којима су читани извештаји о раду и стању Друштва, прављени планови за будући рад и одликовани заслужни за прикупљање прилога.¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁸ Синодске одлуке, укази, одликовања и премештаји. За подизање храма Св. Саве у Београду, Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1924, 17-18; Свети Синод Српске православне цркве, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1923, 49; За светосавски храм, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1923, 77; Прикупљање прилога за подизање храма св. Саве у Београду, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1925, 100; Посланица свима добрим Србима, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1926, 11; Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1926, 162; Подизање храма св. Саве у Београду, Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1925, 44; Слава црквице св. Саве на Врачару, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1928, 155; Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1927, 10.

Више о подизању храма видети у: Миодраг А. Стефановић, Храм Светог Саве, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 127-131.

7. 2. Свештенство

7. 2. 1. Свештеничко удружење

Свештеничко удружење је и после Првог светског рата наставило са радом на сличан начин као и раније. Главни орган је била Свештеничка скупштина, на којој су доношене најбитније одлуке, али је и између одржавања скупштина била жива активност, пре све свега преко часописа „Весник Српске цркве“, мада су се текстови о раду удружења појављивали и у званичном црквеном гласилу „Гласнику“. Свештенство је највише било окупирано проблемом другог брака и побољшањем свог материјалног положаја, па се око тих питања водило највише расправа на скупштинама. Односи са врхом Цркве су често били добри, а понекад прилично заоштрени и то „првенствено због различитог схватања појма дисциплине“. Представници удружења су се у свом гласилу „Веснику Српске цркве“ жалили да виша јерархија тежи да подвргне удружење својој власти. Удружење је често износило веома критичке ставове о црквеном врху, што је наилазило на реакције званичног црквеног гласила „Гласника“. По тумачењу чланова удружења, оно је устајало против руководства Цркве ако није примењивало црквене прописе у духу Јеванђеља.¹¹⁹⁹

Након уједињења СПЦ, дошло је и до обједињавања свештеничких снага у удружењу. У Београду је 21. августа 1919. године одржана последња скупштина Свештеничког удружења Краљевине Србије, а сутрадан је одржана прва скупштина за читаву територију уједињене СПЦ, на којој су усвојена и нова правила. И после рата је задржана централистичка форма организовања удружења. На првој скупштини донета је одлука о спајању свештеничког и монашког удружења, а донете су и три резолуције – о свештеничким платама, о настави у средњим школама и о другом

¹¹⁹⁹ У историјату Свештеничког удружења, наводи се да је удружење све добронамерне и оправдане примедбе примало јер је било свесно да ће дисциплина бити најбоља „када односи између јерархије и удружења буду очински и синовски“. – Прота Тихомир Танасијевић, Живот и рад Свештеничког удружења, у: Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице Свештеничког удружења, Београд 1969, 29-32, 77; О Свештеничком удружењу видети и: Др. Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве. III. књига: За време Другог светског рата и после њега, Келн 1986, 18-19.

свештеничком браку, а било је предвиђено и оснивање свештеничке задруге. Први председник уједињеног удружења био је прота Петар Милојевић. После ове скупштине, прешло се на формирање пододбора широм земље.

Митрополит Димитрије је поздравио Свештеничку скупштину 19. августа (1. септембра) 1920. године, истакавши да „сваки братски договор за опште добро и напредак од Бога је благословен, а договор ваш о светоме делу, које вам је поверио сам Спаситељ наш, треба да служи за узор свему нашем стаду како се треба договарати и служити високој светињи црквене заједнице“. Он је запазио да је уједињена Црква на прагу великих послова, којима треба да се положи чврсти основи њеном новом животу. Она је у „новом стању“ дошла у непосредни додир са другим црквама „чији служиоци предано врше своје дужности иза којих не смемо ни ми изостати у ревности служећи нашој цркви“. Уз то, митрополит је истакао и да Српску цркву често дотичу „разноврсне струје светских идеја и проблема, махом мало наклоњених њеним светињама и њеној науци“. Зато је дужност свима да размисле да ли је подесан тренутак да се тражи нагла измена црквених установа. Митрополит се посебно осврнуо на два горућа питања, о поновној женидби удових мирских свештеника и о уређењу материјалног стања свештеника.¹²⁰⁰

Друга редовна Свештеничка скупштина одржана је 18. и 19. августа (31. и 1.) 1921. године у Београду.¹²⁰¹ Сава Поповић, свештеник петнички, изнео је врло критичне утиске са ње. Најпре се осврнуо на зграду где се скупштина одржала, код цркве Св. Марка „у капели, шупи од дасака, где се можда мртваци остављају на преноћишту“. То је за њега био симбол рада у протеклих „тридесет и више“ година, када су се свештеници скупљали да решавају о себи и цркви, да се „братски“ договарају „са зажареним лицем и стиснутим песницама“, да говоре „о жени и плати с таквом жучношћу и изражајима лица и душе да би се замерило и људима на много нижем ступњу образовања“. Он констатује да то свештенике

¹²⁰⁰ Видети одељак о овим питањима. – Реч којом је митрополит Србије господин Димитрије поздравио Свештеничку скупштину 19. августа (1. септембра) 1920. год, Гласник, бр. 6, 16. (29) септембра 1920, 81-84.

¹²⁰¹ Гласник, бр. 16, 16. (29) август 1921, 266.

представља у „рђавој боји“, да то не треба више прећуткивати. „Тридесет се година ожењени заједно с неожењенима боре, да се милоснице (народни израз) претворе у законите жене, да се од свештеника не даје рђав пример незаконитом сексуалном животу, па на крају толикогодишњег договарања, нашег српског договарања, решили смо се на мало оштрије мере, да се и мимо воље наше јерархије и по цену црквеног удара рђав пример удових свештеника збрише. Пример је од тако огромног значаја по васпитање моралне свести код људи, да је ради тога, по мом мишљењу, требало газити извесне обзире према вишој јерархији, да је боље мање зло него веће. На крају, после резолуција оштрих и готово неучтивих, после толико залагања ожењених за неожењене дочекасмо да по резолуцији следују већином они што немају деце, они којима је богиња Венера шаптала на уво о сластима; дочекасмо да понеки од тих, пред набраним челом архијерејским стукну назад, да пишу извињења за погрешке и да ваде још уверења да су већ венчане жене отерали, и поврх свега дочекасмо да се после толикогодишњег рада скупимо у дашчари на гробљу, да опет говоримо на стари начин о жени и плати.“

Петнички свештеник сматра да те теме не треба скинути с дневног реда све док се не доведу „у сагласност с данашњим духом времена“, али препирка о овоме одузима толико времена, да скупштине ни о чему другом немају када да говоре. „Све драгоцене време заузимају већином бесплодна оптуживања.“ На скупштинама „ватрених и живих“ говора не говори се о подизању удобног свештеничког дома где би се састајали, ни о штампарији која би помогла у борби с противницима вере, ни о свештеничкој задрузи. „О овим питањима тако се молитаво ради као да не заслужују довољно пажње. Од нас из унутрашњости тражи се само улог члански и претплата на лист, да се имамо с чим у доста прилика заједати и казати коју опорну епископима.“ Сматра да је нехатност према удружењу велика. Најугледнији свештеници одсуствују од скупштине. Та инертност долази отуда што свештенство нема воље. Петнички парох истиче још један проблем међу свештенством. То су „бели удовци“. Наводи да је „маса“ свештеника послала своје попадије у варош, а они остали да бећарују у селу. „Неки има једно, неки двоје, неки и више деце на школовању. Немогући плаћати за

више деце, а потом поверити васпитање деце у туђе руке одлучују се те шаљу и падају с децом у варош, а сами остају у селима. Неки измоле од епископа премештај за варош или до вароши, а сав рад и ауторитет који су стекли на старом месту сруши се и иду да га наново у новом месту теку. Ми данас што се Србије тиче, имамо више белих него црних удоваца. (...) Ми смо готови били завадити православну цркву, да би самовољним венчавањем онако на пречац наложнице и милоснице претворили у мајке, а не предузимамо обзирне мере да се оснивају пансионери за васпитање свештеничке па и друге деце; не предузимамо да на тај начин спасемо беле и помогнемо црним удовцима. Ја верујем да међу свештеницима има људи вичних педагошком послу, ја верујем да има и организатора, само где су вође за ово?“¹²⁰²

Трећа скупштина Свештеничког удружења, одржана септембра 1922. године у Сарајеву, у погледу будуће организације Српске цркве, закључила је да треба што пре да се донесе основни закон о уређењу односа између државе и конфесија, саобразно начелима 12. члана Устава и да на основу истог закона Црква што пре изведе своју основну организацију на начелима: „а) Српска православна црква има се организовати на централистичкој основи са јединственим законодавством и централизацијом црквене имаовине, која је до сада служила за опште потребе у појединим помесним црквама и која имовина сада постаје заједничком за целу православну цркву Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, б) у коме ће бити загарантована права и дужности епископата, свештеника и народа.“¹²⁰³

Пред скупштину Свештеничког удружења 1923. године, објављен је коментар о његовом раду, у коме аутор истиче да су сва професионална удружења заснована на подлози заштите чисто сталешких интереса, да је то њихов првенствени, а врло често и једини циљ али се пита може ли то бити и са Свештеничким удружењем? Он сматра да је борба за Христа, за тријумф хришћанског схватања и живота првенствени циљ сваке

¹²⁰² Сава Поповић, свештеник петнички, Утисци са Свештеничке скупштине, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1921, 280-281.

¹²⁰³ Закључци треће скупштине Свештеничког удружења одржане 5. и 6. септембра у Сарајеву, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 311-313.

свештеничке организације па и удружења. Остали задаци нису искључени, али су другостепени и подређени горњем. Они свештеници који су хладни према заједници, према свом удружењу, хладни су и према самој Цркви. Можда их има који своју резервисаност правдају неслагањем са општим потезима рада удружења, али то не може да буде оправдани повод за повлачење од сваког учешћа у раду удружења. Напротив, баш онда им се нарочито намеће дужност да буду чланови удружења. Овај свештеник сматра да је задатак удружења да све свештенике прикључи свом раду, те да ће томе допринети нова оријентација удружења, која се своди на давање преваге „вишим унутарњим мисионарским циљевима“ удружења. У погледу проширења и учвршћења организације и окупљања свих свештеника у удружење требало би да Главни одбор заинтересује и вишу јерархију. Утицај епископâ на подручно свештенство, и у саветодавном облику без формалног наређења, био би ефикасан. Тако би став Цркве био јачи у односу према противрелигиозним струјама, у односу према државним факторима, а у међуконфесионалним односима добила би се јача отпорна снага према туђем прозелитизму и агресији.¹²⁰⁴

На скупштини 1923. године у Скопљу, на дневном реду биле су теме: 1) Организација Српске православне цркве и њен однос према држави; 2) Организација српског православног свештенства за уређење његовог положаја; 3) Организација пастирске службе и њен утицај на народ.¹²⁰⁵ У склопу пратећих активности, одржан је свечани помен и откривање спомен плоче изгинулим српским свештеницима Старе Србије и Македоније и Свечана академија у њихову част. Месни митрополит Варнава је у име патријарха и Св. синода отворио и благословио рад, а присуствовали су и епископи битољски Јосиф и охридски Николај, као и министар вера Јанић. Служен је и помен упокојеним члановима и добротворима удружења и њиховим породицама, а учесници су посетили Грачаницу на Косову, где су одржали помен косовским јунацима и осветницима

¹²⁰⁴ Пред скупштину Свештеничког удружења, Гласник, бр. 14, 15. (28) јул 1923, 209-210.

¹²⁰⁵ Теме расправљања на Свешт. Скупшт, Гласник, бр. 15, 1. (14) август 1923, 236.

Косова.¹²⁰⁶ У коментару после скупштине, речено је да је поред ранијих актуелних питања, скупштина донела одлуку и о акцији на подизању религиозне штампе, чиме је, по мишљењу коментатора, интересовање свештенства скренуто са другостепеног на главни терен свештеничке делатности, на пастирство и на унутарње мисионарство. То је био први пут да свештенство у том погледу донесе једну конкретну одлуку која покреће на акцију. Штампа је најмоћније оружје у борби за превласт идеја. „У питању религиозног препорода, одмах иза личног примера, иза препорода свештеникова, што је главни услов за препород пастве, долази по значају смишљено организована религиозна штампа. Она има преимућство и над живом речју, у колико је ова ограничена само на уски број слушалаца. Није нетачно речено да би апостол Павле, да је данас међу нама, био најагилнији журналист.“ Истиче се да то увиђају и до максимума примењују сви други, осим православног свештенства, на пример социјалисти и католици. На талас социјалистичке литературе, католици су одговорили својим таласом „који је у знатној мери паралисао токсин социјалистичке епидемије, опасне нарочито по омладину.“ Бољшевици су преплавили Русију са антицрквеном и антихришћанском литературом. И у Краљевини постоји много „болесне литературе, социјалистичке, порнографске, сектантске нарочито адвентистичке и др. Зло ваља одмах и енергично лечити одговарајућим леком. Акција религиозне штампе мора се развијати у неколико праваца: за школску омладину, за град, за село.“ Школској омладини ваљало би пружити здраву и пробрану духовну храну у виду месечног омладинског религиозно-литерарног листа. На њему би требало да сарађују сви средњошколски вероучитељи, као и сами омладинци. Затим су насušна потреба популарно-апологетска издања за градско становништво; и још приступачнија, мања обимом а бројнија, издања за село. Врхунац у овом раду представљао би један дневни лист у религиозном правцу. Коментатор сматра да има људи који то могу да понесу – катихете, наставници у богословијама и остали религиозно-просветни радници. „Нужна је само организација, једнодушан, систематски и истрајан рад, и нужна су финансиска

¹²⁰⁶ Распоред рада свештеничке Скупштине, Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1923, 252; Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1923, 267.

средства.“ Али ако би сваки свештеник међу паством, сваки катихета међу ученицима нашао највећи могући број претплатника религиозна штампа брзо би добила чврст финансијски темељ. Наводи се пример Хрвата који су скупили велику суму на дан католичке акције, а „колико смо ми православни бројнији од Хрвата!“¹²⁰⁷

Одржаване су и епархијске свештеничке скупштине. Скупштина свештенства Епархије жичке одржана је јуна 1923. године у Чачку. Нарочиту пажњу скупштина је обратила свом листу „Преглед“ и својој библиотеци. На скупштини су читани реферати: „О одвајању Цркве од државе“; „О свештеничком материјалном стању“; „Веронаука у гимназијама“; „О једнообразности богослужења“; „О другом свештеничком браку“; „О промени садање свештеничке униформе“.¹²⁰⁸

Децембра 1923. одржана је у Београду седница ширег Главног одбора Свештеничког удружења. Донесено је више важних одлука, између осталих одлука о дужности свештеника да просвећује народ, не само одрасле него и подмладак, и о предузимању мера да се укине грађански брак где постоји.¹²⁰⁹

На петој редовној Свештеничкој скупштини, одржаној августа (по старом), односно септембра 1924. године по новом календару у Београду, поред текућих питања анализе извештаја, разговарано је и о организацији Српске православне цркве, о богомољцима и њиховом покрету, о Пројекту закона о пензији престарелих и изнемоглих свештеника, о другом браку, о верској настави у школама у вези са питањем „Клерикализам и школа“...¹²¹⁰

И са ове скупштине је Сава Поповић, парох петнички изнео своје утиске. Он наводи да је прошле године у Скопљу охридски епископ Николај рекао да, кад посматра свештеничке скупштине, долази у недоумицу да ли су то свештеници које он познаје сваког посебно. „Он за њих има две оцене. За свештенике у скупштини једва тројку, како би се школским језиком рекло, за свештенике на послу четворку па и више. Чудио се зашто тако у дружини

¹²⁰⁷ С. П. В, Одлуке Свештеничког удружења, Гласник, бр. 18, 15. (28) септембар 1923, 277-278.

¹²⁰⁸ Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1923, 252.

¹²⁰⁹ Гласник, бр. 24, 15. (28) децембар 1923, 376.

¹²¹⁰ Пета редовна свешт. скупштина, Гласник, бр. 14, 15. (28) јул 1924, 218.

свештеници мало вреде, зашто представљају гомилу. И на мене такав утисак оставља не само свештеничка скупштина, него свака скупштина.“ Сава Поповић сматра да су осећаји један од утицајних чинилаца „који врло брзо удесе да се личности руководе само осећајима без размишљања, и од часа на час скупови аплаудирају онима, који својим говорима поводе осећаје сакупљених. Сваки се час јављају вође и вођени. Неки од социолога тврде да скупштина четрдесет академикâ вреди колико и скупштина четрдесет водоноша.“ У дискусији о платама видело се да свештеници праве поделу на епископе и свештенике, на владајуће и потиштене. „Ови последњи грме на прве. Док ови примају протесте са: Добро! Видећемо! дотле потиштена страна просипље увреде и окривљује.“ Видело се да недостаје осећај да су виша и нижа јерархија једно исто, да све њих народ сматра свештенством. Петнички свештеник апелује на заједнички напорни рад у скупштини и удружењу у коме ће бити и епископи и свештеници. Што се тиче материјалног стања, овај свештеник сматра да се није одмакло много за тридесет година. „И садашња скупштина тражи да архијереји мољакају ministre, да чекају пред њиховим канцеларијама, па да им се подсмевају практиканти! Скупштина се није дала убедити да није могуће добити плаће из државне касе. Она непрестано као да хоће, да подгрева ту стару обману о плаћама.“ Још истиче да на свештеничкој скупштини нема најбољих свештеника, а да нема ни већине београдских свештеника. Нема ни доброг „организаторског духа“, ни духа дисциплине ни духа узајамности. „У нама живи противни дух: „стари израиљ“. (...) Смрт тог духа биће васкрс свештеничког уређења.¹²¹¹

Шесту Свештеничку скупштину, одржану септембра 1925. године на Цетињу, отворио је митрополит цетињски Гаврило. Читани су разни извештаји, а после њих и реферати, на теме: „Како да приближимо народ цркви?“; „О новом покрету побожних у нашем народу“; „О свештеничким и удовичким пензијама“; „О ступању у брак свештеникâ после рукоположења“. Извештач сведочи да се после сваке теме водила расправа „примерним начином, стварно и озбиљно“. Говорници су се често дотицали односа државних

¹²¹¹ Сава Поповић, парох петнички, Утисци са свештеничке скупштине, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1924, 298-299.

управљача према Цркви и материјалног помагања свештенства од стране државе. Констатовало се да и најновија Уредба о свештеничким припадностима не решава материјално питање свештенства. „Она долази прекасно, а садржава разне клаузуле, које одузимају свештенству оно што му се у начелу даје.“¹²¹²

На седмој Свештеничкој скупштини, одржаној септембра 1926. године у Новом Саду, учествовало је преко 400 свештеника. Доста говорника је учествовало у расправљању разних питања, а истиче се да су говори били умесни, смишљени, достојанствени. Скупштину су посетили министар просвете, заступник министра вера Миша Трифуновић и министар на расположењу, народни посланик Војислав Јањић. Заступник министра вера Миша Трифуновић је обећао да ће Влада решити сва питања која се тичу Цркве и свештенства. Коментатор сматра да је очит велики напредак свештеничких скупштина.¹²¹³

Скупштина одржана септембра 1929. године у Београду, између осталог донела је по питању црквеног закона и црквеног устава резолуцију, у којој се каже да по питању доношења закона о Српској православној цркви Свештеничка скупштина сматра да закон не може бити донесен једнострано од државне власти, без споразума са Светим архијерејским сабором, а да црквени устав треба да донесе једино и искључиво Црква, према свом јерархијском уређењу. На скупштини је усвојен предлог да се у свакој парохији оснује „Друштво св. Јована Милостивог“ са задатком да помаже сиромашне парохијане. Одбијен је предлог о доношењу резолуције по питању другог свештеничког брака. Одржано је предавање „Рад цркве међу омладином“.¹²¹⁴

¹²¹² Свештеничка скупштина на Цетињу, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1925, 299.

¹²¹³ Коментатор још бележи: „Када цела јерархија буде прожета идејом службе, када цела јерархија и паства буду и у животу, као што су по учењу Цркве, један живи организам, чија је глава Христос а руковође епископи, када и паства буде (...) живо удо, које (...) делатно сарађује са јерархијом у свима црквеним службама и радњама а у границама царског и духовног свештенства, када главна покретна сила целог црквеног живота и рада буду смиреност, самоодрицање и пожртвована љубав, тада ће се извршити духовни преображај у животу Цркве, за којим се чезне и који је преко потребан. Свакако треба чим пре изићи из садање апатије, мртвила, и оборити преграде охолости и себичности које деле скупине и чланове.“ – Седма Свештеничка Скупштина, Гласник, бр. 18, 15. (28) септембар 1926, 282-283.

¹²¹⁴ Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1929, 265-266.

Свештенство је издавало више часописа. После Првог светског рата, 1920. године, обновљен је рад „Весника Српске цркве“, а излазио је до 1933. године. На иницијативу Главног одбора Свештеничког удружења бивше Краљевине Србије, представника свештенства Босне и Херцеговине, Карловачке митрополије и Црне Горе, покренут је још један часопис, недељни црквено-политички лист „Весник“. Он је излазио од априла 1919. до новембра 1930. године. Почетком 1922. године је обновљен још један лист који је раније постојао, лист „Хришћанин, али сада под новим именом „Православни хришћанин“. Он није излазио као лист удружења, већ у власништву и уредништву проте Драг. Димитријевића. Почетком 1928. године он је бесплатно уступио лист Свештеничком удружењу. Лист је излазио до августа 1930. године.¹²¹⁵

Удружење је водило бригу о породицама својих умрлих чланова, па је у том циљу формирало разне фондове. На оснивачкој скупштини у Нишу 1889. године, формиран је „Фонд за издржавање удовица и сирочади умрлих свештеника и ђакона“. Године 1921. сви фондови за свештеничке удове и сирочад из покрајинских цркава су уједињени па је капитал фонда 1927. године износио преко 10 милиона динара. Удружење је 1920. године основало и специјални фонд свештеничке сирочади, ради помоћи деци изгинулих свештеника у рату. Фонд се издржавао углавном уписом добротвора и прилозима свештеника и цркава. Године 1927. основан је „Пензиони фонд за православно свештенство“, и то приносима самих свештеника.¹²¹⁶

Постојала је и Свештеничка задруга, која је формирана пре Првог светског рата, са циљем да кредитира своје чланове и да врши набавку свих артикала, па и намирница. После рата је била реорганизована на принципу акционарског друштва, а према новим правилима из 1922. године.¹²¹⁷

Свештеничко удружење је учествовало у сузбијању јереси. Оно је 1929. године предложило Св. сабору да се преко проповеди,

¹²¹⁵ Прота Бранко А. Цисарж, Удружено свештенство и његова периодична штампа, у: Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице Свештеничког удружења, Београд 1969, 130-139.

¹²¹⁶Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 53-54.

¹²¹⁷ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 58-59.

недељних школа, течајева за изучавање Св. писма, преко хорова и духовних концерата, религиозних часописа и листова, календара, житија светих, штампања икона и оснивања парохијских читаоница, систематски онемогућавају негативне појаве и у корену сузбије секташка пропаганда.¹²¹⁸

Удружење је давало своје мишљење и о црквеном законодавству. Свештенство се борило да се новим законом о црквеним властима врати изборни систем с краја 19. века, којим су они имали већа изборна права. После увођења Шестојануарског режима 1929. године, свештеници су све оштрије почели да постављају питање својих права, па су неки архијереји због писања Весника Српске цркве устајали против Свештеничког удружења и хтели да онемогуће његов рад. Патријарх Димитрије је тада бранио удружење: „Ја сам насадио ту лозу, па и моја је кривица, ако она није добра. Удружење нам треба. Ако што не ваља поправићемо. Ништа није савршено.“¹²¹⁹

7. 2. 2. Материјални положај свештеника

Питање материјалног положаја свештеника било је актуелно и после Првог светског рата. На прве изворе о овом проблему наилазимо одмах по окончању ратних дејстава. На конференцији српских православних епископа у Сремским Карловцима, одржаној 18. децембра 1918. године, којом је председавао митрополит Димитрије, донет је закључак да се умоли краљевска Влада да одмах привремено реши материјално стање српског православног свештенства тиме „што ће се осигурати припомоћ оскудном свештенству према потребама појединих епархија, а исто тако и оним епископима, чија је дотација према данашњим приликама премалена“.¹²²⁰

Први сазив Св. архијерејског сабора, који је заседао од 25. фебруара (11. марта) до 6. (19) јуна 1919. године, одлучио је да предложи министру вера „за што скорије побољшање плата свих

¹²¹⁸ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 73.

¹²¹⁹ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 62-63.

¹²²⁰ Записник конференције српских православних епископа у Сремским Карловцима, одржане 18. децембра 1918. године, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 17-19.

службеника епархијских духовних судова према осталим државним чиновницима који њима сличну службу врше^{.1221} На истом заседању, Сабор је примио знању преписку вођену између митрополита и министра просвете и црквених послова о давању помоћи капеланима и ђаконима, који не примају бир и решење којим се министар одазвао предлогу.¹²²² Сабор је донео одлуку по предмету регулација свештеничког стања и његовог материјалног обезбеђења, који је министар вера доставио на разматрање.¹²²³

И на Другој конференцији архијереја Уједињене Српске православне цркве, одржаној у Београду маја 1919. године, говорило се о материјалном положају свештеника у читавој Српској православној цркви, као и о уређењу материјалног стања духовних судија, свештенмонаха и епископа. Конференција је закључила да се до коначног решења овог питања тражи од Владе да се „одмах повољно реше горња питања ма и привремено у облику доплатака и дневница“. Након саопштења епископа нишког Доситеја о томе шта је по том питању учинио Св. сабор Краљевине Србије као и шта је о томе решила скупштина свеукупног српског православног свештенства Краљевине, одржана 1. (14) маја 1919. године у Београду, после подуже дебате усвојен је предлог епископа темишварског и администратора Архиепископије карловачке и митрополије српске Георгија, да обласне црквене власти што пре ставе на расположење Средишњем архијерејском сабору потребне податке о материјалном стању свештенства у својим црквама, па да овај тражи од Владе да се, до коначног решења, привремено побољша материјално стање.¹²²⁴ Конференцију је посетила депутација састављена од чланова Главног одбора Свештеничког удружења на челу са председником протопрезвитером Петром Милојевићем. Председник конференције архијереја митрополит Митрофан је истакао да ће се српски православни епископат

¹²²¹ Извештај о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

¹²²² Извештај о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

¹²²³ Извештај о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

¹²²⁴ Извештај о раду Друге конференције архијереја Уједињене Српске православне цркве држане у Београду од 11 (24) – 15 (28) маја 1919 године, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 19-22.

најенергичније заузети на меродавним местима за остварење свих свештеничких жеља, а нарочито ће се „најтоплије заузети“ преко Средишњег архијерејског сабора, да се материјално стање свештенства у свим српским крајевима што пре и најповољније реши.¹²²⁵

На Трећој конференцији архијереја уједињене Српске православне цркве, одржаној у Сремским Карловцима од 20. новембра (3. децембра) до 2. (15.) децембра 1919. године, расправљало се и о пензијама и платама. Усвојен је нацрт „Закона о издржавању и пензијама срп. Правос. Парохијског свештенства“,¹²²⁶ а приликом расправљања нацрта „Закона о платама и пензијама окр. Протопрезвитера, чланова и особља духовних судова“, одлучено је да се питање о окружним протопрезвитерима остави за касније време приликом уређења читаве Цркве, а оно што је потребно према постојећем стању да се унесе у нацрт Закона о издржавању и пензијама српског православног парохијског свештенства. Остали део нацрта, с обзиром на то да је од стране Св. сабора Краљевине Србије већ учињен предлог да се чланови духовних судова изједначе у платама са члановима грађанских првостепених судова, као и с обзиром на то да то стоји у тесној вези са општим уређењем Цркве, скинут је са дневног реда и упућен Средишњем архијерејском сабору на проучавање, са тим да састави кратак нацрт уредбе односно закона о платама архијереја, као и други нацрт о платама архијерејских органа.¹²²⁷

На својој седници 1920. године, Св. архијерејски сабор је умолио Владу, да на име протојерејског посла административног карактера, одреди окружним и градским протојерејима по 2000 динара, а среским намесницима по 1000 динара годишње, а поред тога још и на име служитеља и канцеларијског материјала. По

¹²²⁵ Извештај о раду Друге конференције архијереја Уједињене Српске православне цркве држане у Београду од 11 (24) – 15 (28) маја 1919 године, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 19-22.

¹²²⁶ Извештај о раду Треће конференције архијереја уједињене Српске православне цркве, одржане у Сремским Карловцима од 20. новембра (3. децембар) до 2. (15.) децембра 1919. године, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

¹²²⁷ Извештај о раду Треће конференције архијереја уједињене Српске православне цркве, одржане у Сремским Карловцима од 20. новембра (3. децембар) до 2. (15.) децембра 1919. године, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

предлогу министра вера по предмету обуставе дневница на скупоћу свештеномонасима, Св. сабор је на истом заседању, узимајући у обзир да се економско стање манастира није поправило, као што је пре ратова било и што су плате, које свештеномонасима према закону о црквеним властима припадају као редовни доходак врло незнатне, умолио министра вера да се свештеномонасима издаје додатак бар до идуће нове године.¹²²⁸

Коментатор црквеног Гласника се августа 1920. године осврнуо на материјално стање свештеника, истакавши да се епископат Цркве и држава труде да се уреди и побољша свештеничко имовинско стање. Држава је, по његовом мишљењу, на заузимање Цркве, више пута притекла у помоћ свештенству. „Знамо да је прошле године установљена нарочита анкета, међу осталим, и за израду основице по којој би се могло уредити и побољшати имовинско стање свеколикога свештенства.“ Трећа конференција архијереја је установила коначну редакцију те основе, а Средишњи сабор је то спровео министру вера. У том тренутку постојало је два предлога, супротних један другом, о уређењу и побољшању свештеничког имовинског стања. Један је предлог био Главног одбора Свештеничког удружења и поменуте анкете, а други Збора протопрезвитератских одбора сремско-карловачке Архидијецезе, који је одржан у Земуну 7. (20.) јула 1920. године. Главни одбор је заступао став да се свештенству из државног буџета одреди систематска плата као и другим чиновницима, чему се противио министар вера јер би се тиме свештенство ставило у положај државних службеника које би држава имала право да поставља и премешта по потреби службе, што би се косило са основним начелом Цркве о свештеничкој сталности и некретљивости са својих парохија. Збор протопрезвитерских одбора српске православне Архидијецезе сремско-карловачке, вероватно из истог разлога, стајао је на „строго црквеном гледишту“ и није био за увршћивање свештенства у ред државних чиновника који би примали плате из државног буџета. Ово тело је тражило да се обезбеде лични и породични доплати на скупоћу „аналогно доплатама државних чиновника“, као и уређење системизованих плата и пензија

¹²²⁸ Извештај о раду Св. архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 38-40.

парохијских свештеника аналогно и истовремено са уређењем плата и пензијама државних чиновника. Изнет је и захтев да се законском снагом установи централни јерархијски фонд који би у власништву имао црквено-општинске активне парохијске сесије, и сва друга црквена и народно-црквена добра. Из редовних доходака тог централног фонда требало би да се, поред осталих црквено-просветних потреба, и поред потреба манастира и монаштва, подмирује и део јерархијских дотационих потреба. Дефицит тог фонда би требало да се подмирује средствима државног буџета. У представци се моли да се у све послове око регулисања материјалног положаја свештеника укључе и парохијски свештеници, које ће одредити Главни одбор Свештеничког удружења.

У складу са овом представком, и коментатор Гласника се пита „шта би настало онда, када би се свештеници нашли у положају државних чиновника? Држава би се на мах њих одрекла као посве непотребних и они би се нашли потпуно одсечени од својих првобитних извора за живот, јер би побожни хришћански свет у току времена одвикао да издржава своје свештенике и тешко би му било поново навићи се на то.“¹²²⁹

Августа 1920. године, Гласник је објавио Нацрт Закона о издржавању православног парохијског свештенства, који је усвојила Трећа конференција архијереја Српске православне цркве. У Нацрту је детаљно наведено од чега се издржава парохијски свештеник, у које групе се, према квалификацијама, деле парохијски свештеници, како се одређују плате и додаци, које дужности свештеници морају бесплатно да врше, за које дужности, осим плате, могу да траже накнаду од својих парохијана, одредбе о пензијама...¹²³⁰ Овај нацрт није усвојен.

О захтевима свештенства јавно се изјаснио и митрополит Димитрије. У поздравном обраћању Свештеничкој скупштини 19. августа (1. септембра) 1920. године, он је истакао да је питање правичног материјалног обезбеђења свештенства, које је „веома важно колико по опстанак самога свештенства, толико и по успешан рад наше цркве, која се налази пред врло великим

¹²²⁹ Једна рана на телу наше Цркве, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 42-44.

¹²³⁰ Нацрт Закона о издржавању православног парохијског свештенства, Гласник, бр. 4, 16. (29) августа 1920, 49-52.

задацима, као и наша млада држава“, одавно предмет старања Цркве. Али има више узрока што то питање није скинуто са дневног реда. Он сматра да су у прво време обновљене државе и државна управа, и народ, па и сами свештеници, сматрали да је свештенству добро и са оним што непрестано од пастве добија. Касније, кад је у земљи настала парламентарна управа, било је и међу онима на власти, а и међу свештеницима, оних који су сматрали да је боље да свештеници и даље остану као слободна професија и да живе примајући од народа награду према такси, утврђеној законом. Али било је и свештеника који су желели да и они буду уредно плаћени као и чиновници из државне касе. Митрополит напомиње да је последњих година било изгледа да се и то законским путем оствари, па је и учињено питање да ли и свештеници треба да уђу у пројектоване чиновничке класе. Св. архијерејски сабор је одговорио да је то неопходно да би свештеници који могу да раде могли да дођу до уређене правичне награде али и због оних изнемоглих, да би стекли право на пензију. По сопственом сведочењу, те мисли је митрополит сам, и мимо саборског решења, у више махова проводио у својим актима и лично их износио државницима. Ако, закључује митрополит, и после тога није учињено по тим захтевима и жељама Цркве, узрок је у нечему другом, а не зато што црквене власти то нису хтеле и нису помагале. Митрополит је поново скренуо пажњу свештеницима да су архијереји „сви до једнога“ прави пријатељи свештенства као својих сарадника, што он тврди познавајући добро и људе у Цркви и црквене односе близу четрдесет година, колико је био архијереј. Митрополит подвлачи да архијереји не располажу средствима која су потребна да се свештеници награде, већ је то у надлежности државе, али додаје и да је свакоме врло добро познато са колико се тегаба доносе одлуке о новим издацима, који раније нису били у државном буџету. Митрополит је предочио свештеницима и да државници нису нерасположени према свештенству.¹²³¹ „Што до сада није изашло у државно решење, да и свештенство уђе у пројектоване чиновничке класе, ја држим да је томе узрок уобичајена спора процедура у оваквим државним

¹²³¹ Реч којом је митрополит Србије господин Димитрије поздравио Свештеничку скупштину 19. августа (1. септембра) 1920. год, Гласник, бр. 6, 16. (29) септембра 1920, 81-84.

пословима, а не алаал воља државника, и да би према томе, у тражењу да поменути закон поред осталих државних службеника обухвати и свештенике требало узети помирљив и пријатељски тон, који доликује људима просвећеним, духовним народним вођама, а не тон претње и срдитости, који пре може нахудити ствари коју заступамо, него ли задобити симпатије које су за то потребне.“¹²³²

И на другој редовној Свештеничкој скупштини, одржаној 18. и 19. августа (31. 8. и 1. 9.) 1921. године, говорило се о овој теми. Скупштину су посетили министар финансија Кумануди, као заступник министра вера, и епископ тимочки Иринеј, као изасланик Св. архијерејског сабора. Министар је обећао да ће од нове 1922. године свештенство „поуздано добити“ плате и обезбедити своје материјално стање, те ће то уједно бити и јак подстрек да се и од свештенства захтева уредније вршење дужности.¹²³³

Септембра 1921. године, на позив патријарха Димитрија, одржана је у Патријаршији конференција министара и представника Православне цркве. На њој се расправљало о решавању свештеничког питања и после дуге дискусије донета је одлука да се проучавање свештеничког питања повери нарочитој комисији која ће Влади предложити његово решење. Комисија треба да буде састављена од представника министарства вера, унутрашњих дела и финансија. Од министара конференцији су присуствовали г. г. Трифковић, Прибићевић и Кумануди, а од стране Цркве патријарх Димитрије и митрополити Василије, Гаврило и Варнава и епископ Николај Велимировић. И председник Владе Никола Пашић је требало да дође, али је био спречен.¹²³⁴

Борба свештенства да им се поправи материјални положај се наставила и у наредним месецима. Октобра 1921. године, објављена је вест да је председник Главног одбора Свештеничког удружења позвао све чланове Главног одбора да се заједнички претресе пројекат закона о свештеничким платама, пошто је решење овог питања било на дневном реду у Министарству вера.¹²³⁵ У истом броју Гласника је објављена и информација да се Министарство вера

¹²³² Исто

¹²³³ Свештеничка скупштина, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1921, 281-282.

¹²³⁴ Конференција у Патријаршији, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1921, 282.

¹²³⁵ Вести, Гласник, бр. 20, 16. (29) октобар 1921, 337.

ангажовало код Владе да се повећају додаци на скупоћу и свештенству оба реда.¹²³⁶

Српска православна црква је крајем 1921. године објавила свој став о материјалном обезбеђењу верских службеника. Ту стоји да је начин награде православног клира неподесан, а донекле и недоличан. Клиру се мора одредити систематска плата, а са нарочитом скалом додаток израђен с обзиром на гора места, напорност службе, територијалну величину парохије... Сама величина плате мора се обезбедити с обзиром на то хоће ли бити могуће дати им још штогод у земљишту, у нарочитим наградама (таксама) за извесне требе, огреву... Сем тога, сеоском свештенству мора се обезбедити стан у натури, а нарочито овом свештенству олакшати бригу о школовању деце у средњим и вишим школама, установити интернат-конвикте. Мора се обезбедити положај оболелог, остарелог свештеника, као и пензије породицама умрлих свештеника.¹²³⁷

На Трећој скупштини Свештеничког удружења, одржаној 5. и 6. септембра 1922. године у Сарајеву, у погледу преуређења материјалног свештеничког стања скупштина је закључила да Главни одбор Свештеничког удружења поради, да пројект о томе, израђен од њега и усвојен углавном од Св. сабора, добије законску санкцију. У погледу додатка на скупоћу, закључено је да се они потпуно протегну за сво свештенство у свим покрајинама.¹²³⁸

Новембра 1922. године, објављен је податак који сведочи да је врх Цркве, на челу са патријархом, и даље настојао да реши проблем. Св. синод је послао министру вера предлог Закона за привремено уређење свештеничког материјалног стања, на који је министар одговорио, да би затим Св. синод одлучио да се поново умоли министар да предлог закона поднесе законодавном телу на озакоњење.¹²³⁹

У новембру је објављена вест о Закону о платама председника, чланова, секретара, писара и практиканата епархијских духовних

¹²³⁶ Вести, Гласник, бр. 20, 16. (29) октобар 1921, 337.

¹²³⁷ Српска Православна Црква о односу према држави и другим вероисповестима, Гласник, бр. 23, 1. (14) децембар 1921, 381-382.

¹²³⁸ Закључци треће скупштине Свештеничког удружења одржане 5. и 6. септембра у Сарајеву, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 311-313.

¹²³⁹ Одлуке Светог Арх. Синода, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1922, 354-355.

судова. Пошто је постојала велика разлика у платама чланова духовних судова у помесним црквама, било је потребно да се плате изједначе за особље свих судова. У Закону стоји да председници и редовни чланови епархијских духовних судова у опсегу пређашњих старих и нових области Краљевине Србије имају плате судија првостепених судова предвиђене Законом о судијама из 1911. године, а секретари и писари имају плате предвиђене Уредбом из 1913. године.¹²⁴⁰

Почетком 1923. године, због ступања на снагу нове уредбе о регулисању припадности свештенству свих уставом признатих конфесија у земљи, Министарство вера је издало налог својим одељењима, да одмах прикупе податке за нове додатке свештенству, како би могло што пре отворити кредит.¹²⁴¹ Међутим, правилник о повећању додатака на скупоћу свештеницима које је Министарство вера израдило, није био санкционисан, а ни свештенство њиме није било задовољно. Зато је Главни одбор Свештеничког удружења израдио и поднео министарству финансија свој меморандум о побољшању материјалног стања православног свештенства и свештеничких удовица и сирочади. У њему се тражи да се свештенички додаци регулишу према закону о додацима на скупоћу који важи за остале државне чиновнике. Тражи се и да се сума од 600 динара месечно, која се даје удовама свештеника побијених од Бугара, даје и удовама других побијених свештеника. Тражи се и да се побољша уредба о мировинском фонду за свештеничке удовице и сирочад у Босни и Херцеговини.¹²⁴²

Велики Управни савет српске Патријаршије је актом од 13. новембра 1924. године доставио Архидијецезном Административном одбору своју одлуку, у којој се каже да припадности свештенства у Карловачкој митрополији, установљене Уредбом из 1868. године, које су одлуком Великог Управног савета од 2. новембра 1921. г. повишене на петоструки износ од дотадашњег, још увек ни изблиза не одговарају потребама

¹²⁴⁰ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 209; Закон о платама председника, чланова, секретара, писара и практиканата Епархијских Духовних Судова у опсегу пређ. старих и нових области Краљевине Србије, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1922, 353-354.

¹²⁴¹ Регулисање свештеничких додатака, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1923, 60.

¹²⁴² Рад Гл. одбора свештеничког Удружења, Гласник, бр. 6, 15. (28) март 1923, 93.

„данашњег времена“ нити угледу и положају свештенства. Пошто није у изгледу да се коначно реши ово питање, свештенство би са бар привремено уређеним припадностима могло лакше дочекати опште уређење. Дат је и конкретан предлог како да се повећају припадности. Одлуком Великог Управног савета из 1921. привремено су регулисане припадности парохијског свештенства у Карловачкој митрополији, изузевши парохијско свештенство у Епархији горњокарловачкој, чије су припадности одлуком Великог Управног савета од децембра 1923. г. већ привремено регулисане повишењем парохијских намета и свештеничких припадности на четвороструко. Сада је предложено да се, почевши од 1. јануара 1925. године, припадности привремено повисе на четвороструки износ од дотадашњег, а да се свота изнад износа садашњих припадности, т. ј. троструки износ, сматра као привремена повишица за 1925. годину, која се има уврстити у црквено-општински прорачун за 1925. годину и на терет црквено-општинске благајне исплаћивати.¹²⁴³

Јуна 1925. године, Св. синод је објавио да је министар вера доставио патријарху акт у коме је стајало да је примио патријархов извештај о донетом решењу Св. синода из 1925. године, којим је утврђена потреба да се дневница окружним протојерејима и среским намесницима, коју предвиђа чл. 229. Закона о црквеним властима, „с обзиром на данашње прилике“, повећа када врше ревизију рада свештеника и стања цркава свога подручја. Тако су

¹²⁴³ Још се истиче да на овај начин треба да се исплаћује и сесионална одштета парохијском свештенству, док се сви скупарински додаци, као и припомоћ за одело и обућу, овим за будуће укидају, изузевши дрварине, која се има на досадањи начин и даље издавати. Што се тиче оних црквених општина, које због свога сиромаштва нису досада саме могле издржавати свога свештеника, већ у ту сврху уживају припомоћ из јерархијског фонда, упућује се књиговодство и благајница нар. цркв. фондова и заклада да претходно сачини и у најкраћем року прикаже Великому Управном савету исказ свих таквих црквених општина са назначењем своте, која би била потребна, ако би се горе одобрена повишица парохијских припадности за дотичне црквене општине ставила на терет јерархијског фонда. Најављено је и да ће се крајем 1925. године, донети одлука о продужењу ове привремене повишице односно о њезину новом установљењу за 1926. године. – Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1925, 98-99; Скупарински додатак за окр. протојереје у Сремско-Карловачкој Архидијецези, Гласник, бр. 6, 15. (28) март 1925, 82.

принадлежности за службена путовања свештених лица изједначена са принадлежностима државних службених путовања”.¹²⁴⁴

На захтев представника свих вероисповести, краљ је 7. августа 1925. године потврдио Уредбу о додацима на скупоћу свештенству свих Уставом усвојених конфесија. По њој, додаци на скупоћу се исплаћују из државног буџета. Сви који су имали право на тај додатак подељени су у чест разреда. Висина додатка је износила највише 750, а најмање 250 динара. Висина додатка се одређивала према месту службовања и величини парохије. Уз то, парох је имао право на 32 кат. јутра културног (обрадивог) земљишта: вртова, винограда, ливада... или је за ово земљиште примао надокнаду у природи 5000 динара годишње. Право на овај додатак имали су пензионисани, немоћни и ислужени свештеници и свештеничке удове који су имали 1000 динара месечног прихода.¹²⁴⁵

Доста полемике између државе и Цркве било је око Уредбе о наградама које припадају парохијском свештенству Православне цркве за извршене свештенорадње. Материјално питање парохијског свештенства у помесним црквама било је различито решено. У Цетињској митрополији је свештенство примало месечну плату од државе, у Карловачкој митрополији је примало плату од црквене општине, а у осталим помесним црквама ово питање је било решено биром. Бир је представљао терет и вернике и за свештенство. Бир се нигде није могао прикупити ни у половини прописаног износа па је свештенство било у беди. По окончању рата, било је договора да се ово питање реши споразумом Цркве и државе, али је држава донела уредбу без учешћа Цркве. Пред доношење уредбе министар вера је обавестио Св. синод о њој, а ово тело је тражило измену уредбе. Но то није прихваћено и уредба је донета 18. децембра 1925. године, а ступила на снагу 1. јануара 1926. године. Држава је хтела да реши материјално питање свештенства одређивањем висине награде за извршене свештенорадње. За сваку помесну цркву су одређене висине награде, па је тако за исто чинодејство било по пет, а негде и по осам различитих износа награде. Уредба је још више погоршала

¹²⁴⁴ Дневнице окружним протојерејима и среским намесницима, Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1925, 243-244.

¹²⁴⁵ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 210.

материјално стање свештенства. Државне власти су интервенисале свугде где се свештенство није држало уредбе, што је доводило до оштрих сукоба између државних органа и Цркве. У ствари, ово је био први већи сукоб Цркве и државе.¹²⁴⁶

На Седмој Свештеничкој скупштини, 1926. године, једно од најзначајнијих питања којима се скупштина бавила, било је питање о свештеничким пензијама.¹²⁴⁷

Настојања црквеног врха, на челу са патријархом Димитријем, за побољшање материјалног положаја свештеника, виде се и у 1927. години. Свети архијерејски синод је замолио министра вера да се београдском свештенству, с обзиром на чињеницу што су парохије новом регулацијом смањене, а тим су и приходи смањени, издаје од сваке главе која плаћа порез, по два динара на годину. Министар финансија је у мају донео решење да се свештенички бир наплаћује од свих чиновника, официра и других државних службеника православне вере, од којих се наплаћује порез по финансијском закону за 1927/28. годину, о чему је издато наређење од стране Генералне дирекције пореза”¹²⁴⁸

Свети синод није само молио власт да уреди материјални положај, већ је и сам решавао део тог питања који је био у његовој надлежности. Марта 1928. године, Св. синод је, увиђајући да су плате и хонорари ђаконима „заиста премалени“, изменио своју ранију одлуку од 9. (22.) фебруара 1923. и одлучио да се плате и хонорари ђаконима повисе, и то тако да минимум плате буде 600 динара и минимум хонорара 300 динара месечно, а максимум плате 1000 динара и максимум хонорара 400 динара месечно. У границама ових минимумâ и максимумâ, црквене управе могу повишавати плате и хонораре ђаконима према својим материјалним средствима.¹²⁴⁹

Марта 1928. године, објављена је информација да је Св. синод још 1923. године утврдио да се парохијско свештенство налази у врло бедном стању, због тога што су свештенички бир и таксе

¹²⁴⁶ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 210-212.

¹²⁴⁷ Седма Свештеничка Скупштина, Гласник, бр. 18, 15. (28) септембар 1926, 282-283.

¹²⁴⁸ Гласник, бр. 12, 14. (28) јун 1927, стр. 177; Бир београдском парохијском свештенству, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1928, 76.

¹²⁴⁹ Плате и хонорари ђаконима, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1928, 76.

остали скоро исти какви су били давно пре светског рата, који је знатно изменио вредност новца, а тако и опште економско стање. Сматрајући потребним да се материјално стање свештенства већ једном уреди, Св. синод је замолио тадашњег министра вера, да својим путем одреди валутну вредност динару, па да се према томе суме које су одређене чл. 6. и 8. Закона о уређењу свештеничког стања имају рачунати петнаестоструко, и то почињући од 1. јануара 1924. године. Међутим, министар вера је донео решење, да се награда прописана парохијском свештенству чланом 8. Закона о уређењу свештеничког стања из децембра 1882. године, за поједине свештене радње рачуна у тадашњим динарима у сразмери 12:1. Министар је, по оцени Св. синода, тим својим решењем прешао ћутке преко оног дела одлуке Св. синода да се и свештенички бир повиси на петнаестоструку вредност послератног динара. Коментатор Гласника истиче да је два динара годишње бира мало и за једног просјака, „а немоли за парохијског свештеника“, те да су прилике од пре три или четири године скоро исте и тада, 1927. године. Зато се Св. синод, остајући при ранијој констатацији о бедном материјалном стању парохијског свештенства, обратио министру вера са образложеном молбом да се у 6. чл. Закона из 1882. године, свештенички бир повиси за петнаестоструку вредност, т. ј. од 2 на 30 динара.¹²⁵⁰

Министар вера Драг. С. Обрадовић одговорио је Св. синоду новембра 1927. године, и навео да је узео „у оцену“ разлоге, које је Св. синод изнео у свом акту, по предмету повећања свештеничког бира према тадашњој вредности динара и скупоћи животних намирница. Он сматра да је гледиште Светог синода правилно, уколико се констатује, да је величина свештеничког бира одређена Законом пре 40 година, и да је у току тог времена начин живота измењен и скупоћа животних намирница повећана. Сем тога, оправдано је тражење Светог синода да се ово измени, када се има у виду дужност Светог синода за врховним старањем, да се положај свештенства осигура што боље. Међутим, и поред тога министар жали што не може изаћи у сусрет тражењу Светог синода из следећих разлога:

¹²⁵⁰ Бир и хонорар свештеницима за свештене радње, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1928, 75-76.

„1. Што је главни део принадлежности парохијског свештенства, приход за извршене свештенорадње, повећан у овој размери, у којој је свештенство тражило преко свога Удружења. Повећање је извршено у тачној размери према данашњој вредности динара и потребама за живот јавног функционера ове врсте.

2. Што парохијски свештеници из државних средстава, према постојећој Уредби, примају додатак на скупоћу, који им Држава даје у циљу примерног издржавања, а с обзиром на потребе, које они имају као јавни функционери, и –

3. што је повећање свештеничког бира у вези са изменом Закона о уређењу свештеничког стања у Закону о порези, те према томе реализовање овог предлога Светог Архијерејског Синода не би било директно у мојој компетенцији, већ у надлежности законодавног тела, које је надлежно да оцени могућност пореског оптерећења свих правних пореских обвезника у нашој Краљевини.“

Министар је обећао да ће, када дође на ред измена поменутих закона, имати у виду предлог Светог синода, да се свештенички бир повећа у размеру према стварној вредности валуте. Али у том тренутку није могао да покрене то питање јер је очекивао скору измену Закона о порезу.¹²⁵¹

Св. синод је 3. (16) децембра 1927. године¹²⁵² у свом одговору министру вера, изнео неслагања са ставовима његовог претходника. Св. синод је у својој ранијој представци изложио тешко материјално стање свештенства у Северној и Јужној Србији, те поново замолио да се у члану 6. Закона о уређењу свештеничког стања од 31. децембра 1882. године прописани бир од 2 динара повиси на петнаестоструки износ, т. ј. на 30 динара од пореске главе. У тој својој представци Св. синод је илустровао у довољној мери разлику између прилика у 1882. и 1927. години и тако образложио оправданост и потребу тога повишавања. Додаје се и да је министров претходник у свом одговору из новембра 1927. године признао правилним такво гледиште Св. синода, али је и поред тога

¹²⁵¹ Рад Св. Арх. Синода на повећању свештеничког бира и такса, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1928, 97.

¹²⁵² У извору није најјасније када је писан овај допис министру. На почетку стоји датум 3. (16) децембар 1927, а на крају 4. (17) март 1928.

рекао да не може изаћи у сусрет захтевима и у три тачке навео своје разлоге за то, на које му је Св. синод одговорио.

Први разлог, у коме стоји да је главни део припадности парохијског свештенства приход за извршење свештенорадње повећан у оној размери, у којој је свештенство тражило преко свога Удружења, те да је повећање извршено у тачној размери према данашњој вредности динара и потребама за живот јавног функционера ове врсте, Св. синод сматра нетачним. Он је нетачан јер се приход од свештенорадњи не може никако сматрати главним „по одношају према биру. (...) Бир је нешто стално, сигурно, а таксе су приход споредне природе.“ Бир је имао задатак да осигура свештеничкој породици исхрану и одело, а тек је законом то замењено у новчаној вредности. Већ тада је прорачунавање вредности извршено на штету свештенства, али се ипак тиме осигуравао сталан минимум за издржавање свештенства. Међутим, код прихода од такса за свештенорадње „последњи моменат од одлученога је значаја. И са гледишта самога закона та се ствар има узимати овако, пошто закон у свом 6. члану прво регулише бир, па онда у 8 чл. приход од свештенорадње.“ Св. синод истиче да је главно да један закон регулише и једно и друго питање, која заједно говоре о издржавању свештеника. Стојећи на таквом гледишту, Св. синод је 1923. године тражио повишење и једнога и другог у сразмери 1 : 15, „у каквом је односу у то време стојао златни динар према папирном и у којој су сразмери и биле дотле регулисане извесне наплате“. Св. Синод је тражио то повишење „само за оне крајеве наше Цркве, за које је и данас у важности Закон о уређењу свештеничкога стања од 31. децембра 1882. године.“ Међутим, тадашњи министар вера је решењем од 15. маја 1924. поделио приход од свештених радњи и повисио га на дванаестоструки износ (на место 1:15, како је Св. синод предложио), а бир је оставио у дотадашњем износу.¹²⁵³

Даље се у саопштењу Св. синода каже да је тадашњи министар навео да је приход за извршене свештенорадње повећао у оној сразмери, у којој је свештенство тражило преко свога Удружења. По мишљењу Св. синода, ни то тврђење не одговара у

¹²⁵³ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1928, 97-100.

свему стварности. Свештенство је молило више пута да се повећа бир. Свештенство се прво задовољило повишењем такса за свештенорадње у сразмери 1:12, али убрзо после тога министар је добио овлашћење да може регулисати награде за извршење свештенорадње у сразмери од 1:2 до 1:10. Те предвиђене награде су, по мишљењу Св. синода, биле мизерне и свештенство се дигло против тога. Уредба о наградама парохијском свештенству за извршене свештенорадње од 11. децембра 1925. године изазвала је велики револт, те је та Уредба морала бити замењена Уредбом од 13. маја 1926. године. У допису још стоји да Светом синоду није познато да ли је у тој Уредби одиста повећан приход у свему према тражењу Свештеничког удружења. Познато му је само да је предлог о тим наградама израдила Комисија при Министарству вера, образована у новембру 1925. године, чији је члан био и један београдски свештеник, можда као делегат Свештеничког удружења. Али свакако је то био рад Комисије, а не Свештеничког удружења. Међутим, по мишљењу Св. синода, то повишење „није извршено у тачној размери према данашњој вредности динара у вези са данашњим ценама животних намирница. Но ипак у томе погледу задовољено је колико – толико.“ Св. синод примећује и то, да прва тачка министровог образложења као да хоће да истакне да је свештенство и Црква задовољено донесеним повећањем награда за извршене свештенорадње. Св. синоду није познато да ли је Свештеничко удружење дало код Министарства вера израза о овоме задовољењу, али му је познато да је Уредба по разним покрајинама изазвала велико незадовољство у различитим облицима.¹²⁵⁴

Св. синод је одговорио и на другу тачку министровог одговора. Ту се наводи да парохијски свештеници из државних средстава, према постојећој Уредби, примају додатак на скупоћу. Но Св. Синод сматра да су, са падом динарске вредности пала и законом осигурана средства за издржавање парохијског свештенства, те да би требало да се осигурају та правно утврђена средства за пристојно издржавање. Да је то учињено у оној мери колико би требало, не би се морао теретити државни буџет и свештеничким додацима. Кад је већ то питање тако решено, Св.

¹²⁵⁴ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1928, 97-100.

синод сматра својом дужношћу да да признање и благодарност на томе. Али како тиме ипак нису у довољној мери осигурана средства за издржавање свештенства, и пошто Влада ради на смањењу буџета, да су свештенички додаци на скупоћу пре годину и по дана смањени, безусловно је потребно да се приступи повећању свештеничког бира.¹²⁵⁵ Св. синод истиче да су приходи свештенства испод нивоа не само учитељских него и других нижих државних намештеника (жандарма...), па се дешава да поједини свештеници прибегавају и нелегалним средствима ради осигурања минимума прихода за своје издржавање. „Да се то зло искорени, једини су пут и начин решења пристојне дотације свештенства.“

Св. синод сматра да би приход за извршене свештенорадње требало у главном сасвим искоренити и свести на функције чисто приватног карактера. „А то се може постићи једино правилним уређењем бира, односно уређењем свештеничких плата на основу тога бира.“ Св. синод жали што се, приликом доношења Закона из 1882. године, кад је бир у натури замењен биром у новцу, није пошло путем народно-црквеног Сабора митрополије Карловачке од 1865. године, који је, укидајући бир у натури, одмах одредио годишњу плату свештенству, коју су дотични парохијани уместо бира плаћали своме свештенику. После тога Сабор је одлучио да је свештенство обавезно да све опште свештенорадње, као крштење, венчање, опело и др. имају вршити својим парохијанима бесплатно и одредио награде само за свештенорадње приватног карактера. Та реформа је код извесног броја свештенства изазвала незадовољство, но народ је био задовољан. Још се наводи да се парохијал разрезује, са малим изузетком, према пореској снази верних, па је и с тог гледишта много правичнији него што је то учињено 1882. године у Краљевини Србији, где је бир један и исти за све пореске главе, без обзира на разлику њиховог материјалног стања.

¹²⁵⁵ Но и иначе, наставља се у саопштењу Св. синода, ти свештенички додаци на скупоћу не би никако требали да буду сметње повећању свештеничкога бира „јер кад би се тај бир подигао у сразмери вредности динара са 1:24 не би се никако могли и смели данашњи свештенички додаци на скупоћу сматрати непосреднима, пошто су цене животних намирница у златној валути од 1882. године до данас поскочиле бар за двоструко. Дакле, кад би се хтело, да се државни буџет у овом погледу растерети, не би се повећање бира смело спровести у релацији 1:11, него најмање као 1:20.“

Св. синод се осврнуо и на трећу тачку одговора бившег министра, у којој се каже да је немогуће спровести повишење свештеничког бира због тога што је то „у вези са изменом Закона о уређењу свештеничкога стања и Закона о порези”, па то није директно у његовој компетенцији. Св. синод констатује да је Закон о порезу донесен, па да је тиме евентуална сметња отклоњена. И тако остаје само једна сметња, а она може лако да се отклони. То је измена Закона о уређењу свештеничког стања.¹²⁵⁶

Нови допис министру вера Св. синод је упутио 11. (24) марта 1928. године. У њему стоји да је Св. синод у својој представи од 3. (16.) децембра 1927. већ поменуо последице које је донела Уредба о наградама парохијском свештенству Православне Цркве за извршене свештенорадње од 13. маја 1926. године, као и незадовољство које је она изазвала по разним покрајинама. Овом приликом Св. синод, поводом разних притужби, сматра потребним да то питање детаљније образложи. Св. синод наглашава да су та Уредба, као и она од 11. децембра 1925. године, донесене не само без претходног споразума са Српском православном црквом, него и без саслушања њезина, иако у Закону о црквеним властима источно-православне Цркве у Краљевини Србији од 1890. године стоји да „никакав закон и уредба, који се тичу српске Цркве и свештенства, не могу се издати ни постојећи преиначити, без претходног саслушања Архијерејског Сабора”. Тај закон је још био на снази.¹²⁵⁷

Свети синод наводи да је тадашњи министар вера актом од 3. августа 1925. године известио Св. синод о својој намери да регулише ствар свештеничких награда за извршене свештенорадње и да је у том смеру образовао комисију за израду пројекта под председништвом члана Св. Синода кога сам Св. синод одреди. Св. синод је одредио епископа шабачког Михаила. Овај је био спречен, али је комисија почела рад без њега. Црква је очекивала да

¹²⁵⁶ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1928, 97-100.

¹²⁵⁷ Св. синод подсећа министра: „Законодавна власт Архијерејског Сабора Краљевине Србије пренесена је после уједињења на Свети Архијерејски Сабор Српске Православне Патријаршије (чл. III. озакоњење Прив. Уредбе о Срп. Патријаршији од 23. октобра 1920. године и чл. 16. озакоњење Уредбе о Светом Архијерејском Сабору и Светом Архијерејском Синоду Српске Православне Цркве од 24. децембра 1920. године).“

министар израђени пројекат пошаље Св. синоду, који би га доставио Св. сабору, али то није учињено и код доношења прве и код доношења друге Уредбе. И једна и друга Уредба су важиле за целу територију Српске Патријаршије, иако је Св. синод 1923. године тражио повишење бира и награда само за Северну и Јужну Србију. Св. синод наглашава да је приликом проширења измене закона од 31. децембра 1882. на све остале покрајине, које имају своја посебна уређења и то не само црквена, него и црквено-аутономна, ваљало много шта узети у обзир и затражити бар мишљења дотичних фактора, пошто је требало избегавати повреду аутономних права неких покрајина. Министра вера су и упозоравали, на пример Епархијски Црквени суд у Сарајеву фебруара 1926. године, али се он није на то базирао.

Св. синод подвлачи да према 12. члану Устава Краљевине СХС „усвојене и признате вере самостално уређују своје унутрашње и верске послове и управљају својим закладама и фондовима у границама закона”. У држави има покрајина (Србија и Црна Гора) где то зајемчено аутономно право још није дошло до свога остварења, пошто је у њима православна Црква била државна вера, али има покрајина где је православна Црква уживала одређена аутономна права, која су зајемчена и даље Уставом. Па што им онда без икакве потребе крњити та права, пита се Св. синод? На пример, православна Црква у Босни и Херцеговини има своју законито признату црквено-народну аутономију, по којој начин издржавања парохијског свештенства одређује епархијски Црквени суд са епархијским Управним и Просветним саветом. Уредба о централизацији управне и судске власти у Српској Патријаршији од 13. децембра 1920. године оставила је нетакнутим делокруг епархијских црквено-аутономних власти у Босни и Херцеговини, а то им је касније ујамчио и државни Устав. И тај Уставом зајемчени делокруг повредила је Уредба од 13. маја 1926. године. На исти начин нанесена је повреда и према аутономији Српске православне цркве у некадашњој Карловачкој митрополији, где право одређивања свештеничкога издржавања спада у надлежност народно-црквеног Сабора.¹²⁵⁸ Уредбом о централизацији од 13.

¹²⁵⁸ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1928, 100-102.

децембра 1920. године круг рада народно-црквеног Сабора Карловачке митрополије остао је нетакнут, само је круг рада његовог извршног органа пренесен на Велики Управни савет. Св. синод закључује да су за доношење таквих Уредаба надлежни једино Св. архијерејски сабор Српске православне цркве и Велики Управни савет Српске Патријаршије и да једино њима припада и сама иницијатива за то. Како је и у овом погледу доношењем Уредбе о наградама, које припадају парохијском свештенству православне Цркве за извршене свештенорадње, од 13. маја 1926. године нанесена, противно државном Уставу, „флагрантна“ повреда права Српске православне цркве, Св. Синод се противи томе и моли министра да санира те повреде, да се спорна Уредба повуче, питање повишења бира и свештеничких награда за извршене свештенорадње у Северној и Јужној Србији надлежним путем реши, а црквено-аутономна права, где постоје, оставе засад нетакнутима.¹²⁵⁹

Јула 1928. године, Свети синод је послао министру вера представку, у којој одговара на његов акт Св. синоду од 16. маја. У том акту је министар известио црквену Владу да се обратио министру финансија ради повећања свештеничког бира на територију Северне и Јужне Србије у сразмери 1 : 20. Св. синод је изразио своје дубоко признање и захвалност на том чину и умолио министра да у том правцу истраје. Међутим, други део министрове представке је ожалостио црквене власти. У том делу министар је одговорио на захтев Цркве да се изврши санација повреда нанесених црквено-аутономним правилима у појединим покрајинама државе и цркве. Министар наводи да не може повући Уредбу о наградама свештеничким за територије ван граница предратне Србије јер је поменута Уредба донета баш на захтев самог свештенства представљеног у Свештеничком удружењу и од тела које је надлежно за сређивање материјалних односа, а затим образложио како је иста Уредба донесена и по жељи црквених власти. Са тим образложењем Св. синод није могао да се сагласи. Па и кад би било да је поменута Уредба донесена на захтев свештенства у Удружењу, то не би могло да се прихвати, пошто то удружење није

¹²⁵⁹ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1928, 100-102.

никакав легитимни фактор за решавање таквог питања, већ Св. сабор и Св. синод. Св. Синод је нагласио да не би уопште дошло до покрета у свештенству, да је остало повишење свештеничких такса, како га је установио тадашњи министар вера у мају 1924. године, а на посредовање Светог синода. На крају Св. синод моли министра да учини потребне кораке ради санирања повреда, како би се Уредба повукла и питање повишења бира и свештеничких награда за извршене свештенорадње у Северној и Јужној Србији надлежним путем правоваљано решило, а црквено-аутономна права, где таква постоје, „оставе за сад нетакнутима.“¹²⁶⁰

По мишљењу Димше Перића, Црква у питању Уредбе о наградама које припадају парохиском свештенству Православне цркве за извршене свештенорадње, донете 18. децембра 1925. године, није ишла до краја, односно патријарх Димитрије није имао снаге да учини више. Уредба је остала на снази, а материјално питање је било и даље нерешено. Св. синод је учинио више покушаја да ово питање поново узме у разматрање, али безуспешно. Једини који је ишао до краја био је митрополит Гаврило (Дожић), који је рекао да ће поднети неопозиву оставку на управу епархијом, ако црногорско свештенство остане без државне плате. Он је успео да сачува оно што је то свештенство имало пре уједињења, односно и даље су примао плату.¹²⁶¹

Поред питања материјалног положаја активних свештеника, у Цркви је било актуелно и решавање положаја свештеничких удовица. Децембра 1923. године, објављена је вест да је у Министарству вера састављена комисија која треба да уреди питање о пензијама свештеничких удовица. „Помоћ које су свештеничке удовице и свештеничка сирочад до сада уживали из свештеничко-удовичких фондова, за данашње су прилике врло незнатне, тако да не могу бити довољне ни за сухи хлеб. Један је пак од најхитнијих материјалних задатака Цркве и Државе у њихову старању о потребама Цркве да се обезбеди бар човечанско живљење свештеничким удовицама и свештеникој сирочади.“¹²⁶²

¹²⁶⁰ Гласник, бр. 15, 1. (14) август 1928, 225-226.

¹²⁶¹ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 210-212.

¹²⁶² Пензије свештеничких удовица, Гласник, бр. 23, 1. (14) децембар 1923, 363.

У појединим покрајинама јављали су се посебни захтеви за побољшање материјалног положаја – у Црној Гори, Лици и Босни, негде су смишљани детаљни планови како би то требало да се уради. И поједини свештеници су давали своје личне предлоге, али ниједан од њих није заживео у пракси. Тако је свештенство из Црне Горе тражило од министарства вера јула 1920. године да се поправи материјални положај, да се стање свештеника уреди као и код других државних службеника и да се све свештенство изједначи у Краљевини.¹²⁶³ За положај свештеника у Горњокарловачкој епархији, а особито у Лици, каже се да су „патње и разне оскудице“ сваку меру превазишле, „да се човек управо згрозити мора“, да је „данас све по 100-200 пута скупље него ли је пре рата било, а наше плате тек су по 2 до 5 пута повишене“. Поред тога, лички свештеници нису имали ништа од сесијске земље, за коју су свештеници у сремској и бачкој епархији добијали по 100.000 до 150.000 динара на годину, без икаквих узгредних приходâ, којих је пре рата ипак по нешто у парохијама било. Истиче се и да лички сељак не може ништа дати свом свештенику, кад се и сам већином храни са тржишта. Епитрахиљски приходи су још 1868. скоро сасвим укинута. Додатак на скупоћу је мањи него код најнижих чиновника, па и службеника. Као илустрација неповољнијег положаја од других, наведен је пример да за жену и децу добијају по 3 динара дневно, док најпростији умировљени финансијски стражари, оружници, лугари... добијају по 5 динара. Судије, професори, чиновници, учитељи, службеници, па и најпростије слуге и слушкиње, које уз плату и храну добијају, „далеко су боље плаћени него ли ми православни српски свештеници овде у Лици“. Закључак је јасан: „Сад нека виде и кажу звани и незнани да ли и како се може са тих циглих 621 дин. месечно хранити и одевати се, слугу плаћати, репрезентацију држати и т. д.? Заиста је бољи гроб него ли овакав наш живот!“ Због таквог положаја „ни трећина нема, колико би нас морало бити!“¹²⁶⁴

И свештеници у Босни бавили су се питањем свог материјалног положаја. На седници Окружног протопрезвитеријата

¹²⁶³ Министарству вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Гласник, бр. 4, 16. (29) августа 1920, 59-60.

¹²⁶⁴ Вапај личног свештенства, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1924, 299.

у Дервенти, 15. (28.) новембра 1924. године, одобрен је Пројекат материјалног обезбеђења свештенства. Најпре се истиче да војвођанско свештенство, по својој наобразби и услед својих сесија стоји изнад осталог свештенства уједињене Српске православне цркве. Што се тиче разлике у образованости, временом ће богословска спрема постићи жељени успех, али је много теже материјално питање, које спречава потпуно изједначење свештенства са војвођанским свештенством. Да би се то постигло, свештеници из Босне су направили план да се спроведе опште парохијско заокружење, да се парохије према територијалној могућности повећају и да се парохије поделе у плаћевне категорије. Тај предлог би учинио да буде мање парохија и парохијског свештенства, парохије би се у материјалном погледу доста изједначиле, свештенство се не би отимало о боље парохије, натечаји за парохије били би без важности, а свештенство би се поштедело од „несавесне“ агитације „која убија свештенички углед“. По овом пројекту, свештеничке плате би требале да се укину. Свештеници би могли имати право само на лични доплатак према годинама службе и „ученоме цензу“. Свештенство не може бити уврштено у ред чиновништва. Епитрахиљски приходи би требали да се задрже према месним обичајима. У пројекту је стајало још и да би се требали обезбедити извори да би се могле установити парохијске сесије у новцу и да би се материјално стање свештенства могло осигурати, а да то материјално обезбеђење не падне на терет иноверног народа. Да би се то постигло, парламент и Влада би требало да заведу верски прирез од 10%, који би плаћао само народ православне вере. Прирезу би се придружили црквени и манастирски приходи као и евентуални легати. Изнемогли свештеници имали би право на доживотно уживање целе парохијске сесије, на којој их је немоћ постигла. Сирочад свештеничка имала би до свога пунолетства право да уживају целу сесију парохије. Удове свештеничке имале би право да уживају половину парохијске сесије до своје смрти.¹²⁶⁵

Свештеник Стеван Кнежевић се у свом чланку објављеном у Гласнику почетком 1925. године, осврнуо на епитрахиљске приходе,

¹²⁶⁵ Свештеник Стеван Душанић, Пројекат материјалног обезбеђења свештенства, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1925, 7-8.

који постоје у Цркви поред других прихода (сталне плате, у коју је негде претворен и бир, награде у природи – земља, сесија). То је била награда свештенику за поједине „требе“ учињене на нарочити захтев верних. Он истиче да су негде те принадлежности законом утврђене, негде су ствар обичаја, а негде предмет ценкања између свештеника и парохијана. Кнежевић сматра да за свештенике треба да брине друштво, а да свештеници треба да имају пред собом само своје дужности. Епитрахиљски приходи би требало да се укину, а свештеницима у већим парохијама треба да се одреде додаци према броју душа, тако да му се наплати оно што више посла има. „Требе“ и друге службе треба тачно да се пропишу, а да се притом укине оно што је без потребе и смисла. Треба уклонити и све што би свештеника понизило. Свештеник мора бити у свим правцима свога рада „оличење светиње, њезин носилац“. И канцеларијски радови који се врше на приватни захтев треба да буду бесплатни. „Но могли би уз то увести своје, црквеноавтономне таксене марке, сличне државнима е да барем једним делом дође у Цркви до изражаја и тај принцип“.¹²⁶⁶

Поред сталне борбе свештеника за побољшавање материјалног положаја, постојали су и протести народа због наплаћивања свештенорадњи супротно прописима. Крајем 1921. године, епископ Максимилијан, викар архидијецезе сремскокарловачке, објавио је допис у коме каже да му је Св. синод у новембру саопштио да га је министар вера у два маха известио, да су у Народној Скупштини у облику њему упућених посланичких питања, учестали протести што се свештенство, при наплатама за поједине радње у Цркви и парохији, не придржава прописаних такса, већ да поједине функције произвољно претерано високо наплаћује. Такви поступци појединих свештеника изазивали су „силно негодовање“. У допису се још каже да, пошто је због ратом измењених прилика и свештеницима, као и осталим државним службеницима, дата помоћ из државне касе као додатак на скупоћу и у најновије време „сва берива саобразно данашњим тешким приликама повишена“, свештеници не би требали да чине такве злоупотребе, које их доводе до „приличних сукоба са својим парохијанима“. То утиче „врло

¹²⁶⁶ Парох Стеван Кнежевић, Питање епитрахиљских прихода, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1925, 8-9.

штетно не само на углед свештенства, него и на углед Цркве и вере наше“. Епископ наводи да се такви поступци морају сасвим сузбити. Он наглашава да је свештенство приликом наплате за извршена чинодејства дужно да се придржава закона, а и због тога што добија од државе додатак на скупоћу, он позива подручно свештенство да убудуће приликом хонорирања појединих својих свештеничких функција „буде умерено те да пази, да његов интерес не дође у сукоб са интересом онога, коме се поједина функција обавља, јер ће се у противном случају сваки конкретни случај најстроже по закону казнити.¹²⁶⁷ Посланик Ђока Ћирић пише министру вера марта 1927. да се свештеници труде да при наплати за чинодејства народ „одеру до голе коже“ и наводи пример свештеника из среза власотиначког. Жалби због плаћања високих свештеничких накнада за извршена чинодејства било је и наредних година.¹²⁶⁸

Министар вера је 12. августа 1924. године саопштио је конзисторији Епархије сремско-карловачке да се Средишњи одбор удружења ратних инвалида Краљевине СХС обратио се молбом црквеним властима свих вероисповести, да свештеници не наплаћују своју награду приликом издавања докумената као што су умрлица, обитељска извјесница... који се употребљавају као прилог уз молбу за регулисање инвалидске потпоре. Министар је донео одлуку да су свештеници свих конфесија дужни издавати инвалидима сва документа која су им потребна не наплаћујући при том за себе никакву награду.¹²⁶⁹

Поводом наплаћивања од стране свештеника, занимљиво је и упутство које је Епархија Велико-кикиндска издала 1929. године, у коме стоји да народ треба у сваком послу помагати и штедети, не само духовно него и видљиво. „Побирање законите наплате допушта нам законско право, а одустајање од тога у случајевима потребе налаже нам морална дужност човечанска и хришћанска.“¹²⁷⁰

¹²⁶⁷ Свима Срп. прав. парох. звањима и манаст. управама сремскокарловачке архијерејске, Гласник, бр. 1 и 2, 2. (15) јануар 1922, 2-3.

¹²⁶⁸ Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 147-155.

¹²⁶⁹ Свима српским православним парохијским звањима епархије сремско-карловачке, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1924, 308.

¹²⁷⁰ О тачном вршењу дужности свештенства. Епархија Велико-Кикиндска, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1929, 321-322.

7. 2. 3. Други свештенички брак

Полемике о другом свештеничком браку наставиле су се и после Великог рата. Свештенство је и даље истрајавало у намери да се озакони други брак, док је црквена власт оличена у архијерејима упорно истицала да то питање превазилази њене надлежности.

На првој ванредној скупштини удружења 1919. године, усвојен је реферат у коме је стајало да канони нису догме већ „само дисциплинска правила живота за одређено време“, да забрана другог брака нема основа у Светом писму и да га стара хришћанска Црква није бранила, већ је забрана дошла под директним утицајем световне власти. Зато је потребно вратити Цркви оно што је она једном имала, али га је временом изгубила. Скупштина је донела резолуцију у којој је тражено да се Трулски канон из 691. године, који је привремено суспендовао божанско учење о браку, суспендује од Српске цркве и да се од 1. јануара 1920. године дозволи други брак. Ако то Св. сабор не уради, онда ова скупштина овлашћује свештенство да може да венчава удове свештенике.¹²⁷¹

На Трећој конференцији архијереја уједињене Српске православне цркве, одржаној у Сремским Карловцима новембра и децембра 1919. године, којом је председавао архиепископ цетињски и митрополит Црне Горе, брда и приморја Митрофан, расправљало се о овом питању. Усвојен је закључак да се узима у обзир озбиљна актуелност ревизије решења питања дозвољивости другог брака свештеника, те да се удови свештеници често боре са „скоро несавладивим“ тешкоћама, „на штету душевног мира свога“. Стога, желећи да се живот свештеника обезбеди од „најопаснијих искушења“, а углед свештеника сачува од понижења, Сабор је одлучио да се обрати окружницом свим аутокефалним помесним црквеним областима са молбом за хитну ревизију забране другог брака свештеника путем писменог сагласја (*consensus ecclesiae dispersae*), којем би могао да предходи договор опуномоћних изасланика аутокефалних области. Такође у акту стоји да ће се изградити конкретан предлог за ревизију, да се овласте помесне Цркве, да у извесним тачно одређеним случајевима могу одступити

¹²⁷¹ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 63-66.

од строгог права „путем диспенза“, који ће издавати највише јерархијско представништво дотичне помесне цркве, по саслушању надлежног Архијереја. „Ти случајеви и увети били би од прилике ови: од извесног доба удових свештеника, код разведених само са разлога прељубе супруге, ако се свештеник пре рукоположења одлучио за безбрачност не може му се брак уопште дозволити; - венчање се обавља у тишини по делегату архијерејском.“ Конференција је донела одлуку да у случајевима, ако би се свештеници огрешили о дужну послушност и ступали у други брак, архијереји треба такве бракове да анулирају, а против криваца да спроведу дисциплински поступак.¹²⁷² Донета је и одлука по питању резолуције Прве свештеничке скупштине о томе „да ожењени свештеници могу бити бирани за епископе“, Конференција архијереја је одбацила ту резолуцију, пошто није нашла оправданима разлога да се одступи од општег и „вековима освештаног правила“ безбрачности епископа.¹²⁷³

У посланици коју је саставио епископ Иринеј у име свих архијереја, истакнуто је да од вајкада постоје гласови у мирском свештенству о томе како је тешко да се испуни она одредба васељенске Цркве која забрањује ступање у брак свакоме ко је већ примио свету тајну свештенства. Та забрана највише је погађала свештенике којима су преминуле супруге. У Посланици се наводи да Црква хоће да њени свештенослужитељи буду светли примери идеалног живота, „а идеални живот тражи јединствену, трајну, ни смрћу непрекинуту љубав мужа и жене.“ Архијереји су били свесни овог проблема па су настојали да се проблем реши. Српска јерархија је пре Првог светског рата изнела проблем читавој васељенској Цркви, али су ратни сукоби зауставили решавање проблема. После рата питање је опет покренуто. Српски архијереји су опет одлучили да се обрате суду васељенске Цркве, с молбом за што хитнију ревизију забране другог брака свештеничког путем писменог

¹²⁷² Извештај о раду Треће конференције архијереја уједињене Српске православне цркве, одржане у Сремским Карловцима од 20. новембра (3. децембар) до 2. (15.) децембра 1919. године, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

¹²⁷³ Извештај о раду Треће конференције архијереја уједињене Српске православне цркве, одржане у Сремским Карловцима од 20. новембра (3. децембар) до 2. (15.) децембра 1919. године, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

сагласја. Архијереји апелују да свештеници сакупе снаге да дочекају тај скори и ауторитативни суд читаве Цркве и да не буду нестрпљиви. Међутим, наглашавају архијереји, има међу свештенством и оних који „заборављају границе“ и „у борбеном заносу одлучују се на оно што може бити штетно не само по њих него и по читаву Цркву нашу“. Наводе да је Резолуција о браку удових свештенослужитеља, коју су донели свештеници окупљени у Београду августа 1919. године, својим тоном и садржином учинила „најнепријатнији утисак на све архијереје“. Она руши правила црквене дисциплине када архијерејима ставља ултиматум и доводи у питање јединство и епископални карактер Цркве, даје благослове на дела која обарају позитивне одредбе васељенске Цркве.

Архијереји такође упозоравају свештенике да оно на шта их позива резолуција свештеника окупљених на скупштини у Београду, да кршећи позитивне законе самовољно „решавају удове другове“, иде на њихову штету јер ће, без обзира што би такав брак био поништен, учесници у таквом безакоњу створити себи кривицу коју Црква мора да казни, а то може да буде и од недогледних последица по углед и јединство читаве Цркве, пошто се даје право непозваним факторима да решавају најзамршенија питања у Цркви без обзира на законите власти. Ипак, архијереји су решили да не примењују сву строгост закона, него да се послужи „правилом човекољубља и снихођења“ и да с љубављу која прашта опомену оне који се занесоше.¹²⁷⁴

По питању другог брака излазили су разни коментари не само у црквеној штампи. Тако је јула 1920. године Гласник морао да демантује писање Прогреса из истог месеца, да је митрополит Димитрије позвао Главни одбор Свештеничког удружења да му саопшти исход рада изасланика код грчке и цариградске Цркве по питању другог свештеничког брака, и да ће српска Црква у Сабору, „који ће се за који дан састати“, решити ово питање повољно, и по цену отцепљења од других цркава. Гласник наводи да митрополит није позвао Главни одбор Свештеничког удружења да му саопшти исход рада изасланика Цркве о дозволи другог свештеничког брака; да митрополит није изјавио нити је могао изјавити да је питање

¹²⁷⁴ (Посланица архијереја), Гласник, бр. 1, 1. (14) јул 1920, 9-11.

другог брака свештеника потпуно и повољно решено, а није изјавио ни да ће бити у Сабору повољно решено, па ма и по цену отцепљења од осталих цркава.¹²⁷⁵

Св. архијерејски сабор Краљевине Србије, на свом заседању 1920. године о поновном браку свештеника је одлучио да, ради споразума са осталим црквама, који ће претходити коначној одлуци о дозволи другог брака свештеним лицима, пошаље члана Св. сабора епископа жичког Николаја, који ће да преда акт председника Св. сабора заступнику цариградског патријарха, митрополиту атинском Мелетију. Уз акт митрополита Димитрија послаће се и сагласност осталих представника српских аутокефалних цркава (Карловачке, Црногорске и Босанско-херцеговачке митрополије). Такође је одлучено да се према свештеницима, који су на самовластан начин ступили у други брак и тиме погазили прописе закона и канона, као и онима који су венчања над њима вршили, поступи по Закону о црквеним властима односно да их надлежни архијереји одлуче од свештенослужбеништва и предају их одмах суду. Бракове, који су на овај начин склопљени Црква не може сматрати за важеће.¹²⁷⁶ Главни одбор удружења се жалио прво министру вера, али он је рекао да је ненадлежан, а затим и Државном савету, а издржавање кажњених свештеника је примио на себе. У циљу њихове одбране удружење је штампало књижицу „Венчање свештеника пред судом“, која је садржавала и материјал са суђења свештенику Драгутину Димитријевићу.¹²⁷⁷

Јула 1920. године, објављена је вест да је од стране Св. архијерејског сабора послат у мисију у Атину и Цариград епископ Николај, да консултује тамошње Цркве поводом питања удових свештеника. И једна и друга Црква одговориле су синодски на постављено питање. Епископ Николај је донео „повољна писма“ ових цркава, али проблем још није био решен. У коментару „Гласника“ се истиче да се зна да се и једна и друга Црква налазе у „грозничавом“ припремању за Васељенски сабор, чији се сазив очекује „вероватно у току идуће године“. Пошто су у предвечерју Васељенског сабора,

¹²⁷⁵ Исправка, Гласник, бр. 1, 1. (14) јул 1920, 16.

¹²⁷⁶ Извештај о раду Св. архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 38-40.

¹²⁷⁷ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 63-66.

„јелинске Цркве су се са великом резервом упустиле у претресање питања о браку свештеника. Извесни кругови у Цариграду и Атини симпатишу другобрачност свештеника и припремају јавно мишљење у том правцу, но не желе да брзом и половном акцијом прејудицирају одлуку Васељенског сабора.“¹²⁷⁸

Пред прву редовну скупштину удруженог српског свештенства, која је требало да се одржи 19. августа (1. септембра) 1920. године, развила се полемика Гласника, као званичног црквеног органа и Весника Српске цркве, као свештеничког органа. Коментатор Гласника наводи да се пред ову скупштину у ступцима Весника „промаља незадовољство“ и диже повика на највишу црквену управу што није усвојила жеље свештенства о другом браку. Коментатор Гласника констатује да се друштво свештеника „изродило и изметнуло“ у један претећи форум који тражи за себе и сву канонску власт у Цркви. Он се залаже за поштовање реда у Цркви, и пита се да ли је разумно подбуњивање свештенства да јавно гази своју заклетву, да ли је умесан и оправдан захтев Главног одбора Свештеничког удружења „под претњом расцепа или раскола у Цркви, да епископи Уједињене Српске Правослане Цркве погазе своје заклетве и огреше се о своју савест, да би се одржала у снази прека одлука прошлогодишње свештеничке скупштине“.¹²⁷⁹ Прву свештеничку скупштину је поздравио лично и митрополит Димитрије. Он је истакао да је питање о поновној женидби удовог мирског свештенства одавно предмет размишљања највише црквене управе готово свих православних цркава. Сви увиђају „да је неприродно захтевати од свештеника који су већ били у браку, да по смрти њихових првих супруга остану за цео свој век безбрачни, и нарочито да због тога њихова сирочад остану без потребне неге и васпитања, а њихови домови да буду запуштени и предани нереду.“ Он сматра да су ти разлози „тако природни и очигледни“, али да се вековне црквене уредбе не могу на други начин мењати, већ онако како су постале, заједничким договором и одлуком. Зато је Српска црква изашла пред Васељенску цркву с предлогом, да се споразумно донесе одлука, којом би била уклоњена канонска одредба, која

¹²⁷⁸ Мисија епископа Николаја, Гласник, бр. 1, 1. (14) јул 1920, 16; Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 63-66.

¹²⁷⁹ Пред свештеничку скупштину, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 40-42.

свештенству забрањује другу женидбу и замењена новом, којом би се свештеницима дозволило поновно ступање у брак као и другим световним члановима Цркве. Чак је предложено Цркви у Цариграду да се питање другог брака реши службеном преписком, ако није могуће да се ускоро сазове Васељенски сабор. Св. сабор је Великој Цркви послао свој акт по епископу жичком Николају. Велика Црква није усвојила молбу да се преписком међу црквама то питање реши, али је обећала да ће се постарати, да се ускоро по избору новог патријарха сазове Васељенски сабор и да се на њему поред осталих предмета и то питање реши. Митрополит је упозорио свештенике да су се неки њихови другови, поводећи се по саветима „неких неискусних људи“ и по расправама у јавности, огрешили о црквене прописе склапајући бракове који пред Црквом не могу имати важности јер се не може знати како ће цела Црква у своје време то питање прихватити и какву ће одлуку донети.¹²⁸⁰

Поред званичне црквене политике по питању другог свештеничког брака, црквено гласило Гласник је коментарисао свакодневне појаве везане за овај проблем. Септембра 1920, на његовим страницама објављен је текст о једном за Цркву незамисливом догађају. По писању Гласника, једна „самозвана, чисто рођачка дружина, београдских свештеника“, занета бољшевичким идејама, узела је улогу реформатора Православне цркве и прогласила себе за „аукторитативне судије у свима црквеним питањима“. Они су, по тврђењу коментатора, тражили, под претњом раскола у Цркви, да епископат у одређеном року по њиховој жељи реши питање о другом свештеничком браку. Преко свог гласила „Весника“ стално су претили и подбуњивали удове свештенике да се „после остављеног рока смело жене“. И успели су у томе, неколицина је прекршила своју свештеничку заклетву и оженили се по други пут. Међутим, Црква је реаговала одузимањем епитрахиа и архијерејском забраном свештенослужења онима који су се оженили и онима који су их венчали. Након тога су „позастале“ женидбе све до Свештеничке скупштине 1920. године. Главни одбор Свештеничког удружења је позвао архијереје да дођу на

¹²⁸⁰ Реч којом је митрополит Србије господин Димитрије поздравио Свештеничку скупштину 19. августа (1. септембра) 1920. год, Гласник, бр. 6, 16. (29) септембра 1920, 81-84.

скупшштину, а позиву се одазвао митрополит Димитрије. Међутим, улазак митрополита у скупшштину пропраћен је ћутањем, без пригодне песме „Царју Небесниј”... која се обично пева при доласку архијереја. Док је митрополит читао своју реч, неки свештеници „нису умели очувати уљудност и пристојност“ и често су „реметили тишину“. Председник удружења их је опомињао, а овакво понашање је изазвало „велико негодовање код огромне већине трезвенога свештенства које је остало задовољно митрополитовим говором“. Одлазак митрополита је пропраћен донекле ћутањем, док један члан Главног одбора није запевао: „Тон деспотин“, док су га неки „поприлично изругали и измували“. Скупштина је желела да спречи говор сваком противнику другог брака. На крају је усвојена резолуција да се свештенство, сагласно прошлогодишњем решењу, може по други пут венчавати.¹²⁸¹

Свештеници који су се залагали за увођење другог брака, у својим говорима и кроз свој „Весник“ обасипали су епископат ружним речима и изразима, као што су: „веома слаби у умном погледу“, „историјска неуљудност“, „тупоћа“, „назадњаштво“...¹²⁸²

Јерархија је са своје страна покушавала да помири ставове са свештенством. Тако је на Свештеничкој скупштини 1921. године, епископ Иринеј истакао „незгодан однос“ свештеника према своме епископату. „Многи су вам говорили да епископи хоће власт над

¹²⁸¹ Коментатор Гласника је овај догађај упоредио са догађајем из Француске револуције, када је 1794. године народни конвент одлучио да се Католичка црква замењује „вером разума“. Тада су санкилоти ишли по храмовима и „вандалски“ грабили златне крстове и на друге начине скрнавили храмове и изругивали се Хришћанству. По коментатору Гласника, и овој Свештеничкој скупштини „отпађени од цркве свештеници совјет сотворише да се Православље има потчинити *модерном духу времена* а не древним канонима. Док се самозвана рођачка дружина у своме листу „Веснику“ посведневно у току толиког времена отворено ругаше и омаловажаваше каноне и установе Православне Цркве, једнога дана њихови васпитаници упадоше у храм св. Марка, те извршише венчање над онима, који се не могу по црквеним правилима венчати... Поред многих других грдила ови анархисти не обратише пажњу ни на то што младенци нису брачно ни испитани, нити имају огласе, нити су држави прописну таксу платили за разрешење. Већ да и не говоримо о оном попу који је у место мантије био у цивилу, па на њега навучао епитрахил и фелон!...” Исте вечери био је „банкет“ код „Славије“, где „праћени огромном руљом сватова уђоше мал' не испод руке стари поп и нова му „попадија“. Раздрагани свештеници кликну „живели младенци!“ и нова богиња разума посади се поред самог председника.“ Присутни су се надметали у исмевању својих црквених старешина „што им до сад не допустише да се „законито“ венчају са новим избраницама срца својега, него им и даље „брак“ сматрају за неважећи.“

¹²⁸² Не тако... не тако!, Гласник, бр. 6, 16. (29) септембра 1920, 85-88.

вама. Ја ћу вам искрено рећи: Да, али не власт тиранина над робом, већ власт оца над сином, Многи су вам рекли да епископи од вас траже *слепу послушност*. Ја ћу вам отворено казати: Да, хоћемо послушност, али не слепу послушност, већ послушност сина према оцу. Будите нам, дакле, синови, а ми вама оцеви. Нек влада *љубав* и само *љубав*".¹²⁸³

Колико је обимно било питање другог брака, али и битно за врх Цркве, говори и податак да је његово решавање одложено до избора патријарха и попуне епископата.¹²⁸⁴ Крајем 1920. године, Св. архијерејски сабор Српске Патријаршије донео је одлуку о браку свештеника, у којој се каже да је Сабор Српске православне цркве, на седници од 27. новембра (10. децембра) „свестрано проучивши питање о свештеничком браку после рукоположења, а особито о браку удових свештеника и узевши у обзир раније негативне одговоре појединих, шта више и највећим помесних православних цркава, као и нарочито недавне одговоре Васељенске Патријаршије и Јеладске цркве, који не дају поузданог основа за позитивно решење покренутог питања, а уз то саслушавши мишљење и других стручних лица“, донео је одлуку да није властан сам да мења опште обавезне канонске прописе без опасности по јединство с осталим православним црквама и по спољашње интересе Српске цркве. Св. сабор ће се у овом питању држати светих канона, „и настављајући досадашњи рад по овом предмету, у смислу саборских и зборских одлука, трудиће се код целокупне васељенске цркве, да се то питање правилним путем и начином што пре коначно реши.“ Свештеници, који су противно канонским прописима склопили други брак, биће свргнути ако не раскину незакониту брачну везу у року од два месеца од дана објаве ове саборске одлуке у „Гласнику“, службеном листу Патријаршије. Они свештеници, који се покају и канонским прописима за времена покорe, незаконите жене отпусте и наложеном им епитимију издрже, могу по увиђавности архијереја бити враћени на службу. Свештеници који до коначног решења овог питања буду ступили у брак биће без одлагања свргнути. Свештеници, који су извршили венчања над свештеним лицима те тиме учинили преступ

¹²⁸³ Свештеничка скупштина, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1921, 281-282.

¹²⁸⁴ Црквене вести, Гласник, бр. 7, 1. (14) октобра 1920, 112.

против црквеног поретка, биће кажњени по постојећим прописима.¹²⁸⁵

Убрзо после објављивања одлуке, дошло је до погрешног тумачења рада Св. сабора у вези са њом. Јануара 1921. године „Весник“ је објавио вест о издвајању патријарха Димитрија при доношењу одлуке о другом свештеничком браку. Патријарх је објаснио за Гласник да је било потпуно јединство и сагласност у Сабору и да се ни један архијереј није издвајао. Сви су се сагласили да се причека до сазива Васељенског сабора. Патријарх је истакао да је у том тренутку на дневном реду било решавање важнијих црквених питања, као што су однос Цркве према држави, однос Цркве према другим вероисповестима, коначно решење питања о свештеничком имовинском стању, те да се Сабор није могао осмелити да донесе другачију одлуку о другом браку свештеничком и тиме проузрокује могуће одлучење Српске Цркве из заједнице са осталим православним црквама, утолико пре што је Сабору добро познато раније добијено негативно мишљење Руске и Румунске цркве о том питању.¹²⁸⁶

Фебруара 1921. године, Гласник је објавио коментар у коме се упоређује некадашње и тадашње стање међу свештенством. Некада је све било много боље, а у модерна времена свештеници су се одали модерним идејама. На пример, некада су сви свештеници били чврсти стубови православне вере, а „данас, у најтежем времену нашег државног и црквеног сређивања, из редова свештенства истичу се ускоци који у своје занесењаштву варљивим западњачким *модерним животом* не зазиру од побожнога света да на један, по све бољшевички начин, насрну на своју цркву и руше њене установе, предања и освештане обичаје!“ Неки чак самовољно збацују са себе сва спољашња обележја свештеничкога чина: „шишају косу, подстригују браде, поткресују бркове, па се, шта више, стиде и свога свештеничког одела“. Затим, некада су богословски образовани људи били први научници и стручњаци и истински представници научне богословске мисли, верни чувари и тумачи духа Православне цркве и њенога законодавства, а „данас

¹²⁸⁵ Одлука Архијерејског сабора Српске Патријаршије о браку свештеника, Гласник, бр. 12, 16. (29) децембра 1920, 178.

¹²⁸⁶ Обавештење, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1921, 11-12.

многи наши представници научне богословске мисли који нам се враћају са Запада са неким докторатима, изгледа, као да су се отуђили од своје мајке Православне Цркве и без икаква зазора, једино у име *модернога доба*, самовољним тумачењем духа њенога законодавства и вековима освештаних обичаја уносе у њу пометњу и забуну и изазивају мржњу и негодовање свештенства према својим архипастирима.“ Ту се износи пример одбране окривљеног свештеника Драг. Димитријевића у београдском Духовном Суду, коју је вршио др Чедомиљ Митровић, професор канонског права. По мишљењу коментатора Гласника, он се ту обрукао као научник и богословски стручњак.

О питању другог брака своје мишљење су давали познати теолози и познаваоци црквеног права. Тезу о могућности другог брака заступали су др Никодим Милаш, епископ задарски и др Василије Гајина, румунски професор. Њихово мишљење су оповргли у своје време двојица румунских професора, др Емилијан Војуцки и др Василије Георгију, као и Троицки, професор Духовне академије у Петровграду.

На ванредној Свештеничкој скупштини, одржаној фебруара 1921. године, опет се расправљало о другом браку. Начелник Министарства вера Милош Анђелковић рекао је да држава схвата то питање као један од актуелних црквених и државних проблема, да је држава радила да се црквено питање уопште, па и питање о женидби удових свештеника, скине с дневног реда. У том циљу, од стране државе, а у споразуму са Црквом, ишло је изасланство у Цариград Грчкој цркви. Начелник је истакао да се то питање, због извесних политичких питања, до тада није могло решити дефинитивно, али држава и даље „држи отворена врата кроз која мисли да ће ипак проћи“ легалним путем.¹²⁸⁷

На Свештеничкој скупштини августа 1921, опет је било полемике. Божидар Лукић, секретар Министарства вера је упркос ометања Главног одбора добио пристанак скупштине да јој прочита и објасни Пројекат Министарства вера о преуређењу свештеничког стања и обелодани право стање. На скупштини су уклоњене из Главног одбора личности које су „заводиле“ свештенство и стварале

¹²⁸⁷ Ванредна свештеничка Скупштина, Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1921, 47.

„подвојеност и омразу у Цркви“.¹²⁸⁸ Изражено је уверење да ће нова управа допринети решавању питања другог брака.

И епископ жички Јефрем се априла 1922. године огласио поводом овог проблема. Он сведочи да је, када је дошао у Жичку епархију, затекао шест удових свештеника који су ступили у други брак.¹²⁸⁹

На Трећој скупштини Свештеничког удружења, одржаној септембра 1922. у Сарајеву, поводом другог брака је закључено да се захтева од надлежних да се ово питање позитивно и редовним путем што пре реши, а да ће свештеници бити принуђени да се лате „активнијих метода и мера, ако би се ма из којих разлога на надлежном месту хотимично или нехотимично ометало и одуговлачило решење овог питања“.¹²⁹⁰

Врх Цркве ни 1923. године није престао да се бави овим питањем. Епископ бачки Иринеј је израдио теологуменон о другом браку свештеника, који је разаслат архијерејима, „који су га већ и пратили са својим мишљењима већином у прилог позитивног решења овог питања.“ Изасланик Српске цркве у Цариграду требало је да покрене ово питање на међуправославној комисији.¹²⁹¹

Делегати Српске цркве на Свеправославном конгресу у Цариграду 1923. године, поднели су меморандум о питању другог брака. У меморандуму се истиче беда деце удових свештеника, који су принуђени или да са децом проводе најтежи живот, или да се изложе сумњичењу ако држе женску послугу. Меморандум признаје да има и конкубината. Отуда се српски Св. сабор нашао пред болном дилемом: с једне стране ове неподношљиве околности, а с друге позитивни прописи црквених канона. Стога се обраћа осталим сестрама Црквама да се питање другог брака свештеника подвргне непогрешној оцени целе Васељенске цркве и донесе решење бар путем писменог споразума (*consensus Ecclesiae dispersae*), док се не сазове Васељенски сабор. Даље се у

¹²⁸⁸ Свештеничка скупштина, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1921, 281-282.

¹²⁸⁹ Епископ жички Јефрем, Из Жичке епархије, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1922, 158-161.

¹²⁹⁰ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, стр. 63-66; Закључци треће скупштине Свештеничког удружења одржане 5. и 6. септембра у Сарајеву, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 311-313.

¹²⁹¹ Теологуменон о другом браку, Гласник, бр. 8, 15. (28) април 1923, 124.

Меморандуму опширније расправља теоријска страна питања. Одлука Конгреса по овом питању требала је да прође кроз Саборе помесних Цркава.¹²⁹² Конгрес је донео решење у коме је стајало да се сматра дозвољеним други брак свештеницима и ђаконима који су услед смрти остали удови, „пошто се то не противи духу јеванђелског учења, већ шта више одстрањује сваку замерку у свештеничком положају. Синоди помесних цркава имају право да по претходном мишљењу надлежног епископа, а на молбу удових свештеника и ђакона, дозволе склапање другог брака.“ Конгрес је још утврдио не постоји „догматски разлог сталног приоритета између тајне брака и тајне свештенства и према томе у начелу сматра дозвољеним брак свештеника и ђакона после рукоположења.“¹²⁹³

На Св. сабору Српске цркве у јесен 1923. године, расправљано је о одлукама Свеправославног конгреса у Цариграду по питању другог брака. Одлучено је већином гласова да Српска црква прима у начелу одлуку Свеправославног конгреса о дозвољивости другог брака свештеника и да ће привести у живот и други свештенички брак привремено до сазива Васељенског сабора, служећи се у овом питању Црквеном икономијом, ако то према саопштењу Васељенске Патријаршије буде примила већина аутокефалних православних Цркава. Исто тако већином гласова усвојена је у начелу одлука Конгреса о допуштености 1. брака после хиротоније. Прибављено је мишљење осталих православних Цркава у Цариграду, на коме је била заступљена већина православних Цркава, донета и *ad referendum* Св. архијерејским саборима помесних православних Цркава достављена решења по овим питањима. По мишљењу коментатора Гласника, др Јордана Илића, дефинитивно решење ових питања је опет одложено у недоглед, како то многи тумаче. Али, он сматра, кад се узму у обзир прилике у Православној цркви, да треба да се та питања реше путем еволуције, а не путем револуције. „Тежиште питања брака удових свештеника до сада је било у томе: да ли је правило о забрани брака удовим свештеницима

¹²⁹² Меморандум Српске Цркве на Свеправосл. Конгресу, Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1923, 172.

¹²⁹³ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 63-66; Текст одлука свеправославног конгреса, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1923, 201-204.

божанског или човечанског права, да ли је догма или канон т. ј. да ли се може мењати или не? Сада се је пошло напред у толико, што се је наш Сабор сагласио са Цариградским Конгресом, да је ова одредба доцнијег порекла, канонско правило и да се може променити. Но са овим је прећутно стављено у дужност Св. Арх. Сабору да за ове одлуке добије — пристанак осталих православних Цркава, јер ће само на тај начин постати извршне и на тај начин ће се сва питања потпуно правилно без потреса скинути с дневног реда.“ Илић сматра и да је прихватањем одлука Цариградског конгреса српски епископат доказао да се није оглушио о апеле, представке и захтеве појединаца и удружења и корпорација.¹²⁹⁴

Четврта редовна скупштина Свештеничког удружења у Скопљу 1923. године стала је на гледиште да је после одлука Свеправославног конгреса, које су усвојене од свих православних синода, и српски Св. сабор добио право да реши питање другог брака на тражени начин. Поново је упутила резолуцију Св. сабору, али је од њега добијен одговор „да се реформа календара и другог свештеничког брака усваја, али да ће оба та црквена закона ступити у живот кад их буду и остале Цркве примиле.“ Свештеничко удружење је сазвало ванредну скупштину 1924. године и поново послало прилично оштру резолуцију о другом браку у којој се тражи да се одлука о другом свештеничком браку „има донети у ванредном сазиву Св. Арх. Сабора“. Након тога је Св. синод оптужио Главни одбор удружења Св. сабору, а овај је одбацио то питање и упозорио удружење да „не доноси императивне резолуције“.¹²⁹⁵

И на наредним скупштинама ово питање је било на дневном реду. На скупштини у Битољу 1927. године, председник удружења прота Стеван Димитријевић је констатовао да су сви архијереји, осим двојице-тројице, на страни удових свештеника, заједно са патријархом. То исто је потврђено и на скупштини у Вршцу идуће године.

Интересантно је размишљање руског митрополита Антонија о односу патријарха према овом проблему. Он је похвалио патријарха

¹²⁹⁴ Св. архијерејски сабор, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1923, 305-306; Dr. Јордан А. Илић, Резиме (После закључка седница Св. Арх. Сабора), Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1923, 325-326.

¹²⁹⁵ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, стр. 63-66; Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1924, 154.

Димитрија за поступање у „време опасних колебања у области канонске знаности, када су се, за последњих година из Цариграда, моралног центра источног Православља, чули гласови искушења о дозволи другог брака за бело свештенство и женидби младих калуђера, а тако исто и о увођењу новог стила у црквени календар па чак и нове Пасхалије.“ Он истиче да је једино Србија на целом Балкану сачувала чистоту својих православних Канона, а у том делу „огроман је био уплив блаженопочившег патријарха Димитрија“.¹²⁹⁶

Питање другог брака никада није решено у корист удових свештеника.¹²⁹⁷

7. 2. 4. Рад свештеника

Осим материјалног положаја и питања другог свештеничког брака, после Великог рата једно од најбитних питања које је заокупљало црквене власти и патријарха Димитрија било је како свештеници обављају своје дужности. Св. сабор је новембра 1924. године донео је одлуку да препоручи и ванпарохијском свештенству, да свакодневно посећује Цркву, како захтевају Свети канони, и да од тога ванпарохијски свештеници и чланови духовних судова могу бити ослобођени само по изузетном одобрењу надлежних архијереја.¹²⁹⁸ Питањем рада свештеника опширно се бавио проглас епархије Велико-кикиндске, објављен новембра 1929. године. У њему је стајала да народно ослобођење и уједињење тражи велике напоре и жртве народа, и то првенствено од оних који су природни учитељи и вође народа, у које се међу првима убрајају свештеници. Даље се наводи да је свештенство заступник узвишених идеала хришћанства „на којима почива срећа човечанства и овога и онога света и живота“. Зато савесност у сваком послу треба да буде главно начело у раду свештеника. Није довољно да њихов рад буде просечан, већ мора да буде обилан. Побожна молитва која треба да задахњава свештенослужитеља „постаће првога реда васпитна сила у народу који без вере и молитве не може да живи и напредује.“ У

¹²⁹⁶ Митрополит Антоније, Моје успомене на Његову Светост Патријарха Димитрија, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 103-104.

¹²⁹⁷ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 63-66.

¹²⁹⁸ Свакидање похађање богослужења, Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1925, 17-18.

додиру са вернима свештеник треба да је пун љубави и самоодрицања, а у званичном додиру са вишом јерархијом „треба да буде служба наша предана и искрена.“¹²⁹⁹

И сами свештеници су се оглашавали по питању сопственог рада. Марта 1921. године, свештеник Михаило Медаковић је објавио у Гласнику своје размишљање о раду свештеника, из кога може да се види какви су односи владали унутар Цркве и међу свештенством. Најпре је нагласио да велики успеси које је СПЦ постигла после рата (уједињење, успостављено достојанство патријарха, уређени Св. сабор и Св. синод...) нису довољни ако „остала жива црква и даље сном мртвијем спава“. Он сматра да је главна брига Цркве „да сву живу цркву пробудимо из сна и да је одушеavimo за спасоносни рад у цркви!“ По његовом мишљењу, Црква болује, у њој има „свакојакних чуда и покора“, народ је деморалисан после рата, многи не маре ни за Цркву ни за веру... Како свештеници на то реагују? По његовом мишљењу, врло слабо. Ипак, он признаје част часним и вредним свештеницима. Медаковић позива свештенике да више проповедају, да најсавесније врше своје дужности, и да се владају тако, да то владање буде проповед животом. Епископи морају да предњаче, да чешће обилазе епархију, да помажу свештеницима. Врло је битно да постоји непосредни додир са народом, треба да се издају популарне књиге.¹³⁰⁰

Епископи су анализирали рад свештеника и уводили новине како би он био што плодотворнији. Тако је епископ браничевски Митрофан марта 1923. године упутио свима протопрезвитерима, намесницима и парохијском свештенству своје епархије допис у коме се осврнуо на рад свештенства и народа у епархији. Он истиче да рад живот и рад свештенства и пастве не одговара Јеванђељу. Позива на покајање које је потребно сваком хришћанину, а још потребније је пастирима. Епископ обавештава свештенике да је увео да се сваке године уз петровски пост држе заједничке

¹²⁹⁹ О тачном вршењу дужности свештенства, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1929, 321-322.

¹³⁰⁰ Михаило Медаковић, Рад у Цркви, Гласник, бр. 6, 16. (29) март 1921, 91-92; Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 147-155.

свештеничке исповести, а после тога, истог дана, свештенички братски сабори.¹³⁰¹

Врх Цркве на челу са патријархом Димитријем био је свестан потребе строжијег надзора над свештенством. Због тога је 1925. године патријарх одлучио да спроведе предлог подручног Духовног суда Епархије београдске, да се окружним протојерејима и среским намесницима у границама предратне Србије изда наређење да врше своје дужности ревизије цркава по закону о црквеним властима. Патријарх је предложио и да се повисе дневнице за ове ревизије. Свети синод, увиђајући потребу строжијег надзора над црквама и свештеницима и ревизије њиховог рада, а узевши у обзир положај окружних протојереја и среских намесника, одлучио је да усвоји предлоге патријарха и Духовног суда.¹³⁰²

Дисциплина у животу и раду свештенства види се и у питању свештеничког одела. Поједине свештенике је после рата заокупљало то питање. Св. синод је актом из новембра 1921. саопштио да је на питање једног од архијереја из старих граница државе, да ли је прописан начин кроја свештеничког цивилног одела и боје истог и да ли је одређено време, када се цивилно одело може носити, а када се мантија мора носити, као и на пријаву, да многи свештеници носе цивилно одело разног кроја и боје, кад су на путу и ван места своје службе, одлучио да за ово питање важе одлуке Св. сабора из 1854, 1884. и 1830. Пошто је у архидијецези сремскокарловачкој био изванредан број свештеника, који се нису увек служили прописаним оделом, епископ Максимилијан, викар архидијецезе сремско-карловачке је упутио подручно свештенство, да у погледу бивше митрополије карловачке држе прописа из 1899. године тим пре, што им је потпора за одело сада знатно повишена, док се новим прописима евентуално другачије не одреди.¹³⁰³ Св. сабор је новембра 1922. године одлучио, да се у погледу свештеничког одела остане при старом уређењу, али је и после тога примећено да многа свештена лица носе грађанско одело различите боје и кроја. Нарочито се стизали извештаји и жалбе да вероучитељи иду чак и

¹³⁰¹ Свима протопрезвитерима, намесницима, и парохијском свештенству православне епархије браничевске, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1923, 67.

¹³⁰² Ради прегледања парохија и цркава, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1925, 150.

¹³⁰³ Свима протопрезвитерским звањима и управама манастира у архидијецези сремскокарловачкој, Гласник, бр. 1 и 2, 2. (15) јануар 1922, 2-4.

на часове веронауке непрописно одевени. Патријарх Димитрије је ставио питање свештеничке одеће на дневни ред Конгреса православних покрајинских цркава у Цариграду 1923. године. Конгрес је донео решење у коме се каже да свештеничка одећа у друштву безусловно задржава старе канонске одредбе о бојама и раскошности. Остали детаљи по овом питању припадају Светим синодима помесних цркава.¹³⁰⁴ Непрописно одевање свештеника наставило се и касније. Пошто су такви поступци изазивали негодовање код верних и рушили црквену дисциплину, Св. Синод на челу са патријархом Димитријем је 1925. године, на основу пређашње одлуке Сабора, одлучио да се сва свештена лица Српске православне цркве оба реда имају свагда прописно одевати и своје редовне званичне дужности вршити у прописаној свештеничкој униформи.¹³⁰⁵ И 1929. године је завележено да се још увек виђају многа свештена лица на улици и у друштву без свештеничког одела, у грађанском оделу различите боје и кроја. Св. синод је поновио горњу наредбу о ношењу прописног свештеничког одела.¹³⁰⁶

После рата је велики проблем био недостатак свештеника. О томе сведочи епископ жички Јефрем се маја 1922. године. Он наводи да је, када је дошао, у епархији од 157 парохија 41 била без свештеника. „Нови кандидати, који се ретко јављају, свршили су школу у току, или после ових ратова, појмљиво је да многи нису довољно спремни, нарочито из црквеног правила, појања и словенског читања и разумевања, а има их и младих испод 25 година.“ Има парохија по веома врлетним местима, сеоске куће су много удаљене једна од друге, па је тешко опслуживати такве парохије. Међутим, по речима епископа, утешно је то што је народ у тим крајевима доста побожан и поштује Цркву и свештеника. Неке општине из тих крајева обраћају се молбом и траже свештеника, а кандидата нема. Ко није отуд родом, неће тамо да иде. Епископ наводи да у његовој резиденцији у Чачку, када је дошао, није било ђакона. И материјална ситуација је била тешка. Многе цркве и манастири су оскудевале у књигама, свештеним одеждама и

¹³⁰⁴ Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 63.

¹³⁰⁵ Свештеничка униформа, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1925, 150.

¹³⁰⁶ О прописном одевању свештенства, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1929, 321-322.

утварима, а непријатељ је поскидао звона и однео. У Студеници и Жичи није било ниједног звона.¹³⁰⁷

Један од разлога недостатка свештеника био и тај што неки од свршених богослова, па чак и оних који су примаали стипендију ради вишег богословског образовања, нису ступали у црквену службу већ одлазили у друге службе. Св. Синод, на челу са патријархом Димитријем је 1923. године, да би о томе имао тачну евиденцију, одлучио да му управе православних богословија на крају сваке школске године достављају списак свршених богослова.¹³⁰⁸ Исте године забележено је да постоји оскудица у свештенству у епархијама Будимској, Горњо-Карловачкој и Пакрачкој, па је решено да у те епархије могу да буду примани за парохијске свештенике и свршени богослови без гимназијске матуре.¹³⁰⁹ Исто питање било је на дневном реду и почетком 1924. године. Тада је Св. синод упутио архијерејима окружницу, у којој је стајало да је, у циљу извршења одлуке Св. синода од 14/27. фебруара 1924. о попуњавању празних парохијских места по разним епархијама, с обзиром на непотпуну квалификацију и припадност епархијама свештеничких кандидата, Св. синод одлучио да умоли архијереје за подношење следећих извештаја:

1) колико празних парохија у подручним им епархијама имају заједно с онима које обслужују руске избеглице и свештенмонаси?

2) колико имају парохија на којима су постављени Руси и свештенмонаси, а колико се таквих обслужује од суседних пароха?

3) колико је мирских парохијских свештеника преминуло у годинама 1919, 1920, 1921, 1922. и 1923?

4) колики је укупан број парохија (капеланија)?¹³¹⁰

Годину дана касније, због велике оскудице у парохијском свештенству у епархијама пакрачкој и горњокарловачкој, епископи Мирон и Иларион су умолили Св. сабор, да се одлука из 1922. године о рукополагању непотпуно квалификованих кандидата за свештенички чин свршених ђака сомборске и пакрачке учитељске школе за епархије Темишварску под Румунима и Будимску под

¹³⁰⁷ Епископ жички Јефрем, Из Жичке епархије, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1922, 158-161.

¹³⁰⁸ Спискови свршених богослова, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1923, 193.

¹³⁰⁹ Св. архијерејски сабор, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1923, 321.

¹³¹⁰ Синодске одлуке, Гласник, бр. 6, 15. (28) март 1924, 81.

Мађарима, протегне и на њихове епархије. Исто тако, донета је одлука да се протегне одлука о рукополагању непотпуно квалификованих кандидата и за епархије Јужне Србије.¹³¹¹

Да је недостало свештеника сведочи и одлука Св. синода из 1924. године, по којој, ако постоји велика оскудица свештенства у некој епархији, надлежни архијереј не мора дати канонски отпуст свештенику који жели да пређе у другу епархију.¹³¹² Св. сабор је новембра 1924. године донео одлуку да се монаси и даље могу постављати на упражњене парохије, док траје оскудица у парохијском свештенству.¹³¹³

Црквени врх је и почетком 1926. године проучавао питање уписа ученика у богословије, као и околност да известан број епархија оскудева не само у свештеницима него и у свештеничким кандидатима. Да би се притекло у помоћ у свештеничким кандидатима епархијама Горњо-карловачкој, Пакрачкој, Далматинско-истријској, Мостарској, Бококоторско-дубровачкој и Бањалучко-бихаћкој, Св. сабор је решио да кандидати за упис у богословије са територија ових епархија имају првенство у свим богословијама све дотле, док се њихове потребе не подмире.¹³¹⁴

7. 2. 5. Помоћ страдалима у рату

По окончању Првог светског рата, Црква је чинила много на пружању помоћи породицама страдалих свештеника. О томе је сачувано више података.

Свети архијерејски сабор је у свом првом сазиву, који се окупио од фебруара до јуна 1919. године, у свему одобрио рад митрополита Димитрија који је водио са државним властима ради слања помоћи интернираним и у земљи заосталим свештеницима и породицама поубијаних свештеника и да држава, која је наредила да се ова помоћ шаље из црквено-манастирских капитала, треба да

¹³¹¹ Рукополагање недовољно квалификованих кандидата, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1925, 50.

¹³¹² Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1926, 162.

¹³¹³ Парохијска служба јеромонаха, Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1925, 35.

¹³¹⁴ Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1926, 50.

поврати ову суму црквено-манастирском капиталу.¹³¹⁵ Св. сабор је одобрио рад митрополита, који је код Владе издејствовао за свештенике и њихове породице, који су из бивше Аустро-Угарске избегли, месечну помоћ и изјавио задовољство што се Влада одазвала предлогу митрополита. Св. сабор је изразио жаљење што се државни органи у појединим местима нису боље заузели за судбину избеглог свештенства према предлогу митрополита Димитрија: да се свештенству одреди дневница, како се у оскудици не би прихватила посла који њиховом чину не доликује. Св. сабор је одлучио по предмету накнаде штете свештенству и породицама побијених од непријатеља за време рата: да свештеници при пријему непримљеног бира за време рата приме и парохијске дохотке, како је то само свештенство означило; када се буде давала ратна отштета да се надлежнима скрене нарочита пажња на свештенство, које је највише сразмерно пропало и на породице побијених и у интернирању помрлих свештеника. Св. сабор је предложио државним властима, да се удовицама и сирочади побијених мученика свештеника и у тешком ропству помрлим изда цео непримљен бир за минуле три године и да се од суме, добијене за ратну оштету одреди једна сума свакој породици, како би она могла „пристојно живети, децу школовати и изводити на пут“.¹³¹⁶

На Другој конференцији архијереја Уједињене Српске православне цркве, одржаној у Београду маја 1919. године, прихваћена је идеја епископа нишког Доситеја да приреди споменицу изгинулим и у интернирању помрлим свештеницама.¹³¹⁷ На овој конференцији расправљало се и о издржавању породица у рату побијених и у интернирању умрлих свештеника. Након подуже дебате донесена је према предлогу Илариона, викарног епископа архидијецезе карловачке, одлука да епископи дају своје новчане прилоге по могућности у ту сврху, а сам предмет по својој важности да се уступи Средишњем архијерејском сабору, који ће ту ствар

¹³¹⁵ Извештај о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

¹³¹⁶ Извештај о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

¹³¹⁷ Извештај о раду Друге конференције архијереја Уједињене Српске православне цркве држане у Београду од 11 (24) – 15 (28) маја 1919 године, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 19-22.

свестрано да проучи и да прибави потребна средства путем апела на све црквене области и народ „ради прикупљања милодара и добровољних прилога“. У извршењу тог задатка Средишњи архијерејски сабор треба да води рачуна да се нарочито женска свештеничка деца смештају по бољим српским кућама и да се затражи одмах погодан зајам било од државе било с које друге стране уз гаранцију целокупног епископата.

Средишњи архијерејски сабор је 23. августа (5. септембра) 1919. године донео одлуку да се умоле архијереји да позову све црквене општине, манастире и друга црквена тела на прилагање милодара у горњу сврху, као и да учине потребна расположења за ношење тасова у цркви у више маха уз сходан говор свештеника у ту сврху; да се путем новина упути апел на сав народ, да по могућности допринесе спасавању свештеничке сирочади; да се са истим циљем посебним писмима позову на добротворност новчани и други заводи и угледнија имућна лица; да се приложи шаљу овом Сабору, који ће новац улагати у новчани завод, прилоге књижити и слати захвалнице дародавцима, а с времена на време објављивати путем штампе листе приложника. Средишњи сабор је задржао право на одређивање и на начин одређивања испомоћи породицама побијених и у интернирању умрлих свештеника. У ту сврху водиће се тачна евиденција о тим породицама на основу података који ће се прикупити. Одлучено је и да се учине потребни кораци ради што скоријег оснивања једнога, а према потреби и више женских манастира за васпитање и образовање деце погинулих и у интернирању умрлих свештеника, што би се имало проширити тако, да се у исте може смештати и остала ратна сирочад, где ће се издржавати и васпитавати. Пошто је Влада већ учинила кораке по питању материјалног испомагања породица побијених и у интернирању умрлих свештеника тиме што је унела у државни буџет за 1919/20. годину у ту сврху 150.000 динара за такве породице у границама Краљевине Србије од 1913. и Црне Горе, а за такве породице у другим областима Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца одредила нарочити кредит, чиме је престала потреба брзе помоћи, решено је да се не предузимају кораци у предмету подизања зајма.

О раду на овом пољу, Средишњи сабор је поднео извештај Трећој конференцији архијереја уједињене Српске православне цркве, у коме стоји да се рад Средишњег сабора кретао се углавном у два правца: „један по одношају према филантропском раду Кола Српских Сестара, други у смислу извршења споменуте одлуке Конференције Архијереја“. Коло српских сестара је решило да се из средстава Американског помоћног фонда помогну и деца оних свештеника који су за време ратова побијени или у интернирању умрли. То би се вршило тако што би деца испод 12 година добијала по 30 динара месечно потпоре за годину дана. Средишњи сабор је апеловало на све архијереје ради посредовања и чим би добио потребне податке достављао их је одмах Колу српских сестара. Средишњи сабор је замолио архијереје да учине потребне кораке по предмету прикупљања милодара. Исто тако састављен је и апел на народ, који би се имао објавити и путем новина. Наводи се и да је извесни Милан Рељин из Велике Кикинде приложио 1000 круна на издржавање породица побијених и у интернирању умрлих свештеника, те да се о предмету испомагања породица побијених и умрлих свештеника из црквених и манастирских капитала и фондова говорило и у резолуцији прве ванредне свештеничке скупштине.

На Трећој конференцији архијереја крајем 1919. године разматран је овај извештај, а на основу њега црквеноправна секција је заузела став да је рад Средишњег сабора правилан и предложила је да Конференција архијереја одобри рад Сабора у том правцу, нарочито да се у начелу одобри предлог о смештању деце у манастире, где би Црква водила бригу о њиховом образовању и васпитавању, а управљање и васпитање у овим манастирима треба поверити особама, које би се потпуно и у свему ставиле на службу Цркви и посветиле се њеним интересима – монахињама. Конференција Архијереја усвојила је тај предлог црквеноправне секције. Средишњи сабор је даље наставио да ради у складу са донетим закључцима: апеловао је путем новина на родољубе, прилози су се правилно укњижавали и улагали у банку на приплод.¹³¹⁸

¹³¹⁸ Оснивање Фонда за испомагање породица у рату побијених и у интерновању умрлих српских свештеника, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 27-29.

На заседању Св. сабора 1920. године, Сабор је ставио у дужност архијерејима, да посаветују свештенике да из братољубља помогну удовице и породице убијених или помрлих својих дугова, чије парохије они опслужују, са половином парохијског прихода и после протекле године дана од смрти покојника.¹³¹⁹

На Трећој скупштини Свештеничког удружења, одржаној септембра 1922. године у Сарајеву, у погледу регулисања помоћи породицама убијених од непријатеља и у интернацији помрлих свештеника, закључено је да се поради на томе да не само удовице поубијаних свештеника од Бугара и деца њихова добијају одређене месечне доплатке, него да се исто наређење протегне и на удове побијених свештеника и њихову сирочад и из осталих крајева.¹³²⁰ Било је и реакција на ову одлуку Треће скупштина Свештеничког удружења. Једна удова попадаја је изнела у једном листу, да су удове, које живе од 25 динара месечне мировине и нешто државног додатка на скупоћу, упрле свој поглед у рад Свештеничког удружења и да су се надале да ти људи имају осећаја за њихов положај, али су се превариле. Она сматра да се цео њихов рад своди на тражење другог брака, а да не мисле како да осигурају децу која потичу из првог, поготово другог брака. Нису учинили ништа да се закон, који је донет за удове у старим границама, прошири и на друге крајеве. Ова удовица је тврдила да се неки свештеници „у своме благостању“ не сећају оних свештеника који немају таква примања, па ни свештеничке сирочади.¹³²¹

Св. архијерејски сабор се и касније бавио овим питањем. Октобра 1923. године, објављена је вест да је Сабор, на челу са патријархом Димитријем, прихватио предлог Закона о фонду за издржавање удовица и деце умрлих свештеника и ђакон Српске православне цркве.¹³²² За Ускрс 1925. године, Свети синод је донео одлуку да се из суме прикупљених прилога за свештеничку сирочад изда помоћ истима у суму од 41.000 динара. Помоћ је подељена по

¹³¹⁹ Извештај о раду Св. архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 38-40.

¹³²⁰ Закључци треће скупштине Свештеничког удружења одржане 5. и 6. септембра у Сарајеву, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 311-313.

¹³²¹ Закључци треће скупштине Свештеничког удружења одржане 5. и 6. септембра у Сарајеву, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 311-313.

¹³²² Св. архијерејски сабор, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1923, 305-306.

епархијама.¹³²³ И маја 1925. године наилазимо на траг о прикупљеним прилозима за свештеничку сирочад. На основу свог расписа, Свети синод је примио извештаје о прикупљеним прилозима за свештеничку сирочад.¹³²⁴

Патријарх Димитрије се и лично обратио верницима у Недељу православља 1928. године у Саборној цркви у Београду, апелујући да се помогне породицама свештеника страдалих у рату. Он је у беседи најпре истакао да је у рату убијено око три стотине свештеника и монаха, међу њима и два епископа. Непријатељи су знали су да је у Православљу главна духовна снага српског народа, и да су му његови православни пастири били главни браниоци од сваке неправде, па и вође у ратним борбама. Тако је много манастира и цркава остало без својих пастира и управника, а њихово добро и светиње су разграбљене. Многе свештеничке породице, удове и недорасла деца остали су у великој сиротињи. Имена страдалих ће блистати у историји поред именâ осталих славних бораца, али они који живе у слободи „заснованој на темељу њихових костију и крви“, имају дужност да се увек сећају њихове жртве али и њихове сирочади и породица. Да би им се помогло, црквена управа је одлуку да се у Недељу православља и на Цвети, „док та нужда тих породица буде трајала“, после свете службе у свим црквама скупљају прилози за помоћ. Архијереји, свештенмонаси и парохијски свештеници су дужни да у проповедима позову верне да дају прилоге. И у протекле две године су се скупљали прилози. Патријарх је подвукао да се тако чини велико богоугодно дело, за које ће Господ наградити. Напоменуо је да држава ни најмање није обезбедила „ни од старости изнемогле свештенике, ни бедне породице помрлих њихових хранитеља.“¹³²⁵ У циљу помагања свештеника, патријарх Димитрије је основао у Београду Фонд за обезбеђење изнемоглих свештеника и њихове сирочади.¹³²⁶

¹³²³ Ускршња помоћ свештеничкој сирочади, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1925, 99.

¹³²⁴ Прикупљени прилози за свештеничку сирочад, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1925, 150.

¹³²⁵ Беседа Његове Светости патријарха Димитрија изречена у Недељу Православља 20. фебруара (4. марта) 1928. у Саборној Цркви у Београду, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1928, 73-75.

¹³²⁶ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 99.

7. 3. Монаштво и манастири

Монашко свештенство је и после Великог рата наставило са организованим деловањем преко своје скупштине, настојећи да помоћу ње уреди и поправи свој положај. Поред скупштине, битна ствар у монашком животу била је и монашка школа у манастиру Раковици.

7. 3. 1. Монашко удружење

Одмах после Првог светског рата, јануара 1919. године, Председништво Главног одбора Удружења свештенства монашког реда упутило је Декларацију највишим државним и црквеним телима у којој је захтевало: енергичан рад на обнови Пећке патријаршије; на уједињењу и „изравнању“ свих помесних цркава Краљевства СХС „у једну југословенску Цркву“; верску равноправност Срба, Хрвата и Словенаца; толеранцију свих вера; зближење и рад на уједињењу Источно-православне и Католичке цркве у једну Југословенску цркву; реорганизацију и демократизацију црквене управе; хитно и неодложно изједначавање календара итд. Тражило се и збацивање и осуда митрополита Димитрија због напуштања Цркве у време када јој је био најпотребнији и личног неприличног живота.¹³²⁷

Врх Цркве је на Трећој конференцији архијереја децембра 1919. године, установио потребу да се уредбом нормира положај и стање монашког свештенства, те је израда нацрта такве уредбе поверена Средишњем архијерејском сабору.¹³²⁸ Пошто су се после уједињења сва удружења из помесних цркава ујединила у једно, донета су и правила Монашког удружења, која је усвојила његова скупштина августа 1921. године, а одобрио их је Св. синод децембра 1922. године.¹³²⁹ Правила су потписали секретар др Симеон Станковић, професор богословије Светог Саве и председник

¹³²⁷ Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 143-145.

¹³²⁸ Извештај о раду Треће конференције архијереја уједињене Српске православне цркве држане у Сремским Карловцима од 20 новембра (3. децембар) до 2. (15.) децембра 1919. године, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

¹³²⁹ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 216.

Управног одбора Монашког удружења архимандрит Михаил, администратор Шабачке епархије.

У Правилима је стајало да српско православно монаштво српске православне Патријаршије Краљевине СХС оснива удружење под врховним надзором и заштитом Св. архијерејског синода са именом „Монашко Удружење Српске православне цркве у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.“ Седиште удружења био је у седишту Патријаршије. Сврха удружења било је религозно-морално и интелектуално усавршавање својих чланова, апостолски рад на црквеном, народно-просветном и хуманитарном пољу, у свим правцима спољашње и унутрашње мисије, како својим средствима, тако и заједничким радом са мирским свештенством и његовим удружењем. Удружење се бавило и усавршавањем монашког живота и унапређивањем манастира и монаштва. Планирано је да удружење остварује своје циљеве приређивањем јавних предавања са дискусијом, оснивањем завода (хуманитарних и просветних), стипендија, течајева (курсева) културних, економских и привредних предузећа, те у вези с тим слањем својих чланова на стручно образовање; оснивањем фонда за горње сврхе из манастирских прилога и друштвеног иметка, као и прихода од чланарина својих чланова. Друштвени иметак удружења чинили су редовни приноси чланова и манастира, добровољни прилози помажућих чланова удружења, закладе (завештања) и легати. Редовни чланови Монашког удружења су сви монаси у Краљевини, који имају обавезу да плаћају чланарину, а члан помагач може бити сваки хришћанин(ка), који улаже годишње 25 динара. Чланство су још чинили утемељачи, добротвори, дародавци и легатори. Постојали су и почасни чланови, а то су личности које су указале на било који начин помоћ удружењу у остварењу неког његовог задатка, или су уопште заслужне за духовну просвету и ширење хришћанског морала у народу.

Монашка скупштина је представништво удружења у свим његовим пословима. Чланови су били сви редовни чланови удружења, али с обзиром на вршење дужности у манастирима, скупштини су могли да присуствују, поред настојатеља само они чланови братства, које братство пошаље. Предвиђено је да се скупштина састаје редовно једанпут годишње, а ванредно и више

пута по потреби. Делокруг скупштине је да доноси и мења друштвене статуте, који се тичу постизавања сврхе удружења; разматра извештај Управног одбора о раду Удружења; решава о предлозима и предметима, које пред њега изнесу; подноси предлоге и представке црквеним и другим властима; закључује годишње рачуне на темељу извештаја Ревизионог одбора; установљава, на предлог Управног одбора, прорачун за идућу годину; одређује место идућег заседања Скупштине; бира на годину дана односно до првог редовног заседања Скупштине председника Управног одбора и друге руководиоце и органе. У Правилима су предвиђени и начини обављања других организационих послова скупштине и удружења.¹³³⁰

Удружење је имало Религозни фонд за издавање друштвеног органа (листа) и популарне религиозне литературе. Да би овај фонд могао да опстане, удружење је молило Св. синод да нареди свим манастирима у земљи да приступе Монашком удружењу као легатори са прилогом по 1000 динара, или као утемељивачи са прилогом по 100 динара, као и да сваки манастир убудуће даје удружењу овај принос сваке године засебно, као што се даје засебно за издржавање Монашке школе. Св. синод је децембра 1923. године подржао овај фонд јер је издавање органа Монашког удружења било од користи за монахе и што се осећала потреба за популарном религиозном литературом широм народа.¹³³¹

Монашко удружење је обновило часопис „Духовна стража“ 1928. године, под уредништвом игумана Стефана Илкића. Лист је 1934. престао да буде власништво Монашког удружења, па је до Другог светског рата излазио као лист архимандрита Стефана Илкића.¹³³²

¹³³⁰ Правила монашког удружења Српске православне цркве у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Гласник, бр. 1 и 2, 2. (15) јануар 1922, 6-10; О скупштинама 1921. и 1922. године видети: Прота Тихомир Танасијевић, Нав. дело, 29-32; Монашка скупштина, Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1921, 139; Скупштина монашког удружења, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1922, 345-346.

¹³³¹ Религозни фонд Монашког Удружења, Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1924, 19.

¹³³² Прота Бранко А. Цисарж, Удружено свештенство и његова периодична штампа, у: Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице Свештеничког удружења, Београд 1969, 139-140.

7. 3. 2. Монашка школа

Монашка школа је отворена 1906. године у манастиру Раковици. За време балканских и Првог светског рата није радила, а поново је почела са радом 1922. године. Средства за њено издржавање давали су сви манастири у виду својих годишњих прилога. Ова школа је радила до 1932. године, када је пребачена у манастир Дечане.¹³³³

Септембра 1923. године Св. Сабор, на челу са патријархом Димитријем, донео је Уредбу о Монашкој школи у манастиру Раковици, са задатком да спреми „за богоугодан монашки живот у светим обитељима омладину, која то зажели, а уједно да јој пружи најпотребнија упутства и за пастирску, административну и економску службу у манастирима.“ Предвиђено је да се школа издржава од прихода манастира Раковица и православних манастира у Краљевини, по сразмери коју одреди Св. синод, а такође државном субвенцијом и добровољним прилозима. Школа је била под врховним старањем Св. сабора, а под непосредним надзором Св. синода.¹³³⁴ По завршеној школи, Св. сабор је распоређивао ђаке по манастирима где су требали да се замонаше

¹³³³ Др Чедомир Драшковић, Црквене школе Српске патријаршије, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 323-324; Протојереј др Предраг Пузовић, Богословске школе Српске православне цркве, у: Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997, 362-371; Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 215; Др Благота Гардашевић, Организационо устројство и законодавство Православне цркве између два светска рата, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 37-64.

¹³³⁴ Органи школе били су Наставнички савет, Економско-финансијско веће, управитељ, наставници, духовник, намесник и економ. У школу су могли да буду примљени ученици православне вере, који су свршили најмање четири разреда основне школе, са добрим успехом и владањем. Првенство су имали манастирски ђаци, код којих је већ установљена монашка наклоност, а и они ван манастира код којих се јасно виде монашке наклоности, а имају и развијен слух. Ученици су за време школске године живели у манастиру по монашком уставу и сматрали су се искушеницима. Све потребе (стан, храну, одео...) добијали су бесплатно. Они ученици који су старији од 20 година могли су са одобрењем својих епархијских архијереја, а на предлог Наставничког савета, још у току учења примити монаштво у свом манастиру. – Св. архијерејски сабор, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1923, 305-306; Установа Монашке Школе, Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1924, 137-139.

пошто одслуже рок војне обавезе.¹³³⁵ За управника школе у манастиру Раковици патријарх је именовано архимандрита Мардарија.¹³³⁶ У њој је 1921. године бесплатно предавало седам професора из Београда, а школа је имала 40 ђака. Школа је стално имала финансијске проблеме, па је већ на Монашкој скупштини 1921. године управник отац Мардарије апеловао да се помогне школи. Скупштина је наложила да се израде разреди за све манастире.¹³³⁷ Патријарх Димитрије и охридски епископ Николај, члан Св. Синода, уручили 1921. године помоћ школи од Енглеске и Америчке мисије, од пола милиона динара.¹³³⁸ Патријарх је био у посети школи и августа 1922. године. Тада је забележен и апел за помоћ школској библиотеци упућен свим манастирским и црквеним управама ¹³³⁹

Са прикупљањем средстава за издржавање школе није ишло лако. О томе се у више наврата расправљало на Св. синоду, па је тако јануара 1925. године донета одлука да целокупна сума разрезана на поједине епархије у 1923/24. години остаје и за 1925. годину, с тим да се разрез на поједине манастире може изменити, али да целокупна сума остане иста.¹³⁴⁰ Међутим, управа школе је обавестила Св. синод да је примила извештаје од појединих епархијских власти како ове још нису примиле ту синодску одлуку о разрезу. Констатујући да је врло слаб одзив на сакупљању овог разреза, Св. синод је поново преко епархијских архијереја издао наређење старешинама манастира да разрез за издржавање Монашке школе одмах измире”.¹³⁴¹

Почетком 1925. године, професор Атанасије М. Поповић, управник Монашке школе, упутио је апел за помоћ због тешког материјалног стања школе. Да би се омогућио нормалан рад школе, он је основао „Добротворни Фонд Ученика Монашке Школе“.¹³⁴²

¹³³⁵ Распоређење свршених ученика Монашке Школе, Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1925, 34.

¹³³⁶ Назначење, Гласник, бр. 4, 16. фебруар (1. март) 1921, 61.

¹³³⁷ Монашка скупштина, Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1921, 139.

¹³³⁸ Посета Монашке Школе, Гласник, бр. 12, 16. (29) јун 1921, 190.

¹³³⁹ Њ. Св. Патријарх у манастиру Раковици, Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1922, 268.

¹³⁴⁰ Издржавање Монашке Школе у Раковици, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1925, 150.

¹³⁴¹ Издржавање Монашке Школе, Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1925, 243.

¹³⁴² Братски поклич!, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1927, 10-11.

Нова Правила за упис у Монашку Школу донета су средином 1929. године. У њима је предвиђено, као и раније, да у школу могу да се упишу ученици који су свршили најмање четири разреда основне школе са добрим успехом и владањем. Првенство имају манастирски ђаци, код којих је већ установљена наклоност монашка, и они ван манастира, код којих се јасно виде монашке наклоности, а имају и развијен слух и глас. У школу се примају лица, која имају најмање 16 пуних година па на више. Првенство имају лица, која су одслужила војску и ослобођена од војне обавезе. Предвиђено је да болешљива лица и она са физичким манама и недостацима не буду примана у школу. Због тога је свако морао да се подвргне лекарском прегледу на почетку школске године. Разлика у односу на претходна правила је члан по коме, услед оскудице у материјалним средствима, ђаци у првом разреду не добијају од школе одела, веш и обућу, те зато треба свако да то донесе. Ваци, који нису добро снабдевени означеном спремом неће се примати у школу.¹³⁴³

Св. сабор је 1929. године, ради што бољег припремања и образовања монашког подмлатка донео одлуке за реорганизацију Монашке школе у манастиру Раковици.¹³⁴⁴

Октобра 1922. године отворена је Монашка школа у манастиру Бездину, код Темишвара у Румунији, за српске манастире под румунском влашћу. Основао је епископски викар у Темишварској епархији, администратор Стефан Николић. На почетку је у школи било 18 ђака. Професори су били јеромонаси Георгије, Виктор и Пантелејмон.¹³⁴⁵

7. 3. 3. Задачи монаштва

На скупштини монашког удружења 1922. године, истакнуто је да калуђерство преживљава кризу и да се у новој држави монаштво

¹³⁴³ Правила за упис у Монашку Школу, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1929, 206.

¹³⁴⁴ Рад св. Архијерејског Сабора, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1929, 349-350.

¹³⁴⁵ Др Чедомир Драшковић, Црквене школе Српске патријаршије, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 323-324; Отварање монашке школе у ман. Бездину, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1922, 362.

може позивати на заслуге старог калуђерства али ће то мало да вреди „ако ми не будемо достојни потомци наших предака, ако ми сами не засучемо рукаве и не прискочимо народу у помоћ, ако ми сами не нађемо себи положај у данашњем друштву, ако не будемо испуњавали важан задатак и мисију, ако не будемо удовољавали каквој важној потреби данашњег друштва.“ Говорник одговара на питање: зашто су били стари калуђери велики? „Зато, што су умели разумети дух времена и одговорати којој горућој потреби. Није било школа – манастири се претворише у школе; није било књига – у манастирима су се преписивале књиге; није било болница – манастири су примали болеснике; па чак кад је потреба захтевала наши су стари мач трзали и повели народ против непријатеља Српства и Православља.“ Он констатује да је многе задатке старих манастира преузела држава и да она то много савршеније обавља. Постоје државне школе и болнице, штампарије... Због тога монаси морају да пронађу задатак који ће моћи најбоље да обављају, где су без конкуренције, а то је да буду пастири стада и духовне вође, да буду народу духовни оци, што је у том времену „потребније него икада“. Светски рат је потресао моралне темеље друштва, али још и пре рата много је штете нанесено религиозности и моралности „услед распојасаности друштва у вртлогу модерног материјализма и криво схваћене материјалистичке науке. Данас је страховито завладао груби материјализам, не пита се шта је право и поштено“. Друштво се бацило на чулно уживање, а заборавило на Бога и душу. То је, по мишљењу овог монаха, поље за рад, да се друштво приведе поново Христу. „Место егоизма да придобијемо за алтруизам т.ј. љубав према ближњему, место борбе и неписмености за љубав и сношљивост, да докажемо друштву да је важније благо небеско него ли благо земаљско и да је земаљски живот припрема за онај вечити живот, а та предспрема онда ће бити добра и умесна, ако овде на земљи испуњавамо закон Христов“. Поводом овог питања, скупштина је донела закључке да се развије мисионарство у народу у сврху просвећивања и моралног унапређења; да се у манастирима и у околини што интензивније негује проповед речи Божје, а одређено је да се манастирске славе развију што лепше и да се духовно славе: свечано богослужење, црквена проповед, уз припомоћ стручњака поучна предавања о хигијени, о економији, о

васпитању деце, дељење корисних књига... Закључено је и да се прибирају и издају књиге за васпитање народа. Свака манастирска управа била је дужна да повремено подноси централном одбору извештаје о свом раду по овом питању. Решено је и да се из вишка манастирских прихода оснује Религиозни Фонд с циљем да се из њега штампају књиге религиозно-моралне и културне садржине и да се бесплатно раздају.

Питање је да ли су сви ови закључци остварени у пракси јер коментатор Гласника закључује свој текст речима: „Дај Боже, да се и изврше ови закључци, а да не остану као већина закључака истих скупштина само на папиру.“¹³⁴⁶

Задачи монаштва садржани су и у речима којима је отварања монашка школа у манастиру Бездину 1922. године, када је епископ позвао ученике да савесно врше своје верске и школске дужности, истакавши љубав коју треба да гаје према Богу и ближњима. Нарочито је назначио да ће као калуђери морати да се одрекну свега земаљског, а да се једино не могу одрећи националног осећања, које „треба свагда у њиховим душама да пламти, да могу бити добри Срби и достојни просветни раденици својега рођенога народа.“¹³⁴⁷

7. 3. 4. Манастирски живот

У Првом светском рату Црква је знатно страдала, па тако и манастири. О стању у њима после рата сведочи извештај епископа жичког Јефрема, који говори о својој епархији, али је сигурно слично било и у другим крајевима. Он наводи да су манастири били у веома рђавом стању, да су Аустро-Угари уводили коње у Студеницу и направили од ње кошару и магазин, а у храму ложили ватру. Неке су цркве и оскрnavили. У Студеници су из архијерејске митре давали су зоб коњима. Између Краљева и Студенице на једном месту крај пута стоје зидине старе обрушене цркве, која се звала Сретење. Ту је био логор аустроугарске војске. На многим

¹³⁴⁶ Скупштина монашког удружења, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1922, 345-346.

¹³⁴⁷ Отварање монашке школе у ман. Бездину, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1922, 362.

местима свештеним одежама покривали су коње и исмејавали се и ругали над светињама. Жича је била упола разрушена, а поред ратних страхота, она је имала проблем и са становништвом. Сељаци из околних села су штетили манастирску економију, секли шуму... То је чињено и у Студеници, али и сви други манастири у епархији су били у рђавом стању. Непријатељ је оставио зле последице рушења, скрнављења, пљачкања и дивљег пустошења. Свуда је био потребан велики напоран рад, али су снаге биле мале, а средства, према великим потребама, слаба. Монашко свештенство се смањило до минимума, а и међу њима је било оних код којих је, по речима епископа, завладао световни дух, оних који „мало у себи имају онога, чему нас је учио наш првосветитељ Св. Сава.“ Епископ истиче да је монашком свештенству врло тешко јер је, поред опљачканих манастира пропала и манастирска економија и све мора поново да се подиже и набавља. Радне снаге нема, а ако се који радник и нађе, манастир нема средстава да плати радника. Услед тога су старешине манастира приморане да манастирске земље дају под наполицу околним сељанима. Велика је оскудица у братству те не може ни надзор да се води, и то штети манастире. „У већем броју манастира у овој епархији само је по један брат. Он је једновремено и старешина и млађи; он мора и у цркву, и на њиву и на ливаду, и к стоци, и у град, да набави шта треба, и да дочека посетиоце, и да их испрати, и свуд и све!...“ Поред тога, истиче епископ, и ако се реши који старешина манастирски да предузме самостално рад на унапређењу имовине и привреде у манастиру, везане су му руке самим законом, разним претписима, комисијама и формалностима. Он наводи пример старешине манастира Раче поред Дрине, који је поднео предлог да се „подигне стругара, воденица, да се развије јака електрична струја и за друга корисна подужећа. То би све покретала водена снага реке, која тече поред манастира Раче и кроз њено имање. Пад воде, према терену, могао би се са мало рада направити до 30 метара висине. То би била довољна снага, да се електричним колима извлачи грађа и дрва за гориво из манастирске горе, која је велика, но која сад већином труне и пропада.“ Али, ти корисни предлози, по његовом мишљењу, тешко да ће се остварити јер су у надлежним министарствима. Један старешина је тражио од власти дозволу да прода извесну

количину кукуруза, кад му је цена била 3 динара од кила; док је добио одобрење, цена је пала на 2 дин.¹³⁴⁸

Историчарка Радмила Радић закључила је у свом истраживању да се стање у манастирима није много променило у односу на раздобље пре светског сукоба. Монаха је било мало, у просеку два до четири калуђера по манастиру, а женско монаштво скоро да није постојало. Монаси су углавном били сељачког порекла, радници и понеки занатлија. Већина је била недовољно писмена, слабог теолошког знања, а било је и оних који нису знали ни основне историјске податке о задужбини. Манастирске цркве и зграде су биле у лошем стању, манастирске економије запуштене, без довољно радне снаге. Цркве и манастири су оскудевали у књигама, свештеничким одеждама, утварима, звонима и сл. У Краљевини СХС је било мишљења да су манастири одиграли своју улогу и да их треба затворити као непотребне институције. Док су једни оправдавали њихову сврху, други су начин живота у манастирима оштро критиковали. Један од критичара је 1926. писао о свештеницима који су због дубоке старости били смештени у манастире у којима нико потом није о њима бринуо. Говорено је о разном злоупотребама манастирске имовине и стварању богатства на другој страни. Манастири су служили и као места за кажњавање свештеника (епитимија).

По подацима из 1924. године, највећа братства имали су Студеница (7), Крушедол (5) и Шишатовоц (5), док су остала имала од једног до три монаха. Временом се материјално стање манастира поправило. Појавили су се монаси-исихасти, пореклом Руси или домаћи, који су се издвајали по аскетизму и испосништву. У неким манастирима посебно се инсистирало на скромности у сваком погледу.¹³⁴⁹

Да би могао да приступи проучавању питања о што рационалнијем обрађивању и искоришћавању манастирских имања, Св. Синод, на челу са патријархом Димитријем, фебруара 1924. године упутио је архијерејима окружницу у којој је тражио да се

¹³⁴⁸ Епископ жички Јефрем, Из Жичке епархије, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1922, 158-161.

¹³⁴⁹ Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 147-155.

утврди шта манастири имају и шта се појединачно у ком манастиру може предузети и урадити како за напредак дотичних манастира, тако и ради стварања општег црквеног капитала за случај аутономног издржавања Цркве. За сваки манастир владике су требале да доставе податке:

„1) Име манастира; у којој општини, срезу, округу (жупанији) области лежи. Која му је најближа железничка станица?

2) Име старешине и колики је број сабраће?

3) Манастирски храм: коме је посвећен; када је подигнут; ко је ктитор; у каквом је грађевном (споља и изнутра) стању; када је последњи пут оправљан; какве све оправке потребује?

4) Манастирски конак и остале зграде: каквих све зграда има, какво им је грађевно стање и какве све оправке потребује?

5) Манастирска земља: колико има манастир по површини (хектара, ара или јутара, квадратних хватата) оранице (зиратне земље) врста, винограда, ливаде, шуме (горе) и т. д.?

6) Како манастир обрађује земљу: коју и колико обрађује сам а колико издаје у закуп и под коју по хектару (јутру) цену. Издаје ли што на полак и колики је био приход у природи по јутру?

7) Има ли манастир и где кућа, које издаје под кирију, кафана, механа и уз коју годишњу најамнину?

8) Има ли манастир млинове, вапавице или каква индустријска предузећа? Колико носи сваки објект годишње прихода?

9) Има ли манастир каменоломе, кречане, руднике, где и колико носе годишње прихода?

10) Колико износе манастирски капитали? Даље означити све врсте вредносних папира, њихове бројеве (серије) и номиналну вредност?

11) Колико износи ратна оштета и колико је на тај рачун манастир примио од репарација?

12) Евентуални предлог за бољу обраду и искоришћивање манастирских имања.¹³⁵⁰

Св. синод је, по налогу Св. сабора, почетком 1925. године тражио од архијереја податке о манастирима који су порушени а

¹³⁵⁰ Гласник, бр. 6, 15. (28) март 1924, 81-82.

немају својих материјалних средстава за оправку, да би се могли предузети кораци код Владе да се они пораве.¹³⁵¹

Средином 1924. године, Св. синод је разматрао питање посета екскурзија манастирима. Екскурзије су организоване нарочито за време пољских радова, када су на манастирским имањима запослена сва лица из манастира и када је манастиру било потребно највише радних снага. Тада је било уобичајено да се ове посете манастира врше без икаквог знања и одобрења надлежних црквених власти, да се екскурзисти задржавају у манастиру на преноћишту и храни и да се дешава да протестују ако им управа не изађе у сусрет. Тако је ремећен ред у манастиру и наношена материјална штета, а екскурзије нису постизале свој циљ. Да би се у таквим случајевима односи регулисали, Св. синод је донео одлуку да се екскурзије свих врста школа, разних друштава и удружења, као и посетилаца у већим скуповима морају организовати тако да те посете буду преко дана без ноћивања и да се посетиоци сами постарају себи за храну. Треба да се избегава приређивање ових посета у посно време, а за време боравка у манастирима посетиоци морају да се владају као што приличи светињи и да се покоравају одредбама старешине манастира. Све екскурзије су морале да се најаве старешини манастира, а он је био дужан да одреди једног брата да посетиоце дочека и спроведе кроз манастир.¹³⁵²

Због лошег материјалног положаја монаштва, црквени врх је доносио одлуке како би се стање поправило. Тако је 1923. године Св. сабор одлучио да се, услед знатно промењених економских прилика у држави и несрећености материјалног стања монаха и свештенмонаха у циљу поправљања њиховог материјалног стања ван северних покрајина, старешинама манастира у Србији, Јужној Србији, Босни и Херцеговини и Далмацији, у оквиру материјалних могућности манастира повисе дневнице, што је требало да уради надлежни архијереј.¹³⁵³

¹³⁵¹ Подаци за оправку задужбина-цркава и манастира, Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1925, 34.

¹³⁵² Одлуке Св. Архиј. Синода, Гласник, бр. 14, 15. (28) јул 1924, 210.

¹³⁵³ Св. архијерејски сабор, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1923, 321; Додаци на скупку свештенству монашког реда, Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1924, 20.

7. 3. 5. Женско монаштво

После Првог светског рата, није било великих изгледа да дође до обнове женског монаштва у Српској цркви. „Традиција женских манастира била је прекинута тешким историјским приликама, а нови век је донео схватања која су била потпуно страна монаштву и подвижништву.“ Међутим, дошле су монахиње из Русије, избегле после Октобарске револуције, и појавио се Богомољачки порет. То су били главни фактори обнове женског монаштва.

Група руских монахиња је 1920. године замолила да дође у Краљевину СХС. Црквене и световне власти су их прихватиле и ставиле им на расположење манастир Хопово на Фрушкој Гори. У Хопово су убрзо долазиле искушенице Српкиње, па се појавила потреба за оснивањем још једног женског манастира. Патријарх Димитрије и Св. синод су 1923. године претворили манастир Кувеждин у женски манастир. Монахиње из ових манастира су неговале сирочад, а од 1929. године кувеждинске сестре су водиле Дечји дом, Забавиште и „Сиротињску трпезу“ црквене општине у Сарајеву.

По Шематизму из 1924. године, у Краљевини су били следећи женски манастири: Хопово, Кувеждин, Беровски манастир, манастир Св. Илије у Мирковцима, Брчеоски манастир код Вир Пазара у Црној Гори.¹³⁵⁴ Први женски манастир у Нишкој епархији је основан 1925. године, када је епископ Доситеј замонашио Русињу, монахињу Диодору, пре тога искушеницу из Хопова. Од 1925. до 1941. године, у Нишкој епархији је основано 6 женских манастира са 45 монахиња и 57 искушеница. То су били: Дивљане, Темска, Св. Богородица Јашуњска, Покров Пресвете Богородице – Мрзеница, Св. Стеван Липовачки и Св. Петка код Ниша.¹³⁵⁵ Док је био епископ охридско-битољски, владика Николај је основао

¹³⁵⁴ Хопово (игуманија Нина и 50 монахиња), Кувеждин (игуманија Меланија, 6 монахиња и 20 искушеница), Беровски манастир, епархија Злетовско-струмичка (игуманија Параскева, 11 монахиња и 14 искушеница), манастир Св. Илије у Мирковцима, епархија Скопљанска (игуманија Полексија, 1 монахиња и 1 искушеница), Брчеоски манастир код Вир Пазара у Црној Гори (1 монахиња као чувар манастира).

¹³⁵⁵ Дивљане (игуманија Диодора), Темска (монахиња Мелитина), Св. Богородица Јашуњска (монахиња Вера), Покров Пресвете Богородице – Мрзеница (монахиња Теофилија), Св. Стеван Липовачки (монахиња Параскева) и Св. Петка код Ниша (монахиња Параскева).

неколико женских манастира: Калиште код Струге, Св. Пречиста код Кичева, Св. Петка – Цапари и Св. Богородица – Јанковац.¹³⁵⁶

Епископ шабачки Михаило је 1928. године основао манастир Ћелије, у коме је за настојатељицу поставио монахињу Аполинарију (потоњу игуманију Јелену Јокић), васпитаницу манастира Хопова и Кувеждина и дотадашњу настојатељицу манастира Поганова (епархија Нишка). Године 1930. отворен је у овој епархији манастир Петковица, са игуманијом Сидонијом, Рускињом, бившом сестром манастира Хопова. У сестринству је било 12 Српкиња и 22 Рускиње.¹³⁵⁷

7. 3. 6. Српска православна црква и Хиландар после Првог светског рата

И после Првог светског рата Српску православну цркву занимао је манастир Хиландар. Рад хиландарског братства и архимандрита Лукијана оцењен је у реферату IV секције о хиландарском питању, на Трећој конференцији архијереја Српске православне цркве 27. 11. 1919. у Сремским Карловцима, правилним, уколико се односи на заштиту интереса Св. Лавре од незаконитог канонизма. Архијереји су Хиландарцима препоручили да наставе рад у истом правцу, а против постојећих насилних активности. Архијереји су упозорили краљевску Владу на све штетне последице уколико би се прихватио наметани нови устав Свете Горе. Тражили су и да се Цариградска патријаршија упозна са тенденцијама канонизма. Том приликом је тражено од Владе да заштити руске манастире на Светој Гори јер су они остали без свог државно-правног заштитника.¹³⁵⁸

¹³⁵⁶ Калиште код Струге (игуманија Касијана), Св. Богородица – Јанковац (монахиња Сусана).

¹³⁵⁷ Л. Радовић и Х. Војиновић, *Обнова и развој нашег женског монаштва*, у: *Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије*, Београд 1971, 333-343.

У овом раду, на стр. 335. има још података о неким манастирима, али не може да се закључи да ли су подигнути пре 1930. или после, па их нећемо помињати.

О женском монаштву видети и: Ксенија Кончаревић, *Утицај руске емиграције на обнову и развој српске монашке духовности, Српска теологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати*, 7, Београд 2010.

¹³⁵⁸ Радмила Радић, *Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896-1970*, Београд 1998, 85; Извештај о раду Треће конференције архијереја уједињене Српске православне цркве држане у Сремским Карловцима

Епископ Мелентије је 1921. поднео извештај о стању у Хиландару. Тада је Сабор СПЦ одлучио да се владика Мелентије упути у Хиландар као званични представник Цркве и Краљевине СХС, да уреди манастирски живот. Он се вратио у Хиландар, али је убрзо умро.¹³⁵⁹

Владика Николај је 1922. боравио у Хиландару. По повратку, 1923. године, упутио је Министарству вера, као члан Синода СПЦ и у његово име, акт о положају руских монаха на Светој Гори. Пише да их на Светој Гори има нешто више од 1500, и да су се више пута жалили на „узнемиравања и притешњења“ од стране Грка, и то од црквених људи, али и од војних и цивилних власти. Како је моћ руске државе слабила, тако је положај руских монаха на Светој Гори постајао тежи. Између осталог, Грци су једино руским манастирима забранили да доводе нове монахе и умножавају братства. Забрањен је и повратак стотинама монаха који су се после рата затекли ван Свете Горе. Последица тога је да руско монаштво изумире јер их је пре рата било 7000, а сада 1500. Владика Николај закључује да изгледа да „Грци желе, да Руси тамо сасвим ишчезну, па да онда они заузму њихове светиње са имањима“. Руски монаси су тражили заштиту од Краљевине СХС, и он сматра да би Краљевина морала да се одазове том позиву и чак прими руске монахе у своје подаништво.

У јесен 1923. Свети Синод СПЦ је проследио Министарству вера предлог да се за Хиландар набави пароброд, моторни чамац, машинске справе и пољопривредне машине, али Министарство није имало средстава да то учини.¹³⁶⁰

Патријарх Димитрије је у писму упућеном Министарству вера крајем 1928. године, рекао да је Цариградска патријаршија у лику патријарха Мелентија (1921-1923) извршила препад на Свету Гору и наговорила грчку Владу да свим манастирима одузму метохе. „Хиландару су тада, скоро, одузели метох Каково, на Орфанском заливу, кога је сам Цар Душан купио и са тапијом приложио

од 20 новембра (3. децембар) до 2. (15.) децембра 1919. године, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

¹³⁵⁹ Р. Радић, Хиландар..., 85.

¹³⁶⁰ Р. Радић, Хиландар..., 86-87.

манастиру Хиландару. Истина, Хиландар води око тога парницу, која до сада кошта 300.000 динара па опет без успеха.“¹³⁶¹

Године 1924. Министарство вера и Св. синод СПЦ су образовали стручну Комисију која је требало да проучи шта је све потребно да се рестаурира у Хиландару.

Године 1924. поново је почео рад на новом Уставу Свете Горе. Било је идеја да се одузимају имања манастирима од стране Грка, па је руски манастир Св. Пантелејмон упутио краљу Александру молбу за заштиту и покровитељство. Св. сабор СПЦ је Синоду ставио у задатак да нађе начин како да се помогне Хиландару и руским монасима. Патријарх Димитрије се и лично обратио писмом министру вера фебруара 1925. године, молећи да се министар заузме код краља Александра, да се он прими за покровитеља манастира Св. Пантелејмон. Марта исте године Св. синод је поново упутио молбу Министарству за помоћ Хиландару и руским монасима. Као разлози наведени су и утицај Хиландара на обалама Белог мора и у Солуну и мисионарење у нашем народу који је остао у Грчкој.¹³⁶² На истом месту Св. синод пише и да Краљевина мора да подржи руске монахе, „из благодарности за вековну заштиту Русије и подржавање нашег народа“, а и да би се уз њих и Срби задржали на Светој Гори, а и зато да би у будућој Русији, данас разореној у црквеном и монашком погледу, сачували мисионаре за обнову Цркве и монашког живота у њој, када се политичка ситуација промени. Будућа Русија ће умети да буде захвална Краљевини и нашем народу. Синод СПЦ је дозволио српским и руским монасима да сакупљају милостињу по Србији.

Св. синод СПЦ је марта 1925. упутио окружницу свим архијерејима у којој наводи значај манастира Хиландара за српску Цркву и народ, али и да је у врло тешком стању због насртаја грчких власти, које врше прогон и хиландарског и руског монаштва. Зато су се руски и српски монаси обратили Српској цркви за помоћ, а Синод је донео одлуку да се светогорским калуђерима дозволи

¹³⁶¹ Р. Радић, Хиландар..., 89.

¹³⁶² Р. Радић, Хиландар..., 89-90.

скупљање прилога у Србији, и тражио је од цркава и манастира да пошаљу пристојну суму новца за манастир.¹³⁶³

Конзул Ђорђе Настасијевић је предложио Св. синоду СПЦ да се Монашка школа пренесе у Хиландар, што би било од интереса и за Краљевину јер би њеним деловањем Хиландар постао расадник из кога би се обнављао монашки кадар. Св. синод је фебруара 1927. то одбио због материјалних разлога, али се слаже са идејом о подизању Монашке школе у Хиландару, али да он то није у могућности да спроведе.¹³⁶⁴

Током 1927. године у Хиландару је израђен пројекат Унутрашњег правилника манастира. Пошто је прихваћен у манастиру, послат је и државним органима Краљевине и Синоду СПЦ да дају своје мишљење о њему. Патријарх Димитрије је августа 1927. упутио одговор Министарству вера, да СПЦ не може одобрити да се тим Правилником „утврђује и озакоњује идиоритамско стање“ у манастиру, те да Црква инсистира на увођењу општежића. Свештени Сабор манастира је примио ту одлуку Св. синода и послао одговор Генералном конзулату у Солуну с молбом да се то упути Синоду. Навели су да су и они за обнављање општежића, али да томе треба да се приступи тек када се изврше све потребне припреме. Св. синод је јуна 1928. обавестио Министарство вера да се прихвата пројекат Правилника, са предложеним стилизованим чланом 1, у коме је стајало да је по Уставу Ктиторском манастир киновијски, а сада привремено идиоритамски. Синод је поручио братству да настоје да последњи поднесу свој Правилник Протату Свете Горе, а никако док то не учини бар половина обитељи.¹³⁶⁵

О тешкој финансијској ситуацији у манастиру сведочи извештај Сабора манастира упућен патријарху Димитрију јуна 1928. године.¹³⁶⁶

У годинама између два светска рата у Светој Гори је вођена борба око увођења новог календара. По угледу на Цариградску патријаршију Црква у Грчкој је увела нови календар. Патријарх Димитрије је почетком 1928. године упутио писмо Министарству

¹³⁶³ Р. Радић, Хиландар..., 90, 92; Ради помоћи Хиландару и руским светогорским манастирима, Гласник, бр. 6, 15. (28) март 1925, 81-82.

¹³⁶⁴ Р. Радић, Хиландар..., 96.

¹³⁶⁵ Р. Радић, Хиландар..., 97-98.

¹³⁶⁶ Р. Радић, Хиландар..., 101.

вера, у коме је молио за интервенцију поводом догађаја везаних за увођење новог календара. Он је имао информације да је Цариградска патријаршија упутила на Свету Гору три епископа, која су имала задатак да уведу нови календар али и да уђу у Протат и управу Свете Горе. Он је сазнао да је циљ те акције био да се из свих светогорских манастира прикупе старине од вредности и пренесу у Цариград, те да се Света Гора на тај начин што тешње повеже са Патријаршијом. Пошто Протат није хтео да прими предлоге тих епископа, они су затражили помоћ од грчке владе, која је наредила преко гувернера Свете Горе да цео Протат буде смењен и послат шест месеци на епитимију. Потом је изабран нови Протат. Патријарх Димитрије је молио да влада Краљевине СХС предузме кораке како би заштитила Хиландар. Министарство иностраних дела је на интервенцију министра вера Алауповића, одговорило да је хитно предузело проверу околности наведених у писму патријарха Димитрија и да ће по пријему информација предузети све да заштити Хиландар.¹³⁶⁷

¹³⁶⁷ Р. Радић, Хиландар..., 103-104.

Глава 8

ЦРКВА, ДРЖАВА И НАРОД

Краљевина СХС и Краљевина Југославија биле су за СПЦ остварење вековног сна о уједињењу српског народа и Српске цркве на јединственој територији и у јединствену организацију под српском круном.¹³⁶⁸ У Краљевини Србији државна вера је била источно православна, а било је одређено да краљ и црквени поглавар морају бити источно православне вере, те да се забрањује сваки прозетилизам против државне вере. Српски грађани нису могли да се ослободе грађанских и војних дужности позивајући се на прописе своје вере.¹³⁶⁹ Видовданским уставом из 1921. Српска црква и православна вера престали су бити државна Црква и вера. Потврђена је равноправност вера у земљи, а конфесионалне заједнице које обављају религијску делатност биле су легитимне установе са специјалним положајем у држави и са посебним специјалним привилегијама. Практично, СПЦ је била потчињена држави.¹³⁷⁰ Држава је финансијски помагала све конфесије признате по Уставу, али им је и наметала своју доминацију, како је било и приликом избора патријарха Димитрија, када држава због немања Изборног закона није тај чин избора уважила, па је тек на поновни избор признала његов легитимитет.¹³⁷¹ Држава је каткад доносила одлуке које су се тицале и Цркве и њених верника, а да није увек прихватала њене сугестије и примедбе, док Црква није могла доносити одлуке без мешања државе.

Од 7. децембра 1918. године, Министарство вера Краљевине имало је над епархијама врховну надзорну и највишу управну власт у свим верскополитичким пословима „у колико спадају у круг државне делатности“.¹³⁷² Међутим, Министарство вера почело је да

¹³⁶⁸ Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 147-155.

¹³⁶⁹ Весник Српске Цркве бр. 4, 1901, 337.

¹³⁷⁰ Др. Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве. III. књига: За време Другог светског рата и после њега, Келн 1986, 15.

¹³⁷¹ Архив СПЦ, Св. Синод (1927) зап бр. 33, (1926) зап. бр. 118; П. Пузовић, Кратка историја..., 95.

¹³⁷² Јереј Димшо Перић, Устројство, организација и рад на законодавству Српске православне цркве у првој половини XX века (1901-1950), докторска дисертација, Београд 1990, 199-200; Б. Лукић, Министарство вера, Весник Српске цркве 1922, 126-127.

преузима прерогативе Светог архијерејског сабора Српске православне цркве на шта је ово тело протестовало. То је било супротно правним одредбама по којима се до тада управљало у појединим покрајинским црквама, супротно привилегијама у Карловачкој митрополији и Закону о црквеним властима у Краљевини Србији. Уредба није требала да се санкционише док се не чује мишљење Св. сабора. Митрополит Димитрије је поднео протест Влади што се уредбом, противно Уставу, Закону о црквеним властима и канонима, министру вера даје управна власт у Српској цркви. Због тога је потребно, да се за сву Православну цркву у држави донесе Закон о црквеним властима, којим ће се осигурати потпуна самоуправна власт Православној цркви и да се уједно уставним законом одреди Министарству вера онакав делокруг, какав му припада поред закона о створеној црквеној самоуправи. Спорна уредба је имала привремени карактер. Министарство вера је постојало од 1918. до 1931. године.¹³⁷³ Међусобни односи Цркве и државе прецизније су регулисани уговором из 1926. године (тзв. „административни конкордат“). Известан степен самоуправе СПЦ је добила у пословима уређења унутрашње и спољне организације тек по Закону о Српској православној цркви из 1929. године. На темељу њега је донет Устав СПЦ 1931. године.¹³⁷⁴

Положај СПЦ у држави је био уређен чланом 12. Видовданског устава. По њему, ујемчава се слобода вере и савести, а усвојене вероисповести равноправне су пред законом и могу свој верозакон јавно исповедати. Уживање грађанских и политичких права независно је од исповедања вере. Нико се не може ослободити својих грађанских и војних дужности и обавеза позивајући се на прописе своје вере. Усвајају се оне вере, које су у ма ком делу Краљевине већ добиле законско признање. Друге вере могу бити признате само законом. Усвојене и признате вере самостално уређују своје унутрашње верске послове и управљају својим закладама и фондовима у границама закона. Нико није дужан да своје верско осведочење јавно исповеда. Нико није дужан да

¹³⁷³ Српска црква, Сарајево 1919, бр. 4, 111; Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 200-201; Извештај о раду Св. архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 38-40.

¹³⁷⁴ Љубодраг Димић, Историја српске државности. Књига III. Србија у Југославији, Нови Сад 2001, 86-87.

суделује у верозаконим актима, свечаностима, обредима и вежбама, осим код државних празника и свечаности и уколико то одреди закон за особе, које су подложне очинској, туторској и војној власти. Усвојене и признате вере могу одржавати везе са својим врховним верским поглаварима и ван граница државе, уколико то траже духовни прописи појединих вероисповести. Начин, како ће се те везе одржавати, регулисаће се законом. Уколико су у државном буџету предвиђене за верозаконе сврхе издаци, имају се делити међу поједине усвојене и признате вероисповести сразмерно броју њихових верних и стварно доказаној потреби. Верски представници не смеју употребљавати своју духовну власт преко верних богомоља или преко написа верског карактера или иначе при вршењу своје званичне дужности, у партијске сврхе.¹³⁷⁵

Бранислав Глигоријевић у истраживању о краљу Александру наводи да су закони о појединим вероисповестима настали на основу споразума државе и одговарајуће цркве и узимали су у обзир вољу те цркве. Изузетак је Римокатоличка црква са којом су се односи морали регулисати међународним уговором државе, конкордатом са Ватиканом. Закони су само уређивали њихове спољне односе са државом, док је цркви остављено да њихове унутрашње односе сама прописује својим уставом, што држава само формално потврђује. Формално потврђивање било је потребно и у случају избора верских поглавара јер оно произлази из чињенице да су ти поглавари у исто време и представници своје цркве пред државом. У посебним уставима појединих верских заједница остварена је њихова потпуна независност и широка самоуправа, на основу које су за сваку вероисповест издаване уредбе, правила и правилници, који не подлежу ничијој потврди. Вољом државне власти ти уставни нису могли бити ни у чему измењени. Држава се уопште није мешала у домен њиховог верског и моралног учења и богослужења.

Држава је пружала знатну помоћ и за издржавање других верских установа, иако уставом није прописана таква обавеза. Државним буџетом за сваку годину била су предвиђена средства од

¹³⁷⁵ Из устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Гласник, бр. 16, 16. (29) август 1921, стр. 252-253; Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002, 231-233.

око сто милиона динара за помоћ верским организацијама. Та помоћ је требало да буде сразмерна броју верника у некој верској заједници, али се обично догађало да мање верске заједнице добију већу државну потпору. Таквим системом односа, СПЦ је била боље заштићена него Православна црква у Грчкој, положај Протестантске цркве је био бољи него у Немачкој, а исламисти су уживали већа права него у Турској у време Ататурка. Краљ Александар је штитио поједине вероисповести и на међународном плану. Руској цркви у изгнанству пружио је све погодности у својој земљи, захваљујући заузимању југословенске делегације на Лозанској мировној конференцији, патријарх цариградски није изгубио свој престо у Истамбулу, краљ је штитио и интересе Јерусалимске патријаршије у Палестини, и интересе словенских калуђера на Светој Гори.¹³⁷⁶

Није Црква била незадовољна односом државе према њој само на почетку, због Уредбе о Министарству вера. Незадовољство је постојало и касније, по више питања. На пројекте, уредбе и законе који су доношени касније и предвиђали контролу Цркве од стране државе, јављали су се протести православног епископата, али они никада нису били прегласни. „Остајало се на протестима, молбама, жалбама, представкама, резолуцијама“.¹³⁷⁷

Осетљиво питање у односима Цркве и државе био је писмени контакт представника Цркве са лицима или установама у иностранству. Сви такви контакти Цркве од 1918. до 1941. године су ишли преко министра иностраних послова. У том министарству је вршен превод дописа на страни језик, или се приспели акт преводио на српски. Тако је Цркви онемогућено слободно и неконтролисано деловање. На другој страни, римокатолици и муслимани су слободно контактирали са ким су хтели.¹³⁷⁸

Црквена права су највише гажена у Црној Гори, против чега је протествовао митрополит Гаврило, пишући да су они „потпуно занемарени“ и стављени изван заштите земаљских закона. „Наша су права окрњена и дијелом уништена. Бачени смо испод сваке

¹³⁷⁶ Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић..., 231-233; С. Троицки, Верска политика Краља Ујединитеља, Нови Сад 1935, 17-18.

¹³⁷⁷ Љубодраг Димић, Историја српске државности..., 86-87; Прота Јеремић, Законодавна надлежност у нашој Цркви, Гласник, бр. 7, 1. (14) март 1922, 106-107.

¹³⁷⁸ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 374-375.

сталешке и чиновничке класе.“ Митрополит је покушавао да то реши код државних органа, али није било успеха све док свештенство Црне Горе није, у знак протеста због погажених права, колективно напустило дужност 1920. године. Након обећања министра вера да ће се проблем решити, свештенство се вратило на дужност, али обећање није испуњено. Чак је пројектом буџета за 1922. годину стање погоршано. Митрополит Гаврило је јуна 1922. протестовао и на седници Св. сабора, рекавши да ће свештеници поновити протест из 1920. године, а да ће он до краја остати уз своје свештенство, без обзира на последице. Ситуација се мало смирила, али је касније проблем поново букнуо.¹³⁷⁹

На протест грађана православне вере, што и после ослобођења морају да закључују у Банату бракове у општини пред мађарским властима, Св. сабор је одлучио да митрополит скрене пажњу краљевске Владе на ову неправилност и да је умоли да изда наредбу цивилним властима у бившим границама Угарске, да грађанима из граница Краљевине Србије не намећу тамошње законе у погледу брака.¹³⁸⁰

Законом о СПЦ је одређено да ће Црква, поред државне помоћи, примати и износ на име надокнаде за потраживања која припадају СПЦ у Србији и Црној Гори. Али ово није заживело јер је Влада одуговлачила са решењем тог питања.¹³⁸¹

Државне финансијске власти су урачунавале парохјском свештенству порез на сесију у порез на личну имовину, што је утицало на величину додатака због скупоће, које су парохјски свештеници примали из државних средстава. Пошто сесија није била лична својина парохова, он није могао да плаћа порез на ту

¹³⁷⁹ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 375-376.

Напомена: Борба митрополита Гаврила водила се све време између два светска рата. Он је стао у заштиту свештенства да би му сачувао плате и пензије које је свештенство примало у некадашњој Кнежевини Црној Гори. Борио се и за православне вероучитеље и за црквену и манастирску имовину. Власт је настојала да искористи црквену имовину, а где није могла да је одузме, теретила је великим порезима и дажбинама. – Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 375-376.

¹³⁸⁰ Извештај о раду Св. архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 38-40.

¹³⁸¹ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 372-373.

имовину, већ црквена општина. То је закључио Велики Управни савет СПЦ маја 1924. године.¹³⁸²

Свештенство је протестовало и због других питања. Као велика грешка државних власти истицана је забрана омладини да прима свето причешће због спречавања зараза, без знања црквене власти. У једном коментару иронично се наводи да чувари народног здравља, готово редовно сваке године, у почетку Божићнег и Великог поста, пажљиво гледају не би ли „сагледали и уочили непријатеље дечјега здравља, да се где не прикупљају и да не смерају смишљени убитачни удар“. С друге стране, исти не контролишу како по школама деца пију из једне чаше или са славине.¹³⁸³ Свештенство је тражило да се животним интересима СПЦ поклања већа пажња и да се они не поверавају у министарству вера начелнику муслиману.¹³⁸⁴ Многи свештеници су извештавали архијереје и Свети синод о сметњама и тешкоћама на које наилазе при вршењу својих свештеничких дужности. Пре свега истицали су борбу против верског индиферентизма и непријатеља Цркве, као и непредусретљивост државних власти. Као другу сметњу истицали су несређено и необезбеђено стање млађих и старих изнемоглих свештеника. Да би се ове сметње уклониле, Свети синод је одлучио да умоли Владу за наређење свим државним властима да свештенству при вршењу њихових дужности излази у сусрет. Св. синод је препоручио свештенству да убудуће тачно и савесно, са одушевљењем врши своје дужности и да не клоне духом. Сваку немилу појаву, немарност, индиферентизам и непредусретљивост појединих органа државне власти, које игноришу и не помажу свештенство у његовој дужности, да достављају свом архијереју ради даљег поступка.¹³⁸⁵

Једно од већих незадовољстава Цркве било је инспирисано аграрном реформом. Истраживања Димше Перића говоре да је Црква знатно оштећена аграрном реформом после Великог рата.

¹³⁸² Порез на сесије у Сремско-Карловачкој Архидијецези, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1925, 100.

¹³⁸³ Једна погрешка, Гласник, бр. 6, 16. (29) март 1921, 86-87.

¹³⁸⁴ Закључци треће скупштине Свештеничког удружења одржане 5. и 6. септембра у Сарајеву, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 311-313.

¹³⁸⁵ Ради олакшања вршења пастирске службе, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1925, 149-150.

Сви српски манастири су проглашени великим поседима и дошли су под удар аграрне реформе. СПЦ је на то преспоро и неодлучно реаговала. „Док је патријарх Димитрије слао молбе и жалбе Влади, које су завршавале у фиокама канцеларијским, земља је одузета манастирима и дата беземљашима.“ Било је много случајева да су суседи манастира сами улазили у посед који им је највише одговарао, а који је често био уз манастир. Манастирске старешине нико није питао низашта. Тако су манастирима остајали поседи удаљени од манастира и најлошијег квалитета. Уредбом из септембра 1920. године, делимично је регулисано питање одштете манастирима за одузету земљу. За многе одузете поседе није никада одређена висина одштете коју би држава требала да плати. А и са исплатом је ишло тешко. Догађало се да манастири плаћају веће порезе него што добијају одштету од државе.¹³⁸⁶ Било је и другачије штете. На пример, на подручју Карловачке митрополије, за време преврата по слому Аустро-Угарске од 31. октобра до 10. новембра 1918. године, становници оближњих села су тотално опљачкали патријаршијска добра у Даљу.¹³⁸⁷

Пошто аграрна реформа није била дефинитивно спроведена, земљиште одузето од Патријаршије није било преведено на оне којима је додељено. Зато је Патријаршија и даље морала да плаћа порез за ту земљу, а како је имала мале приходе од имања која су јој остала, морала је да се зајми из српских народно-црквених фондова, ради отплате доспелих ануитета на дуг код државне хипотекарне банке у износу од 2 милиона динара. Када је патријарх Варнава преузео дужност, априла 1930. године, патријаршијска добра су теретили дугови од преко 6,8 милиона динара. Дobar део имања која су остала Патријаршији или манастирима самовласно су заузели сељаци, па су се водиле дуге и скупе парнице.¹³⁸⁸

Било је много оних који су самовласно заузимали црквена и манастирска имања у Црној Гори. Држава је такве уписивала у земљишне књиге као власнике. Митрополит Гаврило је подносио молбе надлежним факторима, али оне нису помогле. Тражио је 1927.

¹³⁸⁶ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 370-371; Аграрна реформа и манастири, Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1922, 173-176.

¹³⁸⁷ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 370-371.

¹³⁸⁸ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 371-372.

године да Св. синод реши ово питање и претио оставком ако оно не буде хитно решено. После овог поступка, патријарх Димитрије и Св. синод су нашли договор са министром вера о овом питању. Створена је „Стручна комисија за разграничење државног од црквено-манастирских имања у Црној Гори и регулисање односа између заветинара-купаца и црквених власти“. Комисија је радила у епархијама бивше Цетињске митрополије. Комисија је требала да решава проблеме споразумом, а ако то не може, онда да донесе пресуде по свом слободном уверењу.¹³⁸⁹

Сабор је расправљао о пројекту закона о ликвидацији великих поседа у свим крајевима, осим Србије и Црне Горе. Становиште Сабора израђено је и достављено Влади преко министра вера. Сабор је сматрао да се црквена имања, пошто потичу из завештаја, не могу стављати под удар аграрне реформе. У случају пак, да наступи неминовна државна потреба, та се имања могу подвргнути удару аграрне реформе, али само под условом, да Црква добије зато потпуну одштету.¹³⁹⁰

У црквеној јавности истицано је да је, уопште гледано, идеја реформе поздрављена симпатично, али се већ после кратког времена почело јављати незадовољство, власници су почели да се буне. Протестовале су општине, градови и друге јавне институције. Врхунац борбе за аграрну реформу био је приликом избора за конституанту. Једна политичка странка, организована на верској основи, уценила је државу и ставила као услов свога сарађивања на изградњи устава и државе исплату одштете власницима земаља. То је дало повода да стручњаци изнесу своје мишљење, да је спровођење аграрне реформе штетно по интересе државе. Коментатор Гласника сматра да су манастирска добра аграрном реформом знатно оштећена. При спровођењу аграрне реформе манастири су квалификовани као велики поседи, који падају под удар реформе, те су и манастирска добра издавана у четворогодишњи закуп сиромашним сељацима и земљорадницима. Коментатор сматра да је чудно и интересантно, како су манастири могли бити квалификовани као велики поседи, када је свега неколико манастира имало више од 500 хектара оранице. Међутим,

¹³⁸⁹ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 215, 372.

¹³⁹⁰ Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1928, 330-331.

Министарство за аграрну реформу је прогласило сва манастирска добра једним великим поседом. Тако је, по мишљењу коментатора, учињена велика погрешка несхватањем правног положаја манастира. Сваки манастир је за себе правна личност (субјекат) и као правна личност способна да има један иметак и да с њиме у оквиру закона располаже. На пример, поједини оснивачи манастира, у првом реду владари из лозе Немањића и каснији српски владари, нарочитим повељама су даровали манастирима велика имања. У грунтовници је иметак сваког манастира убележен на име манастира, а сваки манастир води своје рачуне засебно, може се задуживати, водити парнице, и то не само са приватним особама, него се манастири могу парничити и између себе. Било је манастира који су имали нешто већи иметак, али ни то није био велики посед, који би био изложен аграрној реформи. Највећи такав посед имао је свега 2.420 јутара, од тога око 1700 оранице. Приход са таквог поседа није служио приватним интересима, него за покриће трошкова око издржавања и одржавања куће, а вишак за црквене потребе. То што се Црква испомаже својим средствима, чини услугу држави, која мора покривати дефицит у потребама Цркве, по уставу. Индиректно је био и државни интерес, да црквена и манастирска добра остану нетакнута јер се држава тим мање мора бринути, одакле ће покривати дефицит, који Црква има услед одузимања и оштећења иметка.

При спровођењу аграрне реформе повереници нису водили о томе рачуна, да осим манастира постоје још и надлежне црквене власти, које би требало питати односно споразумевати се с њима у случају да је земља појединих манастира потребна у сврхе аграрне реформе. Аграрни повереници су се обраћали појединим управама манастира тек тада, када би са народом дошли на лице места, тако да управе манастира нису смеле никакве приговоре чинити бојећи се народа, коме је речено, да би та сва земља била његова, да није манастира. Исто тако није са пазило, да манастирима остане доста земље за кућу. Како је у том правцу поступано, види се најбоље из тога, што количина остављене земље манастиру варира између 3 и 108 јутара. Била је срећа, ако је манастир имао нешто шуме, која је доносила извештан приход, али и ту је аграрна реформа учинила знатне штете.

Манастири су имали права да задрже извешан део земље, па су могли и чинити избор у својој земљи. Међутим на то нико није пазио. Аграрни повереници нису питали управу манастира, коју земљу жели да се остави манастиру, него су питали народ, коју земљу жели да им се подели. На тај начин манастирима је остајало земљиште које није нико хтео узети било због удаљености, било због тога што земљиште није било плодно. Штета, можда већа и осетнија, нанета је и манастирским шумама јер се осећала не само у једној години, пошто су велике штете чињене и у сасвим младим шумама. Становницима појединих села у околини манастира на Фрушкој Гори давана су огревна и грађевна дрва без икакве одштете. Коментатор наводи да се може разумети невоља добровољаца, инвалида и ратних сирочади, па им је добро дати материјал за грађу. То су чинили манастири и пре рата. Али, пита се он, зашто давати свима и свакоме? Било је случајева, да су добијена дрва продавана у бесцење, и било је шпекуланата, који су на стотине кубних метара дрва прекупили од сиротиње и продавали по дневној цени. Има примера да су општински органи, који су скупљали незнатну одштету, задржавали новац код себе по неколико месеци и с тим новцем „радили“. Има случајева да су неки чиновници упућивали свет, да иде у манастирске шуме, и издавали легитимације. Велику су штету имали манастири и због тога, што је у манастирску шуму пуштана стока. Одштета је била незнатна. Неправда је била то што је Министарство за аграрну реформу својим одлукама из 1920. године наредило да 5% од бруто прихода шумских производа припада Министарству за покриће трошкова око спровођења аграрне реформе и колонизације. Тек 1921. године, на велико заузимање заинтересованих фактора, постигнуто је да су се држале анкете, конференције и ревизије на лицу места. Изасланици државне власти могли су се на лицу места уверити, како ствар стоји, и не на једном месту се могла чути и жеља самога народа, да се земља врати манастиру.¹³⁹¹

Архимандрит манастира Ковиљ написао је текст о аграрној реформи августа 1922. године. Истакао је да је земља подељена махом људима, који су отпочели „једну гадну и прљаву шпекулацију

¹³⁹¹ Аграрна реформа и манастири, Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1922, 173-176.

и трговину, коју ни влада ни аграрне власти сигурно нису ни желеле ни предвиделе“. Он наводи да је после „народних“ покрета на црквеним саборима из 1870-тих година, па после на саборима 1902. и 1907. године, који су одузели управе од калуђера и секуларизирали манастире, ово био трећи и најтежи покушај да се манастири упропасте. Он сматра да је то чињено без икакве правне и законске основе, без донесеног закона о аграрној реформи, без закона о експропријацији. Поседи су одузети наредбеним путем, одузет им је карактер кога и по канонима и по црквеном законодавству имају, а сврха због које манастири вековима постоје, једноставно је уништена и погажена. Архимандрит је затим изнео примере из историје манастира Ковиљ, који говоре о ранијој аграрној реформи у манастирима.¹³⁹² И скупштина Монашког удружења је протестовала због аграрне реформе.¹³⁹³

8. 1. 1. Однос Цркве према држави

Приврженост југословенској држави и поштовање њених закона једна су од карактеристика понашања Цркве према држави. Ипак, у СПЦ је стално неговано сећање на традицију српске државности.¹³⁹⁴ По тумачењу Ђоке Слијепчевића, СПЦ није могла да схвати да њена национална улога у условима који су настали не може бити иста са оном коју је она имала пре. Нека врста

¹³⁹² Та реформа је, по сведочењу архимандрита, била много мањег обима, и изведена је на темељу мирног и пријатељског споразума између власника земље (манастира) и уживаоца земље (сељака). Код многих манастира су постојали Прњавори, чији су житељи били у неком кметском односу према манастиру, али не као прави кметови већ су добијали од манастира земљу на обрађивање и били су дужни од плодова те земље извештан део давати у природи манастиру и вршити му неке послове као кулук. Иначе су били потпуно слободни грађани. Такав однос је постојао вековима на задовољство обе стране. Међутим, у Ковиљу је 1866. године насилним путем прекинут јер су Прњаворци, под утицајем духа времена, „а свакојако напујдани споља од народне струје и политичких првака“, хтели да од манастира добијену земљу присвоје сасвим себи, а да за то манастиру ништа не плаћају ни у природи од плодова. Стога је тадашњи архимандрит Исидор Коларовић уз помоћ оружане силе војничке границе, раселио Прњавор, а куће житеља порушио. Даље је архимандрит на основу докумената доказивао да су ковиљски манастирски прњаворци доста добро живели у првој половини 19. века. – Архим. Г. В, Аграрна реформа и манастири, Гласник, бр. 15, 1. (14) август 1922, 245-248.

¹³⁹³ Скупштина монашког удружења, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1922, 345-346.

¹³⁹⁴ Љубодраг Димић, Историја српске државности..., 86-87.

историјске носталгије за служењем држави, која је верски и племенски била сасвим другачија, вукла је СПЦ на један пут на коме држава није желела ни њену сарадњу ни њено мешање. И поред свих искустава, која су понекад била и горка, национално-државни моменат потискивао је у СПЦ свест о њеној савременој религиозној и моралној мисији.¹³⁹⁵

Црква је сматрала да је положај уставом усвојених вероисповести према држави уређен, тако да је тим вероисповестима признато право на самостално уређење и управљање својих верских послова у границама закона. Црква је сматрала да у границама закона треба да се обележи обим државног надзора, који мора бити такав да не повреди самосталност Цркве. Он би био обележен општим потезима у закону, а у појединостима у организаторном статуту вероисповести. Српска православна црква била је задахнута жељом, да своју организацију усаврши тако, како би према свом божанском позиву могла бити од што веће моралне и државотворне користи по државу и народ. Била је свесна да ће то моћи учинити само на темељима вероисповедне самосталности уз заштиту државе. Црква се залагала да се на основу равноправности вероисповести уреди однос између вероисповести.¹³⁹⁶

О односу Цркве према држави говори и одлука Светог Синода из децембра 1921. године, да се о државним празницима поред званичне црквене истиче и државна застава. Певање химни у црквама није било обавезно, а ако се ово хтело, могло се певати само „Боже Правде“, која је по својој садржини народна молитва.¹³⁹⁷ Такође, Свети Синод је одлучио 3. (16) марта 1922. године, у вези са решењем Министарског савета о изједначењу календара, да су сви органи црквених власти у Српској православној цркви у Краљевини дужни стављати на свим актима и одлукама оба датума, и то прво по старом календару, а затим у загради по новом календару.¹³⁹⁸ Дobar показатељ односа СПЦ према државним властима је и део из прогласа из Епархије Великокикиндске, где стоји да према

¹³⁹⁵ Др. Ђоко Слијепчевић, Историја... III, 18.

¹³⁹⁶ Српска Православна Црква о односу према држави и другим вероисповестима, Гласник, бр. 23, 1. (14) децембар 1921, 381-382.

¹³⁹⁷ Свима прав. срп. парох. звањима и манастирским управама у архидијецези Срем. карловачкој, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1922, 50.

¹³⁹⁸ Гласник, бр. 12, 15. (28) јун 1922, 193.

државним властима „треба да смо услужни, покорни и одани знајући да је свака власт од самога Бога“.¹³⁹⁹ То се темељи на петој црквеној заповести.

Патријарх Димитрије је о новој држави јужнословенских народа имао врло позитиван став, као и о краљу Александру. Забележено је да су га одушевљавале његове државне реформе,¹⁴⁰⁰ и да је глорификовао „мудри државнички рад“ краља Александра на уједињењу троименог народа Краљевине Југославије.¹⁴⁰¹ Што се тиче односа према новој држави, патријарх је истицао да ће Црква, осим чисто духовног рада на јеванђелском облагорођавању народа, као добра мати узимати учешћа и у свим другим „по душу и народни опстанак корисним културним подухвацима, а нарочито у пословима милосрђа, човекољубља и просвећивања народног“.¹⁴⁰²

Патријарх је посвећивао велику пажњу вишенационалном и вишеверском карактеру државе. Говорио је да су јунаци донели слободу „поробљеној нашој браћи“ жељној да живе самосталним животом. Та браћа траже братски загрљај, а патријарх тврди да ће они за сва будућа времена остати при заједничком огњишту и да ће заједнички славу славити. Патријарх позива да се прихвати обновљена и оснажена отаџбина као највећа светиња и да јој се служи са љубављу и пожртвовањем „достojним пожртвовања наших неумрлих јунака“. Она треба да се чува врлинама као што су слога, братска љубав и неуморан рад. То ће учинити срећном отаџбину и уздигнуће је у очима осталог света још више. „У свакоме послу и свакоме заједничком подухвату имајмо на уму да смо браћа, али и да смо људи са недостацима. У страшном искушењу које смо преживели многи од нас могли су као људи по штогод и погрешити, али те погрешке као и страшни дани искушења треба да се предаду заборау, па да се сви колико вас год има у данашњој слави и уједињеној отаџбини јавимо пред светом, као један дом, као једна љубављу одушевљена и вођена породица. Све разлике и све несугласице између нас треба да ишчезну и престану.“ Патријарх је

¹³⁹⁹ О тачном вршењу дужности свештенства, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1929, 321-322.

¹⁴⁰⁰ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 99.

¹⁴⁰¹ Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1930, 29.

¹⁴⁰² Беседа Његове Светости Приликом Пећске Интронизације, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1924, 258-261.

био убеђен да ни вера ни историја, које су хиљадама година одвајале народе једног од другог „и чиниле да заборавимо да смо браћа једне крви и једних осећаја, не треба више да нас тако одвајају“. У прошлости су њихови преци, притиснути силним туђинима, примали веру са различитих извора. Због тога су непријатељи сејали између њих верску мржњу и постицали их да буду један другом непријатељи уместо да једни за друге умиру. Тежећи својим себичним интересима непријатељи и у савременом добу покушавају да народе деле по вери и да их поново завађају, да посеју раздор, и да их тако разједињене и међусобно омражене вргну у нове тешке ланце туђег господства и ропства. Али патријарх се узда у Бога и у „јакo развијену свест нашег племена“ која неће допустити да се остваре непријатељске намере „и да наше племе поново постане робље“.

Патријарх је заговарао потпуну слободу и једнакост међу верама. „Кад је већ судбина хтела да као браћа будемо различне вере, оставимо свакоме брату да слободно своју веру исповеда, не дирајући у његове верске осећаје. (...) Али у исто време, у заједничком братском дому искрено загрлимо и свакога брата друге вере, да тако сви уједињеним силама и у непомућеној љубави порадимо на величини и све већем сјају тога дома.“ За православне Србе, који су увек братски предусретали људе других вера и других народности, био је сигуран да ће своју истинску и праву браћу других вера љубити са правом братском љубављу. Православни архијереји заједно са свештенством први ће загрлити сваког брата друге вере и свакога њеног духовног пастира, тврдо верујући да ће и они умети да поштују православну веру и да цене заслуге Цркве, која је за заједничку слободу дала толико јунака и мученика кроз читава столећа.¹⁴⁰³

Патријарх је истицао да је народ вековима морао да води борбе са непријатељима који му нису допуштали да створи своју снажну културну државу и да се „његова рођена братска племена ма кад сједине у једну целину“. Тежња поробљене браће да дођу до заједничке слободе и до једне заједничке слободне државе „испунила

¹⁴⁰³ Свети Архијерејски Сабор, Архиепископ Београдски и Митрополит Србије Димитрије, Епископ Шабачки Сергије и Епископ Нишки Доситеј, на освиту нове 1919. Христове године..., Гласник, бр. 1, 1. (14) јул 1920, 12-14.

се тек у наше дане, после хиљдугодишњих надчовечанских напора и страдања. (...) Утврђујући братство међу одавно растављеним племенима у заједничком нашем државном дому, ми сада тежимо да што скорије уђемо у братство и у заједницу и са свима другим хришћанским културним народима.“ Патријарх је сматрао да су сва „наша народна племена“ била свесна међусобног братства и крвног сродства, али им непријатељи нису дозвољавали ни да мисле о каквој сродничкој заједници. Зато су водили тешке борбе, а у новије доба појавили су се просвећени људи у свим племенима, који су настојали да једни друге боље упознају, да ради општег добра „зажелимо заједницу и културе и својега сопственог слободног дома државног“. Ти људи су први подигли глас „да не треба да нас раздваја ни историја, ни вера, ни незнатне разлике у дијалектима, него напротив да нам све то послужи као доказ колико смо до сада били рђаве среће, и да нам предочи како треба да уједињеном снагом и братском слогом поправимо све своје раније недаће.“ Јединство које је откупљено великим жртвама треба да буде највећа светиња, „светиња вечна за све наше крајеве и све наше вере“.¹⁴⁰⁴

Патријарх је истицао да сви који су искрено и са љубављу приграли нову државу осећају неизмерну бол у души због убиства у Народној скупштини 1928. године. „Свака родољубива душа целом својом снагом проклела је тај богомрски злочин, који нас је осрамио пред просвећеним светом и учинио, да наша Отаџбина застане у хитним и корисним радовима, који су јој толико потребни, да би што пре дошла до онога места међу просвећеним народима, какво доликује племенитости срца њенога народа.“ Али, сматрао је патријарх, баш тај злочин треба да им отвори очи, да виде колико им још треба труда „да у нашем народу у целој земљи утврдимо братски мир и љубав“.¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰⁴ Реч Његове Светости патријарха изговорена 18. новембра (1. децембра), на дан прославе Уједињења, у београдској саборној цркви, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1923, 340-342; Беседа Његове Светости Приликом Пећске Интронизације, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1924, 258-261; Прослава десетогодишњице кумановске победе, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1922, 321-325; Видовданска беседа Њ. Св. патријарха Димитрија изречена у саборном храму у Београду, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1928, 195-197.

¹⁴⁰⁵ Видовданска беседа Њ. Св. патријарха Димитрија изречена у саборном храму у Београду, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1928, 195-197.

8. 1. 2. Црква и династија

Историчар Бранислав Глигоријевић је закључио да за верску политику краља Александра главне подстицаје треба тражити у његовим личним религиозним осећањима. У ономе што је радио у том правцу није га руководила само дужност владара, већ и његова вера у Бога. „Ако се ради без вере неће имати вредности“, била је његова девиза. Сергије Троицки у својој студији о верској политици краља Александра наводи да се у краљевском дому редовно вршило водоосвећење и славила слава, да је краљ постио, да се исповедао и причешћивао и извршавао све друге верске дужности. Многа питања из области верске политике била су повољно решена само захваљујући његовој иницијативи, подршци и „мешању“ у делокруг рада Владе. Био је веран традицији старих српских владара и Српске православне цркве, али није занемарио ни подршку другим вероисповестима, залажући се за њихов потпуно равноправан положај. Није трпео религијску борбу и ривалитет вероисповести. Идеје водиље краљеве црквене политике биле су: идеја верске слободе (појединаца и верских организација), идеја јавноправности, идеја повлашћености и идеја равноправности верских организација.¹⁴⁰⁶

Регент Александар је одиграо значајну улогу у уједињењу Српске цркве. Са српским црквеним великостојницима одржавао је честе контакте као и са политичарима, приређивао им је свечане пријеме и радо се са њима фотографисао. Такво понашање могло се тумачити његовом великом религиозношћу, али су преовлађивали други, национално-политички мотиви. Руководила га је мисао да православна Црква треба да буде кохезиона снага која ће чвршће повезати све Србе, како би се премостиле политичке и страначке разлике које су их делиле. Други мотив је био настојање да после страдања Цркве у Русији од бољшевика и угрожавања Цариградске патријаршије од Турске, Српска црква постане стожер православља. Због тога је после Октобарске револуције примио руску емиграцију и дао им сву подршку. Трећи мотив је био династичке природе: жеља

¹⁴⁰⁶ Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002, 231; С. Троицки, Верска политика Краља Ујединитеља, Нови Сад 1935, 4-15.

да се обнављањем Пећке патријаршије он представи као настављач најбољих традиција династије Немањића из времена Душановог царства. Врх СПЦ је у чвршћем повезивању са династијом Карађорђевића видео пут за обнављање своје некадашње моћи и утицаја. Међутим, обе тежње су имале више симболичко значење пошто је систем државне вере морао бити укинут усвајањем либералног начела о одвајању Цркве од државе.¹⁴⁰⁷

Патријарх Димитрије је учествовао у свим битним верским догађајима краљевске породице. На опелу краљу Петру у београдској Саборној цркви 9. (22.) августа 1921. године, одржао је беседу у којој је истакао религиозност почившег краља. „Милост и правда Господња њега је руководила и давала му снагу да савлада многе незгоде, које су га у животу сретале, јер се он свагда Бога сећао. Вршио је Божје заповести и све послове своје упућивао је путем правде његове, од које није одступао ни у најтежим часовима искушења.“ Краљ је дошавши на престо „добротом својега срца и љубављу ка правди Божјој сваким даном све више освајао душе народа из којег је поникао“. Он је био прави домаћин и добри родитељ великој народној породици. „Са висине престола он је заволео скроман живот својега народа, а свом душом био је предан вери својих отаца.“ Желео је слободу и равноправност за све грађане подједнако, али више од свега волео је слојан и смишљен рад. Патријарх је истакао краљево држање у тешким данима рата, када је делио судбину својих војника. „Нису ли тада свуда код великих народа та страдања нашег Краља и његове војске препричавана са великим саучешћем, а код људи од хришћанских осећања и сузе изазивала? Ово опште саучешће свега душевног човечанства учинило је, да су људи бољег стања из целог света пожурили да јуначним паћеницима притекну у помоћ.“ Патријарх је навео да је краљ васпитавао децу да буду достојни потомци великога прадеде, и да, иако су одрастали у туђем свету, свом душом припадају само свом народу и колевци својих предака. Краљ је, по патријарховим речима, у својим личним односима са људима који су му били сарадници и са својим ближним пријатељима био отворен и искрен, па је и од њих тражио да такви буду према њему. „Људи који имају

¹⁴⁰⁷ Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић..., 234-235.

навику усамљенога наговарања за извесан правац у личним или општим пословима нису му се свиђали, нити су имали приступа к њему. Као и светиње вере коју је дубоко поштовао, био му је неприкосновена светиња државни закон и законски поредак, који није хтео да напусти ни онда када су му наносене личне увреде. У служби општем добру он је преко свега великодушно прелазио.“ Краљ је помагао човекољубиве и просветне установе и покрете.¹⁴⁰⁸

Патријарх Димитрије је венчао краља Александра и румунску принцезу Марију, ћерку румунског краља Фердинанда.¹⁴⁰⁹ Том приликом је изрекао беседу у којој је истакао да се увек водило рачуна којом ће се страном државом ородити владалачки дом склапањем брачних веза. Између држава орођених владалачким браковима утврђује се трајно пријатељство. Патријарх је изразио велико задовољство народа и Цркве што је краљева изабраница румунска принцеза.¹⁴¹⁰ Патријарх се обратио краљевској породици и на благодарењу 6. септембра 1923. године, одржаном у београдској Саборној цркви поводом рођења престолонаследника Петра, истакавши да су Црква и цео народ радосни због рођења наследника престола.¹⁴¹¹ Поводом рођења и крштења престолонаследника, а за његово здравље и напредовање, Св. синод је одлучио да се при свим богослужењима узносе молитве за престолонаследника Петра.¹⁴¹² Патријарх је крстио Петра, у присуству више митрополита и епископа. Том приликом је изразио жељу да будући владар буде однегован у свим хришћанским врлинама.¹⁴¹³

Непосредно после крштења престолонаследника, краљевски дом је имао још једну радосну свечаност: венчање кнеза Павла са грчком принцезом Олгом. Том приликом патријарх је поздравио младенце и дао им благослов да их у брачном животу прати свака

¹⁴⁰⁸ Гласник, бр. 16, 16. (29) август 1921, 250-251; О краљевој смрти и сахрани видети: Др Драгољуб Р. Живојиновић, Краљ Петар I Карађорђевић. Рат и последње године 1914-1921. године, Београд 2003, 303-308.

¹⁴⁰⁹ Краљево венчање, Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1922, 169.

¹⁴¹⁰ Говор Његове Светости Димитрија патријарха српског на венчању Њ. В. краља и краљице, Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1922, 173.

¹⁴¹¹ Реч патријарха на благодарењу 6. септембра, 1923. одржаном у београдској Саборној цркви поводом рођења престолонаследника 6. септембра, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1923, 267.

¹⁴¹² Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1923, 305.

¹⁴¹³ Крштење престолонаследника, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1923, 307-308.

срећа и добро, и да у таквој срећи поживе до дубоке старости.¹⁴¹⁴ Патријарх је служио благодарење поводом рођендана краљице Марије,¹⁴¹⁵ а учествовао је и у другим династичким породичним догађајима.

8. 1. 3. Свештеници и политика

После Првог светског рата постојали су примери активног бављења политиком од стране свештенства. Јула 1923. године нови министар вера је постао др Војислав Јањић, свештеник и народни посланик,¹⁴¹⁶ а било је и других свештеника народних посланика. Бављење свештеника политиком доносило је одређене проблеме. Дешавали су се случајеви да неки парохијски свештеници, који су изабрани за народне посланике, напуштају своје парохијске дужности не старајући се ни о свом заменику нити о предаји дужности, при чему су се штитили посланичким мандатом. Поводом тога, Св. Сабор, на челу са патријархом Димитријем, 1923. године је донео одлуку да је свештеник, када буде изабран за народног посланика, дужан одмах по избору и пре него што буде позван у Скупштину да о томе извести свог епископа и да га умоли да му одреди у парохији заменика за време трајања мандата, с којим је морао да се споразуме о материјалној страни, а ако се споразум не постигне, случај је решавао надлежни архијереј. Међутим, и после тога било је истих случајева, па је према одлуци Св. сабора с краја 1924. године, умољен Министарски савет да учини да свештеници у таквим случајевима поступају по уставу и Закону о црквеним властима. Пошто се дешавало да се свештеници изабрани за народне посланике не покоравају одлуци Св. сабора из 1923. године, те о свом избору не извештавају своје архијереје нити моле од њих себи замену, Св. сабор је допунио своју одлуку да се парохије свештеника, који буду изабрани за народне посланике и противно горе поменутој саборској одлуци напусте своје парохијске дужности и у року од месец дана не удовоље законским прописима о одсуству,

¹⁴¹⁴ Венчање кнеза Павла, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1923, 308-309.

¹⁴¹⁵ Рођендан Њ. В. Краљице Марије, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1924, 13.

¹⁴¹⁶ Нов Министар Вера, Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1923, 251-252.

прогласе за упражњене, а да се сматра да су такви свештеници поднели оставке на своје парохијске службе.¹⁴¹⁷

У Цркви је постојало незадовољство што се свештеници баве политиком. Епископ жички Јефрем је 1922. године писао да је свештенство у његовој епархији подељено на политичке партије. По неки свештеник „у партизанству“ не изостаје иза мирских људи. Он сматра да је свештеник духовни отац целокупној својој пастви (парохијанима), и за свакога од њих, према својој великој заклетви (кљатва пред рукоположење) даваће одговор на страшном суду. Стога је свештеник дужан духовно да стоји над свим својим парохијанима и да се стара за њихово спасење, да проповеда јеванђелску и братску љубав, да мири завађење, а не да се бави партизанством. Партизанство води свађи и раздору и саме браће. Партијски рад омета свештеника у његовом пастирском раду, а не доноси му скоро никакве користи, а ако некеме и донесе штогод лично, донеће му штете у духовном пастирском погледу. Епископ Јефрем закључује да се партијске вође служе свештеницима као оруђем за постигнуће прво својих личних, па после партијских циљева.¹⁴¹⁸ Патријарх Димитрије је апеловао на народ да никакав заједнички посао не изазива међу њима расправу. Кад се од њих затражи да као грађани кажу своју реч, треба да је кажу слободно, пошто зрело и по својој савести расуде шта ће за све бити најбоље, али другу браћу, која друкчије о томе мисле, не треба да мрзе, ни о њима да говоре ружне речи јер је то велики грех пред Богом.¹⁴¹⁹

8. 1. 4. Црква и војска

Јануара 1920. године, Министарски савет је донео одлуку којом је уређено питање војног свештенства, а којом су обухваћене источно православна, римокатоличка и мухамеданска вероисповест. Свештеници свих вероисповести су имали иста права и дужности и имали су сва права као официри. Уредба о војној дисциплини је

¹⁴¹⁷ Св. архијерејски сабор, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1923, стр. 321; Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1926, 19-20.

¹⁴¹⁸ Епископ жички Јефрем, Из Жичке епархије, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1922, 158-161.

¹⁴¹⁹ Гласник, бр. 8, 16. (29) април 1921, 113-116.

важила и за њих.¹⁴²⁰ Маја 1922. године, министар војни и морнарице Васић је прописао Правило о дужностима војних свештеника. По њему, опште дужности војних свештеника су: вршење свих вероисповедних послова у војсци и морнарици и вршење административних послова који су у вези с вероисповедним пословима. Посебне дужности војних свештеника биле су да свим средствима што их вера пружа негују религиозну и моралну свест у војсци; да негују дубоку верност и оданост према краљу и отаџбини; да у недељне и празничне дане држе службу Божју (молитве) за све војнике гарнизона; да том приликом војницима држе проповеди...¹⁴²¹

Децембра 1922. године, министар војни Пешић је допунио претходно правило чланом који каже да изван војних реона, војни свештеници не могу вршити никоме никакве службене верске послове нити се мешати у службу и ресоре надлежних месних (парохијских-цивилних) свештеника, без њиховог знања и одобрења. Изузетно, и само у местима (гарнизонима) где нема месних свештеника, војни свештеници су дужни обавити све потребне верске функције војним лицима не само док се ова баве у командама и војним установама, већ и у њиховим приватним становима и породицама.¹⁴²²

¹⁴²⁰ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 209-210; Извештај о раду Треће конференције архијереја Уједињене Српске православне цркве држане у Сремским Карловцима од 20. новембра (3. децембар) до 2. (15.) децембра 1919. године, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

¹⁴²¹ Још се каже да су дужности свештеника да предају веронауку, да деле и извршују све верске тајне са пригодном поуком, да врше све потребне верске обреде у војсци; да посећују болеснике у војним болницама, да посећују кажњене војнике у војним затворима, да на смрт осуђене приправе на последњи пут, прате на губилиште и до последњег часа их теше духовном утехом. Свештеници су и у свакој другој прилици били дужни да посећују војнике у касарнама, да и у пријатељским разговорима јачају у њима верску, моралну и националну свест и усавршавају и остале душевне војничке врлине. Дужни су били да подижу културни ниво војника, да васпитавају у верско-моралном погледу и децу војних лица. Предвиђено је да свештеници извршавају заклетву код свих војних лица и да том приликом држе религиозно-патриотске говоре. Требало је да воде све потребне црквене и државне прописане књиге, као што су књиге или матице (протоколи) умрлих, венчаних и крштених. У време рата, колико ратне прилике допуштају, треба да извршују све дужности, да се не удаљавају од својих установа и да се за време борбе увек налазе на месту превијалишта, односно завојишта и болница, тешећи рањене и умируће.

¹⁴²² Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1930, 241-243.

У односима између Цркве и војске проблем је био позивање у војну службу свештеника и свештеничких кандидата. Министар војни Хацић је 1919. године наредио да се духовна лица и кандидати за духовна лица вероисповести које су признате законима у Краљевству СХС, до даљег наређења не позивају на службу у војсци као обични обвезници (то је важило за сва три позива и последњу одбрану).¹⁴²³ Марта 1922. године, патријарх Димитрије је тражио да се свештеници и свештенички кандидати ослободе војне службе, односно да им се војна обавеза што је могуће више олакша и рок служења на најмању меру скрати.¹⁴²⁴

Најпре уредбом, а 1922. године и законом регулисано је питање уређења војних гробаља, у отаџбини и на страни, као и гробаља војника ратних непријатеља који се налазе на територији Краљевине. Обухваћена су гробаља од октобра 1912. до краја Првог светског рата. Бригу и надзор над гробљима вршило је Министарство правде преко подручних верских и политичких власти. За гробаља од изузетне важности постављени су свештеночувари: на Крфу, Виду, у Солуну, Скадру... Свештеночувари су били државни чиновници, примали су плату и додатке из буџета.¹⁴²⁵ Војничка гробаља и гробови наших ратника на нашој територији била су поверена на чување и старање око њиховога уређења и одржавања верским и политичким општинама. Међутим, министар вера није био задовољан како се то чини, па је 1925. године известио да се за време од ослобођења и уједињења до тада не види да су верске власти ма шта учиниле, да би се војничка гробаља у земљи бар одржала у добром стању. Поводом овога, Св. синод је октобра 1925. године затражио од архијереја да нареду својим подручним надлежним властима да гробаља, у споразуму са државним и општинским властима, уреде и одржавају их у реду, а свештеници да поднесу преко архијереја извештај о извршењу ове наредбе.¹⁴²⁶

¹⁴²³ Гласник, бр. 4, 16. (29) август 1920, 52-53.

¹⁴²⁴ Свима прав. срп. парох. звањима и управама манастира архидијецезе сремско-карловачке, Гласник, бр. 8, 15. (28) април 1922, 113-114; Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1922, 325.

¹⁴²⁵ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 207-208.

¹⁴²⁶ Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1925, 307.

8. 1. 5. Државни чиновници

У државним органима као чиновници радили су и свештеници. Српски епископи су у Сремским Карловцима децембра 1918. године изразили мишљење да места начелника и референата за Српску православну цркву у Министарству за вероисповести буду попуњена свештеним лицима са вишом богословском спремом на предлог највише црквене власти.¹⁴²⁷ Митрополит Димитрије је 1919. године упутио предлог министру иностраних дела, да у међународну комисију, која треба да извиди злочине почињене од непријатеља, уђе и једно компетентно црквено лице.¹⁴²⁸

У јесен 1923. године, Св. Сабор, на челу са патријархом Димитријем, замолио је Владу да свршени ђаци бивше карловачке богословије, која би се имала сматрати као виша стручна школа, ако су у државној служби, буду уврштени по закону о чиновницима грађанског реда у прву категорију.¹⁴²⁹

Црква је хтела да има контролу над свештеницима који раде у државној служби. На Трећој конференцији архијереја у Сремским Карловцима крајем 1919. године, позван је Средишњи архијерејски сабор да поново код Владе поради да се свештеници и свештенички кандидати не примају без дозволе надлежних црквених власти ни у какву грађанску службу било државну било аутономну.¹⁴³⁰ По предмету постављања чиновника при Министарству вера који су у свештеном чину, Св. сабор је 1920. године одлучио да се за чиновнике Министарства вера за православно одељење не могу постављати лица која немају препоруку или сагласност митрополита Димитрија.¹⁴³¹

Понашање свештеника државних чиновника није увек било по вољи црквеног врха. Св. сабор и Св. Синод, предвођени патријархом Димитријем, у више махова су препоручивали да се

¹⁴²⁷ Записник конференције српских православних епископа, држане у Сремским Карловцима 18. децембра 1918 године..., Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 17-19.

¹⁴²⁸ Извештај о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

¹⁴²⁹ Св. архијерејски сабор, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1923, 321.

¹⁴³⁰ Извештај о раду Треће конференције архијереја..., Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

¹⁴³¹ Извештај о раду Св. архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 38-40.

свештена лица која су без одобрења своје претпостављене власти напустила црквену службу и примила се грађанске службе, врате на своју црквену дужност. Пошто сви кораци у овом погледу нису дали задовољавајуће резултате, показало се неопходним да се питање односа оваквих лица према Цркви реши. Стога је на свом редовном заседању крајем 1925. године, Св. сабор донео одлуку да епархијски архијереји позову сва свештена лица која се без одобрења надлежних црквених власти налазе у државној или приватној служби, да се у року од шест месеци врате у црквену службу или редовним путем регулишу своје односе према црквеним властима. Списак свештеника, који се не буду одазвали овом позиву у одређеном року, епархијски архијереј је требало да преда надлежном Духовном суду на надлежни поступак”.¹⁴³²

Више пута се дешавало да свештена лица – државни чиновници, од својих државних претпостављених власти траже и добију одсуство за одлазак ван места службовања, а да се о томе и не обавештава надлежна архијерејска власт, нити тражи њено одобрење. Будући да оваква пракса није била у складу са црквено-канонским прописима, Св. сабор је крајем 1925. године донео одлуку да се ни једно свештено лице, у ма каквој служби било, не сме удаљавати из места службовања без знања и одобрења надлежне архијерејске власти, па тако ни државни чиновници.¹⁴³³

Дешавало се да поједини свештеници, који се налазе у државној служби као чиновници, пренебрегавају своје свештеничке дужности према Цркви изговарајући се обавезама у државној служби. Оваквим поступањем реметио се црквени ред и дисциплина и изазивали непотребни сукоби таквих свештеника са претпостављеним властима јер ови покушавају да се својих свештеничких обавеза ослободе, и поред јасних канонских прописа о односима свештених лица према Цркви и њиховим обавезама. Стога је Свети сабор децембра 1924. године донео одлуку да и ванпарохијско свештенство походи свакодневна богослужења, а да тога може бити ослобођено по одобрењу надлежног архијереја. Али и после овога Св. сабор је примио извештај о конкретним случајевима да извесни ванпарохијски свештеници Епархије рашко-призренске

¹⁴³² Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1926, 34.

¹⁴³³ Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1926, 34.

не посећују свакодневна богослужења и не траже одобрење за ослобођење ове дужности од свог надлежног архијереја. Стога је Св. сабор на свом заседању 1925. године размотрио питање свакодневног похађања цркве од стране свештеника државних чиновника покренуто од стране епископа рашко-призренског и одлучио да се извести епископ рашко-призренски да према ванпарохијским свештеницима које себе сматрају само државним чиновницима, а не и свештеним лицима, примени своја канонска права.¹⁴³⁴

8. 1. 6. Празници

Министарство вера је 1. новембра 1921. године образовало Анкетну комисију која је требало да се бави правним положајем свих Уставом признатих вероисповести према држави, уређењем интерконфесионалних односа и материјалним обезбеђењем верских службеника. Комисија је почела са радом 15. новембра 1921. године. Један од крупних проблема у међуконфесионалним односима од самог почетка био је прослављање верских и државних празника, њихово усклађивање, проглашавање одређених дана за нерадне и слично. Министар вера је 11. децембра 1919. године упутио допис министру унутрашњих послова у коме га упозорава да би требало упутити управне власти да не позивају муслимане у богомоље других конфесија, а чиновнике не присиљавати да верским прославама других вероисповести присуствују. Министарство вера је 28. децембра 1920. године послало Председништву Министарског савета обавештење да су државни празници: Ћирило и Методије, рођендан краља Петра I, Видовдан, 1. децембар и рођендан престолонаследника Александра. Три године касније, Министарство вера КСХС-а је донело молбу, због разних неугодности које су избијале приликом прослављања државних празника, да муслимани нису дужни да држе икакве молитве по џамијама на дан Ћирила и Методија и Видовдана, већ да само на те дане затворе радње, а ученици по школама да буду ослобођени наставе.¹⁴³⁵

¹⁴³⁴ Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1926, 66.

¹⁴³⁵ Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 147-155.

Поводом празника, СПЦ је крајем 1921. године стала на становиште да припадници српске православне вероисповести треба да буду ослобођени рада у ове дане: Нова Година, Богојављење, Св. Сава, Сретење, Благовести, Ђурђевдан, Спасовдан, други дан Духова, Преображење, Успење, Мала Госпојина, Крстовдан, Ваведење, Св. Никола, Божићни одмор, Туциндан, Бадњи дан и три дана Божића; Ускршњи одмор од великог четвртка до светлог четвртка. Изузетно за школе божићни одмор треба да траје од Туцин-дана до Нове Године, а појединац би био слободан и о дану своје славе. Било би за препоруку да се при доношењу закона овласти Влада да према локалним приликама неких крајева и бројној размери православних може ове празнике огласити за обавезне и те дане као нерадне.¹⁴³⁶

По правилнику Министарства просвете о празновању празника у школама, из децембра 1922. године, од црквених празника празновани су недеља, Велика Госпојина, Митровдан, Аранђеловдан, Свети Никола, Божић (од Бадњег дана до трећег дана Божића), Нова година, Богојављење, Свети Сава, Благовести, Ускрс (од Великог Петка до трећег дана Ускрса), Ђурђевдан, Спасовдан и други дан Духова.¹⁴³⁷ Министар просвете је издао забрану да се школска деца употребљавају при свршавању разних верских функција. Пошто су овај Правилник и горња забрана министра при практичној примени у подручју Архидијецезе сремскокарловачке изазивали свакодневне сукобе између свештеника и појединих управитеља основних школа, који су овај Правилник често пута самовољно и круто примењивали, конзисторија се обратила великом жупану Сремске области с молбом да изда подручним управама и школским органима потребно упутство о примени Правилника, како би се избегли непотребни сукоби. Велики жупан је подручним властима издао окружницу, у којој стоји да се Правилник на подручју његове области не проводи онако како би требало. Зато он наређује да се на том подручју Правилник проводи сагласно са прослављањем пре Правилника. Школске управе, са месном црквеном влашћу, треба да удесе да се удовољи и Правилнику и

¹⁴³⁶ Српска Православна Црква о односу према држави и другим вероисповестима, Гласник, бр. 23, 1. (14) децембар 1921, 381-382.

¹⁴³⁷ Школски празници, Гласник, бр. 23, 1. (14) децембар 1922, 378.

црквеном празновању. „Може школска омладина пре или после наставе присуствовати црквеном богослужењу, а тако пропуштени који час ваљан ће и стручно јак наставник знати згодним начином накнадити“.¹⁴³⁸

Свештенство је протестовало што се ученицима ускраћује да присуствују са наставницима литургији на велике празнике,¹⁴³⁹ као и због тога што је, без знања Цркве, укинута слављење већине Христових и Богородичних и свих светитељских празника по средњим школама, док су у основним школама остали у важности. Говорило се да је то учињено због економије радног школског времена.¹⁴⁴⁰

8. 2. Црквена просвета

По Уставу Краљевине СХС, све школе су морале давати морално васпитање и развијати држављанску свест у духу народног јединства и верске трпељивости.¹⁴⁴¹ Надзор над организацијом и радом верских школа, као и инспекцију наставе, вршило је Министарство просвете преко својих органа. Држава је верским школама давала велике субвенције за издржавање, а статус верских школа био је истоветан са статусом грађанских школа.¹⁴⁴²

8. 2. 1. Богословски факултети

Године 1905. Велика школа у Београду претворена је у Универзитет, а чланом 3. Закона о Београдском универзитету било је предвиђено оснивање и Богословског факултета.¹⁴⁴³ Представници

¹⁴³⁸ Свима прав. срп. парох. звањима и управама манастира архидијецезе сремскокарловачке, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1923, 322.

¹⁴³⁹ Свештеник М. М. Трбојевић, Ускрата школ. младежи присуствовања на св. литургији празницима, Гласник, бр. 8, 15. (28) април 1924, 123.

¹⁴⁴⁰ Једна погрешка, Гласник, бр. 6, 16. (29) март 1921, 86-87.

¹⁴⁴¹ Из устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Гласник, бр. 16, 16. (29) август 1921, 252-253.

¹⁴⁴² Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 169-170.

¹⁴⁴³ Чедомир Драшковић, Црквене школе Српске Патријаршије, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске Патријаршије, Београд 1971, 313-332; О Богословском факултету видети и: Др. Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве. III. књига: За време Другог светског рата и после њега, Келн 1986, 20.

науке и културе заузели су два полазишта: да ли да ова највиша црквена научна установа буде издвојена и затвореног типа као академија у крилу саме Православне цркве, или да то буде „отвореног типа факултет у саставу Универзитета“. Превагнуло је ово друго, како је то и први декан овог факултета прота професор Стеван Димитријевић нагласио: „дух Српске Патријаршије и квалификације које данас и убудуће треба да имају служиоци њени, одлучили су за прави облик“, тј. за факултет.¹⁴⁴⁴ Кроз универзитетске ауре студентима теолошких наука омогућено је да буду у сталном контакту са својим колегама, студентима других факултета, где могу упоредо пратити предавања, позајмљивати кадрове, користити семинаре и библиотеке.¹⁴⁴⁵

Због разних неприлика, Богословски факултет је отворен тек по окончању Првог светског рата. Одмах после рата, на конференцији српских православних епископа у Сремским Карловцима 18. децембра 1918. године, наглашена је прека потреба оснивања духовне академије и уређења потребног броја богословија с обзиром на велику оскудицу у свештенству, која је наступила нарочито за време рата. Израда нацрта Уредбе за духовну академију и богословије поверена је епископу Илариону и савету богословије у Сремским Карловцима, а ти нацрти ће се послати професорским зборовима свих српских богословија на мишљење, после чега ће се текст нацрта споразумно са нарочитим изасланицима тих завода утврдити. Изречена је и потреба издавања званичног и стручног богословског листа.¹⁴⁴⁶ О истом питању расправљало се и на Другој конференцији архијереја уједињене Српске православне цркве у Београду маја 1919. године.¹⁴⁴⁷ Православни Богословски факултет коначно је, по благослову највиших црквених власти и митрополита Димитрија, отворен крајем 1920. године.¹⁴⁴⁸ У просторијама

¹⁴⁴⁴ Архив СПЦ, Св. Синод 1924, зап. 76 о слању богослова / кандидата на стране универзитете; Прота Ст. М. Димитријевић, Православни богословски факултет на универзитету београдском, Весник Српске Цркве, Београд 1921, 26.

¹⁴⁴⁵ Св. Синод (1924), у зап. 101, бр. 76.

¹⁴⁴⁶ Записник конференције српских православних епископа, држане у Сремским Карловцима 18. децембра 1918. године, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 17-19.

¹⁴⁴⁷ Извештај о раду друге конференције архијереја уједињене Српске православне цркве држане у Београду од 11(24) – 15 (28) маја 1919 године, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 19-22.

¹⁴⁴⁸ Пре отварања факултета, Сабор је слао питомце на Теолошки факултет у Атини. У 1919. години, тамо се школовало осам питомаца, и то: јеромонаха

Ректората Београдског универзитета одржана је прва седница Савета Богословског факултета, где је председавао најстарији професор и по годинама узраста и по годинама професорске службе, др Александар Павловић Доброколонски, редовни професор Опште историје Цркве, и тада је за првог декана изабран професор протојереј Стеван М. Димитријевић. Нови декан је имао прву обавезу да пронађе простор за смештај факултета. Локација се најзад нашла у ул. Краља Петра бр. 2, где је факултет радио до 1. јула 1952. Тада је одлуком политичких власти био је искључен из састава Универзитета и постао је Богословски факултет Српске православне цркве.¹⁴⁴⁹ Прва Уредба о Православном теолошком факултету објављена је 11. фебруара 1921. године. После прве дошла је и друга уредба 2. маја 1923. г. која је била корекција прве.¹⁴⁵⁰ На Факултету је од 1920-1941. радило 26 сталних професора и доцената, 7 асистената и 22 хонорарна професора.¹⁴⁵¹ После Првог светског рата, избегли руски теолози и карловачки српски теолози допринели су попуни научно-стручног теолошког кадра.¹⁴⁵² По одлуци Св. синода из 1922. године, студенти који нису имали државну стипендију могли су да поднесу молбу Св. синоду за стипендију из црквених фондова.¹⁴⁵³ Да би се заштитили интереси СПЦ, држава је донела уредбу којом је студентима Православног богословског факултета било онемогућено да се упишу на други факултет, па чак и после завршетка студија на овом факултету.¹⁴⁵⁴

Доситеј (Атанацковић); монаси: Кирил (Јанић), Иринеј (Ђорђевић), Јустин (Павловић), Павле (Јевтић); јереј Сретен Вујичевић, ђакон Тихомир Радовановић и свршени богослов Димитрије Софијановић. – Извештај о раду Светог архијерејског сабора Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

¹⁴⁴⁹ Прота Ст. М. Димитријевић, Православни богословски факултет на универзитету београдском, Весник Српске Цркве, Београд 1921, 28. Ч. Драшковић, Четрдесет година Богословског факултета у Београду. Богословље, год. V (XX) св. 1-2, Београд 1961, 2; Ч. Драшковић, Црквене школе..., 326-328; Протојереј др Предраг Пузовић, Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997, 362-371; Гласник, бр. 12, 16. (29) децембра 1920, 192.

¹⁴⁵⁰ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 212; Ч. Драшковић, Црквене школе..., 328-329.

¹⁴⁵¹ Ч. Драшковић, Четрдесет година..., 515; Протојереј др Предраг Пузовић, Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997, 362-371.

¹⁴⁵² Александар Раковић, Академска и политичка расправа о Богословском факултету током 1919. године (са освртом на раније писање Весника Српске Цркве), у: Богословље. Часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду. LXV (2006), Београд 2006, 124-125.

¹⁴⁵³ Одлуке Светог Арх. Синода, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1922, 354-355.

¹⁴⁵⁴ Радмила Радић, Живот у временима..., 169-170.

Осим теолошких, постојали су и политички разлози за почетак рада факултета. Није било очекивано да српска елита, која је изашла из рата као победник, препусти римокатолицима примат у верском питању. Римокатолички теолошки факултет је постојао вековима, а непостојање православног богословског факултета је доводило у питање равноправност Српске православне цркве и Римокатоличке цркве. Без научне теологије, Српска православна црква би заостајала за Римокатоличком црквом, што не би било добро у вишенационалној држави, где је свако верско питање било неодвојиво од националног. Сви хрватски посланици у скупштини су подржали оснивање факултета јер да је православна теологија остала изван универзитета било је извесно да би и римокатолички факултет био одстрањен са свеучилишта у Загребу.¹⁴⁵⁵

Године 1920. године основан је и Православни богословски факултет Свеучилишта у Загребу, који је имао са деканом 3 редовна, 3 ванредна професора и 3 доцента, а 27 студената. Предавања су држана из: догматике, етике, историје религије, философије, социологије, педагогике и женидбеног права. Факултет је укинут 1924. године.¹⁴⁵⁶

По Закону о СПЦ из 1929. године, Свети архијерејски синод настојава и стара се да предавања на православном богословским факултетима државних универзитета буду у сагласности са науком православне вере. Професори и доценти Богословског факултета, који се бирају по закону о универзитетима, постављају се, пошто се претходно утврди и верска подобност кандидата оценом Светог архијерејског синода.¹⁴⁵⁷

¹⁴⁵⁵ Александар Раковић, Академска и политичка расправа..., Београд 2006, 124-125.

¹⁴⁵⁶ Б. Д. Луковић, Весник Српске Цркве 1922, јануар-фебруар 1934; Прота Ј(ован) Јеремић, Православни Богословски факултет у Загребу, Весник Српске Цркве 1923, март-август 179; Ч. Драшковић, Црквене школе..., 328; Протојереј др Предраг Пузовић, Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997, 362-371; Др Благота Гардашевић, Организационо устројство и законодавство Православне цркве између два светска рата, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 53.

¹⁴⁵⁷ Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1929, 337-341.

8. 2. 2. Богословије

После Првог светског рата, у Краљевини СХС постојале су следеће богословије: Богословија Светог Саве у Сремским Карловцима, богословија у Сарајеву, Српска православна богословија Светог Петра Цетињског на Цетињу, Богословско-учитељска школа (од 1924. само богословија) у Призрену, богословија у Битољу. Богословија у Задру је престала са радом 1919. године. Од 1920. године школовање у свим богословијама је трајало пет година, а од 1928/29. године трајало је шест година.¹⁴⁵⁸

По уједињењу Цркве, стање у богословијама је било шаролико. Свака богословија је имала свој наставни план и програм, уџбеници су били различити, а и образовни ниво је био различит. Св. сабор је 1921. године усвојио план и програм за богословије и седам правилника који се тичу богословија. Министар вера је након измена и допуна, одобрио те акте. Нова измењена правила су донета 1928. године.¹⁴⁵⁹ Правилником о српским православним богословијама министар вера је себи осигурао скоро неограничено право уплива у рад богословија.¹⁴⁶⁰ По одлуци Св. сабора из 1924.

¹⁴⁵⁸ Протојереј др Предраг Пузовић, Богословске школе Српске православне цркве, у: Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997, 362-371; О богословијама видети и: Др Чедомир Драшковић, Црквене школе..., 324-326.

Напомена:

Пре стварања Краљевине СХС, поред богословије у Београду, Српска црква је имала и више богословија у крајевима у којима је живео српски народ. Најстарија богословија била је отворена још у манастиру Крки 1615. године. Поред ње постојале су клирикалне школе при другим манастирима какав је био и много раније „први српски универзитет“ при манастиру Хиландару на Св. Гори, затим у Студеници, Дечанима, Враћевшници, Тронуши, Острогу, у Плашком 1745, Сремским Карловцима 1794, Београду 1808, Вршцу 1822. и другим епархијским центрима. У Босни је од 1866. до 1875. радила богословија у Бања Луци, а богословија митрополита Саве Косановића у Сарајеву почела је са радом 1882. године. Богословије су постојале и у Задру и Шибенику. У Црној Гори Петар I (Петровић) је у манастиру Стањевићу отворио школу за свештенике, а митрополит Иларион (Рогановић) и архимандрит Нићифор покренули су богословију на Цетињу 1863. која се преселила у Острог 1873/4. а после опет на Цетиње. У току Херцеговачког устанка 1876-1878. школа није радила, а следеће 1878/79. је активирана као Богословско-учитељска школа. Од 1916. до 1924. школа је отпочела своју активност на Цетињу под именом Српска Православна Богословија Св. Петар Цетињски. У Призрену је 1871. године отворена богословија Симе Игуманова, а после је преуређена у богословско-учитељску школу. – Арх. Сабор СПЦ (1923), бр. 123, 116, 21; Р. Грујић, Нав. дело, 175; П. Пузовић, Српска Православна Црква, Прилози за историју 2, Београд 2000, 187-275.

¹⁴⁵⁹ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 332-336.

¹⁴⁶⁰ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 212-214.

године, право предлагања кандидата за наставнике у богословијама припадало је искључиво Св. синоду, који треба претходно да пита за мишљење архијереје у чијим епархијама постоје богословије. Такође, донета је одлука да архијереји који воде бригу и старање о унутрашњем животу у стручно васпитном погледу, не могу мимо Светог синода подносити предлоге министру вера”.¹⁴⁶¹

Највише ученика у богословије је долазило из најсиромашнијих крајева, из врањског, нишког, пиротског, ужичког и чачанског округа. Број ученика у богословијама је растао, па је тако у периоду до 1919. до 1925. године Богословију Св. Саве у Сремским Карловцима завршило 63 одсто ученика са села у односу на укупан број ученика. Слична ситуација је била и у другим богословијама.¹⁴⁶²

Поред богословија, у Цркви се размишљало и о другим врстама школа. На Трећој конференцији архијереја крајем 1919. године, изречена је потреба оснивања појачке школе за сву уједињену Српску цркву. Решено је да се затраже од свих српских црквених области потребни подаци, како би се израдио предлог и нацрт уредбе о уређењу појачких школа као и о будућем стању и положају црквених појаца.¹⁴⁶³ И на Главном одбору Монашког удружења, фебруара 1923. године, решено је да се предузму кораци за оснивање једне црквене музичке школе у Београду.¹⁴⁶⁴

По Закону о СПЦ из 1929. године, све црквено-аутономне духовне школе стоје под управном и надзором црквене власти. О оснивању ових школа решава Свети архијерејски сабор. Он прописује за њих наставни план и програм предавања, и поставља и разрешава њихове управнике. Министар просвете даје одобрење за оснивање ових школа и за наставни план. Свети архијерејски синод стара се за нарочиту спремност наставничког и васпитног особља; поставља и разрешава га. Епархијски архијереј води непосредан надзор на овим школама у својој епархији, подноси о томе извештај

¹⁴⁶¹ Подношење предлога о Богословијама, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1925, 50.

¹⁴⁶² Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 169-170.

¹⁴⁶³ Извештај о раду Треће конференције архијереја..., Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

¹⁴⁶⁴ Црквена музичка школа, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1923, 60.

Светом архијерејском синоду и предлоге о постављању и разрешавању наставника и васпитача. Врховни надзор и над овим школама води министар просвете.¹⁴⁶⁵

8. 2. 3. Веронаука

Између осталих битних питања којима се бавила Црква после Првог светског рата, било је и питање верске наставе. На Другој конференцији архијереја уједињене Цркве, маја 1919. године, расправљало се о верској настави у школама. На предлог епископа жичког Николаја, донета је одлука којом се истиче велика важност овог питања и оставља се Средишњем архијерејском сабору да дејствује „да би религиозна настава била што јаче истакнута и заступљена како у основној тако и у средњошколској стручној настави“.¹⁴⁶⁶

И на Трећој конференцији архијереја у Сремским Карловцима, крајем 1919. године, говорило се о овом питању. Питање једнообразне катихетске наставе у средњим школама изазвало је подужу расправу, након које је решено да се тај предмет уступи епископу Георгију, а да га он упути на проучавање и предлог повереништву Св. синода митрополије карловачке за веронаучну наставу. Установљено је да је прека потреба да се наука о вери предаје кроз све разреде средњих и стручних школа и позван је тим поводом Средишњи архијерејски сабор да се још једном обрати Влади представком по том питању. Ако би и тај покушај остао без успеха, решено је да се учини апел на родитеље српске православне деце путем свештенства.¹⁴⁶⁷

На заседању Св. сабора 1920. године, ово тело је изнело став у вези предавања веронауке у средњим школама и због тога што се она одстрањује из појединих гимназија или разреда, без знања највише црквене власти која према закону мора бити саслушана.

¹⁴⁶⁵ Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1929, 337-341.

¹⁴⁶⁶ Извештај о раду Друге конференције архијереја Уједињене Српске православне цркве држане у Београду од 11(24) – 15 (28) маја 1919 године, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 19-22.

¹⁴⁶⁷ Извештај о раду Треће конференције архијереја Уједињене Српске православне цркве држане у Сремским Карловцима од 20. новембра (3. децембар) до 2. (15.) децембра 1919. године, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

Сабор је негодовао и што је у Министарству просвете израђен нацрт о уређењу средњих школа у Краљевини СХС по коме је предавање веронауке сведено на најмању меру, мању него што одговара важности самог предмета „нарочито у данашње време када је поколебана вера и морал“. Св. сабор је упозорио министра просвете да по Закону о црквеним влатима Црква не може примити никакав закон или уредбу, који се односе на предавање науке о вери, ако су донети без споразума с Црквом. Св. сабор је исказао преку потребу да се и у средњим школама старе Краљевине Србије по примеру других „просвећених земаља“, а и по примеру новоослобођених крајева, предавање науке о вери унесе и у оне средње и стручне школе у којима тога до тада није било, а исто тако и у војне школе.¹⁴⁶⁸

По Видовданском уставу, верска настава даје се по жељи родитеља, односно старалаца, подвојено по вероисповестима, а у сагласности са њиховим верским начелима.¹⁴⁶⁹ По њему, предвиђено је да верска настава у средњим школама буде факултативна, а Министарство просвете је веронауку свело на најмањи број часова.¹⁴⁷⁰ Због укидања веронауке у вишим разредима и у средњим школама,¹⁴⁷¹ протестовали су и католици и православни код Владе Краљевине СХС. Слободан Јовановић пише да Цркви није признато право на отварање и вођење вероисповедних школа. Устав је усвојио систем државне школе. „Устав не говори о верском, него само о моралном васпитању у државним школама. Верска настава у државним школама требала је да буде у духу верске трпељивости, а вероучитељ (свештена лица) да буде под државним надзором.“¹⁴⁷²

Одлука државних власти о верској настави изазвала је низ реакција у црквеним круговима. Прота Анђелковић је јуна 1921. године реаговао на натпис у „Политици“ о пројекту закона за

¹⁴⁶⁸ Извештај о раду Св. архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 38-40.

¹⁴⁶⁹ Из устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Гласник, бр. 16, 16. (29) август 1921, 252-253.

¹⁴⁷⁰ Др Благота Гардашевић, Организационо устројство и законодавство Православне цркве између два светска рата, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 37-64.

¹⁴⁷¹ Архив СПЦ, Св. Синод бр. 1359/1921; Весник бр. 11-12, 1927, 346-347.

¹⁴⁷² Слободан Јовановић, Уставни прописи о вери и цркви, Сабрана дела Сл. Јовановића, XI: из Историје и књижевности, I Београд 1991, 527-528.

реформисање средње школе. По њему је утврђен тип будуће гимназије. Прота оштро протестује против плана да се од петог до осмог разреда не предаје религиозно-морална настава, сматрајући да то „гура у велику опасност једну од најважнијих просветних установа“. Он сматра да „нема нити може бити културе без Бога“. „Приближавање животу, без Бога, значи приближавање свима пороцима који владају у животу, а регулисање школе и живота школске омладине према таквом животу – ствара у школама прилике за еквивалентне пороке, који воде дивљаштву. Цео живот лежи у злу! Зато и њега треба лечити и усавршавати, дајући народу и држави моралније личности и спремајући боље генерације помоћу хришћанског васпитања“. Анђелковић каже да се о овом пројекту није чуо глас Цркве, ни савет наставника религијске наставе у средњој школи „па чак није вођено рачуна ни о Министарству вера“. Он сматра да Црква не сме да ћути и наводи многе разлоге зашто је религиозна настава у школама неопходна. Између осталог и зато што се „бољшевици, анархисти, револуционарни и бунтовнички елементи“ лиферују „баш из средине такозваних културних људи, на које вера није имала никаква утицаја.“¹⁴⁷³ И наставници веронауке београдских средњих школа резолуцијом су протестовали због идеје да се избаци верска настава.¹⁴⁷⁴

О верској настави говорило се и на Трећој скупштини Свештеничког удружења, 1922. године у Сарајеву. О реформи верске наставе у школама је закључено да ово удружење настоји свим силама код меродавних фактора да се веронаука и верско-морални принципи спроведу и предају кроз све разреде средњих, стручних и народних школа као облигатан предмет.¹⁴⁷⁵

Београдски учитељи и Учитељско удружење острва Крка 1924. године изразили су захтев „да Веронаука у интересу јединства у настави мора бити саставни део Наставног плана уз остале саставне

¹⁴⁷³ Прота М. С. Анђелковић, Лажна и анационална култура. Наша реч поводом пројекта за реорганизацију средње школе, Гласник, бр. 12, 16. (29) јун 1921, 182-186.

¹⁴⁷⁴ Протестовали су што при изради пројекта за реорганизацију средње школе, није узет ниједан представник средњошколске религијске наставе. Сматрају да пројект лишава средњу школу систематске религијске наставе, те на тај начин доводи у велику опасност и сам циљ средње школе као једне од најважнијих просветних установа. – Резолуција, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1921, 205-206.

¹⁴⁷⁵ Закључци треће скупштине Свештеничког удружења одржане 5. и 6. септембра у Сарајеву, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 311-313.

предмете са којима чини једну целину. Такав Наставни план (...) израдити што пре за све школе у нашој држави.“ Учитељство острва Крка заузима став да се целокупно васпитање, па и религијско, у народним основним школама повери учитељу.¹⁴⁷⁶ Министар просвете Светозар Прибићевић изјавио је у Народној скупштини да није против тога да се религија учи у школама. Али сматра да школска управа не може делити власт над школама ни с ким, па ни са црквеном организацијом. Словеначки либерали и социјалисти били су чак за то да верску наставу треба избацити из школског програма.¹⁴⁷⁷ Стјепан Радић, као министар просвете, био је за то „да се сваки клерикални прохтјев мора из школе одстранити, потицао он с католичке или православне стране“.¹⁴⁷⁸

Поред свих протеста због смањења верске наставе у школама, који су долазили из црквених кругова, запажа се размишљање министра просвете Трифуновића из маја 1923. године, које је одударало од званичне просветне политике по питању верске наставе. Министар је упутио распис просветним инспекторима и школским надзорницима, у коме је навео да је светски рат оставио за собом многе поремећаје у моралним односима. Да би се то довело у ред, позвани су многи чиниоци друштвеног живота, али је школи и учитељу намењен велики део овог посла. Он сматра да је васпитање играло одвајкада улогу најглавијег чиниоца за напредак културе и цивилизације у народу у човечанству. Тако и породично и школско васпитање у његовом времену „треба да поднесе своје методе према вишим циљевима; који произилазе из етичких принципа и у складу са религијским моралом, националним и државним интересима, те да се резултати рада огледају у срећнијем животу. Без тога нема ни народног напретка ни цивилизације.“

Министар сматра да су услед разних штетних утицаја, који делују на омладину, у многим крајевима настале прилике које прете моралној декаденцији народа. Учитељи као васпитачи треба да

¹⁴⁷⁶ Архив СПЦ, Св. Синод, АС бр. 1617/1928 – Веронаучни програм за вођење у средњим школама, Народна Просвета, бр. 47. 15. VI 1924.

¹⁴⁷⁷ Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС, 105, Редовна седница 24. јула 1922, V, Београд 1922, 726-727; Љ. Димић, Културна политика II, 357; Дискусија Андреја Госара на 101 редовном састанку Народне скупштине од 19. јула 1922, Стенографске белешке Народне скупштине, II, бр. 91, Београд 1922, 589.

¹⁴⁷⁸ V. Novak, Nav. delo, 217.

увиде да Отаџбина од њих захтева вршење дужности и у погледу ваншколског просвећивања у моралном и религиозном погледу на једној широј основи. Министар наводи да је министарство обавештено да цркве не похађају често ни учитељи ни ђаци, да се религијском васпитању не поклања довољна пажња, да су псовке и безбожна дела узела маха код омладине. Министарство ставља до знања да ће водити рачуна о уредном долажењу ђачких хорова за певање на литургији, о развијању врлина код својих ученика и код одраслије омладине, али ће водити рачуна и да се они који се греше о ове дужности нагнају да их врше.¹⁴⁷⁹

Осим у средњим, верска настава није имала добар статус ни у основним школама. Св. синод је маја 1926. године објавио да се законска стечена права Цркве у питању предавања веронауке не поштују и да се веронаука од стране надлежних државних фактора гура у позадину. Св. сабор и Св. Синод, предвођени патријархом Димитријем, чинили су извесне кораке да сачувају права Цркве, али без успеха. Стога је Св. сабор донео одлуку да веронаучна настава по свим државним и приватним школама припада потпуно компетенцији Цркве и њених представника и то: како у погледу предавања веронауке, тако и надзора над предавањем. Само док се ово не регулише између Цркве и државе Законом о Српској православној цркви, „верска настава има остати у рукама учитеља, професора и суплената, тамо где је то на појединим територијама и до сада било, али под пуним надзором јерархијске власти и њених органа“, а тамо где су ову дужност вршили свештеници, вршиће је и даље. Поводом ове одлуке Св. сабора, Св. синод је донео одлуку да преко архијереја препоручи свештенству да присуствују испитима веронауке у основним школама и о показаном успеху извештавају надлежне епископе.¹⁴⁸⁰

Црквени врх, али и стручњаци из области права, обрађали су се државним властима са обимним представкама на предлог Закона о народним школама и на предлог Закона о средњим школама, тражећи да се усвоје њихови захтеви.¹⁴⁸¹ У представци Св. синода из

¹⁴⁷⁹ Значајна Појава у просветној политици, Гласник, бр. 15, 1. (14) август 1923, 235-236.

¹⁴⁸⁰ Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1926, 162.

¹⁴⁸¹ Видети: Представка Светог Архијерејског Синода на предлог Закона о народним школама, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1929, 3-5; Представка Управног

новембра 1928. године, упућеној председнику Владе на предлог Закона о народним школама, стајало је да је Црква највише учинила за „очување народне свести, просвете, отпорне снаге и конструктивне моралне способности нашега народа, без чега се не би могло доћи до ослобођења и уједињења његова“. Она је и даље као верско-морална учитељица већег дела народа „неопходна државотворна чињеница, која има да утврди слободу и јединство народа на темељима духа и срца“ и да положи „основе културне државне заједнице изграђујући у души отаџбину као моралну подлогу за државу“. На духовним основама, на вери и моралу „почива сав спољашњи живот и народа и државе. Зидане тих темеља је првенствено посао Цркве који се тога прихваћа не само зато што је то права област њезина рада, него што то одговара и вековним њеним родољубивим светосавским предањима.“ Историја „не може да забележи други извор моралне снаге и величине који би могао да замени Цркву.“ Због тога представништво народа које изграђује државу не би смело да ограничава Цркву у њеној државотворној мисији.

Св. Синод, на челу са патријархом Димитријем, констатује да предлог закона ограничава и лаицизира верску наставу и раставља је „од њезинога правога и богоданог природнога извора, т. ј. Цркве“, а то значи исто што и онемогућавање правилног тока овог дела образовања. Св. синод у томе види покушај сузбијања верско-моралног образовања и клице културне борбе, те диже глас против тога, сматрајући да то подрива темеље народног живота и опстанка. Св. синод сматра да предлог Закона који жели да одвоји верску наставу од Цркве и спречи Цркву да у школи верско-морално просвећује омладину у најприступачнијем добу духовно-моралног образовања и развитака, није израз народне воље. Народ је религиозан и нема нерасположења према вери. Св. синод не може да дозволи да се под именом веронауке усађује у народ крива вера и безверје, што је највећа опасност за човека и народ. „А одвајање веронауке од Цркве неминовно води до тога да се вера изопачи, и

Савета Српске Патријаршије на Предлог закона о народним школама, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1929, 6-9; Стручно мишљење представника правне науке Великом Управном Савету Српске Православне Цркве, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1929, 10; Представка Светог Архијерејског Синода на Предлог Закона о Средњим Школама, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1929, 97-101.

народ поведе путем супротним освећеним традицијама прошлости, у правцу верске кризе и верског расула.“ Св. синод се пита да ли народна школа, која замењује и допуњује образовање у родитељском дому, може у питању вере да иде супротним путем од онога који је духовном развоју детета дао родитељски дом? „А зар се може уништити природно право родитеља да им се деца васпитају у верском духу праве вере коју они исповедају?“ А ако се у народу не негује права вера, народ ће се предати кривој вери и сујевери јер без вере не може да буде.¹⁴⁸²

И у представци министру просвете писаној марта 1929. године, о предлогу Закона о средњим школама, стоји да се право опште образовање народа, и више и ниже, „не да ни замислити на другој основи него на вековима опробаној основи развијања моралнога осећаја, уз неопходну и ненадмашну помоћ вероисповедне верске наставе.“ Констатује се да народна школа не може ићи другим путем у образовању свога народа, него оним који је историја свих народа, као једино сигуран пут, обележила. „Сваки други пут народнога образовања не само да је несигуран него је и неприродан, и ако се њиме пође, долази се до жалосних резултата. Верско-морална свест у народу је урођена и укорењена тако, да се она не да уништити, него само изопачити. Ако се та свест не негује, уз помоћ школе и просвете, и појединац и народ доводи се у опасно стање верског фанатизма и нетрпљивости и у хаотично стање безбројних штетних верских заблуда, празноверице и злоупотребе живота.“ Осим тога, народ има право да му се његова вера, за коју се он слободно опредељује и за коју он везује сав свој живот, не само поштује и заштити од изопачења, него да му се она и негује оним средствима, која су најпотребнија за тај посао. Све то важи и за нижу општу наставу и за вишу у средњим школама. Омладина не сме да се остави сама себи.¹⁴⁸³

Борба око тога да се веронаука уведе у све средње и стручне школе, да је предају стручна лица и да настава и контрола припадне Цркви, била је дуга и тешка; трајала је све до 1929. године, када је у

¹⁴⁸² Представка Светог Архијерејског Синода на предлог Закона о народним школама, Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1929, 3-5.

¹⁴⁸³ Представка Светог Архијерејског Синода на Предлог Закона о Средњим Школама, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1929, 97-101.

Закону о народним школама свим захтевима Цркве удовољено. Те тековине су санкционисане Законом о Српској православној цркви и њеним Уставом.¹⁴⁸⁴ По Закону о СПЦ, у свим државним и приватним школама, православна верска настава предаје се у сагласности са надлежном црквеном влашћу, а по одредбама Закона о тим школама. Наставне планове и програме за предавање веронауке прописује надлежни министар, узимајући у обзир потребу верског васпитања по предлогу Светог архијерејског сабора. За уџбенике веронауке важиће прописи Закона о уџбеницима. За све уџбенике даће Свети архијерејски синод своје одобрење у погледу њихове верске садржине. У државним основним школама веронауку могу предавати квалификовани парохијски свештеници или нарочити вероучитељи, у смислу прописа Закона о народним школама. Где, по закону или иначе, није могућно да православно веронауку предаје свештеник или нарочити вероучитељ, вршиће ову наставу учитељи те школе који су православне вере. Вероучитеље свештена лица у свима народним школама поставља министар просвете из реда кандидата предложених од надлежне црквене власти. Вероучитеље у осталим државним — средњим и стручним — школама поставља надлежни министар између кандидата који поднесу одобрење надлежне црквене власти да могу предавати веронауку у средњим школама. Све вероучитеље премешта и разрешава дужности надлежни министар по одредбама школских закона. Вероучитеље у свим приватним школама поставља и премешта управа школе по одобрењу надлежног архијереја. И за ове вероучитеље важе прописи школских закона. Надлежна црквена власт може одузети већ издато одобрење оним вероучитељима који не предају веронауку онако како прописује православна вера, или који, иначе, својим животом и радом не одговарају својој вероучитељској дужности.¹⁴⁸⁵

Новембра 1922. године, Св. Синод, предвођен патријархом Димитријем, протестовао је што је Просветни савет одлучио да

¹⁴⁸⁴ Др Благога Гардашевић, Организационо устројство и законодавство Православне цркве између два светска рата, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 37-64; Др Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002, 231-233.

¹⁴⁸⁵ Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1929, 337-341.

веронауку деци православне вере може предавати и римокатолички свештеник, истичући да се таквом одлуком крње права Српске цркве, и замолио да министар просвете ту одлуку не узме у обзир.¹⁴⁸⁶ И почетком 1926. године, Св. синод се огласио по овом питању. У Гласнику се каже да се приметило да су за последње 2-3 године од стране Министарства просвете у чисто православним местима постављани учитељи римокатоличке вере, који су поред осталих предмета предавали и веронауку деци православне вере. Св. синод је учинио потребан корак код министра, али ради што тачнијег обавештења и даљих потребних мера против увођења такве праксе, одлучио је да сви архијереји доставе Св. синоду податке о томе у којим школама деци православне вере предаје веронауку учитељ друге вере или конфесије.¹⁴⁸⁷

8. 2. 4. Црквена штампа

У периоду од 1920. до 1930. године, излазили су следећи часописи:

1919-1920. Српска Црква, Сарајево

1919-1930. Весник, Београд

од 1919. Преглед Цркве епархије жичке, Чачак

од 1920. Гласник Српске православне патријаршије, Београд

1920. Богомоља, Београд

1920. Хилендар, Београд

1920-1921. Саборници, Београд

1920-1921. Нови пут, Сремски Карловци

од 1920. Преглед Цркве епархије нишке, Ниш

од 1921. Весник Српске цркве, Београд

1921. Гласник, Темишвар

1922-1929. Црква и живот, Скопље

од 1922. Православни хришћанин, Београд

од 1922. Нове душе/ Хришћанска заједница/ Православна хришћанска заједница, Крагујевац

од 1923. Летопис тимочке епархије, Зајечар/ Ниш/ Сремски Карловци

¹⁴⁸⁶ Одлуке Светог Арх. Синода, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1922, 354-355.

¹⁴⁸⁷ Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1926, 35-36.

од 1923. Глас цркве, Шабац
од 1925. Братство, Сарајево
1925-1926. Недеља, Сремска Митровица
1925-1927. Пастир, Призрен
од 1926. Богословље, Београд
од 1928. Духовна стража, Београд
1928-1929. Верољуб, Београд¹⁴⁸⁸

Ради интелектуалног јачања Цркве, Богословски факултет у Београду је 1926. године покренуо часопис „Богословље“.¹⁴⁸⁹ На седници Св. синода маја 1925. године, расправљано је о потреби за једним научним богословским часописом који би уређивао професорски савет Богословског факултета у Београду. Патријарх Димитрије је био вољан да се овај часопис што пре покрене и ставио је факултету за ову сврху помоћ од 25.000 динара. Пошто сем те суме часопис није имао друга средства, професорски савет факултета је известио Св. синод да се, имајући у виду да би ово био научни часопис, који би имао мало читалаца и претплатника, не сме упуштати у његово покретање без средстава бар за годину дана. Зато је Св. синод замолио Велики Управни савет за помоћ од 10.000-20.000 динара годишње, а архијереје да препоруче часопис имућнијим црквама и манастирима и пошаљу списак претплатника.¹⁴⁹⁰ Да би часопис био покренут, патријарх је повећао своју помоћ на 50.000 динара.¹⁴⁹¹ Патријарх Димитрије је својим тестаментом из 1926. године и каснијим допунама, своју имовину завештао, између осталог, и Универзитету у Београду.¹⁴⁹²

¹⁴⁸⁸ Бранко А. Цисарж, Црквена штампа између два светска рата, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 141-156; О часописима видети и: Др. Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве. III. књига: За време Другог светског рата и после њега, Келн 1986, 21.

¹⁴⁸⁹ Наша прва реч (уводник у први број Богословља из 1926. године), у: Богословље. Часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду. LXV (2006), Београд 2006, VIII.

¹⁴⁹⁰ Гласник, бр. 12, 15. (28) јун 1925, 177.

¹⁴⁹¹ Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1926, 17; Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1926, 30.

¹⁴⁹² Према решењу Среског суда за град Београд надлежног по маси почившег патријарха Димитрија, Универзитет у Београду је примио 100 комада обвезница ратне штете у номиналном износу од 1.000.000 динара за увећање његовог фонда од 50.000 динара при Богословском факултету „за уређење стручног богословског часописа и за издавање малених књижица и листића јеванђелске моралне садржине за народ“. Универзитет је 1937. године примио поклон. – Милић Ф.

Један вид црквене периодичне штампе су и „библиотеке“, које су издавали поједини црквени часописи и које су излазиле у већим или мањим свескама. Понекад су овакве библиотеке излазиле независно од часописа.¹⁴⁹³

Битне институције за очување културе у српској цркви биле су библиотека и музеј. У току Првог светског рата, скоро потпуно је уништена стара библиотека Београдске митрополије. Патријарх Димитрије је почео обнову београдског дела патријаршијске библиотеке. Пошто се из средстава обновљене Патријаршије развијала Патријаршијска библиотека у Сремским Карловцима, у београдски део библиотеке су сабирале књиге које је лично патријарх Димитрије куповао или добијао на поклон, тако да је тај део библиотеке представљао стварно личну библиотеку патријарха Димитрија. После смрти патријарха Димитрије, у том делу библиотеке је било 2312 дела са око 3819 свезака.

Музеј Српске православне цркве у Београду је основан 1927. године, одлуком Св. архијерејског сабора, на челу са патријархом Димитријем.¹⁴⁹⁴

8. 3. Црква и народ

8. 3. 1. Побожност

Патријарх Димитрије је истицао да је српски народ у православној вери нашао богату ризницу духовне хране, која му је давала снагу. „Хранећи своју душу том благодатном духовном храном наш је народ могао да покаже ретку јачину духа у толиким патњама и у борби за слободу и опстанак, у борби какву је мало који други народ могао издржати.“ Још од времена Светог Саве православна вера била је српском народу најдрагоценије благо и највидније његово обележје којим се поносио. „Ни по цену најтежих страдања и жртвовања самога живота верни синови нашег народа

Петровић, Фондови завештања Православног богословског факултета 1920-1941, у: Богословље. Часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду. LXV (2006), Београд 2006, 212.

¹⁴⁹³ Преглед ових издања видети код: Б. А. Цисарж, Црквена штампа..., 156-164.

¹⁴⁹⁴ Богољуб С. Ћирковић, Библиотеке Српске православне цркве, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 414, 418.

нису се одрицали од светога православља.“ Патријарх истиче да у народу још има људи који поистовећују српство са православном вером. „Наш прост православни народ не може лако да схвати, да неко може бити Србин ако не припада његовој православној вери.“¹⁴⁹⁵ По патријарховом тумачењу, Божја реч је прионула за племениту душу српског народа. Он је имао свој живи извор у науци вере, а многа духовна блага по којима је он био чувен, потичу из његове преданости светињама православне вере.¹⁴⁹⁶ Православна вера је облагородила душу српског народа, „дала му је писменост и просвету, и дала му је духовну снагу, како за срећан живот у дому и породици, тако и за несаломљиву издржљивост у свима недаћама, па и у самом дуготрајном тешком ропству“. Моћ те своје вере опевао је народ и у својим песмама, и увек је прилазио њеним светињама са правим верским страхопоштовањем.¹⁴⁹⁷

Међутим, после похвалних речи о снази вере у народу у стара времена, следила је критика стања у савременом добу. Критика вере у народу била је честа појава у црквеним круговима после Првог светског рата. Патријарх Димитрије је у свакој посланици поклањао пажњу разним лошим навикама које су све више узимале маха.¹⁴⁹⁸ И други црквени достојанственици, епископи и свештеници, нису штедели речи критикујући народну веру у том периоду, а са њом и морал. Тако је један свештеник 1921. године навео да „треба лојално и отворено признати, да наша црква болује. У нашој цркви има свакојаквих чуда и покора. Свјетски рат толико је деморалисао наш народ, да га је тешко познати. Многи већ не мари ни за цркву ни за вјеру. Понеки одлазе и у такве политичке странке, у којима се исмијава и вјера и црква. Млађи људи нити се исповиједају нити причешћују. Т. зв. интелигенција не само да је индиферентна спрам цркве и вјере, него још и саблажњава прости народ, кад долази с њим у додир. Псовање и хулење Бога обична је ствар. Све, дакле иде

¹⁴⁹⁵ Реч Његове светости патријарха Димитрија говорена у недељу Православља у Београдској Катедри, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1923, 50-52; Беседа Његове Светости патријарха Димитрија изречена у Недељу Православља 20. фебруара (4. марта) 1928. у Саборној Цркви у Београду, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1928, 73-75.

¹⁴⁹⁶ Гласник, бр. 24, 15. (28) децембар 1923, 369-371.

¹⁴⁹⁷ Беседа Његове Светости патријарха Димитрија изречена у Недељу Православља 20. фебруара (4. марта) 1928. у Саборној Цркви у Београду, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1928, 73-75.

¹⁴⁹⁸ О томе видети у поглављу „Патријарх Димитрије у народу“.

у суноврат.“¹⁴⁹⁹ Епископ жички Јефрем је сматрао да стање у његовој епархији, у религиозном и моралном погледу, није задовољавајуће. Религија у народу, колико је он могао да оцени, одржавала се више прошлошћу и традицијом, највише радом Св. Саве. И морал је опадао „јер вера у Бога условљава морал; морал условљава правду (право). Без правде благостања у народу бити не може ни у ком правцу.“ По мишљењу епископа, свештенику ни пре није било лако да доминира над својом паством, али је то у његово време било још теже, нарочито после светског рата. Свет се удаљио од вере и Бога, псовање најузвишеније светиње је распрострањено у народу, иако је то било и законом забрањено. „Свет се дао на некакву јагму, која мало базира на правди; сви хоће да се обогате са мало рада.“ Као слабост у вери, епископ наводи и многобројне брачне парнице „које умногоме унесрећавају извесне породице. Док једни траже да се разведу, други траже да ступе у брак с лицима, с којима стоје у блиским, забрањеним степенима сродства. Нису ретки случаји, да се саживе и у шестом степену крвног сродства и изроде ванбрачну децу! Такве појаве доносе и дегенерисање у појединим породицама и развијају неморал, нарочито код младежи, што је за жаљење.“¹⁵⁰⁰

Историчарка Радмила Радић је у својим истраживањима дошла до закључака који потврђују наведене речи епископа и свештеника. Она истиче да је једно од најважнијих питања међу свештенством између два светска рата било како да се православном народу у Србији врати вера у Бога и како да се народ врати у цркву. У цркву се ретко ишло, оне су биле посећеније једино о великим празницима, у дане причешћа или по потреби (крштења, венчања, сахране). Колач се, у већини случајева, није носио у цркву, а свечари нису били на литургији. Највише се обраћала пажња на гозбу. И за опело се често свештеник није звао. Духовна веза између пароха и њихове пастве није била довољно јака, о чему говори и то што многи београдски домови нису примали пароха. Народ није схватао мисију и задатак свештеника, па је он називан „баксузом“ и „глобацијом“.

¹⁴⁹⁹ Михаило Медаковић, Рад у Цркви, Гласник, бр. 6, 16. (29) март 1921, 91-92.

¹⁵⁰⁰ Епископ жички Јефрем, Из Жичке епархије, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1922, 158-161.

Било је доста невенчаног света, рађала су се ванбрачна деца. Обичај је био да мушкарци поред венчане жене имају и по неколико љубавница. Број развода је био повећан, а црквени судови су нерадо разводили бракове, и у дугим процедурама, што је доприносило ширењу ванбрачног живота. Било је дивљих бракова, а раширио се обичај отимања девојака. Абортуси су били врло раширени и нико то није сматрао грехом. Владале су разне венеричне болести. Свештеници и учитељи су имали слаб утицај на културни ниво становништва, иако се од њих очекивало да раде на спречавању алкохолизма и развијању хигијене. Постојале су и објективне тешкоће (мали број школа и цркава, слабо насељени и неприступачни планински предели). Било је покушаја власти да у време епидемија, на пример шарлаха, спрече или одложе причешћа у црквама, али је то изазивало велике спорове између Цркве и државе. Патријаршија је сматрала да је реч о „отвореном гоњењу цркве“, а забране су се догађале обично у време главних постова. Било је примера да су сељаци увиђали да поједини обичаји око сахрана и даћа представљају главни узрок ширењу зараза.

Међу омладином стање је било такво да је претила морална декаденција: „услед појаве многих грубих инстиката, нестајања врлина, разуданости прохтева и одсуства религиозног осећања”. Учитељи су некада предњачили личним примером, раније су школска деца редовно посећивала цркве, и извршавали верске дужности, али се то напустило. У цркву нису долазили ни учитељи ни ђаци, религијском васпитању није поклањана довољна пажња, псовке и безбожна дела су биле честа појава међу омладином.

Радмила Радић наводи да је сељаштво веровало да постоји Бог који је створио свет и који узима, наређује и кажњава. Казну није увек морао да сноси онај ко је згрешио већ је она могла да се пренесе и на потомство. Богу се обраћало више пута у току дана, када се славило крсно име, крштавало, венчавало, сахрањивало, полазило на пут или када би се започињао и завршавао неки посао. Богу се молило да година буде родна, да се отера болест и да се зауставе ратови. Бог је псован, али је потом мољен за опрост. Свеци су схватани као Божији чиновници, којих је било мањих и већих. Било је укорењено и веровање у судбинску предодређеност. Један свештеник је сматрао да у Цркви постоје две врсте верника:

побожни и религиозни, с тим што је ових првих било доста али мало других. По њему српски народ није био у маси религиозан већ „побожан позитивиста па и сујеверан”. Срби су били гостољубиви према странцима али то не значи поштовање Божијих заповести што доказује често парничење, чак и против сопствених родитеља. Срби се моле често, али уколико се тражи нека већа материјална жртва, самоодрицање и пожртвовање за ближње и недужне, готово да се не може говорити о религиозности. „Из свега до сада реченог излази, да је наша побожност, у колико је имамо, сува, штура, једнострана, гола вера без особито великих дела.“

Да српско православље личи помало на атеизам, безбожништво и рационализам, сматрао је и председник Народне хришћанске заједнице Драгољуб Миливојевић, каснији епископ америчко-канадски, а и епископ охридски Николај је писао да је у његовој епархији прилично укорењено мишљење да су Срби безбожници. Државна поратна отмица манастирских имања је појачала то мишљење, као и индиферентност, па чак и директно непоштовање вере од стране српског интелектуалног сталежа.¹⁵⁰¹

8. 3. 2. Мисионарење

Црква је предузимала мере како би проширила утицај свог учења у народу. Између осталог, настојањем патријарха Димитрија уведено је у београдским црквама да се недељом не само на Литургији, него и на вечерњем богослужењу, одржавају проповеди. То је било прикладно јер су могле да дођу и домаћице, које су до подне „позабављене око ручка“. Највећи беседник тог времена био је епископ Николај (Велимировић). Иста идеја је постојала и у Сремским Карловцима, с тим да пре тога омладина од 2-3 сата долази на молитву јер ретко ко зна прописане молитве. Архијерејска конзисторија је још крајем 19. века наредила парохиском свештенству да у недељне дане поучавају омладину молитвама, али се те наредбе одавно нису вршиле, као и многе друге.¹⁵⁰²

¹⁵⁰¹ Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 147-163.

¹⁵⁰² Похвална новина, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1922, 362.

У својој ускршњој посланици, Св. сабор је 1927. године апеловао да свештеници, народни учитељи, општинске старешине и часници, и сви поштени радници треба да саставе родољубиве одборе, који ће да се старају да се сузбије рад безбожника у народу. „Њихову успеху много ће помоћи подизање храмова и школа, старање о сиромасима, инокоснима и свим разним бедницима.“¹⁵⁰³

Свештеници су, поред учитеља, били једини образовани људи на селу. Поједини међу њима су радили на оснивању земљорадничких задруга, увођењу новина у обради земље, производњи воћа, развоју пчеларства, оснивању библиотека, и сл. Задатак свештеника је био да личним примером упућују народ на молитву и очување морала. Међутим, није увек тако чињено. Чак је Министарство унутрашњих дела тражило од патријарха Димитрија да свештенству изда упутства да по црквама држе беседе о љубави према ближњима, слози и помагању, поштовању човека и хришћанском моралу, да би се ратом поколебани јавни морал подигао и учврстио.¹⁵⁰⁴

8. 3. 3. Милосрдни рад

Црква се бавила милосрдним радом, прикупљањем помоћи и помагањем организација које су се тиме бавиле. Патријарх Димитрије је апеловао да се чине дела милосрђа,¹⁵⁰⁵ а Св. сабор је одмах после рата скренуо пажњу свештенству и пастви да се јавио покрет међу просвећеним народима, да се оствари правда за све људе, да нестане себичности, да се одбрани човек од човека и да се сваком људском бићу да право и могућност, да у свом кратком веку проживи како доликује одабраном Божјем створењу. Сиротиња тражи да се њена снага и њен рад цене према својој правој вредности, и да јој се пруже средства да проживи у благостању. Наводи се и да је Црква Христова увек била пријатељ и уточиште сиромаша јер је Јеванђеље препуно заповести да имућни људи буду снисходљиви и милосрдни према сиромасима, и да у њима гледају

¹⁵⁰³ Архијерејске ускршње посланице, Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1927, 137.

¹⁵⁰⁴ Радмила Радић, Живот у временима..., 147-155.

¹⁵⁰⁵ Беседа Његове Светости патријарха Димитрија изречена у Недељу Православља 20. фебруара (4. марта) 1928. у Саборној Цркви у Београду, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1928, 73-75; Гласник, бр. 8, 15. (28) април 1928, 121-122.

своју браћу са подједнаким правом на живот и опстанак. Према томе, свака хришћанска црква, а нарочито православна, дужна је да помаже јеванђелски покрет за добро човечанства, како би се што потпуније постигла јеванђелска једнакост међу људима.¹⁵⁰⁶

Црква је истицала да је Друштво Црвеног крста једно од најхуманијих друштава у свим државама културног света. Пошто је уједињеној отаџбини потребна помоћ не само сваког њеног држављанина, него још и више хуманих и добротворних друштава и установа, а нарочито Црвеног крста, Св. синод је подржао апел министра вера црквеним властима да буду покретачи за уписивање чланова Друштва Црвеног крста помажући образовање пододбора истог друштва и прикупљајући прилоге у својој средини. Истиче се да се рад тог друштва увек кретао у оквиру хришћанског милосрђа. Св. синод је умолио архијереје да наредe подручним духовним судовима и свештеницима оба реда, да се по могућству сви одазову овом апелу.¹⁵⁰⁷

Патријарх Димитрије је априла 1925. године упутио распис свештенству, у коме се каже да се Друштво за чување народног здравља обратило министрима просвете, вера, здравља и војске са апелом на све културне раднике у земљи да припомогну акцију тог Друштва у народу за борбу против болести и опште унапређење у здравственом погледу. У апелу тог Друштва истиче се да се у многим државама води велика пропаганда за борбу противу болести, за чување здравља и за подизање што бољег подмлатка. „Наша држава нема никаквих разлога да у томе изостаје иза њих, у толико пре, што у широким слојевима наш народ стоји на врло ниском ступњу здравствене културе. Треба што више обавештавати широке народне масе, шта све човек може учинити да своје здравље што боље очува и да после себе остави што боље и што здравије потомство.“ Обавештавање најпре треба да врши у школи и војсци. Друштво је изабрало дан Св. Кирила и Методија и дан уочи тога празника, да се врши пропаганда за чување здравља и за борбу против болести, путем предавања из области хигијене и сузбијања болести свим ђацима и војницима. Теме предавања биле су из многих области медицине и хигијене. Патријарх је изразио наду да

¹⁵⁰⁶ Гласник, бр. 1, 1. (14) јул 1920, 12-14.

¹⁵⁰⁷ Црвени Крст, Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1924, 19.

ни свештенство неће изостати за осталим културним радницима, учећи народ речју и примером о чувању народног здравља и да ће се, бар по оним местима у којима нема лекара, ако не и свуда, у својим проповедима дотаћи неке или више тема. Иако то није главна дужност свештеникова, тамо где нема позванијих његова је морална дужност да и са црквене предикаонице упућује народ чувању здравља јер су свештеници лекари душе, а пословица гласи: здрава душа у здравом телу.¹⁵⁰⁸

Св. синод је јуна 1925. године донео решење да помогне рад „Народне заштите – Савеза добротворних друштава у Загребу“. Та организација се бавила омладинском заштитом, нарочито оне деце која су остала без родитеља. Бринула се да ублажи страдање од глади и голотиње, да заштити сиротне трудне мајке и њихову децу, да спречава прекомерни помор деце... Настојала је да се заштити имовина сирочади, да се сиротна деца прикупе у дечија склоништа, обданишта, домове или да се сместе у честите породице, да се притегну очеви незаконите деце на вршење дужности издржавања, да се заштите сиромашне породице исељеника... Ова организација је вршила многе дужности државе. Средства је добијала од добровољних прилога, па је тако тражила помоћ свештенства за њихово прикупљање. Св. синод је одлучио да препоручи свештенству да по својој увиђавности одреди дан када ће у црквама за време богослужења на тасу прикупљати прилоге за Друштво.¹⁵⁰⁹

Октобра 1925. године, Св. синод је објавио распис за помоћ Одбору Књагиње Љубице. То друштво је вршило племенити задатак помагања најсиромашнијих цркава на ивицама Краљевине. Многе сиромашне цркве обраћале су му се за помоћ, али Одбор није располагао довољном материјалном имовином. Зато се обратио Св. синоду с молбом, да свештенство помогне његову акцију и пружи му материјалну помоћ. С обзиром да је Одбор госпођа Књагиње Љубице својим патриотским и хуманим радом показао велику љубав и наклоност према Цркви и помагао многе сиромашне цркве, Св.

¹⁵⁰⁸ Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1925, 145-146.

¹⁵⁰⁹ Сакупљање прилога за „Народну Заштиту“, Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1925, 244.

синод је одлучио да преко епархијских архијереја препоручи свештенству да акцију овог Одбора помогну.¹⁵¹⁰

Фебруара 1926. године, Св. синод је одлучио да помогне акцију Свештеничког удружења. То удружење је молило да се прва недеља великог поста узме за дан православне акције и штампе. Тога дана би се на Литургији у свим црквама одржали пригодни говори о значају поменуте акције и штампе и прикупљали прилози за поменути циљ. По подне и увече би се држали пригодни духовни концерти, јавна предавања или забаве. Св. сабор је одлучио да се одобри акција и да добровољни прилози са таса иду у корист фонда свештеничке сирочади при Св. синоду.¹⁵¹¹

Црква је одржавала добре односе и са Колом српских сестара. На прослави 25-годишњице њиховог рада 1928. године, присуствовали су патријарх Димитрије и члан Св. синода епископ нишки Доситеј. У црквеном гласилу се истиче да су непроцењиве заслуге које је Коло српских сестара стекло за народ и државу. Оно са самопрегором и заносом „вида, лечи, теши, подиже, крепи, храбри, одушевљава.“ Стара се о ратној сирочади, ратним немоћницима, сиромашним мајкама, беднима и невољнима, без обзира на верску и племенску припадност.¹⁵¹²

8. 4. Продор новог духа и реакције

Угледни црквени историчар Ђоко Слијепчевић констатује да од краја XVIII до XX века знамените црквене личности нису могле ни претпоставити да ће у њиховој земљи доћи време „да се дели држава од Цркве и да се Црква потискује у име више слободе за народ.“ У прошлости су црквене личности увек биле уско везане за државно-народне прваке. Свештенство је било „носилац духа националне буне“. „Куда је пролазио калуђер-луталица“, вели Васо Чубриловић, „ишла је и револуционарна пропаганда, па исто и тајни канали за вере“.¹⁵¹³

¹⁵¹⁰ Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1925, 306.

¹⁵¹¹ Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1926, 66.

¹⁵¹² Двадесетпета годишњица Кола Српских Сестара, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1928, 156.

¹⁵¹³ Ђ. Слијепчевић, Историја СПЦ II..., 6-7, 18; Васо Чубриловић, Први српски устанак и босански Срби, Београд 1939, 18; Р. Поповић, Нав. дело, 50-52.

Током XIX века, буру проблема и потреса у Цркви створиће нове идеје донете са стране, које су „почеле копати и све више продубљивати јаз између Српске православне цркве и српске државе“. Нови „културни дух“, каже Ђоко Слијепчевић, „рационалистички и често агресивно безбожан, осионо се односио према учењу Цркве и према њезиној културној идеји, која је била пригушена тешким бременом прошлости, мало оронула у својој спољашњој лепоти и сјају и због тога слабо примамљива за људе, које је био опсенио бљесак тадашњег Запада и сјај његове цивилизације у расцвету“. Васа Чубриловић истиче да је утицај „Српске православне цркве на народ постајао све слабији уколико се он у XIX веку више културно развијао и политички сазревао“.¹⁵¹⁴

¹⁵¹⁴ В. Чубриловић, Историја политичке мисли у Србији XIX века, Београд 1958, 28; Ђ. Слијепчевић, Историја СПЦ II..., 7-8.

Напомена: Ђ. Слијепчевић тврди да Мита Костић није претерао када је у вези духовно-културне оријентације Срба у XIX веку, бекству Светог Саве у манастир супротставио бекство Доситеја Обрадовића из манастира. – М. Костић, Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века, Београд 1953, 9; Са Запада Доситеј доноси „рационализам и идеју покрета Просвећености“, захтевао је црквене реформе, туторства Цркве и црквеног језика да се ослободе по нормалном здравом разуму, „мржњу на калуђере је пренео на Карловачку митрополију као и Србију (...) Почело је настајати хлађење и према вери и према Цркви која није никако умела да се отргне од преузетих аманета прошлости“. Васа Чубриловић је за Вука Караџића говорио да је „ослободио својом културном револуцијом српски народ од уско верских православних гледања на културне вредности једног народа.“ „После Вука све више слаби значај Српске цркве за културни и политички живот Срба“. – В. Чубриловић, Нав. дело, 27-28; Вукова преписка VIII, Београд 1913, 8.

Антицрквене идеје и схватања доносиле су „борбени атеизам, троји верски индиферентизам и слепо поклоништво разуму“. Сматрало се да интелектуалистичка просвећеност „може заменити религију и Цркву као морални васпитни фактор“. „Онај осори штури бесплодни рационализам који човека сужава духовно и пуни га надменошћу, продирао је у Цркву и уносио у њу дух опустошења, нове друштвене и политичке идеје, чак и оне које су биле изразито антицрквене, налазиле су присталица међу свештенством, које почиње да партијаши и да се губи на туђем послу у Србији према којој су били окренути погледи свих наших крајева.“ Почину и свештеници тражити укидање манастира и смањење броја калуђера. „Чамотиња“, наглашава Слијепчевић, „и духовна бесплодност практичног материјализма који је све више захватао наше друштво уливале су се у наше манастире и богословске школе. У срцима и душама црв сумње све више је подгризао веру у Бога.“ Школовани људи сматрали су да не треба вера у Бога већ у „свој разум“ који је све више обожаван. Старије генерације свештеника који нису могли да деле свој пастирски рад од националног „стајале су у недоумици и немоћно посматрале буру која је све снажније захватила брод Цркве.“ Ишло се на „фосилизирање Цркве“, како је говорио отац архимандрит Јустин Поповић. – Ђ. Слијепчевић, Нав. дело, 9-10; Светолик Ранковић, Порушени идеали, Сабрана дела II, Београд 1952, 2003.

8. 4. 1. Патријарх Димитрије и богомољачки покрет

Почетком 20. века појавили су се у Србији прости људи из народа, који су проповедали Јеванђеље, издвајајући се из народне масе чистим православним живљењем. Основни садржаји овог верског покрета били су покајање и морални живот. Окупљали су се око цркава и манастира. Владика Николај за њих пише да нису могли више да гледају како људи отпадају од вере, па су решили да у име Божје поведу „озбиљну борбу са грешним животом“. Пошли су у народ да попут светих апостола проповедају Христову науку о спасењу и да зову народ на покајање.¹⁵¹⁵ Покрет побожних јавио се и на Солунском фронту, као и у заробљеничким логорима, о чему је била упозната Врховна команда, те је реферисала највишим црквеним властима – митрополиту Димитрију о војницима-богомољцима на Крфу.¹⁵¹⁶ У представци се каже да се војници сабирају на молитву, баве се читањем Светог писма, а по владању су примерни. Неки преживели ратници су говорили да су им узимани молитвеници и Свето писмо, нагоњени су да мрсе, понеки су били и кажњавани. После заузимања митрополита Димитрија, гоњење војника-богомољаца је престало. Епископ Николај у књизи „Диван“ говори да се овај покрет јавио и у логору у Нежидеру међу заробљеницима.¹⁵¹⁷

После рата, неколицина побожних сељака удружили су се са тадашњим студентом теологије Драгољубом Миливојевићем и решили да образују једно побожно удружење које би ширило веру у народу, штампало побожне књиге и часопис. Тако је настала заједница под именом „Православна народна хришћанска заједница“. Владика Николај је 1939. године тако описао настанак овог покрета, наводећи да је тада имао неколико стотина хиљада чланова, сваког месеца редовно издавао два часописа, мали и

¹⁵¹⁵ Др Драган Суботић, Епископ Николај и православни богомољачки покрет. Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941, Београд 1996, 15-19; О Богомољачком покрету видети и: Др. Ђоко Слијепчевић, Историја Српске православне цркве. III. књига: За време Другог светског рата и после њега, Келн 1986, 24-25.

¹⁵¹⁶ Епископ Хризостом, Народна Хришћанска заједница, 346; Б. Ковачевић, Српски патријарси последњих педесет година, Споменица СПЦ, 1920-1970, 465-486.

¹⁵¹⁷ Епископ Хризостом, Нав. дело, 346-347; Епископ Николај, Диван, Библиотека Свечаник 1953.

велики Мисионар, чији је тираж био 50.000 примерака месечно. У покрету није више било само сељака, већ и приличан број интелектуалаца и школованих људи. Отац Јустин (Поповић) је писао да тај покрет представља „подвижништво у маси“, што га чини изузетним у историји Српске цркве. „Код правих богомољаца се све своди на лично подвижништво, нарочито на молитву и пост.“ Отац Јустин је сматрао да су подвижници једини мисионари Православља јер је Православље подвиг и живот, и зато се само подвигом и животом проповеда и мисионари.

Политиколог Драган Суботић наводи да се историјски корен појаве богомољаца налази у последици секуларизације европског грађанског друштва од 1789. године, а у Србији од појаве Доситеја Обрадовића. Атеизам је продирао у Србију, на шта је упозоравао и митрополит Михаило. Владика Николај је говорио и да су неке појаве у Цркви почетком 20. века довеле до опадања вере и морала: неуређеност богословије, њена декаденција, неодабрани професорски кадар, њен ниски и уски обим знања. Последица тога био је верски непросвећен народ. Вера се сводила на сујеверје. Зато је владика Николај сматрао да српски народ осећа горућу потребу за „убеђеним проповедницима јеванђелских истина“. То су били богомољци, прости људи из народа.¹⁵¹⁸

Патријарх Димитрије је одобрио 2. марта 1921. године Основна Правила Народне хришћанске заједнице и дао свој благослов за оснивање овог удружења. Оснивање сваког посебног удружења вршило се са знањем и одобрењем православног свештеника пошто претходно буде пријављено грађанским властима у месту где се оно и оснива. Првим његовим чланом, удружење је дефинисано као „заједница свих који воле Бога и испуњавају Његове заповести“ под именом Народна Хришћанска Заједница, која признаје Господа Исуса Христа за Спаситеља света, а Православље за обавезну религију. Циљ заједнице био је да врши морални препорођај народа, да га свестрано оспособи за живот на земљи и да потпомаже и стоји у вези са свим покретима на овом пољу. Задатак Управног одбора био је да прибавља средства за штампање листа, отварање читаоница..., а Извршни одбор је имао

¹⁵¹⁸ Др Драган Суботић, Нав. дело, 15-19.

задатак да шири јеванђелску науку и ствара нова удружења. Треба и да сузбија сва учења која руше морал и сузбијају Православље. Као покретачи заједнице потписани су Милан Бозољац, државни економ из Јагодине и Драгољуб Миливојевић, студент теологије.¹⁵¹⁹

У „Новим Правилима Хришћанске народне заједнице“ Савеза православних братстава у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, каже се да је то удружење свих оних који су за главно правило у животу узели науку Господа Исуса Христа како је тумачи и исповеда Православна црква. Циљ удружења је да прикупи и организује све добре и побожне људе у једну целину и да тим путем изврши религиозно-морално-просветни препорођај целокупног нашег народа на основу учења Светог писма по тумачењу Православне цркве.¹⁵²⁰ Нову редакцију Правила је потписао Драгољуб Миливојевић, председник Управе и Станко Маричић, секретар.¹⁵²¹

Уредба о организацији Народне Хришћанске Заједнице усвојена је на Средишњем одбору јуна 1925. године, а у њој је, између осталог, истакнуто да су чланови само они који верују у Бога и љубе га, који исповедају да је Господ Исус Христос Спаситељ човечанства по православној догматици. Чланови заједнице сматрају да морално-православни препорођај треба да иде троструким правцем: чување православно-моралног осећаја који стоји у народу; исти осећај развијати у пламену светосавску веру;

¹⁵¹⁹ Др Драган Суботић, Нав. дело, 31-33; Архив Патријаршије (1921), Св. Синод, 142, зап. 189; Епископ Хризостом, Нав. дело, 350; Глас Цркве бр. 1/1924, 124; В. Ђурић, Нав. дело, 47-49.

¹⁵²⁰ Прецизирано је да ће се морални препорођај вршити по одељењима за децу, одрасле и с обзиром на пол. Управу је чинило 12 лица изабраних из монашког и мирског реда који се одликују примерним религиозно-моралним животом и потпуним исповедањем Православља. Организација Покрета се изводила по братствима из разних места која су чинила међусобни савез. Чланови братства могу бити лица оба пола, ма ког звања и занимања, ако обећају да ће живети по заповестима Светог Јеванђеља као што га тумачи Православна црква. Чланови могу бити редовни и приправници. Редовни су они који су се исповедили код свештеника и покајали, па испуњавају све уредбе Православне цркве и труде се да живе по Јеванђељу, а приправници су они који желе да исправе свој живот, али то због извесних препрека или рђавих навика, мана и порока још нису учинили, али теже да учине. Свако ко се поново врати на пут греха и после покајања и исповести, или настрано тумачи Свето Писмо дајући маха оснивању секти и јереси, престаје бити члан Заједнице. Представници свих братстава чине Извршни одбор од кога се бира мисионарски ред чији је задатак да проповеда науку Христову и чува Православље. Заједница има свој лист, а ради његовог уређивања постоји књижевни одбор. Сви чланови врше своју дужност бесплатно, а сиромашнима се ради издржавања издаје братска помоћ.

¹⁵²¹ Др Драган Суботић, Нав. дело, 53-54.

тај осећај проширити међу неправославне.¹⁵²² Дужности чланова су биле:

- да свакога дана обављају редовно домаћу јутарњу и вечерњу молитву прописану молитвеником;
- да уредно посте среду и петак и четири годишња поста и да се у сваком посту причешћују;
- да редовно, по могућству, посећују богослужења недељом и празником;
- да се свакодневно вежбају у врлинама: послушности, марљивости, умерености, расуђивању, трпљењу, братољубљу и љубави из којих излазе остале врлине;
- да се свакодневно клоне од смртних грехова: непослушности, лењости, неумерености, гордости, славољубља, гнева, блуда и среброљубља, од којих потичу и други греси.
- да примају месечни часопис и остале књиге, а да не читају романе и неморалне свеске;
- да се клоне пушења и опијања;
- да гаје милосрђе и чине добра дела;
- да у свему буду послушни и покорни грађанским законима и уредбама Православне Цркве, немајући везе са противдржавним и противнародним покретима и странкама;
- да у својим кућама намештају православне иконе, кандило и крст;
- да на сваком месту говоре истину, право раде и буду пример другима;

¹⁵²² Прецизирано је да ће се заједница старати да српском народу обезбеди социјални и економски прогрес, а помагаће само националну, словенску, православну културу и прогрес на основу евангелског морала. У Управу не може ући неко ко не зна исповедање Православне цркве и не живи по хришћанским заповестима. Предвиђено је издавање верско-моралних књига, оснивање хришћанских библиотека и читаоница, црквено-певачких хорова, фондова милосрђа и братољубља, школа за чтеце и мисионаре... Извршни одбор се дели на мисионаре (проповеднике) и колпортере (распродавце). Мисионарски ред имаће нарочито унутрашње уређење са засебном управом. Приликом оснивања братства, чланови мисионари држаће се одобрења патријарха Димитрија. Чим се братство оснује, његова управа ће поднети писмену представку власти да је основано, са свим подацима о братству и приложиће правила. После тога исту представку поднеће и месном свештенику тражећи и његово одобрење. Уколико свештеник не може да уђе у управу из неког разлога, управа братства ће избегавати сукобе и биће са њим у блиским односима, питајући га и слушајући његове савете.

- да избегавају сва места и забаве где се лако може погрешити, као и све оно чиме се упада у грех;
- да савесно врше дужности које су им поверене и да живе у миру са свим људима.¹⁵²³

Богомољачки покрет је одржавао своје Саборе. Први велики Сабор Народне Хришћанске Заједнице одржан је у Крагујевцу крајем лета 1921. године. Циљ Сабора је био да се браћа упознају и да поднесу извештај о свом раду, а позвана су и друга верска удружења. За духовног вођу на земљи једногласно је изабран епископ Николај, за протектора патријарх Димитрије, а за почасног председника Марко Лeko.¹⁵²⁴ Први народни сабор је одржан у манастиру Драчи 13. и 14. септембра 1926. године, на којем је говорио епископ Николај.¹⁵²⁵ Други народни православни сабор одржан је у манастиру Љубостињи 6-8. августа 1927. године.¹⁵²⁶ У Боговађи је одржан сабор 1928, а у Фенеку септембра-октобра 1929. године. После Сабора у Боговађи поднета је Св. архијерејском сабору представка (молба) да покрет постави једног вођу епископа и да по могућству за центар покрета одреди један манастир. Св. архијерејски сабор је у начелу прихватио ту молбу, па су богомољци били уверени да ће на предстојећем Св. архијерејском сабору у Карловцима то бити и спроведено у дело. Св. архијерејски сабор је прихватио да се покрет што боље организује и прошири.¹⁵²⁷ По једном извору, исказу јеромонаха Дионисија, јануара 1929. године број братстава у том тренутку био је 96,¹⁵²⁸ а по другом у 1929. години било је 125 братстава.¹⁵²⁹

Поред тога што је одобрио рад ове организације, патријарх Димитрије је и лично посећивао њене скупове. председавао је првој седници „Православног братства Св. Саве у Београду“, где је нагласио да се јако обрадовао стварању овог побожног братства. „Величанствени зборови сакупљали су се око наших чувених древних задужбина на молитву у тешке дане дугог робовања, оне су

¹⁵²³ Др Драган Суботић, Нав. дело, 59-62.

¹⁵²⁴ Др Драган Суботић, Нав. дело, 31-33.

¹⁵²⁵ Др Драган Суботић, Нав. дело, 68-69.

¹⁵²⁶ Др Драган Суботић, Нав. дело, 76.

¹⁵²⁷ Др Драган Суботић, Нав. дело, 84-85.

¹⁵²⁸ Др Драган Суботић, Нав. дело, 83.

¹⁵²⁹ Др Драган Суботић, Нав. дело, 95.

будиле чежњу да што скорије дође до нове слободе и срећнијих дана.¹⁵³⁰ Патријарх је посетио и Крагујевац, на Благовести 1924. године, где се у дому Заједнице обратио богомољцима: „Ја сам увек помагао и штитио овај покрет још од Солунског фронта, чак и пре рата, кад сам био епископ шабачки, па све до данас. Док сам ја жив увек ћу вас помагати и штитити, а нарочито ми је мило што је центар овог покрета у мојој епархији. Но, само вам препоручујем да држите свету православну веру онако како наша света црква учи и да у том погледу никад не скренете на странпутицу. А ако би, не дај Боже, почели да отступате од свете православне вере и наше цркве, и да противно нашој вери учите, ја ћу вас највише гонити. Но, ако останете увек верни нашој светој цркви ја ћу вас највише помагати док год сам жив. Поштујте и свештенике. Истина, има међу свештеницима много неисправних али ви немојте да се угледате на оно што они зло чине, него слушајте и примајте оно што они добро говоре. Бог ће исправити свакога па и свештеника који је неисправан. И овога пута ја вас све благосиљам и дајем свој архипастирски благослов. Амин.“¹⁵³¹ Забележено је да је 1925. године патријарх Димитрије био на слави братства Покрова Пресвете Богородице у Београду, где је похвалио рад заједнице и напоменуо да је нарочито потребно за свако братство да слави своју славу јер је то пример за углед у народу.¹⁵³² У једној својој посланици, крајем 1922. године, патријарх је упутио благослов „свима оним многобројним богомољцима, верним синовима наше цркве, који се удружише у велике дружине, по селима и по градовима, да се заједнички Богу моле у светим храмовима и на другим богомољним збориштима, да читају свето Јеванђеље и да из њега сазнају вољу Божју и науку спасења. Благодат нашега Спаситеља, на данашњи дан од свете Деве Марије рођенога, нека их у тој светој ревности руководи.“¹⁵³³

Од многобројних активности Покрета треба да се издвоји „Фонд хришћанског милосрђа“ и „Мисионарски фонд“.¹⁵³⁴ На земљишту

¹⁵³⁰ Епископ Хризостом, Нав. дело, 350-351; Гласник бр. 22, 15. (28) новембар 1922, 356-358.

¹⁵³¹ Др Драган Суботић, Нав. дело, 49.

¹⁵³² Др Драган Суботић, Нав. дело, 68-69.

¹⁵³³ Гласник, бр. 24, 15. (28) децембар 1922, 386-388.

¹⁵³⁴ Др Драган Суботић, Нав. дело, 55-56.

добротворке Јовановић, 1928. године озидана је зграда за нову штампарију за штампање књига и икона, за што су материјална средства уложили проф. др Михаило Пупин из Њујорка и Васа Ђуковић, из Денвера.¹⁵³⁵ Епископ Николај је организовао курсеве мисионара у манастиру Св. Романа 1923, у Крагујевцу 1926. и трећи у манастиру Раковици 1929, где је курсисте посетио и поздравио лично патријарх Димитрије. Сам патријарх и Св. синод увиђали су колику помоћ има Црква у НХЗ. Епископ Николај је предложио да се мисионарима НХЗ издају посебне дозволе да са њима могу путовати и по одобрењу месног пароха проповедати.¹⁵³⁶

Првих година после светског рата у покрет су се увукли и неки злонамерни људи, спиритисти и секташи, због чега се свештенство држало резервисано према том покрету, али се временом покрет очистио од таквих и постао чисто православни.¹⁵³⁷

Постојале су и друге сличне организације, као што је Женски хришћански покрет, основан марта 1920. године, ради подизања морала на основама Христове науке, сузбијања порока, буђења савести, усељавања у срца људска љубави, радости и мира, почетка новог живота на старим, здравим и истинитим хришћанским принципима. Још за време окупације окупљала се једном недељно група госпођица и читала Нови завет, а та пракса се наставила и 1919. године, да би 1920. покрет званично настао и добио благослов од митрополита Димитрија. Касније се кренуло са оснивањем месних женских хришћанских покрета, чије су чланице организовале јавна предавања, посећивале сиротишта, затворе, старачке домове, бринуле о напуштеној деци за коју су уређивани посебни простори...¹⁵³⁸

Епископу Николају су многи замерали што се ангажује у Богомољачком покрету, говорили су да пактира са друштвеним дном. Он је одговорио да пактира са 14 милиона малих поштених људи, са сељацима, радницима, надничарима, који чине темељ Богомољачког покрета. Говорио је: „Може ли ичега да буде без дна? Нема ни мора без дна, ни река без дна, ни чаше без дна. Ничега

¹⁵³⁵ Епископ Хризостом, Нав. дело, 351-352.

¹⁵³⁶ Епископ Хризостом, Нав. дело, 357-359; Глас Цркве бр. 4/1924, 238-244; Глас Цркве, бр. 4/1924, 123.

¹⁵³⁷ Др Драган Суботић, Нав. дело, 15-19.

¹⁵³⁸ Др Драган Суботић, Нав. дело, 34-35.

нема без дна. Дно је основа сваке ствари, а што они називају дном друштва, јесте наш верујући, наш вредни и поштени, наш родољубиви Народ. То је онај Народ који носи Карађорђеве звезде, који ради и погледа на небо очекујући, шта ће да му донесе сутрашњи дан. Али се узда у Бога јер има јаку веру. Он сваки дан осећа Бога, осећа га у свему. Како је то разумно, како је то правилно!¹⁵³⁹

Од проте Драге Туфегџића остало је сведочење о првим богомољцима у Мачви. „Њихов живот носи скоро печат светости. Трпељиви су према увредама, што у већини долази од њихових домаћих (...) Не псују, не куну се (...) моле се Богу двапут дневно (...) понеки врше и поноћну молитву“. „Празницима и недељама иду у цркву (...) поздрављају се увек са „Помаже Бог!“ и „Бог ти помогао!“ Посте среду и петак и све постове. Причешћују се четири пута годишње (...) Не живе невенчано (...) Не пуше, умерени су у пићу, поштени су и не краду. Кад би сви људи били овакви, не би требало ни жандарма ни катанца...“¹⁵⁴⁰ О богомољцима у Банату пише Ћ. Бота, парох из Јарковца, да се они чешће састају код цркава, а тамо где нема храмова окупљају се у сеоским школама или другим већим просторијама код побожних домаћина где обично долази неко од старих искусних „проповедника“. „Код нас је долазио неки деда Мита (Димитрије) из Бачке. Био је то племенити и питоми старчић, живахан и крепак који је пређашњих година пре рата походио нас као неки старозаветни пророк, а било је и других обичних ратара, да нису знали ни писати ни читати, а тако су течно и сталожено, мирно и прибрано говорили текстове Св. Писма оба Завета, да је побожни народ гутао сваку казану реч. Проповедници су се код виђенијих људи задржавали по два-три дана, где би се поред домаћих укућана окупљала и остала родбина и комшије 20 и 30 и више душа, при школама и црквеним салама било је до 100 каткад и много више душа. Проповедника какав је био чика Мита који су обично тумачили присутнима Свето Писмо, 10 Божјих заповести, поједине молитве упућујући присутне да редовно посте,

¹⁵³⁹ Др Драган Суботић, Нав. дело, 40-41.

¹⁵⁴⁰ Драга Туфегџић о богомољцима Мачве, Летопис Бадовиначке цркве, Бадовинци, 1-30; Д. Суботић, Нав. дело, 185; Епископ Хризостом, Нав. дело, 347; В. Ђурић, Нав. дело, 47-49.

моле се и причешћују, иду у Св. храм, поштују свога свештеника, да чувају своју веру свето православље, народ је, а особито побожни поштовао. Када је био присутан и свештеник присутни су проповеднику и пароху постављали разноразна питања из црквеног живота и праксе.“¹⁵⁴¹

8. 4. 2. Критика Цркве

Државне и црквене органе је посебно бринуло ширење идеја којима су „подривани темељи вере”. Синод СПЦ, на челу са патријархом Димитријем, жалио се Министарству вера почетком 1922. године на поступке у јавности у којима се ружила и хулила вера и светиње. Синод је тражио од Министарства да се законским мерама учини крај таквом понашању. Штампала је објављивала „срамне ствари” о светом Сави, учитељи су ширили комунистичке идеје и тако угрожавали веру и морал. Антирелигиозна схватања су ширена и у гимназијама и на факултетима.¹⁵⁴²

Патријарх Димитрије је реаговао на нападе. „Мени као архипастору такође је непријатно кад чујем о безобзирним нападима на цркву и веру, која нас је кроз толико столећа одржала и учинила да смо се могли у наше дане јавити пред светом као народ озбиљне будућности“. Ипак, он истиче да, познавајући добро народ, не страхује да вера може тако лако и тако брзо ишчезнути из његовог срца. „Вера ће живети догод траје човечанства, а црква Христова којој не могу ни врата ада одолети надживеће све теорије нејакога људског ума и остаће и даље светиња и нашим и другим народима. Наш је народ свакад знао за Бога и за душу и увек је са великим неповерењем слушао високоумље оних који му говоре да на Бога не треба да мисли и да му вера није потребна. Безверничке проповеди изазивале су увек у нашем народу супротно дејство, и ми данас имамо у нашој земљи у градовима и селима велики број личности обојега пола, међу простим народом, па и међу људима школованим и просвећеним, који су увидели какав је несретан и убиствен живот без Бога и без наде на њега. Сви ти људи супротно безверничким теоријама зажелели су се речи Божје, и у

¹⁵⁴¹ Гласник СПП, бр. 9, 1/14 мај 1922, 135-136.

¹⁵⁴² Радмила Радић, Живот у временима..., 157-163.

слободним часовима са великом духовном жудњом траже и читају Св. Писмо и друге побожне списе, у својим домовима и на већим скуповима и молитвеним састанцима. У оваком расположењу које све више осваја, наш ће се народ брзо вратити својим врлинама, због којих се у наше дане његово име било толико прочуло по целом свету.“¹⁵⁴³

Историчарка Радмила Радић је у својим истраживањима апострофирала најчешће критике црквених достојанственика и живота у Цркви. Најпре, да су поједини архијереји током рата напустили паству и побегли; да приликом бежања нису водили рачуна ни о свештенству ни о верницима; да су по повратку проглашавани родољубима, док се њиховим свештеницима ни гроба не зна; да епископи чешће обилазе домове партијских првака него својих свештеника; да епископи не посећују парохије на својим епархијама и десетинама година и да се не виђају са свештеницима, а и када их виде, више им се приговара због изгледа одеће него због рада међу паством... „Свештеницима се замерало да су ревносније радили на организовању друштава за чување народног здравља, земљорадничких задруга, соколских друштава и „културних лига“ него на старању о духовном стању своје пастве, искорењивању кривоклетства, пијанства, самоубиства, коцкања, блудничења, псовања Бога и др. Више су се бавили политиком него духовним питањима, а у домове својих парохијана иду само када имају чинодејства. Приликом чинодејства свештеници се задржавају на ономе што им у требнику пише, нередовно врше богослужења, уопште слабо иду у цркву, али зато редовно седе по кафанама, коцкају се, избегавају ношење свештеничког одела и нико не бива због тога кажњен јер казнени систем не постоји. Због таквог нерада, храмова није било довољно и били су слабо посећени, празноверице и заблуде су биле веома распрострањене у народу, верска настава је била запуштена и није било јаког богословског кадра. Свештеници су критиковани и због неморала, разврата, материјализма, расипања црквене имовине, алкохолизма и недоличног понашања, као и живота у ванбрачним заједницама. Било је мишљења да ће

¹⁵⁴³ Говор Његове Светости патријарха господина Димитрија у Саборној цркви на дан његова устоличења на патријаршијски престо, Гласник, бр. 10, 16. (29) новембра 1920, 149-151.

народ бити привучен цркви ако се свештеницима побољша материјално стање и ако им се обезбеде домови за становање, да би редовно држали проповеди. Ипак и поред тражења нових путева, многи су у свештеницима и даље видели само политичаре који се тако понашају према пастви.“ У црквеним судовима се воде бесконачне брачне парнице, несавесни и корумпирани свештеници и калуђери се слабо кажњавају, а као резултат свега тога међу народом се шири сујеверје.¹⁵⁴⁴

Гласник, као званично црквено гласило, у више наврата је реаговао на критике које су стизале на рачун рада црквених поглавара и свештенства, нарочито на оне које су стизале из редова самог свештенства. Милош Парента је истицао да је ауторитет и углед црквене власти врло битан, да је он залог и бранич сваког земаљског ауторитета и први услов за друштвени поредак и напредак. „Ко поткопава, или обара ауторитет и углед црквених власти, тај поткопава, или обара у исти мах ауторитет и углед свих земаљских власти; тај на крају поткопава, или обара и сами Божји ауторитет и Божје величанство.“ У првом реду је Црква позвана да поштује и штити ауторитет и углед власти уопште, а поготово црквене власти. Али има појединих свештеника који показују да нису увек свесни значаја ауторитета и угледа црквених власти па својим „непромишљеним и неумесним критикама“ рада црквених власти и нападима на поједине црквене поглаваре у црквеним листовима, „уносе непокојство и стварају забуну“. То ствара код необавештених и злурадих противника Цркве мишљење да је у Цркви завладало неко растројство, немар и нерад. Аутор наводи да нигде нема савршенства, па ни у редовима јерархије, али би поређење са иностраним православним епископатом, или са иноверним епископатом, показало да би се српски епископат налазио у првим редовима. Он истиче да Свети синод Српске цркве, поред дневних послова, истрајно израђује уредбе Цркве и ради на унапређењу живота Цркве. Црквени послови су тешки и шкакљиви јер је потребно да црквени живот буде потпуно сагласан са апостолским и васељенским предањем и законодавством и да одговори на савремене прилике и потребе државе, народа и

¹⁵⁴⁴ Радмила Радић, Живот у временима..., 147-163.

друштва. Ради свих тих разлога Свети сабор и Свети синод раде озбиљно, опрезно и достојанствено. Ради тога црквена питања нису увек за јавност, а нарочито она која су још у заметку или у развиту. Тако је потпуно неоснован закључак једног црквеног листа да се у Цркви мало ради.

Аутор текста одговара и на примедбе да је патријарх стар и да због недостатака енергије треба да се повуче у манастир. Одлике црквеног поглавара не налазе се само у енергији, већ у побожности, узорном животу, пожртвованој радиности и мудрости. „Сви знају и признају да се Његова Светост одликује тим врлинама.“ Црквом не управља само патријарх, већ са њим и Св. сабор и Св. синод, уз узајамно употпуњавање и саветовање, под руководством Духа Светога. Сваки верник, а поготово свештеник, дужан је да своје жалбе и тужбе и оправдане критике црквених власти и црквеног живота, износи на достојанствен начин пред саме црквене власти, а не у јавној штампи, а понајмање у црквеним листовима. То не служи на част Цркве.¹⁵⁴⁵

8. 5. Патријарх Димитрије у народу

8. 5. 1. Поуке

Патријарх се редовно обраћао народу посланицама о Божићу и Васкрсу, а неретко је црквени Гласник објављивао његове беседе у храмовима поводом других празника, као што је Недеља православља, или говоре које је држао неким другим поводом. Поред општих места о значају празника, патријарх се у посланицама дотицао и актуелних проблема у народу, потенцирајући лоше ствари које се дешавају као последица људског греха, али и увек истичући путоказе за превазилажење проблема, дајући решења која су представљала суштину православне вере. На једној страни је био грех, на другој покајање и исправљање живота.

Патријарх је обавезно истицао значај и смисао празника. Тако на једном месту каже да је Христовим рођењем послато од Бога „спасење и утеха целом човечанству које се до тада давило у вртлогу многобројних страсти и узалуд тражило помоћи од људских мудраца

¹⁵⁴⁵ Парента, Чувајмо авторитет и углед црквених власти!, Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1928, 25-26.

онога времена. Уместо непоуздане људске мудрости Христос је донео на земљу мудрост Божју, коју нам је он предао у светом Јеванђељу. И доиста, сви народи који примише Христову науку и по њој почеше живети познадоше праву Божју истину.¹⁵⁴⁶ По тумачењу патријарха Димитрија, рођење Христово било је „неисказана радост најпре за онај народ у коме се он родио, а затим и за цело човечанство. Његов народ страдао је у то време како од непријатеља којима је робовао, тако и од својих тешких грехова, у које је западао, и ако је у несносном ропству живео под туђом силом. (...) А сем тога народа и остало је човечанство страдало у тами греха. Због тога је тада цело човечанство са великом жудњом очекивало мудраца Спаситеља.“ За одбрану од страдања Господ Спаситељ није донео човечанству убојну силу „него им је донео силу много већу и јачу од сваког оружја. Зависило је и онда, па и сада још зависи од самих људи, да од Христа донесену силу приме и у своме срцу сместе, па да буду целога свога земаљског века онако срећни како желе, а на оном свету да буду становници блаженог царства Божјега.“ То је сила љубави.¹⁵⁴⁷

Патријарх је народу тумачио и Христово страдање и васкрсење. Објашњавао је да је васкрсење централни догађај Хришћанства и да оно обећава вечни живот. Патријарх је наглашавао да су људи „кратковеки и смртни“ и да сви желе да после смрти уђу у „блажено вечно царство Христово“. У њему ће сви бити једнаки и биће свакоме одређено оно место које је за живота заслужио, без обзира „у каквој је части и на каквом положају ко од нас на земљи био. Једни ће од нас према својим делима отићи у општу славу и радост међу Анђеле, а други ће отићи у вечну таму међу зле духове, којима су на земљи служили својим безбожним и злим животом.“¹⁵⁴⁸

Свака посланица патријарха Димитрија бавила се неким проблемом у људској души, у односима међу људима или људи према Богу и Божјим заповестима. На једном месту патријарх се дотиче раздора и неслоге који су се јавили после рата у уједињеној земљи. Патријарх сматра да су се људи много „заборавили на слободи“, коју

¹⁵⁴⁶ Гласник, бр. 24, 15. (28) децембар 1923, 369-371.

¹⁵⁴⁷ Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1929, 11-13.

¹⁵⁴⁸ Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1929, 135-136.

им је Бог подарио и да су одступили од Спаситељеве заповести која тражи: „да љубимо Бога свим срцем, свом душом и свима мислима својим, а све ближње своје да љубимо као саме себе.“ Сваки дан може да се чује како суседи и сродници постају један другом непријатељи и злотвори. Патријарх наводи да и у данима среће и слободе људи треба да се сећају тешких дана робовања и „потуцања по туђему белом свету“, грובהва синова и браће.

Патријарх указује и на друге проблеме: да су се „намножили људи варалице, грабљивци и отмичари, који по друмовима, по пољима, па и по самим домовима нападају разбојнички на мирне људе.“ Он се пита откуда ти зли људи, у време када је име српског народа чувено у целом свету. Патријарх наводи да је народ, када је био у туђини, миловао туђу децу, па чак и непријатељску, сећајући се своје деце у рукама непријатеља. Странци су се дивили таквој хришћанској души. А када су се вратили кући, на свом огњишту морају да стрепе за своје животе. Првосвештеник апелује да зло стање престане. Да тако буде, потребна је само добра воља и права и чиста хришћанска љубав. Патријарх је позивао народ да као највеће благо чувају „светињу својега хришћанског имена и племенитост наше српске душе“, да не падну под утицај ћудљивих људи, да их не заведу никаквим злим примером, нити да примају „зле науке“.¹⁵⁴⁹

Патријарх се дотакао и проблема беспослице, наводећи да је то зла и несрећна навика која узима све више маха у народу. Људи проводе време по крчмама и по другим местима рђава гласа „која добрим домаћинима никако не приличе.“ Беспослица је легло сваком злу. „Она чини да се не само ништа не привређује за свој дом, него да се троши и оно што је раније с муком течено.“ Људи се одају „пићу, коцкању, смишљању злих дела, оговарању, а врло често и крвавој заради. Ту и најбољи људи примају зле и нечасне навике и уче се један од другог срамним досеткама и безбожним псовкама, које после односе и у своје домове, трују њима целе своје породице и убијају анђелску душу своје невине деце.“ За патријарха је страشان грех псовање Бога и светиња. „Наши претци, који су гинули чувајући те светиње и част својега дома, запрепастили би се кад би

¹⁵⁴⁹ Гласник, бр. 8, 16. (29) април 1921, 113-116.

могли данас чути своје потомке са каквим лакоумљем омаловажавају све што је за њих било свето.¹⁵⁵⁰

Ружење и псовање светиња било је тема целе једне патријархове посланице. „Псовање и ружење светиња вере показује слабљење љубави према самој вери коју смо наследили од својих отаца; а ослабимо ли у нашој вери која је вазда била наша главна духовна снага, чему се тада као народ можемо надати и у чему ће бити наша духовна потпора у тешким часовима живота?“ Псовка Божјег имена и других светиња вере показује „душу отпадничку, неспособну за племените мисли и дела, и врло лако склону на све што је зло.“ Некада је народ са много преданости служио светињама. „Ни смрт, ни страдања, ни богатство, ни слава, ни почести земаљске нису могле наш народ од тих светиња одвојити. Чувао их је са ретком истрајношћу и самопрегоревањем, а чувајући их тако, сачувао је и своју народност.“ Они који псовкама вређају те светиње и Бога, отпадају од своје вере, а самим тим и од свога народа „јер све што је часно у нашем православном народу неће никад узети у уста никакву псовку, а камоли псовку живог Бога, свога Створитеља.“ Хришћани који имају ову „страшну богопротивну навику“, убице су своје душе. То је један од најтежих грехова јер тиме човек показује да је између свих Божјих створења на земљи једини у стању да према своме Творцу буде до те мере неблагодаран. Када човек хришћанин псује светиње своје вере, постаје друг сатанин. Патријарх упозорава да је страшна сила гнева Господњег, да је тешко ономе на кога се тај гнев сручи још на земљи због његових тешких грехова. Али код Бога нема немилосрдне освете, на какву су људи навикли. Бог је дуготрпељив и многомилостив и не жели смрт грешника. Зато многи грешници не бивају кажњени одмах по учињеном греху, али то нека не завара. „Ако се они за времена не покају и помру вређајући Бога својим гресима до краја својега живота, тешко души њиховој на ономе свету, јер тамо је суд Божји који никога неће мимоићи. Сем тога, ко од нас може знати, да ли и на овоме свету неће когод од потомства великих грешника и отпадника од Бога страдати баш због њихових грехова?“

¹⁵⁵⁰ Гласник, бр. 8, 16. (29) април 1921, 113-116.

Патријарх апелује да се сви који су били склони греху псовања светиња и Божјег имена, искрено покају и врате својој вери, а грех њихов ће бити опроштен. Против греха псовања треба да устану свештеници, професори, учитељи, војне старешине, представници свих власти и сви побожни људи.¹⁵⁵¹

Патријарх Димитрије се очински односио према свим друштвеним слојевима, нарочито према онима који су живели нехришћански, који су се предали греху. Слао је свој благослов и молио се Богу и за оне „који су запали у друштва разуздана и подлегли злим примерима нечистога живота“, и за оне који су „у часовима душевнога помрачења заборавили на Божји закон, и вођени злим духом полакомили се на туђе добро, па многи од њих и крв своје браће пролили да би се могли дограбити њихове тековине.“ Обраћао се и онима који су „пошли за сујетом овога пролазног света и заборављајући на потребе своје душе, творевине Божје бесмртне, занемарују па и вређају светиње наше вере“. Патријарх се молио да Спаситељ свима у срцу разгори огањ покајања, „који једини може очистити њихову грешну душу и поново их приближити Богу“.¹⁵⁵²

Као велики проблем патријарх је апострофирао појаву неразумних синова „који не само да лично занемарују своје дужности према вери у којој су однеговани, него се још диче кад пред простим светом омаловажавају њене светиње.“ Неки од њих, који су нешто школовани, тиме желе да се покажу „као неки особити мудраци и да се на тај начин прославе“. А други, простији, „обично нерадници и лоши домаћини“, сматрају за срећу ако су такву лажну мудрост чули или прочитали. Они би желели да нема Бога, ни његовог закона и суда, како би сами били слободни у свом грешном животу и друге наводили на грешан живот. Ипак, патријарх је мишљења да се српски народ, и ако га такви „безумни људи“ доводе у забуну, ипак за њима лако не поводи. Али су почеле да у народ продиру многе безбожне навике, које отпадници од вере у њега уносе. Ту патријарх наглашава појаву дружине „лажних мудраца, којима је учитељ дух отпадник“, који јавно, без бојазни од земаљских закона и власти, проповедају безбожје, одрицање од Цркве, одбацивање њеног учења. Почели су да се јављају и „безумни

¹⁵⁵¹ Гласник, бр. 24, 16. (29) децембар 1921, 405-408.

¹⁵⁵² Гласник, бр. 24, 15. (28) децембар 1922, 386-388.

и бескарактерни људи, који из било каквих грешних рачуна чак и напуштају своју веру и прелазе у туђу веру нехришћанску.¹⁵⁵³ Он је против проклињања таквих људи, већ Црква приноси Богу молитве „да њене заблуделе синове и отпаднике уразуми“. Синови Цркве треба да чувају своју душу „од заразне науке лажних проповедника“, и да уложе сву снагу да заблуделе и поколебане у вери поново врате стаду Христовом.¹⁵⁵⁴

Патријарх је подизао глас и против себичности и грабљивости које су овладале хришћанским народима. „И цели народи и појединци, који су силнији и богатији и данас теже да потчине слабије и сиромашније и да своју моћ и богатство, задрже само за себе и на сва времена. Због тога се јављају убиствени светски ратови; због тога мали и нејаки не могу да буду срећни онолико, колико је Бог одредио свима људима, створеним по његовој слици и прилици. У место Христове љубави завладала је на земљи сила себичности.“ Од себичности и разузданости силника страдао је и српски народ. А поред силе, они су употребили сплетке и лукавство „да наше претке заваде, те да тако међу њима нестане братске слоге.“ У томе су успели „и ми смо без мало сви били туђе робље и разједињени све до наших дана.“ Али је Господ дао духовну снагу народу, оличену у вери, у којој је и у данима тешког страдања остао тврд и неколебљив.¹⁵⁵⁵

Патријарх је критиковао и оне који су, чезнући за сластима овог живота, лишавали и своје ближње живота, да би се дограбили њихова иметка. То се догађало чак и међу најближим рођацима.¹⁵⁵⁶ Патријарх се пита како људи могу такво зло да учине другима и одговара да је разлог недостатак љубави. А љубав нестаје због наклоности људи ка греху и због тога што су врло ретки они који устају да грехове у себи и код ближњих сузбијају. Патријарх је несрећан што се у слободи множе дела мржње и гоњења. Такво васпитање разносе по народу „свакојаки пропали људи“. Разноси се такво васпитање филмовима, на састанцима и забавама по разним

¹⁵⁵³ Реч Његове светости патријарха Димитрија говорена у недељу Православља у Београдској Катедрали, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1923, 50-52.

¹⁵⁵⁴ Реч Његове светости патријарха Димитрија говорена у недељу Православља у Београдској Катедрали, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1923, 50-52.

¹⁵⁵⁵ Гласник, бр. 24, 15. (28) децембар 1923, 369-371.

¹⁵⁵⁶ Архијерејске ускршње посланице, Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1927, 137.

неморалним местима.¹⁵⁵⁷ Патријарх апострофира да се траже и посећују само такве забаве, које су каквом саблазном зачињене, које убијају душу и човека чине неспособним да срећно проживи живот и да на оном свету као достојан уђе у царство Христово. „Многи људи одајући се гресима остају целог века несити грешних сладости. Траже све прилике и прибегавају многим нечасним делима, да би дошли до средстава да задовоље своје грешне страсти.“ Међутим, уживање у гресима је кратко и пролазно, а зло које греси производе трајно је и осетно, некад и за потомство грешника, па и за друштво у коме су они живели. „Цели нараштаји потомака страдају од грешних навика којима су их претци научили. И добро и зло, које претци за живота чине, остаће потомцима да са њега беру плодове“. Патријарх наводи и да су се јавили људи „који растурају домове својих блиских сродника, који уносе неслогу у послове заједничког живота и сеју мржњу међу браћу Богом дароване нам отаџбине. Све то они чине не из стварног уверења да доиста постоји зло међу онима које они мрзе и оговарају, него више из зле навике, да о другим људима никад добро не мисле и у главном да се и они чују као вођи и прваци. А у много прилика тако раде да би дошли и до какве личне користи.“¹⁵⁵⁸

Свака критика патријарха Димитрија завршавала се поуком, својеврсним путоказом ка спасењу, ка изласку из кризне ситуације. Љубав је имала централно место у патријарховим саветима, она љубав која проистиче из Христовог страдања за род људски и Његовог васкрсења. „Главна сила Христове науке која нам је предана у светом Јеванђељу и која стално обнавља и оживљује људски род, јесте безгранична љубав, коју нам Спаситељ препоручује више свега. Његова је заповест: да љубимо Бога свом снагом и свим мислима својим, јер Бог нам је творац, благодјетељ и промислитељ кроз све дане нашег пролазног живота, и да љубимо своје ближње т.ј. све људе на земљи као саме себе, јер смо сви браћа, сви немоћна створења, о којима Отац небесни подједнако промишља и води старање.“ Патријарх је позивао људе да размисле, на основу искуства из свог живота, „колика је заједничка корист и духовна потпора за људе кад живе у љубави и братској слози.“ Био је сигуран

¹⁵⁵⁷ Гласник, бр. 1, 1. (14) јануар 1929, 11-13.

¹⁵⁵⁸ Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1929, 135-136.

да ће доћи до уверења „да у животу треба да нам буде главна водиља љубав. Кад бисмо уз такво размишљање имали свагда на уму још и то, да смо бића смртна и да је наш век на земљи веома кратак, не бисмо никад падали у грех и много би невоља и много патња нестало, које нам долазе од нас самих. Живећи свагда и са свима ближњима у љубави, ми бисмо још овде на земљи осетили блаженство вечнога живота, земља би нам постала прави рај, сличан ономе који нас очекује на небу, ако га праведним делима заслужимо.“ Када би љубав овладала „радост и срећа једнога била би радост и срећа и за све друге, а беду и патњу једнога осећали би и сви други. Нико не би тражио срећу и земаљска блага само за себе, већ би свагда помишљао и на осталу своју браћу, ближње своје. Не би било завада ни крвавих отмица ни између појединаца, ни између народа. Нестало би ужасних ратова и ратних пустоши, које прождиру милионе људских живота и тековине читавих векова.“¹⁵⁵⁹ Патријарх је у посланицама наглашавао и да се од хришћана тражи да воле и своје непријатеље, да свима који су их увредили или им ма какву неправду учинили опросте и да их назову браћом.¹⁵⁶⁰

Црква даје и конкретна упутства како да се дође до духовног смирења и како да овлада љубав у људима. Да би се то постигло, потребно је да човек поштује правила као што су пост, молитва и причешће. „У све дане поста, а нарочито у дане овога часнога поста, наша је душа расположена да се моли Богу. Православни хришћанин, ма колико да је заузет бригом о своме занимању којим одржава свој телесни живот, у данима овога поста, нарочито ако се припрема да приступи светом причешћу, веома је наклоњен да размишља и о потребама своје душе.“ Патријарх наводи да се хришћанин, ускраћујући постом свом телу снажну и сувишну храну, а још ако је од грехова очишћен кајањем и причешћем, духовно уздиже и осећа се, иако је у телу које га везује за земљу, „као да је неко више биће, као да постаје друг самим Божјим анђелима и светитељима. (...) Сједињавајући своју душу светим причешћем са самим Спаситељем, ми тиме дајемо јавну сведоџбу да смо истинито његово стадо, за које је он положио душу своју, и уједно да смо

¹⁵⁵⁹ Гласник, бр. 11, 1. (14) децембра 1920, 161-164.

¹⁵⁶⁰ Гласник, бр. 8, 15. (28) април 1928, 121-122.

верни и благодарни синови свете наше православне цркве.“¹⁵⁶¹ Постом, молитвом и кајањем телу се одузимају грешне пожуде, а мисли се управљају спремању и очишћавању душе, да олакшана од грехова уђе у царство Божје.¹⁵⁶²

Централни догађај у животу хришћанина је свето причешће. Патријарх Димитрије је истицао да у светом причешћу људи придружују своју душу самом Спаситељу. „Примајући у светом причешћу његово свето тело и свету његову крв ви настањујете у својој души самога Њега, и тако ваша душа постаје његов освећени храм.“¹⁵⁶³ Пре примања светог причешћа потребно је да људи олакшају своју душу од свих грехова које су учинили, и да се у души зарекну да их убудуће неће чинити. „Да бисте ту чистоћу душе и олакшицу од грехова пред примањем светог причешћа добили, света црква установила је свету тајну *исповести*. Исповедајте се дакле пред свештеником најискреније. Никакав свој грех ма како велики био немојте на исповести пред свештеника крити. А он је дужан да тајну вашег исповедања чува и да вас као верни служитељ самога Господа Исуса Христа, у име његово разреши од велике одговорности за све грехове које сте му поверили, и за које ћете пред њим изјавити да их у будућем животу нећете никад више чинити.“¹⁵⁶⁴

Као корисно за богоугодан опстанак земаљског живота, патријарх је истицао и следеће: „Чинимо добро и онима који нам зла чине. Тражимо невољне и помозимо им, не питајући јесу ли нам пријатељи и јесу ли наши. Праштајмо увреде један другом и будимо сложни на заједничком послу, који нам може бити свима од користи. Оделимо од својега последњег залогаја да нахранимо гладнога и од своје последње паре да помогнемо своју цркву, своју школу и своје установе, намењене да прихвате нашу сиротињу, наше страдалнике и сиромашне трудбенике, који заснивају свој дом и своје радње. (...) Свакога неугог поучимо Божјем закону и Божјој

¹⁵⁶¹ Реч Његове светости патријарха Димитрија говорена у недељу Православља у Београдској Катедрали, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1923, 50-52.

¹⁵⁶² Гласник, бр. 8, 15. (28) април 1928, 121-122.

¹⁵⁶³ Посланица Његове Светости, патријарха Димитрија при наступању свете четрдесетнице, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1930, 53-55.

¹⁵⁶⁴ Посланица Његове Светости, патријарха Димитрија при наступању свете четрдесетнице, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1930, 53-55.

вољи. Порадимо да и он заволи светиње наше вере, да се у свима приликама својега живота сећа Бога и да му се, по угледу на наше претке, моли у светим храмовима и у својим домовима. Напредујући овако заједнички у духовном хришћанском животу, ми ћемо још у овом кратком веку на земљи спремити и своје душе за вечни живот у Христовом царству на небу. Ни страдања, ни смрт неће нам бити страшна, јер ће наш Спаситељ бити увек с нама.“¹⁵⁶⁵

Хришћанин је морао да се брине и о спасењу других, а не само о личном. „Позивам вас да унесете и у своје домове, и међу своје пријатеље, и нарочито међу нашу заједничку омладину савете јеванђелске љубави и јеванђелског братског живота. И својим личним животом, и својом речи и писаним словом, сваки према својој способности, настаните да у младе душе наше омладине (...) унесете што више правог јеванђелског васпитања. Јеванђелско васпитање велико је драгоценост благо, и од тога блага не може нико оставити већега, ни својој родбини, ни своме народу. Ко ради противно овоме моме савету и учи и своје и туђе млађе мржњи, завиди и нечасном животу, боље би му било да се није ни родио на овај свет. Спаситељ нам каже у свом светом Јеванђељу: Ко саблазни једнога од ових малих, боље би му било да обеси себи о врат камен воденични и да се баци у море. (Марко 9, 42).“¹⁵⁶⁶

Оно што је патријарх увек понављао је неопходност живота по заповестима Христовог Јеванђеља „јер само живећи по тој светој науци можете сви бити срећни на земљи и што је главно сви бити потпуно спремни за блажени вечни небесни живот. Свето Христово Јеванђеље препородило је и учинило срећнима све људе и све народе још од првих дана кад су за Његову науку сазнали и у своме је срцу сместили, као свети Божји глас који их упућује да живе као одабрана разумом обдарена Божја створења. И најпростији народи, који су живели дивљим животом и били један другом крвни непријатељи, постали су свесни благословеног Божјег дара да живе по светој јеванђелској науци. Док су раније разни народи, па и племена једног истог народа, тражили какве било разлоге да једни друге нападају и истребљују, чим су сазнали за науку Сина Божјег из светог Јеванђеља почели су да траже свете учитеље, који су сами

¹⁵⁶⁵ Гласник, бр. 24, 15. (28) децембар 1923, 369-371.

¹⁵⁶⁶ Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1929, 135-136.

живели по тој науци и били вични да и друге људе науче да и они таквим животом живе. И који су год од тих светих и богоугодних учитеља науку јеванђелску из основа учили и усвојили да само по њој живе, одмах су осетили како им је душа пуна Божје благодати и како су срећни што могу, као апостолски наследници, и друге људе тој науци учити и друге народе завоleti као своју браћу. Том су науком они зближили све народе, који су, и ако различни по језику и по боји коже свога тела, почели једни друге тражити и једни друге сматрати за своју браћу, указивати им услуге које су им биле нужне за опстанак, а и од њих примати оно, чега нису у својој земљи имали. Сви су увиђали да од живота по светој јеванђелској науци на земљи не може бити веће среће ни утехе. (...) Па и наш народ дошавши у садашњу нашу земљу као идолопоклоник имао је срећу, да су се по пријему хришћанства и у њему наскоро јавили његови велики свети синови, који су му постали учитељи велике и благодатне Христове науке.“ Патријарх истиче да су то били махом синови првих народних старешина и првих људи у народу, који су махом примали монаштво и свештеничке чинове. Најпре су то били Стефан Немања и Свети Сава, а затим и многи други благочестиви људи.¹⁵⁶⁷

Патријарх је апеловао да се чине дела милосрђа. Он је називао највећом врлином хришћанске душе врлину „милосрђа према беди јадних паћеника, који су у прошлом рату изгубили своје хранитеље.“¹⁵⁶⁸ Позивао је вернике да своје срце отворе према сиромасима и беднима, да од свог залогаја одвоје један део и поделе им. Та добротина ће бити записана на небу.¹⁵⁶⁹

Патријарх се благосиљао деловање разних народних слојева који су чинили добро и онима који су живот проводили у тешким условима. Слао је благослов онима који загрејани братском и хришћанском љубављу умеју да осете беду ближњих који страдају и да са њима поделе и свој последњи залогај; онима који се старају да прихвате осакаћене ратнике и сирочад њихових другова;

¹⁵⁶⁷ Посланица Његове Светости, патријарха Димитрија при наступању свете четрдесетнице, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1930, 53-55.

¹⁵⁶⁸ Беседа Његове Светости патријарха Димитрија изречена у Недељу Православља 20. фебруара (4. марта) 1928. у Саборној Цркви у Београду, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1928, 73-75.

¹⁵⁶⁹ Гласник, бр. 8, 15. (28) април 1928, 121-122.

трудбеницима „који земљу раде и својим радом хране и себе и своје драге и ближње“; онима који се занимају разним корисним занатима и пословима; самохранима којима је судбина доделила да свој век проведу без својих ближњих; многобројним страдалницима и заробљеницима у „далекој непријатељској туђини“; онима који се старају о духовном добру својих ближњих и који настоје да неискуснима и заведенима рђавим примерима дају разумне упуте за живот и да им својим сопственим животом послуже као углед моралне хришћанске чистоће.¹⁵⁷⁰ Патријарх је благосиљао просвећене људе, наставнике и ученике који се труде да познају веру и њене законе и да очувају њену чистоћу и науку неповређену. Слао је благослов и омладини „која се радује животу и са великом чежњом очекује да ступи у јаван живот и да се прихвати корисних послова“; храбрим војницима „који се заједно са својим вођима и заповедницима спремају да послуже своме Краљу и да бране своју домовину“; младенцима „који по закону наше вере ступише у брачну везу, да као добри хришћани заснивају своје домове и своју породицу“; онима који подижу цркве и школе јер „просвећена душа хришћанска клони се сваког зла, и готова је да се одазове свакоме богоугодном делу“. Зато је велика заслуга пред Богом племенитих људи који подижу цркве и школе у својим местима.“¹⁵⁷¹

8. 5. 2. Помени и свечаности

Патријарх Димитрије је значајну пажњу посвећивао истакнутим личностима српског народа и догађајима који су обележили српску историју. Када се 1921. године упокојио војвода Живојин Мишић, патријарх је после опела одржао говор у Саборној цркви, у коме је истакао да је војвода Мишић био добар Србин, који је поникао из средине народа, познавао народну душу и стога био близак својим војницима, који су му били веома одани. „Као човек био је частан и узорит и за то веома поштован и цењен. Био је вазда одани син Православне Цркве.“ Патријарх је нагласио да је сахрана била доста скромна. Њему ће бити подигнут споменик, „али већег и трајнијег споменика не може бити од благодарности ослобођенога

¹⁵⁷⁰ Гласник, бр. 24, 15. (28) децембар 1922, 386-388.

¹⁵⁷¹ Гласник, бр. 24, 15. (28) децембар 1922, 386-388.

народа“ (...) Он је ослободио Отаџбину у којој је ослободио и све установе, а нарочито разорену Цркву, старо и младо, мушко и женско, које су све од реда непријатељи стављали на грозне муке.“¹⁵⁷²

Октобра 1922. године, прослављена је десетогодишњице кумановске победе. У кумановској цркви патријарх је служио литургију након које је истакао да је красно кад браћа живе у заједници. „Са једном браћом били смо растављени више од 500 година, са другом више од тисућ година!“ Али „Господ се смиловао да чује наше молитве и у наше дане подарио нашим јунацима несаломљиву снагу.“¹⁵⁷³

Црква и држава су 1924. године на достојан начин обележиле страдање Срба у Сурдулици за време Првог светског рата. Патријарха су у Сурдулици дочекали митрополит скопски Варнава и управитељ сурдуличке гимназије Љуба Алексић. Гимназијска зграда је подигнута као споменик свештеницима и другим мученицима које су Бугари у сурдуличкој околини побили. У згради је била и капела, у којој су на свечаности сахрањене њихове кости. Скупу су присуствовали краљ Александар и краљица Марија, председник Владе Љуба Давидовић и неколико министара. Патријарх је осветио нову гимназијску зграду и капелу у њој, а затим је поворка пошла по мученичке кости, које су сакупљене у десет сандука, донела их и спустила у костурницу. Краљ је у обраћању присутнима на ручку, истакао да је дошао да се поклони костима мученика и да ода хвалу грађанима ове вароши и среза, који су им на овако леп начин

¹⁵⁷² Гласник, бр. 2, 16. (29) јануар 1921, 22-24.

¹⁵⁷³ Прослава десетогодишњице кумановске победе, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1922, 321-325.

очували спомен.¹⁵⁷⁴ Тако је обележено страдање „преко 6000 невиних жртава“, убијених од стране бугарске војске.¹⁵⁷⁵

Патријарх се сећао и Видовдана. У једном обраћању народу, истакао је да се на тај дан „живо сећамо свете успомене колико оних јунака, који заједно са светим кнезом Лазарем на Косову падоше за одбрану Отаџбине, толико и свију осталих јунака и ратника, који полагаху своје животе од самога почетка нашег народног племена, да би нам створили овако уједињену заједничку братску државу. Скупе су и свете те јуначке и родољубиве жртве, па су према њима велике и свете и дужности наше, да са тако драгоценим жртвама добијену Отаџбину у целости сачувамо, да је учинимо у сваком погледу напредном и снажном, те да је такву предамо својим потомцима за сва будућа времена. Ако се запитамо, на који начин можемо обезбедити опстанак и снагу наше Богом дароване нам државе? Одговор нам се од себе даје: само међусобном братском љубављу.“ А узор за то је Христова љубав према целом људском роду. И срца српских јунака носила су у себи „свеколику силу те љубави“.¹⁵⁷⁶

Српска црква је 1925. године свечано прославила 1600 година од одржавања Првог Васељенског сабора. Свети сабор је направио програм свечаности,¹⁵⁷⁷ а прослава је одржана 18. (31.) маја 1925.

¹⁵⁷⁴ Краљ је у говору подвукао: „Нема школе широм наше земље која ће давати нараштајима, која кроз њу прођу, снажнију поуку о љубави према народу. Зато бих ја волео да у вашу школу, ову кућу необичну, којој је темељ од костију, долазе деца са свију страна. Мој ће син, кад дорасте, поћи тим примером. (...) Да није толико стотина хиљада палих, не би данас милиони уједињене наше Краљевине у својој рођеној кући могли дати маха сјајним особинама своје даровите расе, те накнадити изгубљено време у робовању туђину. Кад се данас на тој огромној костурници постављају основи заједничког живота у слободи, нико ко у слободи до миле воље ужива, не сме заборавити каквим се надчовечанским напорима до ње дошло.“

¹⁵⁷⁵ Парента, Велики дани у животу Цркве, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1924, 265-271.

¹⁵⁷⁶ Видовданска беседа Њ. Св. патријарха Димитрија изречена у саборном храму у Београду, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1928, 195-197.

¹⁵⁷⁷ У њему је стајало да се у свим црквама одрже свечана богослужења, на којима би се прочитала посланица Св. сабора, коју ће саставити епископ охридски Николај. Предвиђено је да се напише кратка брошура о Првом Васељенском сабору у вези са симолом вере и да се изради икона Светог Николаја за народ, да све духовне школе држе скупове (академије), духовне концерте и предавања. Затим, да Св. синод издејствује наређење Министарства просвете, да ученици свих државних и приватних завода у којима се предаје хришћанска веронаука, тог дана заједнички слушају објашњење наставника о Првом Васељенском сабору и после тога да иду у цркву на богослужење. Св. синод је преко патријарха

године.¹⁵⁷⁸ У посланици Св. сабора дат је историјски приказ догађаја на коме се у Никеји 325. године, на позив цара Константина, окупило 318 светих отаца да против лажних учења установе праву веру у Бога, нарочито у Исуса Христа. У посланици је истакнуто да је Црква, када није страдала од гонитеља споља, страдала од јеретика изнутра. Посланица је подсетила народ да су у време гоњења Цркве хришћани плаћали истину Божју својим животом. У мирна времена суровост је била замењена „злом разврата тела и духа“, тада је убијање тела уступило место убијању душа.¹⁵⁷⁹

Битна свечаност на којој је патријарх учествовао била је пренос Његошевих посмртних остатака у капелу на Ловћену. Како је било велико невреме када је Петар II Петровић Његош преминуо, његови посмртни остаци нису могли бити изнети на Ловћен у његову задужбину – Капелу Светог Петра I Цетињског, те је сахрањен у манастиру на Цетињу, где је почивао до 22. августа 1855. године. Тога дана, по наређењу кнеза Данила, митрополит Петар II свечано је пренет на Ловћен и сахрањен у својој задужбини.¹⁵⁸⁰ У Првом светском рату аустроугарски војници обесветили су капелу Св. Петра Цетињског, као и гроб владике Петра II.¹⁵⁸¹ То се десило 1916. године, када су, по наређењу гувернера Црне Горе, посмртни остаци Његоша ноћу 12/13. августа узети из гроба и пренети у Цетињски манастир.¹⁵⁸²

После Првог светског рата обновљена је капела на Ловћену, изграђена на темељима старе капеле.¹⁵⁸³ Посмртни остаци Његоша

требало да упути посланицу источним патријарсима у виду поздрава. – Решење Св. Арх. Сабора о прослави 1600. годишњице Првог Васељенског Сабора, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1925, 145; Радомир Ракић, Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 436-437.

¹⁵⁷⁸ Прослава 1600 годишњице Првог Васељенског Сабора, Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1925, 50.

¹⁵⁷⁹ Посланица Св. архијерејског сабора поводом прославе шеснаесте стогодишњице Првог васељенског сабора, Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1925, 129-133.

¹⁵⁸⁰ Ћ. Слијепчевић, Историја СПЦ II, 268, Р. Поповић, Српска црква, 89-90; Епископ Сава шумадијски, Гробна места..., 38-39.

¹⁵⁸¹ Епископ Сава шумадијски, Гробна места..., 38-39; С. Спасовић, Историја СПЦ у западној Европи, 136; Црква, Календар..., 1939, 74-77; Ћ. Слијепчевић, Нав. дело, 245.

¹⁵⁸² Епископ Сава шумадијски, Гробна места..., 39;

¹⁵⁸³ Др Љубомир Дурковић – Јакшић, Његошева капела на Ловћену, Гласник Српске православне цркве, Београд 1963, 417-421.

поново су пренети на Ловћен 21. септембра 1925. године, у присуству краља Александра I Карађорђевића, краљице Марије, патријарха Димитрија, митрополита црногорско-приморског Гаврила, епископа охридског Николаја.¹⁵⁸⁴ Свечаност је почела 20. септембра, када је после литургије одржан парастос за заслужне црногорске архијереје. После парастоса патријарх Димитрије је изрекао поучну и утешну беседу, у којој је споменуо слом Србије и Црне Горе Великом рату, дане у избеглиштву, молитве избеглица да Бог опрости грехе, да се врате у домовину и ослободе поробљену браћу. Истакао је уједињење народа и Цркве. Препоручио је чување јединства и слободе и позвао да се сви поклоне великим духовима и народу Црне Горе, у којој су сви заробљени синови народа налазили уточишта. На дан свечаности, 21. септембра, патријарх је са архијерејима одржао парастос за покој душе песника и владике. После парастоса краљ, патријарх и архијереји су изнели саркофаг из храма до врата манастирске порте, онда и до аркада, испод којих је гробница Карађорђевића. Ту је охридски епископ Николај изрекао беседу. После тога је саркофаг подигнут на топовски лафет и спровод је кренуо пут Ловћена. За крстом је ишла свечана поворка у којој су били патријарх са архијерејима и свештенством, њихова величанства, чланови куће Петровић-Његош, Влада и народни посланици, представници хуманих и културних установа и друштава... До капеле су ковчег носили на рукама братственици Његошеви. Чим је ковчег унесен у капелу, одржан је кратки упокојени помен, након кога су краљ и митрополит спустили мошти у саркофаг. У том тренутку топови са Иванових корита су отпочели паљбу плотунима. Пошто су мошти спуштене, краљ је пришао саркофагу, откинуо са својих груди албанску споменицу и спустио га у саркофаг крај Његошевих моштију. Краљ је положио на саркофаг велику палмову грану од сребра и своју сабљу оставио да ту преноћи. Окупљенима су се обратили министар вера Миша Трифуновић и митрополит Гаврило.¹⁵⁸⁵

Година 1927. била је година великог духовног славља јер је за светитеља проглашен деспот Стефан Лазаревић. Орган Богословског

¹⁵⁸⁴ Др Љубомир Дурковић – Јакшић, Његошева капела..., 417-421.

¹⁵⁸⁵ Милош Парента, Са Његошеве прославе, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1925, 292-295.

факултета „Богословље“, донео је опширан чланак „Уврштење Деспота Стевана Лазаревића у ред светитеља!“¹⁵⁸⁶ У самом уводу се напомиње да је још пре две деценије требало обавити ову свенародну свечаност, коју је први предложио Стојан Новаковић, министар просвете и црквених дела.¹⁵⁸⁷ Да би се неко прогласио за светитеља потребно је да му се напише житије и служба. „Житије Деспота Стефана“ постојало је још из његовог времена од његовог пријатеља Константина Философа, настојника ресавске школе у Манасији.¹⁵⁸⁸ Службу је, по сагласности Св. архијерејског синода, примио да напише још ондашњи епископ шабачки Димитрије, како би се свечаност обавила 1907, али је услед анексије Босне и Херцеговине, потом балканских и Првог светског рата, назначена свечаност одлагана. Како се 19. јула /1. августа 1927. навршило пет столећа од смрти деспота Стефана, патријарх Димитрије је написао службу.¹⁵⁸⁹ Тачно на 500-ту годишњицу патријарх је са свештенством и народом одслужио прву Литургију у славу и част Божју и новојављеног светог деспота Стефана Лазаревића.¹⁵⁹⁰ По обављеној светој Литургији, улицама древног Београда кренула је свечана свенародна литија са поглаваром Српске цркве на челу.¹⁵⁹¹ Патријарх је том приликом истакао најзначајније моменте из живота новог светитеља, пре свега његову побожност и дела којима је стекао велико поштовање у народу. Рекао је да је свети деспот био „велики поборник добротинства и братољубља међу људима и од све душе предани слуга закона Божијега“. За њега су увек биле милије заповести Божије, неголи богатство у злату и сребру. Патријарх је истакао да је Београд изабран од деспота Стефана Високог за сталну престоницу,¹⁵⁹² и нагласио да је деспот настојао да његова

¹⁵⁸⁶ Богословље бр. 3, Београд 1927, 177-178.

¹⁵⁸⁷ В. Тешић, Министри просвете Србије 1811-1918, 71-74.

¹⁵⁸⁸ Л. Мирковић, Уврштење деспота Стефана Лазаревића у ред светитеља, Богословље, год. II, св. 3/1927, 161-177; Влад. Р. Петковић, Ликови деспота Стефана Лазаревића, Богословље, св. 3 1927, 177-178; Политика, 2. август 1927, 1-2.

¹⁵⁸⁹ Јефрем, Молебни Канон за Деспота Стефана Лазаревића, Србљак 2, Београд 1970, 281-305; Л. Мирковић, Уврштење деспота Стефана..., 161.

¹⁵⁹⁰ Служба Св. Деспоту Стефану Лазаревићу, Србљак, 19. јула /1. августа; П. Пузовић, Кратка историја СПЦ (1219-2000), Крагујевац 2000, 96.

¹⁵⁹¹ Политика, 2. август 1927, 1-3; М. Пурковић, Кнез и Деспот Стефан Лазаревић, Београд 1978; Лазар Мирковић, Служба св. Деспоту Стефану Лазаревићу, Богословље бр. 3, 1927.

¹⁵⁹² Гласник, бр. 15, 1. (14) август 1927, 227.

Црква постане велико средиште православља, које је било исувише потиштено у ранијим главним православним државама, које су тада биле пострадале и заробљене од неверника.¹⁵⁹³

Од свечаности на којима је патријарх учествовао треба поменути и Матерински дан, прослављен маја 1928. године. Дан је посвећен мајци ради љубави и пожртвованости коју она после Бога највише осећа и потврђује према својој деци. Преко седмице наставници су истакли у школама значај Материнског дана, а у средњим школама основан је дечјим прилозима „Фонд захвалне деце”, из кога су се помагале сиромашне мајке. У храмовима су одржане беседе о Материнском дану, а у београдском саборном храму патријарх Димитрије је изрекао осећајну и поучну беседу о материнској љубави и пожртвованости. У Материнском удружењу у Београду раздавале су се награде мајкама које су родиле и одгојиле највећи број деце, као и онима које су најбоље одгајале своју децу.¹⁵⁹⁴ Патријарх је у својој беседи истакао да је то празник милостивог материнског срца. „Светиња је тога празника, којој смо почели одавати овако свечано поштовање, Светиња свију народа и вера, од самога почетка човечанства. Сви народи и поједини људи, ма на коме умном ступњу да су били, носили су ту светињу у своме срцу. Шта више, том су светињом загрејана срца и других живих створова на земљи.“ Патријарх је подсетио на однос животиња и њихових младунаца, а онда нагласио да се ниједан бол не може упоредити са болом људи родитеља који су изгубили своју децу, или болом деце која су изгубила родитеље.¹⁵⁹⁵ О љубави према деци без родитеља сведоче и „многобројне човекољубне установе и код нас и код свију просвећених народа.“

Патријарх подсећа народ да је моћ материнске љубави свако могао да осети у много прилика, док му је мати живела. „Ко се од

¹⁵⁹³ Гласник, бр. 15, 1927, 229; М. Пурковић, Кнез и Деспот Стефан Лазаревић, Београд 1978; Р. Грујић, Нав. дело, 55-65.

¹⁵⁹⁴ Матерински Дан, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1928, 155-156.

¹⁵⁹⁵ Патријарх је навео и лични доживљај, да га је за 60 година свештенослужитељске службе, па и у раном детињству, силно душа болела увек када је приликом погребља, или приликом обичног проласка кроз гробље, чуо јадиковање мајки за онима који су им у гробовима сахрањени. „Од бола који ожалосћене матере осећају нема већег бола на свету, као ни радости и среће, којом је душа њихова испуњена, док су им деца у животу и напретку, какав им оне желе.“ Патријарх се сетио и оних мајки које су изгубиле своју децу, а које преносе своју љубав на туђу сирочад.

нас не сећа, колико му је кад је боловао одмах лакнуло, кад му је мати прихватила главу и њежно љубећи је прислањала је на своје груди, на своје материнско срце. Души тако оболелог детета и као зрелог човека, буде одмах лакше чим га мати загрли и своје срцу приближи. Никакав лек који се човеку даје ради исцељења од болести, нема толико снаге, колико је има материно срце и загрљај. (...) По тој великој милости и неисцрпној љубави према својој деци материно срце је прави одблесак онога вечног блаженства небескога раја, које очекује праведне на ономе свету. Људи, добри хришћани, много пута зажеле, да буду обавештени, какво је и колико је блаженство у вечноме животу, коме сви тежимо да прispемо, после нашег кратког и грешног земаљског века. Ако би нас кадгод ти људи о том запитали, можемо им са пуним уверењем одговорити: да је материно срце на земљи један део раја небескога. Као што на небу вечно траје рајско блаженство, тако и на земљи вечно траје блаженство материнске љубави.¹⁵⁹⁶

8. 5. 3. Посете

Патријарх Димитрије је вршио своју канонску дужност, да посећује храмове, надгледа рад свештеника и пружа народу неопходне поуке за живот. И у дубокој старости неуморно је посећивао своју паству.¹⁵⁹⁷ После посете Лици и Далмацији, патријарх је хвалио оданост Православљу и родољубље народа у тим покрајинама. На светим службама и молитвама скупљали су се велики скупови побожног народа. Приводили су и нејаку деце да се и она моле и да буду од патријарха благословени. Патријарх се ту уверио да им побожност потиче из дубине душе. Са истим одушевљењем и преданошћу православној вери дочекивали су патријарха и у Славонији, Босни и Херцеговини, Косову и Јужној Србији. Патријарх се на путовању по народу уверио да сви могу да живе у братској љубави.¹⁵⁹⁸ Посећивао је и разне установе, као што

¹⁵⁹⁶ Беседа Његове Светости патријарха Димитрија у Саборном београдском храму на матерински дан, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1928, 152-154.

¹⁵⁹⁷ Канонске посете Његове Светости, Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1924, 139.

¹⁵⁹⁸ Божићне пастирске посланице, Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1927, 41.

је казнени завод у Сремској Митровици.¹⁵⁹⁹ Прослава Недеље православља у Београду 1929. године је пример како су обележавани велики догађаји из хришћанске историје. Најпре је у београдском Саборном храму служена архијерејска литургија, а након ње је кренула великим делом Београда литија. На литији је, поред много народа, учествовао и министар вера Тугомир Алауповић. Патријарх Димитрије, иако у дубокој старости, био је целој литији, и народу се обратио пригодном беседом.¹⁶⁰⁰

¹⁵⁹⁹ Његова Светост Патријарх у казненом заводу, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1927, 269-270.

¹⁶⁰⁰ Недеља Православија у Београду, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1929, 108.

Глава 9 СПОЉНА ПОЛИТИКА ЦРКВЕ

9. 1. Односи са православним Црквама и народима

После Првог светског рата, Српска православна црква је имала врло интензивне односе са другим православним црквама. Опште стање у православним црквама после рата било је веома несређено. Међу аутокефалним црквама, једино је у Српској цркви постојао сређен, нормалан живот.¹⁶⁰¹ У поређењу са другим православним црквама (Васељенском патријаршијом, Православном црквом у Грчкој, Румунском или Бугарском православном црквом), СПЦ је напредовала у многим областима црквеног рада у раздобљу између два светска рата.¹⁶⁰²

9. 1. 1. Цариградска патријаршија

Цариградска патријаршија била је изложена иноверном притиску. После ваканције од 1918. године, патријаршијски престо је попуњен 1921. године избором Мелетија IV, који се под притиском повукао две године касније, а наследио га је Константин.¹⁶⁰³ Када је он 1925. године протеран из Турске, Гласник је писао да ће Српска црква употребити сву своју „духовну и моралну силу“ да се успоставе права и достојанство Цариградске патријаршије.¹⁶⁰⁴ Колико је Српској цркви било битно да има добре односе са Цариградском патријаршијом, сведочи догађај из фебруара 1921. године. Тада је возом кроз Београд за Лондон прошао митрополит из Брусе Доротеј, заповедник васељенског престола, који је ишао у Лондон као заступник васељенске патријаршије, да на тамошњој конференцији великих сила заступа интересе грчког народа и грчке цркве у Малој Азији. Српски патријарх Димитрије је упутио на железничку станицу делегацију на челу са тимочким епископом

¹⁶⁰¹ Радомир Ракић, Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971, 433-434.

¹⁶⁰² Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 170-171.

¹⁶⁰³ Радомир Ракић, Спољни односи..., 433-434.

¹⁶⁰⁴ Радомир Ракић, Спољни односи..., 434-435.

Иринејем да поздрави митрополита. Епископ Иринеј је у возу изразио жељу патријарха Димитрија да митрополит на повратку из Лондона сврати у Београд и да буде његов гост.¹⁶⁰⁵

Поводом тешког стања православних хришћана у Малој Азији, патријарх Димитрије је у јесен 1922. године упутио апел за заштиту хришћана. Апел је послан свим православним и другим црквама: Англиканској, Старокатоличкој, Презвитеријанској, у Великој Британији и САД. У апелу је патријарх истакао да му је срце испуњено муком и тугом „због небивалог до сада злочина муслиманског према хришћанима у Малој Азији и Анадолији.“ Патријарх говори о крвавом масакру Грка и Јермена, о паљењу и рушењу хришћанских градова и села, о стотинама хиљада покланих људи, жена и деце, о многим хиљадама избеглих. „Хитам да дамо израза наше дубоке туге према нашој намученој хришћанској браћи, Грцима и Јерменима (...) који сада далеко од својих домова трпе оскудицу и беду, хранећи се страхом и сузама.“¹⁶⁰⁶ Патријарх наглашава да Српска црква, која је живела 500 година под турским јармом, разуме фанатична насиља, и очајања оних који живе и умиру под тим насиљем. У апелу се изражава потреба да се „усаветују хришћанске владе“ да се ману политичких калкулација не би ли се Турци одвратили са крвавог посла истребљења хришћана јер „секу грану на којој стоје и помажу паљење туђе куће“, од ког пламена се може и њихова запалити. Патријарх предлаже слање помоћи избеглицама из Мале Азије који су расути по збеговима у Тракији, Архипелагу и Грчкој. Предложио је да се утиче на владе и парламенте да из хуманих разлога „и страха Божијег“, као и због општег хришћанског интереса, хитно дејствују да се заштите преостали хришћани у Малој Азији, као и да се спречи евентуални

¹⁶⁰⁵ Тада се лични секретар митрополита из Брусе Доротеја Атанасијадес највише интересовао какво расположење влада у Српској цркви о другом браку свештенства. – Почетак и испраћај, Гласник, бр. 4, 16. фебруар (1. март) 1921, 61.

¹⁶⁰⁶ Архив Патријаршије (АС. бр. 36/20), 1921 АС зап. бр. 1360; АС (1924) бр. 159; Д. Павловић, Хроника, Апел Његове Светости Патријарха Димитрија, Весник Српске Цркве, бр. 7, 1922, 634–635.

Напомена: Пре ратног пораза Грка код Смирне 1922. године, када су Грци протерани из Турске, у Цариграду је било око 100.000 Грка, а после пораза 1922. умало Турци нису протерали и самог Васељенског патријарха из Константинопоља. Мировна конференција у Лозани (Швајцарска) 1923. године је зауставила даљи прогон.

покољ у Цариграду.¹⁶⁰⁷ Цариградски патријарх је телеграфски захвалио патријарху Димитрију на заузимању за грчки живаљ у Малој Азији, за Грчку цркву и опстанак Патријаршије у Цариграду.¹⁶⁰⁸

9. 1. 2. Јерусалимска патријаршија

Српска црква је одржавала везе и са Јерусалимском патријаршијом. Октобра 1924. године, стигла је у Београд делегација јерусалимског патријарха Дамјана, која је дошла да у знак љубави и поштовања, преда краљу Александру Орден Колијера Пресветог Гроба или Ред Православних Ставрофора Светога Гроба, а патријарху Велики Кордон Ордена Пресветога Гроба, који је Крст са Звездом. Делегација је требало да утврди споразум о помагању које би Српска црква указивала Светом гробу, који се раније налазио под покровитељством руског цара, а онда је, лишен заштите, био изложен разним пропагандама, особито ционистичкој. На Литургији у дворској капели присуствовали су, уз патријарха и делегацију, и краљ и краљица, више министара и дворска свита. После службе члан делегације митрополит Доситеј је прочитао писмо јерусалимског патријарха Дамјана, којим се краљ „ради усрдне побожности и других врлина“ одликује највећим орденом којим Јерусалимска патријаршија одликује владара, а који је пре Великог рата имао само руски цар Николај. Митрополит је замолио краља да буде покровитељ Светог гроба. У двору у Сремским Карловцима, митрополит себастијски Доситеј је предао високо одличје патријарху Димитрију: крст у коме је била честица Часног дрвета на коме је Богочовек био распет, и Звезду. Коментатор Гласника је истицао велики значај доласка делегације јерусалимског патријарха и високих одличја које је донео, чиме се потврђују настојања за тешњом везом међу православним Црквама. Услед неповољних спољних прилика та веза је била „расклимана“ и сведена на најмању

¹⁶⁰⁷ Архив Патријаршије (АС. бр. 36/20), 1921 АС зап. бр. 1360; АС (1924) бр. 159; Д. Павловић, Хроника, Апел Његове Светости Патријарха Димитрија, Весник Српске Цркве, бр. 7, 1922, 634-635; Апел Његове Светости патријарха Димитрија..., Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 305-306.

¹⁶⁰⁸ Захвалност Њ. Св. Патријарху Димитрију, Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1923, 28.

меру. Долазак делегације је појачао побожну оданост Светом гробу.¹⁶⁰⁹ И касније су одржаване везе са Јерусалимском патријаршијом. Њена делегација је била у посети Београду јануара 1925. године.¹⁶¹⁰ На другој страни, српска црква је организовала путовања поклоника из Краљевине Југославије у Јерусалим.¹⁶¹¹

9. 1. 3. Руска православна црква и руски народ

Везе Руске и Српске цркве преко политичких и духовних кретања веома су старе. Још је Растко Немањић, потоњи монах Сава, нашао прво прибежиште код Руса у Св. Гори, у манастиру Русик. Касније, градњом Хиландара и кроз цео средњи век у Светој Гори и ван ње те везе су неговане. Цар Иван Грозни је слао новчане прилоге овој обитељи, али су и српски владари до пада Деспотовине и касније слали прилоге руским светињама. Руска царевина је све до Кримског рата и Париског мира 1856. године словила као једина заштитница православних у Отоманској империји, а од тада су то заједнички биле велике силе. У смутним временима, нарочито после Велике сеобе 1690. године, римокатолички клер у Аустрији је уз помоћ властеле преверавао православне у римокатолике и отимао им светиње и земљиште ако су остајали упорни у одбрани својих права. Све је то прећутно одобравала царица Марија Терезија. Српски митрополити позивали су у помоћ православне Русе, па је тако у Београд, код митрополита Мојсеја Петровића, стигао Максим Суворов. Њега је послао цар Петар Велики у духовну мисију са књигама угроженим Србима. Када се Суворов после више од једне деценије вратио, стигао је учени Емануел Козачински са још четири друга и у Београду је основао, поред постојеће грчке и латинску школу, уносећи са књигама рускословенски језик.¹⁶¹² Током устанака у 19. веку, Срби су се обраћали за помоћ руском цару, а између

¹⁶⁰⁹ Милош Парента, Делегација јерусалимског патријарха, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1924, 308-310; Радомир Ракић, Спољни односи..., 439.

¹⁶¹⁰ Делегација јерусалимске Патријаршије у Београду, Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1925, 44.

¹⁶¹¹ Рад св. Архијерејског Сабора, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1929, 349-350.

¹⁶¹² Ђ. Слијепчевић, Историја СПЦ II, 42-43-45, 73-84; Алекса Ивић, Марчанска епископија, Братство друштво Св. Саве, 1923, 1924, 1925; Р. Поповић, Српска црква у историји, 12-16, 44-49.

осталог у Русију је ишла депутација коју је предводио прота Матеја Ненадовић. После добијања државне и црквене аутономије 1830. и самосталности 1878. године, Србија је у руске духовне академије слале своје питомце, међу којима су били потоњи митрополит Михаило и његов наследник митрополит Инокентије. Православље је било кохезивна снага руског и српског народа и у Анексионој кризи 1908-1909. године, што потврђује и апел митрополита Димитрија.

Све побројане везе руског и српског народа говоре о њиховој блискости и објашњавају зашто се више десетина хиљада Руса после Октобарске револуције масовно определило да уточиште пронађе у Краљевини СХС.¹⁶¹³ Професор Иванов, који је био шеф Статистичког одељења Државне комисије за руске избеглице, по доласку Врангелових трупа даје податак да се доселило 73.431 емигрант, од чега су 33.231 разна цивилна лица, док су 40.200 Врангелове војне формације.¹⁶¹⁴ Руси су били добродошли у Краљевину СХС, која је била исцрпљена у светском сукобу, и свака помоћ, поготово у „радној интелигенцији“, добро јој је дошла. Од приспелих руских емиграната, 62% били су људи са средњим стручним образовањем, 13% са вишим и 3% су били неписмени. Придошли су најчешће били људи средњег стајежа, разни чиновници, а већина војних занимања.¹⁶¹⁵ На Богословском факултету у Београду радили су као професори: историчар и филолог Александар Доброколони,

¹⁶¹³ Ђ. Слијепчевић, Нав. дело, 5-7; Р. Поповић, Нав. дело, 50-68.

О руској емиграцији у Краљевини Југославији видети и: Владислав П. Пузовић, Историјско-канонски аспекти односа карловачке управе Руске заграничне цркве и Московске патријаршије, докторска дисертација, Београд 2012. Овај рад је посвећен анализи односа између управе Руске заграничне цркве, смештене у Сремским Карловцима, и Московске патријаршије, у историјском и канонском контексту. Хронолошки оквир рада везан је за двадесете и тридесете године 20. века.

На ову тему писао је и Мирослав Јовановић, у делу: Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година XX века, Српска теологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати, 3, Београд 2008.

¹⁶¹⁴ А САНУ, Збирка А. Белића III; АЈ, МУП (14), ф-224/а.ј-800, Алманах Краљевине СХС 1922, 134-334; А. А. Солонскиј, Демографија руској емиграцији в Белграде, Записи руског научног института в Белграде, св. 10, 1935, 43; Љ. Димић, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, 135-136; Тома Миленковић, Долазак избеглица из Русије у Војводину после Првог светског рата, Зборник Матице Српске за историју 50, Нови Сад 1994, 55.

¹⁶¹⁵ Нова Европа, Књ. VI бр. 8, од 11. 11. 1922, 239; А. Јелачић, Нав. дело, 242; Љ. Димић, Културна политика..., III, 137; Мирослав Јовановић, Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924.

Александар Петровић Рожденственев, професор Светог писма Старог завета, Тодор Титов и други.¹⁶¹⁶ Не само на пољу богословске и филозофске мисли већ и у другим областима науке и културе, православни Руси су оставили видне трагове.¹⁶¹⁷

Руска православна црква после Првог светског рата није била у могућности да одржава везе са спољним светом, нити је учествовала у раду међуправославних комисија, конференција, нити је слала делегације у посету другим црквама. У Русији је створена „Жива црква“, независна од Московске патријаршије, а мноштво њених свештеника је избегло, многи у Краљевину СХС.¹⁶¹⁸ Српска црква је помогла у збрињавању руских избеглица. На Другој конференцији архијереја уједињене Српске православне цркве, одржаној у Београду маја 1919. године, расправљано је о стању у Русији, улози у историји српског народа и словенства, о начину на који би Српска црква могла да изрази саучешће у страдањима руског народа и свештенства. Епископи Доситеј и Иларион су приказали тешко стање Руске цркве, а затим је решено да Средишњи архијерејски сабор учини код меродавних потребне кораке ради ослобођења заточених у Пољској, митрополита кијевског Антонија и архиепископа волињског Јевлогија, да се изрази топло саучешће Српске цркве и народа патријарху Тихону, да се састави молитва за спасење Руске цркве и народа која ће се извесно време читати у свим српским храмовима. Ради састављања депеше патријарху и молитве изабран је одбор у који су ушли митрополит Димитрије и епископи Варнава и Иларион.¹⁶¹⁹

У Сремским Карловцима су руски духовници и национални представници у јесен 1921. године одржали први сабор Руске заграничне цркве у коме је узело учешће 11 архиепископа из целог

¹⁶¹⁶ Архив СПЦ, Св. Синод (1921) бр. 506, 586, 775, 793; Веселинка Кастратовић-Ристић, Руски професори на Београдском универзитету 1919-1925, Зборник радова, Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас, Београд 1989. године, II 51-52; Никола Обрадовић, У спомен сто година науке о машинама, Београд 1973, 114-116; Милисав Јаничевић, Стваралачка интелигенција међуратне Југославије, Београд 1984, 285; Љ. Димић, Нав. дело, 165.

¹⁶¹⁷ А. С. Универзитет у Београду, ф-III 86, 1922; Д. Алексић, Нав. дело; Дубровачки лист „Народна Светлост“, бр. 42, 18. октобар 1921; Р. Поповић, Српска црква у историји, 57; Т. Миленковић, Нав. дело, 90-96.

¹⁶¹⁸ Радомир Ракић, Спољни односи..., 435.

¹⁶¹⁹ Извештај о раду друге конференције архијереја..., Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 19-22.

света и око 100 других свештених лица. На чело Руске заграничне цркве, која је у духовном погледу признавала јурисдикцију Руске православне цркве у Отаџбини са патријархом Тихоном, изабран је патријаршијски кандидат, митрополит кијевски и галицијски Антоније (Храповицки), који је био члан Думе, царски посланик, познати богословски писац и мислилац.¹⁶²⁰ На скупштини у Сремским Карловцима изабрани су чланови епархијског савета и загранични црквени сабор. Донета је резолуција у којој је стајало да је препорођај Русије и руског народа могућ само под кровом Православне цркве. Руска црквена скупштина у Краљевини СХС сматра да су прави путеви препорођаја Русије у груписању око Цркве, у признању ауторитета руског цара, као Божјег помазаника и носиоца врховне власти у држави, у васпостављању породице и у васпитавању деце на основама Христове науке, у замени свега што је туђе и страно руској народности и хришћанству и прихватању онога „што је своје, родно и хришћанско“. Донета су и одлуке о унутрашњем раду Руске цркве у Краљевини СХС.¹⁶²¹ У Посланици Руског црквеног сабора у иностранству деци Руске православне цркве у избеглиштву и прогонству, крајем 1921. године, истакнуто је да Русија пати због тешких грехова. „Нема мере ни граница злочинима, који обесветише Руску Земљу. Обесвећени су храмови, оскврнављене светиње, води се борба противу Бога, лије се крв.“ Али милосрђе Божје је оставило „пренераженом народу од ужаса и очајања неугасиву буктињу — Цркву Православну.“ Наводи се да Руси, у тузи и мукама, долазе под кров црквени, да су препуни храмови и да се разлеже „очајни клик покајања“. Дужност Руса у туђини је да буду уједињени у хришћанском духу.¹⁶²²

Српска црква, на челу са патријархом Димитријем, у више наврата је слала помоћ руском народу. Декан београдског Теолошког факултета, прота Стеван Димитријевић отпутовао је 1923. године у Русију са сумом коју је Одбор за помоћ гладних у

¹⁶²⁰ Архив СПЦ, Св. Синод бр. 36/20 и бр. 1360/21; Љ. Димић, Културна политика..., књ. III, 138-139; Т. Миленковић, Нав. дело, 70, 92-94; В. Ђурић, Нав. дело, 373; Јован Мајендорф, Православна црква јуче и данас, Београд 1998, 125-131; Извештај о раду друге конференције архијереја..., Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 19-22.

¹⁶²¹ Руска црквена скупштина, Гласник, бр. 20, 16. (29) октобар 1921, 334-335.

¹⁶²² Гласник, бр. 24, 16. (29) децембар 1921, 424.

Русији сакупио. За ту суму прота је требало да купи брашно, а понео је и 3000 кг лекова које је дало Министарство за народно здравље. У Русији је купио значајну количину књига за Богословски факултет.¹⁶²³ Св. синод СПЦ је почетком 1925. године послао окружницу архијерејима у којој тражи да се по храмовима прикупља помоћ за руску Вишу Богословску школу која треба да се оснује у Паризу.¹⁶²⁴ Марта 1925. године, Св. синод је донео одлуку да се помогне руским светогорским монасима. Разлог је био тешко стање у коме су се налазили, лишени материјалне потпоре и заштите, изложени нападима и насртајима на остатак имовине од стране грчких власти. „Монаси руских светогорских манастира у пуном смислу речи гладују.“ Истакнуто је да непријатељи Руске православне цркве „систематски тамане“ православно руско свештенство, па је претила опасност да Руска црква остане са врло малим бројем духовних вођа и пастира. Пошто је била лишена могућности да припрема нов кадар свештенства, морала је да се узда у свештенство ван Русије, а нарочито да рачуна на монахе из Свете Горе. Налазећи се у тако тешким приликама, светогорски калуђери из руских манастира и из Хиландара обратили су се за помоћ Св. сабору Српске цркве. Св. синод је донео одлуку да умоли епархијске архијереје за наређење свештенству оба реда да светогорским калуђерима, кад буду дошли у њихове парохије, изађу у сусрет ради прикупљања прилога, да у цркви објасне парохијанима стање и значај Свете Горе и својим ауторитетом помогну да се прикупи што више прилога у новцу и натури. Ради брже и хитне помоћи, цркве и манастири треба одмах да пошаљу пристојне суме новца на име помоћи.¹⁶²⁵ Маја 1925. године, Св. синод је иницирао нову помоћ Русима. Наиме, совјетска влада је наредила свом представнику да се сруши Светониколајевска црква при руској болници у Цариграду и да се њене покретности изложе продаји. Храм са свим припадностима купио је неки мухамеданац трговац. Храм се налазио у дерутном стању, а свете књиге, утвари и одежде су још биле у храму, али растурене и разбацане. Многи

¹⁶²³ Помоћ гладнима у Русији, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1923, 204.

¹⁶²⁴ Прилагање за Руску Вишу Богосл. Школу у Паризу, Гласник, бр. 3, 1. (14) фебруар 1925, 33-34.

¹⁶²⁵ Ради помоћи Хиландару и руским светогорским манастирима, Гласник, бр. 6, 15. (28) март 1925, 81-82.

предмети су били изложени продаји, а за њих је тражено 28.000 папирних турских лира. С обзиром на велику оскудицу у српским храмовима настале у последњем рату, на повољне продајне цене и на околност да би ове предмете могао откупити иноверац, не ради верске потребе него ради шпекулације, Св. синод је одлучио да извести о овој повољној продаји, да се нађе нека црква или приватна личност која би желела да купи понуђене црквене ствари.¹⁶²⁶

Српска црква је имала и извесне проблеме са руским свештеницима. Св. синод је новембра 1923. године примио извештај да руски свештеници-избеглице, примљени у парохијску службу Српске цркве, самовољно напуштају поверене им парохије и без канонског отпуста надлежног архијереја прелазе у друге епархије. Пошто се тиме убија свештенички углед, руши црквена дисциплина и газе канонски прописи о прелазу свештеника из једне у другу епархију, Св. синод је одлучио да се при пријему руских свештеника избеглица у парохијску службу као и за отпуст истих из појединих епархија у свему примењују канонски прописи као и за српске свештенике.¹⁶²⁷

Постојале су и неке недоумице у тумачењу канонских прописа. Тако је крајем 1923. године, Св. синод одлучивао о питању да ли се по канонским прописима брак закључен пред руским свештеницима сматра законитим или не, а између српског поданика и руске поданице. Одлучено је да руски свештеници избеглице, који нису у служби Српске цркве, него су постављени од стране руских црквених власти за свештенике појединим колонијама руских избеглица, могу венчавати и вршити друга чинодејства само за руске избеглице. Ако се брак закључи са домаћим подаником, надлежан је само српски свештеник. Свештеници који се не буду придржавали овог прописа биће одговорни по канонима и прописима Православне цркве.¹⁶²⁸

Марта 1930. године, патријарх Димитрије је послао циркуларно писмо свим православним црквама, поводом гоњења

¹⁶²⁶ Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1925, 164-165.

¹⁶²⁷ Отпуст о пријем руских правосл. Свештеника, Гласник, бр. 22, 15. (28) новембар 1923, 338.

¹⁶²⁸ Свештеници руских избегличких колонија, Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1924, 19-20.

којима су у Совјетској Русији изложени Руска црква и народ. У њему је истакнуто да совјетска влада од почетка свог „терористичког режима“ немилосрдно прогања Руску цркву, да клир и вернике подвргава тешким страдањима и свирепим мучењима. Води се борба против вере у Бога и против свакога ко верује у Бога. Патријарх подвлачи да цео хришћански културни свет има право и дужност да против „варварског и злочиначког поступка болшевичког режима“ уложи најенергичнији протест и да треба да позове хришћанске државе и културне народе да се несрећним народима велике Русије пружи помоћ и заштита. О овом писму извештен је министар правде са молбом да о томе упозна Владу и да се код ње заузме да се надлежним путем предузму потребни кораци за олакшање тешког стања у коме се налази руски народ. Св. синод је одлучио да у свим црквама на богослужењима свештенство чита нарочито прописану молитву и да за време богослужења у Недељу православља у својим говорима прикаже народу стање у коме се налази руски народ.¹⁶²⁹

9. 1. 4. Бугарска православна црква

Бугарска црква није регулисала свој однос са Цариградом, па је у првим послератним годинама Цариградска патријаршија није позивала на међуправославне састанке.¹⁶³⁰

Односи Српске и Бугарске цркве су у првим послератним годинама били оптерећени недавним ратним сукобом. Св. сабор је 1919. године, по предлогу митрополита Димитрија, изјавио жељу да се пронађе губилиште почившег митрополита скопског Вићентија, кога су Бугари убили. На питања о важности свештенослужбених извршених од стране бугарских свештеника за време окупације, Св. сабор је донео одлуку да бракови закључени између наших држављана од стране егзархијских свештеника за време окупације „имају остати у сили“, да се признају као законите свештенорадње које су извршене од стране егзархијских свештеника. Св. сабор је

¹⁶²⁹ Циркулар Његове Светости патријарха Димитрија свим православним црквама, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1930, 65-66; Радомир Ракић, Спољни односи..., 435; Т. Миленковић, Нав. дело, 94; Р. Поповић, Посланица патријарха Тихона о прогону хришћана, Извори за црквену историју, Београд 2001, 278-284.

¹⁶³⁰ Радомир Ракић, Спољни односи..., 435.

одлучио и да се заведу сва чинодејства извршена од стране бугарских свештеника, која нису заведена у протоколе, а она која су заведена бугарском редакцијом да се поново заведу са поправкама.¹⁶³¹ Марта 1923. године Св. сабор је, поводом представке епископа нишког Доситеја да се донесе начелна одлука о рукополагању у свештенички чин свршених ђака бугарске богословије рођених у крајевима раније у Бугарској, а после припалим Краљевини СХС, донео одлуку да такви богослови, преко свог епископа поднесу молбу за нострификацију сведочанства.¹⁶³² Решавана су и друга питања која је рат донео. Министар вера је, у сагласности са патријархом Димитријем, послао у Бугарску протојереја Михаила Поповића као делегата за извршење 125. члана Нејског уговора о реституцији црквених ствари и одежди из српских цркава и манастира. Он се вратио са делом ствари примљених у Видину и Софији, а наведено је да постоји нада да ће се и већина других ствари вратити, чему су излазили у сусрет и представници Бугарске цркве.¹⁶³³ Можда је последица недавне прошлости био и догађај с краја 1921. године. Тада је пажњу изазвао долазак бугарског митрополита Стевана и његово учествовање на руском црквеном сабору у Сремским Карловцима. То је изазвало незадовољство у јавном мњењу и оштре прекоре српској Патријаршији. Она је одговорила да није знала за његов долазак, а да је ред у Цркви да епископ не иде у другу епархију без знања њеног епископа, што у много јачој мери важи за епископе иностраних цркава. Али бугарски митрополит није ни тражио одобрење за долазак.¹⁶³⁴

Како је време одмицало, односи две Цркве били су све мање оптерећени прошлошћу. О томе сведочи помоћ коју је Српска црква слала Бугарима. Када је изасланик Народног одбора за помоћ гладнима, прота Стеван Димитријевић, 1923. године јавио из Русије да је глад дефинитивно престала и да се народне кухиње распуштају, Народни одбор је одлучио да са 100.000 динара помогне

¹⁶³¹ Извештај о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

¹⁶³² Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1923, 65.

¹⁶³³ Повратак делегата Министра Вера, Гласник, бр. 14, 16. (29) јул 1921, 224.

¹⁶³⁴ Незадовољство, Гласник, бр. 22, 16. (29) новембар 1921, 376.

бугарске избеглице којих је у Нишу било близу 1000.¹⁶³⁵ Српска Црква је помогла бугарском народу када их је задесио земљотрес 1928. године. Нишки епископ Доситеј је у Софији лично изразио саучешће Св. синоду Бугарске цркве у име патријарха Димитрија и Св. синода и предао помоћ од 100.000 динара.¹⁶³⁶ У једном чланку у Гласнику истиче се да је тешка несрећа у Бугарској, која је порушила много места и нанела штету до три милијарде лева, у којој је погинуло и рањено неколико стотина душа, потресла цео „троимени народ“. Српска црква дубоко саосећа несрећу која је задесила „братски бугарски народ“. Препоручено је свештеницима оба реда и свим верницима да својим прилозима притекну у помоћ.¹⁶³⁷ Патријарх Димитрије је упутио 23. априла исте године лични поклон од 1000 динара пострадалима у Пловдиву.¹⁶³⁸

9. 1. 5. Румунска и Албанска православна црква

У Румунији је црквено стање било нормализовано, поново после уздизања Румунске архиепископије на степен патријаршије 1925. године.¹⁶³⁹ Односи Српске и Румунске цркве су били веома срдачни. На свечаној инвеститури на патријарашки престо архиепископа Букурешта Мирона, 1. новембра 1925. године, присуствовао је епископ тимочки Емилијан.¹⁶⁴⁰

Маја 1927. године, у посету СПЦ је дошао православни албански епископ из Тиране Висарион. Био је гост патријарха Димитрија, а посетио је и богословију Св. Саве.¹⁶⁴¹

9. 1. 6. Планови за одржавање Васељенског сабора

Битна тема која је заокупљала пажњу Српске и осталих православних цркава била је одржавање Васељенског сабора. За

¹⁶³⁵ Рад Нар. Одбора за помоћ гладнима, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1923, 300.

¹⁶³⁶ Српска Црква за браћу Бугаре који су пострадали од труса, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1928, 155.

¹⁶³⁷ Парента, Катастрофални трусови у Бугарској, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1928, 155.

¹⁶³⁸ Весник Српске Цркве, бр. 5, 1928, 336-337.

¹⁶³⁹ Радомир Ракић, Спољни односи..., 435.

¹⁶⁴⁰ Радомир Ракић, Спољни односи..., 440.

¹⁶⁴¹ Мио гост, Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1927, 138.

време док је митрополит амасијски боравио у Београду 1922. године, када је донео Томос којим је призната СПЦ од Цариградске патријаршије, разговарао је са члановима Св. синода о потреби сазивања сабора свих аутокефалних православних цркава, на коме би се решила сва питања заједничка целом Православљу, као и она обласна које поједине Цркве не могу да реше саме. „Постигнут је споразум и одмах утврђено да би овом сабору морао претходити један ужи, прелиминарни, сабор на коме би се сва питања истакла и утврдио програм рада.“¹⁶⁴² У јесен 1923. године, појавила се идеја у Српској цркви да се Васељенски сабор одржи у Нишу, приликом прославе Никејског сабора. Св. сабор је тада овластио патријарха и Св. синод да се заузму код осталих православних Цркава да до тога дође.¹⁶⁴³ Цариградска патријаршија је предлагала да се Сабор сазове у Јерусалиму или на Светој Гори. Међутим, планирани Васељенски сабор није одржан, углавном због несређених прилика у Цариградској патријаршији и противљења турских власти. Као термин је био најављен 20. јун 1925. године, па је одложен за 27. април 1926. године, али је опет одложен за неизвесно време.¹⁶⁴⁴ На ванредном заседању Св. сабора Српске цркве маја 1926. године, говорило се о потреби сазива прелиминарне конференције свих православних Цркава, где би се расправила сва претходна питања ради што успешнијег рада Васељенског сабора, и припремио дневни ред, пословник и материјал, који је спремала и Српска црква преко својих комисија. Најављено је да ће се становиште Српске цркве доставити васељенском патријарху ради што скоријег сазива конференције, пошто је већ сазвани за ту годину Васељенски сабор, васељенски патријарх одложио.¹⁶⁴⁵ Цариградски патријарх Василије III је 1928. године упутио представку турској Влади о сазивању Васељенског сабора у Цариграду, али није добио одговор. Патријарх је од Сабора много очекивао, чак измирење Православне и Римокатоличке цркве.¹⁶⁴⁶ Планови о сазивању Васељенског сабора постојали су и тридесетих година.

¹⁶⁴² Радомир Ракић, Спољни односи..., 434.

¹⁶⁴³ Св. архијерејски сабор, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1923, 305-306.

¹⁶⁴⁴ Радомир Ракић, Спољни односи..., 436-437.

¹⁶⁴⁵ Ванредно заседање Св. Арх. Сабора, Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1926, 166.

¹⁶⁴⁶ Радомир Ракић, Спољни односи..., 437.

9. 1. 7. Свеправославна конференција у Цариграду

И поред свих тешкоћа у којима је била већина православних цркава, требало је заједнички решавати нека питања дисциплинарне природе. На предлог цариградског патријарха Мелетија IV, у мају 1923. године одржана је Свеправославна конференција у Цариграду. Представници СПЦ били су митрополит црногорско-приморски Гаврило (Дожић) и др Милутин Миланковић, који се бавио календарским питањем. Поред одлуке о календару, Свеправославни Конгрес донео је одлуке и о узрасту за рукоположења, оделу клира, монашком обету, разводу брака, постима, руском патријарху Тихону, јубилеју Првог Васељенског сабора, другом свештеничком браку и приоритету тајне брака и свештенства. Све ове одлуке примио је Св. синод Српске цркве, разаслао их епархијским архијерејима ради проучавања, а касније поднео Св. сабору на разматрање и одлуку.¹⁶⁴⁷ Св. сабор се на заседању септембра-новембра 1923. године сагласио са одлуком Конгреса о реформи календара, уз мишљење да та реформа треба да ступи у живот једновремено у свим православним Црквама. И све остале одлуке су усвојене у начелу, а кад Васељенска патријаршија објави да их је усвојила већина православних Цркава, уводиће их у живот према својим потребама.¹⁶⁴⁸ Међутим, ниједна од одлука Свеправославне конференције није била спроведена у живот, било зато што је са самом конференцијом преурањено, или зато што нису биле заступљене све помесне Цркве, па одлуке нису могле имати јачи уплив. Принцип СПЦ је био да никада не примењује у свом унутрашњем животу неке новине док се и остале сестринске цркве са њима не сагласе.¹⁶⁴⁹

¹⁶⁴⁷ Одлука свеправославног конгреса, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1923, 193.

¹⁶⁴⁸ Св. архијерејски сабор, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1923, 305-306.

¹⁶⁴⁹ Радомир Ракић, Спољни односи..., 435-436.

Марта 1924. године, Гласник је објавио вест да је цариградски патријарх телеграфски известио све аутокефалне православне Цркве и затражио њихов пристанак на следеће решење календарског питања: „Црквени календар треба да се уједначи са политичким на тај начин што ће се први помаћи у напред за 13 дана. То има да почне од 10. марта (ст. ст.) ове године, те ће се 10. марта рачунати као 23. Што се тиче празновања Ускрса не уводе се никакве промене.“ Српска црква је одговорила да је боље сачекати одговор и пристанак свих аутокефалних Цркава, па тек онда приступити увођењу новог календара. – Питање новог календара, Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1924, 65.

Православне цркве су решиле да се баве питањем календара из више разлога. У писму цариградског патријарха Мелетија патријарсима и вођама аутокефалних православних Цркава о образовању међуправославне комисије ради студирања календарског и других питања хитне природе, каже се да је после ратова јасније изражена потреба постојања заједничког календара не само за државе већ и за Цркве. Преласком држава на Грегоријански календар остављено је недирнуто црквено празновање, али у животу је било доста тешкоћа због употребе два календара, нарочито у друштву у коме чланови Цркве сачињавају већину. Због тога су са свих страна упућиване молбе Цркви да се нађе начин за увођење једног календара и у световним и у верским односима.¹⁶⁵⁰ Свеправославни конгрес је донео одлуку да се уведе тачан астрономски календар, тачнији и од грегоријанског. Одлука није била извршна, већ је требало да прође кроз највише инстанце свих Цркава учесница Конгреса. Ова одлука није требала да буде сметња за евентуалну доцнију измену, коју би прихватиле и неправославне Цркве. Тиме се имало у виду питање реформе грегоријанског календара које се истицало на западу.¹⁶⁵¹

Руски митрополит Антоније је у некрологу похвалио почившег патријарха за поступање у „време опасних колебања у области канонске знаности, када су се, за последњих година из Цариграда, моралног центра источног Православља, чули гласови искушења о дозволи другог брака за бело свештенство и женидби младих калуђера, а тако исто и о увођењу новог стила у црквени календар па чак и нове Пасхалије. Не само што је Румунија и друге младе цркве као православна Пољска црква, а да не говоримо о у оном погледу сумњивој финској, естонској и другима, већ и у канонском погледу ауторитативна грчка црква одступила је од светих канона ограђених анатемом Васељенских сабора, променивши календар а делимично и Пасхалију. Једина Србија на целом Балкану сачувала је чистоту својих православних Канона. У овом великом делу огроман је био уплив блаженопочившег патријарха Димитрија“. – Митрополит Антоније, Моје успомене на Његову Светост Патријарха Димитрија, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 103-104.

¹⁶⁵⁰ То је било потребно због хришћанског јединства, због хармоније верника као грађанина и хришћанина, због тога што у многим земљама Европе и у Америци има много православних исељеника који су принуђени да не раде у дане верских празника Грегоријанског календара, или никако не празнују празнике своје Цркве, или их празнују на очигледну штету својих материјалних интереса. – Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1923, стр. 60; Пут српских делегата у Цариград, Гласник, бр. 8, 15. (28) април 1923, 124.

¹⁶⁵¹ „Та реформа значила би или истоветност са нашим новим календаром, или највећу приближност њему као тачнијем од григоријанског и заснованом на последњим резултатима небеске механике. Јер нашем новом, научном календару, тек кроз 40.000 година појавила би се деференција у једноме дану, док разлика између тог научног и григоријанског календара износи један дан на сваких 3300

У Српској цркви је постојало залагање за јединство акције свих православних цркава. У једном тексту почетком 1923. године, коментатор Гласника је истакао да је Црква једна, неразлучива и нераздељива и према томе мора бити сједињена у једну целину везом јерарха. Та „веза јерарха“ треба да се испоји и у јединству црквеног живота. Обласне Цркве треба да заједничким гласом изричу свој суд о важнијим пословима, који се могу тицати свих. Аутор као примере наводи организованост Римокатоличке цркве, социјализма и слободних зидара. Црква треба највише да допринесе измирењу и братству расе с расом и класе с класом. Заједничка акција треба да се организује не путем сабора и енциклика, као некада, већ преко сталне посредничке и репрезентативне црквене институције, састављене од делегата свих Православних цркава. Помоћу овог тела не само да би се брзо добијало опште црквено гледиште по појединим актуелним питањима из разних области црквеног живота, већ би то тело у многим општим питањима давало и иницијативу. Позиција сваке помесне Цркве била би јача, а њено дејство и уплив Цркве много већи.¹⁶⁵²

година, дакле 12 дана за горњих 40.000 година.“ Истакнуто је да ће се нови календар слагати са григоријанским до 2800. године, када ће наступити разлика од једног дана. Наведено је да ће нови календар у мешовитој по вери Краљевини СХС имати велики значај, а највећа добит је што ће хришћани свих конфесија заједно обележавати празнике. – После свеправославног конгреса, Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1923, 163-165; Одлука Свеправославног конгреса о увођењу новог календара објављена је у: Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1923, 172-173; Нови православни календар, Од М. Миланковића, ред. професора Универзитета у Београду, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1923, 291-292.

Миланковић је истицао да је нови календар астрономски потпуно исправан и да се у примени неће много разликовати од грегоријанског. Датуми у оба хришћанска календара биће исти све до 2800. године, а идућих педесет година ће бити свега шест размимоилажења и то у годинама 1924, 1927, 1943, 1954, 1962, 1967. године. „Та размимоилажења проистичу од тога што епактни рачун католичке Цркве даје погрешне резултате у предсказивању месечевих мена. Тако тај рачун ставља мартовски пун месец у годинама 1924, 1943. и 1962. пре пролетне равнодневнице, док се он у ствари појављује иза ње, због чега треба Ускрс празновати одмах у недељу иза тога мартовскога пунога месеца. У годинама 1927, 1954. и 1967. ставља опет епактни рачун пун месец у суботу док се он појављује тек у недељу, па се због тога Ускрс мора правилно празновати тек у наредну недељу.“ Миланковић је изразио наду да до тих размимоилажења неће ни доћи и да ће „западне цркве увидети погрешност својих рачуна“ и прихватити тачни астрономски рачун као што су то учиниле и православне цркве. – Нови православни календар, Од М. Миланковића, ред. професора Универзитета у Београду, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1923, 326-327.

¹⁶⁵² Срет. П. Вујичић, Јединство акције, Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1923, 18-19.

Одржавањем Свеправославне конференције 1923. године, кренуло се у правцу стварања уже сарадње православних Цркава. Међутим, проблем је био у томе што одлуке ове конференције касније нису заживеле.

Пример сарадње међу православним црквама је и идеја цариградског патријарха Василија с краја 1925. године, о међуправославној замени црквених листова и часописа, што је прихватио српски патријарх Димитрије.¹⁶⁵³

9. 2. Односи са другим црквама и народима

Патријарх Димитрије је у својим посланицама исказивао и ставове о другим религијама и народима. Он је истицао да су сви народи који се Бога боје и живе у јеванђелској љубави одавно срећни и напредују у сваком добру. Желећи такво напредовање и свом народу, он је проповедао да је потребно да припадници Српске цркве треба да имају љубав не само међу собом „него и према својој браћи других вера“, да љубе и „нашу браћу, која нису наше, него друге вере, али који су се заједно с нама борили против непријатеља којима смо робовали и крв проливали, да би нам заједничка домовина била слободна и срећна.“¹⁶⁵⁴ Патријарх је узор овом ставу нашао и у размишљањима умних људи других „просвећених народа“ који су давно почели да проповедају да се право братство између свих народа може засновати једино на безграничној љубави „коју је Спаситељ наш оставио као свето завештење целом роду људском.“ У царству такве љубави сви би „у истини постали браћа један другом. Цела би земља тада постала један заједнички дом, а цело човечанство једна братска породица. За све људе и све народе била би тада подједнака правда, а мир би овладао целим светом. Нестало би тада и страшних крвавих ратова, у којима се уништавају милиони људских живота и вековне културне и имовине тековине.“ Патријарх наводи да су све важније Цркве просвећених народа узеле на себе старање „да припремају цело човечанство за то ново

¹⁶⁵³ Међуправославна замена црквених листова и часописа, Гласник, бр. 2, 15. (28) јануар 1926, 18.

¹⁶⁵⁴ Беседа Његове Светости Приликом Пећске Интронизације, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1924, 258-261; Гласник, бр. 8, 16. (29) април 1921, 113-116; Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 99.

царство љубави“, па су позвале и Српску цркву да и она учествује у томе.¹⁶⁵⁵

9. 2. 1. Римокатоличка црква

Ватикан је са државама у којима је живео српски народ склопио четири конкордата. То су конкордат за цело подручје Аустрије 1855. године, за Босну и Херцеговину 1881, за Црну Гору 1886. и за Србију 24. јуна 1914. године.¹⁶⁵⁶ Римокатолички бискупи и остало свештенство у Краљевини СХС, потенцирали су да би се само склапањем Конкордата са Св. столицом решили проблеми Краљевине СХС и РКЦ, чиме би они *de facto* добили повлашћен положај у односу на многобројније православне вернике.¹⁶⁵⁷ Уплив Католичке акције и њених чланова у Хрватској, поготово у Словенији, био је дестабилизујући по стабилност Краљевине СХС.¹⁶⁵⁸ Католички акцијаши били су „апостоли“ ватиканске идеологије, и то у свим областима живота.¹⁶⁵⁹ О римокатоличкој пропаганди говори доставка Министарству вера Св. синода Српске цркве од 22. априла 1929. године, у време увелико остарелог и чешће побољеваног патријарха Димитрија. У њој се каже да се врши безобзирна пропаганда, прозелитизам гркоунијата у Јужној Србији. Св. синод је истакао да се СПЦ држи прописа и упутстава Министарства вера при примању у Цркву припадника друге вероисповести, па ред је да се тога придржавају и остале верске организације.¹⁶⁶⁰ Црква је протестовала и због тога што се од СПЦ тражи више од других верских заједница, на пример приликом подизања храмова.

О активном римокатоличком прозелитизму сведочи и податак да је папа Пије XI 1928. године издао енциклику против међухришћанских покрета, у којој се каже да ка Апостолској столици треба да приступе „синови отпадници“.¹⁶⁶¹ У Албанији је

¹⁶⁵⁵ Беседа Његове Светости Приликом Пећске Интронизације, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1924, 258-261.

¹⁶⁵⁶ Јереј Димшо Перић, Нав. дело, 356.

¹⁶⁵⁷ Љ. Димић, Културна политика... II, 361; Календар Црква 1996, 42; НИН, 5. април 2000, 36-38.

¹⁶⁵⁸ Љ. Димић, Културна политика... II, 372-373;

¹⁶⁵⁹ Љ. Димић, Културна политика... II, 370.

¹⁶⁶⁰ АЈ, Министарство правде б-во; Архив СПЦ, Св. Синод бр. 2594/1927; В. Ђурић, Нав. дело, 393.

¹⁶⁶¹ Радомир Ракић, Спољни односи..., 444.

римокатоличка пропаганда имала великог успеха, православни живаљ је прилазио унијатима. Патријарх Димитрије је настојао да се са Цариградском патријаршијом договори о овоме. Он је фебруара 1929. године оставио запис у коме стоји да очекује да ће и преостали део становништва прићи унијатима, ако се благовремено не предузму мере.¹⁶⁶²

Главни одбор српског свештенства, на основу овлашћења Треће редовне скупштине српског свештенства, више пута је тражио пријем код министра вера. Одбор је у неколико тачака изнео одлуке своје скупштине, а прва је да Министарство вера што пре законом реши интеркофенционалне односе у држави и одреди однос „према конфесијским аутономијама“.¹⁶⁶³ Предлаже се да се у погледу припреме државе за закључење конкордата са Св. Столицом сачека и да се најпре „основним законом“, како је и чланом 12. Устава предвиђено, уреде односи државе са конфесијама, да Српска црква не може бити „Конкордатом стављена у изузетан положај према католичкој цркви“. Никакав „изузетан и повлашћен положај не може код загарантоване равноправности конфесија имати ни један од њих, без обзира што њихови верски центри нису у нашој земљи“.¹⁶⁶⁴

Честа су била међусобна сумњичења и оптужбе свештеника да не примају све верске заједнице иста средства, већ једни више, а други мање. Православни свештеници су упућивали протесте јер су сматрали да они имају веће заслуге за ослобођење и уједињење од католичких те да им самим тим припада и више средстава, док су католички свештеници сматрали да морају сви бити равноправни у питању финансирања.¹⁶⁶⁵

¹⁶⁶² Јереј Димшо Периф, Нав. дело, 349-350.

¹⁶⁶³ Хроника, Весник..., 1922, 636-637.

¹⁶⁶⁴ Хроника, Весник..., 1922, 637; Војислав Г. Павловић, Конкордат Србије 1860-1914, Београд 1991. (у рукопису). Закључци треће скупштине Свештеничког удружења одржане 5. и 6. септембра у Сарајеву, Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1922, 311-313; НИИ, 5. април 2007, 36-37.

¹⁶⁶⁵ Радмила Радић, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011, 170-171.

9. 2. 2. Старокатоличка црква

Односи са старокатолицима одвијали су се само у виду пријатељских посета. Када је Старокатоличка црква 1925. године одржавала свој X конгрес у Берну, Српска црква је изаслала своје делегате, професоре др Радивоја Јосића и др Јордана Илића. На XI конгресу 1928. г. у Утрехту учествовао је опет проф. др Јосић.¹⁶⁶⁶ СПЦ је скоро редовно слала своје студенте на Старокатолички Богословски факултет у Берну, а неки су ту и докторирали.¹⁶⁶⁷

9. 2. 3. Англиканска црква

Односи са Англиканском црквом сводили су се на посете. На конференцији српских православних епископа, одржаној у Сремским Карловцима 18. децембра 1918. године, под председништвом митрополита Димитрија, одлучено је да се брзојавно изрази благодарност и поштовање епископу кантербершком, због показане љубави према српском народу и српској Цркви и великих заслуга у моралном и материјалном помагању српског свештенства и народа.¹⁶⁶⁸ На Другој конференцији архијереја уједињене Српске православне цркве, одржаној маја 1919. године, саслушан је извештај митрополита Димитрија о посети англиканских епископа из Америке, заступника одбора који је преузео акцију за зближавање свих хришћанских црква и за борбу против антихришћанских струја у друштву. Одбор је планирао да сазове прелиминарну конференцију са задатком да утврди дневни ред за општи сабор хришћанских цркава. Претконференција није требало да доноси обавезујуће одлуке, већ да има консултативни карактер. То изасланство молило је митрополита да и Српска црква пошаље двојицу изасланика на ту конференцију, и он им је споразумно са Св. сабором одговорио да је вољан да их пошаље. После тога усвојен је предлог епископа Николаја да се, с обзиром на уједињење свих српских црквених

¹⁶⁶⁶ Архив СПЦ, Св. Синод, 101, зап. бр. 76 и 200 зап. бр. 199/24; Р. Ракић, Спољни односи..., 443-444; Православље, бр. 38, 24. X 1968.

¹⁶⁶⁷ Радомир Ракић, Спољни односи..., 443-444.

¹⁶⁶⁸ Записник конференције српских православних епископа..., Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 17-19.

области, слање изасланика стави у задатак Средишњем сабору јер ће тако представљати целу уједињену Цркву. Саслушани су извештаји епископа Николаја и Илариона о раду и жртвама Англиканске цркве за Српску цркву и народ у ратним годинама. Англиканска црква је помагала „енергично и духовно и материјално и политички“. Држане су молитве за Србију и српски народ по свим црквама, а англикански свештеници су били најенергичнији пропагатори српске ствари у Енглеској, како јавном речи по црквама и зборовима, тако и кроз штампу. Помагала је и новцем, оделом и храном, штампала је молитвеник на српском језику за српску војску, као и требник и служебник за осиротеле цркве у Краљевини. Затим, створен је веома угледан комитет од енглеских политичара и свештеника за издржавање српских богослова у Енглеској, којих је у том тренутку било око 20 у Оксфорду. Сабор је донео решење „да се установљене везе и симпатије и надаље подржавају, те да се то стави у дужност Средишњем Архијерејском Сабору; да се тамошњи број српских богослова и надаље одржи и да се и у будуће одабранији и свршени богослови шаљу у Енглеску.“¹⁶⁶⁹

На Трећој конференцији архијереја уједињене Српске православне цркве, одржаној у Сремским Карловцима крајем 1919. године, дозвољено је епископу Николају путовање у Енглеску и решено да се 14. децембра, на дан свечане службе у Лондону за спас Православне цркве у Русији, Српске цркве и народа, пошаље поздравна депеша архиепископу кентербершком, пријатељу и добротвору Српске цркве и народа.¹⁶⁷⁰

Фебруара 1923. године, на седници Св. синода разматрало се питање признања англиканске јерархије, односно питање да ли је први епископ реформисане Англиканске цркве, Паркер, канонски хиротонисан или није. Поводом тога Св. синод је затражио и мишљење београдског Теолошког факултета. Васељенски патријарх је дао позитиван одговор по том питању. У коментару се наводи да

¹⁶⁶⁹ Извештај о раду друге конференције архијереја уједињене Српске православне цркве држане у Београду од 11(24) – 15 (28) маја 1919 године, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 19-22; Извештај о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

¹⁶⁷⁰ Извештај о раду треће конференције..., Гласник, бр. 3, 1. (14) август 1920, 33-37.

ће, ако тај одговор усвоје и остале православне Цркве, то бити значајан корак ка сједињењу Православне и Англиканске цркве.¹⁶⁷¹

Маја 1923. године, умировљени оксфордски епископ др Чарлс Гор, председник комитета за унију цркава и познати научник, кренуо је да посећује православне центре ради измене мисли о идеји уједињења Цркава. Епископ Гор је био познат као велики заточник те идеје. Прво је био у Румунији, одакле је дошао у Београд, где је о питању уједињења Цркава одржао конференцију на којој су присуствовали патријарх Димитрије, чланови Св. синода, професори Теолошког факултета, вероучитељи и свештенство. Епископа Гора је примио и краљ. Из Србије је отпутовао је за Бугарску, Грчку, Цариград и источне Патријаршије.¹⁶⁷²

Патријарх Димитрије је 1924. године био у пратњи епископа Николаја (Велимировића) у посети архиепископу кентерберијском и Великој Британији, да изрази велику благодарност за помоћ Србији у Првом светском рату.¹⁶⁷³

У јесен 1925. године, др Џон Грег, епископ Англиканске цркве у Гибралтару, одржао је у Београду предавање о смислу светог крста. У Сремским Карловцима је поздравио архијереје који су заседали у Сабору, а одржао је и предавање ученицима карловачке богословије. Говорио је о потреби уједињења цркава. У Гласнику је представљен као пријатељ српског народа.¹⁶⁷⁴

У пролеће 1927. године, кашелски и ватерфордски епископ Англиканске цркве у Ирској др Милер био је 15 дана гост у Краљевини СХС. Он се одазвао позиву Хришћанске заједнице младих људи и дошао је да упозна српски народ јер је осећао „дубоку наклоност према нама“. Био је гост патријарха, а дошао је у додир са више представника Цркве. Разговарао је са патријархом и епископом нишким Доситејем о уједињењу Цркава. Био је и у Сремским Карловцима, где је одржао предавање ученицима богословије. Гласник је коментарисао да „ми од срца желимо и уједињење Цркава и уверени смо да ће се уједињење извршити када се западне цркве отресе људских дометака откривеној истини и

¹⁶⁷¹ Гласник, бр. 4, 15. (28) фебруар 1923, 59.

¹⁶⁷² Пут Чарлса Гора, Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1923, стр. 142; „Christian East” о путу Пр. Чарлса Гора, Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1923, 252.

¹⁶⁷³ НИИ, 2. април 1992, 10.

¹⁶⁷⁴ Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1925, 331.

када се сруши средњовековна теократска уредба римске Курије“. Истиче се и да се у Цркви посебно радују посетама чланова Англиканске цркве „јер нас са енглеским народом спајају и везе благодарности за сва добра, која је указао нашем народу, нарочито за време светског рата.“ Али наводи и се и да „не можемо само да разумемо зашто сада, после светског рата, одсудна енглеска страна показује кадгод наклоност онима који муте балкански и европски мир и који би хтели поћи стазама оних завојевача на Балкану, које је Божја правда очито за то казнила.“¹⁶⁷⁵

Октобра 1928. године, гибралтарски епископ др Хикс је посетио српску цркву, а у Сремским Карловцима је одржао говор у коме је, хвалећи православно богослужење, позвао богослове да се достојно спреме за вршење свештеничког позива.¹⁶⁷⁶

Године 1930. у Англиканској цркви је одржан скуп „Ламбетска конференција и уједињење цркава“, где су се састали англикански бискупи из целог света и саборовали о актуелним проблемима хришћана и нехришћана у Великој Британији и ван ње. Њима се писмом обратио митрополит Антоније за помоћ у невољи хришћанима поробљеним од безбожника у Русији.¹⁶⁷⁷

Средином 1921. године, у посети Српској цркви био је Лојд Холсап, парох у Омахи (САД), изасланик листа „Living Church“ (Жива Црква), главног органа Американске епископалне цркве. То је био први свештеник ове цркве који је посетио Српску цркву. У његовом граду, где се налазила велика српска колонија, он се показао као „истински пријатељ“ српског народа, а много је помогао тамошњем српском свештенику Поробићу да се црква уреди.¹⁶⁷⁸

¹⁶⁷⁵ М. Парента, Мио гост, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1927, 107.

¹⁶⁷⁶ Посјете богословије Св. Саве у Срем. Карловцима, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1928, 331.

¹⁶⁷⁷ Весник Српске цркве 1914, XXV, 1 стр. 79-82; Енглеско-српска дечја болница у Београду, В и Ж, 1925, I, 684-685; Весник Српске цркве, Из живота и рада Англиканске цркве В, 1920, II, 32, 3. и 33, 2-3; Исто, Посета Гибралтарског епископа Југославији – В и Ж 1925, I, 4, 58-59; Гласник, 1921, август, 249-250; Гласник, 1930, 76-77, 342.

¹⁶⁷⁸ Долазак американског свештеника, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1921, 206.

9. 2. 4. Екуменске иницијативе

У годинама после Првог светског рата, СПЦ је водила живу дипломатску активност усмерену на зближавање хришћана различитих конфесија. Године 1920. одржан је Претходни састанак представника хришћанских вера у Женеви, на коме су биле заступљене све православне цркве, а Српску цркву је представљао епископ тимочки Иринеј, ректор богословије Светог Саве у Београду прота Добросав Ковачевић и јеромонах Емилијан (Пиперковић). Коментатор Гласника је истакао да православни Исток не тражи да му се Запад потчини, да прими неку нарочиту источну веру, него га позива да се врати у његову сопствену веру која је била једна и за Исток и за Запад, а очувала се само на Истоку. На састанку се дискутовало о еклисиолошким питањима и основана је Лига цркава. Одлучено је да се оснивају помесни одбори у појединим црквама које учествују у Лиги ради споразумног рада са Централним одбором. У тзв. Продужни одбор ушло је 47 чланова, а међу њима и епископ тимочки Иринеј.¹⁶⁷⁹

Митрополит Димитрије је на Свештеничкој скупштини 1920. године рекао да се у општем врењу бурног светског мора, усколебаног силним ратним потресима, цео преплашени хришћански свет, па и српски народ, окреће Цркви, да у њој нађе утеху и спокојство. „У тој неодољивој жудњи за јеванђелским миром и правдом, хришћанске цркве целог света залажу се свом снагом, да

¹⁶⁷⁹ Радомир Ракић, Спољни односи..., 442-443.

Представници православних Цркава су на састанку направили заједнички програм у коме је стајало: „1) Укидање прозелитизма између појединих цркава и заједнички рад на мисионарству у нехришћанским земљама; 2) Солидарност хришћанских цркава; 3) Удружење цркава у борби противу антихришћанских начела и учења било у хришћанској средини било ван ње; 4) Заједничко проучавање и упознавање између хришћанских цркава; 5) Спајање омањих хришћ. група сродних међусобно у веће цркве; 6) Уједињење цркава у вери и управи као крајњи циљ Лиге Цркава; 7) Оснивање Централног перманентног Одбора Лиге Цркава ради постигнућа њених смерова; 8) Оснивање нарочитих помесних одбора у појединим црквама које учествују у Лиги ради споразумног рада са Централним Одбором у извођењу заједничких циљева; 9) Издавање нарочитог часописа као органа Лиге Цркава; и 10) Сазивање повремених Конгреса чије време и место утврђује Централни Одбор.“ Са овим програмом су изашли пред конференцију као једна хомогена целина под именом Источна Православна Црква. – Јеромонах Д-р. Емилијан Пиперковић, Прелиминарни састанак свехришћанске конференције у Женеви, Гласник, бр. 6, 16. (29) септембра 1920, 90-92.

за љубав своје пастве предаду забраву све разлике које деле и њих и њихова стада, и ето пружају једна другој сестринску руку, да би тако, уједињеном снагом, заједнички повеле цело човечанство идеалима Христова јеванђеља.“ Он је навео да су се представници свих хришћанских цркава, осим римокатоличке, састали недавно на „братски договор“, како да обележе пут „којим треба да поведу тим високим идеалима и своје стадо и остало човечанство“. И Српска црква је имала своје представнике. Митрополит је најавио да ће Српска црква и убудуће учештовати у заједници са православним и осталим хришћанским црквама у „великим пословима препорођаја човечанства“, али ће њено главно старање и надаље бити „првенствено управљено препорођају и спасивању пастве њојзи поверене“.¹⁶⁸⁰

Лига основана у Женеви повремено се састајала, као у априлу 1923. године у Цириху, када је заседала конференција свих националних савета. Југословенски савет за унапређење пријатељства међу народима посредством цркава заступали су Иринеј (Ђорђевић), наставник богословије и један евангелички пастор. Разлог за сазивање комитета је био је проучавање нужне акције с обзиром на међународну кризу, а нарочито односе Француске и Немачке. Донета је резолуција да пут међународном миру води кроз учење Исуса Христа. Комитет је позвао све хришћане да тај дух манифестују, „да распростру добру вољу и разумност у решавању међународних спорова, да сарађују на томе да сваки народ буде готов за жртве у интересу општег благостања“. Наведено је да је Лига народа најуспешније средство за одклањање рата, те стога Цркве треба „да своје народе задахну ентузијазмом за ову установу“. Српски делегат је изнео предлог да се интервенише у корист руског патријарха Тихона.¹⁶⁸¹

Савет је организовао у Новом Саду, у јулу 1923. године, конференцију националних савета Лиге цркава, у којој су учествовали савети из Румуније, Мађарске и Бугарске. На челу

¹⁶⁸⁰ Реч којом је митрополит Србије господин Димитрије поздравио Свештеничку скупштину 19. августа (1. септембра) 1920. год, Гласник, бр. 6, 16. (29) септембра 1920, 81-84.

¹⁶⁸¹ Радомир Ракић, Спољни односи..., 442-443; Конференција Лиге Цркава, Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1923, 154-155.

српске делегације био је митрополит вршачки Иларион.¹⁶⁸² Члан Савета епископ охридски Николај био је на Конгресу Хришћанске заједнице у Перчаху (Аустрија) 1923. године, сазваном под темом привођења омладине вратима Цркве, а на Конгресу за мир исте године у Прагу је држао предавање на тему: Хришћанство и мир. Конгрес, на коме су били заступљени представници разних земаља, отворио је др Бенеш предавањем: „Савремена свесветска политика и могућност мира”.¹⁶⁸³ Светска лига за снажење пријатељства посредством цркава организовала је највећи конгрес почетком августа 1925. године, а до краја августа је одржана светска конференција практичног хришћанства, И овде је Српска црква имала представнике, архимандрита Валеријана (Прибићевића) и др Иринеја (Ђорђевића).¹⁶⁸⁴ Августа 1927. године, огранак Савеза цркава „Вера и црквено уређење“, организовао је конференцију у Лозани, а Српску цркву је представљао епископ бачки Иринеј, док је епископ Николај био спречен да дође, али је ипак послао предавање о светим тајнама, које је прочитано.¹⁶⁸⁵

Да се у Српској цркви озбиљно размишљало о уједињењу цркава, сведочи и то што је Гласник марта 1923. године пренео информације о напредовању идеје уједињења Црква, преузете из билтена секретаријата „Светске конференције вере и реда”.¹⁶⁸⁶

Српска црква је подржавала хришћанске студентске организације. У Сремским Карловцима је 1926. године одржана Пета конференција Светског студентског савеза за узајамну помоћ,

¹⁶⁸² Радомир Ракић, Спољни односи..., 442-443; Конференција Национ. Савета Лиге Црква у Н. Саду, Гласник, бр. 11, 1. (14) јун 1923, 172; Гласник, бр. 14, 15. (28) јул 1923, 221-222.

¹⁶⁸³ Радомир Ракић, Спољни односи..., 442-443; Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1923, 251.

¹⁶⁸⁴ Радомир Ракић, Спољни односи..., 442-443.

¹⁶⁸⁵ Радомир Ракић, Спољни односи..., 442-443; Извештај о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

¹⁶⁸⁶ У тексту стоји да значајне екуменске иницијативе постоје у Канади, Енглеској, Аустралији, Индији, источној Африци, Шкотској, Кини, Египту, Ирској, САД, Немачкој и Швајцарској. Истиче се и „признање англиканског рукоположења од стране Цариградског Патријарха“, што је важан напредак ка сједињењу Православне и Англиканске цркве. „За вредност ове одлуке Патријарха нужна је сагласност осталих православних патријархата и аутокефалних цркава.“ Цариградски патријарх и Старокатоличка црква Европе су били све ближи, а односи између Православне, Јерменске и Коптске цркве су били све тешњи. Разговарало се и о сједињењу Римске и Енглеске цркве. – Гласник, бр. 5, 1. (14) март 1923, 78.

који је основан 1920. године од Савеза хришћанских студентских удружења. Помоћ се делила без обзира на расу, народност или религију. До тада су студенти из 36 разних крајева приложили помоћ у вредности од више од 12 милиона швајцарских франака. Савез је одржавао сваке године конференције на које су долазили студенти из разних крајева света. Благослов за скуп у Сремским Карловцима дао је патријарх Димитрије, а за главне делегате је уступио просторије у свом патријаршијском двору. Милош Парента је поздравио студенте на латинском језику, и у говору истакао да изван Бога и без Бога нема истинског и спасоносног развитка човечјег духа, нити истините и спасоносне културе и цивилизације. „Христос је спојио све људе, друштвене разреде, народе, цео људски род у љубави и братству не само на пољу божанске вере, него и на пољу културе и цивилизације овог света.“ Братско уједињење свих људи, друштвених разреда и народâ, на пољу културе и цивилизације, које заступа и ово удружење, одолеће свим тешкоћама и искушењима, ако остане на основама хришћанске вере и љубави. Парента је навео да су српски или хрватски народ више векова спасавали хришћанску културу Европе од пустошења „муслиманског огња и мача“. Српски народ је и у временима најтежег ропства увек показивао велики природни дар за напредак на свим пољима културе и цивилизације.¹⁶⁸⁷

Још једна организација младих, под именом, Хришћанска заједница младих људи, деловала је у Краљевини СХС. Јуна 1923. године, у Београду је одржао предавање сер Артур Јап, „о добу ретких прилика“. Епископ орхидски Николај је приредио чајанку у сали Патријаршије у част Јапа и његових пратилаца.¹⁶⁸⁸ Скупштина Хришћанске заједнице младих људи одржана је у Предејанима јула 1923. године, а присуствовали су епископи Доситеј нишки и Николај охридски.¹⁶⁸⁹

У Српској цркви је постојала свест о чињеницама које хришћанство одвајају од осталих цркава и верских заједница. Истакнути теолог Милош Парента је у јесен 1924. године у једном

¹⁶⁸⁷ Радомир Ракић, Спољни односи..., 443; Архив СПЦ, Св. Синод (1930) зап. бр. 18, Учешће на Конференцији Светског савеза младих; Пета конференција Светског студентског савеза, Гласник, бр. 15, 1. (14) август 1926, 228-231.

¹⁶⁸⁸ Предавање Сер Артура Јапа у Београду, Гласник, бр. 12, 15. (28) јун 1923, 188.

¹⁶⁸⁹ Гласник, бр. 14, 15. (28) јул 1923, 221.

тексту истакао те разлике. „Трагика је јудејства што је одбацио Месију и Месијино откривење, ка коме је водила цела његова религијска и народа повест. Трагика је муслиманства што је проста контрафакција јудејства и хришћанства. Њихова је трагика у исти мах доста трагична и по цели хришћански свет. Хришћанство налази кроз све векове, па и данас, најљуће, фанатичне непријатеље у њима. Они коче донекле његов напредак и знатно ометају његов победоносни ход у свету, а сами се при томе живи изједају.“ Парента наводи да они насрћу на света хришћанска места, која би хтели да истргну из руку Православља, а и „блудни син Христове Цркве, римски и протестантски свет, хоће да сасвим истисне Мајку Цркава, Јерусалимску Цркву, из чувања Светих Места.“¹⁶⁹⁰

У Краљевини СХС дешавали су се преласци из вере у веру. На Другој конференцији архијереја уједињене Српске православне цркве, одржане у Београду маја 1919. године, поводом притужбе да на подручју митрополије Краљевине Србије код прелаза верних из једне вере у другу пароси који обављају прелаз не извештавају о томе дотадање надлежне парохе, решено је да се препоручи Св. сабору Краљевине Србије да „учини расположење“ да у таквим приликама пароси који обављају прелаз извештавају о томе дотадање надлежне парохије.¹⁶⁹¹ На седници првог сазива Св. сабора, 1919. године, по предлогу министра вера одлучено је да сваки православни свештеник мора да извести најближег католичког свештеника, кад кога од римокатолика преведе у православље, где то буде могућно. Духовни судови прибираће редовно податке о томе и слати Св. сабору, а Сабор ће их спровести министру вера.¹⁶⁹² Св. Синод је на седници септембра-октобра 1922. године закључио да су случајеви промене вере чести, а побуде за напуштање и пријем друге вере у већини су чисто материјалистички, избегавање датих обавеза и раскинуће брака. Зато је Св. синод обавестио архијереје да бракови закључени код

¹⁶⁹⁰ Милош Парента, Делегација јерусалимског патријарха, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1924, 308-310.

¹⁶⁹¹ Извештај о раду друге конференције архијереја уједињене Српске православне цркве држане у Београду од 11(24) – 15 (28) маја 1919 године, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 19-22.

¹⁶⁹² Извештај о раду Светог архијерејског сабора Краљевине Србије, Гласник, бр. 2, 16. (29) јул 1920, 23-24.

мухамеданских свештеника не важе, ако су закључени пре прекида брака закљученог у православној Цркви. Личности које живе у браковима закљученим код мухамеданских свештеника, а пре раскида брака закључених у православљу, надлежни Духовни суд треба да оптужи за дело бигамије грађанском првостепеном суду.¹⁶⁹³

У изворима су забележени и односи СПЦ са представницима појединих народа. Јануара 1921. године, генерал Франше Д' Епере је донео високо одликовање Београду за јуначку одбрану и поднесена страдања у време бомбардовања. Он је посетио патријарха Димитрија, а најавио је и да ће посетити Косово-Поље, да се тамо поклони сенима косовских јунака и косовских осветника.¹⁶⁹⁴ Маја 1928. године, Гласник је објавио коментар о нападима и претњама италијанске штампе на Србе, Краљевину СХС, Српску цркву и патријарха Димитрија. У неким италијанским новинама наведено је да је патријарх негде изјавио да благосиља рат са Италијом. Патријарх је примио из Рима писмо „у коме му се иста ствар подмеће, па се још нижу увреде за њега, Српски народ и Српску Цркву и претње.“ Коментатор не зна да ли је извор тим нападима зло обавештење или зла намера. Он истиче да је патријарх Димитрије у својим беседама и посланицама препоручивао народу хришћанске врлине мира и љубави међу свим људима, сталежима, вероисповестима, народима и државама. „Нема управо ни једне Патријархове беседе и посланице у којој се не би уцепљивали у душу народа опћи мир и братска љубав.“ Истиче се да ће се Српска црква и патријарх увек Богу молити и препоручивати мир међу народима и мир са суседним италијанским народом. Истиче се и да је српски народ најмирољубивији народ на свету, и да та мирољубивост извире „у првом реду из истинског хришћанског духа којим је он прожет и из прирођене му питомости и човечности, којом је и усред бојних окршаја задивљавао противнике, а у другом из размерно највећих губитака у животима и у имању за време светског рата и

¹⁶⁹³ Гласник, бр. 18, 15. (28) септембар 1922, 289.

¹⁶⁹⁴ Знајући из историје за велико мучеништво српских свештеника, Д' Епере је питао патријарха да ли је и колико тих мученика Српска црква прогласила за светитеље, а патријарх је одговорио да Црква своје мученике свештенике није проглашавала за светитеље јер није желела да издваја њихово мучеништво од мучеништва осталог народа. – Висока посета, Гласник, бр. 2, 16. (29) јануар 1921, 31.

из његове потребе и тежње да у миру зацели ране и накнади културни развитак у коме га је вековно робовање спречило.¹⁶⁹⁵

9. 2. 5. Јереси

Једно од битнијих питања којима су се црквени врх и патријарх Димитрије бавили у годинама после Великог рата било је и питање јеретичке пропаганде. Нарочито су велику пажњу црквених власти закупљали назарени и адвентисти. Од мера које је врх Цркве предузимао за сузбијање јереси, треба истаћи одлуку Св. синода из 1922. године донету поводом „растурања јеретичке литературе“ по градовима и селима, што је штетно деловало на верска и национална осећања православних Срба. Свим епархијским архијерејима препоручује се да сузбијају растурање јеретичке литературе.¹⁶⁹⁶ Исте године на питање Министарства вера како да се поступа са школском децом назаренских родитеља, који својој деци забрањују осењивање знаком крста и вршење других верских дужности, Св. синод је донео одлуку да деца назаренских родитеља, који су пре били православни, до 18 година свога живота имају следовати и васпитати се у православној вери по Закону из 1895. године који важи на бившој угарској територији у Краљевини. Пошто родитељи у овом случају злоупотребљавају противзаконито родитељску власт, треба их упозорити на закон, а ако то остане без успеха, треба детету поставити старатеља.¹⁶⁹⁷

Јуна 1925. године, Св. синод је донео решење у коме је стајало да се секте назарена и адвентиста јако шире у држави и да „шкоде чистоти наше православне вере“. Истиче се и да својим исповедањем „поткопавају темеље“ државе. „Нарочито је њихово дејство међу војницима осетно, да под утицајем њихова учења одричу вршења војничких дужности.“ Поводом конкретних случајева једна војна инстанца је скренула пажњу министру вера. Он је доставио тај предмет Св. синоду са молбом да СПЦ узме иницијативу за сузбијање ових секта. У исто време извештава да је

¹⁶⁹⁵ Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1928, 139.

¹⁶⁹⁶ Архив СПЦ Св. Синод бр. 1591/1071; Сузбијање растурања јеретичке литературе, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1923, 193.

¹⁶⁹⁷ Деца назаренских родитеља, Гласник, бр. 13, 1. (14) јул 1923, 194.

маја 1924. године издао наређење свим великим жупанима, у коме је стајало да се сва места, домови-зборнице, где се припадници ових двеју секта скупљају, затворе, и да се приступ у исте за свагда забрани, а у исто време да се добро мотри да се на другом месту не скупљају у истом циљу. Наређено је и да се њихове организације растуре и да престане свако дејствовање Управа њиховог Удружења, која не могу имати чак ни карактер приватно-правних корпорација. Требало је и да се њиховим проповедницима, као и сваком назарену и адвентисти, забрани ширење и пропагирање ових секата. Међутим, ове предузете мере нису дале жељене резултате. Усвајајући ову представку министра, Св. синод је констатовоао да парохијско свештенство према сектантству не врши у довољној мери своје дужности, које му пастирска служба налаже за овакве случајеве. Од тога немара пати Црква и ауторитет клира. Стога је потреба да се из клира саме Цркве поведе првенствено енергична акција против сектанства, која ће у свако доба наићи на подршку и од стране државе. Поводом овога Св. синод је донео одлуку да се умоле архијереји да они помоћу подручног свештенства предузму најживљу акцију за сузбијање поменутих секата.¹⁶⁹⁸

Исте године архијидијецезална конзисторија епархије сремскокарловачке обратила се свештенству и великом жупану сремске области, тражећи од њега да свештенство у борби и спречавању ширења секата назарена и адвентиста блиско сарађује са државним органима и да има њихову помоћ. Да би конзисторија имала потребан преглед о стању ових секата у подручју епархије, позвано је свештенство да поднесе извештај о члановима ових секата и о томе шта је са своје стране учинило за спречавање њиховог ширења, те шта препоручује за њихово сузбијање, да кажу да ли оне напредују и да ли државне власти помажу свештенству у тој борби.¹⁶⁹⁹

Пример како се држава понашала према овим верским заједницама је и то што је министар вера 1923. године ставио ван

¹⁶⁹⁸ Сузбијање сектантства, Гласник, бр. 12, 15. (28) јун 1925, 178.

¹⁶⁹⁹ Свему свештенству епархије сремскокарловачке, Гласник, бр. 16, 15. (28) август 1925, 245.

снаге дозволу за деловање „Мисионској заједници Адвентиста седмога дана” т. зв. Адвентистима Хамбуршког правца.¹⁷⁰⁰

¹⁷⁰⁰ Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1925, 306-307.

Глава 10
КРАЈ ЖИВОТНОГ ПУТА
10. 1. Позне године патријарха Димитрија

Крајем 20-тих година здравље остарелог патријарха Димитрија из дана у дан све је више копнило. Мада је као јерарх имао негу и материјалне могућности, старост, болест и немоћ сустизали су га и побеђивали. Почешћи одласци на одмор и на бањска лечења били су сигурни симптоми да се води последња животна битка која ће се за неку годину завршити.

У лето 1928. године био је у бањи „Селтерс“ око месец дана, у пратњи секретара канцеларије, ђакон Драгољуба Максимовића, који је у то време вршио хитне послове канцеларије. Врло хитне послове патријаршијске канцеларије у време његовог одсуства вршио је председник подручног Духовног суда.¹⁷⁰¹ Пошто се патријарх Димитрије опоравио у Младеновцу, у току лета се јавио министру вера, да га обавести да ће отпутовати по службеној архијерејској дужности у Пећ, где ће остати 10-15 дана.¹⁷⁰² Патријарх је био у канонској визитацији цркава и манастира у Београдској епархији јула и августа 1928, а затим је отишао у Сремске Карловце да обиђе неке од фрушкогорских манастира у Сремскокарловачкој епархији.¹⁷⁰³ За своја путовања патријарх је понекад добијао аутомобил од војске.¹⁷⁰⁴

У својим позним годинама патријарх је доживео и једну непријатност. Против њега, као председника Светог синода, и чланова Св. синода, епископа рашко-призренског Михаила, штипског Серафима и бачког Иринеја, као и против протопрезвитара Василија Бранковића, председника Духовног суда у Београду и Нићифора Јанковића из истог Суда, кривичну тужбу је поднео архимандрит Платон, бивши настојатељ манастира

¹⁷⁰¹ Архив СПЦ Пбр. 1450, 8/21. јун 1928 (Београд); АЈ, ф. бр. 69, ф. бр. 232, јед. оп. 358.

¹⁷⁰² АЈ, ф. бр. 69, ф. бр. 232, јед. оп. 358.; АСПЦ Пбр. 2038, 8/21. август 1928 (Београд); Љ. Димић, Историја српске државности III, Нови Сад 2001, 85-86; АЈ, ф. бр. 69, ф. бр. 232, јед. оп. 359; АСПЦ Пбр. 2038, 8/15. август 1928.

¹⁷⁰³ Архив СПЦ П. Бр. 2011, 2/15. август Београд 1928.

¹⁷⁰⁴ АЈ, фонд бр. 69, фас. бр. 232, јед. оп. бр. 358.; АСПЦ АЕПбр. 2038, 8/21. август 1928 (Београд) и Министарство вера В. бр. 11869, 29-VIII 1928 и П. 1812-11532.

Раковице,¹⁷⁰⁵ због разрешења са дужности старешине манастира, а у вези са пословањем.¹⁷⁰⁶ Министар вера није одобрио да се против патријарха и других тужених лица поведе судски поступак.¹⁷⁰⁷

Маја и јуна 1929. године патријарх Димитрије био је већ веома тешко оболео.¹⁷⁰⁸ Јуна 1929. године објављена је вест да су лекари извршили операцију и да се он опоравља. Св. синод је наредио подручном свештенству да се врше молитве за његово оздрављење.¹⁷⁰⁹ Нешто касније патријарх се званично обратио Светом архијерејском синоду, рекавши да због болести која га је привезала за постељу није могао да отправља своје редовне дужности ни као епархијски архијереј у својој епархији, нити пак оне послове који спадају у дужност патријарха. Да епархијски послови не би заостајали, он је усмено и писмено позвао свога викара епископа Иринеја да обавља поменуте послове. Што се пак тиче послова патријарха, за те послове предвиђено је Уредбом о Светом архијерејском синоду и Сабору како се обављају.¹⁷¹⁰ Неколико дана касније, поводом обавештења Св. синода да ће патријарх Димитрија само у епархијским пословима замењивати његов викарни епископ др Иринеј, потпредседник Синода обратио се Светом сабору са два питања: прво, питање односа епископа викара Сремско-карловачке епархије према патријарху као своме киријарху, и друго, питање постављења епископа викара Сремско-карловачке епархије као заменика патријарху у Београдској епархији. У вези тога, Св. сабор је 26. октобра 1929. у Сремским Карловцима одговорио Синоду да ће викар да носи титулу „Епископа Сремске Митровице“, и да мора „општити преко његове Светости“, коме ће бити одговоран. Одлучено је и да у питању постављења епископа викара као заменика патријарху у Београдској епархији, треба да претходи одлука Св. синода да се поступи као у случају решавања заменика у другим епархијама.¹⁷¹¹

¹⁷⁰⁵ АЈ, фонд бр. 69, фас. бр. 232, јед. опне. бр. 358.

¹⁷⁰⁶ Исто

¹⁷⁰⁷ АЈ, фонд бр. 69, фас. бр. 232, јед. оп. бр. 358.

¹⁷⁰⁸ Св. Арх. Синод СПЦ, Син. Бр. 1166, 30. мај (12. јун) 1929, Београд.

¹⁷⁰⁹ Болест Његове Светости, Гласник, бр. 12, 15. (28) јун 1929, 187-188.

¹⁷¹⁰ Патријаршија СПЦ, А. Е. П. Бр. 1870, 14/27. VIII 1929, Београд.

¹⁷¹¹ Св. арх. сабор СПЦ АС бр. 22/Зап. 107. 13/26. октобра 1929. године, Београд, Ср. Карловци; Син. Бр. 2623/Зап. 1347, од 6/19. новембра 1929.

Следеће године стање патријарховог здравља се видно погоршавало. Лекар који га је лечио изразио је забринутост „да катастрофа може наступити кроз кратко време“. Услед болести патријарха, администрацију Епархије браничевске и Епархије сремско-карловачке и дужност коју је вршио патријарх, преузео је потпредседник Светог синода као законски заступник патријарха. Са овим одлукама упознат је министар правде.¹⁷¹²

Болесном патријарху, док је био у Патријаршији, а и када се преселио у Патријаршијски двор на Дедињу, долазиле су у посету угледне личности, а 4. априла лично га је посетио краљ Александар.¹⁷¹³ Патријарха су посетили и председник Владе Петар Живковић, потпредседник др Стојадиновић, београдски надбискуп Рафаило Родић и жупник Вагнер, епископи бачки Иринеј, руски Митрофан и други.¹⁷¹⁴ Када је објављена вест о смрти, наређено је да звоне звона у свим богомољама три пута дневно до сахране, и да се држе заупокојене службе.¹⁷¹⁵ Истога дана послана су обавештења свим архијерејима СПЦ, да ће се опело извршити у београдској Саборној цркви у четвртак 10. априла 1930, а сахрана истог дана у манастиру Раковици.¹⁷¹⁶ Све време по преношењу посмртних остатака патријарха Димитрија у Саборну цркву, народ из Београда и свих крајева земље долазио је да у мимоходу целивом и молитвом изрази захвалност.¹⁷¹⁷ Састављен је државни одбор за сахрану у који су ушли Свети синод, представници Министарстава правде и Министарства унутрашњих дела.¹⁷¹⁸

¹⁷¹² Св. арх. синод СПЦ, Син. Бр. 1049, 21 III (3. IV) 1930. Београд; Св. арх. синод СПЦ, Духовном Суду у Пожаревцу, 24 III/6. IV 1930; Св. арх. синод СПЦ, Син. Бр. 1073, 24. III (6. IV) 1930.

¹⁷¹³ Политика, 5. април 1930, 3.

¹⁷¹⁴ Политика, 6-7 април 1930, 1, 3.

¹⁷¹⁵ По извештају лекара, патријарх Димитрије се разболео 30. марта 1930. године са знацима акутне интоксикације, а 6. априла је умро од последице и по знацима акутне уремије (тровање крви, мокраћним солима). – Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 100-101. – Св. арх. синод СПЦ, бр. 1074, 24. март (6. април) 1930; Политика, 6. април 1930, 3; Политика, 7. април 1930, 1; Весник, бр. 6, 13. април 1930, 1.

¹⁷¹⁶ Св. арх. синод СПЦ бр. 1074, 24. март (6. април) 1930.

¹⁷¹⁷ Политика, 8. април 1930, 1.

¹⁷¹⁸ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 100-101.

10. 2. Сахрана патријарха Димитрија

У Саборној цркви у Београду је стајао патријархов ковчег од храстова дрвета без великих украса јер је патријарх Димитрије био за живота скроман и једноставан човек.¹⁷¹⁹ У четвртак 10. априла, Београд је испратио патријарха Димитрија до манастира Раковица.¹⁷²⁰ Погребно слово патријарху је изговорио митрополит Гаврило (Дожић), потпредседник Св. синода. Поред личних особина, као што су скромност и срдачност, митрополит је навео два завета која је патријарх завештао: да се у престоници сазида достојан храм онеме „који је ударио темеље светом православљу у нашем народу“ и да „срећно довршимо и доградимо живу Цркву светога Саве.“¹⁷²¹ Осим митрополита, говорили су председник Свештеничког удружења прота Миливоје Петрић, др Горазд епископ чешки, потпредседник Владе др Стојадиновић и др Милан Сршкић. Потом је кренула поворка са црним заставама, од Саборне до Вазнесенске цркве, затим улицом Милоша Великог до Раковице, уз учешће омладине и студената, војске и полиције и многобројног народа из села и градова. Поворка је стигла у двориште манастира Раковице, где је, уз појање свештенства и хорова, патријархов ковчег спуштен

¹⁷¹⁹ Политика, 11. април 1930, 1; Преношење Патријарха из Патријаршије у Саборну Цркву, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 100-101.

¹⁷²⁰ Испраћају су присуствовали краљ са краљицом и кнезом Павлом и кнегињом Олгом, руски митрополит Антоније, бугарски митрополит Павле, чешки епископ Горазд, други архијереји и огроман број свештенства оба реда, краљевска Влада са председником Петром Живковићем, цео дипломатски кор, међу којима амерички посланик Принс, енглески посланик Хендерсон, италијански посланик Гали, француски отправник послова Дибаж, представници Пољске, Турске, Чехословачке, Немачке и других држава. Испраћају су присуствовали и генералитет и адмиралитет, са генералом Миланом Миловановићем, начелником главног генералштаба. Ту су били и бивши чланови влада, представници београдске општине, чланови Српске краљевске академије, ректор универзитета Чедо Митровић и ректор љубљанског универзитета Доленц, представници других конфесија: надбискупи Бауер и Родић, бискуп Акшамовић, жупник Вагнер, Ситерс, представници евангеличке цркве: Поп, немачки евангелички епископ из Загреба, Вилхелм Кунд, банатски надбискуп из Панчева, врховни рабинер Алкалај, велики муфтија Зеки и неколико хоџа. У цркви су били и гувернер Народне банке Бајлони, са почасним гувернером Вајфертом, затим чланови вишег црквеног савета и представници многих општина из унутрашњости. Присутне су биле и представнице свих патриотских друштава, са којима је покојни патријарх сарађивао – Кола српских сестара, друштва „Књегиње Зорке“, Народне женске заједнице и друге. – Погреб Њ. Св. Патријарха Димитрија, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 101-102.

¹⁷²¹ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 102-103.

у хлад јабуке, а по завршеној молитви положен у гроб.¹⁷²² Патријарх Димитрије је био веома емотивно везан за манастир Раковицу коју је одабрао за свој вечни покој и назначио место где да буде сахрањен – под цветном јабуком.¹⁷²³ Истога дана када је обављена сахрана, у свим православним црквама служене су заупокојене литургије и парастоси. Саучешће је стигло од Васељенске патријаршије, од Руске, Грчке, Румунске, Англиканске, Старокатоличке, Римокатоличке цркве. Енглеска штампа је истицала да су патријарх Димитрије и политичар Никола Пашић најеминентније српске личности тога доба.¹⁷²⁴ Два дана после сахране, 12. априла 1930, Свети архијерејски сабор је извршио избор новог поглавара Српске православне цркве. Био је то дотадашњи скопски митрополит Варнава (Росић).¹⁷²⁵ Ускоро је у дворишту манастира Раковице уз цркву постављен скромни „памјатник“ (споменик) од белог мермера на коме су испод крста биле уклесане речи: „Димитрије, архиепископ пећки, митрополит београдско-карловачки први патријарх обновљене патријаршије Православне Српске Цркве“. У доњем мањем делу ка земљи стоји: „Рођеног у Пожаревцу од оца Стојана Павловића-Брежанца абације и матере Милосаве године 1846 у половини месеца октобра умро у Београду 1930. године 24-III – 6-IV“.¹⁷²⁶

10. 3. Тестамент патријарха Димитрија

У свом тестаменту патријарх Димитрије молитвено захваљује Господу који га је из сиротиње подигао и упућивао на душевне људе који су га у дом примали, кору хлеба давали и помогли да заврши школе у којима је он и сам постао предавач и професор. Каже да је Божијом вољом постао учитељ, свештено лице, епископ, митрополит

¹⁷²² Сава, епископ шумадијски, Гробна места српских архијереја, Крагујевац 1999, 89; Календар Црква, 1966, 41.

¹⁷²³ Исто.

Напомена: Неки сматрају да Димитрије није хтео да буде сахрањен у Саборној цркви, да не би био под истим сводом где и митрополит Михаило Јовановић, који га је свргао.

¹⁷²⁴ Политика, 8. април 1930, 1-2; Политика, 11. април 1930, 1-6; Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 100-101.

¹⁷²⁵ Календар Црква 1996, 41.

¹⁷²⁶ Епископ Сава, Гробна места..., 89.

и патријарх свога народа.¹⁷²⁷ Он молитвено благодари Провиђењу, што га је уздигло на тако висок положај да је као митрополит Краљевине осветио „величанствену задужбину краља Петра – његову цркву на Опленцу“, и да је осветио „преславне победоносне“ војне заставе које је краљ Петар јуначким пуковима раздавао. Патријарх је захвалан што је венчао краља Александра и краљицу Марију и што им је крстио првенца Петра.¹⁷²⁸ Патријарх благодари Господу и на томе што се родио у сиромашном дому својих родитеља и прве године детињства и младости провео у сиротовању и оскудици. „Сиротовање је био мој неотступни поуздани учитељ и васпитач. Савети добре и сироте матере и сиротовање очували су ме да у најтежим часовима не паднем ни у какво искушење већ да се увек сећам Бога и да се поуздам само у свој частан рад. Нека је благословена сва частна сиротинња и сваки њен залагај поштеним трудом зарађен!“ Он моли Господа да буде милостив свима „за које сам као Твој скромни служитељ за живота молио. Буди милостив отаџбини мојој и народу мојем у којем сам се родио и у коме си ме подигао на прво место одане Ти његове свете цркве. Упути Господе народ мој, верно стадо своје, путем Твога закона, Твоје свете правде и истине, испуни, Господе, срца свију синова моје отаџбине братском љубављу и љубављу ка сложном и једнодушном раду на њеном напретку.“ Моли се и да Господ учини да слава Цркве вечно траје у српском народу и да „она и одсад буде стални вођа његовог духовног живота, његове туге и наде.“ Моли се да Господ буде милостив и целом роду човечанском и да утврди у њему братску љубав, да буде милостив и „мојим непријатељима којима од све душе праштам све у чему су били неправедни према мени, а и мени нека опросте сви верни синови светог православља, па и осталих цркава“ и сви које је ма и нехотице увредио или им, у службеном раду, држећи се строгости закона, какву непријатност проузроковао.¹⁷²⁹

Имовина коју је оставио састојала се углавном од хартија од вредности, од готовине и од разних покретности које су припадале његовом архијерејском чину и њему лично. Од хартија од вредности

¹⁷²⁷ Весник Српске Цркве бр. 4, 1926, 237.

¹⁷²⁸ Б. Ковачевић, Српски патријарси последњих педесет година, Споменица СПЦ..., 67.

¹⁷²⁹ Завештање блаженопочившег патријарха Димитрија (тестамент), Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1930, 132-134.

имао је 61 комад акција Народне банке, 8500 комада обвезница ратне штете и 5 комада обвезница 7% унутарњег државног зајма То је расподелио тако да се, од акција Народне банке интерес и други приходи сваке године на дан његове смрти, у име милостиње, деле убогима и невољнима свих вера и народности непосредно, лично или преко хуманих установа које се о њима старају. При томе треба да се имају у виду људи који се осакаћени у рату борећи се за одбрану и слободу отаџбине и они који су страдали на свом поштенем раду, који издржавају себе и своју породицу и сиромашне породице погинулих у рату и на раду. Поред 8.500 обвезница ратне штете, патријарх је у тестаменту изразио жељу да за живота докупи још 1.500 комада те да буде 10.000, у номиналној вредности 10.000.000 динара. Ако он не стигне то да уради, нека се по његовој смрти постара старалаштво масе да то учини, а потом да се приступи њиховој подели између личности и просветних, црквених и хуманих установа. Патријарх је део имовине оставио рођацима и служитељима, а део црквама. Новом храму Светог Саве на Врачару, кад буде озидан, оставио је за уметничку израду иконостаса са живописом и живопис на зидовима 1000 обвезница, у вредности од 1.000.000 динара. По 200 обвезница, у вредности од по 200.000 динара, патријарх је оставио: Саборној цркви Светог архангела Михаила у Београду, Саборној цркви Светог Николаја у Сремским Карловцима, цркви Свете Параскеве у Лапову, цркви у Ратковићу (срез левачки), манастиру и Монашкој школи у Раковици; по 100 обвезница, у вредности од по 100.000 динара, оставио је Саборној цркви у Нишу и Саборној цркви у Шапцу; по 50 обвезница, у вредности од по 50.000 динара, оставио је Саборној цркви Светог архангела Михаила у Пожаревцу и старој цркви Свете Тројице у Крагујевцу; селу Брежанима код Пожаревца оставио је за зидање цркве 500 комада обвезница, у вредности од 500.000 динара.¹⁷³⁰

Одређене суме је оставио просветним и хуманим установама и друштвима. Богословском факултету у Београду је за увођење његовог фонда за уређивање стручног богословског часописа и за издавање малих књижица и листића јеванђелско моралне садржине за народ, оставио 1000 обвезница, у вредности од

¹⁷³⁰ Завештање блаженопочившег патријарха Димитрија (тестамент), Гласник, бр. 10, 15. (28) мај 1930, 150-153.

1.000.000 динара; „Братству“, ђачком добротворном друштву при светосавској богословији – 300 обвезница, у вредности од 300.000 динара; Фонду за пензије старих, изнемоглих и оболелих свештених лица – 1000 обвезница, у вредности од 1.000.000 динара; Фонду за помагање свештеничке сирочади оскудног стања у школама, на занатима и у трговачким радњама – 300 обвезница, у вредности од 300.000 динара; Друштву „Кнегиње Љубице“ за помагање сиромашних цркава у њиховим потребама – 1.000.000 (1000 обвезница); Фонду ратних инвалида – 250 обвезница, у вредности од 250.000 динара; Колу српских сестара – 200 обвезница, у вредности од 200.000 динара; Материнском удружењу у Београду – 200 обвезница, у вредности од 200.000 динара; Црвеном Крсту у Београду – 200 обвезница, у вредности од 200.000; Женској радничкој школи у Београду – 100 обвезница, у вредности од 100.000 динара; Дому напуштене деце у Београду – 100 обвезница, у вредности од 100.000 динара; Дому и школи за поправку и васпитање пропале омладине оба пола – 100 обвезница, у вредности од 100.000 динара; Заводу и школи слепих у Земуну – 100 обвезница, у вредности од 100.000 динара; Заводу и школи глувонеме деце у Београду – 100 обвезница, у вредности од 100.000 динара; Заводу и школи сирочади у Сремској Каменици – 100 обвезница, у вредности од 100.000 динара; Дому сиромашних старица и стараца у Београду – 150 обвезница, у вредности од 150.000 динара; Црквено-школским општинама у Даљу и Борову по 100 обвезница, у вредности од 200.000 динара за њихове црквено-просветне потребе.¹⁷³¹

Обвезнице унутрашњег државног 7% зајма, патријарх је наменио за помагање женских манастира „нарочито оних у којима се монахиње уче поред главног им позива још и хуманим радовима као: неговању болесника у болници и по домовима и чувању и васпитању сирочади. Да би таква припрема монахиња у манастирима била што боље помогнута наређујем да се овом фонду од ових обвезница дода још и 200 (две стотине) ратне штете од којих цео приход да се употребљава само за оно што је овде речено.“ Надзор над правилним дејством свих одређених сталних фондова

¹⁷³¹ Исто

треба да води Св. сабор или Св. синод, уз потребну помоћ надлежних државних власти. Да би ти фондови могли стално и све јаче одговарати циљу који им је одређен, патријарх је наредио да се све суме које су им намењене уложе као њихова главница у Државну хипотекарну банку (Управа Фондова). Од њихових чистих прихода (интереса, дивиденда, одсецања купона и лутријских згодитака) нека се сваке године уноси у њихову главницу десети део, а осталих девет делова нека се употребљавају на сврхе на које су намењене. Исто тако нека се у главницу уносе и оне суме које би од оних девет десетина притицале преко учињених издатака. Ако би од обвезница ратне штете нешто претекло или би се нашао већи њихов број него што је у тестаменту одређено, Свети сабор треба да учини да се од тога образује засебан фонд за изображавање питомаца у страним школама у богословској, пољопривредној и педагошкој струци.

Од новчане готовине патријарх је оставио 60 наполеона у злату, нешто у сребру домаћег и страног новца и нешто домаћих новчаница. Та готовина требало је да буде употребљена за трошкове његовог погребца, а ако шта претекне да се подели између његових рођака. Покретна имовина се састојала од предмета који припадају архијерејском чину за свештене службе, што је оставио свом наследнику. Лично одело и бројанице да се поделе између епископа или по њиховом договору између свештенмонаха. Собни намештај, кога је било мало, да остане наследницима, као и друго покућство. Део прихода је оставио за подизање женског манастира у Београду, који ће као такав бити у заједници са женским манастиром у Кувеждину, под једном управом и са истим задатком и програмом рада. Такође је предвидео да се образује фонд за издржавање питомаца у страним школама.¹⁷³²

10. 4. Личност патријарха Димитрија

Патријарх Димитрије је говорио руски, француски и немачки језик.¹⁷³³ Славио је као Крсну славу Св. архангела Михаила, а гости на слави биле су високе званице српског јавног живота.¹⁷³⁴

¹⁷³² Исто

¹⁷³³ Гласник, бр. 10, 16. (29) новембра 1920, 148.

¹⁷³⁴ Прослава, Гласник, бр. 11, 1. (14) децембра 1920, 175;

Патријарх се бавио и хуманитарним радом. Забележено је да је о крсним славама посећивао сиромашне породице, делио им архипастирску утеху и материјалну помоћ.¹⁷³⁵ Сваке године је посећивао Лапово и увек се сетио сиромашне деце. Тако је 1924. године Фонду сиромашних ученика школе у Лапову даровао 1000 динара, а својим дотадашњим прилозима постао велики добротвор тог фонда.¹⁷³⁶ Богословском факултету је поклонио 50.000 динара за покретање научног богословског часописа,¹⁷³⁷ а једно имање у Београду поклонио је друштву „Мајка Јевросима“ за дечије забавиште.¹⁷³⁸ Патријарх се трудио да помогне и држави, па је уписао је код Народне банке зајам од 25.000 динара и препоручио свом особљу да и оно упише колико може.¹⁷³⁹

И патријархова околина је са поштовањем пратила његов рад на кормилу Српске цркве. Трогодишњица његове службе је тихо прослављена новембра 1923. године у патријаршијском двору у Сремским Карловцима. У коментару поводом прославе, за њега се каже да је у најозбиљнијем времену по раздробљену Српску цркву постао њен поглавар и да је он са старачким искуством и ауторитетом, сједињеним са „смотреном иницијативом“, предано служио Цркви. „У времену унутарњег превирања и спољашњих потреса у целом Православљу, Српска Црква бира прави и једини спасоносни пут, да се задовољење оправданих потреба савременог црквеног живота и решење актуелних питања изведе на основици стриктне чистоте Православља и очувања јединства са осталим православним Црквама.“ Држећи се тога правца Српска црква је сачувана од озбиљнијих потреса. Отуда је прослава трогодишњице патријархове службе уједно и прослава саме Цркве.¹⁷⁴⁰

Поводом осамдесете године живота патријарха Димитрија, најављивано је да Црква не треба да се обазире на његову

На слави 1921. године гост му је био краљ, а другог дана био је приређен ручак за чланове Владе и председништво Народне скупштине, док је трећег дана патријарх угостио београдско свештенство. – Високи Свечар, Гласник, бр. 22, 16. (29) новембар 1921, 376.

¹⁷³⁵ Гласник, бр. 9, 1. (14) мај 1924, 139.

¹⁷³⁶ Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1924, 330.

¹⁷³⁷ Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1925, 316.

¹⁷³⁸ Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1929, 329.

¹⁷³⁹ Патријархов упис, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1921, 281-282.

¹⁷⁴⁰ Трогодишњица службе Њ. Св. патријарха, Гласник, бр. 21, 1. (14) новембар 1923, 323-324.

скромност, него треба да што срдачније и свечаније прослави његову осамдесетогодишњицу. Истиче се да је он својим животом, побожношћу, племенитошћу и ревносим апостолским радом предњачио у подражавању Христу и стекао непроцењиве заслуге за Цркву и народ. Иако у дубокој старости, обилазио је разне крајеве државе, где је учио, тешио, крепио. Предлагано је да се прослава изврши у недељу 4. (17.) октобра.¹⁷⁴¹ Међутим, патријарх је јавио својим пријатељима да неће правити никакву прославу, нити примати честитке. Навео је да људски век, краћи или дужи, није никаква лична заслуга да се његово трајање слави, него дар Божји, који ма колико да траје треба да се проводи у молитви, у благодарности Богу и добрим хришћанским делима.¹⁷⁴² Поштоваоци патријарха Димитрија, и поред тога што је његова „необична скромност“ спречила прославу својом поруком, сматрали су да ће се народ сетити патријархових добротинастава и заслуга и да ће удвостручити молитве Господу, да му продужи век до крајњих граница људског живота, не само због њега самога, него ради славе и напретка Цркве и народа. Коментатор Гласника је истакао да Бог даје своје дарове према људској пријемљивости и умножава их према њихову обрађивању, а побожна душа и племенито срце патријархово били су увек пријемљиви за Божје дарове. „Његов савесни и неуморни рад у Господњему Винограду удостојили су га да се Божја благодат тако у њему умножи, да његов живот буде жртва паљеница Богу и плодови његова рада послуже многим на духовно назидање, вечно спасење и времени благослов.“ Патријарх Димитрије је неуморно учио кроз свој век страху Божјем и љубави према ближњима, па и у својој осамдесетој години, када се већина његових вршњака повлачи и предаје молитви. Он је и тада свакодневно служио Литургију, неуморно проповедао реч Божју и ширио смиреност, љубав и утеху. „Страх Божји и љубав к свима људима без разлике вере и језика, главни су предмет његових поука и беседа.“ Истакнута је његова верност Православљу и светосавским завештајима и пожртвована љубав према своме роду. Као главне

¹⁷⁴¹ Патријархова осамдесетогодишњица, Гласник, бр. 17, 1. (14) септембар 1926, 265.

¹⁷⁴² Гласник, бр. 19, 1. (14) октобар 1926, 299.

црте његовог карактера наведене су смиреност и достојанство, благод и праведност, стрпљивост, истрајност и одлучност.¹⁷⁴³

У једном од некролога патријарху, наведено је да је својом дубоком вером, моралним животом и верношћу Православној цркви, патријарх светлио у свештенству и народу. „Строг према себи, он бијаше благи и снисходљив према другима; уздигнут на највише мјесто у цркви, он бијаше врло скроман и свагда приступачан.“¹⁷⁴⁴

Поводом смрти патријарха, митрополит Руске заграничне цркве Антоније је објавио текст „Моје успомене на Његову светост патријарха Димитрија“, где говори о драгом пријатељу кога је упознао у Петрограду фебруара 1913. године, за време „Романових свечаности“. Том приликом патријарху Димитрију је додељен орден Царског двора, али он је желео да буде што мање запажен. Журио је са повратком у Србију, због сложених и акутних ратних прилика на Балкану. Ипак, желео је да се поклати Почијевској лаври удаљеној око двадесетак километара од Москве. По телеграфском налогу митрополита Антонија, братија у Почијеву поклатила је митрополиту Димитрију облачење од зеленог бруката. „Када сам ја на његов великодушни позив дошао у Србију као избеглица, не само без новца већ и без ствари, он ми је по својој личној иницијативи, вратио стари поклон, поменуто облачење, којим се користим и ја и сви руски архијереји који бораве данас у Југославији.“ Митрополит Антоније каже да је током боравка у Краљевини СХС патријарха Димитрија сматрао „савременим Диогеном“, и то због његове „превелике љубави према простоти“, као и због његове огромне наклоности према сиромашнима и према народу. Волео је више „скромну Београдску патријаршију од величанственог патријаршијског двора у Сремским Карловцима, који сам ја, шалећи се, назвао био Српским Толедом или Српским Ватиканом“,¹⁷⁴⁵ писао је митрополит руски Антоније. Он је још истакао да је преписка између њих почела много пре романовских свечаности и односила се на пријем српских семинариста и студената у богословске школе у

¹⁷⁴³ Осамдесета годишњица живота Његове Светости, Гласник, бр. 20, 15. (28) октобар 1926, 307-308.

¹⁷⁴⁴ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 99.

¹⁷⁴⁵ Митрополит Антоније, Моје успомене на Његову Светост Патријарха Димитрија, Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 103-104.

Русији. У својим писмима патријарх је молио митрополита да се према његовим студентима и ученицима односе са великом пажњом, али да им не чине „оне уступке на какве су их научили руски педагози и неки архијереји“.

Још једно сећање на патријарха је вредно пажње. У „Политици“ се 10. априла 1930. године појавио текст Станоја Станојевића „Патријарх Димитрије“, у коме се говори о заслугама поглавара СПЦ и његовом животном путу. Истиче се његова толерантност према другим верама, а наведен је пример муслиманке која се удала за српског официра прихвативши и православље њему за љубав. Касније, када је била на самрти, пожелела је да се врати у муслиманску веру. Месни парох и хоџа били су у недоумици како да поступи. На питање православног свештеника, патријарх је рекао: „Један је Бог, синко. Кад она жели да умре као муслиманка, нека јој буде“.¹⁷⁴⁶

У говору на сахрани, митрополит Гаврило је истакао патријархову скромност и срдачну чистоту патријарха „који беше једнак отац и човеку у власти и ништему и убогу на улици.“ Он се подједнако могао видети „у сјајним просторијама владарских двора и у колибама оних које Господ наш назива својом малом браћом.“ За њега није било разлике између човека од књиге и онога из народа „јер, поникао на селу, он није заборавио говорити и срцу ратара и човека од заната ни онда када је сам прошао велике школе и попео се високо.“ Митрополит је навео да можда успеси Цркве нису били директна патријархова заслуга, да он лично није дубље улазио у компликоване и тешке проблеме, да његова дубока старост није била увек обдарена организаторским талентом, или му је недостајало моћи за остварење неког циља. „Али таланат, који теби Господ даде, ниси закопао. Јер где недостајаше твоје снаге долазаше ти у помоћ богато искуство и одлично познавање људи. Где не беше проницања у теоријску страну нових црквених задаћа, јављаше се твоје разумевање живота, твој практични смисао, твој здрави савет.“¹⁷⁴⁷

¹⁷⁴⁶ Ст. Станојевић, Патријарх Димитрије, Политика, 10. април 1930, 1.

¹⁷⁴⁷ Гласник, бр. 7, 1. (14) април 1930, 102-103.

10. 5. Поглед на патријаршијски период

После рата је обновљена Пећка Патријаршија, а за њеног првог патријарха изабран је Димитрије, 1920. године, који је 1924. званично уведен у трон пећких патријараха. У десетогодишњем периоду управе патријарха Димитрија, обављени су врло битни послови на уређењу црквене организације, што је представљало стварање темеља за функционисање црквеног живота. Убрзо по уједињењу Цркве, почело је њено правно уређивање. Доношене су уредбе, дуго година се радило на изради Закона о Цркви, што се окончало 1929. године усвајањем закона, а упоредо је текао рад на изради новог Устава Цркве, који је усвојен после патријархове смрти.

Током једне деценије, у новим животним, политичким, културним и економским условима, у мултинационалној и мултирелигијској Краљевини, патријарх Димитрије се видно ангажовао око обнове порушених цркава и манастира као и целокупног друштвеног, националног, културног и религијског живота. Да би Пећка Патријаршија у новим условима била максимално активна, патријарх Димитрије је хиротонисао нове архијереје, а они су рукополагали нове свештенике и монахе, градиле богомоље и тако радили не само на учвршћивању вере и већ и на чувању националног идентитета. Шеснаест нових архијереја били су распоређени на најакутнија места у Краљевини СХС, а неки су били постављени у иностраним земљама.

Црква је била привржена југословенској држави и поштовала је њене законе, али је и поред тога неговано сећање на традицију српске државности. Краљевина СХС је била остварење вековног сна о уједињењу српског народа и Српске цркве на јединственој територији и у јединственој организацији. За разлику од стања у Краљевини Србији, где је државна вера била православна, где су краљ и црквени поглавар морали бити те вере, где је био забрањен прозетилизам против државне вере, где српски грађани нису могли да се ослободе грађанских и војних дужности због вере, у новој јужнословенској држави ствари су биле постављене на другим основама. Видовданским уставом из 1921. године, Српска црква и православна вера престали су бити државна Црква и вера, а све

вере су биле равноправне. Практично, СПЦ је била потчињена држави, која јој је финансијски помагала, као и све друге конфесије, али је и наметала своју доминацију, како је било приликом избора патријарха Димитрија. И у новој држави, патријарх је, као и раније, одржавао одличне односе са владаром, Александром Карађорђевићем, који је лично био религиозан. Он је сматрао да у новој држави православна Црква треба да буде кохезиона снага која ће чвршће повезати све Србе, да после страдања Цркве у Русији од бољшевика и угрожавања Цариградске патријаршије од Турске, Српска црква може да постане стожер православља, а и желео је да се обнављањем Пећке патријаршије он представи као настављач традиција династије Немањића. За Цркву је чвршће повезивање са Карађорђевићима био пут за обнављање некадашње моћи и утицаја.

Било је доста несугласица између црквених и државних органа. Црква је протестовала због разних сметњи и тешкоћа на које су свештеници наилазили при вршењу дужности, дизали су глас због верског индиферентизма и деловања непријатеља Цркве, бунили су се због непредусретљивости државних власти, због аграрне реформе, забране светог причешћа омладини због зараза, због позивања у војску свештеника и свештеничких кандидата, због тога што се ученицима ускраћивало да присуствују са наставницима литургији на велике празнике, због укидања слављења већине празника по средњим школама...

Као и у ранија времена, патријарх је посвећивао велику пажњу свештенству. Подржавао је рад Свештеничког удружења и трудио се да помогне у поправљању његовог материјалног положаја, што је и даље био главни проблем ове популације, али и даље им није давао за право у захтеву да се дозволи други свештенички брак, из истих разлога као и раније. После рата је велики проблем био недостатак свештеника, а и материјална ситуација је била тешка, није било књига, свештених одежди и утвари у црквама и манастирима. Црква се трудила да после рата помаже интерниране и друге свештенике и њихове породице који су били у лошем материјалном положају. Патријарх и црквени врх сматрали су да је потребан строжији надзор над радом свештеника, односно да се учине напори да се њихов рад побољша. У црквеним круговима постојало је незадовољство што се свештенство бави политиком.

Пошто су свештеници, поред учитеља, били једини образовани људи на селу, неки су радили на оснивању земљорадничких задруга, увођењу новина у обради земље, производњи воћа, развоју пчеларства, оснивању библиотека... Задатак свештеника је био да личним примером упућују народ на молитву и очување морала. Али није увек тако чињено, па су чак државни органи тражили од патријарха Димитрија да свештенству изда упутства да по црквама држе беседе о љубави према ближњима, слози и помагању, поштовању човека и хришћанском моралу. Неки су замерали свештеницима да су више радили на организовању разних друштава и земљорадничких задруга него на старању о духовном стању своје пастве, борби против кривоклетства, пијанства, самоубиства, коцкања, блудничења..., да су се више бавили политиком него духовним питањима, да у домове парохијана иду само када имају чинодејства, да нередовно врше богослужења, слабо иду у цркву, редовно седе по кафанама, коцкају се, избегавају ношење свештеничког одећа...

Пажња је посвећивана и развоју монаштва и отклањању сметњи у деловању овог црквеног реда. Монашко удружење је и даље постојало, са новим правилима, радила је и Монашка школа, а давана је подршка и Хиландару, као значајном монашком средишту и чувару српске културе. После Октобарске револуције, нарочито је оснажено женско монаштво доласком монахиња из Русије. Сматрало се да су главни задаци монаштва у том времену били, поред молитве, и мисионарство, поучна предавања за народ о хигијени, економији, васпитању деце, али и чување националног осећања. Проблем у функционисању овог црквеног слоја био је тај што је у време рата доста манастира опљачкано, имовина и манастирска економија пропали, није било радне снаге, па је земља давана под наполицу сељацима. Број монаха се смањио до минимума, а међу њима је било оних код којих је завладао световни дух.

У ово време евидентно је било опадање морала у народу, па је једно од најважнијих питања међу свештенством између два светска рата било како да се народу у Србији врати вера у Бога, како да се народ врати у цркву, како да се изборе против сујеверја и безбожничтва. Као реакција на слабљење вере у народу и појаву новог, антихришћанског духа, појавио се Богомољачки покрет

(Православна народна хришћанска заједница), коме је покровитељ био патријарх Димитрије, али његов прави предводник био је епископ охридски и жички Николај (Велимировић). У време патријарха Димитрија посвећивала се велика пажња црквеној просвети, постојала су два богословска факултета и пет богословија. На просветном пољу битна је била и борба да се верској настави да прави статус у друштву, а много се чинило на популаризацији Православља путем издавања верских часописа.

Патријарх је истицао да је српски народ у православној вери нашао богату ризницу духовне хране, која му је давала снагу. Ипак, био је свестан да постоји много порока који нагризају народни организам, те је својим посланицама покушавао да утиче на људе. Најпре је говорио о лошим навикама које су све више узимале маха: раздор, неслога, деловање варалица и отмичара, беспослица, псовање и омаловажавање вере, Бога и светиња, себичност, грамзивост, убиства..., а затим се посвећивао начинима за решавање проблема. Увек је потенцирао да је једини лек повратак јеванђелском животу и Богу, чињење добра, живот у љубави и смирењу.

Патријарх је посвећивао велику пажњу вишенационалном и вишеверском карактеру државе, истичући да су јунаци донели слободу „поробљеној нашој браћи“, који траже братски загрљај, заговарајући стално потпуну слободу и једнакост међу верама. Трудом мисионара, патријарх Димитрије је обишао све крајеве Краљевине, посећивао православне и неправославне, свима пружао руку пријатељства и љубави. Иза себе је оставио многе фондове за духовно-културни и просветни препород свог народа, али и припадника других религија и народа.

Патријарх је неговао добре односе са другим православним црквама и народима. У ово време је одржана Свеправославна конференција у Цариграду, на којој је Српска црква активно учествовала, а у прилог томе говори и чињеница да су Краљевина СХС и Српска Патријаршија после 1917. године дочекале десетине хиљада руских избеглица. И према другим црквама и народима патријарх се односио са дужним поштовањем, истичући да се братство између народа може засновати једино на безграничној љубави „коју је Спаситељ наш оставио као свето завештење целом

роду људском.“ Пред очима му је био сан о целој Земљи као заједничком дому, о целом човечанству као једној братској породици. Сматрао је да за све људе и народе треба да постоји подједнака правда, да би у таквом друштву мир владао целим светом, да би нестало страшних ратова. Патријарх је истицао да су све важније Цркве просвећених народа узеле на себе старање да припремају човечанство за то ново царство љубави, па су позвале и Српску цркву да и она учествује у томе. На тим основама покретане су разне екуменске иницијативе, али је и поред тога у Српској цркви постојала свест о чињеницама које хришћанство одвајају од осталих цркава и верских заједница. Нарочито је вођена борба против назарена и адвентиста.

Патријарх Димитрије је за неке био недовољно предузимљив, што се приписивало његовим позним годинама, али за друге је, са својим старачким искуством и ауторитетом, био узор, док су као главне црте његовог карактера навођене смиреност, достојанство, благост, праведност, стрпљивост, истрајност и одлучност.

ЗАКЉУЧАК

Портретиста новије српске историје Димитрије Ђорђевић дочарава две врсте личности: „Једној се живот одвија у бурним, спектакуларним временима у којима долазе до изражаја њихове посебне особине и вредноћа постигнућа. Сложеност догађаја, карактер и радња узбуђују и биографа и читаоца својом ватреношћу и даром. Другој врсти истакнутих људи припадају трудбеници чији се живот и рад одвијају по устаљеном, равномерном ритму који их прати током целог века. Њихов успех је резултат организоване и одмерене делатности. Живот им није планинска бујица која плави равницу, већ плодна устаљена киша која дубоко натапа тле.“¹⁷⁴⁸ Свакако да међу оне који су имали буран живот проткан великим личним динамизмом спада и патријарх Димитрије.

Димитрије Павловић је личност чији је животни пут од скоро једног века био препун драматичних обрта. Стално се пењао на друштвеној религијској лествици, и кад год је изгледало да пропада и нестаје са историјске позорнице он се на њу враћао, поставши друга државна личност, а прва духовна Краљевине Србије, потом и православни патријарх СПЦ у уједињеној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

Још као веома бистар и интелигентан дечак, Димитрије Павловић је у генима носио очеву неостварену жељу која се њему испунила – да постане „господин“. Иако је одрастао у крајње сиромашној породици каквих је у Србији тада било доста, он је у немаштини веома ревносно савлађивао градиво у основној и каснијим вишим школама. Као даровит, примеран и одличан ученик богословије био је изабран за председника ђачког друштва „Братство“. Остао је упамћен његов надахнути говор објављен у часопису „Пастир“, препун патриотских осећања, у коме беседи о своме роду који је вековима био у ропству. Млади Димитрије Павловић је желео равноправне религијске и националне односе са другим народима и верама на Балкану. Веома експлицитно у поменутом говору налази се зачетак идеја које је Димитрије Павловић касније као архијереј у Краљевини Србији и Краљевини

¹⁷⁴⁸ Д. Ђорђевић, Портрети из новије српске историје, Београд, 1999, 345.

СХС развијао и бранио, што се посебно видело у време анексије Босне и Херцеговине, балканских ратова и Првог светског рата.

У дому родитеља хлеба никада није било довољно, а ни књига у школама. Међутим, иако увек у оскудици, Димитрије је бивао најбољи ђак. Завршивши Богословију у Београду 1868. године, актом Министарства просвете и црквених послова Димитрије Павловић је постављен за учитеља у Ратковићу, округу Јагодинском, а затим је премештен за учитеља у Брзан, округ Крагујевачки, 1869. године. Пошто се оженио ћерком лаповачког проте Луке Обрадовића, Јелицом, Димитрије Павловић је био рукоположен у свештенички чин 1870. године. Постао је капелан код свога таста. Међутим, после преране смрти супруге, Димитрије Павловић је кренуо новом животном стазом. Уписао је 1874/75. филолошки одсек Велике школе у Београду. После неколико година, 1878, Димитрије Павловић је у 32. години постављен за наставника (суплента) Богословије, а 1882. је положио професорски испит.

Када је митрополит Михаило склоњен са врха Цркве и отишао из земље, Новаковић је за Димитрија Павловића говорио да је најдостојнији да буде изабран за епископа. Димитрије се колебао али захваљујући сугестијама других архијереја ушао је у „напредњачку јерархију“ митрополита Теодосија (Мраовића). Тиме је изгубио наклоност и пријатељство митрополита Михаила.

Као епископ нишки, Димитрије се трудио да приликом канонских посета увиди право стање у епархији. Након анализе предузимао је и конкретне мере за поправљање ситуације. Једна од мера је оснивање свештеничке школе, која није заживела због отпора дела свештенства. Своје свештенство оба реда, мирског и монашког, епископ Димитрије је окупљао на веропоучним симпозијумима, где су покретане и расправљане многе црквено-националне теме и проблеми. Посебно се интересовао за поправљање материјалног стања епархије. Показивао је предузимљивост да заживи домаћинско управљање, предлажући конкретне мере да се стање поправи.

Епископ Димитрије се мирно повукао са нишке катедре када се митрополит Михаило вратио у Србију, 1889. године. Митрополит је тада, после добровољне оставке „напредњачке јерархије“, хтео да реактивира Димитрија као епископа неготинског, а да овај за

узврат осуди „напредњачку“ јерархију. Као високо морална личност Димитрије на то није пристао. Отишао је у Француску, у 43. години, где је остао 5 година похађајући француске универзитете.

По повратку у Србију, Државни савет га је изабрао за свог члана. Као једног од најкомплетнијих духовних лица, Влада Србије га је послала у Хиландар, који је са великим дуговима био под бугарском доминацијом, а мањинско српско монаштво је трпело духовну тортуру. У Хиландару је Димитрије боравио више пута и на дуже време, а пажњу су му указивали и бугарски и српски монаси. Епископ Димитрије је показао велику дипломатску вештину и само захваљујући његовим напорима, у Хиландару је повећан утицај Србије. Као плод обитавања у Св. Гори, Димитрије је оставио најбоље издање Хиландарског типика, које је од научника таквим оцењено.

Смрћу митрополита Михаила 1898. године и избором Инокентија (Павловића) за митрополита Србије, политичке и црквене прилике у Краљевини су се измениле. Од Светог архијерејског сабора Димитрије је изабран за шабачког епископа 1898. године. Тада је и фактички дошло до измирења јерархија у Српској цркви. Епископ Димитрије је у Шабачкој епархији преносио велику енергију на свештенство, монаштво и верујући народ. Градиле су се нове и обнављале старе цркве и манастири. Након обилазака епархије, оставио је значајне, студиозно написане извештаје, са мноштвом података о свеукупном стању Цркве. То му је помогло да правилно сагледа ситуацију и да предузима одређене мере.

По смрти митрополита Инокентија, 1905. године, Димитрије је постао митрополит Србије. Тада се сматрало да је у Цркви зацарио нерад и хладноћа, да нема више љубави према свештеничком позиву, па се од новог поглавара очекивало да почне са решавањем нагомиланих проблема. Поставши поглавар Цркве у 59. години живота, митрополит Димитрије је у приступној беседи истакао да религиозни живот није као што је био некада, да је народ ранодушан према вери, да је морал ослабио. Нагласио је да је задатак Цркве да више делује у друштву, да припрема народ за вечни живот, да га просвећује и помаже. Истакао је да Црква треба да буде и огњиште родољубља, што је потврђено у преломним

историјским дешавањима у време његове митрополитске управе. Митрополит је сматрао да Србија као „пијемонт“ Балкана има историјско и морално право да се бори за потпуно ослобођење српског народа. Активно је учествовао у ослободилачким напорима целе нације приликом анексије Босне и Херцеговине, у току балканских ратова и у Првом светском рату. Пошао је у егзил са војском и народом 1915. године. Поробљени у отаџбини доживели су велико страдање, али је изгнаним ратницима и народу било још теже јер су против себе имали глад, студен и сваку другу оскудицу. На Крфу, где је проређена и преполовљена од непријатеља и епидемија стигла српска војска, реч утехе духовног поглавара Димитрија деловала је охрабрујуће.

После рата је обновљена Пећка Патријаршија, а за њеног првог патријарха изабран је Димитрије, 1920. године, који је 1924. званично уведен у трон пећких патријараха у Пећкој Патријаршији. Током једне деценије, у новим животним, политичким, културним и економским условима, у мултинационалној и мултирелигијској Краљевини, патријарх Димитрије се видно ангажовао око обнове порушених цркава и манастира као и целокупног друштвеног, националног, културног и религијског живота. У овом периоду постављени су правни темељи за функционисање Цркве, донето је више уредби и као круна Закон о СПЦ, 1929. године, а радило се и на доношењу Устава Цркве, које је уследило после смрти патријарха Димитрија. Да би Пећка Патријаршија у новим условима била максимално активна, патријарх Димитрије је хиротонисао нове архијереје, и тако вршио духовну обнову свога народа у бившој Аустро-Угарској. Нове владике су рукополагале нове свештенике и монахе, градиле нове богомоље и чувале тако национални идентитет. Шеснаест нових архијереја које је хиротонисао патријарх Димитрије били су распоређени на најакутнија места у Краљевини СХС. Неки од новохиротонисаних епископа били су постављени у иностраним земљама.

Епископ, митрополит и патријарх Димитрије је посебну пажњу посвећивао свештенству. Био је иницијатор оснивања свештеничког удружења и пружао му подршку до краја живота. Сматрао је да су свештеници били кључ верског напретка, а све што није добро у народу у погледу вере и поштовања црквених прописа, сматрао је

кривицом свештеника. Нарочиту пажњу посвећивао је поправљању школске спреме свештеника. По његовом мишљењу, проблем није био само у обавезном богословском образовању, већ и у томе што је међу богословима, и поред тога што износе доста лепог знања из школе, врло мало оних који се као свештеници труде да то знање у пракси примене. „Јако пада у очи да је ретко ко надахнут апостолском, или, како би се данас рекло, мисионарском ревношћу. Врло мало има предузимљивих свештеника, који би енергично одбијали нападе на веру; који би пратили невернике на сваком кораку, и дејствовали колико на њих лично, толико и на оне, које они заводе и отпађују.“ А узрок томе је што се они либе, а „погледај чак и стиде својега посла, који гледају да сврше само механички и час пре. Што и при свему том има људи, који умеју правилно да се прекрсте и који знају понешто из основа вере, то није увек заслуга свештеника. Школа и касарна томе су највише допринеле и њима Црква са разлогом има доста да благодари“. Било му је стало да се поправи материјално стање свештенства, на чему је предано радио током читаве своје архијерејске службе, али је од свештеника захтевао више труда на „народној њиви“. Сматрао је да се свештеници мање него пре ангажују у корисним стварима за народ у којима је потребна „просвећена иницијатива школованих људи“. Он је хтео да се више ангажују у земљорадничким задругама, у хуманитарним, просветним и економским подухвацима. Ако свештеници буду помагали народу, онда ће их народ више поштовати, било мишљење Димитрија Павловића. Посвећивао је велику пажњу контроли рада свештеника, црквених рачуна, прихода и расхода, црквених протокола, да ли се служе литургије... У периоду док је био митрополит, крупно питање које је оптерећивало свештенство, поред нерешеног материјалног положаја, било је питање другог свештеничког брака. Митрополит је сматрао да овај проблем не може да реши Српска црква самоиницијативно, већ једино у сарадњи и договору са другим православним црквама. Овакав став није задовољио део свештенства, па је ово питање било проблем током читавог периода Димитријеве митрополитске али и патријаршијске управе јер ни после Великог рата није дошло до његовог решења. Митрополит Димитрије се трудио да путем организовања свештеничких конференција сазна за њихове

проблеме али и да их упути и посаветује. Од свештенства је тражио да прате науку, помажу народу, нарочито невољнима и болеснима, шире писменост, да делују не само по закону него и по савести. У Краљевини СХС проблем је био недостатак свештеника и тешка материјална ситуација у црквама и манастирима. Црква је помагала интерниране и друге свештенике и њихове породице. И у ово доба патријарх је тражио строжији надзор над радом свештеника. Било је много незадовољства радом свештеника и ван црквених кругова. Истицало се да се не баве довољно утврђивању морала и поучавању народа, а неки су сматрали да се више баве организовањем друштава и земљорадничких задруга него бригом о духовном здрављу верника. Замерало им се да недовољно посећују парохијане, нередовно врше богослужења, седе по кафанама, коцкају се...

Велику пажњу Димитрије Павловић је посвећивао манастирима и монаштву. Критиковао је монахе који нису хтели да раде, борио се против злоупотреба унутар манастира, али је и протествовао против крађе манастирских шума од стране сељака. Сматрао је да је неопходно да се развију манастирске економије, за шта је било потребно образовање монаха у стручним привредним школама. Манастири би се тако претворили у врло корисне установе, које би и држава имала разлога да помаже. Располажући са великим и добро очуваним имањима, а имајући калуђере спремне у привредним наукама, манастири би убрзо постали угледне школе за своју околину. На тај начин би се, по мишљењу владике Димитрија, око манастира кретао живот пун плоднога рада, и они би, не губећи ништа од свог главног задатка, постали средишта за сваку корисну иницијативу у народу. Своју идеју о унапређивању манастирског живота, почео је да реализује убрзо пошто је постао митрополит, када је отворена Монашка школа у манастиру Раковици, као богословско-привредни завод. Она је радила и после Великог рата, када је, као и раније, посвећивана пажња развоју монаштва. Истицано је да монаштво има задатак да мисионари, да поучава народ не само верским већ и животним питањима као што су хигијена, економија, васпитања деце... Манастири су у време рата били често пљачкани што је утицало на њихов лош материјални положај, а и број монаха тада је био мали.

Као епископ нишки и шабачки, Димитрије је истицао да је народ у основи побожан, али да слабо иде у цркву и да је доста подложен ширењу сујеверја. Народ слабо приступа исповести, а причешћује се јер је то обичај, без познавања суштине. Критиковао је све већи неморал у народу, нарочито у брачном животу и међу омладином. И као епископ и као митрополит, критиковао је партијску поцепаност, која је доводила до великих подвојености у друштву, односно стања у коме је све било подређено интересима странке, при чему се нимало нису поштовале моралне норме. На мети његових критика биле су нове теорије увезене из иностранства, са сасвим друкчијим погледима на друштво и морал, него што их је имао српски народ, по патријархалном наслеђу од својих отаца. По мишљењу митрополита Димитрија, узроци за рђаве навике у народу биле су те нове философске и социјалне теорије, пре свега социјалистичка, које су „полуписмени људи“, немајући критичног погледа, усвајали као свршену ствар и проповедали народу као основу новог, срећнијег друштва. Такви људи су говорили народу да су Црква и вера непотребне. Сматрао је да је у варошима „изопачена цивилизација“ већ подрила основе некадашњег „срећног породичног живота“. С друге стране, Димитрије Павловић није био против идеја и наука које су, по његовом мишљењу, добре за човечанство и које нису против вере, о чему се изјашњавао и као епископ и као патријарх. Димитрије Павловић је велику пажњу посвећивао поучавању народа, што је чинио преко архијерејских посланица, али и лично, приликом канонских посета када је упућивао сељаке не само у питањима вере и извршавања црквених заповести, већ и о животним питањима као што су хигијена, образовање, обрада земље... И у време после Првог светског рата било је запажено опадање морала у народу. Тим проблемом се бавило свештенство, а највише тиме како да се народ врати у цркву. Проблем је и даље било сујеверје. Појава Богомољачког покрета (Православне народне хришћанске заједнице), била је реакција на антихришћанске тенденције и слабљење вере у народу. Патријарх Димитрије је био покровитељ ове организације, а стварни предводник био је епископ охридски и жички Николај (Велимировић). Као и раније, и у новој држави се првојерарх Цркве трудио да исправи понашање народа, и то својим посланицама и

проповедима. Истицао је да је једини спасоносни начин да се људи излече од греха повратак Богу и чињење добрих дела.

Током читавог архијерејског деловања, Димитрије Павловић је показивао знатно интересовање за деловање других цркава и верских заједница. Као епископ нишки посебно се супротстављао римокатоличкој пропаганди у епархији, сматрајући то прозелитизмом. Као епископ шабачки студиозно се бавио назаренима. Свети сабор је чак тражио од свештеника да прате кретање свештеника других вера и захтевао од државе да предузима мере против њих, што говори да је Српска црква желела да сачува примат у односу на друге. С друге стране, док је био у Нишу и Шапцу, владика се залагао за већи рад свештеника на превођењу иновernih у Православље. И поред велике борбе против пропаганде других вероисповести, епископ Димитрије се позивао на неке примере деловања других цркава, у Немачкој и Француској, у погледу улоге свештеника у побољшању услова народног живота. И када је био митрополит, Димитрије се доследно борио за очување чистоте православне вере, Црква се и даље борила против назаренске јереси, а истицано је да конкордат са Ватиканом није донет уз сагласност Српске цркве. Међутим, у ово доба се истицала и толерантност према неправославним народима и црквама, о чему говори однос према старокатолицима, некролог енглеском краљу Едварду, благонаклоно гледање на деловање страних хришћанских мисионара међу српским студентима. Таква политика настављена је и после Првог светског рата. Патријарх је заговарао толерантан однос према свим верама и нацијама, учвршћујући тако вишенационални и вишерелигиозни карактер државе. Обилазио је све крајеве државе, под његовом управом су покретане разне екуменске иницијативе, али и поред тога у Цркви је постојала јака свест о потреби очувања Православља и о разликама између ове и других вера.

У овом периоду добро идноси су неговани и са православним црквама и народима, што се показало и на Свеправославној конференцији у Цариграду али и чињеницом да је Српска црква пружила велику помоћ бројним руским избеглицама после Октобарске револуције.

У доба Краљевине Србије, Српска црква је била државна Црква, контролисана од министра просвете и црквених послова, који се питао о свим битним црквеним дешавањима. Иако је имала повлашћен положај у односу на друге цркве, Српска црква често није била задовољна понашањем власти према њој, тражила је да државни чиновници редовно посећују богослужења и тако дају пример народу, да се верска настава боље изводи у обичним и војним школама, да треба више да се ради на спречавању неморала и ванбрачности, да се редовно наплаћује црквени бир, да свештеници треба да имају редовну плату као други чиновници, да власт треба да штити манастирску имовину, да монаси и будући свештеници не треба да служе у обичним војним јединицама већ у посебним... Ипак, и Црква у целини и епископ, касније митрополит и патријарх Димитрије, исказивали су лојалност и поштовање како према надређеним краљевима до 1903, Милану и Александру Обреновићу, тако и после према краљу Петру I и Александру Карађорђевићу. Митрополит Димитрије је имао присан и пријатељски однос са краљем Петром, са којим је делио ставове о улози Цркве у друштву. Престолонаследнику Александру је у то време предочавао да српски народ губи неке отпорне врлине, да треба да им се врати и да се спреми за културну и политичку борбу, а истицао је да ће судбина народа много зависити од воље и истрајности будућег владара. Црква је подржавала нову југословенску државу, али је чувала сећање на стару српску државност. Српски народ и Црква су у новој држави били уједињени у једну територију, али Црква није била у истом положају као некада у Краљевини Србији. Док је тамо била државна Црква, сада су све вере биле равноправне. У неким случајевима, држава је наметала своју доминацију Цркви. Патријарх је одржавао одличне односе са Александром Карађорђевићем, који је лично био религиозан. На другој страни, било је доста несугласица између црквених и државних органа. Црква је била незадовољна због тешкоћа на које су свештеници наилазили при вршењу дужности, а сметао јој је и верски индиферентизам, деловање непријатеља Цркве, недовољна сарадња државних власти, аграрна реформа... Црква је доста пажње посвећивала развоју црквене просвете, о чему говори податак да су постојала два богословска факултета и пет

богословија и да се водила борба да се верској настави поправи статус у друштву.

Димитрије Павловић није улепшавао стварност. Као високо образована личност знао је да само добром анализом стања може да се дође до исправљања недостатака. Његови извештаји били су доступни и широј јавности, а не само црквеном врху. Али он није био само аналитичар већ и покретач реформи и промена. О томе говори његово залагање за боље образовање свештенства, рад на оснивању Свештеничког удружења, усмеравање свештенства да се више бави побољшањем народног живота учешћем у корисним народним установама, оснивање Монашке школе, иницијативе да се унапреди манастирски живот, борба за очување црквене имовине, доследна контрола рада свештеника и монаха, предлози за промену црквених одредаба о брачним односима, борба против верских заблуда и празноверица и за доследно очување чистоте изворног православног учења...

Димитрије Павловић је био свештеник, епископ, митрополит и патријарх, професор и научник, дипломата и црквени мислилац, аналитичар и покретач промена. У свом динамичном животу био је учесник многих догађаја битних како за Цркву, тако и за државу. Праћењем његовог животног пута, можемо да пратимо живот београдске богословије, Нишке и Шабачке епархије, Београдске митрополије и Српске патријаршије. Државни послови епископа Димитрија одводе нас у Хиландар на размеђи векова, а његове активности за време политичких криза и ратова употпуњавају већ постојећа сведочанства о тим догађајима. На основу живота и рада патријарха Димитрија види се колики је био утицај Цркве у српском и југословенском друштву, као и како се то друштво односило према Цркви. Једном речју, свеукупно проучавање живота и рада патријарха Димитрија открило нам је прегршт нових сазнања које ће допринети бољем и исправнијем сагледавању историје Српске православне цркве и српског народа.

The Serbian Patriarch Dimitrije (Pavlovic)

His Holiness *Dimitrije (Pavlović)* (in Serbian: *Његова Светост Димитрије, нампујарх српски*, also *Demetrius*) was the first patriarch of the restored Patriarchate of Serbia since it had fallen into disuse after 1766.

Dimitrije was born in Požarevac, Serbia, into the family of Stojan and Milosava Pavlović on October 15, 1846. The early life of the young Dimitrije was very difficult, as he was born into a poor farmers' family. It was the time when Serbia had just been liberated from Turkish slavery; it achieved the autonomous state and Church with a Turkish edict passed in 1830. Dimitrije attended primary school in his native town and was the best pupil at high school in Pozarevac. He graduated from the Theological [Seminary](#) in Belgrade in 1868. He was married and worked as a teacher from 1868 until 1870, when he was [ordained](#) a [priest](#) and appointed first as teacher in the village of Ratkovic and Bagrdan (all in Serbia) and later on as a chaplain in Lapovo; he was ordained first as deacon and later as priest in 1870.

After the death of his wife in 1873, he continued his education at Belgrade University (then called the *Grand School*), in 1874/75, - Department of Philology - graduating with a degree in philology and having most eminent professors as Ljuba Stojanovic, Stojan Novakovic, Jovan Cvijic etc. Fr. Dimitrije then taught at the Belgrade Theological Seminary from 1878 to 1884.

On [November 8](#), 1884, Fr. Dimitrije was elected [Bishop](#) of Niš as part of the so-called *uncanonical hierarchy*, having been first [tensored](#) a [monk](#). namely, the former Metropolitan of the Serbian Church, Mihailo (Jovanovic), had to withdraw from his see under the pressure of state authorities together with other diocesan bishops. He remained in this [see](#) until 1898, when Metropolitan Mihailo returned to Serbia and resumed the throne. As a consequence, all the bishops from the uncanonical hierarchy retired their sees, what Bishop Dimitrije of Nis also did. At this time, Bishop Dimitrije left for France, where he continued his studies and spent three academic years studying literature with philosophy and two years making a research in agriculture.

Bishop Dimitrije returned to Serbia in 1898, becoming a state advisor and later Bishop of Šabac (1898-1905). On [August 19](#), 1905, he was elected [Metropolitan](#) of Belgrade and the Kingdom of Serbia. In 1915, he was forced to leave Serbia together with the king, government, and Serbian army when the country was overpowered by the joint forces of the German Empire, Austria-Hungary and Bulgaria. He returned to Serbia in 1918 with the victorious forces of Field Marshall Petar Bojović and the Prince Regent Aleksandar.

After the Serbian Church was reunified, Metropolitan Dimitrije was elected *Archbishop of Peć, Metropolitan of Belgrade and Karlovci, and Serbian Patriarch*; this action took place on November 12, and the enthronement of the first Patriarch of the reestablished Serbian Patriarchate was celebrated on November 13, 1920. It was in 1924 that the new Patriarch was enthroned in the see of the ancient Serbian Archbishops and Patriarchs at the historical Patriarchate of Pec in presence of King Aleksandar Karadjordjevic of Yugoslavia and of all Diocesan bishops, numerous priests, monastics and believing people.

As Metropolitan of Belgrade and All Serbia (1905-1920) and Serbian Patriarch (1920-1930), Dimitrije created three new [dioceses](#) (Czech-Moravian Diocese in 1921 which was under the jurisdiction of the Serbian Patriarchate till the end of the Second World War; its first Metropolitan was Gorazd Pavlichek of Czech origin. The other two dioceses are those of Bihach-Petrovac – Bosnia, founded in 1925, and American-Canadian diocese in 1921). In addition, he re-established the old Branicevo diocese in 1921. While Patriarch he consecrated sixteen bishops.

He established a patriarchal printing house in the Rakovica Monastery near Belgrade with the help of [Archimandrite](#) Platon Jovanovic (a future hierom[martyr](#)). In 1927, Patriarch Dimitrije wrote a *Service to "Saint Stefan the Despot"* (Prince Stefan Lazarevic) whom he canonized. He was also a translator from [Church Slavonic](#) and was the author of one of the best translations of the [Hilandar Typikon](#). With the aid of university professors Ljuba Stojanovic and Vatroslav Jagic, he prepared one of the best editions of this medieval manuscript. As Bishop, Dimitrije was a part of a scientific Serbian delegation which visited Mount Athos and monastery Hilandarion, in 1896, and received the precious medieval manuscript *The Miroslav's Gospel-Book*.

The Orthodox Theological Faculty in Belgrade, which already in 1905, together with other two faculties, laid fundamentals to the Belgrade University, started its function only in 1920, and the first generation of the graduated students left this scientific educational institution in 1924/5. Thanks to the Patriarch's support, this Faculty established *Bogoslovlje* (Theology), its official scientific quarterly, which still is being published.

One has to point out that under the leadership of Patriarch Dimitrije many religious magazines, periodicals, pamphlets, books, both of educational and scientific nature, were published. To mention some of these periodicals: *Glasnik Srpske Patrijarsije* (Herald of the Serbian Patriarchate), *Vesnik Srpske Crkve* (Herald of the Serbian Church), *Glas Crkve* (Voice of the Church), *Hriscansko delo* (Christian Action), *Hriscansa misao* (Christian Thought), etc. Not to mention calendars, both the pocket one and the great one, and especially editions of the so-called *Hriscanska*

zajednica (Christian Community) where Bishop Nikolaj (Velimirovic) of Ohrid and Zica contributed with his sermons, articles, letters, books - all with the aim of a thorough Christian education of laity.

It was during the mandate of Patriarch Dimitrije that a huge number of Russian refugees (c. 100.000 of them) found their shelter in Serbia, i.e. in Yugoslavia, where they found a new fatherland. The most of the intellectuals started working in this new country of theirs as university professors, teachers at secondary and elementary schools or at institutes or elsewhere. The Orthodox Theological Faculty was blessed to have accepted some of the most prominent professors, such as Aleksandar Dobroklonski, Sergije Troicky, Todor Titov, Fradinski...

One could not but mention that at the time of ministry of this Patriarch, the so-called Orthodox Church Outside of Russia organized itself in Sremski Karlovci in 1926 and founded its Permanent Bishops' Synod under the head of the famous Metropolitan Antonije of Hrapovo. The Serbian King Aleksandar and Patriarch Dimitrije as well as his successor Varnava supported enormously the Russians and their newly organized Church in the territory of the then Yugoslavia.

Patriarch Dimitrije established a foundation for the support of orphans of priests and was a founder of the church of St. Demetrius in Ratkovići (where he was a teacher) and financially supported the erection of the church of the Protection of the Most Holy Mother of God in Belgrade. During Dimitrije's ministry many churches were built as well as quite a number of damaged or destroyed monasteries were renovated all over the territory of the Serbian Patriarchate.

As Metropolitan Dimitrije payed a visit to Russia in 1913 on the occasion of the 300th anniversary of the Romanoff dynasty, and after the First World War, being accompanied by Bishop Nikolaj Velimirovic he travelled to the United Kingdom in order to express the deep gratitude of the Serbian people for the aid offered to the Serbian people during that war. After an earthquake in Bulgaria he organized collecting humanitarian aid for the suffering people. During the massacre of the Armenians in 1915 and of the expelled Greeks from Turkey in 1921-2 this Serbian Patriarch sent appeals both to the spiritual and secular dignitaries the world over demanding a protection of basic human right of these Christian peoples.

On 8 June 1922, he wed King [Alexander I](#) and Princess [Maria of Romania](#) in the [Cathedral Church](#) in [Belgrade](#).

Patriarch Dimitrije died on [April 6](#), 1930, in Belgrade. He was buried in Rakovica Monastery, according to his wishes. His was succeeded by Patriarch Varnava (Rosic).

Скраћенице

АЈ	Архив Југославије
Арх. син.	Архив Св. архијерејског синода СПЦ у Београду
Архив ПУО	Архив патријаршијског управног одбора
АС	Архив Србије
МИД	Министарство иностраних дела
МПС	Министарство просвете Србије
МПС-Ц	Министарство просвете и црквених послова у Краљевини Србији
ПНХЗ	Православна народна хришћанска заједница
САНУ	Архив САНУ, Београд
СПЦ	Српска православна црква

Извори и литература

Извори

Архив Србије

Министарство просвете и црквених послова

Лични фонд Љубомира Ковачевића

Лични фонд Стојана Новаковића

Фонд Министарства иностраних дела

Фонд Николаја Велимировића

Државни савет

Архив САНУ, Збирка А. Белића

Архив СПЦ/Арх. Сабор

Архив Југославије

Министарство правде

Министарство вера

Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС, Београд 1922.

Часописи

Богословље

Браничевски весник

Братство. Лист за верско народно просвећивање, Сарајево

Братство (Друштво Светог Саве)

Весник Српске Цркве

Време

Глас СКА

Гласник Православне цркве у Краљевини Србији

Гласник уједињене Српске православне цркве

Годишњак историјског архива Шабац

Годишњица Николе Чупића

Зборник за историју, језик и књижевност

Зборник Матице Српске за историју

Историјски записи

Календар Црква

Каленић

Летопис Матице Српске

Листак за историју ослобођења Србије

Мир

Народна светлост
НИН
Нова Европа
Нови Источник
Пастир
Политика
Православље
Преглед Цркве Епархије нишке
Просветни Гласник
Српска Црква
Српске Новине
Српске новине, Ниш
Српске новине, Крф
Српски Сион
Српско јединство
Споменик СКА
Српска теологија у 20. веку
Учитељ
Хришћански весник
Хришћански живот
Црквени Гласник

Литература

А

Алманах Краљевине СХС, Београд 1922.

Б

Батаковић Душан, Дечанско питање, Београд 2007.

Берић Б, Српско питање и политика Аустро–Угарске и Русије 1848-1871, Београд 2000.

Божих И, Ћирковић С, Екмечић М и Дедијер В, Историја Југославије, Београд 1953.

В

Велимировић Николај, Диван, Библиотека Свечаник 1953.

Велимировић Николај, Свети Сава, Шабац 1968.

Веселиновић Рајко, Историја Српске православне цркве са народном историјом, књига 3, Београд 2010.

Војводић Михаило, Стојан Новаковић и Владимир Карић, Београд 2003.

Војводић Михаило, Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса, Београд 2012.

Вујић Јоаким, Путешествије по Србији II, Београд 1902.

Вукићевић М, Школе и школовање за време Првог устанка (1804-1813), Београд 1893.

Вуковић Сава, Гробна места српских архијереја, Крагујевац 1995.

Вуковић Сава, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996.

Вукова преписка VIII, Београд 1913.

Вуксановић Бисерка, Уводна реч, Раденичка-техничка школа 1907-2007, Младеновац 2007.

Г

Гавриловић М, Милош Обреновић, књига 3, Београд 1978.

Глигоријевић Бранислав, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002.

Грујић Радослав, Православна Српска црква, Крагујевац 1989.

Грујић Радослав, Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу, приредио Слободан Милеуснић, Београд 1993.

Д

Димитријевић С, Михаило Архиепископ београдски и митрополит Србије, Београд 1933,

Димић Љубодраг, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, Београд 1997.

Димић Љубодраг, Историја српске државности. Књига III. Србија у Југославији, Нови Сад 2001.

Дучић Нићифор, Књижевни радови, књ. V, Београд 1898.

Ђ

Ђорђевић др Владан, Крај једне династије. Прилози за историју Србије од 11 октобра 1897 до 8 јула 1900, Свеска прва, Београд 1905.

Ђорђевић Герасим, Знаменитији догађаји новије српске историје, Београд 1838.

Ђорђевић Димитрије, Портрети из новије српске историје, Београд 1999.

Ђурић Ђ. Вељко, Голгота Српске православне цркве 1941-1945, Београд 1997.

Ђуровић Арсен, Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914, Београд 2004.

Е

Екмечић М, Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492-1992), Београд 2010.

Енциклопедија православља, Београд 2002.

Ж

Живановић Живан, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига друга. Од прогласа независности Србије до абдикације краља Милана 1878-1889, Београд 1924.

Живановић Живан, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига трећа. Краљевско намесништво по абдикацији краља Милана и прва половина владавине краља Александра I 1889-1897, Београд 1924, 30.

Живановић Живан, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига четврта. Друга половина владавине краља Александра I до угашења династије Обреновића 1897-1903, Београд 1925, 31-34.

Живојиновић Р. Драгољуб, Краљ Петар I Карађорђевић, Живот и дело, У изгнанству 1844-1903, Београд 1988.

Живојиновић Драгољуб Р, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе 1914-1920, друго допуњено издање, Београд 1995.

Живојиновић Р. Драгољуб, Краљ Петар I Карађорђевић. У отаџбини 1903-1914. године, Београд 2003.

Живојиновић Р. Драгољуб, Краљ Петар I Карађорђевић. Рат и последње године 1914-1921. године, Београд 2003.

З

Задужбине Косова, Призрен-Београд 1987.

И

Илић Алекса, Петар Јовановић, Митрополит београдски, његов живот и рад (1833-1859), Београд 1911.

Илић Алекса, Моји доживљаји, Београд 1931.

Ј

- Јаничевић Милисав, Стваралачка интелигенција међуратне Југославије, Београд 1984.
- Јакшић Г, Из новије историје абдикације краља Милана и друге расправе, Београд 1953.
- Јиричек Константин, Историја Срба II, Београд 1984.
- Јовановић Мирослав, Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924, Београд 1996.
- Јовановић Наталија, Школа у српском друштву XIX века, Ниш 2007.
- Јовановић Слободан, Влада Милана Обреновића, књига 2, Београд 1927.
- Јовановић Слободан, Влада Милана Обреновића, књига 3, Београд 1934.
- Јовановић Слободан, Из Историје и књижевности, књига 1 и књига 2, Београд 1991.

К

- Крестић Василије, Бискуп Штросмајер у светлу нових извора, Нови Сад 2002.

Л

- Лазаревић Павловић Гордана, Растко Јовановић и Владета Тешић, Министри просвете Србије 1811-1918, Београд 1994.
- Лазаревић Лука, Белешке из окупираног Београда (1915-1918), приредио Здравко Крстановић, Београд 2010.
- Лазаревић Л, Мали поменик, Београд 1955.
- Лазаревић Л, Димитрије Патријарх, Београд 1930.
- Летопис Бадовиначке цркве
- Летопис храма Вознесења Господњег у Црној Бари
- Летопис храма Рождества Пресвете Богородице у Богатићу
- Летопис цркве Св. Петра и Павла у Глоговцу

Љ

- Љубибратић С, Нацрт Устава и самоуправно уређење Српске православне цркве, Сарајево 1925.
- Љушић Радош, Кнежевина Србија 1830-1839, Београд 1986.
- Љушић Радош, Књига о Начертанију, Београд 1993.
- Љушић Радош, Љубави српских владара и политичара, Ниш 2000.
- Љушић Радош, Историја српске државности II, Београд 2001.
- Љушић Радош, Србија 19. века, Београд 2005.

М

- Мајендорф Јован, Православна црква јуче и данас, Београд 1987.
- Марјановић Циле Драгослав, Љиг, Београд 2004.
- Марковић Игњатије, 175 година Богословије Светог Саве у Београду (1836-2011), Београд 2011.
- Матић Војислав, Две Савиначке цркве на Врачару, Београд 2006.
- Милановић Драгољуб и Станковић Милан, Лапово, Лапово 1991.
- Милаш Никодим, Словенски апостоли Кирил и Методије и истина православља, Задар 1881.
- Милаш Никодим, Православно црквено право, Мостар 1902.
- Милаш Никодим, Срби у Далмацији, Нови Сад, 1901.
- Милаш Никодим, Православно Црквено право, Задар 1890.
- Милеуснић Слободан, Свети Сава, Београд 1989.
- Милеуснић Слободан, Свети Срби, Крагујевац 1989.
- Милићевић Ђ. М, Школе у Србији, Београд 1868.
- Миловановић М. Ђ, Наши трговински уговори, Београд 1895.
- Милошевић Р, Споменица Браничево, Пожаревац 2003.
- Митрополит Михаило, Православна црква, Београд 1985.
- Мојсеј епископ, Црквено питање у Србији, Београд 1895.

Н

- Народна енциклопедија, Београд 1925.
- Несторовић Б. Ђ, Конкордат између Србије и Ватикана, Београд 1902.
- Никетић Г, Црквено законодавство СПЦ I-II-III, Београд 1926, 1931. и 1933.
- Новаковић Стојан, Бугарско-српски рат и оновременске кризе 1885-1886,

О

- Обрадовић Никола, У спомен сто година науке о машинама, Београд 1973.

П

- Павловић М, Манастири шабачко-ваљевске епархије, Шабац 1998.
- Перић Димшо, Устројство, организација и рад на законодавству Српске православне цркве у првој половини 20. века (1901-1950), докторска дисертација, Београд 1990.
- Петрановић Бранко, Историја Југославије 1918-1978, Београд 1981.
- Поменик Шабачке епархије (у рукопису).

Поповић А. Љубодраг, Шематизам Кнежевине Србије 1839-1851, Београд 1999.

Поповић Михаило И, Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе, Београд 1933.

Поповић Радомир, Српска црква у историји, Србиње – Београд – Ваљево – Минхен, 1997.

Поповић Радомир, Основна школа у Бадовинцима 1843-1998, Београд 1998.

Поповић Радомир, Православље на раскршћу векова, Београд 1999.

Поповић Радомир, Појмовник црквене историје, Београд 2000.

Посланица Димитрија упућена пастви архидијацезе београдске на Божић 25. децембра 1907. год.

Православна енциклопедија, Михаило Јовановић, митрополит, Београд 1237-1238, 2002.

Продановић Ј, Историја политичких странака и струја у Србији I, Београд 1947.

Протић С, Тајна Конвенција између Србије и Аустроугарске, 1909.

Пузовић Владислав П, Историјско-канонски аспекти односа карловачке управе Руске заграничне цркве и Московске патријаршије, докторска дисертација, Београд 2012.

Пузовић Предраг, Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997.

Пузовић Предраг, Српска православна црква, Прилози за историју 2, Београд 2000.

Пурковић М, Кнез и Деспот Стефан Лазаревић, Београд 1978.

Р

Радић Радмила, Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896-1970, Београд 1998.

Радић Радмила, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011.

Радоњић Ј, Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века, САНУ, Београд 1950.

Ранке Леополд, Српска револуција, Београд 1965.

Ранковић Светолик, Порушени идеали, Сабрана дела II, Београд 1952.

Ристић Јован, Историја дипломатије II, Београд 1898.

С

Скоко Саво и Опачић Петар, Војвода Степа Степановић у ратовима Србије 1876-1878, Београд 1975.

Слијепчевић Ђоко, Историја Српске православне цркве I, Минхен 1966.

Слијепчевић Ђоко, Историја Српске православне цркве II, Диселдорф 1978.
Слијепчевић Ђоко, Хиландарско питање у XIX и почетком XX века. Студија, Келн 1979.
Слијепчевић Ђоко, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Минхен 1980.
Слијепчевић Ђоко, Историја Српске православне цркве. III. књига: За време Другог светског рата и после њега, Келн 1986.
Слијепчевић Ђоко, Историја Српске православне цркве 2, Београд 1991.
Споменица Њеног Величанства краљице Наталије, Београд 1891.
Србљак, Београд 1986.
Станковић Ђорђе, Никола Пашић, Савезници и стварање Југославије, Зајечар 1995.
Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС, Београд 1922.
Суботић Драган, Епископ Николај и православни богомољачки покрет.
Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941, Београд 1996.

Т

Троицки С, Верска политика Краља Ујединитеља, Нови Сад 1935.

У

Удаљцов Д, Космински Ј. А, Вајштајн О. Л, Историја средњег века I, Београд 2011.

Ц

Цвијић Јован, Упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини, Сремски Карловци 1904.

Цвијић Јован, Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем, Београд 1908.

Цвијић Јован, Сеобе и етнички процеси у нашем народу, Сарајево 1922.

Ђ

Ђоровић Владимир, Историја Срба, Београд 2010.

Ђоровић Владимир, Списи Св. Саве, Београд – Ср. Карловци, 1928.

Ђунковић Срећко, Школство и просвета у Србији у XIX веку, Београд 1970.

Ч

Чубриловић Васа, Историја политичке мисли у Србији XIX века, Београд 1982.

Чубриловић Васа, Први српски устанак и босански Срби, Београд 1939.

Ш

Шематизам Источно православно Српске Патријаршије по подацима из 1924. године, Сремски Карловци 1925.

Шематизам, Српска православна епархија Шумадијска 1947-1997, Крагујевац 1997.

Школство Србије 1804-1918, Београд 1980.

Зборници

Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас, Зборник радова, Београд 1989.

Историја српског народа, Београд 1981, 1982, 1983.

Записи русског научног института в Белграде, Београд 1935.

Образовање код Срба кроз векове, Београд 2003.

Споменица. Српска православна црква 1219-1969, Београд 1969.

Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице Свештеничког удружења, Београд 1969.

Чланци у часописима и зборницима

Васић Павле, Црквена уметност код Срба у XVIII и XIX веку, Споменица. Српска православна црква 1219-1969, Београд 1969.

Еп. шабачко-ваљевски Јован (Велимировић), Српска црква од 1804. до 1918. године, у: Споменица. Српска православна црква 1219-1969, Београд 1969.

Веселиновић Рајко, Велика сеоба Срба 1690, Историја српског народа III-1, Београд 1983.

Војводић М, Митрополит Михаило и Стојан Новаковић, Историјски записи, година LXXIII, Београд 2000/1-2.

Вуковић Сава епископ, Епархије и епископи 1920-1970, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Гавриловић А, Београдска Велика школа 1808-1813, Листак за историју ослобођења Србије, Београд 1902.

Гардашевић др Благота, Организационо устројство и законодавство Православне цркве између два светска рата, у: Српска православна црква 1920-

1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Димић Љубодраг, Вјерски чинилац у југословенској држави, Историјски записи, година LXXIII, 2000/1-2.

Драшковић Чедомир, Четрдесет година Богословског факултета у Београду. Богословље, год. V (XX) св. 1-2, Београд 1961.

Драшковић Чедомир, Црквене школе Српске патријаршије, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Ђорђевић Димитрије, У сенци Аустро-Угарске, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

Ђорђевић Димитрије, Сучељавање са Аустро-Угарском, Историја српског народа VI-1, Београд 1983, 1994.

Ђорђевић Димитрије, На почетку раздобља ратова, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

Екмечић Милорад, Српски народ у Турској од средине XIX века до 1878, Историја српског народа V-1, Београд 1981.

Екмечић Милорад, Национални покрет у Босни и Херцеговини, Историја Српског народа VI-1, Београд 1983.

Ивић Алекса, Марчанска епископија, Братство (Друштво Св. Саве), 1923, 1924, 1925.

Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас, Зборник радова, Београд 1989.

Исић Момчило, Писменост у Србији у 19. веку, образовање код Срба кроз векове, Београд 2003.

Јовановић Мирослав, Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година XX века, Српска теологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати, 3, Београд 2008.

Кастратовић-Ристић Веселинка, Руски професори на Београдском универзитету 1919-1925, Зборник радова, Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас, Београд 1989.

Ковачевић Б, Српски патријарси последњих педесет година, Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Кончаревић Ксенија, Утицај руске емиграције на обнову и развој српске монашке духовности, Српска теологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати, 7, Београд 2010.

Крестић П, Специфичан вид образовања – српско привредно друштво „Привредник“ (1897-1918), образовање код Срба кроз векове, Београд 2003.

Лекић Аксентије Д, Најстарија књижевност у Подрињу, Годишњак историјског архива Ц, Шабац, 1965.

Лечић Момир, Изградња и обнова црква и манастира од 1920. до 1941. године, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Миленковић Тома, Долазак избеглица из Русије у Војводину после Првог светског рата, Зборник Матице Српске за историју 50, Нови Сад 1994.

Мирковић Лазар, Служба св. Деспоту Стефану Лазаревићу, Богословље бр. 3, 1927.

Мирковић Лазар, Уврштење деспота Стефана Лазаревића у ред светитеља, Богословље, год. II, св. 3/1927.

Микић Ђорђе, Под младотурцима, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

Митровић Андреј, Сучељавање са средњоевропским империјализмом, Историја српског народа VI-2, Београд 1983.

Митровић Андреј, Југословенски програм, Историја српског народа VI-2, Београд 1983.

Новаковић Стојан, Бугарско-српски рат и оновременске кризе 1885-1886, Мемоарски листићи, Годишњица Николе Чупића књ. XXVII, Београд 1908.

Олбина Ј, „Неистине“ Каленића и „Истине“ Гласа концила од 5. ожујка 1989, Каленић, бр. 2, 1989.

Олбина Ј, Унија и Унијати, Каленић, бр. 2, 1989.

Петковић Р. Влад, Ликови деспота Стефана Лазаревића, Богословље, св. 3 1927.

Петровић Милић Ф, Фондови завештања Православног богословског факултета 1920-1941, у: Богословље. Часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду. LXV (2006), Београд 2006.

Попов Чедомир, Привреда и друштво, Друштвена мисао, Историја Српског народа V-1, Београд 1981.

Попов Чедомир, Србија 1868-1878, Историја српског народа V-1, Београд 1981.

Попов Чедомир, Немирне године и везивање за Аустро-Угарску, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

Поповић Љубодраг, Богословски факултет – од идеје до реализације, у: Богословље. Часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду. LXV (2006), Београд 2006.

Радић Радмила, образовање свештенства СПЦ у 19. веку и у првој половини 20. века, образовање код Срба кроз векове, Београд 2003.

Радовић Л. и Војиновић Х, Обнова и развој нашег женског монаштва, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Ракић Радомир, Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Раковић Александар, Предлози и расправе о високим богословским студијама у Краљевини Србији 1899-1914, у: Српска теологија у двадесетом веку. Истраживачки проблеми и резултати. Зборник радова научног скупа 30. маја 2008, Београд 2009.

Раковић Александар, Академска и политичка расправа о Богословском факултету током 1919. године (са освртом на раније писање Весника Српске Цркве), у: Богословље. Часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду. LXV (2006), Београд 2006.

Ракочевић Новица, У предвечерје светског рата, Историја српског народа VI-1 Београд 1983.

Ракочевић Новица, Политичке и друштвене прилике, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

Самарцић Радован, Наука код Срба у XIX и XX веку, Историја српског народа, VI-2, Београд 1983.

Служба Св. Деспоту Стефану Лазаревићу, Србљак, 19. јула /1. августа.

Солонскиј А. А, Демографија руској емиграцији в Белграде, Записи русског научног института в Белграде, св. 10, 1935.

Стефановић Миодраг А, Храм Светог Саве, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Стојанчевић Владимир, Национална аутономија 1803-1839, Историја српског народа V-1, Београд 1981.

Хризостом епископ, Народна Хришћанска заједница, Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Цвијић Ј, Језерска пластика Шумадије, Глас СКА LXXIX, Први разред 32, 1909.

Цисарж Бранко А, Удружено свештенство и његова периодична штампа, у: Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице Свештеничког удружења, Београд 1969.

Цисарж Бранко А, Црквена штампа између два светска рата, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Ћирковић Богољуб С, Библиотеке Српске православне цркве, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Ћирковић Сима, Кретање према северу, Историја српског народа II, Београд 1982.

САДРЖАЈ

Уводне напомене	3
Глава 1	
Младост и школовање	8
1. 1. Србија у 19. веку	8
1. 2. Школовање Димитрија Павловића	10
1. 3. Школовање у Србији 60-тих година 19. века	12
1. 4. Учитељска служба Димитрија Павловића	14
1. 5. Свештеник Димитрије Павловић	17
1. 6. Живот и рад у богословији	21
1. 7. Признање политичке и црквене независности 1878-1879.	25
1. 8. Канонски удар у Српској цркви и нова јерархија 1883. године	29
1. 9. Криза у држави	35
Глава 2	
Епископ нишки Димитрије	38
2. 1. Избор за епископа	38
2. 2. Нишка епархија 1884-1889.	39
2. 2. 1. Општи преглед	39
2. 2. 2. Материјално стање	43
2. 2. 3. Утисци епископа Димитрија о црквама и манастирима у епархији	49
2. 2. 4. Старине	53
2. 2. 5. Реорганизација епархија 1886. године	56
2. 3. Свештенство и монаштво	58
2. 3. 1. Општи преглед	58
2. 3. 2. Материјално стање	63
2. 3. 3. Школска спрема свештенства	66
2. 3. 4. Свештеничка школа	69
2. 3. 5. Свештеничко удружење	74
2. 3. 6. Положај манастира и монаштва	79
2. 4. Унутрашњи живот епархије	83
2. 4. 1. Побожност и сујеврје	83
2. 4. 2. Просвета	86
2. 4. 3. Похаре цркава	86
2. 4. 4. Бракови досељених лица	87
2. 4. 5. Организација служења литургије	87

2. 4. 6. Римокатоличка пропаганда	88
2. 4. 7. Назарени	99
2. 4. 8. Прелазак иновераца у Православље	99
2. 4. 9. Канонске посете	100
2. 4. 10. Нови храмови	105
2. 4. 11. Епископ	105
2. 5. Духовни суд	108
2. 5. 1. Оквир	108
2. 5. 2. Статистика	111
2. 6. Српско-бугарски рат 1885. године	113
2. 7. Проблеми у држави	115
2. 8. Смена на челу Цркве	117
2. 9. Полемике око Тимочке епархије	119
2. 10. Боравак у Француској	122
2. 11. Поглед на нишки период	124

Глава 3

Епископ шабачки Димитрије	130
3. 1. Избор за епископа шабачког	131
3. 2. Шабачка епархија 1898-1905.	133
3. 2. 1. Материјално стање у епархији	136
3. 3. Канонске посете	137
3. 4. Духовне поуке	140
3. 5. Побожност у народу	140
3. 6. Рђаве појаве у брачном животу	144
3. 7. Опште стање мирских цркава и њихово домоводство	146
3. 7. 1. Нови храмови	150
3. 8. Манастири и монаштво	150
3. 8. 1. Општи преглед	150
3. 8. 2. Утисци епископа Димитрија о манастирима и монаштву	152
3. 9. Свештенство	157
3. 9. 1. Општи преглед	157
3. 9. 2. Утисци епископа Димитрија о свештенству	160
3. 9. 3. Удовички фонд	167
3. 9. 4. Материјални положај свештеника	171
3. 9. 5. Свештенство и представници власти	177
3. 9. 6. Свештеничко удружење	179

3. 10. Вероучитељи	181
3. 11. Однос према другим вероисповестима	183
3. 11. 1. Прелазак иновераца у Православље	185
3. 12. Духовни суд и црквена администрација	187
3. 12. 1. Статистика	191
3. 13. Епископ Димитрије и владари	191
3. 14. Поглед на шабачки период	193

Глава 4

Епископ Димитрије и Хиландарско питање	201
4. 1. Бугари у Хиландару	201
4. 2. Епископ Димитрије и Хиландар крајем 19. века	205
4. 3. Црквена и државна мисија епископа Димитрија	218
4. 4. Епископ Димитрије и Хиландар почетком 20. века	241
4. 5. Митрополит Димитрије и Хиландар	242
4. 6. Поглед на хиландарску мисију	247
4. 7. Научни рад епископа Димитрија	249
4. 7. 1. Сарадња и пријатељство са Љубомиром Ковачевићем	249
4. 7. 2. Преписка са Стојаном Новаковићем	255
4. 7. 3. Хиландарски типик и други радови	256

Глава 5

Митрополит Србије Димитрије	259
5. 1. Србија и свет почетком 20. века	259
5. 2. Избор Димитрија за митрополита	260
5. 3. Бројке говоре – стање у Цркви на почетку и у току управе митрополита Димитрија	262
5. 4. Унутрашњи живот Цркве	266
5. 4. 1. Духовни суд	267
5. 4. 2. Нови храмови	268
5. 4. 3. Храм Светог Саве	269
5. 4. 4. Српска црква у Америци	270
5. 4. 5. Осуде епископа Сергија и Никанора	273
5. 5. Свештенство	275
5. 5. 1. Свештеничко удружење	275
5. 5. 2. Закон о преуређењу свештеничког стања	279
5. 5. 3. Бир	284

5. 5. 4. Закон о црквеним властима	287
5. 5. 5. Конференције	289
5. 5. 6. Други свештенички брак	294
5. 6. Монаштво	298
5. 6. 1. Монашко удружење	299
5. 6. 2. Монашка школа	300
5. 6. 3. Манастирски живот	302
5. 6. 4. Дечанско питање	307
5. 7. Митрополит Димитрије и просвета	308
5. 7. 1. Богословија Светог Саве	309
5. 7. 2. Богословски факултет	310
5. 7. 3. Веронаука	312
5. 7. 4. Школа црквеног певања	314
5. 8. Црква и држава	315
5. 8. 1. 1. Проблеми у односима Цркве и државе	315
5. 8. 1. 2. Црква и Управа фондова	320
5. 8. 1. 3. Забрана светог причешћа	321
5. 8. 1. 4. Празници	323
5. 8. 1. 5. Проблем „клерикализма“ и однос према политичком деловању	324
5. 8. 2. Митрополит и краљ	326
5. 8. 3. Црква и војска	330
5. 8. 4. Питање Пећке патријаршије	336
5. 9. Црква и народ	337
5. 9. 1. Побожност	337
5. 9. 2. Мисионарење	342
5. 10. Митрополит Димитрије у народу	346
5. 10. 1. Поуке	346
5. 10. 2. Канонске посете	348
5. 10. 3. Свечаности	350
5. 11. Однос митрополита Димитрија према другим црквама и народима	352
5. 11. 1. 1. Руси и Руска православна црква	352
5. 11. 1. 2. Српско-руске прославе	355
5. 11. 1. 3. Теолошка питања	356
5. 11. 1. 4. Помоћ руског народа	357
5. 11. 2. Положај римокатолика у Србији и односи са Римокатоличком црквом	358
5. 11. 3. Енглески краљ Едвард	361

5. 11. 4. Старокатолици и Назарени	362
5. 12. Критика Цркве и реакције	363
5. 12. 1. Нова учења	363
5. 12. 2. Непоштовање и напади на Цркву и митрополита Димитрија	366
5. 13. Митрополит Димитрије и анексиона криза	370
5. 14. Митрополит Димитрије и балкански ратови	376
5. 14. 1. Сукоби на Балкану	376
5. 14. 2. Српска црква и митрополит Димитрије на патриотској дужности	379
5. 14. 3. Свештенство у рату	382
5. 14. 4. Главни одбор за помоћ	384
5. 14. 5. Одушевљење	386
5. 15. Митрополит Димитрије у Првом светском рату	387
5. 15. 1. Светски сукоб	387
5. 15. 2. Функционисање црквеног система	390
5. 15. 3. Помоћ свештенству	393
5. 15. 4. Страдање Цркве у рату	397
5. 15. 5. Пастирски рад митрополита Димитрија у Србији	400
5. 15. 6. Конкордатско питање	401
5. 15. 7. Српска црква и митрополит Димитрије у избеглиштву	402
5. 15. 7. 1. Образовање Духовног суда	408
5. 15. 7. 2. Проблеми у избеглиштву	410
5. 16. Поглед на митрополитски период	414

Глава 6

Српска патријаршија – уједињење, устоличење, уређење	422
6. 1. Српске црквене области пре уједињења	422
6. 2. Уједињење	423
6. 3. Устоличење у Пећи	440
6. 4. Уређење	446
6. 4. 1. Рад на изради Закона о СПЦ	455
6. 4. 2. Рад на изради Устава СПЦ	461

Глава 7

Унутрашњи живот Цркве	464
7. 1. 1. 1. Епархије и епископи 1920-1930. године	465
7. 1. 1. 2. Браничевска епархија	467
7. 1. 1. 3. Бихаћка епархија	468

7. 1. 1. 4. Америчко-канадска епархија	468
7. 1. 1. 5. Мукачевско-прјашевска епархија	471
7. 1. 1. 6. Чехословачка православна црква	472
7. 1. 2. Преглед архијереја по епархијама у периоду 1920-1930. година	475
7. 1. 3. Нови храмови	476
7. 1. 4. Подизање храма Светог Саве	481
7. 2. Свештенство	483
7. 2. 1. Свештеничко удружење	483
7. 2. 2. Материјални положај свештеника	493
7. 2. 3. Други свештенички брак	518
7. 2. 4. Рад свештеника	531
7. 2. 5. Помоћ страдалима у рату	536
7. 3. Монаштво и манастири	542
7. 3. 1. Монашко удружење	542
7. 3. 2. Монашка школа	545
7. 3. 3. Задаци монаштва	547
7. 3. 4. Манастирски живот	549
7. 3. 5. Женско монаштво	554
7. 3. 6. Српска православна црква и Хиландар после Првог светског рата	555

Глава 8

Црква, држава и народ	560
8. 1. 1. Однос Цркве према држави	570
8. 1. 2. Црква и династија	575
8. 1. 3. Свештеници и политика	578
8. 1. 4. Црква и војска	579
8. 1. 5. Државни чиновници	582
8. 1. 6. Празници	584
8. 2. Црквена просвета	586
8. 2. 1. Богословски факултети	586
8. 2. 2. Богословије	590
8. 2. 3. Веронаука	592
8. 2. 4. Црквена штампа	600
8. 3. Црква и народ	602
8. 3. 1. Побожност	602
8. 3. 2. Мисионарење	606
8. 3. 3. Милосрдни рад	607

8. 4. Продор новог духа и реакције	610
8. 4. 1. Патријарх Димитрије и Богомољачки покрет	612
8. 4. 2. Критика Цркве	620
8. 5. Патријарх Димитрије у народу	623
8. 5. 1. Поуже	623
8. 5. 2. Помени и свечаности	634
8. 5. 3. Посете	641

Глава 9

Спољна политика Цркве	643
9. 1. Односи са православним црквама и народима	643
9. 1. 1. Цариградска патријаршија	643
9. 1. 2. Јерусалимска патријаршија	645
9. 1. 3. Руска православна црква и руски народ	646
9. 1. 4. Бугарска православна црква	652
9. 1. 5. Румунска и Албанска православна црква	654
9. 1. 6. Планови за одржавање Васељенског сабора	654
9. 1. 7. Свеправославна конференција у Цариграду	656
9. 2. Односи са другим црквама и народима	659
9. 2. 1. Римокатоличка црква	660
9. 2. 2. Старокатоличка црква	662
9. 2. 3. Англиканска црква	662
9. 2. 4. Екуменске иницијативе	666
9. 2. 5. Јереси	672

Глава 10

Крај животног пута	675
10. 1. Позне године патријарха Димитрија	675
10. 2. Сахрана патријарха Димитрија	678
10. 3. Тестамент патријарха Димитрија	679
10. 4. Личност патријарха Димитрија	683
10. 5. Поглед на патријаршијски период	688
Закључак	693
<i>Резиме на енглеском језику</i>	
<i>Скраћенице</i>	
<i>Извори и литература</i>	
<i>Садржај</i>	

Извори и литература

Извори

Архив Србије

Министарство просвете и црквених послова

Лични фонд Љубомира Ковачевића

Лични фонд Стојана Новаковића

Фонд Министарства иностраних дела

Фонд Николаја Велимировића

Државни савет

Архив САНУ, Збирка А. Белића

Архив СПЦ/Арх. Сабор

Архив Југославије

Министарство правде

Министарство вера

Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС, Београд 1922.

Часописи

Богословље

Браничевски весник

Братство. Лист за верско народно просвећивање, Сарајево

Братство (Друштво Светог Саве)

Весник Српске Цркве

Време

Глас СКА

Гласник Православне цркве у Краљевини Србији

Гласник уједињене Српске православне цркве

Годишњак историјског архива Шабац

Годишњица Николе Чупића

Зборник за историју, језик и књижевност

Зборник Матице Српске за историју

Историјски записи

Календар Црква

Каленић

Летопис Матице Српске

Листак за историју ослобођења Србије

Мир
Народна светлост
НИН
Нова Европа
Нови Источник
Пастир
Политика
Православље
Преглед Цркве Епархије нишке
Просветни Гласник
Српска Црква
Српске Новине
Српске новине, Ниш
Српске новине, Крф
Српски Сион
Српско јединство
Споменик СКА
Српска теологија у 20. веку
Учитељ
Хришћански весник
Хришћански живот
Црквени Гласник

Литература

А

Алманах Краљевине СХС, Београд 1922.

Б

Батаковић Душан, Дечанско питање, Београд 2007.

Берић Б, Српско питање и политика Аустро–Угарске и Русије 1848-1871, Београд 2000.

Божић И, Ћирковић С, Екмечић М и Дедијер В, Историја Југославије, Београд 1953.

В

Велимировић Николај, Диван, Библиотека Свечаник 1953.

Велимировић Николај, Свети Сава, Шабац 1968.

Веселиновић Рајко, Историја Српске православне цркве са народном историјом, књига 3, Београд 2010.

Војводић Михаило, Стојан Новаковић и Владимир Карић, Београд 2003.

Војводић Михаило, Стојан Новаковић у служби националних и државних интереса, Београд 2012.

Вујић Јоаким, Путешествије по Србији II, Београд 1902.

Вукићевић М, Школе и школовање за време Првог устанка (1804-1813), Београд 1893.

Вуковић Сава, Гробна места српских архијереја, Крагујевац 1995.

Вуковић Сава, Српски јерарси од деветог до двадесетог века, Београд 1996.

Вукова преписка VIII, Београд 1913.

Вуксановић Бисерка, Уводна реч, Раденичка-техничка школа 1907-2007, Младеновац 2007.

Г

Гавриловић М, Милош Обреновић, књига 3, Београд 1978.

Глигоријевић Бранислав, Краљ Александар Карађорђевић. У европској политици, Београд 2002.

Грујић Радослав, Православна Српска црква, Крагујевац 1989.

Грујић Радослав, Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу, приредио Слободан Милеуснић, Београд 1993.

Д

Димитријевић С, Михаило Архиепископ београдски и митрополит Србије, Београд 1933,

Димић Љубодраг, Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941, Београд 1997.

Димић Љубодраг, Историја српске државности. Књига III. Србија у Југославији, Нови Сад 2001.

Дучић Нићифор, Књижевни радови, књ. V, Београд 1898.

Ђ

Ђорђевић др Владан, Крај једне династије. Прилози за историју Србије од 11 октобра 1897 до 8 јула 1900, Свеска прва, Београд 1905.

Ђорђевић Герасим, Знаменитији догађаји новије српске историје, Београд 1838.

Ђорђевић Димитрије, Портрети из новије српске историје, Београд 1999.

Ђурић Ђ. Вељко, Голгота Српске православне цркве 1941-1945, Београд 1997.

Ђуровић Арсен, Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905-1914, Београд 2004.

Е

Екмечић М, Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку (1492-1992), Београд 2010.

Енциклопедија православља, Београд 2002.

Ж

Живановић Живан, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига друга. Од прогласа независности Србије до абдикације краља Милана 1878-1889, Београд 1924.

Живановић Живан, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига трећа. Краљевско намесништво по абдикацији краља Милана и прва половина владавине краља Александра I 1889-1897, Београд 1924, 30.

Живановић Живан, Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књига четврта. Друга половина владавине краља Александра I до угашења династије Обреновића 1897-1903, Београд 1925, 31-34.

Живојиновић Р. Драгољуб, Краљ Петар I Карађорђевић, Живот и дело, У изгнанству 1844-1903, Београд 1988.

Живојиновић Драгољуб Р, Ватикан, Србија и стварање југословенске државе 1914-1920, друго допуњено издање, Београд 1995.

Живојиновић Р. Драгољуб, Краљ Петар I Карађорђевић. У отаџбини 1903-1914. године, Београд 2003.

Живојиновић Р. Драгољуб, Краљ Петар I Карађорђевић. Рат и последње године 1914-1921. године, Београд 2003.

З

Задужбине Косова, Призрен-Београд 1987.

И

Илић Алекса, Петар Јовановић, Митрополит београдски, његов живот и рад (1833-1859), Београд 1911.

Илић Алекса, Моји доживљаји, Београд 1931.

Ј

Јаничевић Милисав, Стваралачка интелигенција међуратне Југославије, Београд 1984.

Јакшић Г, Из новије историје абдикације краља Милана и друге расправе, Београд 1953.

Јиричек Константин, Историја Срба II, Београд 1984.

Јовановић Мирослав, Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924, Београд 1996.

Јовановић Наталија, Школа у српском друштву XIX века, Ниш 2007.

Јовановић Слободан, Влада Милана Обреновића, књига 2, Београд 1927.

Јовановић Слободан, Влада Милана Обреновића, књига 3, Београд 1934.

Јовановић Слободан, Из Историје и књижевности, књига 1 и књига 2, Београд 1991.

К

Крестић Василије, Бискуп Штросмајер у светлу нових извора, Нови Сад 2002.

Л

Лазаревић Павловић Гордана, Растко Јовановић и Владета Тешић, Министри просвете Србије 1811-1918, Београд 1994.

Лазаревић Лука, Белешке из окупираног Београда (1915-1918), приредио Здравко Крстановић, Београд 2010.

Лазаревић Л, Мали поменик, Београд 1955.

Лазаревић Л, Димитрије Патријарх, Београд 1930.

Летопис Бадовиначке цркве

Летопис храма Вазнесења Господњег у Црној Бари

Летопис храма Рожедства Пресвете Богородице у Богатићу

Летопис цркве Св. Петра и Павла у Глоговцу

Љ

Љубибратић С, Нацрт Устава и самоуправно уређење Српске православне цркве, Сарајево 1925.

Љушић Радош, Кнежевина Србија 1830-1839, Београд 1986.

Љушић Радош, Књига о Начертанију, Београд 1993.

Љушић Радош, Љубави српских владара и политичара, Ниш 2000.

Љушић Радош, Историја српске државности II, Београд 2001.

Љушић Радош, Србија 19. века, Београд 2005.

М

Мајендорф Јован, Православна црква јуче и данас, Београд 1987.

Марјановић Циле Драгослав, Љиг, Београд 2004.

Марковић Игњатије, 175 година Богословије Светог Саве у Београду (1836-2011), Београд 2011.

Матић Војислав, Две Савиначке цркве на Врачару, Београд 2006.

Милановић Драгољуб и Станковић Милан, Лапово, Лапово 1991.

Милаш Никодим, Словенски апостоли Кирил и Методије и истина православља, Задар 1881.

Милаш Никодим, Православно црквено право, Мостар 1902.

Милаш Никодим, Срби у Далмацији, Нови Сад, 1901.

Милаш Никодим, Православно Црквено право, Задар 1890.

Милеуснић Слободан, Свети Сава, Београд 1989.

Милеуснић Слободан, Свети Срби, Крагујевац 1989.

Милићевић Ђ. М, Школе у Србији, Београд 1868.

Миловановић М. Ђ, Наши трговински уговори, Београд 1895.

Милошевић Р, Споменица Браничево, Пожаревац 2003.

Митрополит Михаило, Православна црква, Београд 1985.

Мојсеј епископ, Црквено питање у Србији, Београд 1895.

Н

Народна енциклопедија, Београд 1925.

Несторовић Б. Ђ, Конкордат између Србије и Ватикана, Београд 1902.

Никетић Г, Црквено законодавство СПЦ I-II-III, Београд 1926, 1931. и 1933.

Новаковић Стојан, Бугарско-српски рат и оновременске кризе 1885-1886,

О

Обрадовић Никола, У спомен сто година науке о машинама, Београд 1973.

П

Павловић М, Манастири шабачко-ваљевске епархије, Шабац 1998.

Перић Димшо, Устројство, организација и рад на законодавству Српске православне цркве у првој половини 20. века (1901-1950), докторска дисертација, Београд 1990.

Петрановић Бранко, Историја Југославије 1918-1978, Београд 1981.

Поменик Шабачке епархије (у рукопису).

Поповић А. Љубодраг, Шематизам Кнежевине Србије 1839-1851, Београд 1999.

Поповић Михаило И, Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе, Београд 1933.

Поповић Радомир, Српска црква у историји, Србиње – Београд – Ваљево – Минхен, 1997.

Поповић Радомир, Основна школа у Бадовинцима 1843-1998, Београд 1998.
Поповић Радомир, Православље на раскршћу векова, Београд 1999.
Поповић Радомир, Појмовник црквене историје, Београд 2000.
Посланица Димитрија упућена пастви архидијацезе београдске на Божић 25. децембра 1907. год.
Православна енциклопедија, Михаило Јовановић, митрополит, Београд 1237-1238, 2002.
Продановић Ј, Историја политичких странака и струја у Србији I, Београд 1947.
Протић С, Тајна Конвенција између Србије и Аустроугарске, 1909.
Пузовић Владислав П, Историјско-канонски аспекти односа карловачке управе Руске заграничне цркве и Московске патријаршије, докторска дисертација, Београд 2012.
Пузовић Предраг, Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш 1997.
Пузовић Предраг, Српска православна црква, Прилози за историју 2, Београд 2000.
Пурковић М, Кнез и Деспот Стефан Лазаревић, Београд 1978.

Р

Радић Радмила, Хиландар у државној политици Краљевине Србије и Југославије 1896-1970, Београд 1998.
Радић Радмила, Живот у временима. Патријарх Гаврило (Дожић) 1881-1950. Друго, проширено и допуњено издање, Београд 2011.
Радоњић Ј, Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века, САНУ, Београд 1950.
Ранке Леополд, Српска револуција, Београд 1965.
Ранковић Светолик, Порушени идеали, Сабрана дела II, Београд 1952.
Ристић Јован, Историја дипломатије II, Београд 1898.

С

Скоко Саво и Опачић Петар, Војвода Степа Степановић у ратовима Србије 1876-1878, Београд 1975.
Слијепчевић Ђоко, Историја Српске православне цркве I, Минхен 1966.
Слијепчевић Ђоко, Историја Српске православне цркве II, Диселдорф 1978.
Слијепчевић Ђоко, Хиландарско питање у XIX и почетком XX века. Студија, Келн 1979.
Слијепчевић Ђоко, Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, Минхен 1980.
Слијепчевић Ђоко, Историја Српске православне цркве. III. књига: За време Другог светског рата и после њега, Келн 1986.
Слијепчевић Ђоко, Историја Српске православне цркве 2, Београд 1991.

Споменица Њеног Величанства краљице Наталије, Београд 1891.

Србљак, Београд 1986.

Станковић Ђорђе, Никола Пашић, Савезници и стварање Југославије, Зајечар 1995.

Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС, Београд 1922.

Суботић Драган, Епископ Николај и православни богомољачки покрет. Православна народна хришћанска заједница у Краљевини Југославији 1920-1941, Београд 1996.

Т

Троицки С, Верска политика Краља Ујединитеља, Нови Сад 1935.

У

Удаљцов Д, Космински Ј. А, Вајштајн О. Ј, Историја средњег века I, Београд 2011.

Ц

Цвијић Јован, Упутства за проучавање села у Босни и Херцеговини, Сремски Карловци 1904.

Цвијић Јован, Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем, Београд 1908.

Цвијић Јован, Сеобе и етнички процеси у нашем народу, Сарајево 1922.

Ђ

Ђоровић Владимир, Историја Срба, Београд 2010.

Ђоровић Владимир, Списи Св. Саве, Београд – Ср. Карловци, 1928.

Ђунковић Срећко, Школство и просвета у Србији у XIX веку, Београд 1970.

Ч

Чубриловић Васа, Историја политичке мисли у Србији XIX века, Београд 1982.

Чубриловић Васа, Први српски устанак и босански Срби, Београд 1939.

Ш

Шематизам Источно православне Српске Патријаршије по подацима из 1924. године, Сремски Карловци 1925.

Шематизам, Српска православна епархија Шумадијска 1947-1997, Крагујевац 1997.

Школство Србије 1804-1918, Београд 1980.

Зборници

Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас, Зборник радова, Београд 1989.

Историја српског народа, Београд 1981, 1982, 1983.

Записи руског научног института в Белграде, Београд 1935.

Образовање код Срба кроз векове, Београд 2003.

Споменица. Српска православна црква 1219-1969, Београд 1969.

Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице Свештеничког удружења, Београд 1969.

Чланци у часописима и зборницима

Васић Павле, Црквена уметност код Срба у XVIII и XIX веку, Споменица. Српска православна црква 1219-1969, Београд 1969.

Еп. шабачко-ваљевски Јован (Велимировић), Српска црква од 1804. до 1918. године, у: Споменица. Српска православна црква 1219-1969, Београд 1969.

Веселиновић Рајко, Велика сеоба Срба 1690, Историја српског народа III-1, Београд 1983.

Војводић М, Митрополит Михаило и Стојан Новаковић, Историјски записи, година LXXIII, Београд 2000/1-2.

Вуковић Сава епископ, Епархије и епископи 1920-1970, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Гавриловић А, Београдска Велика школа 1808-1813, Листак за историју ослобођења Србије, Београд 1902.

Гардашевић др Благота, Организационо устројство и законодавство Православне цркве између два светска рата, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Димић Љубодраг, Вјерски чинилац у југословенској држави, Историјски записи, година LXXIII, 2000/1-2.

Драшковић Чедомир, Четрдесет година Богословског факултета у Београду. Богословље, год. V (XX) св. 1-2, Београд 1961.

Драшковић Чедомир, Црквене школе Српске патријаршије, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Ђорђевић Димитрије, У сенци Аустро-Угарске, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

Ђорђевић Димитрије, Сучељавање са Аустро-Угарском, Историја српског народа VI-1, Београд 1983, 1994.

Ђорђевић Димитрије, На почетку раздобља ратова, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

Екмечић Милорад, Српски народ у Турској од средине XIX века до 1878, Историја српског народа V-1, Београд 1981.

Екмечић Милорад, Национални покрет у Босни и Херцеговини, Историја Српског народа VI-1, Београд 1983.

Ивић Алекса, Марчанска епископија, Братство (Друштво Св. Саве), 1923, 1924, 1925.

Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас, Зборник радова, Београд 1989.

Исић Момчило, Писменост у Србији у 19. веку, Образовање код Срба кроз векове, Београд 2003.

Јовановић Мирослав, Руска православна загранична црква у Југославији током двадесетих и тридесетих година XX века, Српска теологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати, 3, Београд 2008.

Кастратовић-Ристић Веселинка, Руски професори на Београдском универзитету 1919-1925, Зборник радова, Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас, Београд 1989.

Ковачевић Б, Српски патријарси последњих педесет година, Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Кончаревић Ксенија, Утицај руске емиграције на обнову и развој српске монашке духовности, Српска теологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати, 7, Београд 2010.

Крестић П, Специфичан вид образовања – српско привредно друштво „Привредник“ (1897-1918), Образовање код Срба кроз векове, Београд 2003.

Лекић Аксентије Д, Најстарија књижевност у Подрињу, Годишњак историјског архива II, Шабац, 1965.

Лечић Момир, Изградња и обнова цркава и манастира од 1920. до 1941. године, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Миленковић Тома, Долазак избеглица из Русије у Војводину после Првог светског рата, Зборник Матице Српске за историју 50, Нови Сад 1994.

Мирковић Лазар, Служба св. Деспоту Стефану Лазаревићу, Богословље бр. 3, 1927.

Мирковић Лазар, Уврштење деспота Стефана Лазаревића у ред светитеља, Богословље, год. II, св. 3/1927.

Микић Ђорђе, Под младотурцима, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

Митровић Андреј, Сучељавање са средњоевропским империјализмом, Историја српског народа VI-2, Београд 1983.

Митровић Андреј, Југословенски програм, Историја српског народа VI-2, Београд 1983.

Новаковић Стојан, Бугарско-српски рат и оновременске кризе 1885-1886, Мемоарски листићи, Годишњица Николе Чупића књ. XXVII, Београд 1908.

Олбина Ј, „Неистине“ Каленића и „Истине“ Гласа концила од 5. ожујка 1989, Каленић, бр. 2, 1989.

Олбина Ј, Унија и Унијати, Каленић, бр. 2, 1989.

Петковић Р. Влад, Ликови деспота Стефана Лазаревића, Богословље, св. 3 1927.

Петровић Милић Ф, Фондови завештања Православног богословског факултета 1920-1941, у: Богословље. Часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду. LXV (2006), Београд 2006.

Попов Чедомир, Привреда и друштво, Друштвена мисао, Историја Српског народа V-1, Београд 1981.

Попов Чедомир, Србија 1868-1878, Историја српског народа V-1, Београд 1981.

Попов Чедомир, Немирне године и везивање за Аустро-Угарску, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

Поповић Љубодраг, Богословски факултет – од идеје до реализације, у: Богословље. Часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду. LXV (2006), Београд 2006.

Радић Радмила, Образовање свештенства СПЦ у 19. веку и у првој половини 20. века, Образовање код Срба кроз векове, Београд 2003.

Радовић Ј. и Војиновић Х, Обнова и развој нашег женског монаштва, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Ракић Радомир, Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Раковић Александар, Предлози и расправе о високим богословским студијама у Краљевини Србији 1899-1914, у: Српска теологија у двадесетом веку. Истраживачки проблеми и резултати. Зборник радова научног скупа 30. маја 2008, Београд 2009.

Раковић Александар, Академска и политичка расправа о Богословском факултету током 1919. године (са освртом на раније писање Весника Српске Цркве), у: Богословље. Часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду. LXV (2006), Београд 2006.

Ракочевевић Новица, У предвечерје светског рата, Историја српског народа VI-1 Београд 1983.

Ракочевевић Новица, Политичке и друштвене прилике, Историја српског народа VI-1, Београд 1983.

Самарцић Радован, Наука код Срба у XIX и XX веку, Историја српског народа, VI-2, Београд 1983.

Служба Св. Деспоту Стефану Лазаревићу, Србљак, 19. јула /1. августа.

Солонскиј А. А, Демографија руској емиграцији в Белграде, Записи руског научног института в Белграде, св. 10, 1935.

Стефановић Миодраг А, Храм Светог Саве, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Стојанчевић Владимир, Национална аутономија 1803-1839, Историја српског народа V-1, Београд 1981.

Хризостом епископ, Народна Хришћанска заједница, Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Цвијић Ј, Језерска пластика Шумадије, Глас СКА LXXIX, Први разред 32, 1909.

Цисарж Бранко А, Удружено свештенство и његова периодична штампа, у: Удружење православног свештенства Југославије 1889-1969. Споменица поводом 80-годишњице Свештеничког удружења, Београд 1969.

Цисарж Бранко А, Црквена штампа између два светска рата, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Ћирковић Богољуб С, Библиотеке Српске православне цркве, у: Српска православна црква 1920-1970. Споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије, Београд 1971.

Ћирковић Сима, Кретање према северу, Историја српског народа II, Београд 1982.

ПРОТОЈЕРЕЈ-СТАВРОФОР МР АЛЕКСАНДАР Д. СРЕДОЈЕВИЋ
БИОГРАФИЈА И БИБЛИОГРАФИЈА

Александар Д. Средојевић рођен је 2. новембра 1948. године од оца Драгутина и мајке Борке (рођене Јовић) у Брштици код Крупња. Основну школу завршио је у Брштици, а осмогодишњу у Крупњу. Богословију Светог Саве у Београду завршио је 1969. године. Богословски факултет је уписао 1973. године, а на Филозофском факултету, на одељењу за Општу и националну историју, дипломирао је 1992. године. Наредне 1993. године уписао је постдипломске студије на Богословском факултету у Београду, на коме је магистрирао 2002. године. Од 2003. до 2007. године предавао је Историју хришћанске цркве на Академији Српске православне цркве за уметност и конзервацију у Београду, као асистент протојереја-ставрофора Радомира Поповића.

За ђакона, а затим за свештеника, рукоположен је од надлежног епископа шабачко-ваљевског 1972. године. Исте године постављен је за пароха бановопољског у Бановом Пољу код Богатића. Ту је служио до 1977. године, када је прешао у Богатић. Од епископа Јована одликован је црвеним појасом и протонамесничким чином, а од владике Лаврентија 1991. године чином протојереја. Августа 1995. године прешао је у Београд, где је постављен за пароха при храму Светог Архангела Гаврила. Од фебруар 2000. године служио је у храму Светог Мученика Трифуна. Од 2007. године служи у храму Светог Саве. Ожењен је и има двоје деце, једно унуче.

До сада је објавио преко 100 чланака, приказа и репортажа. Скоро сви радови имају богословско-историјски карактер. Објављивао је у часописима: Гласник Српске православне цркве, Православље, Хришћанска мисао, Светосавско звонце, Српски Сион, Нова Искра и Глас Светог Трифуна.

Објављене књиге:

Православље у Мачви 1247-1521, прво издање Београд 1997; друго допуњено издање 2001.

Срби у светлу Небеске Литургије Светог Николаја Српског, Београд 2004.

Герасим Ђорђевић епископ шабачки (1831-1839) и његово доба, Београд 2004. (магистарски рад)

*Православни апологета. Сећање на оца Лазара Милина, Београд 2005.
(коауторство са Радомиром Поповићем)*

*Земља јунака и мученика. Србија од 16. до 19. века. Кратка српска историјска
читанка, Београд 2007, друго издање 2012.*

Хиљаду година као један дан, Београд 2009.

Објављени текстови:

ИСТОРИЈА

- Руски кнез Владимир и примање хришћанства, Гласник СПЦ, бр. 9/1987, стр. 209-213.
- Бој на Равњу 1813. године, Светосавско звонце, бр. 5/1989, стр. 149-152.
- Мачва у прошлости, Гласник СПЦ, 10. октобар 1990, стр. 208-214.
- Светосавска беседа, 1991, необјављени рукопис
- Парадокс историје, Српски Сион, бр. 2/1993, стр. 71-72.
- Из византијске прошлости, Српски Сион, бр. 3/1993, стр. 77-78.
- Из византијске прошлости, Српски Сион, бр. 1/1994, стр. 60-61.
- Векови Сирмијума (293-1993), Хришћанска мисао, бр. 4-6/1994, стр. 55-56.
- Сведоци Васкрсења седам отрока, Српски Сион, 1993, бр. н.п., стр. н.п.
- Голгота и Васкрс Србије и Црне Горе (1914-1918), Хришћанска мисао, бр. 9-12/1998, стр. 48-49.
- Свети ђакон Авакум – јунак хришћанства (I), Православље, 1-15. август 2000.
- Свети ђакон Авакум – јунак хришћанства (II), Православље, 1. септембар 2000, стр. 7.
- Свети ђакон Авакум – јунак хришћанства (III), Православље, 15. септембар 2000, стр. 7.
- Герасим Ђорђевић, епископ шабачки (1831-1839) и његово доба, Гласник СПЦ, мај 2003, стр. 112-114.
- Васкрс државе српске, Нова Искра, бр. 75, март 2004, стр. 32-33.
- Христови јунаци, Нова Искра, бр. 76, октобар 2004, стр. 26-27.
- Страдања народа у Србији и подизање Другог српског устанка I, Православни мисионар, бр. 5/2005, стр. 14-18.
- Страдања народа у Србији и подизање Другог српског устанка II, Православни мисионар, бр. 6/2005, стр. 31-34.

- Прича о четири царства, Глас Светог Трифуна, бр. 19, о Васкрсу 2006, стр. 4-5.
- Смири се, горди човече!, Глас Светог Трифуна, бр. 20, о Духовима 2006, стр. 4-6.
- Обнова ваљевске епархије, Православље, 15. јул 2006, стр. 12-13.
- Кад су живи завидели мртвима, Православље, 1. новембар 2006, стр. 38-39.
- Свети Сава, Глас Светог Трифуна, бр. 23, о Васкрсу 2007, стр. 6-7.
- Сећање на бесмртног вожда, Православље, 15. јул 2007, стр. 32-33.
- Ни масон ни нежења (Деспот Стефан Лазаревић), Политика, (руб. „Међу нама“ о Деспоту Стефану Лазаревићу), 11. Август 2010, стр. 12
- Некад и сад – Бог даје стално, Православни мисионар, бр. 4 јул-август 2010, 7-10 стр.
- Из нашег летописа, Светосавац бр. 42, 2010, 16-17 стр.
- Да достојно прославимо 1700 година Хришћанске вере, Политика (руб. „Међу нама“), 17. Септембар 2010, 16. стр.
- Из летописа Храма светог Саве, Светосавац бр. 43, 2010, 27-30 стр.
- Слава Покрова Пресвете Богородице у Пећи, Светосавац бр. 43, 2010, 31-32.
- У прилог истини, Светосавац бр. 44, 2011, 10-14 стр.
- Божићне покладе на бедемима древног Сирмијума, Светосавац бр. 44, 2011, 18-23 стр.
- Из летописа Храма светог Саве, Светосавац бр. 44, 2011, 28-30 стр.
- Из летописа Храма светог Саве, Светосавац бр. 45, 2011, 28-29 стр.
- Свети кнез Лазар, Мошти светих нису балсамоване, Светосавац бр. 46, 2011, 28-32 стр.
- Из летописа Храма светог Саве, Светосавац бр. 46, 2011, 26-27 стр.
- Из летописа Храма светог Саве, Светосавац бр. 47, 2011, 29-31 стр.
- У походе светињама Славоније, Светосавац бр. 48, 2011
- Из летописа Храма светог Саве, Светосавац бр. 48, 2011, 28-32 стр.
- Православне светиње Славоније, Светосавац бр. 49, 2011, 28-32 стр.
- Светомученик Јоаникије, митрополит црногорско-приморски, Гласник СПЦ бр. 11, 2011, 438-440 стр.
- Васкрс Срба свих и свуда (1. део), Светосавац бр. 50, 2012
- Васкрс Срба свих и свуда (2. део), Светосавац бр. 51, 2012
- Васкрс Срба свих и свуда (3. део), Светосавац бр. 52, 2012
- Васкрс Срба свих и свуда (4. део), Светосавац бр. 53, 2012

- Св. Мученик Јоаникије митрополит црногорско-приморски, Православни мисионар бр. 6-7, 2012 год.
- Васкрс Срба свих и свуда (5. део), Светосавац бр. 54, 2012, 26-29 стр.
- Слава јату бесмртника, Православни мисионар бр. 1-2, 2013. год, стр. 56-57.
- Светосавци у Светињама источне Србије, Из летописа Храма светог Саве, Светосавац бр.56, јануар-фебруар 2013, стр. 30-31.
- Светосавци у Светињама источне Србије,(други део) Из летописа Храма светог Саве, Светосавац бр.57, мај-јун 2013
- Истина о СПЦ, Политика (руб. „Међу нама“), 13. јануар 2013, стр. 12.
- Највећи Србин после светог Саве, Политика (руб. „Међу нама“), 20. октобар 1996.
- Из летописа Храма светог Саве, Светосавац бр.55, 2013, стр.30-31.
- Из летописа Храма светог Саве, Светосавац бр. 56, 2013, стр.30-31.

ПРИКАЗИ КЊИГА

- Свети Максим Исповедник, 400 глава о љубави, Призрен 1992. (приказ), Хришћанска мисао, бр. 6-8/1993, стр. 80.
- Нове књиге: Владета Јеротић, Како замишљам да бих разговарао са владиком Николајем Велимировићем данас, Шабац 1993. и Архимандрит др Јустин Поповић, Светосавље као философија живота, Ваљево 1993. (приказ), Хришћанска мисао, бр. 1-3, 1994.
- Слободан Милеуснић, Манастир Крка, Београд 1994. (приказ), Хришћанска мисао, бр. 1-3/1995, стр. 64.
- Зоран Милошевић, Религија Новог светског поретка, Шабац 1995. (приказ), Хришћанска мисао, бр. 1-4/1996, стр. 64.
- Зоран Милошевић, Зашто папа путује, Шабац 1996. (приказ), Хришћанска мисао, бр. 9-12/1996, стр. 64.
- Др Матеја Матејић, Православље, Београд 1996. (приказ), Православље, 1. септембар 1996, стр. 9.
- Миле Медић, Вјенци Немањића, Елит-Београд 1996. (приказ), Хришћанска мисао, бр. 4-8/1997, стр. 64.

- Саво Б. Јовић, Свитање у предвечерје, Нови Сад 1997. (приказ), Хришћанска мисао, бр. 9-12/1997, стр. 64.
- Јереј др Радомир Поповић, Српска Црква у историји, Београд 1997. (приказ), Хришћанска мисао, бр. 1-4/1998, стр. 64.
- Предраг Пузовић, Раскол у Српској православној цркви. Македонско питање, Београд 1997. (приказ), Хришћанска мисао, бр. 5-8/1998, стр. 62-63.
- Драгољуб Живојиновић, Српска православна црква и нова власт 1944-1950, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 1998. (приказ), Хришћанска мисао 1-4/1999, стр. 63-64.
- Проф. др Предраг Пузовић, Српска православна црква. Прилози за историју 2, Београд 2000. (приказ), Гласник СПЦ, 4. април 2001, стр. 91-92.
- Веронаука, (приказ), Православље, 1. септембар 2001, стр. 9.
- Протојереј др Радомир В. Поповић, Православље на раскршћу векова, Београд 2000. (приказ), Гласник СПЦ, 10. октобар 2001, стр. 232-234.
- Епископ захумскохерцеговачки Атанасије (Јевтић), Атлас Библије. Географија, историја и есхатологија, Србиње-Београд-Ваљево-Минхен 2000. (приказ), Гласник СПЦ, 11. новембар 2001, стр. 246-247.
- Јован Мајендорф, Православна црква јуче и данас, Београд 1998. (приказ), Гласник СПЦ, 11. новембар 2001, стр. 248-251.
- Диван је Бог у светима својим!, (приказ књиге: протојереј-ставрофор хаџи Радосав Ст. Митић, Свети Јован Шангајски, Београд 2005.), Глас Светог Трифуна, бр. 16, о Духовима 2005, стр. 6-7.
- Протођакон Радомир Ракић, Библијска енциклопедија I-II, Србиње-Београд 2004. (приказ), Гласник СПЦ, бр. 8, август 2007, стр. 237-240.
- Затвор под отвореним небом, Светосавац бр. 47, 2011, 20-21 стр.
- Радмила Армић, „Роса и суза сестре“, Православље, 15. децембар 1996. год.
- Венци Немањића, књига Мила Недића, Београд 1996, Хришћанска мисао бр. 48, 64. стр.
- Без руку и ногу Бога прослављају, Гласник СПЦ, јануар 1997. год, 10-11. стр.

ПРИКАЗИ ЧАСОПИСА

- Поздрав обновљеном „Српском Сиону“, Српски Сион, бр. 2/1992, стр. 27-29.

- Парохијски нови лист (приказ часописа „Преображај“), Православље, 15. март 1998, стр. 11.
- Логос – часопис студената Богословског факултета (приказ), Православље, 1-15. август 1998, стр. 13.
- Бисерна збирка (приказ часописа „Двери Српске“), Православље, 15. јун 2001, стр. 10.
- Зборник у част Достојевског (приказ часописа „Двери Српске“), Православље, 15. новембар 2001, стр. 9.

СЕЋАЊА И НЕКРОЛОЗИ

- Игуман Партеније Паркајић, Православље, 15. март 1987, стр. 15.
- Заборависмо ли песника Мачве? Осврт на 125-годишњицу рођења књижевника Јанка М. Веселиновића, Гласник СПЦ, 5. мај 1988, стр. 87-89.
- Парох липолишки Радован Ј. Лукић (1943-1988), Православље, 1. март 1989, стр. 14.
- Живота А. Михаиловић, Православље, 15. март 1997, стр. 10.
- Сећање на ректора др Душана Ј. Кашића (1914-1990), Православље, 1. јун 1998, стр. 11.
- Војин С. Ракић, Православље, 15. децембар 2000, стр. 10.
- Милић Станковић – „Милић од Мачве“, Православље, 15. јануар 2001, стр. 10. (коауторство са оцем Илијом М. Ђурићем)
- Тихомир Р. Росић, Православље, 15. јун 2001, стр. 14.
- Сећање на архимандрита трношког Антонија (Ђурђевића) (1917-1997), Православље, 15. септембар 2001, стр. 15.
- Сећање на проигумана хиландарског старца Никанора (Савића) (1903-1990), Православље, 1-15. јануар 2002, стр. 14.
- Протојереј Стеван М. Веселиновић (1866-1915), Православље, 15. април 2002.
- Свети владика Николај, Глас Светог Трифуна, бр. 4, о Духовима 2002, стр. 3.
- Поводом 75 година од упокојења Јована Цвијића (1865-1927), Православље, 1. јул 2002, стр. 6.
- Великану у част. Сећање на Ђоку Слијепчевића, Нова Искра, бр. 70, јул-септембар 2002, стр. 28-29.

- Свештеномученик др Лука Вукмановић (1907-1945), Хришћанска мисао, бр. 9-12/2002, стр. 45-46.
- Доц. др Боривоје и Ана Николић, Православље, 1. 12. 2002, стр. 14.
- Хаџи Душан А. Степановић, протојереј-ставрофор (1920-2003), Гласник СПЦ, 9. септембар 2003, стр. 214-215.
- Сећање на оца Арсенија, великосхимника Агатона Хиландарца (1921-2002), Православни мисионар, бр. 6/2004, стр. 29-36.
- Протојереј-ставрофор Жарко Д. Живановић, Православље, 15. септембар 2004, стр. 46.
- Бошко В. Армић, 1953-2005, Православље, 15. мај 2005, стр. 50.
- Љубица Лацковић, Православље, 15. септембар 2010, стр. 44.
- Протојереј-ставрофор Петар Илић (1939-2011), Православље, 15. Фебруар 2011. год.
- Сећање на мученика Ђорђа Петровића – вожда бесмртнога, Православни мисионар бр. 11-12, 2012. Год.
- Живота А. Михаиловић, протојереј-ставрофор, Православље, 15. март 1997. год, стр. 10.

ТЕОЛОГИЈА И ДРУШТВО

- Достојевски о страдању покајању и спасењу у Христу, Гласник СПЦ, број 8, 1999, стр. 146-155.
- Заборавном роду, Политика, 30. септембар 1996, стр. 12.
- Веронаука је живот са Богом, Политика, 12. октобар 1997, стр. 12.
- Пропуст телевизије, Политика, 18. јун 1997, стр. 12.
- Опстанак или нестанак, Нова Искра, бр. 65, април-јун 2001, стр. 22-23.
- Поздрав престолонаследнику, Нова Искра, бр. 67, октобар-децембар 2001, стр. 3.
- Заборављен Његошев аманет, Политика, 5. новембар 2001, стр. 14.
- Савремени безбожници, Нова Искра, бр. 68, јануар-март 2002, стр. 12.
- Свештеник у дому, Глас Светог Трифуна, бр. 2, о храмовној слави св. Трифун 2002, стр. 3-4.
- Васкршњи пост, Глас Светог Трифуна, бр. 3, о Васкрсу 2002, стр. 4.
- Хаџи Велимир-Веља К. Аћимовић, Православље, 1. септембар 2002, стр. 6.
- Рођење Христово, Нова Искра, бр. 71, октобар-децембар 2002, стр. 3.

- Уплакани због „погрешне вере“, Нова Искра, 74, децембар 2003, стр. 10.
- Вожду је место на Врачару, Политика, 25. фебруар 2004, стр. 6.
- Размишљања поводом Гибсоновог филма „Страдање Исусово – муке Исусове“, Хришћанска мисао, бр. 9-12/2004, стр. 60-63.
- Христос васкрсе народе српски!, Глас Светог Трифуна, бр. 15, о Васкрсу 2005, стр. 4-5.
- Помозимо сами себи, Политика, 9. децембар 2005, стр. 18.
- Помозимо себи, и Бог ће нам помоћи!, Глас Светог Трифуна, бр. 18, о Божићу 2005, стр. 4-5.
- Исповест Алберта Ајнштајна, Православни мисионар, бр. 4/2006, стр. 36-38.
- Избори и ми, Хришћанска мисао, бр. 7-12/2006, стр. 54-55;
- Помоћ не долази ни откуд до од Бога Јединога, Православни мисионар бр. 3/2007, стр. 29-33.
- Ћирилица, телевизија и ми, Глас Светог Трифуна, бр. 24, о Духовима 2007, стр. 8-10.
- „Да ли намерно или из незнања“. Православна министарка, Дарвин и телевизија, Православни мисионар, бр. 4/2007, стр. 36-39.
- Има наде за ћирилицу, Вечерње Новости, 7. април 2008, стр. 16.
- Свето Писмо, Светосавац, Београд бр. 42, 2010, стр. 14-15
- Размишљања уз пост, Гласник СПЦ бр. 6, јун 2010, 200-201.
- Пост од Старог завета до сада, Православни мисионар бр. 9-10, 2010, 16-19 стр.
- Значај Светог Писма, Светосавац бр 43, 2010, 21-23 стр.
- У сусрет Христовом васкрсењу, Светосавац бр. 45, 2011, 6. стр.
- Уби нас незнање (руб. „Међу нама“), Политика 13. Новембар 2012, стр. 34.
- Достојевски о успоменама из родитељског дома, Српски сион бр. 4, 1994, 60-66. Стр.

ПУТЕВИ ПАРОХИЈСКОГ СВЕШТЕНИКА

- Из Мачве Јанка и Стеве Веселиновића, Православље, 1-15. август 1986, стр. 21.
- Сећање на „Васкрс државе српске“, Православље, 15. децембар 1986, стр. 13-14.
- Повратак хришћанству, Круг, бр. 10, Богатић, 30. октобар 1991, стр. 8.
- У Штитару нови храм Светог Николе, Православље, 15. мај 1995, стр. 11.
- Не заборавимо западну Славонију, Образ, бр. 3-4/1996, стр. 29.

- Без руку и ногу прослављају Бога, Гласник СПЦ, 1. јануар 1997, стр. 10-11.
- Прослава на Бежанији, Гласник СПЦ, 7. јул 1997, стр. 119-120.
- Нови храм Светог Василија Острошког на Новом Београду запојаће Богу живоме, Хришћанска мисао, бр. 5-8/1999, стр. 38-39.
- Сава Б. Јовић, Свитање у предвечерје, Хришћанска мисао, број 9-12, 1997, стр. 64.
- Освећен парохијски дом, Православље, 15. април 2001, стр. 9.
- Деци анђели говоре, Нова Искра, бр. 66, јул-септембар 2001, стр. 28-29.
- Духовно славље у Мачви – „малом Мисиру“, Православље, 15. новембар 2001, стр. 6.
- „Лепота ће спасити свет“, Православље, 15. фебруар 2002, стр. 7.
- Други симпозион парохијских свештеника, Православље, 15. јул 2002, стр. 12.
- Крсна слава академије, Православље, 15. децембар 2003.
- „Овде се иконе рађају“, Православни мисионар, бр. 5/2004, стр. 32-33.
- Свети Мојсеј боговидац и Срби, Глас Светог Трифуна, бр. 14, о Божићу 2004, стр. 10-12.
- У посети Чехословачкој православној цркви, Глас Светог Трифуна, бр. 21, о црквеној Новој години 2006, стр. 6-8.
- Музеј краља Петра Великог, Православље, 15. децембар 2006, стр. 19.
- У ћелији Гаврила Принципа, Глас Светог Трифуна, бр. 22, о Божићу 2006, стр. 6-7.
- Елита која даје, Православље, 1-15. јануар 2007, стр. 13.
- На бедемима древног Сирмијума, Православни мисионар, бр. 6/2007, 38-39.
- Акција Велико срце, Православље, 15. јул 2007, стр. 48.
- С благословом светог Саве, Глас Светог Трифуна, бр. 25, о црквеној Новој години 2007, стр. 8-11.